AZ ELTÜNT

RÉGI VÁRMEGYÉK.

IRTA

PESTY FRIGYES

A M. T. AKADÉMIA R. TAGJA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

TARTALOM.

Lap.

Királyhágón-túli részek (Erdély) . . . . . 3—142
Szeben 92
Besztercze 108
Brassó 126
Dráván-túli részek (helytelenül Slavonia és Croatia) . . . 143—318
Slavoniának eredetéről 145
A görög birtoklás a két folyó közt 164
Az első püspökségek határai Görögország felé . . . 166
A Dunán-túli vármegyék részei a Dráva-Száva közén. . 172
A Slavonia név eredetileg nem a Dráva-Száva közére vonatkozik 176
Mikor kapta a Kulpa és Száva, továbbá a Száva és Dráva közti vidék: Zágráb, Zagoria, Varasd és Kőrös vármegye a Slavonia nevezetet 182
Az ország harmadrésze, mint a királyi herczegek kormányzási kerülete 183
A zágrábi püspök hűbéruri állása 212
A mai állapotok szülemlése 215
A földirati korszakok áttekintése 222
Megye-leirások: Császma, Dombró, Dubicza, Garics, Gerzencze, Gora, Goricza, Gordova, Hraschina, Ivanics, Kemlek, Marócza, Podgoria, Rovische, Szirszek, Ugra, Vaska, Zagoria . . . . . 319—499
Száván-túli részek (Bosznia, Horvátország, Dalmatia) . . . 321
Bosznia és Ráma neve 321
Bosznia fekvése 324
A boszniai czímer 325
A királyi czím 327
Bosznia általános földrajza 329
Zentha 332
Herczegovina 333

Lap.

Fiume 348
A zsupánságok intézménye 363
Horvátország 370
Dalmatia 370
Megye-leirások: Bocsácz, Brebir, Busán, Csaszin, Cetina, Corbavia, Dreznik, Drid, Gecske, Glas, Hlevno, Hotusa, Imota, Klisza, Lapacz, Lika, Luka, Modrus, Mosor, Mren, Nina, Nona, Odorja, Orbász, Ozora, Pesenta, Plas, Pleva, Podgoria, Poljicze, Primorje, Pset, Rab, Rasztocza, Sebenico, Sidraga, Tinnin, Vinodol, Zagoria, Zana, Zeng . . . . . 372—499
Visszapillantás . . . . . 500—501

KIRÁLYHÁGÓNTÚLI RÉSZEK.

(ERDÉLY.)

Ki mondja meg, mit ád az ég?
Harag, káromlás volt elég;
Gyülöltünk mint kurucz, tatár,
Bánkodtunk mint a puszta vár;
Úgyünk azért
Sikert nem ért.
Pedig neked virulnod kell, o hon,
Lelkünk kihalna hervadásodon.

Vörösmarty.

Magyarországnak keleti része, melyről őstörténetünk mondja, hogy azt Árpád vezér engedelmével Tuhutum a maga és utódai számára elfoglalta, kezdetben Fekete-Magyarországnak (Hungaria nigra) neveztetett, és e nevet viselte még a XI. század közepén. E név viszonyításban van Fehér-Magyarországhoz, vagy Nagy-Magyarországhoz, úgy, hogy Tuhutum hódítmánya Kis-Magyarországnak tekintetett. Mindez elnevezések az első századokban használatban voltak.

A magyarok foglalása előtt az ország e részének saját neve nem volt, mert itt különféle népek vegyűléke volt ugyan, de ország nem létezett, mely e vidékre nyomta volna sajátságát. A magyar monarchia keletkezésétől fogva, a latin oklevelek az ország e keleti részét Ultrasilvaniának, később Transilvaniának nevezték, és e két név még a XIII. század közepén vegyesen használtatott, míg a Transilvania elnevezés kirekesztő uralomra jutott.[1]) Vajjon micsoda nemzet, a magyarokon kivűl, adhatta volna Erdélynek ezt a nevet?

Régi időben Közép-Szolnok és Kraszna, más irók szerint Zaránd és Kraszna rengeteg erdőséget képezett, a miért e

---

[1]) Bombardi igen merészen koczkáztatja azt az állítást, hogy 1150. év körűl Ultrasilvania, 1200. éven túl a Transilvania név használtatott. Hunfalvy Pál szerint Szent István idejében, legalább uralkodásának elején, az Erdély országnév sem vala még ismeretes, annak Fekete-Magyarország lévén a neve. Egy lappal előbb azt mondá nevezett tudósunk: A Fejérvár, Erdély, Ultrasilvanensis nevek csak Szent István *után* keletkeztek. (A székelyek 36—37. l.) Mily vegyesen használtatott az országnév, számtalan példa mutatja. Az erdélyi káptalan — capitulum ecclesiae Transilvanensis — 1176. évi levelében neveztetik Miklós vayvoda Transilvanensis, és Paulus archidiaconus Albensis Transilvaniae: 1204. Imre király említi Johannem Latinum inter Teutonicos Transilvanenses in villa Rivetel, 1206, 1213, és 1217. Wilhelmus Transilvanus episcopus,

vidék Silvaniának neveztetett. A föld, mely ez erdőn túl esett, a magyaroknak erdőn túli rész volt, — trans silvam. Hasonló politikai eszme nyilatkozik, hogy midőn a nemzet mindinkább kelet felé terjeszkedett, az Erdély után következő tartományt Havasontúli országnak nevezte. A magyarok a közéletben természetesen magyar nevet adtak a Tuhutum által megszállt tartománynak, melyet — midőn seregeik a meszesi kapuhoz értek, állami szervezet nélkül élő szláv és más vegyes népségek laktak. Ezek országalkotó képességgel nem birván, az általok bebarangolt, vagy lakott földet magokról el nem nevezhették. A magyar Erdő-elve (Erdewelu) annyi, mint erdőntúli rész, és igy megfelel a Transilvania nevének. Igy érti Heltai krónikája a Duna-elve név alatt Felső-Magyarországot; igy Havaselve annyi, mint a havason túli rész, azaz a mai Oláhország. Az Érdy-codexben (Szent István király legendájában) Transilvania Erdőség néven fordúl elő; az Erdély névalak is, mely a többieket kiszorítá, szintén igen régi, és ez hangzik vissza a török Erdel és oláh Ardialu elnevezésben. [1]) Nem volt ismeretlen a multban az »erdélyi részek« szólásmód sem, mikép azt okleveleink a XIII. századtól kezdve folytonosan tanúsítják.

Igy példáúl 1248-ban Burcia in partibus Transilvanis, 1298-ban in comitatu Doboka in partibus Transilvanis, 1291 saxones parcium transilvanarum, 1289 és 1344 nobiles Ungari, Saxones et Siculi partis Transsilvanae, 1511 saxones et siculi

---

és az idézett 1213. levél szövegében: coram ultrasilvano episcopo. Monasterium Clusa, in dioecesi Ultrasilvanensi, 1264 ecclesia Ultrasilvana, dux Transilvaniae, 1291 partes Ultrasilvanae. Felmer azt irja, hogy a Transilvania elnevezés csak IV. Béla idejében kapott fel, mire Eder megjegyzi, hogy egy 1195. évi oklevél szerint, ez már III. Béla király alatt történt. De láttuk, hogy sokkal korábbi példát is lehet idézni. Némely iró azt a tényt, hogy épen csak Vilmos neveztetik transilvaniai püspöknek, tollhibának akarja magyarázni. De e felfogásnak ellene mond azon körülmény, hogy Vilmos e néven különféle években kelt oklevelekben fordúl elő. Egyébiránt ugyazon oklevelek, melyek Vilmost transilvaniai püspöknek nevezik, az Ultrasilvania nevet is használják.

[1]) Söllner J.: Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen I. 151. lapján szintén állitja, hogy az oláhok Erdély elnevezését a magyaroktól vették át, a mi felett nagyon csodálkozik, mert mint véli, az oláhok

partium Regni nostri transilvanarum stb. és e kifejezés egy maga elegendő annak megmutatására, hogy Erdély a mohácsi csata előtt nem volt egyéb, mint Magyarország része, épen úgy, mint a Tiszán, a Kőrösön, vagy a Maroson túl bármelyik vidéke.[1])

A II. Gejza alatt Erdélybe bevándorolt szászok okozói voltak, hogy Magyarország e része idővel még egy más nevet nyert. Az a telep, mely kedvező körülmények közt felvirágozván, a szászok fővárosává emelkedett, csak 1223. évben fordúl elő először villa Hermanni, azaz Hermannsdorf néven, melyből a későbbi Hermannstadt lett, de kezdetben a telepedők a hegységet és a mellette hullámzó folyót Cibin- vagy Sieben-nek nevezték, a miből a magyarok Szebenje keletkezett. E nevet a bevándorló flandriaiak, ősi hazájokból, az Alsó-Rajna vidékéről hozták magokkal, hol a Sieben összetételű helynevek igen gyakoriak. Azonban a Sieben itt nem számnevet jelent,

Erdélyt már a magyarok bejövetele előtt lakták. Az oláh nép nyelvéből vett elnevezés hiánya — úgymond Söllner — annál feltűnőbb, minthogy a legtöbb hegy és vidék az oláhok adta neveket viselik. (?) Látszik, hogy az oláhok ugyan hegyeket és völgyeket birtak, de hogy nem voltak urai az országnak. Ma már tudjuk, mit tartsunk az oláhok itt lakásáról a magyarok bejövetele előtt- — Az 1473. évben nyomtatott Chronicon Budense az Erdeel nevet már említi. A XVI. század elején élt nápolyi történetiró Ritius (Ris) Mihály Ultrasilvaniát *Herdechel*-nek nevezi.

[1]) A politikai aspiratiók a történetirás terén is sokszor virágzásba hozzák a chauvinismust. Igy nem rég egy újabb szász történetiró, kiindulván a fennebbi partes transsilvanae-féle kifejezésből, azon fejtegetéssel lep meg, hogy a Királyhágón-túli résznek, melyet a nemzet több mint nyolcz száz év óta Erdélynek nevez, az egész területre vonatkozó neve sem volt. Szerinte a partes szó azt jelenti, hogy Erdély politikai egységet nem képezett és azért mindegyik független (?) rész élén külön politikai főnök állt, a vármegyék területén a vajda, a székely földön a székely ispán, a szászok vidékén a szász gróf. (Archiv d. Ver. für sieb. Landeskunde. Neue Folge XII. 42. l.) Az ilyen rögeszme czáfolásába bocsátkozni valóban nem érdemes. Szilágyi Sándor (Erdélyország története I. 17. l.) Szent István koráról szólván, melyben az erdélyi vajdaság és a székely ispánság két egymástól elválasztott hivatal volt, hozzá veti ugyan: »ily módon Erdély nemcsak Magyarországgal nem volt egy hon, hanem önmagában sem« — de hogy nagyérdemű irónk e két erdélyi hivatalért Erdélyt még sem tartja Magyarországtól külön politikai testnek, mutatja az, mit i. m. 22-ik stb. lapjain mond.

hanem személynevet, mely egy nemzeti mythologiai hős emlékére nyert népszerűséget. A Cibin és Sibin név a mai Nagy-Szebenre alkalmazva, (villa Hermanni t. i. későbbi név) már a XII. század második felében ismeretes, de minthogy későbbi irók azt számnévnek tekintették, az a további balvélemény keletkezett, hogy Erdélynek német neve Siebenbürgen, annyit jelent, mint hét vár, septem castra. Nagy-Szeben vidékén egy mons Cibinii említtetik és Rösler Róbert úgy véli, hogy egy korán eltünt vár szintén e nevet viselhette. Ezen castrum Sibin ősnémet hangzása *Sibinburc;* valamint azonban Sibin nem számnév, ugy a bürgen sem jelent többes számot, hanem csak az egyes szám dativusát (burc, bürge) fejezi ki. A Sibinburc, vagy dativusban Sibinbürge kezdetben csak a későbbi Hermannstadt körül megtelepedett flandriai vendégek területére vonatkozott; idővel azonban a szebeni telepnek és kerületnek neve az egész szász ispánságra kiterjeszkedett, sőt idővel Transsilvania és Erdély synonimumja lett. A Barczaság lakói joggal azt mondák, hogy ők nem laknak Siebenbürgenben; Barcza folyójuk csak ugy adta az ő kerületöknek nevét, mikint a Sibin folyó a maga vidékének. Még ma is igy beszélnek a Szebenbe utazó brassaiak: »Wir reisen nagy Siebenbürgen«, és ez által hamisítatlanúl tarták fenn szójárásukban azon igazságot, hogy e név csak localizált értelemmel bírt eredetileg, és hogy nagy hiba, azt még a német telepítők földén túl eső tartományra alkalmazni. [1])

Hogy a Siebenburg ősi jelentése korán feledékenységbe ment, mutatja az, hogy a régi krónikák már a XIII. század közepe felé használják a Septem Castra elnevezést, földirati fogalomúl. Azonban az, vajjon mindannyiszor egész Erdélyre értik-e, vagy csak a szebeni tartományra? külön vizsgálatot érdemelne. Hogy a mit a krónikások kezdtek, később a mindent latinizáló és római kaptafára verő irók folytattak, abban semmi meglepő. A XV. század vége felé Erdélyben keletkezett *sodalitium septem castrense,* a legrégibb ily tudományos társaságok egyike.

[1]) E nézetet már több évvel azelőtt vallottam. Lásd Századok 1868. évi folyam 118. lap. Reissenberger K. a Sieben névnek Siebengebirgről való származását, melyet Schröer Gyula fejtegetett, viszszautasítja.

Phrasisnak a dolog megjárta, de midőn a név eredetét, és területi vonatkozását értelmezni kellett, akkor a vélemények már nagyon eltértek. Schlözernek teljesen igaza van, midőn azt mondja, hogy Benkőre (Milkovia I. 49. és 55. lap) Erdély német nevének kérdésében már nem lehet hivatkozni, ki a magyarok, sőt épen a hunok hét váráról beszél, — és hozzátehetném, hogy a hetes szám Erdélyben máskép is előfordúl. Igy van Erdélynek hét vármegyéje, a szászoknak, de a székelyeknek is hét széke. E hármas hetes szám történetileg fejlődött és kivált a szászokra nézve bizonyos kortól kezdve nem volt szigorú értelemben vehető. Schlözer IX. Gergely pápa 1232. évi levelére hivatkozik, melylyel Jakab prenesztei püspöknek a német lovagok ügyét ajánlja,[1]) és ennek alapján azt a kérdést veti fel, honnan vette Erdély német Siebenburgen nevét. A pápai levél szerinte ezt megfejti, mert — ugymond — csak nem árt a megfejtésnek az a körülmény, hogy benne csak hat vár soroltatik elő. Nem soroltatik bizony elő névszerint egyetlen vár sem, a Schlözer által idézett pápai levélben, hanem csak az mondatik, hogy a német lovagok Erdély szélén öt (nem is hat) erős várat építettek. Schlözer e szerint a német lovagok e várairól származtatja Erdélynek német nevét, és e meggyőződésében Schlözer hozzáférhetlennek érzi magát, minthogy nem lehet 1220. év előtti időből adatot találni, mely e nevet emlegetné.[2]) Igaza van. De a kérdés nem annyira az, mikor keletkezett a Siebenbürgen és septem castra név, hanem mit jelent e név, és miféle vidéknek volt ez eredetileg adva.

A fennebbi kérdés indokolásában legnagyobb eltérés van a történetiróknál. Némelyik a Barczaságra tekint, és azt hozza ki, hogy ott a német lovagrendűek hét várat építettek: Földvár (Marienburg), Heltvény (Heldenburg), Feketehalom (Schwarczburg), Törzburg, Rohrmauerburg, Brassoviaburg és Kreuzburg;[3]) mások az egész szászságot veszik alapúl, és azt

[1]) Közli Fejér III. 2. k. 302—306. l.

[2]) Schlözer: Kritische Sammlungen zur Gesch. d. Deutschen in Sieb. 551. lap.

[3]) Schuller J. K. szerint a német lovagrend öt várai ezek voltak: a Kápolnahegy = Kapellenberg (mely nevét csak 1712. év óta viseli, értsd tehát Brassó várát); Zeiden (Feketehalom), Kreuczburg (okleveles Krucz-

állítják, hogy az általa épített várak, u. m. Nagy-Szeben, Medgyes, Segesvár, Brassó, Kolosvár, Beszterce és Szászsebes adták a tartománynak német nevét. Ezek voltak Székely István szerint is a kerített szász városok. E felsorolásban is olykor eltérés van, a mennyiben némely iró Kolosvár helyett Szászvárost nevezi.

Oláh Miklós következő hét szász várost számlál elő: Szeben, Szászsebes, Segesvár, Szászváros, Vincz, Berthalom és Holtzonia, mely utóbbi alatt kétségkivül Ujegyház értendő. Oláh azt hiszi, hogy ezek képezik a székek főhelyeit, melyek élére a király a királybirót nevezte ki.[1])

A mi a német lovagokat illeti, nem valószinű, hogy az általok, az ország valamely zugában épített várak, védelmi fontosságuk elismerése mellett, elég okúl szolgálhattak volna egész Erdély elnevezésére. Különben a német lovagok azon törekvésökért, hogy a hűséges védelemre nekik átadott földet árulólag magoknak megtartani akarták, II. András király által 1225. évben az országból fegyveres erővel kiüzetvén,[2]) távol sem állottak a tisztelet és szeretet oly magas fokán, hogy alig 14 évi szereplésök a Barczaságban ily kihatással bírt volna az egész tartományra.[3])

A másik törekvés, t. i. a hét szász városról magyarázni a Siebenbürgen vagy semptem castra nevet, más nehézségekbe ütközik. E városok keletkezésének idejére nézve bizonyos hagyományos chronologia terjedett el, mely azonban semmit se bizonyít. E chronologia szerint, mely többnyire templomi felirásokon alapszik:

---

burg, Nyén falu közelében), Rosenau és Marienburg. (Umrisse und Krit. Studien zur Gesch. v. Siebenbürgen.) Philippi is ez öt várat a német lovagrendüeknek tartja, Rosenau helyett, mely szerinte nem volt lovagvár, Törcsvárat nevezvén. Különben a Barczaság majdnem valamennyi várait a német lovagoktól származtatják. A Barczaságon kivűl fekvő Bálványosvár, a Haraly melletti kőtorony, a Bodza melletti Tatárkőn levő épitést is nekik tulajdonítják. Mindezt azonban nehezen lehetne bebizonyítani.

[1]) Harum quarumlibet praefecturam, quae judicatus regius vulgo vocatur, rex confert. Bél Mátyásnál: Adparatus 27—28. l.

[2]) Kiüzetésök gr. Bethlen Elek szerint 1225. év június havában, Schuller szerint ez év júliusának végén vagy aug. elején történt.

[3]) II. András adománya a német lovagok javára 1211. évben kelt és ez évben kezdték megszállani a Barczaságot.

Medgyes 1142. vagy 1146. évben.

Szászsebes 1150. évben.

Nagy-Szeben 1160. évben, az erdélyi püspöki névtár már 1143. évben vél itt plebániát.

Kolosvár 1178. évben.

Segesvár 1178. 1193. 1196. vagy 1198. évben.

Szerdahely (Reuszmarkt) 1198. évben.

Szászváros 1200. évben.

Brassó 1203. évben. [1])

Besztercze 1206. (mások szerint 1180.) évben épült.

Maga Schlözer bevallja, hogy e kilencz város közül egyetlen egy sem fordúl elő azon kor okleveleiben, az egy N.-Szeben kivételével, mely azonban Cibiniumnak neveztetik. E város még a XIII. század végén csak villa Hermanni; Medgyes is még 1283. évben villa Medies, 1275. évben villa Kulusvar; a mai Szászsebes 1224. évben még csak terra Sebus, Besztercze várkerítése még későbbi időből származik, stb.

Igy látjuk, hogy a szász irók azon állítását, mintha az Erdélyben megtelepedett szászok, történetök és megtelepedésök első hatvan esztendejében, hét várost építettek volna, lényegileg alap nélkűlinek kell tekintenünk.

Daczára a történet e tanúságának, a krónikások már igen korán kezdtek a septem castra és hasonló kifejezésekkel élni, és én nem kételkedem, hogy az ebbeli adatok közül épen a legrégiebbek e kifejezéssel nem egész Erdélyt, hanem csak a szászok által lakott bizonyos földet értettek. [2]) Én a dolog

---

[1]) Brassó ez évben már csak azért nem épűlhetett, mert II. Andrásnak 1211. évi oklevele azt irja, hogy a német lovagoknak terram desertam et inhabitatam adományoz. (V. ö. Philippi Fr. Die deutschen Ritter im Burzenlande 20. l.)

[2]) Habitabat tunc (II. Endre korában) in partibus Ungariae in terra quae *septem castra* vocabatur, nobilis quidam et dives . . . . . vir philosophus . . . . . Hic magister Clingsor nomine. (Theodoreti: Vita S. Elisabethae. Canisiusnál Antiquae lectiones czímű munkájában IV. köt. 118. l.) Tartari terras Pannoniae, *Septem Urbium,* Moraviae vastaverunt, (Monumenta Germaniae, Scriptorum Vol. X. pag. 59. Annales Zwifaltenses.) Terra quae *septem castra* dicitur, — — terra septem castrorum. (U. o. Vol. XVII. pag. 294. Annales S. Trudperti.) Egy párisi codexben: terra quae VII. castra dicitur totaliter vastata et destructa est.

fejlődését a közlött adatok alapján következőnek gondolom. A Cibin folyó partján letelepedő szászok a vidék fölött emelkedő hegyen építették a Szibin várát; róla neveztetett el azon város, mely okleveleinkben jó ideig Cibinium, utóbb villa Hermanni, Hermannsdorf, Hermannstadt néven fordúl elő. Midőn 1224. évben II. András szabadságlevele kimondá, hogy a szászok *egy* népet képezzenek (unus sit populus) azon szász telepek, melyek Szebenben látták központjukat, Szeben részeinek érez-

Végre az erfurti évkönyvekben: Eodem anno (1242.) Tartari in Ungaria, terra scilicet septem castrorum, civitatem dictam Hermani villam in Aprili expugnantes, — — (Monum. German. Script. XVI. 34. l.) Piccolomini Aeneas azt irja: Teutones (Transilvani) viri fortes et bello exercitati a VII. civitatibus, quas inhabitant, Siebenburgenses a patrio sermone appellati. (Scriptores rerum germanicarum, Freher II. 41. l.) Ez adatokból kiviláglik, hogy csak az erdélyi szászok értettek még akkor a siebenbürger név alatt, nem pedig Erdélynek más lakói is. Hasonló uton jár Palma, midőn azt irja, hogy a szászok hét széke Siebenburgnak neveztetett. (Notit. rerum Hungar. I. 110. l.) A Septem Castrensis regiót Cluveriusnál is találjuk, ő e név alatt egész Erdélyt érti. — Kőváry László (Erdély történelme I. 60. lap 4. jegyz.) azt állítja, hogy Erdély Septem Castra néven már egy 1096. évi oklevélben említtetik, és hivatkozik Fejér Codexének II. 16. lapjára, egyúttal ez oklevél valódiságát kétségbe vonván. De kár volt ezt tennie, mert az idézett helyen ily oklevélnek nyoma sincs. Ivánfy Ede (A magyar birodalom czimerei 54. l.) még is Kőváry állítását vakon elfogadja, még kétségét sem fejezvén ki az iránt, hogy mintegy másfél századdal a szászok bejövetele előtt ily tartalmu oklevél nem is létezhetett. Kőváry után mondja ő továbbá, hogy a Sept. Castra elnevezés Kézay Simonnál (t. i. a XIII. század végén) előfordul, saját emberségéből pedig állítja, hogy azt 1160. és 1223. évi oklevelekben is található, az utóbbi kettő igazolására hivatkozván a Századok 1868. évi folyamának 114. lapjára. Azonban a Századok idézett helyén a Sept. Castraról nincs szó, és ezt kiemelni személyes igazolásomul is tartozom, mert a Századok idézett czikkét — magam irtam. Igazi boszorkánytáncz az, czáfolgatni oly állításokat, melyeknek közlői a forrást meg se nézték. A budai krónika nem használja a Septem Castra formulát, hanem Transilvania, olykor Erdeel-ről szól. Még Bonfin is (Lib. I. Decas. I.) szokatlan óvatossággal azt mondja Transilvaniáról, »hogy itt hét szász város létezik, melyek — ha nem csalatkozom — Septem Castra neveztetnek.« Ez iró is tehát a Septem Castra elnevezést a szászok vidékére szorítani látszik. Erdélynek nevével és hetes számával a néprege is foglalkozott. (L. Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia 61—63. l.) Gróf Kemény József is még nem tartja eldöntöttnek a kérdést, vajjon a Siebenbürgen név valóban a német gyarmatosok állitólagos hét váráról kapta-e nevét. (Kurz:

ték magokat. Természetes, hogy igy a Siebenburg neve az egész grófságra ment át, és igy a brassaiak — kik igen soká nem tartoztak Siebenburg grófsághoz, — joggal mondhatták, ha Szeben tartományába indultak, hogy Siebenburgba mennek. Midőn idővel Brassó, Besztercze, Medgyes és más székek Szebenhez csatlakoztak és II. András kiváltsága azokra is kiterjesztetett, a Siebenburg név is az alkotmányuk által összetömörült szászok közt tért nyert. Nem a valószinűleg csakhamar összeomlott Sibenburg, Szibin vára vitte véghez e hódítást — hisz nevének jelentését is már elfelejtették az emberek — hanem a szász népnek mindinkább emelkedő jelentősége.

Az a tény, hogy a Siebenbürgen név eredetileg csak a szászok lakta földre vonatkozik, még a XVI. század végén nagyjelentőségű kifejezést talált, a midőn t. i. Báthory Zsigmond fejedelem először egyesítette az erdélyi három nemzet czimereit. A hét vártorony, mely Erdély közös czimerén előfordúl, a szászok külön czimerének van elfogadva.

Mintha Aeneas Sylvius szelleme megszólalna, az előadott eljárásban rosz nyelvészkedést, de jó geographiát találunk, és miután szász irók is vannak, kik tagadják, hogy a Siebenbürgen név a szász városokról származik, egyelőre a vizsgálat eredményével meg lehet elégednünk. [1])

Turóczy és Ranzan a Septem Castra név alatt az erdélyi hét vármegyét értik, melyeknek alkotói szerintök a hét magyar kapitány. Ide tartozik, hogy Oláh Miklós vélekedése szerint, a hét hún vezértől kapta volna Erdély a Septem Castra nevét. [2])

Magazin, I. 238. l.) Müller Miksa »újabb felolvasásai a nyelvtudományról« e tárgyra is kiterjeszkednek, ezt mondván róla: Erdélynek német Siebenbürgen neve félreértésből támadt. Tulajdonkép *Sebenburg*-nak (Szebenvárnak) nevezték, mert Szeben volt az első német gyarmat. A népetymologia e nevet érthetőbbé tette az által, hogy Siebenbürgenre változtatta s ennek következtében aztán a tartománynak czimerébe is hét várat vettek fel. (i. m. 566. l.) E közlés nagyjában helyes úton jár, de ez nem Müller Miksának tulajdonítandó, hanem munkája magyar fordítójának toldaleka.

[1]) Lublói Schuller Frigyes, az erdélyi jogtörténet irója is ez utóbbiakhoz tartozik. A Blätter f. Geist-, Gemüth- und Vaterlandskunde 1858. év 4—5. számában,

[2]) Oláh: Attila, 18. fej.

Ebből folyólag a magyarok lettek volna a német Siebenbürgen névnek keltői. E vélemény el nem fogadható, mert a magyar diplomatika csak a Transilvania és Erdély névvel élt, melynek egyike sem áll értelmi összefüggésben a Siebenbürgen névvel. A magyarok geographiai terminologiáját használták a német irók is, de megfordítva nem történt az. A XIII. század végén és a következőnek elején élt Horneck Ottokár, Transilvaniát mindig Vber-Walt-nak irja, valósággal a magyarok erdőelvi része. Söllner J. azon állítása, hogy a magyarok még a szászok bevándorlása előtt Erdélyt septem castrensis regionak elnevezték, semmi alappal nem bír, mert a septem castra csak a Siebenburg (Nagy Szeben) félreértett névnek latin fordítása. [1]) Benkő József is ilyesmit állít, vélvén, hogy a Septem castra név már a XI. században előfordúl. [2])

Kézay Simon szolgálhat nekünk átmenetűl Erdély régi geographiai felosztásának fejtegetésére. E krónistánk a királyhágóntúli részek elnevezésére felváltva az erdő elve (in partibus Erdewelu) és Septem Castra nevet használja. Emez utóbbit tevén, korántsem a szászok váraira, vagy városaira gondolt, hanem inkább azon hagyomány hatása alatt állt, hogy a honfoglaló magyarok hét vezére Erdélyt hét vár kerületévé osztotta. E hagyományt krónikásunk még más helyen is akarja érvényesíteni, elbeszélvén, hogy a Kió felől bejövő magyarok az Ung folyónál szállának meg, hol várat épitének. S miután ezenkivűl még más hat várat is alapítottak, egy ideig azon vidéken maradának. Tehát hét vár innen is, túlnan is a Meszesen.

Ily alakban a hagyományt még III. Béla kir. névtelen jegyzője nem ismerte, mert neki Erdély csak partes ultra silvanae, és ez nagy jelentőségű körűlmény.

Az a viszony a melyben Tuhutum hódítmánya Magyar-

---

[1]) Katancsich: Orbis antiquus I. 380. lapon irja, hogy a geták e város Szibin nevét ismerték. De vajjon honnan veszi tudomását? Rösler a Cibin és Szeben szót az erdélyi régi szláv lakóktól származtatja. (Romänische Studien 131—133. l.)

[2]) Benkő egy állítólagos 1096. évi oklevélre támaszkodik, de ez oklevél háromszáz évvel később kelt, t. i. Zsigmond király idején. A septem Castra előfordultáról lásd Eder jegyzeteit Schesaeus munkájához: Ruinae pannonicae 197—199. l.

országhoz állt, alkalmasint soha sem fog kellőleg felderíttetni. Legrégibb forrásaink ugy tüntetik fel a dolgot, hogy midőn Szent István 1002. évben Tuhutum utódját, a lázangó Gyula herczeget legyőzte, Erdélyt szorosabban fűzte Magyarországhoz. Ha még is a Királyhágón túli rész a külön név mellett bizonyos közigazgatási területet is képezett, ezt csak az árpádkori királyok szerencsétlen házi politikájából lehet magyarázni. Már I. András király, öcscsének I. Bélának az ország harmadrészét engedte át kormányzásra, herczegi czimmel. Béla tartománya, ha annak nevezhető, a Tiszán-túli részekből, és Erdélyből állt. Habár biztos történeti adatunk erről nem szól, de az akkori politikai viszonyok lehetségessé teszik, hogy I. Béla fiai, Géza és László is kormányozták az ország e részét, mint herczegséget. [1]) Álmos, Lampert herczeg fia, I. Lászlótól nem Erdélyt, hanem Horvátországot kapta. [2]) II. Béla akként gondoskodott fiairól, hogy Gézának a királyságot, Lászlónak Boszniát, Istvánnak állitólag a Szerémséget, bizonyosan a Dráva Száva közének valamely vidékét rendelte osztályrészül. [3]) Erdélyről ez úttal nincs szó. [4]) II. Endre sem volt erdélyi herczeg, mielőtt trónra jutott, hanem számos oklevél tanusága szerint, Dalmát és Horvátország, Ráma és Chulmia herczege. Ő volt az, ki már határozott ellenzéket képezett a trón ellen. Fia (IV.) Béla ezt növekedő mértékben tette. Midőn öcscse, Kálmán herczeg Dalmát-Horvátország kormányára küldetett, ő Erdély és a tiszai részek igazgatását vette át, utóbb ifjabb magyar király czimmel is élt. A történet ez iránya ismétlődik V. István életében, de az utódok valóban lélekemelő küzdést nem láthatnak apa és fiu közt, és mind abban, a mi ily események kiséretében jár. V. István, mielőtt a trónra lépett, ifjabb magyar király és Erdély herczegének czimeztetett. Soha senkinek nem jutott eszébe Erdélyt külön országnak tekinteni, vagy azt Magyarország többi területétől elválasztani, még is az olykor

[1]) Eder: Observationes in Felmerum 12. l.

[2]) Lucius libro III. cap. I. — L. alább a Száva-Dráva köze leirását.

[3]) Horváth Mihály: Magyarország történelme II. kiad. I. 259. lap.

[4]) Felmer azt véli, hogy László és István erdélyi herczegek voltak, de forrást ez állitásra nem tud felhozni. Turóczi, Bonfin és Ranzan erről hallgatnak.

elég soká tartó epizod, mely alatt Erdély királyi herczeg és trónutód igazgatására volt bízva, azzal egyúttal saját udvartartásnak látása, érlelhetett az egységnek nem kedvező gondolatokat. Azonban ha találunk is a XIII. században *Regnum* Transilvanum-féle kifejezést,[1]) ezt magok az ország hű tisztviselői használták, és nem kapcsoltak azzal össze különállási törekvést. IV. Béla és fia István közt nem léteztek változhatlan országhatárok, és IV. Béla Erdélyre minden jogát fenntartotta, a miben őt István gátolni sem kivánta.[2])

Erdély a magyar királyság első századában már vármegyékre volt felosztva, de hétre-e, vagy kevesebbre, azt forrásaink jelen állapotánál nehéz eldönteni. Gr. Kemény József, kinek nyomozásai e téren a magaméival oly sokban találkoznak, az erdélyi vármegyék, nevezetesen Fejérét Szent István koráig viszi fel. Eljárása ez: Midőn a küküllői főispán Almakerek, Keresd, Besse, Felsőtelek, Ujfalu és Rundal nevű helységeket a maga megyéjébe akarta bekeblezni, Tamás erdélyi vajda 1322. évben megkérdezte az erdélyi püspököt és káptalant, valamint a rendeket e helységek hová tartozandósága iránt, és ezek egyhangulag odanyilat koztak, hogy a nevezett helységek, azóta, hogy Fehérváron Sz. Mihály temploma épült, mindig Fehér vármegyéhez tartoztak. Hogy mikor épült Gy.-Fehérvárt Sz. Mihály temploma, kitünik Máté erdélyi vajda és szolnoki főispán 1277. évi leveléből, melyben világosan nevezi Szent Istvánt az erdélyi püspökség alapítójának és a templom épitőjének (eccles. beati Michaelis Archangeli in Alba Transsilv. quae sedes est episcopalis, per divum, sanctumque olim regem nostrum Stephanum beate memorie jam fundatam, et edificatam.) Gr. Kemény ehhez folytatja, hogy miután Szent István csak 1002. évben győzte meg Gyula erdélyi vezért, és csak akkor fűzte Erdélyt közelebb Magyarországhoz, és vezet-

[1]) Igy Benedek, az erdélyi alvajda helyettesének 1291. évi levelében (Teutsch és Firnhaber Urkundenbuch 169. l.) De ugyanez évben Ducatus Transilvaniae néven is fordul elő. Mindez a mohácsi csata előtt igen ritkán történt. A székely krónika in regno Siculo találja székelyeit, sőt Csikországot is ismerünk. Látjuk, hogy a szavaknak itt nincs betűszerinti értelme.

[2]) Kova chich: Vestigia Comitiorum, az 1267. évi oklevél.

hette be Magyarország intézményeit Erdélybe, természetesen Erdélyt csak 1002 és 1038. év közt oszthatta fel vármegyékre. Kurz Antal még tovább megy, és a gr. Kemény által közlött két oklevélhez megjegyzi, hogy azokból szükségkép nem az következik, hogy épen csak Szent István hozhatta be az intézményt (a vármegyéket), mert azok már *ő előtte is* fennállhattak és létezhettek. (Magazin f. Gesch. Siebenbürgens I. 233—236. lap.) Ezek alapján kimondhatjuk, hogy hétnél több erdélyi vármegye soha sem létezett. Azokból Fehér (1175), Doboka (1169), Küküllő (castrumja már 1197), Kolos (1175. 1201.) már a tatárjárás előtti időben létezett.[1]) Hunyad vármegye első említésére 1276., Tordáéra 1282. évben találunk. Belső-Szolnokot még csak a XV. század végétől lehet erdélyi megyének tekinteni, egész addig az egységes Szolnok megyének része volt, mely magyar és erdélyi területből állt.[2]) Még is Róbert Károly egy 1320. évi levele az erdélyi hét vármegye nemességéről egyetemlegesen szól.[3])

A vármegyékre való felosztást a II. Géza alatt bevándorolt flandriaiak (szászok) már előtalálták, és a föld, melyen megtelepedtek, nem lehetett más, mint az ősrégi Fehér vármegye, mely nézetem szerint Erdélynek déli határáig terjedt, és igy a mai Szeben vidékét, Fogarasvidékét és Brassóvidékét is magában foglalta.[4])

[1]) Lásd a jelen munka I. köt. 18—19 lapját.

[2]) Az egységes Szolnok megye első ismert főispánja Fulco 1166. évben emlittetik. A megye területi alkatrészeiről lásd a jelen munka I. köt. 84—107. lapjait.

[3]) Universitas nobilium septem Comitatuum Transilvanorum. — Belső-Szolnok első említését 1321. évben találtuk. (L. a jelen munka I. k 89. lapját.) Gróf Kemény József abból, hogy már a régi erdélyi vajdák egyúttal szolnoki főispánok is voltak, nem tud következtetést vonni Erdély vármegyéinek számára, mert szerinte még nincs eldöntve, vajjon az erdélyi vajdák a magyar Szolnok vármegyét is bírták-e, vagy csak az erdélyi Szolnokot. (Kurz: Magazin I. 232. l.)

[4]) E nézetet nagyjában Marienburg is vallja Geographiája II. 235. lapján; ő azonban a szászok letelepedése utáni időt tartja szem előtt, midőn azt irja: Es wurde alles als Theil des Albenser Comitats vorgestellt, was in Sachsenlande südlich lag und was nicht die Sachsen eben benutzten, so diese Gegenden (értsd: Talmacs, Lotorvár, Verestorony), sot die Törzburger Gegenden, so der Fogaraser District, denn sonst ist nich

Némely szász iró véleménye szerint, Hunyad vármegye a Strehl folyó határ-körében létezett három nagy bárósáq, avagy királyi várakból alakúlt, talán egykorúan a szászok első bevándorlásával. Hátszeg, Hunyad és Déva tartozandóságaiból keletkezett az egyetlen magyar vármegye, a Maros balpartján. E körülmény nélkül a szászok valószinűleg még tovább délnyugotra előnyomultak volna, egész Magyarország határáig. [1])

A szászok távolmaradása Hunyad vidékétől azonban más okban is kereshető. A szászok számbeli ereje ugyan is nem volt oly tulságos, hogy szertelen sok földet elfoglalhattak volna; azzal, a mit elfoglaltak, gyarmatosítási nagy képességök elegendőkép volt igénybe véve, és Hunyadnak vadonjaira még soká nem került a sor, hogy a megye alkotásra szükséges elemeket szolgáltassa. Hunyad várának 1267. év, a vármegyének 1276. év előtti említését nem találom. [2]) Nincs kizárva tehát az a lehetőség, sőt igen valószinűnek tartom, hogy a hunyadmegyei terület is egykor Fehér megyének kiegészítő része volt. Ez állítás későkori igazolásakép hangzik, midőn Zsigmond király 1409. évi levelében, melylyel Hunyadvárát Vajknak, Hunyadi János apjának adományozza, olvassuk, hogy e királyi vár és tartozandóságai Fehér megyében fekszenek. [3])

Fehér vármegyének e roppant kiterjedése fölött csak akkor fogunk csodálkozni, ha nem tudunk kibontakozni a geo-

---

einzusehen, wie diese Theile nicht eher zum Hunyader Comitate hätten gerechnet werden sollen, und wie gerade nur der Albenser Comitat so sehr unverhältnissmässig gross gegen die übrigen siebenbürgische Comitate hätte sein sollen. Gr Kemény József is több mint valószinűnek tartja, hogy Fehér megyéhez Fogaras vidéke és Hunyad megye területe is tartozott, mely utóbbi csak később lett önálló vármegyévé. (Kurz: Magazin etc. I. 236, lap.)

[1]) Archiv des Vereins f. sieb. Landeskunde I. 102. l.

[2]) Castrum de Hunod és Comitatus de Hunod. Teutsch és Firnhabernél. Urkundenbuch I. 86. és 111. l. A XV. század első felében már előforduló hunyadi főesperesség nem Vajda-Hunyadtól, hanem Bánfi-Hunyadtól Kolosmegyében vette nevét. Ugy látszik, hogy 1433-ban az erdélyi püspök még egyetlen plébániát sem birt a hátszegi völgyben. A hittérítés még csak akkor kezdődött az ó-hitűek közt.

[3]) Fejér: Genus, incunabula et virtus Johannis de Hunyad 32. lap, és Cod. diplom. XI. 484. l.

graphiai felosztás mai fogalmából. Fehér megyének egy része okleveleink által desertának jellegeztetik, a mi ugyan nem az illető terület néptelenségét és lakatlanságát jelenti, de minden esetre annyit mond az akkori állapotokról, hogy itt tömör városok és helységek nem léteztek. Eszmeileg Fehér megye határa Erdély legvégső déli határáig terjedhetett kezdetben, a nélkül, hogy a szélek lakóiról bármi kis említés történjék. Favágók, szénégetők, vadászok, szegényes nyájőrzők rendesen nem nagy feltünést okoznak, és csak akkor, ha elszaporodnak, ha a közigazgatás haszna merül fel és tulajdonjogi sérelmek származnak a lakók érintkezéseiből, vesz tudomást rólok az állam közege. Kicsinyben az államképezés itt csak olyan fokozatokon ment keresztül, mint ezt Amerikában ma is látjuk.

Ismételve mondom, hogy eszmeileg Fehér megye a legrégibb időben Erdély déli határáig terjedhetett, mert legkisebb nyoma sincs annak, hogy a szászok bevándorlása előtt, a Maros és Olt közt, a Retyezát és ojtozi szoros közt más megyei közigazgatás létezett volna. Ilyeneknek képzelvén az akkori állapotokat, azt tartom, hogy a Székelyföld is eredetileg Fehér megye részét képezte [1]) és igy el kell vetnem Benkő József azon állítását, hogy a Székelyföld székekre való felosztása régibb, mint Magyarországnak felosztása vármegyékre, mi szerinte Szent István által történt a XI. században. Elismeri azonban ő is, hogy Szeben, Fogaras és Brassó vidékei a régi Fehér vármegyéhez tartoztak. [2])

Alább lesz megmutatandó, hogy a székely-székek keletkezése jóval későbbi időben keresendő.

Ha a vándorlási és csatangolási kedv még ma is oly nagy a székelyeknél, képzelhető, mily nagy lehetett az a honfoglalás első századaiban. De e faj számra és munkaerőre nézve mégis jelentékeny lehetett, és midőn hegyeiről, melyeken vé-

[1]) Midőn IV. László király Lőrinczet, Illés fiát és Leustachot, nevezett Lőrincz fiát a telegdi székelyek kiváltságaiban részesíti, egyszersmind Szederjes és Szentkereszt nevü birtokait a vajdai hatóság alól kiveszi (ab omnibus comitatibus vajvodarum). Az érdekes oklevél kelt 1279. évben. (Hazai Okm. VI. 244. lap.) Miért történt volna ez, ha akkor már külön székely-hatóság létezik?

[2]) Benkő: Milkovia II. 53. és 254—255. lap.

delmi művei ma is láthatók sajátszerű idomaikban, lassankint a völgyekbe leszálltak, irtották az erdőket. Az ősvadonban az első állandó, habár elszórt hajlékok keletkeztek, és az erdő sürűségeinek oszlásával tér nyilván a földmívelésre, a vidék a társadalmi élet első alakzatát vette fel. A székelyek ma is a ghimesi szoroson át, a Moldvába sietö Tatros völgyében mutatják, hogy a civilisatio ily fokozatban halad, és az irtványok szűz földébe vont első barázdák ismétlik saját civilisatiójok első történelmi vonásait, a harczos és pásztor népek földmívelőkre való átmenetelét. [1])

De szóljunk most a székelyek eredetéről, a mennyiben ez lakó földjük geographiai alakulására vonatkozik.

Ez iránt háromféle vélemény nyilatkozik az irodalomban.

Egy rész a székelyek hún eredetét vitatja. Ezeknek főtekintélyök: Kézay Simon, ki krónikájában (IV. fejezet 6. §.) azt irja: Maradt volt még a hunokból háromezer ember, kik a krimhildi csatából futással menekültek, kik is félvén a nyugoti nemzetektől, Árpád idejéig a Sziklamezőn [2]) maradtak s ott magokat nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték. Ezen székelyek ugyanis a hunok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannoniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthenia határszélein eléjök menének, s Pannoniát együtt meghódítván, abban részt nyertek, de nem a pannoniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt. [3])

A székelyek hun eredete erős hagyománynyá fejlődött, és mint történeti tényt említi I. Ferdinánd király egy levelében, mely a székelyek ököradóját megújítja, hogy azok Attila

[1]) V. ö. Kozma Ferencz: A székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota 77—78. l.

[2]) Kézaynál: in Campo Chigle, a pozsonyi krónikában campus Siglamezei, a budaiban campus Chigladmezei, Turóczynál campus Czyglamezew. Oláh Miklós szerint (Attila 18. fej.) a sicambriai csatából 3000 hún megmenekülvén, Czegléd mezején, hol most a hasonnevű város áll *(in campo Czegléd,* ubi nunc oppidum est ejus nominis) megszálltak, innét Erdélybe vándoroltak és ott nevöket székelyre változtatták.

[3]) Kronikáink azon helyre nézve, melyen a székelyek követsége állítólag Árpáddal találkozott, nem egyeznek egymással. Szabó Károly e találkozást Rutheniába teszi. (A magyar vezérek kora 58—60. l.)

vezérlete alatt Erdélybe jövén és ott megtelepedvén, azóta adómentességet élveztek, melyben őket a magyar királyok mindig megtarták. [1]) E levél, hivatalos alakja daczára, éppen annyit ér, mint I. Leopold császárnak 1687. évi levele, melyben elismeri, hogy galanthai Esterházy Pál nemcsak Attilától és a hunoktól, hanem épen Noë patriarchától származik.

Azon irók táborába, kik a székelyek hún eredetét vallják, tartoznak Turóczy, Bonfin, [2]) Bod Péter, Desericzky, Pistorius János, Palma, Benkő József, Felmer, Kállay Ferencz, Szabó Károly, Heltai Gáspár, Kerékgyártó Árpád, Horváth Mihály, Verbőczy István, Verancsics Antal, Székely István, Orbán Balázs, Szamosközy, [3]) Sigler, Oláh Miklós (Attila 18. fej.) Kőváry, Nagy János és mások.

Katona ugyan sok mesés elemet felismer Turóczy közlésében, de azért nem kételkedik a székelyek húnságában, sőt épen abban sem talál valószínűtlenséget, hogy háromezeren lehettek a hunok, kik a Székelyföldön rejtőzködtek. Katona a nemzet hagyományait addig itéli megtartandóknak, mig azok ellenesei azokat alapos érvekkel meg nem döntik. [4])

---

[1]) Fejér VII. 5. k. 80. lap.

[2]) Bonfin: Multi siculos, qui extremam Daciae partem cum Atila occuparunt et hucusque tenuerant, quam Transilvaniam nunc appellant, his (a magyaroknak) occurisse referunt. Alább mondja, hogy multi unni qui post Atilam in Pannonia remansere, Szvatoplug táborát követték. Ezek nyelvét értették Árpád magyarjai, és azért nekik megkegyelmeztek. (Decas I. lib. IX. v. az 1744. kiad. 102. és 104. l.) A leghatározóbb hely ez: Neque ut tempestate nostra videmus, Unni Pannoniis fuere penitus extincti. Nam qui captivi e caede superfuerant (értsd az Attila halála utáni harczokat) cum prope Germanos, quibus erant infensi, commode habitare non possent, in posteriorem Daciae oram, quam Transilvaniam dicimus, secessere. Seque siculos, mutata T in C literam (értsd, hogy a Scithuli névből Siculi lett) appellarunt: quoniam Unnorum nomen, omnibus tunc finitimis gentibus nimis infensum esse intelligebant. (U. o. Decas I. liber VII. vagy 83. lap.)

[3]) Ő igy nyilatkozik a székelyekről: Vetustissimos se Ungarorum gloriantur, Atillanique exercitus reliquias sese profitentur. Quibus nihil hac in parte fidem derogo. Quamquam, quod ad vetustatem attinet, non video quibus aetatibus sint illi priores caeteris Ungaris. (Szamosközy tört. maradványai, kiadta Szilágyi Sándor II. köt. 375. lap.)

[4]) Katona: Historia pragmatica Hung. I. 20—22. lap.

Timon Samu külön állást foglalel a hun eredetre nézve, azt mondván, hogy ő nem tudja, micsoda régibb irókból merítették az ujabbak annak tudomását, mintha a székelyek Attila fegyvertársai lettek volna. Ha ez igy volna — ugymond — felesleges lenne a kérdés, vajjon a magyarok hun eredetűek-e? [1]) Istvánfy óvakodva úgy nyilatkozik, hogy a székelyeket scytha eredetűeknek vélik.

A nagy tudományú Pray György, Turóczy azon állítását, hogy midőn Csaba, a sok csatavesztés miatt, a hunokkal Ázsiába visszatért, népéből háromezer ember Erdély havasai közt magát meghuzta, hol félvén, hogy ellenségeik által hunoknak tartassanak, nevöket székelyre változtatták, — egyenesen nevetségesnek nyilvánítja. [2]) Szamosközy már előbb ostobának bélyegezte.

És valóban el nem gondolható, hogy egy nagy nemzettől elszakadt háromezer ember négy századon keresztül idegen és ellenséges népek közt magát fentarthatta volna, mig Árpád seregeivel egyesülhetett, — oly századokon át, melyek épen keleten nagy nemzeteket láttak elenyészni.

Szalay László azért, panaszolván a székelyek eredetét és őstörténetét fedő homályért, melyet szerinte ujabb időben még azon körülmény is nevelt, hogy történetvizsgálóink a »csíki krónika« nevével felruházott fonák gyártmányt némi szeszélyből hiteles iratnak akarják tartani, — nem habozik a székelyeknek a hunoktól való származtatását csalódásnak nyilvánítani. [3])

A helyes itéletü Eder Károly a székely népnévről, és a székelyek politikai viszonyairól elég bőven nyilatkozott, birálatilag összevette a korában használható irókat, de feltűnőleg

---

[1]) Imago antiquae et novae Hungariae 97. lap.

[2]) Pray: Annales Hunnorum, Avarum et Hungarorum 179. lap. Turóczy meséje emlékeztet a keletindiai lakókra, kik ha egyik-másik tagja a családnak az oroszlán vagy tigris áldozatja lett, nevöket változtatják, nehogy e kegyetlen állatok rájok ismerjenek.

[3]) Szalay László: Magyarország történelme. Második kiadás. I. 11. lap, 4. jegyzet. Ellenkezőleg Horváth Mihály azt irja, hogy Szabó Károly e krónika hitelességét az 1854-ki Uj M. Múzeumban erős okokkal bebizonyitotta. (Magyarország történelme. Második kiad. I. 21. l.)

kerülte, hogy a székelyek származásáról véleményt mondjon. Később e magatartását azzal indokolá, hogy ő haszon nélkül nem akart darázsfészekbe nyulni. [1]) E szavak jellemzik állását a fenforgó kérdéshez. Ezzel egészen összhangzik, a mit báró Prónay Sándor 1794. június 8-án Aranka Györgynek ir. »Ön tisztelt barátom, nem tudja, mit csináljon székelyeinkből? Elhiszem! mert ha a székelyeket a hunoktól származtatja, akkor Schlözert ellenségévé teszi, ha pedig azoknak más származást tulajdonít, akkor jó hírnevének Erdélyben, a székelyek közt vége van. Tanácslom tehát, hogy a székelyek származását ne is érintse.« [2])

Kurz Antal Ravennai Guido, IX. századbeli geographus zavaros szövegét igyekezik magyarázni, és kihozza, hogy az ő korában Dáczia két részre volt felosztva: Dacia prima, és Dacia secunda, mely Gepidiának is neveztetett. Ezt az utóbbit hunok lakták, Attilának utódjai, és e tartomány magába foglalta a mai Erdély keleti és északkeleti részeit, és Moldaviát a Seret folyóig. Igy volt ez még a magyarok bejövetele idején. Kimutatja — és a mi különös — épen Pray Annaleseiből, hogy a hunok még a VIII. század végén, megkülönböztetve neveztetnek az avaroktól, a kik közt éltek, és hogy semmi ok, miért fel ne tehessük, hogy még száz évvel utóbb a hunok nagy szorultságukban keleti birodalmukba, t. i. a mai Székelyföld és Havaselföld egy részébe vissza ne vonulhattak volna. Ravennai Guido tehát constatálja, hogy még alig száz évvel ezelőtt tünt el a hunok utolsó történeti nyoma. Kurz idáig elvezeti az olvasót, de nem vonja a következtetést, micsoda erdélyi népet tart ő a hunok utódjának, a mi ily előzmények után már szinte felesleges. [3])

A kérdés sok komoly tudóst foglalkoztatott, és tán még sokáig nem fog a tudományos vita teréről leszoríttatni, de még is akadt már évtizedek előtt bátor ember, kinek nézete szerint

---

[1]) Schesaeus: Ruinae pannonicae, 58. és 199. lap. Eder jegyzetei. A kritikai tartalomjegyzékben Palmát követi, ki a székelyeket hegyek őrzőinek tartja. U. o. 296. l.

[2]) Kurz: Magazin f. Gesch. Siebenb. I. 207. 208. l.

[3]) U. o. 358—379. l.

történetileg bizonyos az, hogy a székelyek kétségtelenül magyarok és Erdélyt már az V. század óta lakják.[1])

Más vélemény, hogy a székelyek valóságos és igazi magyarok, kik királyaink által Magyarország valamely vidékéről mostani területökre, az ország délkeleti határára, Oláhország felé telepíttettek, hogy az országot a kúnok ellen védelmezzék. E vélemény legalaposabb védője tudós Hunfalvy Pál, ki egyúttal megjegyzi, hogy a székelyeknek Erdély szélére való megtelepedését nem lehet évszám vagy évtized, de igen is század szerint meghatározni. Helyesen tudja azt Hunfalvy, hogy az erdélyi székelyek 1213. évben említtetnek oklevelesen először, de említtetnek az ország nyugoti szélein is székelyek (siculi.) Hunfalvy a székelyeket közönséges magyaroknak nézi, kik eredetileg ott laktak, hol a magyarok, és székelyekké csak a keleti szélekre való telepedésök által lőnek,[2]) azt tartván, hogy a székelynév határőrt jelent.[3])

Azonban Hunfalvy maga idéz pédákat a XIII. századból, melyek szerint székelyek a Vág mentén, és Pozsony megyében is előfordulnak.[4]) De nemcsak az ország éjszaknyugoti szélein találunk székelyeket, hanem az ország közepén is. Erzsébet királyné 1285. évi levelében emlittetik Zekul nevű földje, melyet az ő népei laknak; — terra conditionariorum nostrorum Zekul vocata, — s mely alatt a mai Nagy- és Kis-Székely Tolna megyében értendő.[5]) Ezenkivül említtetnek már 1325. Székely-

[1]) Archiv für Sieb. Landeskunde, II. 336. lap. Hogy a székelyek valóságos magyarok, azt Hunfalvy Pál is mondja. De akkor miért nem nevezik magyaroknak?

[2]) Hunfalvy Pál: A székelyek. Felelet a székelyek hun-scytha eredetűségére. 62—63. lap.

[3]) Fejér is azt hiszi, hogy a székely név határőrt jelent. Cod. IV. 1. k. praefatio; és IV. 3. k. 548. l. Hogy ez nem népnév, hanem foglalkozási név, mondja VI. 1. k. 159. l. Schlözer már előbb hasonlót vallott, mint Fejér. Horvát István állítja, hogy a Siculia annyi, mint marchionatus, siculi (székelyek) pedig = circatores. Helyes megjegyzéseket tesz Szabó Károly a székelynév határőr jelentése ellen, a Székely Oklevéltár I. 52. lapján, és Századok 1880. év 410. lap, Hunfalvy Pálnak is a székely szó szék-elü = marchia.

[4]) Lásd Fejér IV. 2. k. 373. és IV. 3. k. 548. l. VI. 1. k. 159. l.

[5]) Fejér VII. 2. k. 110. l. E században a Zekul személynév is ismeretes. H. Okm. V. 50. lap. A Szerémségben 1320. Székelytelek, v. Kajántó.

hid Biharban, a XV. században Székely nevű puszták és falvak Zala, Szabolcs, Pilis és Pest megyében, 1492. Székelyteleke Temesben. Ezek fekvésöknél fogva nem lehettek határőri telepek, és miután a magyarországi székelység nyoma szórványosan fordul elő, az erdélyi székelyek pedig épen tömör együttlét által tünnek fel, és korábban tűnnek fel okleveles forrásainkban mint a nyugotiak és átalában az Erdélyen kivüliek, kérdés, vajjon ha már kitelepítésről kell szólanunk, miért ne lehetne Hunfalvyval ellenkező irányban haladni, és azt állítani, hogy a mai Székelyföld nem Magyarországból kapta lakóit, hanem megfordítva, a magyarországi székely telepek, akár határőrzés volt rendeltetésök, akár nem, az erdélyi Székelyföld oda átköltöző fiainak köszönik eredetöket?

E nézetet elfogadván, nem okoz nehézséget többé az a kérdés, vajjon a székely nép intézményeinek és nyelvének sajátságai miért nem maradtak fenn Magyarország azon részeiben, melyekből állítólag a Székelyföld benépesíttetett. A megtelepítésről akár Erdély, akár Magyarország felé nem szól a történet, de e tény még is érthetőbb lesz, ha a csekély és szórványos magyarországi székely telepekre gondolunk, mint ha a Székelyföld tömeges megtelepítésére esküszünk, mely észrevétlenül nem történhetett, és nem ugy, hogy minden egykorú okleveles bizonyíték elvesztése után,[1]) a székely telepedés Erdély keleti szélén, legalább utóbb visszatekintőleg nem említtetett volna, a mint ez például a szászok letelepedésére nézve történt.

A magyarországi székely telepekről még csak napjainkban ujra értekezett Szabó Károly,[2]) mely alkalommal, midőn maga is azon eredményre jut, hogy a Magyarország belső vidékein feltűnedező jelentékeny székely telepek nem lehettek határőrök, ezekről szintén bevallja, hogy az erdélyi székelyföldről nyerték népségöket. Kár, hogy csak a székely nemzetség, avagy eredet kérdése választ el bennünket.

---

[1]) A kik a Székely krónikának hitelt adnak, a legrégibb oklevelek pusztulását azzal indokolhatják, hogy I. Endre király öcscse, Béla vezér, még 1063. előtt a székely családok irományait összeégettetni parancsolá. (Új M. Múzeum I. 271. lap. Czáfolata u. o. 448. lap.)

[2]) Századok, 1880. évf. 490—499. lap.

Egyébiránt Hunfalvy Pál nem volt az első, ki azt állította, hogy a Székelyföld lakói Magyarországból telepíttettek oda. Állítják ezt már Fasching, Pray, Engel [1]) és Fejér György. [2]) Schlözer azt véli tudhatni, hogy Zoltán a bessenyőket, mint határőröket telepítette nyugoton a németek ellen, egy másik csoport (mikor?) a Vág folyó mentén Morvaország felé szállásoltatott el, sokkal később egy harmadik keleten, mely legnagyobb valószinűséggel kún csoport volt. [3]) Tehát bessenyő és kún = határőr, bessenyő és kún = székely. És midőn észreveszi, hogy a II. András-féle szabadalomban székelyekről van szó, azt jegyzi meg, hogy a székelyeknek, kik akkor (1224.) vagy nem sokkal előbb ide telepíttettek, még alig utalványoztattak állandó lakhelyek, és tán még nomádszerüleg nemez sátorokban laktak, mint eleik. Tehát szerinte nomádok, mint határőrök telepíttettek Erdély délkeleti szélére!

A harmadik vélemény azt tartja, hogy, midőn az Etelközben lakó magyarok hadakozva nyugoti Európát bejárták, a lebediai bessenyők, egyesülve Szimeon bolgár fejedelemmel, az otthon maradt őrségre rárontottak, és azt Erdély keleti havasai közé szorították. E vélemény forrása Constantin Porphyrogeneta, ki valamennyi tanú közt az illető korhoz legközelebb áll. Hazai forrásaink közül Béla névtelen jegyzőjének közlése teljesen egyeztethető a görög császár adatával, minthogy nevezett legrégibb krónikásunk szerint a székelyek már Árpád idején Öcsöb és Velek vezetése alatt Mén-Marót ellen harczoltak. [4]) Névtelen jegyzőnk a XII. században élt, és igy közlése régibb, mint bármely okleveles adatunk, és teljesen megegyezik a történeti nyomozás azon eredményével, mely szerint a XII. században Erdélybe bevándorló szászok az Olt folyó mentén tovább elő nem nyomulhattak, mert itt már a székelyekre találtak; ezek tömörsége miatt a szászok bevándor-

---

[1]) Gesch. des ung. Reichs I. 281. 348. lap.

[2]) Aborigines et incunabula Magyarorum.

[3]) Schlözer: Kritische Sammlungen 182. 183. lap. Más helyen (219. lap) azt mondja, hogy a székelyek azon kúnok maradványai, kik a király hívei maradtak.

[4]) Anonymus, 51. fej.

lása itt megtorlódott, és visszafelé vette folyását, a Küküllő völgyébe.[1]) Megengedem, hogy ez előadás föl nem ér egy biztos okleveles adat szabatosságával, de azt is meg kell engedni, hogy e korból okleveles adat nem lévén, ilyent nem is reménylhetvén, a fennebbi vélemény sokat megfejt, a mit a hun eredetiség és a megtelepítés nem fejthet meg.

Szabó Károly az idézett harmadik véleményt nem fogadja el, és azt erőszakoltnak mondja oly irók által, kik, mint Engel, előre feltett szándékkal, a székelyek Attila hunjaitól való származását tagadni akarják.[2]) Rösler is e tant, mintha a székelyek az Etelközben szétugrasztott magyarok volnának, tarthatatlan hypothesisnek állitja, a mire erősebb érvet nem tud felhozni, mint azt, hogy a székely népnév a szék szótól jő, mely megtelepedett embert, gyarmatost jelent. Mint a Vág folyó mellett, úgy Erdély szélén is a határok őrzése volt rendeltetésök, és azért oly hasonlók az ő intézményeik a szászokéival.[3]) De vajjon a későbben (1272.) előforduló vághmenti nyilasokról — sagittarii de Vagh — miért nem mondja, hogy határőrzés volt rendeltetésök? Ezek is nemcsak az ország szélein, hanem belsejében is előfordulnak.

Constantin császár fennebbi előadását követik Engel, Fessler és Szalay László, ez utóbbi ugy adja elő a dolgot, hogy a havasok közt magokat megvédő székelyek kivételével, a honmaradottak részben levágattak, részben a Pruth mögé vonultak, hol a Pannoniából visszatérő sereggel találkoztak.[4])

---

[1]) Archiv. d. Vereins f. Siebenb. Landeskunde. Neue Folge. XIII. köt. 155—156. lap. Teutsch Frigyes czikke — és XII. 39. lap.

[2]) Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 53. l.

[3]) Rösler Róbert: Romänische Studien 335. lap. A határőrzéssel is furcsán vagyunk. Teutsch Frigyes ugyanis azt véli, hogy a székelyek soká lehettek az ország ellenségei, mert különben a XII. századbeli német bevándorlók aligha oly erős várakat emeltek volna keleten, a székely határon. (Archiv. Neue Folge. XII. 39. lap.) A székelyek tehát egyszer határőrök, másszor az ország ellenségei, kik ellen a határokat őrizni kell. Közhiedelem szerint az ország keleti határait a kúnok ellen kellett védelmezni. Több iró azonban ugy vélekedvén, hogy a székelyek kún ivadék, kérdés, hogyan képzelik ők az ország biztosságát, midőn a határt kúnok, a kúnok ellen védelmezték?

[4]) Szalay: Magyarország tört. Második kiad. I. 9—10. l.

Pray, ki a székelyek hún származását tagadja, szintén előadja a magyarok kipusztítását Etelközből a bessenyők és bolgárok által (mi szerinte és Szalay szerint 892., Engel szerint 893, mások szerint 895. történt), de azzal össze nem kapcsolja a következtetést, hogy a szétugrasztott magyarok egy része magát a Székelyföldre meghuzta volna. [1]) Neki a székelyek paczinacziták, azaz bessenyők. Ha Szalay László még is Prayt és követőit csalódásról vádolja, midőn a székelyeket csak a XIII. században költöztetik jelen lakhelyeikbe, akkor magára nézve a székelyek beköltözését más korban elismeri, de ezt a megtelepítéssel össze nem zavarja. Más helyen is irja Pray, hogy a magyarok Moldaviából kiűzettek, de nem mondja, hogy ennek folytán a mai Székelyföldre visszahuzódtak, hanem, hogy a Tisza, Kőrös, Temes és Tutes folyó mentén megtelepedtek; a Marosról, melyről Constant Porphyr szintén szól, Pray megfelejtkezik. [2]) Miután azonban a Tutes alatt az Olt folyó értendő, semmi erőszakot nem követünk el a történeten, midőn az ott megtelepült rajban a székelyek eleit látjuk, és igy Constantin császár közlését a tényekkel összhangzásba hozzuk.

Egyik vélemény sem kerülheti annyira, sőt kerüli is a mesterséges magyarázatot és érvelést, mint az, mely a székelyekben nem húnokat, nem Magyarországból jó későn oda telepített gyarmatosokat, hanem a magyar nemzet egyik törzsét látja. E törzsnek jövőjére nézve irányadó volt az etelközi csapás, melyet a hódítás korában szenvedett.

Nem akarok tulságos fontosságot tulajdonítani annak, hogy az 1273—1331. közt élő tudós arab iró Abulfeda, a IX. századról szólván, a *mai* Székelyföldet már regio Sekel-nek nevezi, mert gr. Kemény József megkisérlette ugyan erejét az arab iró, Hammer által latinra fordított szövegének magyarázásával, [3]) de nincs kizárva az a lehetőség, hogy e szöveget mások máskép fogják magyarázni.

Nem tudjuk, vajjon a II. István és II. Géza háborúiban magokat oly roszúl viselő székelyek erdélyi székelyek voltak-e,

---

[1]) Pray: Annales Regum I. 328—329.

[2]) Pray: Historia Regum Hungariae I. not. prael. XXXVI. lap.

[3]) Kurz: Magazin f. Gesch. Siebenbürgen II. 255—268. l.

vagy olyanok, kik jóval korábban onnan a Vág vidékére, vagy máshová telepíttettek. Bennünket e helyen az érdekel, hogy a székelyek történeti forrásainkban már 1116-ban szerepelnek. [1])

Semmi nyoma sincs annak, hogy a székelyek a XIII. század előtt külön politikai kerületet, saját igazgatással birtak volna. A székelyek legelső *okleveles* említése Vilmos erdélyi püspök 1213. évi levelében fordul elő, melylyel tizedjogát a Barczaságba netán kivándorló magyarokra és székelyekre fenntartja. [2]) II. András kir. 1222. évben a Barczaságot bíró lovagrend embereinek vámmentességet biztosít, ha a székelyek vagy oláhok földén átmennek. A harmadik eset 1224-ben fordúl elő és pedig II. Andrásnak a szászok javára kiadott szabadalmában, melyről még többször lesz szó. Itt a Sepsividék székelyeinek emlékezete tartatik fenn. Hasonlókép említtetnek 1257—1272. közt a kézdii és aranyosi székelyek, [3]) és 1280. évben a telegdi esperességben [4]) lakó székelyek, és noha Aranyos várát már 1176. évi levélből ismerjük, [5]) az aranyosi székelyek mégis még 1289. évben is csak mint ilyenek említtetnek, a nélkül, hogy önhatóságuk kiemeltetnék. Az idézett évben IV. László megjutalmazni akarván a székelyek hadi érdemeit, melyeket a kúnok és tatárok ellen szereztek, azokat Torda vármegye azon részének birtokában megerősíti, melyet azoknak V. István az Aranyos és Maros közt átengedett. E forrásokból azt is tanuljuk, hogy Aranyos vidékét a kézdii székelyek népesítették, a mint Aranyos szék valóban a többi székelyfölddel összefüggő területet nem is képez.

A székelyföld némely elpusztult helyeit: Kanta, Pesel-

---

[1]) Ha nem is dicsően. Turóczy ugyanis krónikája II. r. 63. fejezetében Bisseni atque Siculi vilissimi; — a 65. fejezetben: Bisseni pessimi et siculi vilissimi-féle epithetonnal vezeti be.

[2]) Pray: Specimen Hierarchiae II. 253. l. — Schlözer, ki Prayt oly nagyra becsülte, azt hivé, hogy a székely név csak II. András király privilegiumában fordul elő először. (Kritische Sammlungen 219. l.)

[3]) Székely Okltár I. 18. l.

[4]) A telegdi főesperesség gr. Kemény József szerint Telegdi-Baczon környékén keresendő, mely Udvarhelyszéken fekszik. (Kurz, Magazin II. 42.) Lásd a jelen munka I. k. 10. lapját.

[5]) Teutsch és Firnhaber után Wenzel, Árpádkori Új Okmánytár. I. 75. lap.

nek, Volál, Karathna, Szárazpatak, és Szentlélek falut bessenyők szállták meg, ezek később Fehér vármegyéhez kapcsoltattak.

A székelyek ezentúl gyakran szerepelnek történetünkben, de székely székek a XIV. század második fele előtt soha nem említtetnek. [1]) A legrégibb székely szék ismét a **Sepsi**, miről tudomást veszünk, midőn Nagy Lajos király 1366-dik évben rendeli, hogy az erdélyi káptalan hidvégi Jakab mestert és Demetert igtassa vissza némely Oltszemen és Málnáson fekvő, székely öröködési jogon bírt telkek birtokába. Még 1349-dik évben Sepsi nem széknek (sedes), hanem kerületnek nevezetik. [2])

Fontos, Lőrincz milkói püspök azon levele, melylyel Kézdi, Orbai és Sepsi székek székelyeit felszólítja, hogy a milkói székesegyházat helyreállítsák és a lófőket és gyalogokat buzdítsák, hogy a pogányok ellen fegyvert fogjanak. Ez oklevél első közlője, Benkő József, ki hibás másolatot használván, az oklevél keltét 1096. évre tette. [3]) Követték őt Eder, Katona, Fejér, sőt Szabó Károly is, [4]) (gr. Kemény József legalább kételkedett az évszám helyességében) és igy, ha ez esztendő megállhatna benne, nemcsak a székelyek, hanem székeiknek is első említését találnók, és mi több, Erdélynek Septem Castra nevezete jóval korábban lett volna használatban, mielőtt a szászok ide bevándoroltak. Már Schlözer tagadá az 1096. évi oklevél hitelességét, de nem egyedül az évszám miatt, hanem mert a

---

[1]) Kállay Ferencz (Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről. 5. l.) írja: »Régen hét fő székekből állott, majd Aranyos is a XIII. században Torda vármegyéből kiszakittatván, nyolcz székekre oszlott a székely nép, és négy fiuszékekre, ugymint Udvarhely, Sepsi, Kézdi, Orbai, Miklósvár (Erdővidék), Csík, Maros, Aranyos székekre, Bardocz, Keresztúr, Gyergyó és Kászon fiuszékekre.« Látjuk, hogy Kállay a historiai fejleményre nincs tekintettel és az összes székeket — az egy Háromszéket kivéve — már a XIII. században előtalálhatni véli.

[2]) Székely Okltár I. 56. lap. Ez évben Küküllő is csak districtus néven emlittetik.

[3]) Benkő: Milkovia I. 55—57. l. — és 85. l.

[4]) Uj M. Múzeum II. 406. lap.

milkoviai püspökök minden 1096—1228. közti leveleit álműveknek tekinté, Kállay Ferencz mind e levelek védelmére kelt, [1]) mig végre Szabó K., módositván régibb nézetét, az évszámot belső okoknál fogva 1396. évre igazitotta. [2])

E szerint az említett évben **Kézdi** [3]) és **Orbai** szék létezése is bizonyos.

Stibor erdélyi vajda 1395—1399. évek közt *Miklósvára* lakosainak szabadságot adott külön szék alakitására, és Zsigmond király 1404. évben megparancsolá Sepsi széknek, hogy Miklósvár helységet e szabadságban ne háborgassa, és igy ez elvált Sepsi széktől. [4]) Már 1211. évben említtetnek Miklósvár gyepűi, midőn II. András a Barczaságot a német lovagrendnek adományozta, mely alkalommal megtudjuk, hogy az Olt partján már akkor fennállott Miklósvára, és ugyanott Halmágy és Gáltvára. Hasonlókép említi III. Honorius pápa 1222. évben Miklósvár gyepűit (indagines Nicolai). Mily viszony állott fenn Miklósvár és Sepsi közt Stibor szabadság-leveleig, erre nincsenek adataink, de sejthető, hogy az elválási törekvések, melyek forrása ismeretlen, igen régiek. Lábathlani János székely ispán és temesi gróf, 1459. évben azt irja, hogy néhai Zsigmond császár, és Mátyás mostani király leveleiből megértette, hogy a miklósvári szék soha a sepsii székhez nem tartozott, hanem független volt, mint a többiek. [5]) Ez arra mutat, hogy a sepsii székelyek előbb is, utóbb is a miklósvári széket (sedes S. Miklósvara) magoknak alávetni töre-

---

[1]) A székely nemzet constitutiói. 11. l,

[2]) Székely Okltár I. 2. lap, az oklevelet azonban nem a XIV. századbeli oklevelek végén, hanem az egész gyűjtemény elején közli.

[3]) Még 1311. csak kézdi székelyekről van szó : Comes Blasius filius Olcÿ de Kizdy. A kizdi esperesség pedig 1349. évben említtetik.

[4]) Székely Okltár I. 97. l.

[5]) Az illető oklevél az egyik széket folytonosan Sedes Szentmiklósvára, a másikat, melytől emez elválasztandó, akkép nevezi, hogy két Sepsiszéket kell feltenni. A miklosváriak ellenfelei ugyanis azt mondják, hogy ezek mindig a Sepsiszék, nevezetesen a Szentgyörgy széke alá tartoztak (ad sedem Sepsi et praesertim sedem Szentgyörgyszéke pertinuisset), alább ismét azt mondják, hogy ad praedictam sedem Sepsi-Szent-György széke pertinuisset. (Székely Okltár II. 182. 183. és Eder, Observationes 250. lap.)

kedtek, a miért is Zápolyai János király 1531. évben újra fentartá a miklósváriak szabadságát; utóbb ez mégis veszendőbe ment, de mikor olvadt be Miklósvára végleg Sepsibe, nem tudni, — a XVII. század végén túl, a különvált kis szék nem említtetik többé.

Csik és **Gyergyó** együttesen, mint székek, egy 1406. évi esperességi levélben fordúlnak elő.[1]) Zápolyai János, szepesi örökös főispán és székely ispán 1519. évben a csiki szék szabadságait említi, mint melyek Hunyadi János és Mátyás király idejéből származnak.

Kászonszéket Zsigmond király a csiki szék azon helységeiből alakította, melyeknek lakosai neki a havaselföldi háborúban kitűnő szolgálatokat tettek. Ezt Mátyás király maga vallja, midőn 1462. évben e széknek kiváltságait megerősíti, és azt Csikszék beolvasztási törekvései ellen védelmezi, mely Kászont mindig akadályozta, hogy magának hadnagyot (belliductorem) és bírót választhasson.[2]) Mint látni fogjuk, Kászonszék utóbb Csikkal mégis egyesült, — és így támadhatott talán az önérzetes »Csíkország« elnevezés, mely a csíki avagy székely krónikában előfordúl. Ez időtől fogva *Csik, Gyergyó* és *Kászon* egyesült székek gyanánt tünnek fel. Ezért szól Bethlen Gábor egy 1628. évi levele Csík, Gyergyó és Kászon szék királybiráinak és ülnökeinek.[3]) A vezérszerep persze Csíknél volt, mely különben Fel- és Al-Csíkra volt felosztva; 1685. évben azonban Nagy-Csikszék említtetik.

Marosszék oklevelesen először 1409. évben tűnik fel, azután még gyakran a XV. század folyamában, II. József császár (1784—1785.) Marosszéket Küküllő vármegyével egyesítette, és azóta a hatóság címe: »Küküllő vármegye és a vele egyesült Marosszék.« A jegyzőkönyvben és hivatalos irományokban ily formulával éltek: Protocollum marchalis Comitatus de Küküllő cum sede Marus uniti, Congregationis. A két ható-

---

[1]) Benkő Károly: Csik, Gyergyó és Kászon II. 37—39. és 84. l.

[2]) Székely Okltár I. 194—196. lap.

[3]) 1635. évben Petky István volt Csik, Gyergyó és Kászon hármasszék kapitánya.

ság czímerének egyesítésére (nem beolvasztására) nézve is történtek felterjesztések. [1])

Udvarhelyszék székelysége, melyről történet-forrásaink már 1301. évben szólnak (Schuller Umrisse I. Urkunden 2. lap) 1448. évben tartott közgyűlésével teljes szervezetben mutatkozik. [2])

III. András királynak egy 1291. évi levele kétségtelenné teszi, hogy Aranyos széket kézdii székelyek gyarmatosították. [3]) Azonban **Aranyosszék** (sedes) csak 1459. évben említtetik először e minőségében. Ahhoz eredetileg 29 helység tartozott, melyek közül, ha ugyan a régi neveket tekintjük, nem sok maradt fenn, de van Aranyos székben sok oly helység, mely későbbkori ülésnek köszöni eredetét, ilyenek Harasztos, Inakfalva, Kövend stb. [4]) A *Kizdi széket* két társától, melylyekkel egy főszéket alkotott, 1427. év óta néha külön megnevezve is találjuk.

Az **Orbaiszék**, mely szintén egy hármas főszék tagja volt, még csak 1499. évben fordúl elő külön neve alatt is. [5])

Ugy látszik, hogy a székely székek keletkezése csak az idő fokozatos fejleménye, oly formán, hogy a székely törzsek fogalma átment a későbbi székekre, illetőleg a törzsek területéből székek lettek. Azontúl székek, nemzetségek és azok ágazatai közt folyt a javadalmak osztálya. [6])

Egy 1528. évi térképen e székek Comitatus néven vannak feltüntetve.

A székely székek száma időnkint változott, többnyire az által, hogy a fiókszékek majd elváltak és önállókká lettek, majd másokkal egyesültek.

A székelyek nemzeti gyűlésén, mely 1506. évben Agyagfalván tartatott, következő hét szék volt képviselve: Udvarhely, Maros, Aranyos, Csík, Kézdi, Sepsi és Orbai.

---

[1]) Benkő K. Marosszék 115. lap.

[2]) Székely Okltár 29. és 157. lap.

[3]) Siculi nostri de Keezd super terra Aranos residentes — mondja a király. (Székely Okltár I. 26. l.)

[4]) Kállay: A székely nemzet eredete 187. l. A helységeket előszámlálja R. Károly 1313. évi levele. Fejérnél VIII. 1. k. 500. l.

[5]) Székely Okltár I. 294. lap.

[6]) Kőváry László: Erdély történelme I. 43. lap.

A gyergyói szék, mely itt nem említtetik, akkor Csíknak még fiókszéke lehetett.

Az 1542. évi Unió czikkében neveztetnek Csík, Gyergyó, Kézdi, Sepsi és Orbai szék székelyei.

Reichersdorf György, ki 1550. évben Erdély chorographiáját írta, szintén hét, de más székely széket számlál elő, u. m. Sepsi, Orbai, Kézdi, Csík, Maros, Gyergyó, Aranyos. A mint látjuk, ez iró kihagyván Udvarhelyt, helyette Gyergyót vette fel.

Azon hivatalos jelentésben, melyet Bornemisza Pál és Wernher György, az I. Ferdinánd által Erdélybe küldött biztosok annak 1552. évben felterjesztettek, a székely székek következőleg soroltatnak elő: Aranyos, Maros, Udvarhely, (Keresztúr fiókszékkel), Csík (Kászony és Gyergyóval), Sepsi, Kézdi, Orbai.

Ebből az a két adat tünik ki, hogy nevezett évben Gyergyó és Kászon már Csíkkal egyesült és egy főszéket képezett, [1]) továbbá, hogy akkor még Sepsi, Kézdi és Orbai székek nem egyesűltek a mai „*Háromszék*“ neve alatt. [2])

A segesvári országgyűlés törvényczikkében 1562. évről következő lázadó székelyek székei neveztetnek János Zsigmond által: Maros, Udvarhely, Csík, Gyergyó, Kézdi, Sepsi, Orbai. Itt tehát Csík és Gyergyó ismét elváltan említtetnek, Sepsi, Kézdi és Orbai pedig még mindig nem egyesűltek. Aranyos végre azért nem említtetik, mert a lázadásban nem vett részt.[3]) Ez így lévén, kérdés, miért czímezi János Zsigmond 1569. július 14-én Telegdi Mihályt a *hat* székely szék kapitányának és Székelytámadt parancsnokának? [4]) miért van, hogy a tordai országgyűlésen 1658. évben hat székely szék: Udvarhely, Ma-

---

[1]) Szárhegyi Lázár András és Szemere Mihály 1593. évben együttes királybirák Csík, Gyergyó és Kászonban.

[2]) Kállay Ferencz 1480. évre Czirjék Antalt Háromszék főkapitányának nevezi. De ennek okleveles czíme: partium Alutanarum Capitaneus.

[3]) Istvánffy, ki ugyanazt tanúsítja, e széket Sedes Aureanak nevezi.

[4]) Chartae Transilvanicae, a magyar nemz. Múzeumban, és Orbán Balázs I. 57. lap.

ros, Csik, Gyergyó, valamint Sepsi, Kézdi és Orbai kértére, ugyan ő a nevezett hat székely szék nemeseinek házi használatára a szükséges sót adományozza? (Gr. Mikó: Erdélyi történelmi adatok. I. 271. lap.)

Mossóczynak törvénytárában, mely 1583. évben megjelent, következő hét székely szék számláltatik elő: Maros, Csík, Sepsi, Kézdi, Orbai, Aranyos és Udvarhely, mely a többiek közűl kiválónak mondatik. Gyergyó szék nem említtetik. Ebből azt kell következtetni, hogy ez 1583. évben ismét Csíkszékben benfoglaltatott. Sepsi, Kézdi és Orbai még akkor sem egyesültek »Háromszék« neve alatt.

Báthory Gábor 1612. évben rendeletet intéz Sepsi, Kézdi és Orbai szék helyettes kapitányához.[1])

I. Rákóczy György fejedelem 1636. évi kiváltságlevelében szintén hét székről van szó, a nélkűl, hogy megneveztetnének. Alig kételkedhetni, hogy ugyanazon székekkel van dolgunk, melyek 1583. évben léteztek; mert ha Gyergyó nem volna befoglalva Csíkban, a fejedelmi kiváltság nem hét, hanem nyolcz székről szólna; ha pedig Háromszék már megalakult volna Sepsi, Kézdi és Orbai egyesűléséből, akkor a székek száma nem érné el a hetet. Megemlítendő azonban, hogy a nevezett fejedelem hidvégi Mikó Ferenczről, mint néhai tanácsosáról és Csik, Gyergyó és Kászon székek főkapitányáról szól, mely hivatalokat ez 1635. évben viselte.[2])

Mikor keletkezett **Háromszék** széke Sepsi, Kézdi és Orbai egyesűléséből, pontosan meghatározni nem lehet.[3])

Kézdi szék még 1591. évben mint fiókszék szerepel.

A székelység kérésére 1559. szeptember 12-én Gyulafehérvárott némely articulusok hozattak. Nevezetesen a bűnök és kihágásokért fizetendő birságról Maros, Udvarhely, Aranyos, Csík, Gyergyó, Kézdi és Orbai széken.

Itt hét szék soroltatik fel, de Csík nem teljes, mert

---

[1]) Trauschenfels: Deutsche Fundgruben, Neue Folge 226. lap.

[2]) Erdélyi történelmi adatok I. 278. l.

[3]) Orbán Balázs: A Székelyföld III. k. 5. lapon azt irja: ha a néveredet logikáját akarnók követni, akkor a *Háromszék* helyett már Négyszék nevet kellene használnunk, mert a kezdetben szövetkezett három székhez *később* egy negyedik, Miklósvárszéke is csatoltatott.

Gyergyó ott lévén, hiányzik Kászon, — továbbá Háromszék sem teljes, mert Kézdi és Orbai mellett kimaradt Sepsi.

De vajjon létezett-e már akkor az egyesült Háromszék? Ugy látszik, hogy nem. Az idézett articulus ugyan azt mondja alább: Miérthogy törvényben bizonyíttatott meg, a főszékelyek a lófejektől nemcsak a »Háromszék«-ben, de a többiben is dézsmát szedtek, végeztetett az: hogy ő fölségöknek is dézsmáról tartozzanak. [1]) De fenn láttuk, hogy a kézdi fiókszék még 1591. évben létezett, és hogy a segesvári országgyűlés 1562. évi czikkelyeiben Sepsi, Kézdi és Orbai még külön neveztetnek.

Ha tehát Háromszék neve már 1559. évben előfordúl, ez még nem vált tulajdonnévvé, hanem csak a közös királybiró alatt álló székek számát jelenti, mely később csakugyan földirati névvé vált. Udvarhely anyaszék levéltárában van egy lustra-könyv 1614. évből, melyben a tárgymutató szerint Maros, Udvarhely, Sepsi, Kézdi, Orbai, továbbá Csik, Gyergyó és Kászon, és némely fiókszék városai, oppidumjai, falvai és birtokai foglaltatnak. Csak Aranyosszék nincs benne. E felsorolás mutatja, hogy akkor még Háromszék nem keletkezett a több izben említett három szék egyesüléséből. [2]) Uzoni Béldi Kelemen 1624. évben ily czímű levelet kap Bethlen Gábortól: supremo capitaneo nostro trium sedium siculicalium. Béldi háromszéki főkapitány volt, és e levél címe azt látszik mondani, mintha az ő provinciája még nem nyerte volna meg mind a három részre szóló földirati nevét, — a három szék még mindig csak számnév. De a geographiai név már megszületett, mert a levél belső szövege már *Háromszékről* szól, és erről ismételt bizonyítványt nyerünk, midőn Bethlen Gábor 1627. évben azt irja: Lippa, egész Zaránd és Szörény vármegyével, Hunyad vármegye és egész Csík, *Háromszék,* Udvarhelyszék egyedül én reám néztenek. [3])

---

[1]) Gr. Mikó Imre: Erdélyi tört. adatok. III. 267. lap.

[2]) Benkő Károly: Marosszék ismertetése 93. l. A szövegben említett tárgymutató zárszavai ezek: Finis indicis libri Regestrationis anni 1614. tempore beatae memoriae Principis Domini Gabrielis Bethlen universos Siculos nobiles Agiles pariter et ignobiles exceptis Sedis Aranyos registrantis.

[3]) Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. 407. 409. 441. l.

Hegyes András [1]) diariumában azt írja 1617. április 4-ik napjára, hogy a *háromszéki* székelység, valamint a vármegyék a fejedelem parancsára hadiszemlét tartanak. [2]) De még ez adat sem dönt, mert még 1653. évben fordul elő Zabolai Bassa Tamás mint (trium sedium siculicalium) Sepsi, Kézdi és Orbai, Petki István pedig mint Csík, Gyergyó és Kászon főkapitánya, mely utóbbi esetnél különös, hogy a számnév (trium sedium) nem használtatik, mint az előbbi székcsoportnál. Ezentúl a Háromszéket alakító Sepsi, Kézdi és Orbai többé külön nem neveztetnek, és igy Háromszéket csak a XVII. század második felében tekinthetjük végleg megalakultnak.

Miklósvár széke ma *Háromszék* egy részét teszi. Még a gubernialis bizottság 1775. év február 28-án kiadott rendelete kimondja, hogy Miklósvár derékszéke Háromszék irányában minden alárendeltség alól felmentetik, és hogy a felebbezés onnan egyenesen a királyi táblához történjék. Hasonlókép Mária Terézia 1776. május 3-án Miklósvárnak ily értelmű függetlenségét Háromszéktől kimondja. De miért Háromszéktől? A felmentés maga bizonyitja, hogy egy ideig Háromszéktől függött, és bizonyára azon időben, midőn Háromszék az említett három szék egyesülése által megalakult. Háromszék átvette Sepsi örökségét és Miklósvárat ugy iparkodott magába olvasztani, mint azt egykor Sepsi tevé, — és ez végre, mint a tényállás mutatja, sikerült is. Mikor? — azt megint ki nem mutathatjuk.

Az ország politikai beosztásában sokszor szeszély és terjeszkedési vágy szerepelt, hol a természeti határok és a közigazgatási czélszerűség nem vétetett tekintetbe. Példa erre *Bardoczszék* is, mely bár távol esik Udvarhelyszék kormányzati székhelyétől, s bár Udvarhelyszéktől roppant hegységek által elkülönített és egészen más folyamvidékhez tartozó fekvéssel bír, azért még is mintegy fiúszék, kiegészítő része Udvarhelyszéknek. És e piczi, kilencz faluból álló zugban is éb-

---

[1]) Meghalt 1627. évben.

[2]) Halten die Székelység in *Háromszék*, wie auch die Varmegie und Zekel auf Befehl F. Gn. (azaz fürstliche Gnaden) Musterung. (Trauschenfels: Deutsche Fundgruben. Neue Folge 331. lap.)

resztette a helyzet a különválási vágyat, melyet I. Rákóczy György 1635. év július 13-án védlevél által törvényesíteni jónak talált, rendelvén, hogy Vargyas kerülete, máskép Bardoczszék, alkirálybirót választhasson, kitől felebbezés utján vigyék pereiket az udvarhelyi derékszékre. Megkisértette e kis kerület az országgyűlésen való külön képviseltetést is, sőt az 1790—91. évi országgyűlésre külön követet küldött, de e tervét az országgyűlésen keresztül nem vihette.

Midőn a múlt században (1764.) az erdélyi határőrség felállíttatott, nemcsak Bardoczszék, hanem Csík, Gyergyó, Kászon, Kézdi, Sepsi, Orbai és Miklósvár egészen, Aranyosszék egy része pedig bevonatott az új katonai területbe, — és ekkor egy másik anomalia keletkezett, t. i. hogy az alkotmányos közigazgatás mellett a katonai közigazgatás is működött. Ez állapot tartott 1848-ig, u. m. a katonai terület szervezetének eltörléséig. Bardoczszék 1868-ban ismét visszahelyeztetett régi állapotába. [1])

Egyesítések és bekeblezések által végre a székelyszékek száma ötre olvadt le, és a XIX. század elején csak Udvarhelyszék, Háromszék, Csík, Maros és Aranyos képviseli a székelyek területét, melynek felosztása napjainkig tartotta fenn magát, mig t. i. az 1878. évi törvény gyökeresen nem javított a területi felosztás ferdeségein.

E törvény által alakíttatott az egyesült Torda-Aranyos megye, melyet Torda megye alsó kerülete és Aranyos széke képez, hozzá csatoltatván még Alsó-Fehér és Kolos megye némely részei.

Alakíttatott továbbá az egyesült Maros-Torda megye, Torda megye felső kerületéből, Marosszékből, Kolos megye és Naszód vidékének némely részeiből és Szász-Régenből.

Az eddigi Csikszék Csikmegyévé alakult.

Udvarhely megye a régi Udvarhelyszéket foglalja magában, kibővíttetvén Küküllő és Felső-Fehér megyék, valamint Segesvár és Kőhalomszékeknek az udvarhelyszéki határszéllel

---

[1]) Orbán Balázs: A Székelyföld I. 211. lap. Söllner: Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen I. 157. lap. Kállay: Historiai értekezés a székely nemzetről 117. l.

terűleti összefüggésben lévő némely községeivel. Az új megyéhez csatoltatott Oláhfalu is, mely már 1301. évben, mint az udvarhelyszéki székelyek közé telepített oláh lakosokkal biró, királyi birtok tűnik fel.

Végre Háromszék megye, ezt képezvén a hasonnevű egykori székely szék, továbbá Felső-Fejér megyének Háromszék és Brassóvidék között fekvő két, Háromszék és Csikszék között fekvő egy darabja, valamint Sepsi-Sz.-György, Kézdi-Vásárhely, Ilyefalva és Bereczk.

Mind ebből kitünik, hogy az új rendezéskor székely föld sehol sem csatoltatott valamely más megyéhez, de ellenkezőleg sok vármegyei föld, és némi szász föld csatoltatott az egykori székely terűlethez, hogy az új vármegyéket ki lehessen kerekíteni.

A magyar alkotmány a székely terűletet egyetlen comitatus gyanánt tekintette, a székely ispán soha sem tartozott ugyan az ország bárói sorába, de mindig az ország egyik főtisztviselője volt. Azok közűl az első, kit ismerünk, Moyus, ki 1291. évben fordúl elő, III. András egy levele záradékában. Legközelebb hozzá Fogas Péter mester, ki 1299. évben említtetik és az erdélyi püspök testvére volt. A székelyek mindig külön ispán alatt álltak, mely hivatalt, mint mást is, néha ketten viselték együttesen. Később az erdélyi vajdák nyerték a székely ispánságot, tekintélyök emelésére. Az első erdélyi vajda, ki egyszersmind székely ispán, Rozgonyi Sebestyén volt 1461. évben. Ez év mintegy válpontot képez, mert mig Rozgonyi Sebestyén május 4-én fordúl elő említett méltóságaival, ugyanez év október 13-án Rozgonyi Ozsvát és Losonczy László, kik nem voltak erdélyi vajdák, neveztetnek székely ispánoknak. De ezentúl nincs többé ingadozás. Már 1462. év elején dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda fordúl elő, mint székely ispán, és ez időtől fogva az utóbbi hivatal állhatatosan megmarad az erdélyi vajdánál, úgy, hogy annak czímét e réven Zápolyai János is megtartá, midőn erdélyi vajdából Magyarország királya lett; megtarták ezt Báthory István és a többi önálló erdélyi vajdák és fejedelmek; és midőn az Apaffyak után az erdélyi fejedelemség a habsburgi dinastia kormánya alá kerűlt, az ezen házból származó királyok is a székely ispánság czímét átvették többi fényes czímeik közé, melyek közt

mai napig díszlik. E tény emlékeztet a római caesarok szokására, kik a néptribuni czímet nem ejtették el az imperatori hatalom mellett. [1])

Végre megjegyzésre érdemes, hogy a székely székek is gyakran egyetemlegesen léptek fel, és akkor universitásnak nevezték magokat (Universitas Siculorum septem sedium Siculicalium). [2]) De ez az universitás nem volt olyan, mint a szászoké. A székelyek közt nem volt szabadalmai által kiváló szék, mely szabadalmaiban később a többi székeket is részesíté, nem volt főhely, melyhez a többi székek felebbeztek, és melyből ítéletöket kapták, nem létezett állandó közös tanácskozás és határozat. Csak a székely ispán közössége képviselte a székelység összeségét.

A szászok bevándorlása Erdélybe uj földirati alakulásokat idézett elő.

Nemcsak a székelyek eredetével foglalkoztak a tudósok, hanem a történet sokkal ifjabb népével, a szászokéval is. Honnan származnak ezek? Egyik vélemény szerint, a mai erdélyi szászok elei a III. Konrád német császár és VII. Lajos franczia király által 1147. évben Magyarországon keresztül vezetett kereszthad hátramaradott csoportjai. De e vélemény, mely ellen Schlözer is kikelt, [3]) nem soká tartá fenn magát. A szász irók az Alsó-Rajna vidékére mutatnak, mint az erdélyi szászok eredeti lakhelyére, egy kis részök Flandriából is származhatott, és Wattenbach azt fedezte fel, hogy épen a nevezett vidéken (az ardenni hegység erdei) már korán fejlődött ki forgalmi viszony Magyarországgal, és hogy főleg a Rajna melléki lakosoknak a XII. században Magyarország azon országkép lebegett szemök előtt, melyben szerencsét lehet csinálni, a miért is sok rajnamelléki ember vándorolhatott ki oda. Reissenberger nem tudja, vajjon jöttek-e Westfaliából is gyarmatosok, pedig épen ez eset legjobban magyarázná meg a szász név eredetét Erdélyben, a mely különben oklevelesen legkésőbben fordul elő; mert

---

[1]) Eder, i. h. 38. lap. Az 1490. évi 12-ik, és 1492. évi 8-ik törv. czikk rendeli, hogy az erdélyi vajdaság és székely ispánság tiszte csak is magyaroknak adassék.

[2]) Székely oklevéltár I. 272. lapon. 1493. évi folyamodvány.

[3]) Kritische Sammlungen zur Gesch. d. D. etc. 209. lap.

III. Coelestin pápa 1191. év deczember havának 20-án kelt levelében a II. Géza által hivott gyarmatosokat erdőntuli teutonoknak (Teutonici Ultrasilvani), Gergely pápa követe 1189. évi levelében flandriaiaknak nevezi (Flandrenses), megjegyezvén ez alkalommal, hogy csak azon korábbi flandriaiak (priores Flandrenses) tartoznak a szebeni prépostság alá, kiknek II. Géza a desertumot adományozta, nem pedig más flandriaiak is, kik t. i. később érkeztek.[1]) 1199. évben maga III. Incze pápa az erdélyi püspökség területén elhelyezett flandriai papokról szól. Végre II. András király egy 1206. évi levelében, a szászok (Saxones) fordulnak elő.[2]) Az erdélyi németek háromféle elnevezése bizonyosan nem azt jelenté, hogy a XII. és XIII. században nem ismerték azok származását, hanem, hogy german keverék nép volt, és hogy azon faj neve jött használatba, mely a successiv gyarmatosítás megáradásakor, a másik fölött túlsúlyt nyert. A szászok neve jött utóbb kirekesztő használatba. Igy vélném módosítandónak Wenzel Gusztávunk nézetét, ki azt állitja, hogy az erdélyi szászok nem szászok, hanem flandriaiak, és közép rajna-mellékiek. Elismeri azonban maga is, hogy e gyarmatosok Németország más vidékeiről, nevezetesen Nürnberg környékéről és Frankoniából is származnak.[3])

A bevándorlás és gyarmatosítási előmenetelre nézve a kutatás már biztos eredményeket mutat fel. Az első német telepítők délen az Olt folyó irányában felfelé haladtak, egész addig, mig annak hullámai a Homoród patakot fel nem veszik. Itt tovább előnyomulni lehetetlen volt, mert ezt a tömör székelység gátolta. A nevezett folyó jobb partja mentén a szászok először a szebeni, ujegyházi (leschkircheni) és selyki káptalanokat telepítették és azok területét a szász nép ma is régi tartománynak (das alte Land) nevezi. Ezek után a számban növekedő bevándorlók még II. Géza alatt feljebb haladván, a kosdi káptalant népesíték, megerősíték Kőhalmot (Reps) és a Homoród völgyeiben terjeszkedtek. Keletre el lévén zárva

[1]) Fejér II. 250—251. lap.

[2]) Fejér III. I. k. 34. l. és Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch 8-ik lap.

[3]) Wenzel: Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből.

az előnyomulás, a bevándorlók áramlata nyugotra torlódott vissza, és ez által a kézdi káptalan községei, a későbbi segesvári szék tetemes része, és a kosdi káptalan azon községei népesültek, melyek hosszu keskeny hegyek és völgyekből álló zavarában keletről nyugotra a kézdi és selyki káptalan közé be vannak szorítva, a kosdi káptalan selyki és magarai részeit képezvén. [1])

Későbbi bevándorlók valószinűleg a Szamos völgyéből jöttek, kik a Maroshoz közeledvén, Szászsebesről az Erdőalját (Unterwaldot) megszálltak, és a Székes völgyéből [2]) felkerekedvén, a Küküllő folyók mellékeiben szétáramlottak. Igy keletkeztek a selyki és medgyesi káptalan községei. [3])

Az uj népességgel meggazdagodott tartomány ezen egyházi beosztása nem azonos a későbbi politikaival, mert mint látni fogjuk, a szász székek csak fokonkint váltak ki, és ugy látszik, még a székely székeknél is későbbi keletkezésűek.

Tudván azt, hogy a Szamos völgyében lakó németek az erdélyi szászoknál is régibb lakói Magyarországnak, és tudván, hogy a gyarmatosítás különféle vidékből, és időnkint különféle csoportokban történt, kétségtelen, hogy az erdélyi szászok nemzeti egységet nem hoztak magokkal, hanem azt csak itt nyerték. II. András kiváltságlevelekor az egység még igen laza volt, és daczára, hogy a történeti viszonyok és a királyok kiváltságai ez egységet nagyon elősegítették, ez a nyelvjárás tekintetében még ma sem jött létre teljesen.

Mi a politikai felosztást illeti, a szász irók véleménye szerint alig lehet kétség, hogy a szászok legrégibb telepei: Nagy-Szeben, Ujegyház és Nagy-Senk, egyszersmind azok, melyekből idővel a legrégibb szász székek fejlődtek. Ezen telepek bizonyára már II. Géza idejében keletkeztek (tán kormányzása utolsó 15. esztendejében) és ez lehet oka, hogy az ugyne-

---

[1]) Wenzel Gusztáv szerint a német jövevények előbb a Maros jobb partján telepedtek meg, később a Marost átlépvén, a Küküllők, és Olt közti vidéket szállták meg állandóan. (Lásd az idézett Adalékot.)

[2]) Veresegyház és Gregerfája 1313. évben in Zekes fekszenek. (Fejér IX. köt. 465. lap.)

[3]) Teutsch G. D. Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Második kiadás I. 15. lap. Archiv. Neue Folge XIII. köt. 155—156. lap.

vezett Desertumnak többi szász székeivel nem csatoltattak a fehérvári püspöki megyéhez. E három legrégibb szék képezi a szebeni káptalan területét.

A septem sedes területének többi négy széke II. Géza halála *után* keletkezett, mert csak igy magyarázható: mikép történhetett, hogy e négy szék az erdélyi püspök hatósága alá került. Ez utóbbi csoportból Kőhalmot (Reps) illeti az elsőség, utána következtek Szerdahely (Reussmark) és már a Desertum éjszak nyugoti részében a Maros felé Szász-Sebes és Szászváros. [1])

Tekintve a szász csoportokat, melyek Erdély egyes részeit állandóan megszállták, következő területeket lehet megkülönböztetni: 1-ör az erdőelőtti, vagy erdőalji földet (Unterwald, regio antesilvana vagy subsilvana), mely magában foglalta a mai szászvárosi, szászsebesi és szerdahelyi széket; 2-or az Olt vidékét, mely magában foglalta a n.-szebeni, nagy-senki, és kőhalmi széket. E három széket kivált a barczasági, sárkányi és fogarasi szászok: das alte Land nevezik, nem mert az Olt mellett fekszenek, és nem mintha azért Altland-nak akarnák elnevezni, hanem, mert ezek a legrégibb szász gyarmatok. A mit az oláhok Olt földének neveznek, az a folyó bal partján fekszik és alatta Fogaras vidéke értendő; 3-or a Borföldet (Weinland) ugymint a medgyesi és segesvári széket; 4-er a Barczaságot (Burzenland); 5-ör Besztercze vidékét (Das Nösnerland).

Azonban a székekre való felosztás csak későbbi kornak volt fentartva. A székek keletkezésének nyomozása igen érdekes, és habár a szász székek korábban említtetnek mint a székelyeknek székei, még is valószinű, hogy az utóbbiakat kor szerint az elsőség illeti, a törzsek természete sokkal előbb vezetvén hatósági szervezkedésre, mint a csoportosulások véletlensége, melyekben sem származási közösség, sem a helyszinén mohosodott hagyományok, sem régi együttlét még nem gyakoroltak befolyást, hogy különálló igazgatási kerületek támadhassanak.

---

[1]) Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. I. 101. 102. lap.

Vizsgálódásunknál kiindulási pontúl II. András hires 1224. évi szabadalmi levelét veszszük, melyet az erdélyi szászok (theutonici Ultrasilvani) javára adott ki. Ebben azt rendeli, hogy a Várostól Boraltig a nép egységes legyen, és csak egy biró alatt álljon, minden más Comitatus a szebenin kivűl teljesen eltöröltetvén. (Universus populus incipiens a Varas usque in Boralt ..... unus sit populus et sub uno judice censeantur, omnibus comitatibus praeter Chybiniensem cessantibus radicitus.) Világos, hogy itt **Szeben** megyéje alakíttatik, és pedig némely más, már akkor fennállt hatóságok eltörlésével. Székek (sedes) voltak-e ezen hatóságok, melyek a királyság által Szeben javára eltöröltettek? Bizonyára nem, mert ha e testűletek eltörlésében a II. András korabeli szászok szabadságuk növekedését látták, vajjon későbben a székek keletkezését és szaporodását türték volna-e? Az ellenzésnek nyoma sem fordúl elő, pedig tudjuk, hogy a szászok inkább szabadságaik tágítására törekedtek, mintsem, hogy feladtak volna valamit, a mit jogos úton nyertek.

Már feljebb megmutattam, hogy azon hét városnak létezését, melyről Erdély állítólag német Siebenbürgen nevét kapta, — az egy Szebenen kivűl — még a XII. században nem lehet oklevelesen kimutatni.[1]) Kérdés, vajjon ezek az András-féle kiváltság idején léteztek-e már? A kiváltságlevél legalább ezekről mélyen hallgat, és nem ismer egyebet, mint erdőelvi német vendégeket, az összes népséget, és szebeni comitatust, (hospites theutonici ultrasilvani — universus populus, — Comitatus Chybiniensis). Ez igy lévén, nehezen gondolható el, hogy 1224. évben már szász székek is léteztek volna.

Ugy látszik tehát, hogy II. András előtt a szászok csak egyes szállásokra voltak felosztva, melyek egymástól független törvényszéki kerűletet (Mahlstättensprengel) képeztek,[2]) és hogy *ezek* eltörlését érthette az Andreanum, mutatja annak

---

[1]) A hagyománytól és Honter fali krónikáitól azonban el kell tekinteni.

[2]) Pesty Frigyes: A perdöntő bajvivások története Magyarországon, 82—83. lapján, e törvénykezés módjának helye kijelöltetik hazai intézményeinkben.

azon kifejezése, hogy a szászok ezentúl azon egy biró alatt álljanak, — sub uno judice censeantur.

A szebeni ispánság tehát ez időtől fogva soká az egyedüli biráskodási és közigazgatási forum volt a szászok által megszállt desertumban, és e nézetben bennünket meg nem zavarhat az a körülmény, hogy a XIV. század elején a szék (sedes) szó már előfordúl; sőt inkább, miután e kifejezés csak is Szebenre nézve használtatik, ez csak ujból támogatja azt az állítást, hogy Szeben volt az egyedüli törvénykezési hely, és igy méltán széknek lehetett nevezni, a nélkül, hogy mellette más székek létezését már akkor feltegyük.

E felfogást igazolja III. András 1291. évi levele is, mely bennünket egy Gyula-Fehérváron, — tehát magyar földön — tartott gyülésről értesít, és a melyen szász, székely és oláh nemesek, (székekről semmi szó) vizsgálatuk eredményéről tesznek jelentést Fogaras jogos birtokáról. [1])

Már 1302. évben említtetnek a *szebeni szék* egyeteme, és az odatartozó szászok; hasonlókép 1309. újra a szebeni szék és annak egyeteme. [2]) Midőn Róbert Károly 1317. évben II. András szabadalmi levelét megerősíti, e kegye határozottan a szebeni egyetemnek, és a szebeni székhez tartozó szászoknak szólt (..... pro tota *universitate* Saxonum de Cibinio et ad sedem Cibiniensem pertinentibus). Ugyan ez évben a király a szepesi szászok szabadalmait erősíti meg; leveléből kitünik, hogy a szepesi szászoknak saját ispánjok volt (Comes ipsorum saxonum provincialis), ki azonban a megye főispánja alatt állt, és igy csak comes terrestris hivatalát viselte. [3]) Schlözer, a ki különben állítja, de nem bizonyítja, hogy 1309. évben a nagyselyki szék is említtetik, a kerczi apátság 1322. évi szabadalmára hivatkozik annak bizonyságául, hogy a szász terület akkor már fel volt osztva székekre. Róbert Károly e levelében azonban comes provincialis Cibiniensis, provincia Cibiniensis, Communitas provincialium Cibiniensium stb. kitételek fordulnak elő, de semmi czélzás a székekre. [4])

---

[1]) Fejér VI. 1. k. 118. l. — [2]) Fejér VIII. 5. k. 47—48. lap.

[3]) Fejér VIII. 2. k. 58—59. lap.

[4]) U. o. VIII. 2. k. 328—336. lap. Már 1317. évben a szepesi szászokról szólván: Comes provinciae = szepesi főispán.

Daczára az Andreanum megerősítése alkalmával használt »szék« (sedes) kifejezésnek, Schlözer mégis a székek alakulását későbbi időre teszi, a miben neki igaza van.[1]) De a székek alakulását még sem lehet későbbre tenni, mintsem Szebenen kivül, más székek is említtetnek. Teutsch G. D. odanyilatkozik, hogy a szebeni ispánság először Róbert Károly és ellenkirályainak idején tünik fel székekre való felosztással, a miből azonban, véleménye szerint, még nem következik, hogy e székek már előbb nem léteztek.[2])

Történetforrásaink arra mutatnak, hogy a szász székek a XIV. század második és harmadik tizede közt keletkeztek. Ez időszakban a szebeni tartomány egyes vidékei individualis vonásokat nyernek. Már 1318. évben Megyes-*Selk* és Schad-Selk székek mint azok említtetnek, melyekre Róbert Károly király a szebeni szászok kiváltságait kiterjeszté.[3])

Előfordulnak 1337. évben *Szeben, Medgyes*, valamint *Segesvár* és *Kőhalom* (Reps) székek.[4]) Nem sokára 1340. évben a szebeni tartomány széke mellett, ahhoz tartozó más székek is elismertetnek, ez időben ugyan is már e formulával élnek: universi provinciales sedis Cibiniensis, ac universi provinciales *aliarum sedium* ad eosdem provinciales pertinentes. (Hasonlókép 1349. seniores ac viri providi sedis Cibiniensis et *aliarum sedium.)* De, hogy épen *hét széket* kell érteni, azt a szebeni ispánság 1359. évi levele tanusítja, mely igy kezdődik: Nos provinciales *septem sedium* Transilvanarum.[5]) Ez a *hét szék* említésének első esete.[6]) Névszerint azonban még csak egy évtizeddel utóbb soroltatnak elő.

---

[1]) Kritische Sammlungen 532. lap.

[2]) Teutsch: Gesch. der Siebenbürg. Sachsen I. 101. lap.

[3]) Fejér VIII. 2. k. 161. lap. Más olvasás szerint: sedes de Mediesszék, Selk et Saachzelk.

[4]) Seniores sedium de Cibinio, de Megies, de Zeguzvár et Koz. 1411. évben Andreas de Stein judex regius sedis Kozd.

[5]) Fejér IX. 3. k. 75. lap.

[6]) Schlözer tévesen 1366. évre teszi e formula első előfordultát. (Kritische Sammlungen III. Stück XI. XII.) Az 1366. évi levelet közli Fejér IX. 3. k. 558. lap és nem mint Söllner tévesen idézi IX. 4. k. 218 és 242. l. és ki abban is téved, hogy az idézett oklevélben a szászok hét széke már névszerint elősoroltatik. Tudom, hogy a szászok a hét szék

De a hét szék közül még eddig nem ismerjük mindnyáját névszerint. A fennebbiekből egyelőre csak a szebeni tartomány köréhez tartozókat veszem figyelembe. Ugymint **Segesvárt** és **Kőhalmot.**

Az előbbinek emléke meg van egy 1349. évi oklevélben, mely Nicolaus Sydener de *castro schez* mellett a többi népekről is szól, melyek e székhez tartoznak. Ez utóbbi nehezen tudott főhelylyé emelkedni, mert az e vidéken alakult káptalan a kosdi folyótól vette nevét, sőt mint láttuk, a szék is igen soká kosdi széknek neveztetett, és e nevét még 1449. évben is megtartá, csak 1456. évben emelkedik érvényre a *Kőhalom* szék — sedes Ruppes — (Reps) neve, de még ugyanez évben a sedes de Kozd is volt használatban.[1]) A szék magyar Kőhalom nevezete 1491. és 1509. fordúl elő, a castrum Kuhalom azonban már 1324. Tamás erdélyi vajda levelében.[2])

A Kozd szék első ismert említése egy 1349. július 14. kelt schellenbergi oklevélben, melyben az universitas provincialium sedis Schenk, et *sedis Kozd* in ipsum Cibinium pertinentium fordúl elő.[3])

Kőhalomszék területe több helyen vármegyei földeket zár magába. Az ilyen területi beczövekelések eredete részint az, hogy székbeli szászok nemesi kiváltságokat nyervén, földjeiket a vármegyei hatóság alá áthuzták, részint, hogy nemes emberek különféle módon a szászok székeiben fekvő birtokot tudtak megszerezni. Igy tett Sükösdi Gáspár a XVI. század elején, ki Sombor (Sommerburg) falu egy részének, és egy kőhalmi ház birtokába erőszakkal behelyezkedett. A szászok ezért 1502. évben a királynál panaszt emeltek, de nem nagy eredménynyel, mert a pört 1506. évben ismételték. A Sükösdiféle sombori birtokok vármegyei föld lettek, és mai napig Fe-

előfordultát már 1355. évben találják, de én az illető oklevelet nem láttam, és igy nem tudok érdeméről nyilatkozni. Ez az 1355. évi oklevél állítólag megemlíti a provinciales sedis Cibiniensis, ac *aliarum* 7 sedium. (Archiv I. 120. lap.)

[1]) Archiv. Neue Folge XIII. 159. lap. Kurz: Magazin II. 332. lap.

[2]) Fejér VIII. 2. k. 590. lap.

[3]) Archiv. Neue Folge XII. 218. l.

hérmegyéhez tartoznak. E jelenség más helyeken is előfordúl, ugy hogy néha csak egy útcza választja el a megyei földet a szászok által bírt terűlettől. Itt meg kell említenem, hogy Alvincz és Borberek — Zsigmond, Ulászló és Ferdinánd király leveleinek tanúsága szerint — hajdan a hét székhez tartozott, ma pedig Fehér megyében fekszik. Ily magábaolvasztó képességet tanúsított e megye, mint láttuk — a székely föld irányában is.

Igy hát II. Andrásnak azon czélját, hogy a szászok lakta földön ne legyenek idegen terűleti beszögellések, melyet eléggé világosan kifejezett, midőn a sebesi terűleten levő székely földet is a szászok ispánságához kapcsolá, a nemzet élete kijátszá.

Különben megemlítésre érdemes, hogy a II. András 1224. évi szabadalmában, mint a szász gyarmatok határa említett Darócz (terra Draas) ma is legszélső faluja Kőhalomszéknek Udvarhelyszék felé; ott van Halmágy is, az Olt mellett, melynek vára már 1211. évben a Barczaság leirásában szerepel.

Szászváros (Brooz) emlékét az Andreanum tartja fenn, hol a jövevény német gyarmatosok terűletének nyugoti határa Varas-nál (a mai Szászváros) kijelöltetik. Egy 1349. évi levél említi először Sybold comest de sede *Waras* és e szék többi provinczialeseit. A Waras név a XIV. század közepéig marad használatban.

Szász-Sebes (Mühlbach) az idézett Andreanumban csak terűletnek — terra Sebus — neveztetik, a hasonnevü szék első említése nem ismeretes, noha vannak, kik létezését 1309. évre előtolják.[1]) Előfordúl 1349. Petrus judex et Nicolaus villicus de Mullenbach, és mások de eadem sede. De Nagy Lajos 1370. évi levele szász-sebesi (és szebeni, nagysenki, kőhalmi, ujegyházi és segesvári) követekről szólván, ebből a szék már korábbi létezésére vonhatunk következtetést. Említtetik 1439. évben: Mgr. Sachs de Enyed, alias Sz. János de Hegyes, comes nostrae civitatis, ac *sedis Szász-Sebes,* et notarius cancellariae nostrae.[2])

Feltűnő volt Mátyás király azon intézkedése, mely sze-

---

[1]) Die Existenz des Stuhles »Sebus« d. i. des Mühlbacher Stuhles im Jahre 1309. steht fest. (Archiv. Neue Folge XIII. 165. l.)

[2]) Marienburg II. 277. lap.

rint dengelegi Pongrácz János erdélyi vajdának és testvérének Pongrácz Andrásnak, a felső részek kapitányának és trencséni főispánnak Szász-Sebes királyi várost és a hozzá tartozó Rihamfalva (Reho, vagy Reichau), Lamkerek, Péterfalva, Szász és Oláh-Pihen (Pián), Szeszcsor, Rekite, Dál és Lelnek falvakat, hű szolgálataikért, valamint a királyválasztás óta a közszolgálatra fordított tetemes összegek tekintetéből 20,000 frtban átirt és elzálogosított. A város, valamint az említett helységek az erdélyi Fehérmegyében fekvőknek mondatnak, (és pedig, a mi figyelmet érdemel, nem egy magyar főur javára történt elzálogosítás folytán, hanem már e tényt megelőzőleg) és a kolosmonostori convent parancsot vesz, hogy a két Pongrácz testvért azokba beigtassa. E községek az újabb korig a szász-sebesi székben, feküdtek, az egy Lelnek kivételével, mely e néven ma már nem létezik. [1]) Ez a Fehérvár a geographiai kincstár szerepét játszsza, melybe a székely és szász foglalások lerakattak, de a magyar föld sem volt kimélve. Igy tudjuk, hogy Balásfalva 1451. évig Küküllő vármegyéhez tartozott, ez évben azonban Hunyadi János azt magához ragadván, Fehér vármegyével egyesítette, melyhez most is tartozik.

Az **ujegyházi** szék (Leschkirch, sedes Olczna) mint olyan, világosan már 1349. évben említtetik, akkor lévén comes Sifridus de Alczina és comes Nicolaus de Meyerpoth de sede Leuskirch. Nagy Lajos 1361. évben rendeli, hogy az e székben fekvő Zalathna az erdélyi káptalannak visszaadassék. [2]) E szék mindig a szebeni provinciához tartozott.

Szerdahely szék (Reusmarkt 1452. évben forum Ruthenorum) hogy mikor keletkezett, erről hallgatnak forrásaink. Először 1349. említtetnek provinciales de sede Ruzmargt, később, ugymint 1456. újra sedes de Ruzmark. Az újabbkori oláh irók a hasonnevű várost Mercureanak nevezik, és ráfogják, hogy ez régi római telep. Rösler nagyon értelmesen bizonyítja, hogy a

[1]) Oklevél, Teleki: Hunyadiak kora. XI. 99. l.

[2]) Fejér IX. 3. k. 245. l. Említtetik 1435. évben Henricus de Oltzna. 1456. évben sedes de Olczna. 1432. körül: Heinricus de Alcina, judex regius de Luschkirch. A szék főhelye ma is Olczina, Alzen vagy Alcziná-nak neveztetik. Másik nevét 1415. évben találjuk, ebben: Hedrich de Olczna, judex de nova Ecclesia = Ujegyház.

régi irók és források Mercurea nevű római várost nem ismertek, és hogy a Mercurea nem egyéb, mint a magyar helynévnek fordítása, mert szerda = dies Mercurii. [1]) Hozzá tehetem, hogy a magyar régi diplomaticában is ismeretlen a civitas és sedes Mercuriensis, melynek hivatalos használata csak a XVII. század végén tünik fel. [2])

Nagy-Sink széke (Gross-Schenk) Schlözer állítása szerint már 1302. évben említtetik, a miben egyelőre kételkedem. Nagy-Senk követe 1370. évben más öt székével jár a királynál, (L. fenn Szász-Sebest.) Egy 1413. évi adat szerint Janus niger lett volna a senki szék királybirája, sőt említi, hogy a szék Fogarassal egyesítve közös pecsétet használt ily körírással: Sigillum utriusque sedis Senk et terrae Fugrasch (lásd Fogaras alatt.)

A Szebenhez tartozó hét szász szék tehát Segesvár, Kőhalom, Szászváros, Szászsebes, Ujegyház, Szerdahely és Nagy-Sink, — a melyek persze még II. András szabadalma idejében mint ilyenek nem léteztek, mint ezt Palma és mások vélik. [3])

Timon Samu következő szász székeket sorol elő: Medgyes, Segesvár, Kőhalom, Nagy-Sink, Szeben, Szászsebes és Szászváros. Kifelejti tehát Szerdahelyt és Ujegyházat és beveszi Medgyest, melynek a hét székhez saját viszonya van, — Szebent pedig, a provincia főhelyét a hetes számba befoglalja. [4]) Ez összeállítást tehát nem vezérlette a történeti fejlemények tudata.

A **szász-kézdi** szék egykor önálló volt, a király által kinevezett saját comessel, a mi különösen Zsigmond királynak Kézd oppidum javára 1419-ben kiadott megerősítő leveléből kitűnik. [5]) Megjegyzésre méltó, hogy épen Nádosy Mihály székely ispán közvetítésére, ki Kézdnek már Nagy Lajos alatt élvezett önálló közigazgatására hivatkozott, adta meg a király a megerősítést. Mutatja e tény, hogy a szász-kézdi szék, mint

---

[1]) Romänische Studien 133. 134. lap.

[2]) Igy 1698. évben a szász egyetemi határozmányban. Kurz: Magazin II. 171—173. l.)

[3]) Palma: Notitia rerum Hungaricarum I. 110. l.

[4]) Imago antiquae et novae Hungariae 78. l.

[5]) Katona: XII. köt. 319. lap. — Fejér X. 6. k. 188. lap.

olykor mások is, ez időszerint a székely ispán hatósága alatt állt. Utóbb a kézdi szék a *segesvári*-val egyesíttetett és azóta a szebeni provinciával is összefüggött, mert pereit a segesvári székhez, ettől a provincia hét birájához felebbezhette. Segesvár lassankint egészen magába szívta a kézdiszéket.

Egy csoportról kell most szólanom, mely a szebeni provinciának történetében szerepel. **Medgyes** és **Selyk** székekről. A vizsgálódások az iránt, vajjon micsoda szállások egyesüléséből alakúlt idővel a medgyesi szék, mi volt e szállások neve, mennyi a számuk, — még távolról sincsenek befejezve, és teljes eredményre tán nem is fognak vezetni, az e kérdéseket felvilágosító oklevelek valószinű elpusztulása miatt. Schuller nem mer véleményt mondani a medgyesi (és beszterczei) szász telepek keletkezési idejéről. (Umrisse I. 69. l.)

Medgyes és Berthelm plébániái már a XIII. század végén említtetnek, midőn Péter erdélyi püspök alatt tizedviszonyukat rendezik. Akkor már Medgyes egyházi kerület lehetett, mert a fehérvári káptalannal szemben álltak a medgyesi plebánusok (omnes sacerdotes de Medgyes) és ezek közt nemcsak a medgyesi, hanem a berethalmi, eczeli, szászsárosi, nagykapusi, szász-musnai, magashegyi? (de monte majore) és rechvini. [1]) Itt tehát valami összetartozás nyer kifejezést legalább egyházi téren.

László, a hatalmas erdélyi vajda, (1306—1313.) ki Bajor Otto királyt fogolylyá tette és a koronát tőle elvette, sőt a trónra is vágyódott, [2]) nem kimélte a szászok lakta földeket sem, és Medgyes, Selyk és Berethalom területét a maga hatósága alá hajtotta. Vajjon e területek akkor a szebeni ispánsághoz tartoztak-e? Szilágyi Sándor azt irja, hogy egy része csakúgyan az ispánsághoz tartozhatott, [3]) Theil Rudolf azonban

[1]) Az illető oklevelet Fejér egyszer 1280. évszámmal, csonkán, máskor 1293. évszámmal közli. Cod. dipl. V. 3. k. 191. és VII. 3. k. 100. lap, ellenben Teutsch és Firnhaber, Urkundenbuch 131. l. 1283. évre teszik azt.

[2]) A monda szerint a székely földről Budáig utazhatott saját területén, két csekély terjedelmű idegen föld kivételével. 1315. évi levelekben már néhainak mondatik.

[3]) Szilágyi Sándor: Erdélyország tört. I. 90. lap.

tagadja, hogy ez az 1224. év óta eddig lefolyt korszakban történt volna. [1])

Bárhogy legyen, Róbert Károly 1315. évben Medgyes, Selyk és Berethalom területét, melyet László erdélyi vajda halála után, ennek a vajda címmel jogtalanul élő hasonnevű fia lefoglalva tartott, a szebeni ispánsághoz kapcsolá, vagy azért, mert e három terület szabadságát jobban megvédve hivé a szászok politikai szervezetében, vagy mert a szebeni ispánság igényt emelt e területekre, melyet a megszorult király elmellőzni nem akart.

A vitás terület azonban ez alkalommal nem neveztetik széknek, — az 1315. évi királyi levél csak Medgyes, Selk és Berthalomban lakó szászokról szól. [2]) Hasonlókép 1317. évben nem ismer Róbert Károly medgyesi széket, hanem csak saxones et hospites de Medgyes, kiknek ajánlja, hogy Simon bán küküllőmegyei birtokait oltalmazzák. [3]) Miután a bekapcsolás ismeretlen okokból végre nem hajtatott, a király 1318. évben a medgyesi szászokra is kiterjeszté II. András kiváltságát (saxones de Medgyesszék, Selk et de Sachalk), [4]) sőt őket a hadkötelezettség és szállásadás alól is felmenti. Azonban ez által, és mert területök ez időtől fogva a székely ispánok által kormányoztatott, a medgyesiek és selkiek a szebeni ispánságtól, melyben az említett kötelezettségek még fennálltak, még inkább különváltak.

Ha a király az 1318. évi levél latin szövegében előforduló Medgyesszék kifejezés, kivált Selkre alkalmazva, tán még kétséget hagyna fenn, ezt eloszlatja az 1322. és 1336. évi levél,

---

[1]) Gehörten die »zwei Stühle« seit dem Jahre 1224 zur Hermannstädter Provinz ? című czikkében, Archiv. Neue Folge XII. kötet.

[2]) Ez oklevélnek Fejér codexében semmi nyoma. Töredékeket közölnek belőle Eder, observationes ad Felmer 27. l. Quartalschrift VI. 254. l. Archiv I. 41. Schuller: Umrisse 50. l. De egészen még sehol sem volt közölve. Legterjedelmesebb, Gräser: Gesch. der Stadt Mediasch 9. l. Lásd továbbá Seiwert Gusztáv: Die Stadt Hermannstadt. Eine historische Skizze 19. l. Teutsch: Gesch. der siebenb. Sachsen. I. 160. l. 2-ik kiadás.

[3]) Anjoukori Okmánytár I. 419. l.

[4]) Teutsch szerint Medgyes, Selk és Kis-Selk. Lásd Quartalschrift 6. 259. lap.

mely világosan mondja, hogy Martonfalva *Selkszék*-ben (in sede Selk) fekszik. [1])

Medgyesszék kinevezett ispánja, (comes) 1320. évben volt Simon, Mihály fia, ki a megelőzött évben Somlyó és Krassó vármegyék főispánjának neveztetik. Vajjon ez a Simon székely ispán volt-e? határozottan nem tudjuk, azonban a székely ispánok hatóságának nyoma Medgyes és Selykszékben a XIV. század első felében több nyoma van. Igy László, Dénes fia 1339. évben székely, csanádi, beszterczei és medgyesi ispánnak (comes trium generum Siculorum, Csanadiensis, Bistriciensis, et de Medgyes) irja magát. [2]) 1349. András mester volt székely, brassói és medgyesi ispán, a ki ugyanakkor Oroszfáji Istvánt, mint a maga helyettesét, kinevezte Medgyesszékre. [3]) András már jóval korábban volt székely ispán, de egyszer majd brassói és beszterczei, majd szatmári és maramarosi comesnek is nevezi magát egyúttal, ugy, hogy a medgyesi czim elhagyásából nem következik, hogy Medgyesszék azelőtt még nem tartozott volna hatóságához. Hogy Medgyes még soká nem csatlakozott a szebeni provinciához, tanúsítja Nagy Lajos király 1366. évi levele, mely Szeben, Medgyes és Selk székekhez (saxonibus sedium Cibiniensis, de Medies et de Selk) intézve lévén, azok szorosabb viszonyát egymáshoz szóval sem érinti. [4]) Előfordúl 1357. évben Miklós nevű selyki ispán (Comes de Selk.) Ez a nép által választott ispán lehetett, ki a székely ispán mellett Selkszékben hivataloskodott, mert ez időben a székely ispán hatósága Medgyes és Selkszékben még fennállott. Hasonló viszony dívott akkor Brassó székében.

A medgyesi-selki terület sokszor csonkítási kisérleteknek volt kitéve. Segesvári Mihály leánya, Vizaknai János felesége Reuszdorf falura, Hondorf, Ebesfalva, Gogány és Gugendorf némely részeire emelt igényt 1378. évben. Már-már azok birtokába volt igtatandó, midőn Ebesfalvi Imre fia, László ellentmondott. Az ő kérelmére, valamint Gobelinus püspök tanácsára

[1]) Fejér XI. 465. és 471. l.

[2]) Székely Okltár I. 48. l.

[3]) U. o. 58. 59. l.

[4]) Pap Miklós: Történeti Lapok III. 643. lap.

[5]) Fejér IX. 2. k. 606. l.

Nagy Lajós király 1381. évben László birtokait a medgyesselki terűlettel teljesen egyesíté, de a király nem sokára bekövetkezett halála miatt, a végrehajtás elmaradt. Erre nevezett László Bethlen Gergelylyel és Almakeréki Péterrel örökösödési szerződésre lépett, mely által Ebesfalva (Epeschdorf), Erzsébetváros, Szász-Szent-Iván (Johannisdorf), Szász-Ernye, (Erlgang, Teutschnél: Irrgang) Hondorf, Gogán (Gogeschdorf), Szász-Magyaros (Mänyereseh, Teutschnél: Manyersch) és Jövedics (Boleschdorf, vagy Beleschdorf, oláhul Idith) többnyire a Bethlen és Apafi család kezére jutott. Most ezek mind Küküllő vármegyében fekszenek. [1])

De habár a medgyesi és selki szék különálló igazgatással bírt a szebeni provinciától, az igazságszolgáltatás és törvénykezés hasonló volt, mint a szebeni ispánságban, mert ez volt értelme a II. András-féle kiváltság azon székekre is történt átruházásának. [2])

Zsigmond király 1402. évben Medgyes és Selk széket a székely ispánok hatósága alól felmenti, és nekik megengedi, hogy magoknak ispánt vagy birót (comitem seu judicem) válaszszanak, ki ügyes-bajos dolgaikban a hét szász szék módjára eljárjon. [3]) A selki szék külön is említtetik 1414. évben.

Nem osztom Szabó Károly véleményét, hogy ez időtől fogva Medgyes és Selk szék a szebeni ispánság hatósága alatt álló 7 szász székkel egyesűlt. Ezt az idézett oklevél nem is mondja.

Nem osztom pedig azért, mert fejedelmeink, kormányzóink még soká parancsaikat egyenesen a két szék, ugymint Medgyes és Selk szász lakosaihoz (saxonibus duarum sedium Selk et Medgyes) intézik. Igy Albert király 1439. július 5-én, Erzsébet királyné 1440., Hunyadi János és az országtanács 1446. évben. [4])

---

[1]) Teutsch: Gesch. der siebenb. Sachsen I. 139. l.

[2]) Teutsch u. o. 138. lapon irja, hogy a szebeni ispánság 1365. évben mint felebbezési forum itélt egy Mikeszásza (ma Küküllőmegyében) és Kis-Selk közt fenforgó pörben. Akkor mi különbség lett volna a két szék és a szebeni ispánság többi székei közt?

[3]) Székely Okltár I. 93. lap. Szabó Károly jegyzetével.

[4]) Archiv. Neue Folge. XIV. k. 575. l.

Csak 1453. évben akadunk először oly kifejezésre, mely a két szék kapcsára a szebeni ispánsággal mutat, (septem sedes saxonicales, item aliae duae sedes. [1]) Mátyás király 1469. évben a »hét és a két székben« lakó szászok azon panaszára, hogy az ottani királybirák által nagyon zaklattatnak, és hogy ezek ügyeikbe avatkoznak, őket felhatalmazza, hogy a királybirákat (iudices nostros) területökből kiüzzék, és azok helyébe másokat válaszszanak. Csak a szebeni királybiróval történik kivétel és azt a király hivatalában meghagyja. Egyuttal a király az illető királybirákat arra utasítja, [2]) hogy minden biráskodástól tartózkodjanak. Csodálatos, hogy a király nem eléglette meg ezt az utolsó parancsot, és szükségesnek látta a szászokat egyenesen felszólítani, hogy az általa kinevezett királybirákat elüzzék. A »hét és a két szék« más ez évi oklevelekben is fordúl elő. (Teleki XI. 376.)

Zsigmond király egy 1419. évi levelében Nagy-Selkről azt mondja, hogy e város egyike a két szász széknek. Mátyás király 1464. évben megerősíti a medgyesi és selki széket azon jogában, hogy magának külön ispánt vagy comest válaszszon, a miből egyszersmind kitűnik, hogy a két szék a szebeni provinciával még nem egyesült. A két szék szorosabb egyesülése utáni időben, nevezetesen Bethlen Gábor 1619. évi levelében a medgyesi szászok alsó és felső széke (inferioris et superioris sedium saxonicalium Medgyes) féle kitétel jő használatba. [3])

A végleges egyesülés idejét a szebeni provinciával nem lehet biztosan megállapítani, de ez valószinűleg a XV. század közepe után történt, [4]) és igy Teutsch G. D., ki a »két szék« elszakadásának tartamát 180 évre teszi, téved, bármily idő-

---

[1]) Schlözer azt mondja, hogy ennél régibb oklevelet e formulával nem ismer. (Kritische Sammlungen, III. darab XI. XII.)

[2]) Teleki: Hunyadiak kora XI. 394. l.

[3]) Schuller: Umrisse II. 50. l. A selki káptalanhoz, mely először 1303. évben említtetik 1694—1771. év közt a medgyesi, beszterczei, királyai, selyki, kézdi, kozdi (kőhalmi) pluviai (régeni) és szászvárosi decanatus tartoztak.

[4]) A kérdésre Theil Rudolf szép czikke: Zur Geschichte der »zwei Stühle« in der zweitem Hälfte des XV. Jahrhunderts, nem ad felvilágosítást. (Archiv für siebenb. Landeskunde. Neue Folge XI. k. első füzet.)

ponttól kezdje ezeket számítani. Ez egyesülés óta a diplomatika e tartományt a »hét és két szász széknek« (septem et duo sedes saxonicales) nevezte.

Ez állandó formula alatt azonban nem értetődött a *Barczaság*, mely már 1422. évben, sem Besztercze, mely először állítólag már 1366. évben, utóbb ujra a XV. század második felében csatlakozott a Királyföldhöz. E tény kifejezést talál a királyok későbbi leveleiben, melyekben Brassót és Besztercét külön említik, a hét és a két szász szék mellett.[1]) És egy évvel az első unió előtt t. i. 1436. évben, Zsigmond király szavait »a szebeni szász polgársághoz, a hét székhez; de még a többi bármily szász székhez« intézi, miből világos, hogy Besztercze, a Barczaság és a két szék nem voltak részei a hét széknek.

És itt helyén vélem megemlíteni, hogy az ugynevezett hét szász szék, az az a szebeni ispánság tulajdonkép 8 székből állt. Hét széknek azért neveztetett, mert a főhely: Szebenszék hozzá nem számíttatott. A szokás azonban itt olykor ingadozott. A szász egyetem két itélete például, melyet 1559. és 1589. években Riomfalva és Nagy Selk ügyében hozott, előbb Brassó és Besztercze városok polgármestereit, biráit és a többi esküdt és öregebb polgárait, azután a hét és két szász széket (septem et duae sedes) valamint az erdélyi szászok egyetemét említi, sőt már 1355. évben neveztetnek provinciales sedis Cibiniensis et *aliarum* septem sedium,[2]) az az: Szebenen *kivül* még hét szék.

---

[1]) Igy szól II. Ulászló király 1498. évi levele: saxonibus septem et duarum sedium saxonicalium, Saxonum terrae Barcza et districtus Bistriciensis, — és ugyane király 1507., 1508., 1510. és 1511. évi levelei: Universis saxonibus nostris septem et duarum sedium saxonicalium, ac Brassoviensis, Bistriciensis et terrae Barcza. (Archiv. Neue Folge XII. 299. Székely Okltár I. 324. l.)

[2]) Archiv. I. 120. 121. lap. — Egy tréfás példabeszéd azt mondja, hogy az erdélyi szászok sajátságos számlálási móddal élnek. Valahányszor t. i. több embert összeszámlálnak, a számláló saját magát mindig kihagyja a számításból, igy kezdvén: ez *én* vagyok, aztán másnál folytatja a számlálást az *egy* stb. számmal, a midőn aztán hiány van a számban. Teutsch G. D. azt irja (Gesch. d. Sachsen in Sieb. I. 101. l.) hogy Medgyes elszakadása óta a szebeni ispánságban nyolcz szék létezett; minthogy azonban a szebeni szék, mint törzs oda nem számíttatot, a szebeni tartományt a

Ez adatok azonban nem változtatják a szabályt, hogy már 1359. év óta, daczára, hogy Szebenszéken kivül még 7 szász szék létezett, az egész szebeni ispánság még is »a hét szász szék« nevezetét viselte. [1])

Mellékesen legyen mondva, hogy mint a fennebbi példa mutatja, az *universitas saxonum* — szász egyetem — kifejezés, legelőször a XVI. század második felében fordúl elő, és mint könnyü kitalálni, csak változéka az »universis saxonibus«-féle formulának, mely eddig a nyilvános oklevelekben használtatott. (l. Szeben) Ezzel párhuzamosan már a Hunyadiak korában említtetnek az egész székelység — universitas siculorum — közgyűlései, valamint az egyes székek universitása is gyakran, és még korábban felemlíttetik. Hogy ily kifejezések értelme a korral változik, alig szükség mondani. János kalocsai érsek 1292. évi levelében áll: Universitas nobilium Ungarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum. [2])

Az erdélyi fejedelmek idején kiadott törvények helyesen a »Szászságról« szólnak, midőn a szebeni ispánságot lakó népet értik.

Az erdélyi szászok nemcsak magok közt, hanem a többi társ-nemzetekkel is kötöttek szövetséget. Első ilyen eset, midőn a magyar és oláh parasztok lázongása miatt, a szászok és székelyek 1437. évben Kápolnán egyesültek. Az Unio a hét és a két szász széket, a beszterczei szászokat, és az összes székelységet karolja át. A brassóiak nem említtetnek, holott ezek már 1422. évben csatlakoztak a szebeni ispánsághoz. E hallgatás Brassóról nem lehet a véletlenség dolga. Albert király 1439. évben megdicséri Brassó városát és a barczasági kerületet hűségökért, biztosítva azokat egyszersmind, hogy oly székely ispánokat fog legközelebb leküldeni, kik őket ellenségeik ellen

---

XIV. század második felében hét széknek kezdték elnevezni. E közlés csak annyiban nem helyes, mert Medgyes 1315. évben forrásainkban még széknek nem neveztetvén, a szebeni ispánság székeinek számát kilenczre nem nevelhette, és a tartomány elnevezésére még akkor befolyással nem volt. — A tényt, hogy nyolcz szász szék »hét szék«-nek neveztetik, felemlíti Jakab Elek is: A királyföldi viszonyok ismertetése. II. k. 212. l.

[1]) Fejér IX. 3. k. 75—76. l.

[2]) Fejér X. 5. k. 502. lap.

(ab omni aemulorum insultu) védelmezendik. A király e leveléből kitűnik, hogy Brassó vidéke — legalább bizonyos határig — megint a székely ispán hatósága alá (sub ipsorum praesidio) utasíttatott. Az összefüggés a szebeni ispánsággal ez időben csakugyan meglazulhatott, különben alig volna értelme a király fennebbi külön intézkedésének. A többi szászság valóban mint versenyző és nem testvérkép viselte magát, midőn 1447. évben a brassaiaknak megtiltá, hogy a hét szék területén borokat és rőfös posztót áruljanak. Ide tartható, hogy a szászok Szebenben 1452. évben tartott közgyűlésén egyetlen brassói biró sem fordúl elő. E viszony persze utóbb megjavúlt, és Mátyás király 1475. évben a hét és a két szász szék, valamint Brassó, Barcza és Besztercze kerületeihez intézi rendeletét a beszedendő tizezer forintnyi adóra nézve, és ez egyszersmind a legrégibb példája a szászok együttes fölemlítésének. [1])

Ezért Mátyás király 1486. és II. Ulászló király 1491. évben ismét csak a hét és a két szász székhez, valamint a Barczaság és Besztercze vidék szász lakosaihoz intézi leveleit. Itt a Barczaság mellett Brassó külön nem említtetik. [2])

Az Unióban, melyet az erdélyi szászok 1613. évben létrehoztak, az általok lakott területek csakugyan teljesen vannak képviselve. Elősoroltatnak t. i. Nagy-Szeben, Segesvár, Brassó (Cronen) Medgyes, Besztercze; (Nőszen) Szászsebes, Nagy-Senk, Kőhalom (Rupes), Szerdahely, Ujegyház és Szászváros székek fő királybirái, polgármesterei és többi tanácsosai a nélkül, hogy a székek csoportulásában az eddigi historiai fejlemény figyelembe vétetett volna. [3]) A selyki szék elhallgatása azt jelenti, hogy ez már teljesen összeolvadt a medgyesi székkel.

Részletek Szeben, Brassó és Besztercze földirata és politikai állományáról alább fognak közöltetni.

Az Olt folyó balpartja, és az ahhoz délre eső hegylánczolat közt eső terület az erdélyi historiai földiratban szintén figyelemreméltó helyet foglal el. Értjük **Fogaras** földjét.

---

[1]) Eder: Observationes in Felmerum 67. l.

[2]) Schuller: Umrisse etc. I. Urkunden 5. l.

[3]) Schlözer: Kritische Samlungen zur Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen I. Theil, Urkunden 107. l.

E terület története szoros összefüggésben áll az oláhok történetével. A vlach nevet legelőször 976-ban halljuk Kastoria és Prespa között Bulgáriában, hol az oláhok 1020. még inkább láthatók. Már gr. Kemény József tudá, hogy az oláhok először a byzantinusok, nevezetesen Anna Comnena (élt 1083—1148.) és Lupus Protospatha (élt 1102. körűl) által említtetnek — a latin irók csak egy századdal később figyelnek az oláhokra, — melyek közűl Operius Panis legelőször szól rólok 1205. év alatt. A dunáninneni, avagy balparti oláhokról azonban a történelem a IV. század elejétől fogva, a XII. század közepéig egy árva szót sem tud.[1]) A magyar történetbe legelőször Anonymus vezeti be az oláhokat, elbeszélvén (a 26. és 27. fejezetben) miként mentek Tuhutum hadai Gelu erdőelvi fejedelem ellen. De Anonymus előadása nemcsak semmi más történeti forrás által nem igazoltatik, hanem annyira magán viseli szokott hajlamának képét, élő helyneveket személyesíteni, és azokhoz eseményeket fűzni, hogy a tényleges viszonyok megitélésére e tekintetben alapúl nem szolgálhat. Kénytelenek vagyunk okleveles források után körülnézni. És itt legelőször II. András király 1222. évi levelére akadunk, melylyel a Barczaságot újra adományozza a német lovagrendieknek, és melyben e kereszteseket a székelyek és az oláhok földén (terram Blaccorum) jártokban minden vámfizetés alól felmenti.[2])

Történetiróink általános nézete szerint ez a terra Blaccorum (oláhok földe) a mai Fogaras vidéke, és e nézet ellen semmi kifogásom, de igen is van az ellen, hogy Hasdeu oláh iró Fogarast már 1160—1170. közt ismeri mai nevén, állítván egyúttal, hogy Fogaras akkor a Szörénységhez járult.[3]) Fogavas vidéke még 1224. évben is ismeretlen, és lakói csak in silva Blaccorum laknak, valószinűleg Fehér vármegye hatósága alá tartozván.

Az erdélyi káptalan egy 1231. évi levelében olvassuk, hogy terra Boje (ma Vojla az Olt bal partján) Szombathelylyel (terra Zumbuthel, ma Alsó-Szombatfalva, vagy Mühlen-

[1]) Hunfalvy Pál: A rumun nyelv. 20. l.

[2]) Fejér III. 1. k. 372. Teutsch és Firnhaber, Urkundenbuch 18. lap. Gr. Bethlen Elek: Der deutsche Orden in Siebenb. 82. lap.

[3]) Hasdeu, Hunfalvynál: A rumun nyelv. 18. l.

dorf) határos, és a Blaccok földjén fekszik, továbbá, hogy a nevezett Boje föld emberi emlékezetet meghaladó időben, már akkor t. i., midőn a Blaccok földje állítólag még Bulgáriához tartozott, Fogaras vidékéhez (terra Fugros) kapcsoltatott volna.

A káptalani levél azt az állítást, hogy Fogaras földe egykor Bulgáriához tartozott volna, a kétely hangján mondja ki, és e kételyt a buvárlat mai állapotja sem oszlatja el. A míveltség alsó fokán lévő népek terjeszkedésének nem a folyók, hanem a hegységek vetnek gátot, és azért ezek képezik rendesen a régi országok határát. Már e szempontból is alig lehet elhinni, hogy a magyarok birodalmuk körülhatárolásánál délkeleten az Olt folyónál, és nem a délfelé emelkedő nagy hegységeknél álltak volna meg, [1]) és viszont, hogy a bolgárok, ha már képesek voltak az oláhországi sikságra kékellő hegységen áttörni, az Olt felső vidékén előnyomulásukat beszüntették volna.

Igaz, hogy III. Incze pápa 1204. évben Kalojant bolgár és oláh királynak czimezi, de abból még nem következik, hogy a II. András leveleiben előforduló terra Blaccorum is olyan oláhoklakta föld lett volna, mely Kalojan országához tartozott, és annak részét képezte, mint ezt gr. Kemény József., és Kurz Antal vélik. [2])

Ha a két ország királyainak egyike terjeszkedett, akkor nem Kalojan, hanem Imre magyar király volt az, mí abból kitetszik, hogy Kalojan a pápánál Imre királyt épen azzal vádolta, hogy öt bolgár püspökséget tart lefoglalva, és azokat ki nem adja. [3])

Gr. Kemény József még tovább megy és azt állítja, hogy a terra Blaccorum, (mely alatt ő is a fogarasi földet érti) Erdély egy részével a rómaiaknak Dacziában való uralkodásuknál sokkal előbb terra Bulgarorum neveztetett volna, sőt egy XVII. vagy XVIII. századbeli compilált krónika alapján nagyon hajlandó hinni, hogy a mai Fogaras várát Octavianus

[1]) Szilágyi Sándor is azt véli, hogy Fogaras vidéke Szent István korában még nem tartozott Erdélyhez. (Erdélyország története I. 17. l. második jegyzet.)

[2]) Magazin für Gesch. Siebenbürgens I. 177. l.

[3]) Fejér II. k. 426. l.

Augustus császár építette.[1]) Az érdemes magyar történetbuvár tehát nem tudja, hogy a szlávok bevándorlását a Balkán vidékére sok szláv iró az V. század végére, senki a III. századnál korábbi időre teszi, és hogy e bevándorlás századokon át tartott.[2])

Némely szász iró is azon vélekedésen van, hogy egykor az Olt folyó képezte az ország határát, hozzá tevén — nem tudom mi alapon, — hogy a XIII. században azok, kik az Olt bal avagy déli partján megtelepedtek, nem vélték, hogy Erdélyben telepedtek le, mert a megszállt vidéknek külön nevet adtak. Az oláh például a fogarasi vidéket Tzara Oltului (= terra Olt avagy Olt melléki föld), a brassói szász Burzenlandnak, csak a székely nevezi Háromszéknek, az általa az Olton túl lakott földet, de tán ez is, ugy mondják, egykor tán saját országnév volt, mint a másik kettő.[3]) Ez az okoskodás nem csekély felületességet, ha roszabbat nem árúl el. Tudjuk, hogy a Háromszék csak a XVII. század közepén kezdett használatba jönni, és hogy sem ez, sem azon székek, melyekből alakúlt, országnevet nem jelentettek. Hogy a brassóiak a Barczaságot Burzenland-nak nevezik, ebből szintén oly kevéssé lehet következtetni, hogy ez országnév, mint nem, ha más szászok Beszterczét Nösnerlandnak, vagy ha a csiki székelyek abban gyönyörködnek, hogy földjüket Csíkországnak nevezik. Különben a Barczaság már előbb viselte a Borza nevet, mielőtt azt II. András a német vitézeknek adományozta.

Azok, kik a Tzara Oltului (terra penes fluvium Olt) névnek oly nagy fontosságot tulajdonítanak, azon következtetést kénytelenek elfogadni, hogy a Barczaság és a Háromszék, mint Olton túli földek szintén nem voltak Erdély terűleti részei, — de aztán az ilyen hóbortnak a megczáfolására csakugyan nem vállalkozunk.

Miután az idézett 1231. évi oklevél csak terram Fugrost említ, ebben csak földbirtokot lehet érteni, de várat nem. III. András király 1291. évben a székely, szász és oláh nemesekkel

---

[1]) Kurz, Magazin I. 180. l.

[2]) Jireček Const. Gesch. der Bulgaren 72. l. stb.

[3]) Archiv f. siebenb Landeskunde I. 98. 99. l.

Gyula-Fehérvárott tartott gyűlésén Fogros és Szombathely Olt melletti birtokokat Ugrin mesternek visszaadja, minthogy kivilágosodott, hogy ezek tőle jogtalanul elsajátíttattak, még itt sincs szó akár fogarasi várról, akár ily nevü városról.[1])

Az oláh történetirók, hivatkozván kronikákra, melyekről még az is kétséges, vajjon léteztek-e valaha, azt regélik, hogy Radul Negru (a fekete Radul) fogarasvidéki vajda 1291. évben e földet, számos népségével elhagyván, a déli lapályokra leszállt és ott Oláhországot alapitá. Az oláh krónika szerint Radul Negru Fogaras vidékét már őseitől birta volna.

Az egész előadásban semmi történeti elemek nem rejlenek. Ha III. Endre király 1291. évben oly gyűlésen, melyben oláhok is részt vettek, Fogaras birtokát Ugrin mesternek azon okból ujra adományozza, mert ezt tőle hatalmas kezek — valószinüleg az erdélyi püspök — jogtalanul elfoglalták, és midőn ez intézkedés okául felhozatik, hogy a gyülésező szász, székely és oláh nemesek a dolgot megvizsgálván, azt találták, hogy nem csak Ugrin, de már ősei is Fogarast és Szombathelyt törvényesen birták,[2]) lehetetlen feltenni, hogy ugyanakkor Radul lett volna Fogaras vidékének ura, és kiváltságolt állásu vajdája.[3])

A nevezett Ugrin tán azonos azon Ugrinnal, ki 1274. és 1275. években mint szörényi bán szerepel. Vegyük hozzá, hogy IV. Béla király már 1237. évben Kúnország királyának czimét vette fel,[4]) és az egyszerű igazság előtt el nem zárkozhatunk, hogy mindkét Oláhország a XIII. században magyar főtisztviselők által kormányoztatott. Nehéz feladatt lett volna egy csapat fogarasi kivándorlóknak, bármily számosnak képzeljük azt, a Dimbovicza partján országot alapitani és azt Magyarországtól függetlenné tenni, a nélkül, hogy az összecsattanásnak még híre sem maradt volna fenn.

---

[1]) Fejér VI. 1. k. 118. lap.

[2]) U. o.

[3]) Fejér IV. k. 71. l. Wenzel VII. 31. l.

[4]) Rösler ezt megdönthetlenül bizonyitá: Romänische Studien czímű munkájában 263—312. l. Zur ältesten Geschichte der walachischen Wojwodschaft.

Radul Negru személyisége a mesék körébe tartozik,[1]) és igy azon feltevés is, mintha Fogaras a XIII. században Erdélytől különálló terület lett volna.

Az Anjouk korában az oláhországi vajdák kétszinű politikát gyakoroltak Magyarország irányában. Ha nem tehették máskép, a magyar király hivének, sőt vazallusának szinlelték magokat. Igy találjuk László vajdát, ki 1368. és 1369. évben magát a magyar király kegyelméből fogarasi herczegnek czímezte.[2]) Ugyanő 1372. évben utóbbi czímét igy módosítá: a fogarasi új telepítvény herczege, dux novae plantationis de Fogaras. Ez arra látszik mutatni, hogy Fogaras földje Nagy Lajos király idejében uj oláh telepítőket nyert, nem értjük azonban miért kellett e körülményt a herczegi czímbe felvenni, midőn László (Lajk) már négy évvel azelőtt fogarasi herczegnek volt elismerve. Sokat magyaráz Nagy Lajos buzgalma a keresztyén hit terjesztésére, azért adta beleegyezését László oláh vajda intézkedéseire, azért tüntette ki czimekkel és javakkal. A pápa maga kifejezi megelégedését 1372. január 25-én, hogy László vajda a római keresztyén hitre tért, azonban az oláh vajda egyetértése a római egyházzal nem tartott soká, és Nagy Lajos kegyessége meddő földre volt kiszórva. Már 1440. évben az oláh vajdák ismét schismaticusoknak neveztetnek.

László után Mircse havaselföldi vajda fordúl elő mint fogarasi herczeg 1390. és 1395. években.

A XV. század elején, midőn a szörényi bánság széke üres volt és Magyarország csak jogát tartotta fenn e tartományra, Fogaras nem követte e tartomány sorsát, hanem mint Magyarország közvetlen része, 1413. évben Nagy-Sinkben fekvőnek mondatik.[3]) Ez évben Senk és Fogaras székek állítólag közös pecsétet használtak, (lásd Senk alatt) de az illető oklevél hamis, és hihetőleg csak azért készült, hogy Fogarasnak önál-

---

[1]) A derék Eder Károly különben a Radul Negru-féle mesét elhiszi. Hurmuzaki báró őt országalapítónak nevezi. (Fragmente zur Geschichte der Rumänen I. 211. l.)

[2]) Pesty Frigyes: A szörényi bánság története. I. 30—35. l. és 262. 263. 268. 270. lap. V. ö. Engel, Gesch. d. Moldau und Walachei 157. 159. lap.

[3]) Fejér XI. k. 485. l.

lóságát Fehérmegyétől kimutassa.[1]) Ettől el lehet tekinteni, mert más adatok ez évből is bizonyitják Fogarasnak függését a nagy-senki széktől. Különben az 1413. évi adat megingatja Rösler véleményét, mintha a XV. század végeig a fogarasi és omlási herczegség az oláh vajdasághoz tartozott volna.[2]) Mátyás király 1469. évben Fogaras és Omlás *districtusról* szól, midőn az ottani oláhok megsarczolását megengedi, ha ezek a szászok birtokain kárt okoznak. 1651. évben Sárkány és Poro tartozik Fehér megyéhez, mely két helységet a brassóiak a fejedelemnőtől visszakaptak, kik ezért Rákóczy Györgynek 10,000 frtot fizettek.[3]) Még 1430. évben Fogaras földe a senki székhez tartozik, de van oly nézet is, mintha a terra Fogaras sedis Senk csak annyit jelentene, hogy a senki széknek közös erdei voltak Fogaras földén.[4]) A kapcsolat az oláh vajdasággal később ujra létrejöhetett, mert Wlád (Johannes Wlád) 1431. évben isten kegyelméből a havasontúli Oláhország urának, Omlás és Fogaras földe herczegének nevezi magát.[5]) Wlad Drakul 1432. évben és III. Wlád vajda még 1442. évben tesznek a herczegségben adományokat. A fogarasi terűletet e században még is magyar főurak birtokában találjuk, de Mátyás király 1467. évben a fogarasi kerűletet Fehér vármegyébe kebelezte, és egyúttal Fogaras, Omlás és Rodna kerűleteket elidegenithetlen korona-jószágoknak nyilatkoztatá. 1470. évben Fehér vármegye székének, — sedes Fogaras — neveztetik. Mátyás király 1471. évben arról tudositja azt, hogy noha ő azelőtt Fogarast és annak kerületét bizonyos okokból vingárti Geréb Jánostól és fiaitól: Péter, László és Mátyástól elvette, és azt a hét és két szászszékhez kapcsolta, még is Geréb Péter kérelmére, Fogarast megint Geréb Jánosnak és fiainak hagyta, miért is a kerűletnek meghagyja, hogy őket ujra urainak tekintse.[6])

[1]) Archiv. II. k. 92—95. l.

[2]) Roesler: Romänische Studien 303. l.

[3]) Lásd az e korú viszonyokat Marienburg: Geographie Siebenbürgens III. 363. l.

[4]) Schuller, Umrisse I. 80. l.

[5]) Kurz, Magazin II. k. 45. l.

[6]) A királyi levél szól Judicibus et Juratis ac servitoribus praedialibus et Boliarÿs in possessione et districtu Fogaras. (Acta Transsilvanica Fasc. 14. Nro 37. a magyar országos ltárban.)

Ez intézkedésnek módosítását, vagy visszavételét látjuk abban, hogy Mátyás király a következő évben Fogaras és Omlás vidékét a benne lakó oláhokkal a szebeni ispánsághoz csatolá. Különösen azért, mert az oláhok nagyon megkárosíták a szászok birtokait. [1]) Fogaras közjogi, politikai és birtokviszonyait Teleki József a Hunyadiak koráról irt nagy munkájában hallgatással mellőzi.

Omlás-ról megjegyzendő, hogy ez 1383. évig magyar nemesek birtokában volt, a nevezett évben azonban Mária királyné Omlást, négy oláh faluval együtt, melyeknek azonban német nevök van, (Grossdorf, máskép Galusdorf, Grafirdorf, Budinchbach és Gripsbach), Goblin erdélyi püspöknek adományozza. [2]) De ez intézkedés, ha életbe is lépett, sokáig kiható nem volt, mert Mircse oláh vajda 1390. évben magát többi közt Omlás herczegének is nevezé. Omlás ezentúl Fogaras sorsát követte, de különben Szeben megyében fekszik, Nagy-Szeben és Szerdahely közt. Az 1383. évben nevezett oláh falvak közűl ma csak Grossdorf, máskép Gallis létezik.

Zápolyai János király 1531. év tavaszán Erdélybe ment és tekintvén, hogy a megelőzött évben Nádasdy Tamás Budát sikerrel védelmezte Rogendorf ellen, annak Fogaras várát ajándékozta, mely ez idétt még Majláth István birtokában volt. A vár visszafoglalása meg sem lőn kisértve, és tényleg még most nem is ment a Nádasdy birtokába. Ennek testvére Anna neje volt Majláthnak, és sógora nemcsak nem háborgatá őt az urodalom birtoklásában, sőt részére azt át is engedé, miután Majláth 1531. év végén János királyhoz állott át. [3]) Gritti fondorkodásai miatt Nádasdy Tamás I. Ferdinánd királyhoz szegődött, ki őt Fogarasvár birtokában megerősíté. Az első adományozás óta Nádasdy Fogaras örökös ura czímével élt, melyet utódjai mai napig megtartottak. Fogarast Majláth Istvántól Békés Gáspár vette meg, — ettől elfoglalta azt Báthory István vajda 1573. évben, mert Békés az erdélyi fejede-

[1]) Teutsch: Geschichte der siebenbürg. Sachsen. I. 47. lap. Második kiadás.

[2]) Fejér X. 1. k. 68. l.

[3]) Szilágyi Sándor: Erdélyország tört. I. 250. 251. l.

lemségre törekedett, Báthory Zsigmond fejedelem pedig Fogarast 1595. évben nejének Mária Krisztierna főherczegnőnek hozományúl leköté. Fogaras földe fejedelmi kapitány alatt állt, és Báthory András bibornok-herczeg is jószágául megtartá, az 1599. évi kolosvári országgyűlés csak arra kérte, hogy e kerületet katonáskodás és fizetés tekintetében ki ne vegye a vármegyék praestatiói alól.

Mihály oláh vajda, ki azt színlette, hogy Rudolf császár érdekeit szolgálja Erdélyben, ügyesen mindent előkészített arra, hogy e tartományt örökre megtarthassa. Erre mutat többi közt, hogy 1600. évben Fogarast, ez idő szerint még Mária Krisztierna tulajdonát, azon ürügy alatt, hogy az oláh vajdáknak régi czímen joguk van hozzá, nejének adományozá, Rudolf megkérdezése nélkül. [1]) Még ugyanez évben a bécsi udvar alkudozott Mihály vajdával az iránt, hogy mily feltételek alatt hajlandó kivonulni Erdélyből. Kivánta Fogarast, Görgényt és Vécset. [2])

Bethlen Gábor is Fogarast beirta nejének, Brandenburgi Katalinnak, 100,000 forintban, hasonlókép tett I. Rákóczy György, ki, miután Brandenburgi Katalint a munkácsi és fogarasi uradalmak eladására kényszeríté, Fogarast nejének Lorántffy Zsuzsánnának nászajándékúl kijelölé. Az ország azonban már 1634. évben 80,000 frtban obligálta Fogarast Rákóczynak. A fogarasi uradalom, kevés kivétellel, e rendeltetéssel bírt egész Apafi koráig. A XVII. század elején az Erdélyben és a részekben fennálló liber baronatusok mind eltöröltettek, az egy Fogaras és az ahhoz tartozó fiscalis jószágokon kivül. A vármegyék és a székek tisztei azért soha sem mentek Fogaras földére gonosztevőket kergetni, hanem a »czirkálást« az oda való kapitányok tiszti teendőjének tekinték. [3]) Igy fejlődött Fogaras vidékének politikai különállása. Midőn Apafi Mihály a fejedelemségről lemondott, a fogarasi kerület kamarai birtok lett. Mária Terézia 1765. évben ebből a kamarának megma-

[1]) Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. IV. kötet. 354. 541. lap.

[2]) U. o. 394. lap.

[3]) Approbata Constitutio III. rész. Tit. XVIII. art. 1. és III. rész. Tit. 46. art. 4 és 5.

radt részét, tekintvén azt, hogy nehány szász falu az oláh határőrezredhez csatoltatott, a szász egyetemnek 80,000 forintért inscribálta 99 évre, fenmaradván benne a magyar közigazgatás. [1])

Fogaras vidéke, külön kapitány alatt, saját közigazgatással bírt, 1876. évig (az ötvenes évek absolutismusától eltekintve), a mely évben a vidék, — kibővíttetvén Felső-Fehér némely részeivel — Fogaras megyéjévé alakíttatott a törvényhozás által.

Kővárvidéke az erdélyi fejedelmek idejében szintén külön politikai állással bírt. A XIV. században a kővári uradalom a Drágfy családé volt, és Közép-Szolnok megye kiegészítő részét képezte. Zsigmond király 1405. évi adománylevele szerint Kővár várához 56 helység tartozott, mely kevés kivétellel ma is ott létezik, egynémelyik eltünt, más kevés pedig Szathmár megye területén felismerhető. [2]) Igy volt ez még Mátyás király idején. A XVI. század alatti sorsáról keveset tudunk, még is ennek lefolyása alatt készült elő e vidék különválása az eddigi földirati szervezettől. Kővárnak különválását Közép-Szolnok megyétől hihetőleg a XVI. század végére tehetni. Bethlen Gábor fejedelem egy 1626. évben kelt levelében Prépostvári Zsigmond középszolnoki főispánt erősen megrójja, hogy Kővár igazgatásába beleártotta magát, »holott tudhatja — mondja a fejedelem — hogy az egész kővári jószág és districtus egy liber baronatusság, privilegiatus hely lévén, sem ispánnak, sem másnak ott jurisdictiója nem volt; hanem ha valamely azon jószágbeli részeket, falukat mások bírtak is, az fejedelmi beneficiumokból azok között való casusok is az várban tisztviselőnk előtt arra plánáltattanak«. [3])

Államjogi tekintetben Kővár területe egykor Magyar-

---

[1]) A brassaiak birtokába jutott fogarasi helységek ezek: Bethlen, Rusor, Huretz, Kis-Berivoj, Szevesztrény, Ludisor, Brán, Vajola, Todoritza, Dridrif, Szeszcsor, Herszény, Illyén, Mundra, Alsó-Venicze, *Paro, Persány, Sárkány,* Sarkaitza, Ujfalu, Uj-Sinka, Felső-Venicze, Lupsa, Kutsolata, Felső- és Alsó-Komana, *Grid,* Felső-Utsa, Szaráta, Alsó- és Felső-Porumbák. Ez uradalmat azelőtt a gr. Bethlen nemzetség bírta.

[1]) M. Nemz. Múzeum fol. latin 2234.

[2]) Pesti Napló 1874. évi folyam.

országhoz tartozott,[1]) mint Közép-Szolnok megye, melyből kivált, mint Bihar, Maramaros, Zaránd, Kraszna. Az erdélyi fejedelmek, kik uradalmukat idáig terjeszthették, e megyéket magyarországi részeknek nevezték, a diplomatikai nyelven. Az erdélyi kanczelláriának 1730-ban tett hivatalos nyilatkozata szerint, I. Apafi Mihály alatt Erdélyhez a magyar megyék közül a következők tartoztak: Kraszna, Közép-Szolnok, Kővárvidék, Maramaros, Zaránd és Bihar s Arad megyéknek a török által elfoglalva nem tartott részeik.

E részek megtartása képezte az erdélyi fejedelmek egyik főgondját, Szuhay István egri püspök, 1599. évben azt javasolá a császárnak, hogy miután Bihar, Közép-Szolnok és Maramaros megye az ő hűségében maradt, hivja meg ezeket a magyarországi gyűlésre, mint Magyarország valóságos részeit. Ezek sorsát Kővár is követte, mely Erdélynek egyik legfontosabb végháza volt. Schwendi Lázár azt 1565. évben beveszi Miksa császár számára. A vár még is Erdély befolyása alá visszakerült; 1603. évben azt panaszolja a gyula-fehérvári országgyűlés a felségnek, hogy a nemesség Jenő, *Kővár,* és *Szilágy* tartozandóságaiban sok zaklatásnak van kitéve.[2]) Rákóczy Zsigmond fejedelem 1607. évben azt irta a kolosvári országgyűlésnek, hogy Homonnay Bálint Husztot vette kezéhez, »Kővárt pedig Perneszi Gábor ki számára tartja? bizonyosak benne nem vagyunk.« Perneszi nem sokára Kővárt csakugyan a fejedelmi székre vágyó Homonnay kezére játszotta, és azért országgyülésileg hűtlennek bélyegeztetett.[3]) Még 1613. évben inti Thurzó György a kővári kapitányt, hogy a várat Báthory Gábor fejedelem özvegye és a császár számára tartsa fenn.

Kővárnak különállása nem volt kedves dolog a szomszéd municipiumoknak. Nevezetesen Közép-Szolnok vármegye alkalmat vevén a kővári tisztujításból, 1721. évben a váradi káptalan előtt tiltakozott a kővári kerület fennállása ellen. Felhozá, hogy e kerület a megyének hajdan kiegészítő része volt, mely

---

[1]) Kővár nem Erdélyhez, hanem a részekhez számíttatott 1603-ban. (Erdélyi orsz. emlékek. V. k. 52. l.)

[2]) Trauschenfels: Deutsche Fundgruben. Neue Folge. 153. l.

[3]) Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. köt. 257. 541. lap — és V. k. 491. l.

csak akkor vált el, midőn a kővári vár építése után az ottani kapitányság hatásköre nőtt. De miután Kővár sem a királyi könyvekben, sem az ország közlajstromában elő nem fordúl, sem az országgyűlésekre nem szokott meghivatni, a felség is a vár felhagyását elrendelé, Közép-Szolnok befolyását követeli a kővári tisztujításba, és kirekesztése ellen tiltakozik. [1])

A magyar országgyűlés, mint tudjuk, 1715. év óta (92. törv. czikk) Kővárnak nem Szolnokhoz, hanem az országhoz való visszacsatolásával foglalkozott.

Kővár, valamint Fogaras nem tartozott a megyék közé, hanem mindenike zászlós uradalom volt, tehát várkerület, külön kapitánynyal, mint ez az 1614. évi törvényből tisztán kivehető. [2]) Visszacsatolásának történetéről alább lesz szó, az összes részek hovátartozandóságának eldöntésénél. Kővárról különösen annyi legyen itt felhozva, hogy már 1693. évben, az Alvinczy-resolutio 19-dik pontjában kimondatik, miszerint Kővár vidéke Magyarországtól el nem vonható. [3]) Azonban e kérdésben sokszor törvényellenes áramlatok jöttek érvényre, mint az ugynevezett Carolina-resolutio 1732. évben, mely Közép-Szolnokot, Krasznát, Kővárvidéket, és Zarándnak felét ujra Erdélyhez csatolá. A közügyek látszólag jobbra fordultak Mária Terézia alatt, midőn az 1741. év 18-dik törvényczikke Krasznát, Közép-Szolnokot, és Kővárt, mint Magyarországhoz tartozókat visszacsatolni rendelé, hanem, hogy e rendelet valósuljon, arra még előbb egy századnál többnek kellett lefolynia. [4]) Az ország terűletét szabályozó 1876. évi 33. törv. czikk 1. §-ának 2. pontja Kővár vidékéből a Belső-Szolnokkal határos részeket az új alkotásu, egyesült Szolnok-Doboka megyéhez, a többi részeket Szatmár megyéhez csatolá és igy Kővár megszűnt

[1]) Nagyváradi káptalan. Protocollum Tom. 3. Nro 261. p. 274.

[2]) Approbata Constitutio. III. rész. Tit. 46. art. 5.

[3]) Districtum autem Kőváriensem regno Hungariae substrahi, aut cum Transilvania commisceri supra dictae rationes non patiuntur.

[4]) Kölcsey Ferencz alkalmat vett Kővár vidékéről ekként nyilatkozni: »ez a Werbőczy által megnevezett 64 megyék közt nem említtetik. Régibb időben nem is volt egyéb Közép-Szolnok egy részénél, mint Timon (Imago novae Hung. 17. l.) megjegyzi, azért hinnünk kell, hogy sorsa Közép-Szolnokéhoz volt kötve s azzal együtt 1571. évben vándorolt János Zsigmond kezére.«

külön törvényhatóság lenni. Vára 1849. évben légberöpíttetett, és nincs község, mely nevét örökölné, és az utókorra átvinné.

A legujabb időben keletkezett **Naszódvidéke** is, mely azonban Kővárral és Fogarassal össze nem hasonlítható.

Régi időben Naszód és a szomszédfalvak az egész Rodna völgygyel együtt Doboka megyéhez tartoztak. De midőn Mátyás király 1475. évben Rodna várost és a Rodna völgyet Beszterczének ajándékozta, a radnai völgy 30 falvával együtt Naszód is a beszterczei székhez került. Azonban 1763. és 1764. években Erdély egy része határőrvidéki területre kihasittatván, Besztercze vidékéről 23 falu 4600 családdal kirekesztetvén, az ugynevezett második oláh határőrezred alakíttatott, mely székhelyétől Naszód vidékének neveztetett. A határőrvidéki szervezet legelső Erdélyben szüntettetett meg, a hová legkésőbben behozatott. Ez az 1848-ki események egyik következése volt. Az ötvenes esztendőkben a naszódi terület, részint Besztercze, részint Deés császári kerülethez tartozott. A magyar udvari kanczellária 1861. évben rendeleti uton, Naszód vidékét alkotta, polgári igazgatással, — igy vette át a terűletet az alkotmányos kormány 1867. évben. Az 1876. évi törvény 33-dik czikke egy »egyesült Besztercze-Naszód« nevü uj megyét alkotott, melynek része lett Naszód vidéke, kivévén ennek azon darabját, mely akkor Torda megyében feküdt.

A török korszakban két féle *hódoltság* létezett, t. i. a magyar és erdélyi, és értetődnek alatta azon részek, melyeket a török elfoglalt, és melyekben a helységek nem csak a töröknek, hanem Magyarországon a magyar királynak, a partiumokban az erdélyi fejedelemnek is adóztak. II. Szoliman idejében (1545) Chalil bég, a török kamara Budán lakó elnöke adózási tekintetből jegyzékbe foglalta, és ez képezi ama hires deftert, mely minden békekötés alkalmával a porta és a császáriak közt heves viszály és nagy akadály alapjául szolgált. A hadierő ugyan sok nehézséget és sok okoskodást leküzdött, de midőn a császáriak foglalásaikat nemzetközi békekötésben biztosítani akarták, a törökök Chalil defterére hivatkoztak, — mert azon helységek, melyek abba be voltak irva, nem lehettek alkudozás tárgyai, azokat soha sem lehetett Ferdinándnak vagy bárki másnak átengedni. Ez elvhez vallási fanatizmussal ragaszkodtak.

Az erdélyi fejedelemséghez tartozó Biharnak nyugoti és déli része Debreczennel együtt, erdélyi hódoltság volt. Hasonlókép Békés, Csanád, Arad, Zaránd megye és Szabolcs déli része. Ezeknek falvai közűl Békés, Bihar és a Kunság részei Chalil defterébe be voltak irva.[1]) Később a törökök még ujabb részeket behódoltattak, nevezetesen 1589—1591. év közt Bihar megyében terjeszkedtek Várad és Bél vidékén, de ezen új hódoltsági falvak természetesen nem voltak Chalil bég defterébe beirva.[2])

A lugosi és karánsebesi bánság Erdélyhez tartozott. Ha Ráth Károly azt irja, hogy egész Csanád, Arad, Békés, Krassó a karánsebesi bánsággal fejedelmi hódoltság volt,[3]) világos, miszerint nem tudá, hogy akkor Krassó már nem létezett, hanem Szörény vármegye részét tette. Különben egy 1585. évi lajstrom, mely az aradi és lippai szandzsáksághoz tartozó falvakat feltünteti,[4]) az utóbbinak kerületében több oly helységeket mutat fel, melyek a mai Krassó és egykori Zaránd megyében fekszenek. Ezek se lehettek Chalil defterébe beirva, miből csak azt következtethetni, hogy az erdélyi hódoltság határai a török birtok felé véglegesen soha meg nem voltak állapítva, és gyakran ingadoztak. Ha az erdélyi fejedelem, (mint nevezetesen Báthory Zsigmond) panaszosan felszólalt, hogy a törökök az ő országához tartozó földeket és falvakat elfoglalják, a temesvári pasa mindig Chalil defterére hivatkozott, és az erdélyi fejedelmet azzal akará megnyugtatni, hogy a törökök nem foglalnak el több helységet, mint a melyek az emlitett defterben a török hódoltsághoz számittatnak. Hasszán temesvári pasa egy viszály alkalmával határozottan kiemelte, hogy Chalil bég és Kaszim pasa állapitották meg a határt Erdély és Temesvár közt; igy készült a defter, és a mi abba be van irva,

[1]) Lásd azokat névszerint közölve Szalay Lászlónál: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században 200—206. lap. Ezek a szolnoki szandsákság alá tartoztak.

[2]) Ötvös Ágoston az igy behódolt helységek lajstromát közlé Ráth Károlylyal, mely olvasható a Magyar Akadémiai Értesítő (philos. törv. és tört. Közlöny) III. köt. 49 – 52. l.

[3]) Értesítő i. h. 27. l.

[4]) U. o. 46—49. lap.

»annak ugy kell lenni, a mely falukat ide írt, azok ide valók, mert ő osztotta.« [1])

Eltekintve a hódoltsági viszonyról, Szörénymegye, vagy is a lugosi-karánsebesi bánság Zápolyai János idejétől fogva mindig Erdélyhez tartozott,— Lutsch János naplójában Lugost és Karánsebest die beiden Mark nevezi, az az határgrófságoknak [2]), és midőn 1658. évben annak birtokára vágyakoztak, nem fegyveres hatalommal foglalták ezt el, hanem Barcsay Ákostól alkudozással, — melynél persze a douce violence sem hiányzott, — szerezték meg, igérvén és oda adván neki ezért az erdélyi fejedelemséget. És midőn a török, 30 évi birtoklás után innét kiszoríttatott, a köztudomás még a következő században is ébren maradt, hogy azon vidék Erdély földje volt.

Nem hiányzanak azonban ingadozások sem, mert a Báthory István alatt 1571. november 19-én Kolosvárott hozott törv. czikk, az erdélyi három nemzet és a magyarországi megyék: Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros, Zaránd és Lugos-Karánsebes »tartománybeliek« kivánságait törvényesíti. (Mikó: Erdélyi tört. Adatok I. 283. 295 lap.) A tordai országgyülésen 1572. évben hozott törvényczikkek Erdély 3 nemzete mellett már épen az annak alávetett magyar részekről: partium regni Hungariae illi subjectarum, szól. (Mikó u. o. 295. lap.) Igy az 1574. évi kolosvári gyűlés. De az ugyanez évi Székely-Vásárhelyen tartott gyűlés czikkelyei csak nobiles partium regni Hungariae, — az 1576. évi kolosvári gyűlés: partium regni Hungariae, ditioni videlicet huic Transilvaniae adjacentium et adhaerentium, kifejezéssel él. A kolosvári 1573. évi czikkelyek: annexarum partium Hungariae. A tordai 1573. évi, és segesvári 1574. évi gyűlés kevés szabatossággal emlit nobiles et ordines trium nationum Transilvaniae et Hungariae, vagy partium Regni Hungariae, — Magyarországra nézve nem levén alkalmazható a három nemzet kifejezése. Az 1575. évi beszterczei gyűlés ismét szól partium regni Hungariae ditioni nostrae *subjectarum*, 1577. évben Tordán: partium Regni Hungariae ditionis scilicet nostrae.

---

[1]) Pesty Frigyes: A szörényi bánság I. 67—70. lap, hol Halil defterének befolyása a két ország birtokviszonyaira tárgyaltatik.

[2]) Gr. Kemény József: Deutsche Fundgruben. 298. lap.

Az erdélyi vármegyék legsajátosabb alakulása Fehér vármegye volt, mely a XVIII. századig számos szomszéd törvényhatóságokkal összevegyült és 13 darabra szakadozott területből állt. A tordai országgyülés 1540. április 23-án azt határozta, hogy minden erdélyi megyének legyen két, Fehérnek, nagysága tekintetéből három főispánja. Mária Terézia 1764. évben két törvényszéket állitott itt fel, meghagyván a megyét egy főispán igazgatása alatt, de 1765. évben a megyét két terűletre osztá, mindegyiknek adván külön főispánt. Igy keletkezett Felső- és Alsó Fehérmegye. [1])

Ha Falco János 1490. évben azt irja, hogy Erdélynek 4 vármegyéje van, hét várban (in septem castris), melyet a nép hét széknek nevez, — bizony alig értjük, minőnek képzelte ő Erdély felosztását. [2])

Naprágyi Demeter erdélyi püspök 1602. évben Erdély felosztásáról a császárnak emlékiratot adott be, melyben azt mondja: Van hét szász város: Szeben, Brassó, Besztercze, Segesvár, Medgyes, Szász-Sebes, Kolosvár. Földjük hét székre osztatik: Szászváros 12 faluval, Szász-Sebes 8 vagy 10 faluval, Segesvár 16 faluval, Sink-szék 22 faluval, Szerdahely (Reuszmark) 10 faluval, Olchna (Ujegyház) 15 faluval. — Van itt 8 parochia vagy káptalan, u. m. Besztercze 25 faluval, Régen 28 faluval, Barcza (a folyótól elnevezve) bírja Brassót és 14 falut. A kézdi káptalan bir 46 falut. Két-Sink káptalan Medgyes várossal és 46 faluval. A szebeni káptalan 49, a sebesi 18 faluval. A székelyeket 7 székre osztja, u. m. Orbai, Sepsi, Kizdi, Csik, Gyergyó, Maros, Aranyos; miben feltűnő, hogy Náprágyi a XVI. században kétségtelenül létezett Udvarhelyt kifelejti.

A magyarok szerinte 9 vármegyében laknak, melyek Kolos, Torda, Fehér, Küküllő, Doboka, Belső-Szolnok, Hunyad, Zaránd, Kraszna. [3])

Azon várak közt, melyek rendszerint az erdélyi fejedelem jövedelmeit adják, elősorolja többi közt Kővár, Szamos-Ujvár,

---

[1]) Benkő: Milkovia II. 254. lap és a jelen munka I. k. 55. lapja.

[2]) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen III. köt. 458. lap.

[3]) Kraszna a kolosvári gyűlésen 1603. február 28-án nincs képviselve, hanem csak a többi 8 vármegye, és Karánsebes. A gyűlés még is a Szilágyság és Kővár dolgait tárgyalja.

Zsidóvár, Lippa (confinium) Világosvár, Solymos, Jenő várakat, Lugos és Karánsebes kerületét.

A XVIII. század végén Erdély uj felosztás alá vétetett, mely a historiai alapot egészen mellőzte. Megtartatván ugyanis a katonai határőri terület, Erdély következő tizenegy vármegyére osztatott fel: Hunyad, Szeben, Fogaras, Háromszék, Udvarhely, Torda, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Kolos, Küküllő, és Alsó-Fehér, melynek megfelelő Felső-Fehér megyéje nem volt, mert a mely terület eddig e nevet viselte, Háromszék, és Szeben vármegye közt osztatott fel. Átalában szász terület székelyfölddel és laksági területtel igen erélyesen összekevertetett, és viszont. E beosztás csak II. József haláláig (1790) tartotta fenn magát, ezután a régi alakulások ujra feltámadtak.

B. Wolgemuth Lajos cs. altábornagy és Erdély polgári és katonai kormányzója, az akkori absolutismus szellemében, 1849. szeptember 21-én az eddigi vármegyéket, a székely és szász székek hatóságait megszüntette, és Erdélyt hat katonai vidékre osztotta fel: a szebeni, károlyfehérvári, kolosvári, rettegi, udvarhelyi és fogarasira.

E felosztás is eltünt, midőn a históriai jog a közélet minden nyilvánulásait áthatni kezdte.

Egészen más nézetpontok merülnek fel, ha Erdély országgá alakulásának történetét tekintjük. Az erdélyi rendek 1541. július 22-én Tordán hűséget esküdtek János Zsigmondnak és Izabellának. E naptól kezdődik Erdély önálló élete, mely az események hátteréből azonnal kidomborodott, midőn negyven nappal utóbb Buda árulással a török kezébe került.

Szoliman Buda várának magánál megtartását Izabella előtt azzal indokolta, hogy ezt Izabella fia érdekében ideiglenesen elfoglalta, kinek, ha felnő és országlásra képes lesz, azt azonnal visszaadandja. Most pedig átadja Erdélyt, Magyarország azon részével, mely Kassától kezdve a Máramarosig és Temes vármegyéig terjedő tartományt foglalja magában. Ennek megtartására az istenre, prófétára és kardjára esküdött.

A körvonalozott tartomány Erdélyen kivül magában

foglalta Szatmár, Zaránd, két Szolnok és Máramaros megyét, Temesvárt és Lippát. [1])

Verancsics Erdélynek akkori határait ugy irja le, mint a milyennek ezek az ujabb időkig voltak ismeretesek, kivévén, hogy délnyugatra a Tiszát említi határnak Szegedtől, egész annak a Dunába szakadásáig.

Frater Gy. 1542. évben a királyné birtokában levő nyolcz magyarországi megyének: Külső-Szolnok, Bihar, Zaránd, Békés, Csanád, Csongrád, Arad és Temes rendeit, Nagyváradra hivta össze országgyülésre. A tiszai megyék ugyan is, melyek Izabella uralma alatt állottak, eddig külön országgyüléseket tartottak; érezvén azonban, hogy együttesen egy szervezett egészet, históriai multtal nem képeznek, érezvén továbbá, hogy érdekeik Erdély érdekétől el nem válhatók, 1544. évben arra határozták el magokat, hogy ők is részt vesznek a török adóban, és a reájok eső részt magok közt ki is vetették. Ez nevezetes lépés volt a két rész egyesülésére, és már az említett év augusztus 1-én Tordán Erdély és a tiszai megyék közös gyülést tartottak, ez által az egyesülést tényleg végrehajtván. [2])

Ha a tordai gyülés 1543. évben azt határozta, hogy a királyné Lippán, Tömösvárott, Váradon, Kassán vagy birodalma bármely városában lakhatik, egyúttal e birodalom határait, Erdélyen kivül kellőleg megjelölte.

Nehány magyar főur franczia közbenjárás által a portánál ki akarta eszközölni, hogy az egész Magyarországot János Zsigmond alá adja. De e tervezgetés a portát inkább arra ösztönözte, hogy Frater Györgytől Temesvárt, Becsét és Becskereket követelje. E kivánság többször ismétlődött, a miért is 1547. évben az erdélyi rendek a zultánt kérték, hagyná meg e városokat János Zsigmond birtokában. Nem is vétettek azok el tőle, hanem I. Ferdinánd királytól, ki az Izabellával

---

[1]) Igy Mikó Imre: Erdély különválása Magyarországtól 74. lap, hozzá tévén, hogy a nevezett két erősséghez utóbb (1555) Karánsebes és Lugos is számittatott. Gr. Mikó szűkre szabja Izabella tartományát, mert Zápolyai országa már kezdettől fogva a szörényi bánságot, de Temes megyét is magában foglalta. Frater György meghivója a nagyváradi országgyülésre, Szoliman felosztásának még tágabb értelmet ad.

[2]) Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. 289. lap.

folytatott alkudozások következtében a Tisza és Maros közti tartomány, — ide nem értve a lugosi és karánsebesi bánságot — birtokába lépett. De már e birtok-változásnál a háboru sorsa döntött, Temesvár falai alatt.

Az 1552. évi törvény mondja, hogy János király adományai érvényben maradjanak Erdélyben, Bihar, Arad, Csongrád, Csanád, Zaránd, Békés, Torontál, Temes, Külső-Szolnok és Szörény megyében. Krassó akkor nem létezett. A Zápolyai-birodalom magyarországi alkatrészei tehát itt majdnem olyformán soroltatnak elő, mint Fráter Györgynek tiz évvel ezelőtt kelt országgyülési meghivójában, a melyben t. i. Torontál és Szörény megye nem említtetnek, tán mert ezeket a temesi tartomány neve alatt értette.

Életének utolsó esztendejében, 1559-ben az országáért sokat küzdő Izabella királyné I. Ferdinánddal alkudozásra lépett. A királyné megbizottjai kérték: Munkács, Huszt, Maramaros és a mit a tiszai részekből bír, Erdélylyel együtt, legyen János Zsigmondé, Abauj Ferdinándé, Bereg és Ugocsa adózék mindkét részre, Ferdinánd egyik leányát adja nőül János Zsigmondnak és ez tartsa meg a királyi czímet.

A királyné halála véget vetett az alkudozásnak.

János Zsigmond 1564. évben Szatmárt és más várakat elfoglalta a császáriaktól, de már következő évben ujra elveszté azokat. Báthory István, mint János Zsigmond követe (1565) Miksa császárnál szorgalmazá, hogy ez az erdélyi fejedelemnek, a Tiszán-tuli részt Erdély felé legalább élte fogytáig engedje át, indokolván azt azzal, hogy a császár az ország e részét a törökök ellen nem fogná védelmezhetni. De Báthory sikert nem ért.[1]) Midőn Szolimán 1566. június havában Magyarország határához ért, János Zsigmond hatalmas pártfogójával Zimony vidékén találkozott, kitől az ő kérelmére Debreczen környékét, s a Duna, Tisza, Kőrös és Erdély közti darab földet nyeré.

A fejedelem és a császáriak közt ez idő után sem nyugodtak a fegyverek, mig végre Békés Gáspárnak 1570. évben (augusztus 16-án) a két fél közt békét sikerült létrehozni. E

[1]) Történeti Lapok III. 501. stb. lap.

szerint János Zsigmond lemond a királyi czimről, helyette a fenséges fejedelmit nyeri. Erdély övé marad örök jogon, azonkivül haláláig mindazon várak, városok és faluk, melyek Szatmáron és Erdődön belül vannak, tartozzanak Erdélyhez, de Debreczent a császár, zultán és fejedelem birják közösen. Ezen kivül a magyar megyékből Bihart Váraddal, Marmarost Husztal, Kraszna és Közép-Szolnok megyét kapta. Ennyi az, a mi a fejedelemség területi viszonyára vonatkozik. [1])

Kölcsey Ferencz, Szathmár vármegyének egykori hires országgyülési képviselője, azt a kérdést veti fel, vajjon mikor jutott Arad és Zaránd megye, melyekről az 1570. évi békekötés hallgat, Erdélyhez, mert — ugymond — ez az előtte fekvő adatokból nem világos. [2]) Bizonyos, hogy mind Bethlen, mind Rákóczy György birták azokat.

A békekötésnek e két megyéről való hallgatása abból magyarázható, mert mindkettő hódoltsági föld volt, és igy a szerződő felek közt nem lehetett alkudozás tárgya.

A két megye, mint láttuk, Izabella királyné birtokához tartozott 1542. évben, és e viszonyt a későbben létre jött Chalil féle defter nem zavarta, sőt azt az 1552. évi törvény is elismerte. Ily hódoltsági megye volt Békés is [3]), melyről mind azt el lehet mondani, mit fenn a két megyéről elmondtam.

A *bécsi békekötés* alkalmával 1606-ban, Bocskay István, azon megyéken kivül, melyeket már Báthory Zsigmond birt a Tisza balpartján, még Ugocsa, Bereg és Szatmár megyéket, ezen felül Tokajt és területét szerezte meg, de ugy, hogy csak élte fogytiglan birhassa. A fehérvári országgyülésen, mely ez évben tartatott, a katona állítási kötelesség és jutalék következő megyékre vettetett ki: Fehér, Küküllő, Kolos, Torda, Doboka, Belső-Szolnok, Zaránd, Maramaros (Huszttal), Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar. E 12 megyén kivül még Fogaras, Görgény és Kővár külön-külön.

A titkos szerződés, mely még 1615. évben Nagyszombaton Mátyás és Bethlen Gábor közt köttetett, inkább a kölcsö-

---

[1]) Szilágyi Sándor: Erdélyország története I. 123. 358. lap.

[2]) Kölcsey minden munkái IV. 204. lap.

[3]) Approbata Constitutio III. Rész. Tit. 71. art. 1.

nös segélyt biztosítá, mintsem hogy az erdélyi fejedelem országát tágította volna.

Bethlen Gábor győzelmes fegyverei őt a protestantismus hősévé tették és Magyarország érdekét magasan emelte fel paisára. Az ő követe Thurzó Imre, 1621. évben már egész Magyarországot kivánta számára II. Ferdinándtól, és midőn ez inditvány elvettetett, megkinálták Ferdinándot a Dunántúllal és Slavoniával. A Haimburgban megszakadt alkudozások *Nikolsburgban* folytattattak, és itt az 1621. év utolsó napján oly béke jött létre, mely szerint Ferdinánd Oppelnt és Ratibort örök jogon Bethlenre szállítja, Sáros, Szepes, Abauj, Zemplén, Ung, Borsod, Torna, Heves, Gömör megyéket minden jövedelmeikkel, Árvát pedig a királyi jövedelmek nélkül Bethlennek adja birtokúl, életének idejére.[1]) A megyék azonban a nádor és országbiró törvényes hatósága alatt maradjanak, és a magyar országgyülésen is képviseltessék magukat.

A nikolsburgi béke nem nyugodott szilárd alapokon, a protestans külhatalmak uj támadásra készűltek és beavatták czéljaikba. Azonban a császár is, Bethlen is a portánál magoktartását tisztázni igyekeztek. E feszültségnek véget vetendő, 1624. május 8-án Bécsben uj békekötés jött létre, melyben II. Ferdinánd a nikolsburgi pontokat ujra elismerte, Bethlen ujra lemondott a királyi czimről, helyette a »magyarhoni részek ura« czímét felvevén. A sziléziai kopár herczegségekért Ecsed várát kapta vissza családja számára.

Bethlen Gábor őszintén akart közeledni Ferdinándhoz, de ennek kétszinüsége kényszerítette oly politika követésére, mely az általa alkotott ország fenmaradását jobban biztosíthatá. A fejedelem 1627. évben egy uj magyar birodalom felállításáról kezdett gondolkozni, mely Egertől kezdve, és Pesten alól, a Tiszától kezdve Erdélyt Temesvárral, Szolnokkal,

---

[1]) Szilágyi Sándor u. o. II. 137. lap. Vele egyezik Fessler VIII. 527. lap, kivévén, hogy ez Tornát kihagyja. Szalay László IV. k. 542 lap irja, hogy Bethlennek Abauj, Bereg, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocsa és Szatmár megyék adattak át, és hogy ő a békekötés után hadát Ung, Torna, Szepes és Sáros megyéből kihuzta, s e részeket Ferdinánd biztosának átadta. Szalay Lászlóval Horváth Mihály egyezik a megyékre nézve. (III. 572. lap.)

Szegeddel Bácscsal, Gyulával együtt a két Oláhországot a Duna torkolatáig foglalta volna magában. [1]) Máskor meg Báthory István példájára gondolván, Lengyelország megszerzését tervezte.

I. Rákóczy György a porta kegyét még inkább kereste. Sok bajjal 1644. szeptember végén csak annyit tudott elérni, hogy őt a »hét megye« elfoglalásában nem gátolta, sőt inkább a magyarországi beglerbégek parancsot kaptak, hogy Rákóczyt a hét megye birtokában megtartsák. Világos, hogy itt Abauj, Bereg, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocsa és Szatmár megyék értendők, melyek Bethlen Gábornak élte fogytáig voltak átengedve.

A felső-magyarországi vármegyékben, hová Bethlen Gábor győzelmes fegyverei ültették be a protestantismust, a fejedelem halála után, császári hatóságok vették kezökbe a közigazgatást. Azonban az Erdély felől jött szellemi felszabaditás emléke nem halt ki. I. Rákóczy György is vágyott azon utakon haladni, a melyeken Bethlen Gábor haladt, és erre azt az időt vélte legjobbnak, midőn a svédekkel és francziákkal szövetségben állt. De alkudozott a törökkel is, igérvén, hogy ha megengedi a III. Ferdinánd elleni támadást és abban segíti is, évenkinti adófizetést, és pedig, ha Rákóczy a *tizenhárom vármegyét* elfoglalhatja, 40,000 tallért, ha csak a hét vármegyét, 20,000 tallért. A támadás megengedéséért azonnal fizet 25,000 tallért.[2])Itt először találom a »13 vármegye« névnek diplomatikus használatát, noha azok szellemi összetartozandósága már előbb meg volt.

Fegyveres előmenetele is a császárt alkudozásra tette hajlandóvá. Azonban Lippai György esztergomi érsek 1644. év január 23-án óva intette a királyt, hogy Rákóczyval alkudozásba ne bocsátkozzék, mert ennek bizonyos következése volna a protestans felsőmagyarországi megyék elvesztése. Ezek ugyan eddig állandó hívei voltak a királynak, és azokat Erdélyhez csábitani nem lehetett, de ez máskép lesz, ha Rákóczy a vallásszabadság kérdését fogja felvetni.

---

[1]) Erdélyi tört. adatok I. 364. l. 694. és 695. lapon.

[2]) Kemény János önéletirása 304. l.

Rákóczynak 1644. február 17-én Kállóban kiadott nyilatkozványa e feltevést igazolta, és itt felhozá azt is, hogy a *tizenhárom vármegye* sokszor feltalálta a császárt és nádort, és mindannyiszor feddéssel, dorgálással, pirongatással bocsátották vissza.[1])

A nyilatkozványban előforduló, a 13 vármegyére vonatkozó vádat Eszterházy Miklós nádor, 1644. márczius 14-én a fejedelemnek irt levelében visszautasította.

Az alatt folyt a háboru, melyben a szerencse eleinte a fejedelemnek kedvezett, mely azonban április végén ellene kezdett fordulni. Rákóczy nem mulasztotta el czéljaira a törökök segélyét is igénybe venni, és a nagyvezér pártfogását is nagy áldozatokkal megnyerni, de az eredmény nem felelt meg várakozásának. Érdekes e tekintetben 1644. április 4-én Maurer Mihályhoz, a portánál tartózkodó követéhez intézett levele. Zokon veszi, hogy nevezett követének jelentésében »nincsen mind az *tizenhárom* vármegyéről emlékezet, csak hétről, mely hogy esett — ugymond — nem érthetjük, holott megirtuk vala kegyelmednek, hogy mind a tizenhárom specificálva legyen az parancsolatban, mivel eleitől fogva mind az tizenhárom Kassához tartozó vármegyék voltak. Mi az hozott parancsolatot megfordítván, (igy) az originált Budára, Egerre küldöttük. Ezen tizenhárom vármegye, az mint eddig is egy tiszt alatt szokott lenni, ugy most is nem akarnak megszakadozni, kiváltképpen már ezek Erdélylyel együtt hatalmas császár (értsd: zultán) hűségére megesküdtek. Erre nézve az regnicoláknak még sem mertük jelenteni, hogy az parancsolatban csak hét vármegyékről van emlékezet, mivel az palatinusnak is sok szeme füle lévén, tartunk attól, meg ne sejdítse ..... Az mint azért az előbbi levelünkben is, melyet kegyelmed az fővezérnek ő nagyságának beadott volt, megirtuk vala, az porta küldjön egy assecuratoriát nekünk arról, hogy mind magunkat, maradékinkat ez 13 vármegyékben, és az erdélyi fejedelemségben megtart és oltal-

[1]) Esterházy munkái, Toldy Ferencz kiadásában 409. lap. Horváth Mihály azt irja (i. h. III. 689. l.) hogy a 13 vármegye 1604. óta évenkint megtalálta a császárt és a nádort, — de e visszapillantás az időre a nyinyilatkozványban nem fordul elő. Kazy II. 77. lap, *annis superioris* kifejezéssel él, mely szintén oda nem való.

maz, és mi is életünk fogytáig híven akarunk szolgálni az fényes portának, az vármegyék lakosinak is stb.« [1])

Egyik főokául, mely miatt Rákóczy a 13 vármegyét követelte, azt adta elő, hogy a király nem képes ezeket a török hatalom ellen megvédeni, oly érv, melyet a nádor, tekintettel Rákóczy viszonyára a portához, kellő értékére leszállított. Láttuk fenn, hogy ezt az érvet már Báthory István sikertelenül hangoztatta János Zsigmond mellett, a bécsi udvarnál.

A mozgalom azonban nőtt és az erdélyi fejedelem nem sokára 14 vármegye nevében szólt. A nádornak 1644. augusztus 13-án Lónyay Zsigmondhoz intézett leveléből megérthetjük e szaporodás módját, midőn a gyűlekező 14 vármegyéről és hat szabad városról mondja, hogy ott sokan vannak, kik egyet nem értenek, és kiknek ő (Esterházy) consensusát nem adta, és mig Rákóczy György azt akará, hogy a császár alkudozásba bocsátkozzék e »regnicolákkal«, a nádor kételkedik, vajjon pars-oknak (feleknek) kell-e azokat tartani, a kiket eddig és ezelőtt oppositiónak tartott. [2])

Következő napon (aug. 14-én) Rákóczy is tudósítja a nádort Kassáról, hogy ott a *14 vármegye,* a nemesek és szabad városok követei összegyülekeztek, sérelmeikről tanácskoznak, és hogy hajlandók ezek megszüntetése végett a császár biztosaival tractálni.

Az ügyek azonban alig haladtak, sőt ugy látszik, Rákóczy a már érintett vádat, mintha a nádor a 13 vármegye követségét feddéssel, dorgálással és pirongatással elbocsátotta volna, ismételte, mert a nádor 1645. június 11-én a fejedelemnek írt levelében ujra elhárítja magától e vádat, mint a melyet a fejedelem nem tud bizonyítani. Különös azonban, hogy ez utolsó levelében a nádor 14 vármegye követségéről szól, midőn azelőtt ugyanazt a cselekvést 13 vármegye követségével hozza kapcsolatba. [3])

---

[1]) Esterházy Miklós munkái, 414. 415. lap. Kazy II. 82. lap, — az utóbbi helyen azonban nem az mondatik, hogy a 13 vármegye a zultán hűségére esküdött, hanem Rákóczy fejedelemére.

[2]) Esterházy Miklós nádor munkái 325. lap.

[3]) U. o. 292. és 294. lap.

Megújult a háború 1645. évben, és Rákóczy Morvaországba betört.

A szorongatott császár Nagy-Szombatban békealkudozásokat kezdett, melyekben Rákóczy Kassát és azon 7 vármegyét követelte, melyeket II. Ferdinánd Bethlen Gábornak átengedett. A fejedelem békejavaslatát támogatták a felsőmagyarországi részek, nevezetesen Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben, Nagy-Bánya kir. városok, valamint Szepes, Sáros, Abauj, Torna, Zemplén, Ungh, Bereg, Borsod, Szabolcs, Ugocsa és a többi tiszai megyék. [1]) Tehát az ismert hét vármegyén kivül (mert a nem nevezett Szatmár bizonyosan ide számítható) még Torna, Szepes, Sáros, — a hiányzó három megye hallgatólag lehet bennértve a tiszai megyékben. A fejedelem Szatmárt és Szabolcsot a maga fiai számára kérte, életök tartamára.

Nem lehet itt foglalkoznom a diplomatikai alkudozások további menetével, és csak az 1647. évi országgyülés 20. és 32. czikkére utalok, melyek által a 7 vármegye Rákóczynak átengedtetett, de ugy, hogy ezek politikailag a nádor és a magyar törvények alatt álljanak, és a magyar országgyűlésre követeket tartozzanak küldeni. Különben Rákóczy a hét vármegyét szerződés szerint, már 1646. év tavaszán átvette volt III. Ferdinándtól, a fegyverrel elfoglalt vármegyékről pedig lemondott.

Szokássá vált, a tizenhárom vármegyét külön egésznek tekinteni, melynek együttes összeműködésre van szüksége. III. Ferdinánd birtokai közé már 1649. évben, daczára a Rákóczyval kötött szerződésnek, csak Pozsony, Nyitra, Trencsén, Zólyom, Hont, Bars, Nógrád, Liptó, Turócz, Esztergom és Árva, továbbá Pest, Pilis, Szolnok és Heves számíttatnak, de az utóbbiaknak legnagyobb részét a török birta. [2]) Hiányzik tehát a sorozatból épen a tizenhárom vármegye, ámbár kétséget nem szenved, hogy ezekre is kiterjedt III. Ferdinánd felségi joga. Magyarország többi részeit — a mennyiben nem voltak az erdélyi fejedelemséghez szerződésileg kapcsolva — a török tartotta elfoglalva.

---

[1]) Kazy: Historia Regni Hungariae II. 97. lap.

[2]) U. o. 142. l.

Az együttes összeműködés szükségét a vallásszabadság érdeke hozta magával. A tizenhárom vármegye külön országgyűlést tartott és azokon gravaminális politikát gyakorolt. A templomok elfoglalása, vallási viszályok, katonateher, török zsarnokság képezték a panaszok tárgyát. E részlet-országgyűlések figyelemmel voltak területi competentiájokra, rendesen elhárították más ügyek tárgyalását, a milyen Rákóczy Erzsébet és Kis-Tapolcsán ügye. De van példa az ellenkezőre is. Igy tett felterjesztést az országgyűlés, midőn tudomására esett, hogy az evangelicus hitűek Szent-Györgyben és Bazinban a polgári tisztségekből kizáratnak, — azon megjegyzéssel: »noha nem 13 vármegyéből vagyon azont ő felségénél orvosoltassanak.« A competentia kivételes áthágása pillanatában, az arról való tudomás élénken nyilatkozik.

A tizenhárom vármegye 1668. évben Zemplénben tartott országgyűlést. A felséghez intézett felirat aláirási formulája ez: »A felső-magyarországi tizenhárom vármegye, a jelen gyűlésre kellő utasításokkal küldött követei, N. N. legalázatosb és örökös jobbágyok.«

A sokszor emlegetett tizenhárom vármegye következő: Zemplén, Abauj, Sáros, Szepes, Ungvár, Beregh, Szathmár, Szabolcs, Gömör, Ugocsa, Torna, Borsod, Heves.

A Tiszán-túli felső-magyarországi megyék, u. m. Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna, Ugocsa, Beregh, Szabolcs, Szathmár, Liptó, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén, Ungvár, Torna, Borsod, Gömör és Heves az 1546. évi országgyűlésen (l. 32-ik t. cz.) azon kérelmökkel támogattattak, hogy az egész királyi törvényszék keblökbe áthelyeztessék, vagy hogy legalább a királyi személynök, prothonotariusaival együtt, ott hivataloskodjék. E megyéknek ez összetalálkozása semmi okozatos kapcsolatban nem áll a 13 vármegye csoportosulásának történetével.

Országgyűlésen kivűl is e megyék összetartozandósága fenmaradt. Látjuk ezt abból, hogy gr. Nádasdy Ferencz országbiró, 1669. január 30-án a törökök garázdálkodásai ellen felterjesztést tesz a királynak, mely igy kezdődik: »A felső-magyarországi részek tizenhárom vármegyéje egyetemlegesen és Nógrád, Zólyom, Heves, Külső-Szolnok, valamint Pest, Pilis és Zsolt különlegesen, bizonyos követeik képében felséged

kegyes trónjához közelednek.« A felterjesztés szövege még azt említi, hogy a 13 vármegyén kivül még öt vármegye csatlakozik a kérelemhez, miből mellékesen kitűnik, hogy Hevest és Szolnokot külön megyéknek kellett számítani, daczára az 1569. évi t. czikknek, mely a két megyét egyesítette; de ugyan akkor Pest, Pilis, Zsoltot csak egy megyének kell számítanunk, noha ezek 1659. évben szintén végleg egyesültek.

Gróf Forgách Ádám kassai generális azon hírben állt hogy a felső-magyarországi 13 vármegyét a királyi felségnél lázadóknak és árulóknak bélyegezte volna. Székely András, a 13 vármegye egyik követe ezt adá okúl, midőn tőle gr. Csáky István kérdezte gr. Forgách Ádám nagy népszerűtlenségének okát, Felső-Magyarországon. Az utóbbi Forgáchot 1668. július 3-án e hirekről értesíté, és felszólítá őt oly válaszadásra, melyet Székely Andrásnak is megmutathasson. Forgách csakugyan válaszolt Bécsből július 18-án és a vele közlött hírt rágalomnak nyilatkoztatta. A 13 vármegye, melyekben tizenhárom ezer jeles és okos férfi van jelen, ilyesmit róla nem fog elhinni. A 13 vármegye — irja — nem lázadó és áruló nevet érdemel, mert azok hű alattvalók, a kiknek engedelmességében sohasem volt hiány. [1])

Évek hosszú során át a felső-magyarországi részletgyűlések a császár egyik biztosa jelenlétében tanácskoztak és tették felterjesztéseiket a felséghez. A kassai gyűlést azonban, melyet 1670. év elejére Zemplén vármegye hivott össze, Leopold császár conventiculumnak nevezte, melyet január 15-én kelt rendeletével betiltott, állítólag mert a bécsi békekötésbe, és az 1597. évi törvényczikkbe ütközik.

A kassai gyűlés ily aláirási formulával élt: »A felsőmagyarországi részek 13 vármegyéjének és szabad királyi városainak kiküldött követei.«

A rendek ugyanez évben ujra gyűlekeztek Beszterczebányán, számban megszaporodva. Márczius 7-én a felterjesztés történik »a 13 vármegye, valamint Magyarország bizonyos Dunán inneni részeinek kiküldött követei« nevében. A megszaporodást okozó vármegyék, melyekre itt czélzás van: Nó-

[1]) Herczeg Lobkovitz raudnitzi levéltára C. 38.

grád, Zólyom, Liptó, Nyitra, Trencsén, Hont, Bars, Turócz, Árva, Pest-Pilis-Solt. Összesen 23. Még is az országgyűlési jegyzőkönyv márczius 21-én azt irja, hogy az ülésben huszonnégy vármegye vett részt. Heves-Szolnok jelent-e meg időközben, vagy másutt rejlik e számkülönbség oka? nem dönthetem el. A márczius 26-án tartott ülés megint csak tizenhárom vármegyéről és általánosan a Dunán-inneni megyékről szól.

Rövid idő mulva a rendek ez évben egy harmadik helyen találkoztak, és pedig Eperjesen, hol az ülések ápril 30-ától május 22-ig folytak, résztvevén azokban a 13 vármegye az odavaló városokkal, de nem a Dunán-inneni megyék. [1])

Még az 1681. évi országgyűlés szabályozta a királyi prothonotarius hivatalos teendőit, a felső-magyarországi 13 vármegyében. (32. törv. czikk, 3. §.)

A 13 vármegye közössége mindinkább feleslegessé lett az udvar szemében, minél inkább közeledett az az idő, melyben Apafi kezéből Erdély kormányzását átvette.

Midőn a fejedelem 1645. elején a 13 megye rendeit Bártfára összehivta, [2]) épen ezek birtoka képezte a fő nehézséget a császár és a fejedelem közt folyó békealkudozásokban. A császár azt kivánta, hogy Rákóczy elégedjék meg a hét vármegyével, melyeket egykor Bethlen Gábor birt, — Rákóczy azonban 14 vármegye örökös birtokát követelte. Lónyay Zsigmond terjesztette föl a bártfai gyülés ebbeli kivánságát, Esterházy Miklós nádor azonban az ország elszakadása ellen február 7-én kelt levelében erélyesen felszólalt, és e követelést teljesithetőnek nem találta.

I. Rákóczy György halála után, fia II. György lépett az erdélyi trónra 1648. évben. Elismertette magát a zultán által, adófizetést igérvén, a magyar királyt pedig megbékité, az öt megye visszaadásával (Abauj, Zemplén, Bereg, Borsod és Ugocsa.) Szabolcs és Szatmár megyéket az uj fejedelem meg-

---

[1]) Acta et statuta 13 comitatuum superioris Hungariae in Conventibus eorum Cassoviae, Neosolii et Eperjesini anno 1670. celebratis condita. Kézirat a Nemzeti Múzeumban, folio latino 1787. szám.

[2]) Horváth Mihály: Magyarország történelme III. 694. és 695. lapon 14 vármegyéről szól. Bél Mátyás: Notitia Hungariae Novae I. 256. lap: 14 felső magyarországi vármegyéről.

tarthatá, mert ezeket a király I. Rákóczy Györgynek és fiainak örökségi joggal engedélyezte.

Erdélynek a törökökkel mindinkább meggyűlt a baja, — a Zápolyaiak kora letünt. Már 1660. évben tervezték Bihar, Kraszna és Szolnok megyéknek a váradi pasaságba keblezését, — e czélra a fermán is ki volt adva. De a dolog elmaradt. Az 1664. évben kötött *vasvári* béke több pontja Erdélyt is érdeklé, t. i. ennek értelmében a német és török őrségek elhagyják az erdélyi területet s várakat; Szatmár, Szabolcs és az ahhoz tartozó hajduság a magyar király uralma alá visszakerülnek; Nagyvárad pedig, és a Barcsay Ákos által 1658. évben hitványul átadott lugosi és karánsebesi bánság a zultáné maradnak.

Midőn I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem lett (1661.), a fejedelemség már alig volt árnyéka a réginek. Csorbították ezt a német és a török, ugy, hogy az eddigi behódoltatások ezt birtokainak csaknem negyedétől fosztották meg.

A terűleti változások történetében kiváló érdeket érdemelnek a »Partium« (a részek) alakulása. Azok keletkezése az emlitett speieri békében keresendő, mely 1570. évben Miksa császár és János Zsigmond közt köttetett, és a melyben az erdélyi fejedelem a Partium Regni Hungariae dominus — a magyarországi Részek ura — czimét nyerte, mely utódaira is átment. Diplomatikai iratokban és az Approbatákban igy nyert a Partium név szentesitést.

A partiumbeli megyék száma azonban a történeti események behatása alatt, majd kisebb, majd nagyobb volt. E megyék közűl Bihar és Békés már a XVI. század vége felé, Máramaros és Arad pedig 1733. évben teljesen Magyarországhoz visszacsatoltattak. Az 1698. évi gyulafehérvári gyülésen Fejér, Küküllő, Torda, Kolos, Doboka, Belső-Szolnok, Hunyad, Zaránd, *Máramaros,* Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék voltak képviselve, tehát Bihar vármegyén kivül mindazok, melyek a bécsi békekötés idején ugyan itt gyüléseztek. A partiumi megyék 1687. évtől bezárólag 1732-ig azon sajátságos helyzetben voltak, hogy adózási tekintetben Magyarországhoz tartoztak, azaz a magok adóját Magyarországnak fizették, mig a közigazgatás minden más ágaira nézve Erdélytől függtek és

annak kormánya alatt állottak. Ez abnormis helyzet azon egyezségből származott, melyet I. Apafi Mihály, Leopold császárral a végre kötött, hogy Erdélyt ennek birtokába adja; továbbá, hogy midőn ebből folyólag Károly lotharingiai herczeg a császári seregekkel Erdélybe vonult, az a megállapodás történt, hogy a seregélelmezés költségeit egyedül Erdély viselje. A Részek tehát adójokat Magyarországnak fizették.

A legelső országgyülés, mely a szatmári békekötést követte, t. i. a pozsonyi 1715. évi országgyülés a 92-dik törvényczikkben több megye visszacsatolását kivánta. E kivánság nem teljesedvén, az 1723. évi országgyűlés 20-dik decretuma ezt ujra sürgette. Most a császár egy udvari bizottságot nevezett ki a visszacsatolás végrehajtására, — e bizottság azonban az 1729. évi pozsonyi országgyülésig munkálatát be nem fejezte, de ezt befejezte és a királynak felterjesztette 1732. évben, melynek utolsó napján királyi leirat által a visszakeblezés a magyar helytartótanácsnak, és az erdélyi kormányzóságnak kötelességévé tétetett.

E visszacsatolás abból áll, hogy egyfelől Máramaros és Arad megyék adózásra valamint közigazgatásra nézve, és igy teljesen Magyarországnak visszaadattak, — másfelől Közép-Szolnok, Kraszna megyék és Kővár vidékének kettős függése megszüntettetvén, e törvényhatóságok egyedül Erdélyhez tartozóknak mondattak. Zarándmegyére nézve rendeltetett, hogy az két részre szakíttassék, ugy, hogy ennek két nagyobb kerülete, a borosjenői és zarándi Arad megyébe kebleztessék, más két kerülete pedig maradjon fenn Zaránd vármegyéül, és mint ilyen csatoltassék Erdélyhez. De a megyének elrendelt ketté választása, a felmerült nehézségek miatt, foganatba nem vétetett, s igy Zaránd megyének két országtól függése tovább is fenmaradt. Ebből érthető, hogy az 1741-beli 18-dik törvényczikkben miért tétetett különbség a többi partiumi megyék és Zaránd között: mivel a nevezett megye t. i. adózási tekintetben akkor is még Magyarország alatt állott.

A többször említett 1741. évi törvényczikknek az a közvetlen eredménye lett, hogy Zaránd megyére nézve, az elvileg már 1732-ben elhatározott visszacsatolás, egy 1744. aug. 25-én kelt ujabb rendelet következtében, valósággal teljesedésbe vé-

tetett: a borosjenői és zarándi két nagyobb és termékenyebb kerülete Arad megyébe kebleztetett; ellenben halmágyi és brádi két kisebb kerülete, egyedül örökölvén Zarándmegye nevét, egészen s igy adózásra is az erdélyi kir. kormányszék alá adatott. Egyszersmind Mária Teréziának egy 1746. augusztus 16-án kelt királyi leirata, a VI. Károly császár által 1732-ben elhatározott, s most már végrehajtott visszacsatolási ügyet változhatlannak nyilvánitá. [1])

Fábián Gábor Arad vármegye monographusa, sejtelemmel sem bírt Zaránd vármegye ősrégi nagy terjedelméről. [2]) Szerinte Apafi Mihály fejedelem idejében, 1664. évben a borosjenői török hadőrség felzendült, és azt vitatta, hogy a nagyúr nekik e vidéken 40 helységet igért, melyek számát azután 49-re, végre 62-re emelték.

Igen kemény hangon követelték a fejedelemtől e helységek kiadatását; ki ugyan e pert három esztendeig huzta-halasztotta, de végre is engedni vala kénytelen. A végrehajtásra kiküldött kapudsi pasa ajándékokkal megszelidíttetvén, 49 helységet foglalt el a borosjenői törökök számára, de nem, mint ezek ide s tova válogatva kivánták, hanem egymás mellett. Innét látszik származni — mondja Fábián — Zaránd vármegyének egykori kiterjedése, mely aztán csak később, ugymint 1744. évben hozatott uj rendbe. [3])

Bizonyos, hogy Zaránd az 1538. évi nagyváradi békekötés következtében Erdélyhez csatoltatott. Azonban a politikai és háborus viszonyok e megállapodást gyakran módositák, sőt azt lehet mondani, Zaránd megye volt azon pont, mely körül a két versenyző hatalom összehullámzott. Zaránd megye sem a Miksa római császár és Zápolyai János Zsigmond közt 1570-ben, sem a Rudolf császár és Báthory Zsigmond közt Prágában 1595-ben, sem a Rudolf császár és Bocskai István közt Bécsben 1606-ban, sem a Mátyás főherczeg küldöttjei és Báthory Gábor követjei közt Kassán 1608-ban, sem a II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közt Nikolsburgban 1621-ben, sem a III.

---

[1]) Szilágyi Ferencz: Az erdélyi unio 6—8 lap.

[2]) Lásd a jelen munka I. 36—37 lapját.

[3]) Fábián Gábor: Arad vármegye leirása I. 13—14 lap.

Ferdinánd és I. Rákóczy György közt Esztergomban kötött béke pontjaiban nem említtetik, sőt az 1602-ben február 22-én tartott pozsonyi országgyülésen kelt 3-dik törvényczikkben is az Erdélyhez tartozó magyarországi megyék közül csak négy, u. m. Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Máramaros említtetnek. Kozma Pál ezt abból magyarázza, mintha az egyezkedő felek hallgatólag abban egyetértettek volna, hogy Zaránd vármegyét az birandja, a kinek fegyvere szerencsésebb.[1]) De az említett ténynek kulcsa nem ez, hanem a hódoltsági viszony melyről már több izben szólottam, és, mely Zarándra is kiterjedt.

A »magyarországi Részek« visszacsatolásának története sok tekintetben igen érdekes. Első sorban áll az a tény, hogy az anyaország az elvált részeket visszahódítani törekszik. E törekvés egyelőre csak részben sikerült. A partiumi megyék közül az anyahon kettőt egészen, egyet félig kapott vissza, mig három s egy fél törvényhatóság, u. m. Közép-Szolnok, Kraszna megye s Kővár vidéke, és a megcsonkított Zaránd az 1741. évi 18-dik törvényczikk[2]) daczára is Erdélynél maradt.

Az uj nemzedék, az állameszme győzelme után, már nem saját tapasztalásból, hanem csak e haza történetéből fog megismerkedni azzal, mily hosszadalmas, fárasztó és meddő volt azon gravaminális politika, melyet a magyar országgyülések másfél századon át kénytelenek voltak követni.[3])

Midőn a részek visszakapcsolása már törvényileg kimondatott, az illető megyék rendei (nevezetesen a halmágyi és brádi kerületből álló Zaránd) nem tudván az uj helyzetben

---

[1]) Kozma Pál: Zaránd vármegye földirati, statisztikai és történeti leirása 86. lap.

[2]) Ez rendeli, hogy a király Zaránd megyét, mely adózási tekintetben ugy is már ide tartozik, politikai és törvénykezési ügyeiben Magyarország alá visszahelyezze.

[3]) Hét világos törvény, u. m az 1715. évi 92-ki, 1723. évi 20-diki, az 1729. évi 7-diki, 1741. évi 18-diki, 1751. évi 24-diki, 1792. évi 11-diki, és 1832/36. évi 21-diki czikk rendelte el a magyarországi megyék visszacsatolását. Itt még az 1764, 1802, 1825/27, 1830, 1839/40. és 1843/44. évi országgyülések említendők, melyek e kérdést az előleges sérelmek sorábafelvették. Csak a nyolczadik, rendkívüli körülmények közt hozott törvény (az 1848. évi 6-dik czikk) után lehetett azt végrehajtani.

eligazodni, követeket mind a magyarországi, mind az erdélyi országgyűlésekre küldöttek.

A partiumi megyék — azonban Kővár kifelejtésével — az 1839. évi magyar országgyülésre meghivattak, Kraszna és Zaránd megye követjeiket oda el is küldötték, de Közép-Szolnok nem, a követválasztó közgyülésen történt rendetlenségek miatt.

A megye számos birtokosa panaszt adott be a magyar országgyűléshez, mellékelvén, a történtek felderítésére — az erdélyi udvari kanczelláriának levelét a középszolnoki főispánhoz, melyben bizalmasan felkéretett, munkálkodjék arra, hogy a megye ne küldjön Pozsonyba követeket. Az 1843/44. pozsonyi országgyülés meghagyása folytán, a Részek meg nem jelent követei a királyi táblán bepereltettek. Viszont Kraszna, mely a Kolosvárra 1841. nov. 15-re összehivott erdélyi gyülésre követeket nem küldött, királyi leirat által követválasztásra kényszerittetett.

Zaránd megye azonban nem sokáig élvezte külön állását. Midőn 1876. évben a megyék kikerekitéséről szóló törvény hozatott; a XXXIII. czikk 11. pontja szerint a nevezett megye kőrösbányai és brádi járása, és nagy-halmágyi járásának némely községei Hunyad megyéhez, többi fenmaradt részei pedig Aradmegyéhez csatoltattak, — és igy Zaránd vármegyének neve eltünt a térkép színéről. E területi szabályozásnál nemcsak a közigazgatás érdeke, hanem az a tapasztalás is volt mérvadó, hogy Zaránd megye közszelleme a haza egységének követelésével nem azonositá magát.

Önkénytelenül Xativa valenczíai város sorsára emlékezünk, mely azt V. Fülöp spanyol király alatt (1707.) érte. Törvényhozásunk azonban sem Xativa, sem Lyon (1793. okt. 12.) eltörlését nem akarván utánozni, Zaránd nem is állitott emléktáblát.

Az erdélyi unio kérdése már az 1790/91. évi magyar és erdélyi országgyüléseken tüzetesen tárgyaltatott. Az egyesitést kimondá az 1847/48. évi magyar országgyülés 7-dik, és az 1848. évi erdélyi gyülés 1-sö czikke. E törvények alapján hivatott össze — a nagy reactio korszakának bukása után, — az 1861. évi országgyűlés Budapestre.

A nagy forradalom után a bécsi bel-, igazság- és pénzügyi minisztériumok 1854. év június 4-én rendeletileg Erdélyt tíz kerületre osztották fel, mely alkalommal a historiai fejlődésre semmi tekintettel nem voltak. E beosztás csakhamar elpusztulván, a nélkül, hogy nyomokat hagyott volna maga után, azzal nem érdemes foglalkoznunk. [1])

Az 1876. évi terűleti rendezés egész Erdélyt vármegyékre osztotta fel, mely alkalommal az egykori Erdély határai Magyarország felé lehullottak, a régi vármegyék határai teljesen elmosódtak.

---

[1]) Bielz Albert E. munkája: Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, 1857-ben jelent meg, mely e beosztás alapján készült. A 10 kerület következő volt: Szeben, Brassó, Udvarhely, Maros-Vásárhely, Beszterce, Deés, Szilágy-Somlyó, Kolosvár, Gyula-Fehérvár és Szászváros.

Szeben.

Az oláh és bessenyő erdőnek még állandó, megtelepedett, földet mivelő lakosai nem voltak, és azért ezt II. Géza király desertumnak nevezte, midőn az Alsó-Rajna vidékéről flandriai és más gyarmatosokat meghivott, Erdély e déli részeinek megszállására. (1141—1161.) Hogy II. Gézának e tette üdvös volt, azt bizonyítja a gyarmatosoknak átengedett tartomány mai virágzó állapota.

Kezdetben a német községek függetlenül éltek egymástól, egyik a másikkal egyenjogúságban. A községek első csoportosulására kétségkivül a vallás és egyház érdekei szolgáltak okúl, különös csak az, hogy az egyházi kerületek a későbbi politikai beosztással sehogy sem esnek össze.

Midőn II. András 1224. évi szabadalma e híres szót kimondá: a Várastól Boraltig egy legyen a nép, (a Varos usque in Boralth unus sit populus) a német gyarmatosok jövő politikai történetök legfontosabb alapját megveté.

E szavakban a megszállt terület legszélsőbb határai nyugotról keletre kijelöltetnek, mert Varas a mai Szászváros, Boralth pedig a mai Baróth, a székely miklósvári székben. Mellékesen még megjegyzi a király, hogy a szászok kijelölt földjéhez még a sebusi székelyek földje (terra siculorum terrae Sebus) és a Daraus nevű föld tartozik.

Régi helyszín-megállapítás forogván fenn, megemlítem, hogy azon tételt: a Varastól Boraltig, mások ellenkező irányban magyarázták, állítván, hogy e szavakkal a szászok telepei nem nyugotról keletre, hanem megfordítva keletről nyugot felé kijelöltetnek, azt vélvén, hogy Varas nem Brooz, hanem

Városfalva Udvarhelyszékben, Boralth pedig nem a székely Baróth, hanem vagy Som-*bor*, vagy Koburg, azaz Ko-*bor*, mindkettő a kőhalmi székben az Olt folyó mellett. Ma minden tekintélyes iró tisztában van magával, hogy Varas = Szászváros, Boralth pedig Baróth, mely nem távol a kőhalmi szék határától fekszik, és — mint már Reschner és Schuller sejdítették, — egykor tán területileg azzal összefüggött. Ma Fehérmegye egy területi részecskéje választja el a kettőt, de a szász köznép e tájon az ősrégi okleveles Boralt helynevet ma is Boralten alakban használja határjelzőül.

A következő helytájékozó adatok szintén vitára adtak alkalmat. Azok, kik a szász gyarmatok földjét keletről nyugotra nyomozzák, azt vélik, hogy az említett terra Daraus, a mai Drassó, Szerdahely és Szász-Sebes mellett, és ez által is támogathatni vélik állításukat, hogy az Andreanum a szászok földjét keletről nyugot felé jelöli ki.[1])

De e vélemény nyomtalanúl elveszett. Ma senki se kételkedik, hogy a terra Daraus a mai Darócz, németűl Draas, Kőhalomszék legszélső faluja, Udvarhelyszék felé.

Mit kell érteni a terra siculorum terrae Sebus alatt, ez oly kérdés, mely az irók tollait már erősebben hozta mozgásba. Maga Szabó Károly, ki földirati kérdésekben oly biztos kalauzoló, ez úttal nem találja el az igazat, ugy vélekedvén, hogy II. András az idézett kifejezéssel a Sepsiszéknek egy részét a szebeni ispán hatósága alá vetette.[2]) Különben a terra Sebus alatt az irók Heldmanntól (1726.) Benkőig mind Szász-Sebest értették. E nézetet vallja Teutsch G. D. is, ki azelőtt Sebust Sepsire magyarázta. Ily ingadozások más alkalommal is fordúlnak elő. Benkő ugyanis[3]) Sebus alatt Sepsit akar érteni, Schlözer[4]) ez állítást csak félig fogadja el, a mennyiben Sebust ő is Sepsire magyarázza, de ugy véli, hogy II. András szabadalma azt a szász föld utolsó határának és ahhoz tartozónak jelölte ki. Schuller J. C. eleinte Szász-Sebes felé hajlott, azonban tiz

[1]) Archiv. Neue Folge. XIV. köt. 545. l.

[2]) Székely Okltár I. 5. l. 3-ik jegyzet.

[3]) Benkő, Transilvania I. 445. stb. lap.

[4]) Kritische Sammlungen 568. l.

évvel utóbb e véleményt határozottan elejté. Marienburg G. Frigyes, egy szép értekezésben Szászsebes mellett szól.[1])

Egy 1397. évi oklevélnek e szavai: in decimis de terra Siculorum, et argento in districtu de Sebes, melyek tehát a székelyeket és a (szász) sebesi kerületet együttesen említik, visszahatólag is bizonyítják, hogy az Andreanum-féle terrae Sebus nem Sepsit, hanem Szászsebest jelent,[2]) és az Andreanumban előforduló terra Siculorum nem a Székelyföld, nem a comitatus Siculorum, hanem egy darab föld Sebus területén, melyen székelyek laktak.

Ez igy levén, II. András azon kitétele: a sebesi föld székely földével együtt (cum terra Siculorum terrae Sebus) a mint egyfelől elismeri, hogy a kijelölt szász földön székely telepek támadtak, ugy nem akarván, hogy ezek különállásra törekedjenek, e székely telepet határozottan a szász földbe beolvasztja. A király azonban e czélját el nem érte, mint ezt Fehér megyének sok beszögellése és beröppenései a szász földre, tanúsítják.

A területi meghatárolás után, következik II. András szabadalmának egy másik fontos rendelete, mely a közigazgatásra vonatkozik. Azt rendeli t. i. a király, hogy a szász nép csak egy biró alatt álljon, és hogy a szebenin kivűl minden más comitatus eltöröltessék. E szavak minden esetre alkotják a szebeni ispánságot, mely később provincia Cibiniensis néven is előfordúl. Az Andreanum szövege többféle magyarázatot enged meg, a mi annak okozója volt, hogy a szász irók annak igazi értelme kihüvelyezésében gyakran fáradoztak. Bennünket e helyen az a kérdés érdekel, vajjon azon testületek, melyek eltöröltettek, hogy az egységes szebeni ispánság alkottassék, az Andreanum előtti korban egyenjoguak voltak-e azon testülettel, mely Szeben nevét viselte? Az Andreanum következő szavai azt mondják, hogy bárki legyen szebeni ispán, ez a fennevezett comitatusok élére senkit ne merjen állítani, mint olyat, a ki köztök lakik, akarván, hogy a nép azt válaszsza, kit legérdemesebbnek talál. (Comes vero, quicunque fuerit Cibini-

[1]) Zur Berichtigung einiger alturkundlichen siebenbürgischen Ortsbestimmungen. Archiv. Neue Folge. V. köt.

[2]) Archiv. XIV. köt. 550. lap. Teutsch Frigyes czikke.

ensis, nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit intra eos residens; et ipsum populi eligant, qui melius videtur expedire.) Azonban láttuk, hogy a »fennevezett« comitatusok eltöröltettek, mikép juthat tehát a szebeni ispán azon helyzetbe, hogy azok élére comest állítson? és ha ő olyant, ki az illető terűleten az övéi közt lakik, comesi minőségben kinevezhet, vajjon mit jelent az, hogy a nép a maga comesét választhatja?

A rendelkezésünkre álló forrásokból, melyeket minden szakember ismer, és melyek szaporodására már semmi kilátás azt vélem kihozhatni, hogy az Andreanum előtti korban a szász terűletek, bármikép nevezzük ezeket, egyenjogúak voltak, egyik a másiktól nem függött, egyik a másik fölött joghatósággal nem bírt. II. András szabadalma azonban más állapotokat teremtett. Ő az eddigi külön terűleteket, — comitatusokat, mint nevezi, — eltörlé, és azok helyébe a szász gyarmatokat összeforrasztván, a szebeni ispánságot (Hermannstädter Gau) alkotá. E tény mutatja, hogy a szászok az egységet nem magokkal hozták származási helyeikről, hanem hogy azt itt nyerték és itt szerezték.

A szászok egysége érdekéből eltöröltettek az 1224. évig fennállott, és a szebenivel egyenjogu comitatusok. Ez évben a szebeni ispán majdnem absolutisticus hatalommal ruháztatott fel, mint láttuk, csak kevés szabály által lévén korlátolva, a közigazgatási, vagy inkább törvényszéki főnökök kinevezésében.

Ha az Andreanum azon egy perczben, midőn az eddig fennálló szász comitatusokat eltörli, megint comitatusokról beszél, melyeknek főnökei a szebeni ispán által bizonyos módon behelyezendők, — ebben ellenmondás csak az esetben nem található, ha felteszszük, — a mit teljes alappal lehet, — hogy az Andreanum előtti comitatusok a szebenivel egyenjogúak voltak, a későbbiek pedig a szebeni ispánság joghatósága alá helyeztettek. Megjegyzendő még azon fölül, hogy a szebeni provinciában előfordult comitatusokban nem is kell politikai kerűleteket gondolnunk, hanem törvényszékeket, — mert ezek külön létezésének eltörlésével fejezte ki II. András azon czélját, hogy a szász nép egyetlen birótól függjön — sub uno judice censeatur.

A szász gyarmatok gyarapodásával és megszaporodásával a II. András utáni szász comitatusok előkészíték a székek keletkezését. A népségnek gyarapodását többször emlegetik Nagy Lajos király levelei, és alatta a székek bizonyosan már teljes számban megalakultak, azonban már Róbert Károly alatt neveztetik egyik vagy másik, mindenekelőtt legelső a szebeni szék. II. Andrástól fogva tehát, az Anjouk koráig gyakorolta a szebeni ispán fenhatóságát a provinciájához tartozó comitatusok (törvényszéki kerületek) fölött, a székek alakulásával ez utóbbiak nagyobb autonómiát nyervén, Szebenszék ezentul csak mint főhely (Vorort), és felebbezési forum áll a többi székek élén.

A szebeni Comes kinevezését a király az Andreanumban magának tartá fenn. A király által kinevezett férfiak nagy tekintélyü magyarok voltak, kik közt nádort, országbirót, erdélyi vajdát, kir. fölovászmestert találunk, csak kivételes esetben fordul elő az első korszakban oly szebeni ispán, a ki egyúttal más főbivatalt nem viselt volna. Mind ez bizonyosan nem a véletlenség dolga, és királyaink ez által bizonyosan azon meggyőződésöknek akartak kifejezést adni, hogy a Comitatus, vagy Provincia Cibiniensis kiváló nagy fontosságát elismerik.

Máskép fogja fel a dolgot Seivert Gusztáv chronologiai névmutatójának magyarázója. Ő szerinte is semmi sem mutat arra, mintha a XIII. századbeli szebeni comesek erdélyiek vagy németek lettek volna, de nem is hiszi, hogy ezek ténylegesen az ügyek kezelésével foglalkoztak, mert ezek a helyszinén nem is laktak. A szebeni ispán hivatala a nevezett udvari méltóságok viselőire csak czím volt, tekintélyök nem csekély emelésére, és más kötelességet alig ismertek, mint hogy legfeljebb évenkint egyszer a tartományi gyűlésen elnököljenek, és a megyét az udvarnál képviseljék. [1])

Ez állitás, melynek kapcsolatos részeit fel sem hozzuk, igen sokat akar bizonyítani. Mit tartsunk róla, mutatja az analogia, mely szerint a régibb századokban igen sokszor több vármegye igazgatása egyesült azonegy főispán kezében, de maga Omode példája, ki 1280. évben egyedül csak szebeni ispánnak

[1]) Archiv. Neue Folge 191. l.

neveztetik, — kit azonban Seivert névsorából kifelejt, — mutatja, hogy a XIII. században a szebeni ispánság valóságos kormányzása volt czélba véve.

Mátyás király 1464. évben lemondott jogáról, hogy a szebeni ispánt kinevezhesse, a kit tehát ez időtől fogva a nép választott.

Ugy látszik, hogy a szebeniek csak évek mulva léptek e jog gyakorlatába, mert még 1469. évben megengedi a király a szászoknak, hogy a hét szék királybiráit, *kivévén a nagyszebeni királybirót* — választhassák, mint ezt már fenn előadtam.

Nincs kétség, a szebeni ispán előbb is, utóbb is, fontos és tekintélyes méltóság volt, mely Erdély viszonyaira nagy befolyással bírt. Historiai jellemét azonban rontja Schlözer, midőn nagy emphasissal felkiált, hogy ez egyedüli a maga nemében, nyomban még is hasonlításokat keresvén, azt irja: Gróf ő (a szebeni comes), mint a néhai grófok Német- és Francziaországban, mint valamennyi Earle Angol- és Jarle Svédországbau, a milyenek voltak, de nincsenek többé: valóságos gróf, ki, mint neve igényli, biráskodásra van hivatva; egyúttal nemzetének hadvezére (legalább sok századon át), megválasztva nemzete által csak élte tartamára, nem örökös, de megerősítve az ország fejedelme által: egyúttal székhelyének, Nagyszeben különbirája, hol őt a százasok testülete többséggel választja; ur (Gewaltshaber) 380,000 ember fölött, a mennyi embere napjainkban sem a parmai, sem a modenai herczegnek nincs. [1])

Vajjon a szebeni ispánság volt-e olyan vármegye, mint a többiek, erre egészen igenlőleg nem lehet felelni, noha Éder Károly, támaszkodván II. András szabadalmára, melyben eltörlött comitatusokról van szó, határozottan állitja, hogy a szászok földje comitatusokra volt felosztva a XIII. században. [2])

Egy erős elvi különbség nem engedi, hogy a szebeni ispánságot magyar vármegyével egyforma intézménynek tartsuk. Az előbbiben egyenjogu szabad polgárok képezték a lakosságot, a vármegyékben nemes és jobbágy létezett. A szebeni ispánság tehát már kezdettől fogva bírt azon alappal, melyet

[1]) Schlözer: Kritische Sammlungen 574. l.

[2]) Eder ad Schesaeum, 64. l.

az 1848. évi szabadelvü törvényhozás rakott le az ország többi vármegyéiben, a politikai élet hatásosabb fejlesztésére és a közigazgatási czélok elérésére.

A szebeni ispánság autonomiája, és az a körülmény, hogy főnökeit a király nevezte ki, legalább addig, mig ez történt, a Comitatus Cibiniensist külsőleg hasonlóvá tették a vármegyékkel. Midőn a király 1464-ben a szászoknak megengedte, hogy ispánjokat ezentul magok válaszszák, e hasonlatosság is megszünt, és akkor a szász universitás működése még inkább előtérbe lépett, mint eddig.

Az András-féle szabadalmon kivül még Lőrincz erdélyi vajda nevezi a szebeni ispánságot megyének (Comitatus Scybiniensis), midőn 1248. évben Vincz és Burgberg német lakosainak a szebeni ispánság kiváltságait engedélyezi.[1])

Ennek diplomatikai elnevezése Comitatus vagy Provincia Cibiniensis volt, mielőtt a székekre való felosztás létrejött. Ez megtörténvén, előbb az *universitas* provincialium sedis Cibiniensis et ad eandem partinentes (1342), azután már a szebenin kivül más székek is általában, végre határozottan hét szék — a septem sedes említtetnek.

Az universitas elnevezés a hét székre is alkalmaztatott, mint például 1372. évben a sebesi és szebeni comes után az *universitas* omnium seniorum *septem sedium* partis Transilvanae emlittetik.[2]) E formulának azonban még akkor különös jelentősége nem volt, és nem is volt egyedül csak a hét szék attributuma, mert Tamás erdélyi vajda (1321—1342), egy Temesvárott kelt évnélküli levele a beszterczei szászokhoz igy van czimezve: *universitati* saxonum, et aliorum hominum de Besterche.[3])

A szebeni ispánság terjedelme nem ritkán változott. Séges-

[1]) Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch I. 68. lap.

[2]) Archiv. I. 120. l.

[3]) Archiv. Neue Folge. I. 298. lap. Az universitas de Sebys, — és universitas sedis Cibiniensis, mely 1309. évben említtetik, még nem használtatik a későbbi értelemben, noha valóban az Andreanumból folyik. Egyébiránt a vármegye közönsége is, hivatalos irataiban ily formulával él: Universitas nobilium comitatus N. N. és a midőn magyarúl irtak: N. N. vármegye nemes közönsége.

vár, Selyk és Medgyes szék által bekerített Pese, Keresd, Földszén, Szászujfalu, Almakerek és Rudaly birtokosául Apa, az Apafi és Bethlen családok egyik őse tünik fel a XIII. század végén, ki Chiel, a kelneki gróf leányát vette feleségül. Utódjai már nem akartak a szász ispánsággal összeköttetésben lenni és az erdélyi országgyülés 1322. évben állitá, hogy a nevezett helységek Fehérmegyéhez tartoznak, végre a szebeni ispánság 1340. évben azok kihasitását elhatározta, noha oly kifejezéssel, melyből kitűnik, hogy azokat egész addig a maga terűletéhez tartozóknak tekinté. Azóta e helységek Fehérmegyének egy enclavéját képezték, a Királyföld terűletén.

Ellenben a N.-Szebenhez délre, az Olt partja mentén fekvő rész, a XV. század közepéig Fehér megyéhez tartozott, és igy az erdélyi vajda hatalma alatt állt, azonban 1453. évben V. László király Talmács és Lotorvár várait, a Vöröstoronynyal, valamint Nagy-Talmács várost, Kis-Talmács, Boycza, Plopy, Porcsesd, Alsó- és Felső-Sebes helységet, Creutzerfeld praediumot, és Revka (ma Rakovicza) falunak felét, a hét szász székhez kapcsolja, azon föltétellel, hogy Talmács vára leromboltassék, Lotorvárt és a Vöröstoronyt ellenben a szászok minél inkább erősítsék.[1]) Azóta e helységek és várak, rövid időt kivéve, mikor ezeket Majláth István erdélyi vajda elfoglalta, a szebeni tartományhoz tartoztak, és Talmács fiókszéket képeztek. Morgonda, mely 1472. évben fehérvármegyei helység volt,[2]) az 1876. év előtti rendezésig Nagy-Sinkszék terűletét növelte.

Különben a földrajzi jelölés ugy történt, mint a vármegyéknél. Vecsésd, Tamásvölgye és Őstelke falvak, az Anjouk idejében Szeben megyében (in Comitatu Cybiniensi) fekvőknek mondatnak, de Zsigmond király ezeket fehérmegyeieknek nevezi, a mi ugy történt, hogy annak birtokosai, a nagysenki Henningiek, kik közűl egyik szebeni ispán is volt, a szász nemzet kebeléből elváltak és a magyar részhez csatlakoztak.[3])

Ilyen csorbításokért azonban némi pótlást is nyertek. Róbert Károly már 1332. évben a kerczi apátság birtokait az

---

[1]) Gierend Joan. Andr. Notitiae Castellanatus Tholmach. 1832.

[2]) Teleki: Hunyadiak kora XI. 472. lap.

[3]) Dessewffy Okltár 338. lap stb.

eddiginél szorosabb viszonyba hozta a szebeni tartománynyal, és azt a szebeni comes pártfogása alá helyezte. Mátyás király eltörölvén 1477-ben az apátságot, Kerczet a szebeni egyháznak adományozta.

Később a szebeni ispánságot Omlás és a hozzátartozó Szelistye és más öt falu tettleges birtokában találjuk. Mátyás király 1472. évben megerősíti a hét széket azok birtokában; de egy 1486. évi határjárásban Omlás már oppidum regale Omlás, — később 1554-ben: villa regalis Omlas. Szelistye és társfalvai *Szelistyeszék*-nek is neveztetnek, természetesen nem oly értelemben, mint a szász és székely székek.[1]) A szelistyei fiókszék hat falvai ezek: Tiliska, Gales, Szelistye, Valye, Szibiel, Kakova. Ezek hajdan, mint mondám, Omlás várához tartoztak.

Nagyobb súlyt nyert a szebeni ispánság a politikai események folytán, melyek más, eddig külön álló szász vidékek csatlakozását a szebeni ispánsághoz okozák.

Medgyes és Selkszék jönnek itt legelőször tekintetbe, mert ezek már Róbert Károly első éveiben voltak futólagos összeköttetésben a szebeni ispánsággal. Véglegesen csak a XV. század közepe után csatlakozott ahhoz, megtartván »két szék« diplomatikai nevét.

Következett Besztercze vidéke, mely állítólag már 1366. évben, de véglegesen bizonyosan a XV. század második felében csatlakozott a hét székhez, avagy a szebeni ispánsághoz.

Harmadik volt a Barczaság, vagy brassói kerület, mely 1422. évben csatlakozott az Andreanumban kijelölt tartományhoz. Még ezután is a Barczaság olykor külön említtetik, mint például V. László király 1453. évi levelében, melyben a szászokat megnyugtatja, hogy területökből semmit sem fog elidegeníteni. Nevezetes, hogy Hunyadi János még 1451. évben a szász területi részek egyesülésére a formulában nincs tekintettel, a szászokat igy emlegetvén: saxones septem sedium et *aliorum saxonum* parcium Transilvanarum. (Teleki X. 292.)

Az egyesülés eleinte csak a törvénykezésre vonatkozott,

[1]) Omlás és Szelistye viszonyáról a hét székhez, lásd Jakab Elek: A királyföldi viszonyok ismertetése II. 232—234. lap.

és Nagy-Szeben az összes szász székek fő felebbezési helye volt. A legkorábbi ismert tartományi gyűlések egyike az, mely 1349. évben Nagy-Szebenben a Schellenberg és Disznód (Heltau) közt fenforgó határpörben itélt, és melyben hat széknek comesei és a többi tartománybeliek, valamint a sinki és kozdi (kőhalmi) szék összes tartománybeli szászok részt vettek. [1])

Mikép vont a szász egyetem idővel politikai feladatokat működési körébe, ezt fejtegetni nem ide tartozik.

A teljes egyesülés után Nagy-Szeben főhelye volt a *hét* széknek, és pedig (1870. évi népszámlálás szerint)

Szebenszék és város	40	mérfölddel.
Segesvárszék	9	»
Nagy-Sinkszék	11	»
Szász-Sebesszék	5	»
Ujegyházszék	4	»
Szerdahelyszék	3	»
Kőhalomszék	10	»
Szászvárosszék	7	»

A *két szék*-nek: Medgyes és Selkszék 11 mérfölddel.

Beszterce vidék 22 mérfölddel.

Brassó vidék $31^{368}/_{1600}$ mérfölddel.

Erdély 1854. évben tiz kerületre és 79 járásra osztatott fel és e kerületek közt a legnagyobb volt a szebeni, 131 □ mérfölddel. Ehhez tartoztak Szászsebes, Szerdahely, Nagy-Szeben, Medgyes, Segesvár, Nagy-Selyk és Ujegyház egykori szász székek, és Alsó- és Felső-Fehérvár megye, Küküllő vármegye és Fogaras vidékének némely részei.

Az 1860. évi oktoberi diploma után a vármegyék és történetileg alakúlt vidékek és székek régi terjedelmökben újra feléledtek és hatóságaik 1876. évig szerepeltek, a midőn a törvényhozás legelőször valóságos Szeben vármegyét alakított, mely belső szervezetében semmikép sem különbözött más vármegyéktől.

E megye alkatrészei az eddigi Szebenszék Nagy-Szeben városával, Szászsebesszék és város, Szerdahelyszék, Ujegyházszék a Nagy-Küküllőhöz csatolt rész kivételével; Alsó-Fehér

[1]) Archiv. Neue Folge XIII. 165. l.

megyének azon két része, mely a Királyföldön fekszik, valamint Mág és Szecsell helységek, végre Felső-Fehér megyének azon két része, mely Szebenszék és Ujegyház közt fekszik.

Ez új vármegyének első főispánja lett Wächter Frigyes.

Szebeni ispánok. (Királybirák.)

(Comites de Cibinio.)

1266. *Domokos* nádor, bácsi főispán. (Wenzel: Árpádkori Uj Okmánytár. VIII. 147. lap.)

1269. *Benedek* nádor, István király országbirája. (Majláth cs. levéltára.)

1270. *Albert* mester, kir. főlovászmester. (Árpádkori Uj Okm. VIII. 287. lap.)

1271. *Albert* mester, királyi főlovászmester. (Árpádk. Uj Okm. VIII. 343. 346. és XII. 695. lap. Seivert Gusztáv csak ez évnél kezdi a szebeni comesek névsorát.)

1272. *Albert* mester, k. főlovászmester. (Árpádk. Uj Okm. III. 273. VIII. 380. 382. 384. 385. lap. XII. 50. 53. lap. Fejér V. 1. k. 236. VI. 2. k. 396. l. Ez évre Miklós is neveztetik, ki egyúttal szintén főlovászmester, Fejérnél V. 1. k. 241. lap, de ez adat hibás lehet, mert minden mással ellenkezik.)

1273. *László* országbíró, banai várispán. (Fejér V. 2. k. 87. és VII. 5. k. 381. l. Hazai Okmánytár VI. 194. Gr. Dessewffy Oklevéltára 65. lap. Seivert: Archiv, Neue Folge XII. 191. l. Mind e források azonban Lászlót tévesen baranyai főispánnak nevezik. Ez évben Hédervári Lőrincz nádor volt baranyai főispán.)

1274. *Sándor* bán, dobokai főispán. (Árpádk. Uj Okm. IV. 36. lap.)

1275. *Sándor* bán, dobokai főispán. (Fejér V. 2. k. 298. és Árpádk. Uj Okm. IV. 51. l. Ugyanez évre Alexius, Fejérnél V. 2. k. 174. l., a mi azonban hibás.)

1279. *Péter* mester, kir. főlovászmester. (Fejér V. 2. k. 492. l. Árpádk. Uj Okm. III. 273. XII. 253. l. Teljes neve Csák Péter, ki 1276. évben még hátszegi comesnek neveztetik. Fejér V. 2. k. 340. l. Uj M. Múzeum 1851. év I. 210. l.)

1280. *Omodé* Comes de Scybinio. (Fejér V. 3. k. 61. l.)

1306. *Gobolinus* és *Blafuz Miklós,* comites Cibinienses. (Batthyány Leges ecclesiasticae III. 71. l.)

1309. *Gobolinus* és *Miklós,* comites *sedis* Cibiniensis. (Fejér VIII. 5. k. 47. 48. lap. Seivert Gobolint, mint királybirót, a másikat mint székbirót tünteti fel, semmi más okból, mint, mert második helyen neveztetik. E két férfi Otto király híve volt, és az ő trónra jutását támogatták. Mikép kerültek ők magok e zavaros korban hivatalukba, nem tudhatni. Nevök, hivataluk minősége stb. sokszoros, de kevés eredményű vizsgálódás tárgya volt a szász irók közt. Lásd Archiv I. 57—58. l. Archiv Neue Folge. XII. 214. lap és XIII. 161. lap. Ungrisches Magazin II. 274. Teutsch G. D. Geschichte der Siebenbürger Sachsen, ki I. 94. lapon az egyik comest Gobolinusnak irja, Miklósban pedig helyesen Blafuzt ismeri fel, noha a Seivert tabelláinak magyarázója kételkedik annak azonosságában az 1306. évben említett Nicolaus Blavus-sal. Schlözer: Kritische Sammlungen 530. 531. lap, Seivert ellenében nagyon kétségbe vonja, hogy Gobolin és Miklós szebeni királybirák lettek volna, comites voltak ők, de lehet, hogy csak székbirák.)

1312. *Gobolinus.* (Seivert tabellái, Archiv Neue Folge. XII. 204. l. forrás idézése nélkül, Miklóst ez évre székbirónak teszi.)

1313. *Miklós.* (Seivert, mint fenn. Szerinte Henning ez évben székbiró.)

1316. *Miklós.* (Seivert, hivatkozván a magyar udvari kamara egy 1316. évi oklevelére, mely róla igy szól: Comes Nicolaus filius comitis Goblini in Cibinio judex provincialis pro tempore constitutus. Archiv, Neue Folge XII. 214. lap.)

1317. *Blafuz* és *Henning.* (Fejér VIII. 2. k. 62. lap, ki az elsőnek nevét majd Blanz, majd Blassuncz-nak irja. Mindkettő comites, kik pro tota universitate saxonum de Cibinio et ad sedem Cibiniensem pertinentium, Róbert Károlytól az Andreanum megerősítését kérik. Seivert Henninget csak székbirónak veszi. Teutsch G. D. szerint

die beiden Grafen Blafuuz und Henning des Hermannstädter Gaues.)

1322. N. N. Comes *provinciae* Cybinien. (Fejér VIII. 2. k. 328.)

1324. *Tamás* erdélyi vajda, szolnoki főispán, Comes Cibiniensis. (Fejér VIII. 2. k. 589. 599. l. Székely Okltár. I. 38. 40. l. Archiv, Neue Folge XII. 215. lap.)

1325. *Tamás* erdélyi vajda, szolnoki főispán, Comes de Cibinio. (Fejér VIII. 6. k. 85. lap. Az oklevél kelt márczius 29. A szászok mult évben fellázadtak, mert Tamás erdélyi vajda szebeni ispánná kineveztetett, ki tán erőszakos, a szászok szabadalmait nem kimélő férfi volt. A király 1324. a szászok ellen indult és augusztus 10-én Nagy-Szeben közelében állt. Augusztus végén és szeptember elején a szászok megtámadtatván, megverettek, vezérök Henning is a csatában elesett. Teutsch G. D. a béke helyreállítását azzal hozza kapcsolatba, hogy Tamás 1325. évben már soká nem volt szebeni ispán. Gesch. d. sieb. Sachsen, I. 100. l.)

1337. *Sinki Henning,* Comes Hennengus de Senk, comes Cybiniensis, (Dessewffy Oklevéltár 337. lap, Károly király levelében. Seivert ez évre *Jakab* nevű királybirót említ. Ez a Jakab judex Cibiniensisnek neveztetik, egy 1339. évi levélben pedig előfordúlnak Jacobus, Michael, Nicolaus, Martinus comites Cibinienses, Seivert tabellái, Jakabot királybirónak tüntetik fel, mert a névsorban az első három más társának székbirói és városkapitányi hivatalt osztogat. Ily módon Mihály 1338. és 1341, Márton 1346, Mihály és Miklós 1349, Mihály 1351, Márton 1357. évben szerepelnek a táblán, mint szebeni királybirák. Ez eljárásban sok lévén az önkény, ez összeállítást nem vehetem tekintetbe. V. ö. Archiv. Neue Folge XII. 216. 217. l.)

1359. *Conradus.* (Provinciales septem sedium una cum comite Conrado de Cÿbinio pro tunc existens judex regalis. Archiv. N. Folge XII. 219. l.)

1361. *Conradus,* comes de sede Cibiniensi. (Egy másik, ez évi oklevélben — hihetőleg tollhibából — Gerardus. Archiv, N. Folge XII. 219. l.

1365. *András* de Mulbach, comes. (Archiv, Neue Folge XII. 219. l.)

1366. *Hammer Vilmos* pécsi püspök, a király főhelytartója a hét szék tartományában. (Teutsch, Gesch. d. siebenbürg. Sachsen I. 118. l. Még 1370. évben is Vilmos püspök az erdélyi szász dolgokat intézi, ámbár a helytartói czímet nem használja. Fejér IX. 4. k. 218. lap. Az Archiv i. h. Conrad van királybirónak feltüntetve, szerintem nem elégséges okból.)

1367. *András,* Miklós fia, judex de Cibinio (Archiv, u. o.)

1370. *Vörösmarty Lőrincz,* Comes Laurentius de Ruffomonte. (Seivert magyarázója szerint, János. Archiv, u. o.)

1372. *Andreas de Sebes* (Mühlbach) és *Janus,* comes Janusch de Cibinio, judex regiae majestatis. (Archiv, u. o. 222. lap.) Az oklevél hiányos szövegezése megengedi, hogy Andreas de Sebes itt, és 1365. év alatt a sebesi szék királybirájának tekintessék.)

1374. *Janus.* (Oklevél bekezdése. Archiv, u. o. 223. lap.)

1376. *Szent-Ágotai János,* Johann von Agnethlen. — Kétes. (Archiv, u. o. és Seivert. Bizonyosabb, hogy sinki királybiró volt.)

1380. *János,* comes Johannes judex regius et provincialium sedis Cibiniensis. (Archiv, u. o.)

1384. *János,* comes Yanusch de Cibinio.

1387. *Jakab,* comes Jacobus judex regius et provincialium, nostrae sedis Cibiniensis.

1393. *János,* judex regalis de Cibinio.

1395. *János* és *György,* judices regii de Cibinio. (U. o. 227. l.

1406. *János,* comes Johannes judex Cibiniensis.

1411. *András,* judex regius Cibiniensis.

1413. *András,* (Comes Andreas filius condam Comitis Johannis de Cibinio. Seivert őt 1411—28-ig királybiróúl mutatja be.)

1419. *András,* judex regius. Igy is: Andreas Greb, judex regalis sedis Cibiniensis.

1423. *András,* szebeni királybiró. (Archiv. Neue F. 232. l.)

1425. *András.* Nobilis vir Andreas filius Gyan, judex regiae majestatis sedis civitatis Cibiniensis. (Egy 1419. évi okle-

vélben csak providus vir volt; filius Gyan annyi, mint János fia.)

1428. *András,* szebeni királybiró.

1429. *András,* csak judex civitatis néven fordúl elő.

1430. *András,* avagy Andreas Greb Comes Cibiniensis, másutt judex regalis.

1431. *Trautenberger Antal,* Szebenszék királybirája.

1432. *Trautenberger Antal.* (Egy hivatalból megsemmisített oklevélben. Később, u. m. 1440. és 1441. években, még mint szebeni polgármester fordúl elő.)

1446. *Szász János,* Szeben és Szászsebesszékek és városok királybirája. (Archiv. N. Folge XII. 238. l.)

1449. *Lemmel János,* comes regius Cibiniensis, — vele: Sigismundus alkirálybiró vice judex regius Cibiniensis. (Archiv, u. o. 238. 239.)

1452. *Lemmel János* comes Cibiniensis. (U. o. 241.)

1453. *Lemmel János,* judex regius Cibiniensis.

1454. *Lemmel János,* comes Cibiniensis.

1455. » » comes Cibiniensis, aulae regiae miles.

1456. *Vörösmarthy Gréb Péter.* (U. o. 244. l.)

1460. *Vörösmarthy Péter,* judex regalis Cibiniensis; más helyen judex regius sedis Cibiniensis; itt egregiusnak is czímeztetik.

1462. Szentiváni *Székely Mihály* és *Hederfái István,* Beszterczе várának porkolábjai, és comites Cibinienses. (Eder ad Schesaeum 238. lap, és eredeti oklevél a szebeni szász levéltárban II. 217. l.)

1463. Szentiváni *Székely Mihály,* beszterczei kapitány és szebeni comes. (Levele, mely Beszterczén kelt, július 19-én, a szebeni szász levéltárban. II. 220. l.)

1464. . . . . Ez évben Ziglewr Miklós szebeni alkirálybiró.

Mátyás király 1464. április 6-án lemondott arról, hogy a szebeni királybirót kinevezhesse, és a polgároknak megengedte a szabad választást.

Még eddig nincs felvilágosítva, mi okból volt kénytelen Gréb Péter királybiró hivatalát Székely Mihálynak és Héder-

fái Istvánnak átengedni. Gréb Péter 1456. és 1460. évben volt királybiró., vagy tán 1456. évtől 1460. évig.

Feltünő, hogy a szebeniek a királytól nyert szabad választási joggal nem éltek, — legalább 1466. évig nem fordúl elő szebeni király-biró. Ekkor megint Vörösmarthy Gréb Péter nevével találkozunk e hivatalban.

Gréb Péter, mint tudjuk, 1467. évben fejvesztéssel lakolt a szászok összeesküvéseért Mátyás király ellen.

A választásból kikerült szebeni királybirák névsora nem tartozik e munka tervéhez.

Beszterce.

Erdély északi részében egy más szász telep tünt fel, mely a szászság déli területével össze nem függött, és soká külön fejlődött és külön politikai életet élt. Ez északi szász terület telepitői nem azokkal jöttek, kik az Olt, Küküllő és Maros mellékeit megszállták, hanem Magyarország oly vidékeiből, hol már korábban német gyarmatok léteztek.

Besztercze vidékének lakói közt, — mert e vidék lesz most ismertetendő, — az a hagyomány él, hogy ők a szepesi szászok egy raja, mely a Rodna völgyébe jött bányamivelésre. Bizonyos azonban, hogy tekintélyes irók, mint gr. Kemény József, Schuller és mások, nem mernek határozottan nyilatkozni, mikor történt Besztercze első megtelepítése, és honnan származtak telepitői. Az e kérdéseket megvilágositó oklevelek, ugy látszik, menthetlenül elvesztek.

A beszterczeiek tájszólási eltérései, a II. Géza által behivott szászokétól bizonyitják amazok külön származását, azon tény pedig, hogy Beszterczének már 1222. évben saját ispánja volt, azt engedi következtetni, hogy Besztercze megtelepítése régibb, mint a II. Géza német népeinek gyarmatai Erdély déli részeiben. A történet fejleményei is igazolják e felfogást, mert ha a beszterczei németek is II. Géza »vendégeiből« valók lettek volna, vajjon mi okból szoritotta volna II. András az ő szabadalmát 1224. évben csak azon szászokra, kik Szászvárostól Baróthig megtelepedtek?

Besztercze vidékét négy csoportra lehet felosztani, 1-ső a beszterczei, 2-ik a királyi, 3-ik az azok két oldalán fekvő vegyes nyelvű községek, 4-ik a tekendorf-régeni. Feltünő, hogy

az első két csoport elhatárolt területet képez, melyen majdnem vegyületlen német lakosság található, mig a harmadik csoport csak vegyes népséget, a negyedik csoport pedig vegyes népség mellett el nem zárt területet mutat fel; miből azt kell következtetni, hogy az a lakatlan föld, melyet a két elcső csoport — Beszterce és Király — megszállt, vármegyei földből hasíttatott ki, és mint beszterczei kerület külön, önálló, elzárt politikai egészszé emeltetett, mig a harmadik és negyedik csoportnál ily kihasitás a vármegyei területből, a honi lakók számos szállásuknál fogva lehetetlen volt. A szójárás még ma is tesz különbséget e csoportok közt; az olyant t. i. ki a beszterczei kerületből származik, Gebieter-nek szokták nevezni, az az olyannak, ki a a Gebiet-ból való, mely utóbbi kifejezés az illető kerületnek mintegy urasági fensőségét, a többiek felett, akarja visszatükrözni. [1])

A beszterczei vidék területe eredetileg Doboka vármegyéhez tartozott, [2]) és bizonyos szabadalmakkal, külön ispán alá helyeztetett. Ennek okleveles említése legelső biztos alapját adja Besztercze történetének. Habár II. András 1224. évi szabadalma Beszterczére, és vidékére (az előbbit a szászok Nosen, Nösen, az utóbbit Nösnerland-nak nevezik) nem vonatkozik, de későbbi oklevelek visszapillantásaiból értjük, hogy a beszterczei gyarmatosok már kezdetben saját kiváltságokat nyertek. Maga az a tény, hogy Besztercze más vármegye hatósága alatt sem állt, ennek igazolására szolgál.

A tatárjárás idején kifejtett erély, Besztercze akkori szilárd állapotának tanúsítása, ez alkalommal is külön előljárói és comesei emlittetnek.

A meddig a történeti tudás visszaér, Besztercze a magyar királynék birtoka volt. Orbán pápa 1264. évben V. István magyar királyt inti, hogy az anyjától, Máriától elfoglalt jószágokat, nevezetesen Beszterczét, Radnát, Szőlőst és Királyt annak adja vissza, mert ezeket a magyar királynék emberi em-

---

[1]) Müller Frigyes czikke az Archivban, Neue Folge V. köt. 267—268. lap.

[2]) Jakab Elek ugy véli, hogy e vidék Zonuk vármegye részeiből alakult. A királyföldi viszonyok ismertetése II. 88 lap.

lékezetet meghaladó idő óta folytonosan birják. [1]) Maga IV. Béla király, követe által kérette a pápát, hogy a királynéknak igazságot szolgáltasson. Tudjuk, hogy a beszterczeiek 1287. évben adót fizettek IV. László király feleségének. [2])

Erzsébet királyné 1334. évben január 1-én a »beszterczei polgároknak és gyarmatosoknak, és azoknak, kik e törvényszékhez tartoznak«, Róbert Károly beleegyezésével azt a szabadságot engedélyezi, hogy semmi más biró elé ne idéztessenek, és csak a királynénak, vagy a királyné által kinevezett, és jövőre kinevezendő comesnek, vagy a gyarmat által választandó birónak feleljenek.

Ez oklevél több téves állitást hozott forgalomba. Egyik állitás szerint Besztercze vidéke 1334. évben a vajdai hatalom alól felmentetett, mert egész addig vármegyei hatóság alatt állt. [3]) Ez ellen a beszterczei ispánok névjegyzéke szól, a melyből látjuk, hogy László mester nemcsak 1334., hanem már 1333. évben volt beszterczei comes; a királyné szabadalma tehát a politikai illetékesség tekintetében nem hozott be változást. És miután László mester egyúttal székely ispán is volt, már csak azért sem függhetett valamely vármegyei hatóságtól; végre László előtt még négy más beszterczei ispánról van emlékezet.

Másik, hogy Besztercze a királynénak csak jövedelmi forrásul szolgált, — a mi legalább az 1366. év előtti korra nézve nem áll, mert ha a királyné az egész vidéknek, különbség nélkül: vajjon az ő, vagy a király collatiójára tartoznak-e a helységek, szabad kereskedést, és polgári önállóságot engedélyez, ez jóval túlmegy a jövedelmek befolyására való gondoskodáson.

Nagy Lajos 1366. évben közelebb hozta a beszterczei szászokat azokhoz, kik a déli vidéken letelepedtek, II. András 1224. évi szabadalmát a beszterczeiekre is kiterjesztvén. Némely szász iró szerint a beszterczeiek Nagy Lajos e levele által nyerték szabad biró-választási jogukat, a mi azonban nem he-

---

[1]) Fejér, IV. 3. k. 216. lap.

[2]) Batthyány, Leges ecclesiasticae II. 486. lap.

[3]) Archiv, régi folyam I. 57—58 lap. Neue Folge II. 243 l..

lyes, mert a nép által választott birákat már a királyné 1334. évi levele említi.

Nagy Lajos idézett oklevelének fontossága abban fekszik, hogy felebbezést enged meg a beszterczei törvényszéktől a szebeni székhez, mi által Besztercze vidékének csatlakozása a szebeni ispánsághoz mondatott ki.

Már Erzsébet királyné fennközlött levelében, a királyné által kinevezett birákon kívül, olyanok említtetnek, a kiket a nép választ. Nagy Lajos nem hozott be uj rendszert, mert ő is azt rendeli, hogy a felmerülő perekben a biró (Judex, ki tehát itt megkülönböztetik a Comestől) az esküdtek és tanácstársak, a beszterczei ispánnal együtt (simul cum comite *nostro* Bistriciensi), kit a király kinevezett vagy ki fog nevezni, vagy az utóbbinak helyetteseivel és tisztjeivel itéljenek.[1])

Kérdés, különbség van-e az olyan beszterczei ispán közt, kit a király, és olyan közt, kit a királyné nevezett ki?

E kérdést önmagában csak a királyné 1334. évi levele indokolja. Tekintetbe véve azonban, hogy épen akkor a székely ispán volt egyszersmind a beszterczei comes, és hogy a székely ispán kinevezése bizonyára nem függött a királynétól, kétlem, vajjon betüszerint kell-e vennünk azt, ha a királyné az általa kinevezendő beszterczei comesekről szól, és vajjon a kinevezés nem volt-e formaiság, mely a király beleegyezése nélkül nem történhetett, ugy, hogy a szabadalmakat csak egyetértésben a királylyal adhatta ki a királyné.

Bárhogy legyen, ha gyakorolta is a királyné egyik-másik esetben kinevezési jogát, ez, mint láttuk, nem maradt soká gyakorlatban. Az, hogy Nagy Lajos királyi birák mellett olyanokat is említ, kiket a nép választ, szintén nem uj állapot, mert ezt már két évtizeddel előbb megtaláljuk.

Beszterczének csatlakozásából a szebeni ispánsághoz és a két székhez az következnék, hogy a a székely ispán hatósága Besztercze vidékén megszünt, mert II. András szabadalma, mely Beszterczére is kiterjesztetett, nem tűr idegen bíróságot.

És csakugyan Nagy Lajos idézett rendelete, és Hunyadi János ideje közt oly székely ispán, ki egyszersmind beszterczei

[1]) Archiv, Neue Folge IV. 284—285 lap.

comes, nem fordúl elő, és e tény jelentőségét nem csorbíthatja az a körülmény, hogy épen az emlitett korszakban a beszterczei ispánok névjegyzéke igen hézagos. Gr. Kemény azon esetre, ha 1366. év után valamely székely ispán mint beszterczei comes előfordulna, hajlandó lett volna ezt úgy magyarázni, hogy az ily székely ispánok csak czímszerinti beszterczei comesek, nem lévén más feladatuk, mint az adókat, melyekkel a beszterczeiek ugy mint más gyarmatosok a királynak tartoznak, és melyeket a királyok a királynéknak, tán jövedelmök nevelésére ajándékoztak, beszedni és a királynéknak beszámolni. [1])

Nem akarunk ez okoskodással, mely ellen sulyos érveket lehetne felhozni, továbbá foglalkozni, de utalunk azon adatokra, melyek mutatják, mennyire több szabadsággal ruházta fel Nagy Lajos a beszterczeieket 1366. évben.

Róbert Károly 1311. évben beszterczei Göbel fiának Jánosnak, a Jád és a havasok közt Besztercze megyében (comitatus) fekvő Pettendorf falut örökségi joggal adományozta, megjegyezvén, hogy nevezett Pettendorf királyi birtok, és az ő adományozási jogához tartozik. [2])

Összevetvén ez adatot IV. Orbán pápa fenn idézett levelével, és tekintettel a székely ispán egy később ismertetendő 1441. évi levelére, ugy látjuk az állapotot, hogy Besztercze vidékén a királyné az egész jövedelmeket huzta ugyan, de legalább 1366-ig az adományozási jog részben a királynál, részben a királynénál volt. Besztercze, Radna, Szőlős és Király az utóbbi jog alá eshetett.

Nagy Lajos idézett, 1366. június 11-én kelt levelének szelleme szerint ezentul az adományozási jog megszűnt Besztercze vidékén, de azért ki nem volt rekesztve, hogy a királyné e vidékből jövedelmeket ne huzzon, mint ezt későbbi példák is mutatják. [3])

---

[1]) Kurz, Magazin I. 414. lap.

[2]) Fejér, VIII. 1 k. 395. lap. Éder véleménye szerint ez a Pettendorf vagy Ependorf a mai Alsó-Borgó, (ad Schesaeum 216. lap.) Ezma Doboka megyébe esik.

[3]) Nagy Lajos levelének hitelessége kifogás alá vétetett. Én erre nem látok alapos okot. Éder az ő jegyzeteiben Schesaeushoz (29. lap),

A következő (1367) évben Besztercze ily formulával fejezi ki hatósági jogkörét: Mi Besztercze városának és a hozzá tartozó Provincia esküdt és öregebb polgárai, valamint lakosságának egyeteme (universitas incolarum).[1]) Hasonlókép előfordúl 1412-ben Civitas et Provincia Bistriciensis kifejezés.

A XV. század elején Stibor erdélyi vajdát találjuk a beszterczei ispánság hivatalában, a mi ennek emelkedő fontosságát bizonyitja. Ki nem tünik azonban, vajjon az erdélyi vajdaságot és a beszterczei ispánságot együttesen viselte-e; egy 1407. évi oklevélben Stibor csak néhai erdélyi vajdának neveztetik.

Nádasy Mihály, Salamon fia, 1407. évtől 1415-ig székely ispán volt, de hivatalához már nem ragadt a beszterczei grófság, sőt inkább Stibor vajda volt az, ki a Besztercze vidékiek ügyeit védte a szomszédos nemesek, tisztjeik és jobbágyaik ellen, és nevezetesen, midőn 1412. év július 30-án Beszterczén törvényszéket tartott, a jádiak panaszára, hogy határuk használatában háborgattatnak, megparancsolta a nevezett székely ispánnak, hogy a jádiakat ily zaklatások ellen oltalmazza. Ennek megértésére szükséges megjegyezni, hogy Stibor a király parancsából tartott törvényszéket Beszterczén, melyen a székely ispán és az erdélyi alvajda is résztvett; Stibor tehát ez ügyben királyi megbizás (auctoritate regia) folytán intézte a meghagyást Nádasy Mihályhoz.[2])

---

kivonatokat közöl belőle, a nélkül, hogy a szöveg hitelességét gyanusítaná. Az oklevelet nem közli Fejér, de közli Schlözer, Urkundenbuch 19. lap. Marienburg is (Geographiája II. 211. lapján) de hibásan. Történeti fejtegetéseik alapjául veszik gr. Kemény József, és Teutsch G. D. — Ráth Károly ugyan sehol sem mutatja ki, hogy a király ez évben Beszterczén tartózkodott volna. (Magyar királyok utazásai, mindkét kiadás), de munkájából még is kilátszik, hogy ez évben Erdélyben sokat utazott. Bizonyos, hogy a király már junius 4-én volt Beszterczén. Ez évszámmal közöltetik Besztercze városának egy oklevele, melylyel ez birtokviszonyait az oláhokkal rendezi (közli Fejér IX. 7. k. 252. lap.), de ez ellen magok a szászok élnek gyanuperrel. (Lásd Klein Józs. Traugott czikkét, im Programm des evang. Obergymnasiums in Bistricz 1870/71.)

[1]) Eder, Observationes in Felmerum 213—214 lap.

[2]) Székely Oklevéltár I. 107. lap.

A beszterczei biró-választás mindig sok rendetlenséggel, és lázadó mozgalmak közt történt. Zsigmond király azért 1414. évben a beszterczeieket rendtartásra inti, különben büntetéssel fenyegetvén őket Nádasy Mihály székely ispán, vagy a jövőben kinevezendő székely ispán által, (per Michaelem Salamonis de Nádas, modernum et etiam in futurum constituendum Siculorum Comitem nostrorum.) [1]) Mindenesetre meglepő, hogy a király a rendtartást nem a beszterczei grófra bizta. Ennek nevét ugyan e korban nem ismerjük; de bárki lett legyen az, bizonyos, hogy 1344. óta forrásaink már nem emlitenek székely ispánt a beszterczei comes hivatalában, és ilyen 1366. után már nem is lehetett. És a király nemcsak 1414. évre helyezi kilátásba a székely ispán beavatkozását, a midőn gondolhatólag oly beszterczei comes lehetett hivatalban, kinek erélyében a király nem egészen bizott, hanem jövőre is, mely ezen comesek képességét még fel nem tárhatta. Ugy látszik, az eddigi székely ispánok működése Beszterczén, nem hagyott rosz emlékezetet az udvarnál.

Az 1437. évi kápolnai gyűlésen, melyen az erdélyi nemesség, a hét és a két szász szék, és a székelyek egymás segitésére találkoztak, Besztercze is külön volt képviselve. [2])

Losonczy Dezső, néhai erdélyi vajda, és Bánfy István székely ispánok 1441. évben Besztercze városát megintik, hogy a királynénak tartozó, de még hátralékos adót beszállitsák. A királyné tehát még akkor is jövedelmeket húzott Besztercze vidékéről, és azok beszedésével és elszámolásával még most is a székely ispánok voltak megbizva. [3])

E vidékre nézve korszakot alkotó V. László királynak 1453. évi oklevele, melylyel Besztercze várost, kerületét és tartozandóságait vármegyévé alakítja, és azt örökös főispáni czímmel Hunyadi János volt kormányzóra és utódjaira ruházza, (in perpetuos et liberos Comites maiores, dictum verum districtum in Comitatum perpetuum), fölmentvén e vármegyét a vaj-

---

[1]) Archiv Neue Folge IV. 290 lap.

[2]) Székely Oklevéltár I. 134 lap.

[3]) Az oklevelet közli gr. Kemény József, Kurz Magazinjában I. 415. lap.

dák és más birák hatósága alól, és csak a király, a nádor és az országbiróét tartván fenn rajta. [1])

Ebből megérthető, hogy V. László ez évben egy másik alkalommal Beszterce vidékét már nem számitá a szászság tartozékához, és az utóbbiak alatt csak a hét széket, tovább a két széket Medgyest és Selyket, a Barczaságot, sőt Kolosvárt és Vinczet is említi. [2]) megigérvén hogy azok területéből semmit sem fog eladományozni.

Ez időben Beszterce városon kivül még következő 26 helység tartozott a grófsághoz, mely Benkő szerint Doboka és némely Belső-Szolnok megyei részekből alakult:

1. Lekencze, németül Lechnitz, oláhúl Kintza.
2. Vermes, németül is Vermes, vagy Warmisch.
3. Szent-György, németül St.-Georgen.
4. Dipse, németül Dürrbach, oláhul Dipsa.
5. Fejéregyház, németül Weiszkirch vagy Weiszkirchen (régi okiratokban Félegyház alakban is.) E falut a király 1441. évben György diáknak, udvari lovagnak adományozta, de a beszterczeiek az adománynak ellenmondottak, a mit 1366. után alaposan tehettek.
6. Tács, magyarúl és németül egyformán, oláhúl Toncsa, Egykor csak németek lakták, most többnyire református magyarokból áll népessége. Oklevelesen Tath.
7. Király-Németi, azelőtt csak Németi, németül Bayersdorf.
8. Szépnyir, v. Szépnyér, Schepner, németül Zippendorf, oláhúl Szipnik vagy Kipnik.
9. Besenyő, villa Bissenorum, németül Heidendorf. Innét származik a heidendorfi Panzer nemes család.
10. Malomárka, oklevelesen Molnark, németül Minarken, oláhul Manáru.
11. Budak, ma Szász-Budak.
12. Solna vagy Zolna, németül Senndorf.

---

[1]) Teleki, Hunyadiak kora. X. 347. lap.

[2]) Libloy-Schuler Fr.: Siebenbürgische Rechtsgeschichte I. k. 196. lap. De I. Ferdinánd egy 1559. évi levele Vincz m. várost, oppidum nostrum in Comitatu Albensi partium nostr. Transilvanarum nevezi.

13. 14. Aldorf, máskép Walldorf, vagy Wallendorf. Az örökös grófság alakitása idején Felső- és Alsó-Walldorf különböztetik, ma csak egy ily nevü létezik.

15. Kis-Demeter, Waltersdorf, oláhúl Dumetrica. E faluval Hunyadi János még 1453. évben egyesítette Ráglya falut, mely határőri helységkép az ujabb korban Naszód vidékéhez tartozott.

16. Péterfalva, Petersdorf.

17. Ujfalu, Neudorf. Ma Besztercze vidékén két hasonnevü falu találtatik: Szász-Ujfalu, és Petres-Ujfalu.

18. Vinda, Wendau v. Windau.

19. Kis-Besztercze, Klein Bisztricz, Aszu-Besztercze, Oklevelesen is: Azyw-Beztricie.

20. Jád, németül Jooden.

21. Péntek, Pintak, Pintach, oláhul Pintyik.

22. Nagy Demeter, németül Mettersdorf, oláhúl Dumitre.

23. Törpény, németúl Treppen, oklevelesen Therpen.

24. Selyk, németül Schelken, oláhul Sejka; oklevelesen Zeelk.

25. Nagyfalu, mely 1763. évben a katonai határőrséghez csatoltatott.

26. Szent-Iván, 1763. óta szintén a katonai határőrvidékbe kebeleztetett.

E város és ezen falvak birtokába beigtatta Hunyadi Jánost a fehérvári káptalan. [1])

E jegyzetből kimaradt Rodna, melynek adójáról Hunyadi János 1453. évben intézkedik, a helységet a maga birtokának (possessio nostra Rodna) nevezvén. [2])

Az erdélyi szász irók igen nagyon erőlködtek azt bebizonyítani, hogy V. László király a beszterczei örökös grófsággal Hunyadinak és örököseinek czimet adott, és hogy nem adta oda Beszterczét birtokául az eddigi kormányzónak. De az emlitett irók csak azt bizonyithatták, hogy a király a szá-

---

[1]) Fejér XI. köt. 497. lap. és budai kamarai levéltár N. R. A 1524 cs. 13. sz.

[2]) Libloy-Schuler: Siebenbürg. Rechtsgeschichte 1. 215. lap.

szok szabadalmainak ellenére tette azt, a mit tett, — a tulajdoni jogot meggyengíteni azonban nem sikerült, [1]) mert a király levelének e szavai: de Prelatorum et Baronum, ac Nobilium Regni nostri predictorum consensu et collaudatione de manibus nostris Regys dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus, jure perpetuo et irrevocabiliter possidendum, tenendum et habendum, bajosan félreérthetők; hasonló szavakkal nyerte jogerejét minden adomány, és hasonlókkal sőt ugyanazokkal élt V. László király, midőn egy másik, szintén 1453. január 30-án kelt levéllel Hunyadi Jánosnak Görgény és Déva várát Torda és Hunyad megyékben, valamint Sudya, Monostor, Bosár és Supán oláh kerületeket Temes megyében ajándékozza. Hunyadinak ezekre való tulajdonjogát soha senki nem vette kétségbe.

Mig Hunyadi János élt, Beszterce város és vidéke minél kevesebbé érezte sorsának kedvezőtlen fordulatát, mert a nagy hős érzékkel birván a szászok fájdalma iránt, veszteségöket bölcs kormányzásával enyhiteni gondoskodott.

Már 1453. jul. 22-én bizonyos szabadalmakat engedélyezett Beszterczének, melyek közt az is foglaltatik, hogy régi szokás szerint, a szászok hét székének gyülésére elmehetnek, és ott ügyeikben tanácskozhatnak és azokat elintézhetik, a menynyiben ez örökös grófsági jogának sérelme nélkül történik. [2])

A trónra lépett fia Mátyás a beszterczei örökös grófságot Szilágyi Mihálynak engedte át; meghagyván egyúttal a fehérvári káptalannak, hogy őt e vidék és tartozandóságainak birtokába — *in dominium* ejusdem et earundem — bevezesse. Ez történt 1458. márczius havában. [3])

A Hunyadi János által épített beszterczei várban ülő várnagyok a népnek és a polgárságnak igazi elnyomói és zsarnokai voltak, és midőn ez máskép nem tudott magán segíteni, fellázadt azok ellen. A lázadás azonban véresen elnyomatott, Beszterce város elhamvasztatott. (1458.)

Hunyadi János után, sőt részben vele együtt, az ő fiai

---

[1]) Eder jegyzetei a Schesaeus-féle Ruinae pannonicae kiadásához 223—248 lap.

[2]) Libloy-Schuler: Siebenb. Rechtsgeschichte I. 213. lap, oklevél.

[3]) Eder, u. o. 242—243 lap.

neveztetnek beszterczei örökös grófoknak, midőn pedig Mátyás a trónra lépett, horogszegi Szilágyi Mihály követte őt a grófságban, a király meghagyván a gyulafehérvári káptalannak, hogy Szilágyit abba beigtassa.

Az ifju király és az öreg hős közt, midőn az utóbbi magát elmellőzve látta, 1458. évben egyezség jött létre, többi közt azon föltétel alatt, hogy Szilágyi a kormányzói czimről lemondjon, [1]) lemondott mint Magyarország kormányzója, de 1460. évben az erdélyi részek kormányzójának czimével él a beszterczei örökös grófság mellett, és igy neveztetik visszapillantólag 1461. évben is.

Mátyás király nemsokára az elszélyedt lakosokat visszahivta, 1464. évben pedig Zob Péter várnagynak meghagyta, hogy a vár őrizetét a beszterczeiek hűségére bízza, a következő esztendőben mély belátásának tanuságát azzal adta, hogy a »beszterczei örökös grófságot« örökre eltörlé. [2]) A beszterczeiek valóban csak is Mátyás trónrajutása által nyerhették vissza szabadságukat.

Besztercze csakhamar állitólagos politikai követelményeknek áldozatul esett. Lengyelország ugyanis fennhatóságot iparkodott gyakorolni Moldova fölött, a melyet Mátyás király is akart hatalmi körébe vonni. E tekintetből nyert adományokat a moldovai vajda beszterczei földön, ezért hozta 1467. év végén az országgyülés azt a végzést, hogy Fogaras, Omlás és Radna oly moldvai vagy havaselföldi vajdák számára tartatnak fenn, kik Magyarország iránti hűségökért tartományukat elvesztenék, vagy kiket más tartományok hóditására buzdítani kell. [3])

A gyülés rendeletei még teljesen nem voltak végrehajtva, midőn Mátyás király hirét veszi az Erdélyben kitört lázadásnak, melyben a szász városok közül Szeben és Besztercze, velök az oláhság és majdnem az egész nemesség részt vett. [4])

Volt-e Besztercze részvételének a lázadásban politikai lételére nézve rosz következménye, nem tudjuk, — bizonyos

[1]) Teleki: Hunyadiak kora. III. 92. lap.

[2]) Oklevél Edernél: ad Schesaeum. 246. lap.

[3]) Epistolae Mathiae Corvini III. 11. lap. Eder ad Felmerum 146. l.

[4]) A lázadásról és annak következményeiről, a szászságra és az erdélyi vajdaságra, lásd e munka I. 97—100 lapjait.

azonban, hogy a beszterczeiek rögtön a lázadás után kérték a királyt, hogy őket azon szabadságokban fentartsa, melyeket a régi királyoktól, Hunyadi Jánostól, és magától Mátyás királytól nyertek. A kérvényezők Besztercze nevében, oda való magyar polgárok voltak: Korláth László, Timár György, Biró Márton, Szabó János és Pánczél Lőrincz; — a király pedig már 1468. év január 4-én erősitette meg Beszterczét a régi szabadalmakban, részint hogy polgársága számban gyarapodjék, részint hogy a község hűségében erősödjék és hűséges szolgálatokra alkalmasbbá váljék.[1]) A tavalyi lázadásra semmi czélzást nem tesz a király.

Mátyás király 1472. évben a Doboka megyei adószedőkhöz eltiltó parancsot intéz, kik noha a király elődjei a Radnavölgyben lakó oláhokat örök időre Besztercze városának adományozták, még is azokat nem rég Besztercze városától elválaszták, és e város szabadalmának ellenére, Doboka megye nemességéhez számitván, megadóztatá, (Marienburg, II. köt.)

Nem sokára Mátyás király Radna völgy fölsegéllésére nagy lépést tett, a mint hogy 1475. évben Rodna oppidumot és tartozandóságait Doboka vármegye alól kivévén, azt Besztercze városához visszacsatolja, és az erdélyi vajda itteni hatóságát megszünteti.

A beszterczeiek változó sorson mentek keresztül, s igy jónak találták 1492. évben II. Ulászlót Budán követséggel megkeresni, hogy Mátyás király 1465. és 1474. évi leveleit, melyek politikai szabadságukat illetik, megerősitse. A megerősités megadatott márczius 11-én. Hasonlókép buzgólkodtak a Radnavölgy oly fontos bekeblezésére is a megerősitést megnyerni. E völgyet már Mátyás király egyesítette 1469. évben Beszterczével; de minthogy e völgy azelőtt Belső-Szolnok megyéhez tartozott,[2]) ennek nemessége azt kivánta, hogy az egyesülés után is a Radnavölgy és a hozzá tartozó falvak minden adója ne Besztercze vidékéhez, hanem a nevezett megyéhez számittassék, az egyesülési oklevél világos szövege ellenére. II. Ulászló a beszterczei tanács kérelmére 1498. deczember 5-én rendelé

---

[1]) Teleki: Hunyadiak kora XI. 302. lap.

[2]) Mátyás király ezt Doboka megyéhez számitá.

hogy Radnavölgye Besztercze vidékétől el nem választandó, és Belső-Szolnok megyéhez semmikép nem számitandó. [1])

A vidék geographiai viszonyainak ismertetésére szükség felhoznom, hogy a beszterczei örökös grófsághoz Mátyás király trónra lépése idején már több uj szerzemény járult; nevezetesen Radnavölgye Doboka vármegyében, Theke és Sajó Kolos megyében, Sárpataka Torda megyében. Mily jogczím alatt és mikor kerültek e birtokok a beszterczei grófság alá, arról nincs tudomásunk, azoknak emlitése Mátyás királynak azon 1458. évi oklevelében fordul elő, melylyel Szilágyi Mihályt beszterczei örökös gróffá kinevezi, ezen oklevél különössége különben az, hogy a beszterczei vár, és Besztercze város, valamint a többi, a beszterczei grófságot képező részek, Doboka vármegyében fekvőknek mondatnak. [2])

Az itt emlitett falvak utóbb Kolos és Torda megyéhez visszakerülhettek, mert azokban találjuk ezeket ujra még e században is. Hasonlókép Alsó- és Felső-Borgó dobokamegyei falvak, melyeket a beszterczeiek 1506. évben megvásároltak, soká nem tartoztak a beszterczei vidékhez, ezek már régebben ujra Doboka megyébe kebeleztettek.

A XVI. század elején a beszterczei vidék, ide számitván a radnai kerületet is, 48 helységet foglalt magában. Ezek a XIX. század közepéig nyolczvanra felszaporodnak, a Hunyadi-uradalomhoz tartozó községeken kivül t. i. még a következő falvak kebeleztettek ide: Bács, Bongárd, Bikis, Borgobrund, Fattendorf, Feldra, Gallaczi, Gaurény, Nagy-Rebra, Kis-Rebra, Hordó, Szent-János, Kis-Illova, Leses, Lésza, Lunka vagy Milite, Magura, Major Sz.-Józseffel együtt, Makód, Naszód, Nepos, Vorajával együtt, Pojen, Prandu-Szekuluj, Radna, Uj-Radna, Romoly, Telcs-csel együtt, Runk, Rusz, Szálva, Todoskány, Zagra, Zigendorf. [3])

Lenk von Treuenfeld névtára csak 54 beszterczei községet ismer, a várossal együtt. Nála Bács, Bongárd, Borgobrund,

---

[1]) Ipsos in medium illius Comitatus pro quocunque negotio nullomodo debeatis connumerare. Wittstock Henrik czikke: Nösner Zustände, Archiv, Neue Folge IV. 28. lap.

[2]) Az oklevelet legelőször közlé Eder, Schesaeus kiadásában. 242. l.

[3]) Lipszky Repertoriumából.

Fattendorf, Gallaczi, Szent-János, Lésza, Prandu-Szekuluj, Rusz és Zigendorf nem Besztercze vidékbeli helységek, ellenben ide számitja Nagy-Ilva, Oláh-Szt.-György, Parva, Petres, és Szupláy falvakat.

Az emlitett 54 faluból 30 (mások sz. 23.) a második oláh gyalogezred kerületébe volt bekeblezve. A katonalábra nem állitott beszterczei polgári kerület Doboka megye által két részre volt elválasztva.

Az 1849. évi forradalom lezajlása után az absolut kormány az eddigi beszterczei vidékből, valamint Torda, Kolos Doboka és Belső-Szolnok némely részeiből egy 128 □ mértföldnyi beszterczei kerületet csinált, mely 1861. évig fennállt, mig t. i. az ország régi felosztása ujra életbe nem lépett.

A törvényhozásnak volt fentartva e vidéket véglegesen rendezni, és az 1876. évi XXX. törvényczikk az »Egyesült Besztercze-Naszód« megyét alkotta, alkotó részét képezik egész Besztercze vidéke, beleértve Beszterczét; Naszód vidéke, kivévén annak azon darabját, mely Torda megyében fekszik, — Doboka megyének azon részei, melyek Beszterczevidék két része között, valamint Besztercze- és Naszód vidéke között terülnek el; végre Belső-Szolnok megyének Besztercze- éa Naszód vidékek közé benyuló része.

Ezek előrebocsátása után azzal a kérdéssel akarunk foglalkozni, vajjon Besztercze és tartozandóságai képeztek-e valaha vármegyét önhatósági joggal a többiek módjára.

A szász és székely terület székekre voltak ugyan felosztva, de ezek nem ritkán, kivált a XIII. században, Comitatusoknak neveztetnek. Olvasunk Besztercze megyéről — Comitatus de Besterce 1311. évben, [1]) melynek főnökei Comites de Bistricia czimmel élnek. Mind a mellett nincs kétség, hogy a vármegyei intézmény csak a magyarok földjének sajátsága, a hol nemesség és jobbágyság létezett, mig a szászok és székelyek kerületei az olykor ráruházott Comitatus név daczára, egészen más közjogi helyzetben voltak.

Besztercze már az első telepedés ideje óta az erdélyi vajda és dobokai főispán, a nemesbirák hatósága alól ki volt véve,

[1]) Eder ad Schesaeum 226. l.

Bizonyítja azt nemcsak a többi szász székekkel való analógia, hanem az a körülmény is, hogy már a legrégibb korban a beszterczei comesek intézik a vidék dolgait, soha valamely főispán.

A székely ispán, ki Beszterczét kormányozta, gyakran más szász kerületek gondozásával is meg volt bízva. Brassó, Medgyes fordulnak elő e kapcsolatban. [1])

Hunyadi János ezért már 1453. évben a fennálló jogra és régi szokásra hivatkozván, kívánja, hogy Besztercze és annak tartozandóságai neki évenkint 60 ezüst márkát adózzanak, a mely összeget ők azelőtt a székely ispánoknak szoktak fizetni; még II. Ulászló is emlékezik 1508. évben arra, hogy a beszterczei szászok egykor a székely ispánoktól függtek. (Obnoxios fuisse. [2])

Az örökös grófság megszünteté a beszterczeiek fönhatóságát, és egyenlővé tette őket a körülfekvő vármegyei terület lakosaival. Félre nem érthetőleg kitünik az Mátyás királynak 1458. évi azon leveléből, melylyel Szilágyi Mihályt beszterczei örökös grófnak kinevezi, és melyben megjegyzi, hogy *Besztercze vár, és város, annak kerülete és a Radnavölgye Doboka vármegyében fekszenek*; és Doboka vármegye kiegészitő részének kell tartani Besztercze vidékét, [3]) mint a Hunyadiak magán birtokát egész addig, mig Mátyás király 1465. évben az örökös grófságot el nem törlé.

---

[1]) A Comes trium generum Siculorum czim alatt a háromféle székelyek: főemberek, lófők, és gyalogok értendők. Ily czimmel élt 1409. évben Michael filius Salamonis de Nádas, trium generum Siculorum Comes. Valóságos székely ispán volt. László 1339. évben nemcsak székely hanem csanádi, beszterczei és medgyesi, — János és Jakab 1341. évben beszterczei és brassói, — András 1344. évben szintén nemcsak székely, hanem brassói és beszterczei ispán is volt. A székelyek nemzeti öntudatáról azt irja Libloy-Schuler: dass sie selbst nach der Anschliessung an die ungarische Monarchie als *Edelleute dreier Kriegsordnungen* in dem Staatsoberhaupte mehr einen patrimonialen Herrscher, als den König des ganzen Reichs erblickten. (Siebenbürg. Rechtsgeschichte I. 201. l.)

[2]) Fejér: Genus et incunnabula 196—199. l. és Eder ad Schesaeum 65. l.

[3]) Ha Besztercze vidéke 1453. évben, midőn örökös grófsággá alakittatott, nemcsak a vármegyei, de még a vajdai hatóság alól is kivétetett, 1457. évben pedig a király azt mondja, hogy Besztercze és tarto-

E kegyességet a király 1475. évben még azzal tetézte, hogy Rodnát, mely tulajdonkép Beszterczénél is régibb telep, de általa csakhamar tulszárnyaltatott, Beszterczéhez visszacsatolta, és annak szabadalmaiban részesité. [1])

Azon időtől fogva, a melyben Beszterce vidéke a királyföldhöz csatoltatott, [2]) közjogi tekintetben annak sorsát követte. E korszakban viselte a szék = sedes elnevezését.

Ezekből láthatni, hogy a beszterczei vidék soha sem volt külön vármegye, és hogy részint saját fejlődése, részint kapcsolata a Királyfölddel, helyét a hazai alkotmányban kijelölte.

Beszterczei ispánok és grófok.

1222. *Imre* de Vizakna, Emerich v. Salzburg, Königsgraf von Bistritz. (Archiv. I. 65. Teutsch.)

1274. *Pál* mester, Comes de Rodna et de Bysterce. (Wenzel IX. 56. l.)

1295. *Vivianus* mester, comes camerae regiae et comes de Beszterce. (Siebenb. Urkundenbuch I. 190. és Archiv, N. Folge. IV. 262. l.)

1317. *János* mester, Comes de Beztercze, de Kulus et de Kulusvár. (Fejér, VIII. 2. k. 72. l.)

1331. *Tamás* mester, comes de Bistricia. (Kovachich: Polyarchia. Fejér VIII. 3. k. 570.)

1333. *László* mester, székely ispán és beszterczei gróf. Comes de Bistricia. (Fejér VIII. 3. k. 732. 733.)

1334. Ugyan ő. (U. o. 763. Székely Okltár. I. 45. 46. l.) Gróf Kemény József ugy szól róla, mintha csak ez évben neveztetett volna ki.

---

zékai Doboka megyében fekszenek, ezt csak úgy magyarázhatni, hogy a beszterczei szabad grófság Doboka megye politika területéhez tartozott.

[1]) Teutsch szerint Mátyás király 1472. évben ajándékozta a beszterczeieknek Radnavölgyét. (Geschichte der Siebenbürg. Sachsen. 1. k. 47. l. Második kiadás.)

[2]) Ez történt 1366. évben Nagy Lajos által. (Libloy-Schuler Fr. Siebenbürgische Rechtsgeschichte I. 55. l.) Az egyesülés azonban még csak a következő század második felében volt biztosítva. (U. o. 193. l.)

1337. Ugyan ő. (Fejér VIII. 4. k. 219. 221. 223. Székely Oklevéltár I. 47.)

1339. *László* mester, a Herman nemzetségből, Dénes fia, comes trium generum Siculorum Csanadiensium, *Bistriciensium*, et de Megyes. (Eder ad Schesaeum 64. lap.) Ez a Csanád = Scholten.

1341. *János* és *Jakab* mester, Miklós fiai, Besztercze és Brassó ispánjai. (Fejér VIII. 4. k. 494. Teutsch G. D. véleménye szerint ez Grosz von Rosenau. Archiv. II. 50. l.)

1344. *András* mester, comes trium generum Siculorum, de Brassó et de Bistricia. (Székely Okltár I. 51. Fejér IX. 1. k. 263. l.)

1366. — — — — (Névszerint nem ismeretes. Schlözer, Archiv II. 168. l.)

1385. *Losonczy László* és *István*, István fiai, Besztercze ispánjai. Comites Bistricienses.

1407. *Stibor*, néhai erdélyi vajda, Nyitra és Besztercze főispánja és az egész Vág folyónak ura. (Fejér X. 4. köt. 641. lap.)

1418. Ugyan ő.

1453. *Hunyadi János*, Besztercze örökös grófja. (Már február 1-én; okl. a szász nemz. ltban. II. 138. 141. 148. 151. l.)

1453. *Hunyadi László*, comes Bistriciensis. (Fejér: Genus et incunabula 195. lap.)

1454. *Hunyadi János*, Besztercze örökös grófja. (Teleki: Hunyadiak kora. X. köt. 430. 431. lap. Dessewffy Okltár 420. Szász nemzeti ltár II. 154. 157. 158. 159. l.)

1454. *Hunyadi László*, comes Bistriciensis. (Teleki u. o. 429.)

1455. *Hunyadi János*, alias de Bolonducz, *Bistrizie*, Trenchiniique Comitatuum comes, et totius Waghi dominus. (Fejér XI. k. 544. lap.) Egyedül beszterczei gróf. (Dessewffy Okl. 422. l.)

1456. *Hunyadi János*, beszterczei örökös gróf. (Szász nemzeti ltár II. 166. 168—170. lap.) V. László kir. ez évi levelében Hunyadi János és *Mátyás* beszterczei grófok.

1456. *Hunyadi László* és *Mátyás*, beszterczei örökös grófok és kir. főlovászmester. (V. László királynak Temesvárott nov. 30-án kelt levelében.)

1457. *Hunyadi László,* beszterczei gróf és kir. főlovászmester. (Hazai Okm. VII. 476. lap.)

1458. *Hunyadi László.* (Mátyás király szept. 1-én kelt levelében, Kaprinai II. 202. Szász nemzeti ltár III. 6. szám. Teleki X. 583. l.)

1458. *Horogszeghi Szilágyi Mihály.* (Eder jegyzetei, Ruinae pannonicae czímü Schesaeus-féle munkához. 242. lap, oklevél.)

1458. Héderfáji István és Székely Mihály, vicecomites Bistricienses. (Eder ad Schesaeum, Ruinae pannonicae 244. lap. Mindkettő Klein József Traugott szerint 1456. évben Hunyadi János várnagya Besztercze várában. Geschichte der Deutschen in Nord-Siebenbürgen, im Programm des Obergymnasiums in Bistritz. 1870—71.)

1459. Héderfáji István és szentiváni Székely Mihály, Comites de Bistricia. (Székely Okltár I. 180. l.) Ugyan ők 1462. évben: Capitanei castri Bistriciensis et Comites Cibinienses. (Eder, Schesaeushoz irt jegyzeteiben 238. l.) Sőt Héderfáji István még 1467. évben, mint castellanus Bistriciensis fordúl elő. (Kovachich: Polyarchia, kézirat.) 1463. évben szentiváni Székely Mihály csak capitaneus Bistriciensis.

1460. Horogszeghi *Szilágyi Mihály,* beszterczei örökös gróf. (Teleki: X. 637. lap.) Egyúttal még erdélyi kormányzó és az alsó részek főkapitánya. A Székely Oklevéltár I. 188. lapján a székely ispánok egy 1461. évi október 13. kelt levelöket közli, melyben Szilágyi Mihály beszterczei grófról és az erdélyi részek kormányzójáról szó van, a nélkül, hogy néhainak neveztetnék; Kovachich is a Polyarchiában őt 1461. évben ily czímekkel említi. Ez adatok a soká vitás kérdést Szilágyi halálának idejéről ujra feleleveníthetnék; azonban vannak 1461. évi oklevelek márczius 24-ről, ápril 21-ről és május 5-ről, melyek Szilágyiról, mint néhairól emlékeznek. Egy jún. 1-én kelt levelet, mely Szilágyiról mint holtról szól, lásd Teleki: Hunyadiak kora. XI. 12. lap.)

Brassó.

Erdély legdélkeletiebb részét. a Barczaság foglalja el, mely még a XIII. század elején is, mikor legelőször biztos történeti adatok szólnak róla, puszta és laktalan föld, egyébre nem alkalmas, mint hogy a kóbor kunok betöréseinek kapujául szolgáljon az országba, hol embereket, kincset, élelmet marhát raboltak.

A határszélek e veszélyeztetett állapotát ismervén, II András király 1211. évben a kunok felé eső Borza nevű földet (terram Borza) a német-rendűeknek, avagy máriánus lovagoknak adományozza, kivévén azt az erdélyi vajda hatósága alól, és nekik megengedvén, hogy e vidéken fa-várakat és városokat építsenek. [1])

A legközelebbi évek okleveleiben terra Borza ismételve laktalannak és pusztának (vasta et deserta, vacua et inhabitata, deserta et inhabitata) neveztetik, mondják azt is, hogy a lovagok az adományozott földet benépesítették.

Ez időben a II. Géza alatt bevándorolt szászok az Olt jobb partját, a Küküllő és Maros mellékeit már megszállva tartották, gyarmataik emelkedőben voltak, és egyházilag az erdélyi püspöktől függetlenek lévén, a nagyszebeni prépost alatt rendezkedtek.

A német lovagoknak adományozott föld kezdődött Halmágy vár gyepűinél, mely a mai kőhalmi székben az Olt bal

---

[1]) Fejér III. 1. kötet. 106. lap. Teutsch és Firnhaber Urkundenbuch. I. 8. l. Téved Engel, ki azt irja, hogy a német vitézeket Imre király telepítette a Barczaságba.

partján emelkedett, innét a határ az Olt jobb partján fekvő Gált (az oklevélben castrum Noilgiant) vár (Ugra) gyepűjéig huzódott,[1]) követte az Olt folyását Miklósvárig, hol alkalmasint még a lovagok bejövetele előtt, azon kor szokása szerint fa- és földtorlaszok létezhettek, ismét tovább vonult egész azon pontig, hol a Tatrang (oklevelesen Tertilon) az Oltba szakad, sőt a Tatrang forrásáig, melyet Tartlau (Prázsmár) lakói ma is Tuörtel-nek neveznek.[2])

Kevesbbé szabatos a további határleirás, mely szerint t. i. ez a Tömös folyó forrásaitól a Borcza patak forrásáig terjed,[3]) de ebből is annyi világos, hogy a határ, Tatrangtól keletre a Tömös forrásáig ért, és onnan a barczasági déli hegylánczolat mentén a Barcza patakig tört, Törcsvár és Zernes közt, honnan a hegylánczolatot követve visszakerült Halmágyra.

Barczaság terűletének határa tehát nagyjában azonos a maival, mert az Olt folyó még ma is annak éjszakkeleti határát képezi Apáczától kezdve (Miklósvár mellett) Tartlau tájáig.[4])

A királyi adománylevélben kijelölt határokból alig lehet kimagyarázni, mint némelyek akarják, hogy az adomány a mai Fogaras vidékére is kiterjedt. Kiviláglik azonban belőle, hogy a Barczasághoz akkor több, ma Felső-Fehér megyébe és a kőhalmi székbe zárt helység tartozott, mert Halmágy és Gált, vagy Ugra ma a kőhalmi székben fekszik. Minthogy továbbá a Barczaság határai a miklósvári székely fiókszékig terjedtek, a Felső-Fehér megyében fekvő s a gróf Nemes család tulajdonát

---

[1]) Szabó Károly vélekedése szerint ez a Noilgiant nem más, mint Nagy-Ajta Háromszékben. Az e várhoz tartozó gyepűk ugyanazon hegylánczolatban feküdtek, mint a halmágyi vár gyepűi. (Székely Oklevéltár I. 3. l.) E nézet meg nem állhat, mert az oklevél határleirása bennünket Halmágyról Noilgiantra, innét Miklósvárra vezet: ha tehát Noilgiant Nagy-Ajta volna, akkor a határleirás visszavezetne Miklósvárra, a mire semmi szükség.

[2]) A király 1222. levele ezt igy fejezi ki: ubi Tartelowe cadit in Alt. (Teutsch et Firnhaber I. 18. l.) Ide tartozik az 1240. évben említett mons Tartilleri. (U. o. 63. l.) 1377. villa Tortalen. (Fejér IX. 5. k. 158.)

[3]) Az oklevélben áll usque ad efluxum aquae Borza — egy 1222. évi oklevélben azonban: ortum, és ez utóbbi a helyes.

[4]) Philippi Frigyes: Die deutschen Ritter im Burzenlande, 17. 18. lap.

képező Hidvég, Liget, Árapataka, Nyáraspatak és Erősd nevű helységek szintén a lovagrend birtokát képezték.

Ennyi bizonyítvány mellett valóban meglepő, hogy Katona terram Borcza, a Barczaságot Máramaros megye szélén keresi. [1]) Ezt azzal véli indokolhatónak, hogy III. Honorius pápa 1224. évben e kis tartományt terram Boze nevezi, és miután az itt gyakorlandó joghatóságra nézve az egri és erdélyi püspök közt viszály támadt, következtezteti, hogy e föld a magyar és erdélyi széleken feküdt, különben nem képezhette volna a viszály tárgyát. Igy jő reá, hogy Koeler magyarországi térképén Botzka néven Máramaros szélén tüntette ki a pápa által értett terram Boze-t. Azonban se a máramarosi Bocskónak, sem a Borsa pataknak semmi köze a német lovagokhoz.

A pápai kanczellária a hely- és személynevek leirásában semmi szabályt nem ismert, és nem törődött, ha az illető névben egy pár betűvel több vagy kevesebb fordúl-e elő. A pápai levelek a Barczaságot Boze, Burza, Bursza, Borsza, Borza, Borze, Boza, Borcze, Burcze alakban irják, — analogiákat bőven lehet találni. A király 1240. évi Burcia földet említ in partibus Transylvanis.

Alig szükség mondani, hogy a Boza-szoros fensíkos vidéke a fennebbi Barcza földtől különböző, és még a legújabb időkig Felső-Fehér megyéhez tartozott. [2])

A terra Borcza névből lett a magyar Barczaság, [3]) és a német Burzenland, melyhez csatlakozik a kerület főhelye Brassó (Corona, Kronstadt.) A lovagrend birtokai a Barczaságon kivül a fogarasi kerület sárkányi járását, és az egykori Felső-Fehér megye azon részét is magába foglalta, melyet a fogarasi kerü-

---

[1]) Katona V. 173. l.

[2]) Benkő mondja, hogy a bozai szoros vidéke részint Háromszékhez, részint Felső-Fehér megyéhez tartozik, és nem hiszi, hogy e vidék egészen adatott volna a német lovagoknak. (Milkovia I.) Marienburg csak Felső-Fehér megyéhez tartozónak mondja, de megjegyzi egyúttal, hogy szokás szerint a brassói szorosokhoz számítják. (Geogr. v. Siebenb. 309. l.)

[3]) Gr. Teleki József mindig Bárczaságot szokott írni a Hunyadiak koráról szóló munkájában. Hasonlókép Horváth Mihály, nagy történeti művében. Bethlen Gábor egyszer Bárczaság, máskor igy ir: az Barczán ne lakjanak. (Bethlen Gábor politikai levelei.)

let, az Olt folyó, Miklósvár és a mai Barczaság határolnak körül, és igy terjedelmöket 40—45 □ mérföldnyire tehetni.

A Barczaság nem a szászok lakta földről népesíttetett, hanem a lovagok német gyarmatosokat hoztak ide. A barczaságiak külön származását mutatja nemcsak nyelvjárásuk különbsége a szászokétól, hanem következtethető a magyar királyok politikájából is, kik, ha nagyobb terjedelmű földeket benépesítési czélból eladományoztak, megkivánták, hogy az új gyarmatosok másunnan, ne Magyarország területéről hozassanak, mert különben a népesség szaporodása nem volna elérve. Magyarok és székelyek bevándorlása mégis meg volt engedve. Midőn IV. Béla király 1247. évben a János vitézeknek a szörényi bánságot adományozta, határozottan megtiltotta, hogy szászokat vagy németeket, vagy bármi sorsú jobbágyokat Magyarországból, királyi engedelem nélkül, telepítvényesekül befogadjanak. [1]) Későbbi időben, a Barczaság szorosabb érintkezésekor a hét székkel, a nép természetesen mindinkább összevegyült.

A barczaságiak különben már IV. Béla 1252. évi oklevelében neveztetnek szászoknak.

A király 1212. évben ujabb kedvezményekben részesíté a lovagrendet, és azt az erdélyi vajda hatóságától függetlenné tévén, a pénzváltás tekintetében is kielégíti, megtiltván, hogy a pénzváltók a Barczaságba ne jőjjenek. Ez évben vagy nem sokára ez után a király Kreuczburgot (castrum quod Crucburg nominatur) adományozza a lovagrendnek, a körülfekvő mezőséggel, megjegyezvén e várról, hogy ezt a lovagok újra felépítették. Az erről szóló oklevélnek nincs évszáma, de az írók majdnem egyhangúlag 1212. évre teszik keltjét. Kitünik belőle az is, hogy csak akkor és nem az 1211. évi adománylevél által jutott a lovagrend a bozai fensík birtokába, [2]) mert Kreuzburg a mai Nyén területén feküdt, és mezősége igy épen a bozai szoros fensikjáig ért. Fekvésüknél fogva ekkor a gr. Béldyféle Bodola és Márkusfalva területe is a lovagok birtokába jött.

[1]) Pesty Frigyes: A szörényi bánság története. I. 22. l.

[2]) Ezt állítja gr. Bethlen Elek, Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen 21. l.

Ha alig egy évvel a máriánus lovagok behivása után, Kreuczburg már mint ujra épített, tehát ezelőtt összerombolt vár emlittetik, fel kell tenni, hogy ez már a lovagok bejövetele előtt létezett, és igy az adománylevélben a Barczaságra vonatkozó terra deserta et inhabitata nem egészen szigoru értelemben volna veendő. Azonban a várnak német neve ez esetben rejtély maradna. [1])

A lovagrend 1213. évben az erdélyi püspöktől azt az engedélyt nyeri, hogy a Barczaság összes lakóitól tizedet szedhessen, kivévén az oda bevándorló magyarokat és székelyeket, a kiktől a tizedfizetést ezentul is a püspök magának tartja fenn, a mire III. Honorius pápa 1218. évben beleegyezését adta.

Az ország zilált állapota a gyorsan emelkedő lovagrendet elbizakodottá tette; pénzt veretett, kőből építtetett várakat, és terűletének határait előbbre tolta. A király ezért haragra gyűladt, és a Barczaságra vonatkozó adományát 1221. évben visszavonván, a lovagrendet ennek elhagyására szólitá fel. De mielőtt a rendelet végrehajtatott volna, a királyt sikerült kibékíteni, és pedig az alkalommal, midőn leányát Erzsébetet Lajos thüringiai őrgrófnak feleségül adá. Egy 1222. évben kiadott aranybullás oklevél a lovagrendet ujra megerősité az annak 1211. évben adományozott tartományban, hozzá adván Kreuczburgot a körülfekvő mezőséggel, sőt azt kibővité Oláhország egy részével a Dunáig. Azt is megengedé a lovagoknak, hogy kővárakat építsenek, a Barczaságban megtelepedett gyarmatosokat pedig, bármely nemzetiséghez tartozzanak, szabadságaikban biztositá; a miből mellékesen az is kitünik, hogy a lovagok az első adomány azon törekvésének sem feleltek meg, hogy gyarmatosokat ne a király országából gyüjtsenek. Ha a király az idézett 1222. évi levélben a lovagrendet arra jogosítja, hogy az országából a lovagrend birtokába átköltözött embereket kiűzhesse (si aliqui de nostris hominibus sive hospitibus terrae nostrae ad ipsos transmigraverint) és azokat, kik ily

[1]) A németek, a hol idegen népek, különösen szlávok közt megtelepedtek, rendesen pusztaságnak, Wüstenei, szokták jellemezni az általok megszállt tartományt; több érdekes példát a XI. és XII. századból közöl Jung Gyula: Roemer und Romanen in den Donaulaendern czimű munkája 268—272 lapján.

embereket behoznak, a királynak vagy küldöttjeinek kiszolgáltassák, [1]), ebben hajlandóbb vagyok a király tilalmát látni, hogy az ő országából a Barczaságba telepítők ne csődittessenek. A király a multra nézve a tényállást elfogadta, a lovagrendnek pedig semmikép nem válhatott kárára, ha a Barczaság népessége megszaporodott. A király azt a tilalmat is fentartá, hogy a lovagok az ő engedélye nélkül pénzt ne verethessenek.

Figyelmet érdemel a második adománylevél azon kedvezménye is, mely szerint a lovagok és embereik vámmentesek, ha a székelyföldön vagy az oláhok földén (terra Blaccorum) keresztül utaznak. Tudván, hogy az utóbbi név alatt a mai Fogaras vidéke értendő, e második adomány megerősít engem azon felfogásban, hogy a fogarasi földnek semmi része akkor még nem tartozott a Barczasághoz, [2]) mert ha ez igy lett volna, mikép mondhatná a király, hogy a lovagok, ha Fogaras vidékén keresztűl utaznak, adómentesek?

II. András megujított és megbővitett adománya már nem csak a lovagrendnek, hanem első sorban mesterének Salzai Hermannak szól, ki az időben Rómában a pápánál tartózkodott, és az ő befolyásának tulajdonítják némelyek II. András hangulatának jobbra változását a lovagrend iránt. [3]) A pápa az uj adományt megerősité ez év deczember 19-én.

A német rend mestere, Hermann von Salza tapasztalásait most ugy vélte érvényesithetőknek, hogy a Barczaságot még a király ellenére is megtarthassa, és azért a pápa pártfogása alá helyezé magát. Már 1223. évben megtiltá III. Honorius az erdélyi püspöknek, hogy a Barczaságban püspöki jogokat gyakoroljon, minthogy e tartomány közvetlenül Róma alá tartozik. A pápa több rendbeli intézkedése a következő évben hasonló irányban folyt; 1225. július 10-én a lovagrendet megdicsérte azon állhatatosságáért, melylyel tartományukat a király ellen

[1]) Fehér III. 1. k. 372 l. Teutsch és Firnhaber I. 18. lap.

[2]) Philippi i. h. 73. l. állítja, hogy Fogaras egy része ide tartozott, mert a lovagrend birtokának határa Halmágytól a Borcza forrásáig és a Dunáig kitolatott.

[3]) Igy Voigth, Geschichte Preussens. Gr. Bethlen Elek a befolyást Lajos thüringiai grófnak tulajdonítja, ki apósát 1222. október havában meglátogatta.

védelmezték. A német rend ilykép minden köteléket, mely őt a király és az országhoz fűzte, széttépvén, nem sejtett következményeket vont magára. II. András király, felismervén a veszélyt, szokatlan erélylyel, minden eddigi adományait visszavonta, még 1225. évben a Barczaságba nyomult, és a lovagrendet fegyveres kézzel űzte ki. A pápa 1225. és 1226. évben többször ismételte kisérleteit a király akaratának megváltoztatására, és a lovagrend visszahívásának eszközlésére, — de minden siker nélkül.

Az előadott történet időrendje mutatja, hogy a nagy szabadalom, melyet II. András 1224. évben az erdélyi szászoknak adott, a Barczaságra nem terjedett ki, nem is terjedhetett, mert ez akkor még a német lovagrend birtoka volt.

A német lovagrend eltörlése után, birtokának nagyobb része, alkalmasint az, melynek német gyarmatosai voltak, új központot keresett, lakói szorosabb viszonyba léptek egymással, egy kicsiny rész a magyar és székely földhöz jutott. Az előbbihez különösen az ugynevezett terra Zek, melyen ma a fennemlített Hidvég, Erősd, Árapatak, Nyáraspatak és Liget fekszik. [1]) E Zék nevű földet egy Fulcun nevű szász magának sajátítá el, és ennek birtokában maradt a tatárjárásig, a midőn is az egész telep elpusztult. IV. Béla király 1252. évben a földet Vince comesnek, a sepsiszéki hatalmas székely Akadás fiának adományozta, ki egyúttal Sombor, Gerebenes és Sólyomkő ura volt, — és a hidvégi gróf Mikó, és hidvégi gróf Nemes család közös törzsatyjává lett. [2]) Ez a vidék még 1349. évben Küküllő vármegyéhez tartozott, egyik fényes tanúságául a középkori geographia zavartságának. [3]) Ma Sombor és Gerebenes már nem léteznek, Árapataka pedig Felső-Fehér vármegyének Háromszék és a Barczaság közé zárt részében esik.

---

[1]) Határai az oklevél szerint inter terras olachorum de Kircz, saxonum de Barasu, et Siculorum de Sebus.

[2]) Gr. Bethlen Elek és követője Philippi őt a Nemes és Kálnoki grófok ősatyjául tekintik. A Kálnokiakat azonban Nagy Iván csak Nagy Lajos királyig viszi fel.

[3]) Gr. Bethlen Elek i. m. 44. l. Az oklevelet közli Benkő: Milkovia II. 272. l.

Ugyanott fekszik Hidvég is, a hozzátartozó Liget, Eger és Nyáraspatak falvacskákkal.

A havasontúli rész (Oláhország) a Barczaságra ugyan veszendőbe ment a máriánusok kiüzése után, de nem Magyarországra,[1]) mert, mint tudjuk, e részeket pár év mulva a magyar király egy más lovagrendnek adományozta.

A Barczaság igazgatásáról a XIII. század folyama alatt alig van adatunk. Ugy látszik azonban, hogy akkor emelkedett túlsúlyra Brassó városa a többi telepek fölött, és gyakorolt bizonyos hegemoniát. Neve magyar eredetű és hasonló nyelvi eljárás fejlesztett a Város szóból Brassó, mint másutt a Városból Broos nevet. Első okleveles előfordulása 1252. évben a Barassu (saxones de Barassu) alakot mutatja.

A brassói kerület kormányzóit csak a XIV. század elejétől fogva ismeri történetirásunk; első comese nevezetesen Salamon, Simon fia, ki 1326. évben említtetik. Nincs kétség, hogy a székely ispánok, mióta ezek léteztek (1291), mindig igazgatták a brassói kerületet. Salamon és egy-két utódja azon kevesek közé tartoznak, kik nem neveztetnek székely ispánoknak.

Kállay Ferencz azt irja, hogy a Barczaságon ma is sok magyar falu van és volt régen, ilyenek Apácza, Krizba, Bácsfalu, Türkös, Csernátfalva, Szent-Mihályfalva, Mikefalva, Hosszúfalu, Tatrang, Zajzon, Pulcheretz, Zernyest, Tohán, Ujfalu, Komlós, melyeket a régi magyar királyok a székelyek közül telepítettek oda, a véghelyek, de kivált Törcsvár őrizetére, vagy önkéntesen át is mentek lakni, kiket aztán a székelyek ispánja igazgatott, honnan ezek neveztettek *comites Siculorum Brassoviensium.*[2])

De Kállay e következtetése hibás, mert ha a barczasági székelyek kedveért egy comes siculorum Brassoviensium kineveztetett volna, e hivatal alkalmasint állandóságot nyer, mert hisz az ottani székely telepek is mindig megmaradtak. De fő ellenvetés az, hogy ilyen címet, milyent Kállay felállít, (comes Siculorum Brassoviensium = a brassói székelyek ispánja) nem

---

[1]) Mint Philippi tévesen véli, i. m. 123. lap.

[2]) Kállay: Historiai értekezés a székely nemzet eredetéről, 160. 161. lap.

is viselt soha senki, — hanem az illetőknek címe ez: Comes Siculorum, Brassoviensis, Zathmariensis et Maramarusiensis, — azaz székely gróf, Brassó, Szathmár és Máramaros főispánja; a mi, mint mindenki látja, egészen más.

A székely ispánok nemcsak a Barczaságban lakó székelyeket kormányozták, hanem magát egész Brassó vidékét. Mutatja ezt Nagy Lajos királynak 1370. évi levele, mely István székely ispánnak és az ő alispánjának Brassóban szól, és melyben parancsolja, hogy Brassó városát, a kereskedelmi törvénykezést illetőleg hagyja meg régi szabadságában.[1])

Hasonló példákat, melyekből kitűnik, hogy a székely ispánok közigazgatási jogukat Brassóban és vidékén alispánjaik által gyakorolták, még 1385. és 1406. évekből lehet felhozni, tehát jóval túl még azon időn, a melyig jelen munkámban az oklevelileg kimutatható brassói comesek névsora terjed.[2])

Azon kevés esetben, midőn nem maga a székely gróf volt egyszersmind brassói ispán, mégis Brassó vidéke a székely gróf hatósága alatt állt, és ő nevezte ki a brassói ispánt.[3])

Báthory István erdélyi vajda és székely ispán 1484. évi itéletéből világosan kitetszik, hogy in terra et districtu Barcza a székely ispán volt a közigazgatás főnöke, és hogy a lakosság annak fizette meg a királyi adót.

A brassói kerület a XIV. század közepén Comitatusnak neveztetik; igy Nagy Lajos király 1355. évi[4]) levelében, de széknek (sedes) is, mikép e király 1377. 1395. évi levelei mutatják. Még eredetibb, hogy Nagy Lajos 1344. évi levele szerint Höltevény vára (Heltzdorf, castrum Holtven) egyszerűen Brassóban (in Brassó) az ország szélén fekszik.[5]) A districtus Brassóra is vannak példák (1398.), miből látható, hogy ez elnevezésekben értelmi különbség nincs.

Nagy Lajos király 1353. évben Brassó városának kivált-

---

[1]) Székely Okltár I. 75. l.

[2]) Observationes Criticae ad Felmeri Historiam 36. 37. l.

[3]) Székely Okltár I. 60. l.

[4]) Fejér IX. 2. k. 386. l.

[5]) Gr. Dessewffy Okltára 244. lap. Hasonlókép 1370. évben található a székely ispán helyettese »in Brassó.«

ságait állapítá meg.[1]) 1377. évben pedig tizenhárom falut, u. m. Widenbach, Keresztényfalva, (civitas nova, Neustadt), Rosnyó, Volkány, Feketehalom, (Cydinis, vagy Zeiden), Mergenburg, (ma Marienburg vagy Földvár), Nussdorf (villa nucum, ma Nussbach), Veresmarth (rufa rippa, Rothbach), Höltevény, Honigberg (mons mellis), Petersberg, Brigondorf, (ma Brenndorf, Botfalu) és Tartlau helységet egyesített Brassóval, — »ugy a mint eddigelé azzal régóta egyesítve voltak.« Egyúttal megengedi a városnak, hogy a Detre sziklán (in lapide Tydrici) újra várat építsen, mely alatt Törcsvára értendő.[2]) E bekebelezést megerősítette Zsigmond király 1395. és 1428. évben, és azért neveztetnek e helységek Brassó város tartozékainak. (Pertinentiae civitatis.)

A brassói comitatus egész addig, mig a szebeni ispánság hét székéhez csatlakozott, a székely ispánok alatt állt, a miben nincs kétség, noha a székely ispánok névsorát, kik határozottan egyúttal brassói comeseknek neveztetnek, csak 1373. évig vihetjük. A brassaiak a székely ispán kormányát nem tartották nehéz türésű dolognak, mert 1373. és 1385. években állandó állapotkép eszközlék ki, hogy a székely ispán mindig az ő comesök legyen. De 1406. évben Zsigmond királyhoz követeket is küldtek, kérvén őt, hogy Nagy Lajosnak 1370. évben István székely ispánhoz intézett levelét erősítse meg, a mit a brassaiak bizonyosan nem tettek volna, ha a székely ispán igazgatása terhükre van, avagy a nevezett évben náluk az ő hatósága többé fenn nem áll.[3])

A székely ispánnak Brassóban helyettese volt, kit ő nevezett ki, — több ily alispánnak neve ismeretes.

Zsigmond király 1395. évben az ország minden főurának, nemeseinek és törvényhatóságának szóló levélben meghagyja Brassó városa szabadságának épségben tartását. Panasz esetében a vádlottak Brassó városa elé idéztessenek, és az esetben,

---

[1]) Fejér IX. 2. k. 236. l.

[2]) Fejér IX. 5. k. 158. l.

[3]) Eder, Observationes ad Felmerum 37. l. Nagy Lajos idézett 1370. évi levelében meginti a székely ispánt, hogy saját jogkörét és a brassói biró (comes terrestris) jogkörét figyelemben tartsa. (Fejér IX. 4. k. 227. lap.)

ha kielégítő itéletet nem hozna a brassói biró, nem a vádlottak, hanem maga a brassói biró és az esküdt polgárok idéztessenek a székely ispán elé, a ki tehát most a kerület igazgatási főnöke. [1])

A maga helyén már elő volt adva, hogy a Barczaság 1422. évben a szebeni ispánság szabadalmaiban részesült, hogy tehát a hét székhez csatlakozott — valamennyi szász csoport közt az utolsó — és ügyeit a szebeni királybiróhoz felebbezhette.

A Barczaság 1452-ben még külön fizette adóját, de már 1475. évben tényleg a hét és két szász székkel, a beszterczeiekkel együtt. Ez azonban jogi alapot csak 1484. és 1487. évben nyert, midőn az erdélyi vajda alatt a hét és két szász szék a Barcza és Besztercze vidéki szászokkal együtt közös gyűlést tartottak s már ekkor némely pereik is folytak a hét birák szebeni törvényszéke előtt. [2]) A tettleges egyesülés tehát jó későn jött létre.

Az egyesülés utáni korszakban a szász gyarmatok összetartozandósága ily formulával fejeztetett ki: a hét és a két szék, valamint Brassó és Besztercze összes szászsága; — de olykor Brassón kivül még a Barczaság külön említtetik; igy II. Ulászló király 1507. 1508. 1510. 1511. stb. leveleiben Universis saxonibus septem et duarum sedium saxonicalium, ac Brassoviensibus, Bistriciensibus et terrae Barcza. [3]) De olykor Barcza és a többi kerületek előszámláltatván, egyedül csak Brassó külön említése maradt el, a mily esetek Mátyás király 1486., II. Ulászló király 1491. és 1498. évi leveleiben fordúlnak elő.

Ez eljárás magyarázata abban fekszik, hogy Brassó városa a hozzá csatolt helységekkel egy, a Barczaság a másik kerületet képezte, mindkettő a székely ispán hatósága alatt állván. [4]) És ez eljárás történetileg mélyen okadatolva van az

---

[1]) Fejér X. 2. k. 292. 293. lap.

[2]) Jakab Elek: A királyföldi viszonyok ismertetése. II. 19. 20. l.

[3]) Archiv. N. Folge. IV. 293, XII. 299. Eder in Felmerum 186. Székely Okltár I. k. 325. l.

[4]) Ez még az 1422. évi egyesülés után is a hét székkel igy volt; mutatják ezt a székely ispánok intézkedései 1427. és 1484. években. (Székely Okltár I. 247. l.)

által, hogy a német lovagok által bírt tartomány nem volt királyföld (fundus regius) mint a hét szék földe, a miért is a király a lovagok kiüzetése után a tartományt királyi adományozási jogához tartozónak tekinté, és politikailag Fehér megyéhez számítá. A brassói kerület ugy támadt, hogy a király Brassó városnak bizonyos falvakat ajándékozott. A kerület széknek is neveztetett, tekintettel viszonyára Fehér megyéhez. A Barczaság földjén feküdt Törcsvár, a hozzá tartozó helységekkel, és királyi birtokokkal. A Törcsvár alá tartozó helységek Tohán, (már 1398.), Zernest, (1395.), Újfalu, Krizba, Vledény, Apácza (1460.), Bácsfalu, Csernátfalu (1460.), Türkös (1460.), Tatrang (1484.), Hosszufalu (1460.), Zajzon és Pürkeretz. Nincs kétség azonban, hogy az egyik és a másik kerület neve alatt mindkettő is volt értve, a mint ezt Zsigmond király 1395. és 1398 évi leveleiből látjuk, melyekben a barczasági Tohány és Zernest falvak Brassó kerületben fekvőknek mondatnak. [1])

A Brassó városa tulajdonát nem képező helységek és földek kincstári jószágnak tekintettek, és innét van, hogy már 1460. évben a Barczaság az erdélyi Fehér megyében fekvőnek mondatik, a midőn t. i. Mátyás az e kerületbeli Bácsfalu, Csernátfalu, Türkős, Hosszufalu, és Apácza helységekre fele részben néhai bölöni Forró Péter fiának Simonnak, fele részben pedig szentgyörgyi Forró Mihály fiának uj adománylevelet ad, és az e helységekben netán lappangó királyi jogot is nekik adományozza. [2])

Honterus 1542. és a következő évben kiadott munkáiban világosan megkülönbözteti a brassói kerületet a Barczaságtól. [3])

Nagy Lajos 1377. évi levele szerint a brassai polgárok Törcsvárát szabad akaratból, saját költségökön és saját munkájokkal építették, miért a király nekik viszonzásúl lényeges szabadalmakat adott. Az akkor emelkedő erősség, mely Brassó

---

[1]) Fejér X. 2. k. 298. 566. l.

[2]) Székely Okltár I. 185. l.

[3]) Munkái ezek: Formula reformationis ecclesiae Coronensis ac Barcensis totius Provinciae; és: Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis Provinciae.

biztosságára is szolgált, királyi vár maradt, és annak porkolábjai által őriztetett.

Törcsvár, Höltvény [1]) és Királykő végvárakkal 1459. évben a székely ispán alatt állanak. Az utóbbi két vár neve 1486. már eltünik. A hét falu, 1492. évi oklevelek szerint, már ekkor Törcsvárhoz tartozott. Brassó városa sok panaszt emelt a törcsvári várnagyok és tisztek ellen. II. Ulászló király ezért, és pénzbeli érdekből 1498. évben az egész várterületet, mely eddig közvetlen vármegyei föld volt, Brassó városának zálogosította el, oly feltétellel, hogy ha a király ezt tíz év alatt ki akarná váltani, tartozzék a most tőlök felvett 1000 forintot kifizetni. De a király még ugyanez évben ujra 3000 forintot kölcsönzött, mely okból a tiz évi birtokolást ugy magyarázta, hogy a brassóiak a korábbi feltételek mellett ugy tartsák kezökben a törcsvári uradalmat, mint az erdélyi vajdák. Nem sokára (1500 évben) Törcsvár és 9 faluja, a vármegyék hatósága alól kivétetvén, a királyi adó és katonáskodás tekintetében a szászokkal egyenlővé tétettek. Brassó még ezután is több izben adott kölcsönöket, melyek már 6300 frtra felszaporodtak, a miért a zálogjog 25 esztendőre terjesztetett ki. Az erdélyi országgyülés 1615-ben Törcsvárt ismét a pura fiscalitások közé sorozta, de ennek daczára 25 évből 100 évi zálogos birtoklás lett és Bethlen Gábornak már 1616-ban egyik gondját képezte, hogy ezt kiválthassa. [2])

Brassó városa 1625. évben felszólittatván zálogjogának igazolására Törcsvárra, e felhivásnak eleget nem tett, az ország tehát ítéletileg kimondá, hogy Törcsvár és tartozékai korona birtok. Azonban a fejedelem ez év november 9-én Kassán

---

[1]) Jakab Elek állitja, hogy Höltvény, más néven Krizba. Ebből csak annyi igaz, hogy Krizba közelében Höltevény vár régi romjai láthatók. Marienburg is gyanitja, hogy e falu a régi Höltvény várral valami összeköttetésben lehetett. (Geogr. von Siebenbürgen. II. 309—341 lap. Quartalschrift VII. 241. l.)

[2]) Ez év márczius 21-én igy ir a fejedelem Rhédey Ferencznek: A pénzre nekünk is most felette nagy szükségünk van; mert Törcsvárát akarnók a brassaiaktól redimálni, mely 39 ezer frtot meghalad. (Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei 49. lap.) E szerint tévesen állitja, Marienburg (Geographie Siebenbürgens II. 361. lap), hogy a brassaiak 1625. évben vették legelőször zálogba Törcsvárát.

kelt levelében a törcsvári uradalmat még is visszabocsátá a brassaiaknak több feltétel alatt. Nevezetesen Gird, Persan, Holbach nevü, *Fogaras* vidékén (districtus.); Parro és Sárkány *Fehér megyében* fekvő falvakat, az utóbbit csak ideiglenesen, Brassó városa örökre engedje át a fejedelemnek. [1]) Továbbá átengedik a Forgács Zsigmond 15,000 frtnyi tartozásához való jogokat. Egyéb feltételek a vár védelmére vonatkoznak.

II. Rákóczy György 1651. évben megerősité ugyan a Bethlen Gáborral kötött szerződést, kiváná még is, hogy a brassaiak a fennevezett Sárkány, valamint Szunyogszegh faluról örökre mondjanak le. A fejedelem viszont a brassaiaknak Törcsvárt és a hozzá tartozó Bácsfalu, Türkős, Csernátfalu, Hoszszufalu, Tatrang, Zajzon, Purkeretz, Apácza és Krizba nevü, *Fehér megyében* fekvő helységeket adományozza, határozottan megjegyezvén, hogy a vár és a hozzá tartozó 9 falu ne királyföldnek (fundus regius), hanem Fehér megyében fekvő fiscalis jószágoknak tekintessenek, melyek Brassónak cserébe adattak; és feltételül szabván, hogy Törcsváron mindig magyar parancsnok legyen, és hogy a fejedelem abban tetszése szerinti számu őrséget tarthasson. [2])

Áttekintvén az eddig mondottakat, látjuk, hogy a XV. század végeig a törcsvári uradalom és az egész Barczaság Feher megyéhez tartozott, de a székely ispán által kormányoztatott. Brassó városának pedig régi birtokjoga volt a nevezett uradalomra.

Apafi Mihály idején maga Brassó városa is Fehér vármegyéhez tartozott, és e város 1687. évben egy magyar nyelven irt levélben hüséget fogadott a fejedelemnek, a fejedelemasszonynak és ifjabb Apafi Mihálynak. [3])

A XIX. század első felében Brassó vidéke 31 □ mérföldnyi terűletből áll, beosztva kilencz részre, u. m. 1. Brassó

---

[1]) Mikép kerültek e helységek vissza Brassóhoz, erről lásd Fogaras alatt.

[2]) Approbata Const. Pars III. Tit. 82. Art. 1.

[3]) Az eredeti oklevél, melynek bekezdése igy szól: »Mi Fejérvármegyében Brassó Varassanak Birája, Tanács, és egész Communitása Recognoscimus stb.« megvan a gróf Teleki család levéltárában Maros-Vásárhelyen, Missilisek h. 285. szám.

város és egy hozzá tartozó falu; 2. a feketehalmi járás egy m.-várossal és két faluval; 3. a földvári járás egy m.-várossal és három faluval; 4. a prásmári járás egy m.-várossal és két faluval; 5. a rozsnyói járás egy m.-várossal és két faluval; 6. a törcsvári uradalom tizenegy faluval.

Minthogy a XIV. és XV. században a Brassó városhoz 13, és Törcsvárához ugyanannyi falu tartozott, a birtokterület a jelen században is alig változott, mert az elősorolt beosztás szintén 26 helységet mutat ki. Azonban határváltozás még is történt, a törcsvári uradalom itt csak tizenegy faluval fordulván elő. Az uradalom egyik alkatrésze Ó-Tohány ugyanis a katonai határőrvidékbe kapcsoltatott, a távolabbi Szunyogszeghhel együtt, mely azonban eredetileg nem tartozván a törcsvári uradalomhoz, a brassaiak által Bethlen Gábornak adatott cserébe.

A törcsvári uradalom álladékát, mint láttuk, eredetileg hét székely népségű falu képezte, ugymint Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszufalu egykor Nagyfalu, Tatrang, Zajzon, és Pürkerecz; már a XIV. század végén megszaporodik ez álladék néhány mással, közte oláh faluval is, igy Tohan, Zernest, Ujfalu, Vledény. Az erdélyi approbatákban 9 falu számlaltatik elő, mint Törcsvár tartozéka, a fennebbi hét faluhoz még Krizba és Apácza járulván, melyek a XV. század második felében még Fehér megyéhez tartoztak.

Mind a mellett a helységek számára való tekintet nélkül a törcsvári várkerület határában fekvő helységek *Hétfalu*-nak neveztettek, mely név alatt még a legujabb időben is küzdöttek az ellen, hogy Brassó városa által jobbágyságra ne szoríttassanak.

Az 1876. évi törvényhozásnak volt fentartva, hogy Brassót és vidékét valóságos vármegyévé alakítsa, az uj vármegye az idézett törvény alapján 1877. évben megalakult és első főispánúl Szentiványi Gyulát nyerte.

Brassói ispánok.

1326. *Salamon*, Simon fia. Comes de Brasso. (Fejér VIII. 7. k. 191.) Engedetlen Róbert Károly ellen.

1327. *Salamon*. (Bethlen Elek gróf: Geschichtliche Darstellung

des deutschen Ordens in Siebenbürgen. 37. lap. Fejér VIII. 3. k. 246. lap.)

1341. *János* és *Jakab* mester, Miklós fia, Besztercze és Brassó ispánjai. (Fejér VIII. 4. k. 494. lap. Máskép Rosenaui Grosz Miklós fiai, kik 1331. évben Brassó várát a királynak átadták.)

1344. *András* mester, Comes trium generum Siculorum, de Brassow et de Bistriczia. (Fejér IX. 1. k. 263. l.)

1348. *András* mester, székely ispán, Brassó, Szatmár és Máramaros comese. (N. Múzeum. Egy másik ez évi oklevélben, András, Loche fia comes Siculorum et de Brassow. Diplomácziai Emlékek az Anjou-korból. II. 316. lap.)

1349. *András* mester, székely és brassói, valamint szatmári, és máramarosi Comes. (Fejér IX. 1. k. 734, 735, 754 lap. Székely Oklvtár. I. 57.)

1351. *Miklós*, Bereczk fia, Comes de Brassou. (Fejér IX. 2. k. 85. lap. Székely Oklvtár I. 60. lap. Czinár a Fejérhez irt Indexében, hibásan Bereczket veszi brassói ispánnak.) Alatta alispánok is említtetnek. Kállay Ferencznél hibásan: Nicolaus filius Gritii.

1352. *Miklós*, székely és brassói Comes. (Kállay: Historiai értek. a székely nemzet eredetéről. 206. lap. Helyettese volt Szemere.)

1353. *Lökös*, székely és brassói ispán. (Székely Oklvtár I. 62.)

1354. *Lökös*, székely és brassói ispán. (Archiv für Siebenbürg. Landeskunde II. köt. 168. lap.)

1355. *Lökös* mester, székely és brassai ispán. (Fejér IX. 2. k. 386. lap. Székely Oklvtár I. 64. és Eder, ad Schesaeum 238. lap. Petrus filius Dominici, Vice Comes Comitatus de Brassow. Kállay 207. lap.)

1361. . . . . Comes de Brassow (név nélkül Schlözernél.)

1370. *István* mester székely ispán (helyettese ült Brassóban. Archiv i. h. és Székely Oklvtár I. 75. lap.)

1373. *László*, Dezső fia, székely ispán. (Fejér IX. 4. köt. 499. lap.) Nagy Lajos király itt a székely ispánt meginti, hogy a brassóiakat régtől birt erdőjök birtokában ne zavarja. Kitetszik ebből, hogy noha László itt nem neveztetik brassói Comesnek, még is e hivatalt bírta.

Gr. Bethlen Elek (der deutsche Orden in Siebenbürgen 36. lap.) hasonlókép irja, hogy a Barczaság László székely ispán alatt állt, de tévesen nevezi: filius de Séri. Szabó Károly ezt a Lászlót a Losonczi család tagjának ismeri. (Székely Oklevéltár I. 76. lap,) a mi különben egy 1392. évi oklevélből is összevethető. (u. o. 85. l.)

1398. *Perényi Péter* és *Maróthy János* székely ispánok. (Fejér X. 2. k. 568. lap. Nem neveztetnek comites de Brassó, de miután a király nekik meghagyja, hogy a brassóiak kiváltságait épségben tartsák, világos, hogy a kerület hatóságukhoz tartozott.)

DRÁVÁNTÚLI RÉSZEK.

(HELYTELENŰL SLAVONIA ÉS CROATIA.)

Kié e hon, ha nem miénk ?
Ha érte mindent megtevénk,
Ha tiszta kézzel áldozánk,
S lettünk, mi eddig nem valánk:
Nincs hatalom,
Mely visszanyom.
És még neked virulnod kell, oh hon,
Mert isten, ember virraszt pártodon.

Vörösmarty.

Slavoniának eredetéről. A latin közmondás szerint: verba valent sicut nummi. Minden szónak meg van a maga értéke, a mely addig tart, mig a szokás ugyane szót más értékkel, más értelemmel forgalomba nem hozza. A szónak régi értéke ilyenkor sokszor egészen feledékenységbe is megy. Láttuk eddig, hogy a comes és comitatus szó mily különféle fogalmat fejezett ki egykor, és mily nehezen tudnak az új-kor emberei megválni azon gondolattól, hogy a comitatus szó mindenkor azt jelentette, mint ma. A következő lapok a comitatus szót még egy új oldalról fogják ismertetni.

De a neveknél is azt tapasztaljuk, mit a szavaknál, mert a források tárgyilagos megszólaltatásából az tünik ki, hogy tartományok és országok oly nevekkel foglalják el helyöket a világ statusainak családjában, melyek azokat nem illetik meg, és mely nevek alatt régebben egészen más országok értettek.

E megjegyzésre indít engem Slavoniának története, és hogy azt igazoljam, szükség Slavoniának eredetét nyomoznom.

A VI. század második felében a szlovenek, kik eddig a Kárpátokon túl laktak, a Duna mentiben Pannonián át Noricumba, Krainba, Felső-Ausztriába, Stajerországba és Karinthiába [1]) költözének. A longobardok ez országokból 569. évben kivonulván, a tér szabad lett új telepítésekre; és ők e tért az avaroknak engedték át, kik már 568. évben Baján khan alatt Sirmiumot ostromolták.

A szlávok, mint az avarok előhada 568. és 592. évek közt Pannoniát, Noricumot és minden tartományt a Dunától Istriáig megszállottak. Ők különösen szloveneknek neveztet-

[1]) Rački szerint a szlovenek Karantaniát 568—592. közt foglalták el. (Documenta 247. lap. Dimitz: Gesch. Krains I. 100. l.)

nek, kiket csakhamar a sirmiumi és pannoniai dombos tartományban találunk.

Nem valószinű, hogy a szlovenek már akkor Dalmatiába és a Száva alsó folyása közelébe nyomultak volna. Theodorich gót király 508. évben Oswin comesnek a dalmát ügyeket ajánlja, ugyan ezt az Oswint pedig 526. évben Athalarich gót király Dalmatiába és a Száva melletti tartományokba (ad Dalmatiorum atque Saviae provincias) küldi kormányzási dolgokban. [1])

Ebből tehát kitünik, hogy a Száva mellékét a gótok birták, és hogy e vidéknek még akkor geographiai neve nem volt.

A VII. század első felében, 634—635. év táján ismét a Kárpátok mögül, a horvátok nyugati Galicziából, mely akkor Fehér Croatiának neveztetett, — a szerbek pedig keleti Galicziából, mely akkor Fehér Szerbiának neveztetett, kerekedtek fel és a Száván túl kerestek új hazát. Itt a horvátok az ádriai tenger mellékeit foglalták el, a szerbek azoktól keletre a Drina, Bosna és Verbasz folyók mellékein terjeszkedtek.

A horvátok Dalmatiába nyomulásának idejét 640—642. évek közé tehetni. [2])

E század közepén a Balkán félszigetnek szlávok általi megtelepítése már bevégzett tény volt, — ezentúl a szlávok betörése a Dunán és Száván át délfelé megszünik, mert a félsziget majd minden zugát már elfoglalták.

II. Justinián császár alatt (szül. 670. † 711.) az Adria és a Rhodope közti egész tartomány már Slaviniának neveztetett, a mi akkor természetesen nem volt országnév, hanem csak a lakosság fajbeliségének jellemzésére szolgált.

A bevándorolt szlávok igen soká nem alkottak önálló tartományokat, habár egyes csoportok saját főnökeik alatt állhattak.

Az avarok, hatalmuk tetőpontján, a keletrómai birodalom urai voltak Konstantinápoly kapujáig és Heraclius császár csak fővárosára szorítkozott. Ebből kitünik, hogy az egyes

---

[1]) Cassiodorus, Ep. variarum Lib. IX. Epist. VIII. Kukuljevich: Cod. diplom. Regni Croat. Dalmatiae et Slavoniae I. k. 2. és 194. l.

[2]) Rački: Documenta 277. l.

szláv népek különlétre nem vergődhettek. Sirmium praefectusa Salomon, gyenge hadvezér volt, és így annál könnyebben sikerült az avaroknak a várost 579—581. közt elfoglalni. Ez időben Sirmiumot, és általában a Száva, Dráva és Duna közti részt szlovenek lakták, kik az avarok alattvalói lévén, ezek nekik 586. év táján hajókat készítettek a Duna és Száva átkelésére hadjárataik alkalmával. A szlávok az avarok alatt a Tiszánál hadakoznak, és segélyhadakúl küldetnek a longobard királyhoz.

A frankok 781. év táján Pannoniának szávai és szerémi részét lassankint felszabadíták az avarok uralma alól, és ebben a szlovenek által segíttettek. (Rački: Documenta 297.) E frankok Pannoniája majdnem hasonló határokkal birt, mint a rómaiak idején. Kelet felé a Duna volt annak határa, hol abba a Tisza és Száva befolynak. (Rački: 321. lap.) A Dráva és Száva torkolatánál érintkeztek a bolgár és a frank birodalom határai. (U. o. 330. l.)

De a frank birodalom (788.) közvetlenül ama tartományokkal is érintkezett határaival, melyek a byzanti császársággal csak a leglazább összefüggésben álltak, t. i. Dalmatiának horvát vidékeivel, melyek függése valóban csak névszerinti volt. Érintkezett továbbá a román jellemöket megtartó Veglia, Arbe, Cherso és Lussin szigetekkel a dalmát partokon, valamint Zara, Traw, Spalato, Raguza tengerparti városokkal, melyek alattvalói viszonyuknak Byzanczhoz valóban csekély adóval adtak kifejezést. E vidékek élénk kereskedelmi viszonya Olaszországgal, valamint az egyházi összetartozás a frank hatalom közelsége mellett, a byzanti kormányban annál inkább keltett aggodalmat, minél könnyebben forgott fenn az összekoczczanás és háború lehetősége a byzanti alattvalók és a horvátok közt, az utóbbiak rablókalandjai miatt. [1])

A háború csakugyan kitört. Erich herczeg, friauli határgróf 796. évben állitólag a horvátokat ideiglenesen alávetette a frankoknak, és őt Wonomir, egy szláv fejedelem, tél közepén az avarok elleni hadjáratba követte. (Dümmler: Slaven in

[1]) Dr. Harnack, das karolingische und das byzantinische Reich, 32. lap.

Dalmatien 34. l.) A békekötés 798-ban jött létre a byzanti császár és a frank birodalom közt; a békefeltételek csak a tényleges birtokot erősíték meg: Benevent és Istria a frank, Horvátország még akkor a byzanti felsőség alatt maradt. (Harnack Otto u. o. 39. lap.)

A határok végleges megállapítása 803. év augusztus havában történt, midőn a császár Regensburgban tartózkodott, a hol az avarokon kivűl különféle szláv népek is követségileg hódoltak. A horvátok a friauli határgróf hatósága alá helyeztettek, és a frank monarchia megosztása alkalmával Olaszországhoz jöttek. A horvátok kötelességei azonban nehezen álltak másból, mint a frank felsőség elismeréséből, és szabad ajándékok felajánlásából. (Dümmler: Slaven in Dalm. 35. l.)

Valószinűleg e békekötés hagyta meg Pannoniának a Dráva és Száva közt fekvő részét is a frank birodalomnál, legalább az egész IX. század folyamában frank kormányzókat találunk itt, a nélkül, hogy a két folyó közti vidéknek külön tartományi neve lett volna. [1])

Velenczének és Dalmatiának római lakosai (a tengerparti városok) látván azt, hogy minden oldalról a frank birodalom alattvalói vagy védenczei veszik körül, e nyomásnak engedve, (805.) a nyugoti császárnak hódoltak, és Velenczével együtt, ugy látszik, a horvátok is elismerték a frank felsőséget, ugy, hogy most az egész dalmát part, és a belső ország horvátok lakta éjszaki része Nagy Károlynak meghódoltak. (Dümmler: Slaven in Dalmatien 35. lap. Harnack Otto: 48. l.)

Nicephorus byzanti császár, ki alatt e változások előfordultak, 811-ben meghalt, jelentéktelen utódja I. Mihály a frankoknak azt engedélyezte, a mit ő eddigelé megtagadni jónak látott: a császári czímet. A békekötés, melyben ez kimondatik, Nagy Károlynak Dalmatia belföldét engedte át végkép, mely ugy is már 806-ban magát a frankoknak alávetette. E belföld a horvátok hazája volt. (Harnack u. o. 54. l.)

A IX. század közepén lézengő gyenge kormányok alatt a görög birodalom hatalma mindinkább sülyed, és nevezetesen

---

[1]) Pannoniae pars inter Dravam et Savam, a comite Francorum vasallo toto saeculo regebatur, irja Rački: Documenta 368. l.

a déli szerbek, kiknek herczegei a VIII. század végétől vagy a IX. század elejétől egymást követve, a byzanti udvartól függtek, II. Mihály császár idején megalapíták önállásukat. A horvátok azonban összetartozásukat a frank birodalommal ezután is fentartották,[1]) a frank és byzanti irók egyező állítása szerint.

II. Lajos császár 875. évben bekövetkezett halála ismét fordulatot jelez, mert halála után Croatia és Dalmatia ismét a görögöknek jutott, kik fölött akkor Basilius császár uralkodott; Nicetas patricius hadjárata óta a frank uralom többé fenn nem tarthatá magát. A 877. évben kormányra jutott Sedeszlav herczeg jónak találta, hogy magát a hatalmas görög császárnak alávesse. A horvát herczegek, és mint később látni fogjuk, a királyok soha sem örültek teljes politikai függetlenségnek.

Igy találták a helyzetet a Száván és a Balkán félszigeten a magyarok, midőn hódító fegyvereik a Közép-Duna mellékein megcsendültek, a IX. század második felében.

A hódítás történetét az alsó-pannóniai részeken — megengedem — nem lehet mindenben Béla király Névtelenje után közleni, nem mindenben Szabó Károly oly ékes előadása után indulni, ki legrégibb krónikásunk buzgó védelmezője.[2]) De nem akarunk eltekinteni a magyarok benyomulásáról Bolgár- és Ráczországba, sem az ádriai tengerig való száguldozásról, Spalato és Horvátország meghódításáról, a Kulpa és Száva délfelől jövet átkeléséről, Zágráb bevételéről, és a Száva-Dráva közti vidék elfoglalásáról. Mind e dolgokat nem akarjuk a költőknek átengedni, mert ezek későbbi tényekkel és állapotokkal megegyeznek.

Roesler legfőbb ellenvetéseinek egyike, melylyel a Névtelen hitelességét a jelzett eseményekre nézve megdönteni akarja, a krónikásnak azon állítása, mintha Árpád hadai Rácz-

---

[1]) Hirsch: Byzantinische Studien 198. 199. lap. Biboros Constantin azon jelentését, hogy a déli szerbek magokat a byzantiaktól felszabadíták, elveti, mert szerinte a szerbek is a nyugoti császársághoz tartoztak, Nagy Károly korától fogva, a mi azonban téves. (Lásd Rački: Documenta 338—341. lap. Gfrörer II. 126. lap. Harnack Otto: Das karolingische und das byzantinische Reich. 70. lap.)

[2]) Szabó Károly: A magyar vezérek korá 85—88. l.

országban (in terra Racy) száguldoztak volna, azt vélvén Roesler, hogy e név 1234. év előtt nem ismeretes, és hogy azt csak a Nemanja családbeli fejedelmek kapták fel. Ez ellen hivatkozom arra, hogy már Biboros Constantin császár (32. fej.) Rasa városról szól, mely Safarik szerint a mai Novibazar mellett, tehát a régi Rascia vidékén létezett. Sőt András herczeg, III. Béla fia győzelmei Chulmiában és Rasciában (terra Rasse) már 1198. évi, tehát egykorú levelekben említtetnek.[1]) Nem lehet tehát mondani, hogy a Névtelen krónikás a Racy = Rascia nevet még nem ismerhette,[2]) mert épen hazai történetünk hordta azt szét leginkább.

A magyarok hadjárata az Adria felé, és visszajövetelök Zágrábon át, iróink által 894. és 895. évre tétetik. Mint alább látni fogjuk, Brazlaw tartományának meghódítása valamivel később, t. i. 900. év táján esett, és igy a Dráva-Szávának nyugoti és keleti része a magyarok hatalmában volt, és ez időtől fogva a Száva volt Magyarország déli határa, a mi oly tény, melyen a görögök ideiglenes foglalásai nem változtatnak.

Valamint az Alsó-Száva folyása a görög és a frank birodalom közti határt képezte, ugy a frankok idején (a VIII. század végén és a IX. század elején) a Dráva közigazgatási kerületek elhatárolására szolgált. A frankok ugyanis birodalmuk délkeleti határvidékeit nem mindjárt keblezték be egyenjogú részekül a Pyrenäektől a Tiszáig nyuló uralmuk államszerkezetébe, hanem megelégedtek az adóval és segédhadak küldésével; ugy látszik, megyei kerületeket sem alkottak, hanem az alávetett nép igazgatását megtért belhoni fejedelmekre bizták, kik fölött valamely határgróf állt, mint hadiparancsnok, és egy bajor praefectus, mint főbiró. A karinthiai herczeg alatt állt Stajerország nagyobb része, Krajna, a délkeleti Tirol, Istria, Liburnia, Dalmatia és a Dráva-Száva közti tartomány. Egy másik frank határkerület a Drávánál kezdődött, magába foglalta Alsó- és Felső-Pannoniát, és az Enns melletti Ausztriát.

A történet első századaiban Dalmatia és Horvátország mindig együttesen neveztetnek, de hol érintkeznek, és hol külön-

[1]) Kukuljevics: Cod. dipl. Regni Croatiae, etc. II. 192. l.

[2]) Lásd a kritikai ellenvetéseket Roesler: Die Anfänge der Ungarn und der anonyme Notär. Romänische Studien 209—213.

böznek e két országnak határai, azt sem a horvát iróknak nem sikerült tisztába hozni, sem más nyomozóknak; a melynek oka nem lehet más, mint a rendelkezésünkre álló források és adatok elégtelensége. [1])

A két országot későbbi századok sem különböztették meg egymástól. [2])

A Dráva és a Száva közti tartomány a rómaiak alatt Saviának neveztetett; és alsó Krajnától Sirmiumig terjedt. Theodorich gót király alatt e Saviának tartományi igazgatása volt, melynek elnöke Fridilad gót ember vala, a frankok uralma idején sokszor semmi külön névvel nem bírt, hanem csak a két folyó által jeleztetett meg, — valamint Savia sem népnévtől vétetett át. A görögök e tartományt Francochorion-nak nevezték, az az frankok tartományának, és Roesler azt véli, hogy Sirmium, Fruskagora hegységének neve e frank tartomány nevének származéka. [3]) Később, már a magyarok korszakában, e tartományt Sirmiumnak nevezték a görögök, a miből azt kell következtetnünk, hogy a frankok tartományából csak a Dráva és Száva torkolatánál fekvő rész volt a görögök kezében.

---

[1]) Jobb ezt bevallani, mint a dolgot kerülgetni. Récsi Emil ezt írja: a mi a Croatia és Dalmatia közti régi határokat illeti, azoknak fürkészésébe bocsátkozni itt fölösleges volna; annyi bizonyos, hogy némely tengermelléki vidékek hol az egyikhez, hol a másikhoz számittattak. — (Magyarország közjoga 55. lap.) Kerchelich is megoldhatlannak tartja a kérdést.

[2]) Mátyás király 1474. évben Sándor telki apátot adóügyben Raguzába küldvén, azt irja a városnak, hogy az apátot amaz országaiba, t. i. Dalmatiába és Horvátországba, ennélfogva hozzájok küldi. (Hazai Okm. III. 429. l.) Pedig Raguza csak egyik vagy másik országban fekhetett.

[3]) Roesler: Romänische Studien 202. lap, Moët de la Forte-Maison azt állítja, hogy csak a három folyó összefolyásánál fekvő rész kapta a Francochorion nevet, és pedig a XII. században élt János és Manuel Comnen császárok alatt. (Le Francs I. 28. 35. l.) Chorium de *χωριου* comme dé *χώρα*, même sens, on a dit aussi *Chora* autrefois en latin. Már Biboros Constantin ismerte a Francochorion nevet a X. században. Du Cange azon véleményét azonban, hogy a Francochorion név már a VI. században Theodebert Metz királyának idejében divatozott, nem fogadhatom el, mert akkor a frankok még nem birták Sirmiumot. (Századok, 1868. év 561. l.)

Azon időben, a midőn Béla Névtelenje Árpád vezéreit a byzanti birodalomban kalandjain száguldoztatja, az általa említett Horvátország egészen másutt feküdt, mint a mai. A horvátok a IX. században ugyanis a dalmát partok mellett laktak, a mennyiben a római dalmát városok által e partoktól el nem voltak zárva. Országuk határa éjszakon az Albona (Labena) vagy Arsa folyónál, Istria régi határánál kezdődött és délfelé a Cetina torkolatáig nyult; sőt e folyón tul is két zsupánságuk feküdt Chlewno és Imota. Éjszakkeletre Plewo (ma Pliva) tűnik fel a Verbász hasonnevű mellékfolyójánál, és ez a leginkább előre tolt állomás ez irányban, miből Safarik azt a jogosultságot meríti, hogy a Verbász folyót, annak torkolatánál a horvátok határának tekintse. Éjszak-Nyugat felé, hol Horvátország állitólag még a hegységek közt Istria fölött a belső tartományban terjedett el, körűlbelűl a Kulpa forrásáig [1]) kinyujthatni a határt, azonban itt már semmi helységeket nem ismerünk fölfelé azon vonalon túl, mely Zeng és Szluin között elhuzódik.

A Kulpa, mely jó darabig éjszaki irányban folyt, Mötling táján ismét keletre kanyarodik Kamanye felé. E pont képezi a legéjszakibb vonalt, mely a zágrábi püspökséget a Krajnai herczegségtől elválasztja; és e tájon a zágrábi püsdökség határai egyszersmind a régi Horvátország határai Közvetlen a tengeren a Fiuméval határos Tersakt volt a legéjszakibb pont.

Ha Bíboros Constantin császár azt irja, hogy Horvátország a Zentina (Cetina) folyónál kezdődik, és az istriai határig terjed, [2]) akkor ugyan a horvátok lakta földet jelölte ki, de nem különböztette meg Dalmátiát Horvátországtól.

Horvátország részét Dalmátiából kifogni nehéz dolog, maga IV. Miklós pápa még 1288. évben Dalmátia nevében még Horvátországot benn érti. [3])

Bizonyos, hogy a régi Horvátország a mai ogulini,

[1]) A Kulpa a Karst hegységhez tartozó Hóhegy délkeleti oldalán mintegy 5332 lábnyi magasságban ered, Krajnában Kosteltől nyugotra.

[2]) Constantinus Porphyrogeneta: De administrando imperio 30. fej. bonni kiadás 145—6. l.

[3]) Wenzel: IV. 355. 361. 362. 364. 366. 368. 372. 374. 375. l.

szluini, otocsányi határőrezredek területeiből, a Capella hegység vidékétől a tengerpartig, Zengtől kezdve kelet felé azon országokból állt, melyek éjszakon az Unna és Száva által határoltatnak, befoglalván a már fenn jelzett tartományokat.

Nem foglalta tehát magában a Kulpa és Száva közti vidéket, (ezt ugyan Spruner még hozzá számitja), nem Turopolyát, nem Zágrábot és a hasonnevű vármegyét, nem Kőrös és Varasd megyét, és általában semmiféle tartományt, mely a Száva éjszaki vagy bal partján elterül.

E geographiai fogalmakkal tisztában kell lennünk, ha Magyarország első megalakulását a Száva vidékén megérteni akarjuk. A horvát herczegek és későbbi királyok azon Horvátország fölött uralkodtak, melynek határait fent leirtam, és ezt hóditotta meg László király 1091. évben, mig a Dráva és Száva közti részek már előbb hódittattak meg a magyarok által, mint más helyen kimutattam.

A legrégibb oklevelesen ismert horvát herczeg Mislavus, kit Trpimir herczeg 852. évben a maga elődjének nevez.[1]) Következett Domogoj, ki 865/6. évben a velenczeiekkel békét kötött, (Rački 364.) és kit VIII. János pápa 873. évben dux gloriosus-nak, egy krónika Sclavorum pessimus dux czimez.[2]) Majdnem ugyan ez időben (875. év.) Illicus Sclavoniae princeps az istriai tengeri városokat pusztítja. Ismét VIII. János pápa ír 879. évben Sedesclavo glorioso comiti Sclavorum. Ő, ki Trpimir családjából származott, Konstantinápolyba ment, hol Basilius császártól a szlávok herczegévé tétetett és Domogoj fiait számüzetésbe küldte. Valószinü, hogy ekkor engedte át a görög császár a dalmát városok által fizetendő adót a nevezett horvát fejedelemnek. Ez által a horvátok összefüggése a frankokkal, mely a friauli határgrófság felbomlása után ugy is lazább lett, most egészen megszünt.[3])

[1]) Az illető oklevelet Kukuljevics (Codex I. 45.) 837. évre, Rački (Documenta I. 3. lap) 852. évre teszi. Az utóbbinak számítása helyes, mert miután Lothár uralkodása mint frank királyé 840. évben kezdődik, bizonyos, hogy az indictiót nem lehet korábbi időből számitani.

[2]) Kukuljevics: Codex I. 56. Rački: Documenta 366. lap. A krónikás velenczei volt, ki Domogojban nemzete ellenét látta.

[3]) Rački: Documenta 373. lap.

Még ugyan ez évben (879.) a pápai levelek Branimir herczegről szólnak, ki 880-ban is előfordúl, és kit a pápa majd princeps, majd comesnek czímez.

Muntimir, midőn 892-ben Trpimir kiváltságait, melyeket a spalatói püspökség javára kiadott, megerősiti, magát Chroatorum dux-nak nevezi. [1])

Tamislaus v. Tomizlav. X. János pápa egy 925. évi levelében még dux Croatorum, a spalatói zsinat alkalmával (925. 927.) már Croatorum rex — királynak czímeztetik. [2])

Ezt követte idősb Crescimir, kinek fia Dirciszlav 994. és 1000 évben volt király. A némelyek által felsorolt Svetoslavot horvát királynak el nem ismerhetem, mert egy oklevél sem nevezi királynak, hanem csak azon Crescimir testvérének, ki Crescimir Péter nagyapja volt. Ez utóbbi után István neveztetik királynak, ki az említett Crescimir Péter apja volt.

Crescimir, máskép Péter, egy 1059. évi levelében és egy másban, mely Rački szerint 1062. év körül Nonában kelt, magát Chroatorum Dalmatinorumque rex-nek nevezi. Ez időben még is a görög császár tisztjei ültek Dalmátiában, és habár birtokadományozásnál és határkijelölésnél a horvát király beleegyezésére történik hivatkozás, Dalmátiának császári katapanusa még is Comnen, vagy Constantin Ducas császár nevében adta ki rendeleteit, [3]) sőt maga Crescimir király levelei bekezdésében hivatkozik a konstantinápolyi császár kormányzására, az időszámitás meghatározásául; mint ezt például 1066. évi adománylevele a jaderai monostor javára bizonyitja. [4])

Crescimir még 1073. évben szerepel, mint a horvátok királya. A következő évben, Kukuljevics és Rački állitása szerint, Szlaviz volt horvát király, a mi tán nem egészen bizo-

---

[1]) Rački: Documenta 15.

[2]) Rački a zsinatot határozottan 924. évre teszi, de akkor Kukuljevicsnek 925. évszáma sem állhat a pápai levélen, mert nem valószinű, hogy a 924-ben királynak nevezett Tomiszlaw, egy évvel reá megint herczeggé legyen.

[3]) Kukuljevics, Codex I. 118. és 128. l.

[4]) Rački: Documenta 66. l.

nyos, mert az idézett oklevelek őt egyszerüen királynak nevezik, országának elhallgatásával.

Érdekes fejlődés, hogy 1076. évben Demeter, máskép Szvinimir azt vallja, hogy ő Gergely pápától nyerte a királyi hatalmat, és hogy a salonai Sz.-Péter egyházában a zsinatilag összegyűlt papság és nép által megválasztatván, Horvátország és Dalmátia királyává koronáztatott, zászló, kard, jogar és korona átadásával. Más ez évi oklevelekben csak a Szvinimir névvel él, egyikében Tirpimirt és Mutimirt elődjeinek és királyoknak nevezvén, mely utóbbi állitás, mint láttuk, nem egyezik meg a tényekkel. [1])

A horvát királyi méltóságra vonatkozólag megjegyzendő, hogy Dircislav utódjai a királyi uralkodás jelvényeit a konstantinápolyi császártól kapták, és a tényleges függés Konstantinápolytól igy formailag is vazallusi viszonnyá lett. (Rački Documenta 428—430 lap.)

Szvinimir még 1087. évben viselte a koronát, az oklevelek, melyek őt ez időn túl emlegetik, vagy hamisak, vagy azok korát nem lehet biztosan megállapítani. [2])

Már 1089. évben neveztetik II. István horvát-dalmát királynak. Előfordúl neve egy más oklevélben is, melynek keltjét Kukuljevics 1088. évre, de Racki határozatlanul 1088/9 közé teszi. [3])

Ő volt a horvátok utolsó királya, mert László magyar király 1091-dik évben egész Horvátországot és Dalmatiát elfoglalta.

Az ország, mely a horvát herczegek, és későbbi királyok uralma alatt állt, együttesen Slavoniának is neveztetett, a horvát királyok czíme volt rex Croatiae et Dalmatiae, vagy rex Croatorum et Dalmatinorum. A Slavonia név e korban tehát senkit se ejtsen tévedésbe, mert alatta nem a Dráva és Száva közti vidék volt értve, hanem a régi Horvátország, melynek határait már leirtuk.

---

[1]) Kukuljevics, Cod. I. 152—154. l. Rački 106. l.

[2]) Szalay László: Magyarország története I. 181. l. irja, hogy Zvonimir 1089-ben halt meg, — ezt nem lehet bizton állítani.

[3]) Kukuljevics: Codex I. 181. Rački 147. 149. l.

Soha valamely horvát király levelei a Kulpa és Száva-inneni helyről nem keltek, soha ők, vagy tisztjeik intézkedést nem tettek, mely e tartományokra vonatkoznék, mert ezek, ha horvát vagy szloven népséggel bírhattak is, jogkörükön kivűl estek.

A szláv név sokféle alkalmazásban fordúl elő, és soká nem lett valamely ország állandó nevévé. Sedesclavus 879. évben comes Sclavorum, ez azt jelenti, hogy Comes Chroatorum; a pápa 890. évben ir Zuentopolco regi Sclavorum, azaz, a morva Szvatopluknak, 926. évben neveztetik Mihály rex Sclavorum, ki pedig tulajdonkép zachlumorum dux; a pápa is ír 1078-ben Michaeli Sclavorum regi, a ki szintén zachulmiai herczeg. IV. Miklós pápa 1288. évi levelében Ilona regina Slavorum, fiai István és Uros reges Slavorum neveztetnek, pedig szerb királyné és királyfiak voltak. [1])

A keresztes had, mely Raimund toulousi gróf alatt 1096-ban Slavonián keresztűl vonult, tulajdonkép a régi Horvátország és Dalmátia földjét taposta, mert csak azon keresztül lehet Jadra, Salona, Spalato, Ragusa és más tengeri városokhoz jutni; ez volt az egykoru külföldi irók tudomása Slavonia mibenlétéről.

Mi neve volt tehát a Dráva-Száva közti tartománynak és kit uralt ez a magyarok bejövetele előtt?

Erre történetforrásaink elégséges feleletet adnak.

Az avarok birodalma, mely a görög császárságot majdnem megsemmisíté, és melynek határai a dalmát partok voltak, a VIII. század második felében már jóformán megszünt fenyegető veszély lenni Európa keletén. Nagy Károly, megboszulni akarván a segélyt, melyet az avarok szövetségesöknek, Thassilo herczegnek nyujtottak, 791. évben hatalmas fegyveres készültséggel berontott az avarok országába, kik nagy szorongattatásba hozattak, a nélkül, hogy a háboru döntő lett volna. Az avarok még is meggyengíttetvén, 795. évben a Lüneburgban táborozó frank királynál követséggel megjelentek, alávetést, és a keresztyénség befogadását igérvén. A következő évben Erich friauli herczeg frank és longobard sereggel

[1]) Wenzel IV. köt. 318. lap.

és Wonomir szláv herczeggel szövetkezve, az avarok birodalmába betört, és feloszlásának egy uj lökést adott.

Erről a Wonomir-ról Dümmler ugy vélekedik, hogy tán horvát nagyzsupán lehetett, megemlékezvén, hogy Zwonimir nevü horvát király is előfordúl, de ép oly lehetségesnek tartja, hogy Wonomir szloven fejedelem volt a Dráva és Száva közt, ki az avarok szétszórása után a felszabadított nép élére állt.[1])

A következő években ismételt harczok folytak a görögök és frankok közt, az avarok horvát örökségeért, mig végre a frank birodalom délkeleti határai 803. év augusztus havában Regensburgban véglegesen meg nem állapíttattak.

Ugy látszik, hogy a byzanti és a frank császárok egyaránt meghagyták a szláv fejedelmeket az egyes tartományok kormányán, megelégedvén azok vazallusi viszonyával, és azzal, hogy őket valamely közelebbi császári határgróf hatósága alá rendelték. Ilyen szloven fejedelem lehetett Ljudevit, ki dux Pannoniae inferioris neveztetik, Sziszeken, a Száva és a Kulpa összefolyásánál székelt, és a Dráva és Száva közti vidéken kormányzott. Ő 818. évi őszszel Lajos császárnál panaszt emelt Kadolaus friauli herczeg határgróf állitólagos kegyetlensége és féktelensége ellen, de már ez alkalommal kitünt lázadási szándéka, a mint 819-ben valóban fel is zendült. A frankok több évig háboruskodtak vele, mig 823. évben Ljudevit erőszakos halállal kimult Dalmátiában.

Ljudevit minden egykoru krónikában lázadónak van czímezve, és ez világosan jelzi alárendeltségét a frank császár, és annak határgrófjai alá. A Dráva és Száva közti tartomány, külön név nélkül, a frank birodalom része volt.

Utódja, és tán közvetlen utódja volt Ratimir, kinek tartománya a Dráva és Száva közé és tán az utóbbi folyó némi déli részeire is esett. Ő is mint Ljudevit függetlenségi törekvéseket árult el, és azért 838-ban bajor hadsereg küldetett

---

[1]) Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien 34. l. Ugyanő: Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches 6. l. Dimitz sz. Wonimir a Friaul és Pannonia közt lakó szlávok fejedelme volt, tehát valószinüleg azoké, kik a friauli herczeg alól magukat felszabadíták. (Gesch. Krains I. 108. l.)

ellene, melyet be nem várván, és saját erejében nem bizván, futással menekedett.

Ugyan ez idő táján a felső Szávánál Salacho gróf tünik fel, alárendelve a karinthiai határgrófnak. Salacho igazgatására tehát az a vidék lehetett bizva, mely Arnulf császár egy 895. évi levelében, mint marchia juxta Souvam, Riechenberg helységgel előfordul. [1])

E belföldi fejedelmek birtoklása azonban a bolgárok betörése által megzavartatott. Omortag bolgár fejedelem már 824. évben emelt panaszt a frank császárnál, az ország határaira nézve, — követei nem értek czélt, a bolgárok azért 827. évben a Dráván felfelé hadi hajót küldtek, a Száváig az országot pusztiták, és elűzvén a szloven fejedelmeket, bolgár kormányzókat helyeztek be. [2]) De az idők változtak, és a bolgároktól oly kegyetlen bánást tapasztaló szlovenek 853. évben azokkal szövetkeznek, és Lajos német király ellen fellázadván, attól elszakadni akartak. E törekvésnek hadivereségök vetett véget. [3])

Az a Mutimir, kit VIII. János pápa 875. v. 876. évben felszólít, hogy a pannoniai dioecesisbe visszasiessen, és az ott felállított püspökségben találjon vigaszt, Rački szerint a Dráva és a Száva közti vidék fejedelme volt, ki habozott, vajjon Methodius pükpökségébe, kinek Németország papsága, mert a szláv liturgiát alapította, oly nagy ellene volt, bemenjen-e. Támogatja ez összevetést az a tény, hogy Mutimir horvát herczegnek el nem fogadható, mert Domogoj után Sedeslav és Branimir következvén a horvát herczegségben, itt Mutimir számára ez időben nincs hely, csak Ljudevit és Ratimir egykori tartományában. [4])

A pápai levél, Fejér szerint, Duci Sclavoniae, Kukulje-

---

[1]) Rački: Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia 337. l. Dümmler: Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches 32. 33. l. Ma Reichenburg a Száva bal partján, Felső-Krajnában fekszik.

[2]) Einhardi annales ad a. 827. Pertz I. 216. l.

[3]) Rački: Documenta 358. l. azt véli, hogy a szlovenek lázadásának oka a Ljudevit és Ratimir leveretésökből származó sértett hangulat.

[4]) Rački: Documenta 367. 368. l.

vics sz. duci Salvinicae, Racki sz. duci Sclavinicae szól. Nekem ugy látszik, hogy ez utóbbi a helyes formula, mely annyit jelent, mint szlovenek herczege, — dux slovenicae gentis, és igy Kukuljevics, midőn Oklevéltára indexében e Mutimirt slavoniai herczegnek nevezte, anachronismust követett el. [1])

Ez országrész utolsó ismert belföldi fejedelme Brazlaw, ki a Dráva és Száva közt lakó szloveneket kormányozván, már 884. évben Vastag Károlynak hódolt és vazallussá szegődött. [2])

Arnulf király 892. évben Brazlaw-val Hengistfelden, a mai Graetzben, Stájerországban találkozott, és vele megbeszélte a Morvaország elleni hadjáratot.

Morvaország legyőzése után Arnulf császár 896. évben Pannoniát, Mosburggal (Szalavár) a Prívina herczeg által itt alapított fővárosával, Brazlaw herczeg hűséges kormányára bizta, [3]) — és ez az utolsó alkalom, a melyen Brazlaw és az ő országa említtetnek.

Valószinűleg 900. évben foglaltatott el a magyarok által, és pedig akkor, midőn olaszországi hadjáratukból visszajöttek. [4])

Brazlaw országának feldulása és elfoglalása nem azt bizonyítja, mintha a magyarok akkor Horvátországot foglalták volna el, mert Brazlaw tartománya nem Horvátországban feküdt; nem t. i. a IX. és X. századbeli Horvátországban, mely a Szávához délre feküdt, és Dalmátiából és a később ugynevezett török Croatiából és horvát határszélekből állt. Bizonyára nem csak véletlenség dolga, hogy a Dráva és Száva közti tartományban 900-dik éven tul a fejedelmek névsora — mely ugyan eddig is hézagos volt, — megszűnik, míg a horvát királyoké még 1091-ig szakadatlanul folyik.

A történet eddigi folyamából kitünt, hogy Brazlaw és elődjeinek országa sem a frankok, sem az avarok alatt saját

---

[1]) Kukuljevics, Cod. dipl. Regni Croatiae etc. I. 242. l.

[2]) Annales Fuldenses 884. évhez. Pertz: Monum. Germ. Script. I. 401. l.

[3]) Annales Fuldenses, u. o. 413. l.

[4]) Dimitz azt irja: Brazlaws Herzogthum war schon um 900 in die Gewalt der Ungarn gerathen. (Gesch. Krains I. 137. l.)

névvel nem bírt. Terűlete vagy benfoglaltatott a Pannonia inferior elnevezésben, vagy, mint a két folyó köze jelöltetett meg; olykor az idő szerint kormányzó herczeg nevét vette fel; szokássá válván a frank határtartományról, vagy Ljudevit, Brazlaw stb. földéről szólani.

Foglalkozzunk most e vidék hova tartozandóságával, és geographiai fejleményeivel, a magyarok korszakában.

Egy századnál több telik le, mielőtt újra biztos tudomást nyernénk a frankok egykori vazallherczegségének sorsáról. Szent István 1009. évi levele, melyben az általa alapított pécsi püspökség határait leirja, vonja ismét magára figyelmünket. Ez alapítólevél azt mondja, hogy a negyedik határ (Kőárok) a Dunánál kezdődik és a Szávánál végződik. [1])

E teljes hitelü oklevél mutatja, hogy Szent István király idejében Magyarország határai a Száváig terjedtek. Bizonyítja ezt Szt. László király 1093. évi levele is, midőn a pécsi püspökség keleti határait azon terjedelemben megerősíti, a melylyel azokat Szent István kijelölte [2]) de azon tény is, hogy a pécsi püspökség határai a Száva mellett változatlanul megmaradtak, mig a XIII. században a sirmiumi püspökség ujra fel nem állíttatott. Most a pécsi püspökség Dráván-túli részei a sirmiumi püspökség megyéjét alkotják. [3])

Időközben a Dráva és Száva közti rész rövid időre veszendőbe mehetett, tán a görögökhöz, mert Radó nádor 1057. évben az általa alapított száva-szt.-demeteri apátságról mondja, hogy ő azt és az egész provinciát sok hadi fáradsággal visszaszerezte; mondja továbbá, hogy e monostor a Száva mellett (a mai Mitrovitz helyén) a pécsi püspökségben fekszik, a miért

---

[1]) Fejér I. 292. lap. Koller: Historia Episcopatus Quinqueeccle-siensis I. 62—72. l. Timon Imago antiquae et novae Hung. 60. l.

[2]) Fejér I. 480. 481. lap. Még is Sz.-István király 1009. évi levele is gyanúsítva volt, csak azért, mert benne kegyesnek iratik, és mert keltezési helye Jauriana, Geur helyett. (Kerékgyártó miveltségi tört. II. 85. lap.)

[3]) Otrokocsi Ferencz azt mondja, hogy csak 1313. évben találja az első sirmiumi püspök, György nevét. Timon i. h. 61. l.

is a kegyuri jog gyakorlatára Maurus pécsi püspököt kéri fel, [1]) és alapítványát megerősíti.

Midőn a kalocsai püspök önkénye folytán a pécsi püspökség határai megzavartattak, Szent László király 1098. évben a pécsi püspökségnek azon határait megerősíti, a melyekben azt Szent István alapítá, és e szerint ő is elismeri, hogy annak határai a Száváig terjedtek. [2])

Rački oda nyilatkozik, hogy Radó nádor 1057. évi alapító levele álmű, a tudósok majdnem általános véleménye szerint. [3]) A nádor levele, igaz, némely akkor szokatlan kifejezéssel él, és ez által a kritikát kihivja; de azért azon benne említett tények, melyek tárgyunkra vonatkoznak, az akkori eseményekben is találják igazolásukat. Cinnamus, a jól értesült görög író, azt írja, hogy a magyarok gyakran berohantak a byzanti birodalomba, és kevéssel azelőtt, hogy Alexius Comnen a császári trónra lépett, Sirmiumot foglalta el; Procop vértanú kezével tértek vissza, és azt Sirmiumban, Szent Demeter vértanú templomában (az az Mitroviczon) tették le, a mely templomot Illyriának egykori praefektusa emelt. A magyarok száguldozásait Sirmiumban, a Száva mellékein, Thrácziában, és Maczedoniában, Nicephor Bryennius is említi. Ebből az tűnik ki, hogy a magyarok e betörését a görögök foglalása előzte meg, mert saját hazájukban nem pusztítottak volna hadaikkal. De ebből nem következik, hogy Radó idején a magyarok Sirmiumot nem birták volna, — birták, mert akkor is a görögöktől visszafoglalták. A száva szt.-demeteri templomot a görög irók is említik.

Azonban feláldozzuk az 1057. évi oklevelet, habár egészen más okokból, mint minőket Kukuljevics egy jegyzetben ellene felhozott, [4]) feláldozzuk, mert a történeti tények, me-

[1]) Fejér I. 394—396. l. Koller i. h. I. 147. l. Podhraczky az ő jegyzeteiben Anonymushoz 305. l. Kukuljevics: Cod. Regni Croatiae etc. I. 116. 117. l. Csak Pray teszi az évszámot 1056. évre. (Annales I. 60. l.)

[2]) Fejér I. 480. l.

[3]) Rački: Documenta 454. 455. l.

[4]) Kukuljevics, Cod. dipl. I. 117. l. Wenzel I. 27. lap. Évkeltezés nem lévén az oklevélben, Wenzel, ki azt Czech közléséből közzé teszi, azt 1067. év körűl keltnek állítja. Más oklevelet használhatott Czech, midőn a nádorok névsorát összeállítá, (Frankl: A nádori és országbirói hivatal 155. l.)

lyek benne foglaltatnak, más oklevelek által igazolhatók; és az, hogy a magyarok királyságuk elejétől fogva, a Száva vidékét birták, nem egyedül Radó levelével bizonyíttatik.

Valamely hamis oklevélben lehetnek a hamis adatok mellett olyanok is, melyek kétségbe nem vonhatók. Az ál-oklevélkészítőt mindig bizonyos czél vezérlette, többnyire birtokelsajátitás, vagy családi összeköttetések hazudása, de a mi e czéllal nem függ össze, azt hamisítani az illetőknek nem állt érdekükben, sőt inkább érdekükben állt való tények és viszonyok felsorolásával, a hamis adatok fölfedezését nehezíteni, vagy lehetetleníteni. Nem akarok azonban historiai chemiával élni, és egy hamis oklevélben elválasztani a valót a valótlantól, csupán csak azt akarom említeni, hogy abból, mert egy 1067. év körüli oklevélben Radó (Radován) nádor előfordul, szükségkép nem következik, mintha Radó 1057. évben is nádor nem lehetett volna — mint ezt Kukuljevics Iván hinni látszik, sőt inkább az 1057. évi oklevél e részét igazolja. Radó valószinűleg 1057—67-ig (tán előbb vagy utóbb is) volt nádor, legalább nem ismerünk más nádort, ki ez évtizedben élt volna. A tihanyi apátság 1055. évi alapító-levelét hitelesítik, többi közt Zache, comes palatii, — ki ha nádor volt, Radó ez év előtt nem lehetett nádor.

János guercsei esperes azt irja, hogy midőn András király az ország birtokát magának biztosítá, öcscsét Adalbertet slavoniai herczegnek (erről máshelyen), Radót pedig nádornak nevezte ki. Miután I. András 1061. évig uralkodott, világos, hogy Radó szükségkép már 1067. év előtt viselte a nádorságot. János esperes is Radó nádor hadi előmeneteleiről szól a Dráván túl, holott a száva-szt.-demeteri apátság alapítására vonatkozó álműnek bélyegzett oklevelet nehezen ismerte — mi is azt csak 1404. évi átiratból ismerjük.

Az idézett 1057. évi oklevelet Gebhardi, Engel, Szentiványi, Osegovich, Kukuljevics, Rački, stb. álműnek tartják, Farlati, Koller, Péterfy, Pray, Gyurikovich, Wenzel, Podhraczky József, Récsi Emil, Horváth István, Szalay László, Horváth Mihály valónak fogadják el.

mert ebben Rodovan nádor, mint Bugar fia fordúl elő 1071. vagy 1072 év alatt.

De valónak fogadja el III. Honorius pápa is, ki midőn 1218. évben a laberiai kolostort, részint Magyarországban is fekvő jószágainak birtokában megerősíti, azok közt mindkét száva-szent demeteri monostort is emliti, — az egyik t. i. görög monostor volt; és mind kettőről mondja, hogy *Magyarországon* a Száva mellett fekszik. [1]) Megerősíti az egyik monostornak azon haszonélvezeteket és szabadalmakat is, melyeket ez Béla királytól nyert. Ez csak I. Béla lehetett, ki bátyja: András király után 1061. évben trónra lépett, és Radó nádor levelében mint dux Adalbertus, és a király testvére említtetik. Kitetszik a pápa leveléből az is, hogy Béla király szabadalmai nem a görög monostornak szóltak, hogy tehát Radó alapítványa ama másikra vonatkozott.

Dönthetlen adatok bizonyítják, hogy a Dráva és Száva közének nyugati részét, melyet ma Horvátországnak neveznek, már Szent István és I. Béla király mint közvetlen magyar földet birták. Kitünik ez azon birtokpörből, melyet a Vojkfy család nevében Rubin folytatott Thetényi Péter és családja ellen. A peres birtokok a Pakra és Toplicza táján feküdtek, és többi közt Keresztur és Megyurics falu is tartoztak azok közé, melyek közűl az utóbbi ma is találtatik a Pakra és Illova folyó közt, az első báni ezredben. Dénes nádor a király megbizásából e pört megvizsgálta és 1228. évben ebben itéletet hozott. A felek közűl Vojkfy a maga jogainak védelmére Szent István, I. Béla király, és utódjainak legteljesebb hitelű okleveleit mutatta elő (instrumentis autenticis inclite memorie beatissimi Stephani et Bela Belyn condam Regum illustrium, Regni Hungariae, et aliorum ipsis succedentium), a miért is az itélet az ő javára ütött ki, mi megtörténvén, Vojkfy az ő ellenfelével kiegyezett. A pör alatt a Dráva és Száva közt lakó főurak tanúságára történik hivatkozás, ezek tehát nem valamely külön névvel biró tartomány főurai. Dénes nádor itéletét még ugyanez évben megerősitette II. András, és még 1488 évben Mátyás király is. [2]) Az ilyen bizonyitékkal szemben el kell hallgatni a legnagyobb kételynek is.

[1]) Az itteni apátságot Ugrin kalocsai érsek 1228. IV. Béla 1237. abbatiam S. Demetrii de Sirmia nevezi. (Wenzel I. 249. II. 57. l.)

[2]) Wenzel: Árpádkori Uj Okmánytár VI. 454. 457. l. V. ö. Gyuri-

Midőn így Szent Istvánt a Száva mellékének valóságos birtokában találjuk, a történet pedig nem őt nevezi a vidék hóditójának, világos, hogy e részek birtoklását csak elődjeitől örökölhette, és igy a magyarok hóditásai a IX. század végén e vidékre nézve csak ujabb hitelességet nyernek.

A görög birtoklás a két folyó közt. Szent István idejében a Duna és Száva közti részekben majd belföldi fejedelmek uralkodtak, majd a görögök. II. Basilios görög császár 1018. megsemmisíté a bolgár államot, az utolsó Ochridai czár Durazzónál elesett. Csak Sirmiumban ült Sermo herczeg és nem akart a görögöknek meghajolni. A görög parancsnok Constantinus Diogenes ezért barátságot szinlelvén, 1019. évben Sermot egyezségi tanácskozásra szólitotta fel, és ez alkalommal meggyilkolta.[2]) Az említett Constantinus Diogenes Bulgária és Sirmium praefektusa lett, és a görögök az igy elfoglalt Sirmiumot sokáig birták.

A boldvai missale 1068. évre följegyezte, hogy Salamon király Bolgár-Fejérvárt elfoglalta, de csakhamar a bolgárok és görögök csellel visszafoglalták. Az ostromnak története, a mint azt Turóczy előadja,[3]) nem enged kételkednünk, hogy a Szerémség akkor a magyarok kezében volt. László és Géza herczegek ugyanis a Száva folyót tekintik hadmíveleti vonalul, Zalankamenben tanácskoznak, Fejérvárt megrohanják, Bulgariába betörnek, a mit nem tehetnek, ha hátuk mögött a görögök Szerémben ülnek. Az ellenség országából visszatérő herczegek a Buziás melletti halmokon megállapodnak, hogy itt a hadi prédául nyert kincseket és foglyokat megoszszák. E Buziás földre csak nem rég a bessenyők Fejérvár felől jőve és a Szávát átúszva betörtek, és itt »Magyarországon« (irja Turóczy) zsákmányt gyűjtve, és foglyokat magukkal hurczolva, visszavonultak. Buziás ma nem létezik, de Róbert Károly

---

kovics: De situ et ambitu Croatiae et Slavoniae III. 29. Palugyai Imre: Kapcsolt részek 13. lap. Kaprinai kéziratai, Tom. I. sub B. 157. 158. Nro XCIII.

[2]) Igy irják variansokkal Cedrenus, Scylitza, Zonaras, Bryennius, Cinnamus görög irók, megjegyezvén, hogy Sermo alattvalói horvátok valának.

[3]) Schwandtnernél ívrét alakban I. köt. 117. stb. l.

1320. évi levelében még említtetnek: Magyar-Buziás, Tót-Buziás és Kyus-Buziás nevü helységek Szerém megyében, és ugyanazokkal Székelytelek, máskép Kajántó falu,[1]) több más magyar faluval együtt.

Mellékesen bizonyítja ez a hadjárat azt is, hogy Szt. László nem 1091-ben lépte át először a Drávát.

Salamon nyughatatlansága és a királyi herczegek iránti féltékenysége lehetővé tette, hogy a görögök Szerémet ismét kézrekeritsék. Ezt nem türték soká a magyarok.

Még mielőtt Alexius Comnen a császári trónt elfoglalta, tehát 1081. előtt, nem csak egész Sirmiumot visszafoglalták, hanem Thraciába és Maczedóniába is betörvén, egész Scopiáig (az az Skoplje, Vardar mellett) és Nissáig előnyomultak.[2]) Határozottabban teszi ez eseményeket Rački 1073. évre, mert Nicephorus Bryennius szerint, a magyarok betörései és Sirmiumnak és a Száva mellékének elfoglalása nagy gondot okoztak Mihály császárnak. Mihály uralkodása 1071—1078-ig tartott.

A görögök a Szerémséget csak Péterváradig birták mint maga Cinnamus vallja, ki Szerémben görög tartományi főnök volt.

Midőn Bouilloni Gottfried lotharingiai herczeg 1096. évben kereszteshadával Magyarországon keresztül vonult, a Szerémség magyar kézben volt.

És ezt az állapotot szentesité egy nyolczszázados történet.

---

[1]) Oklevél a gr. Draskovics család levéltárában.

[2]) Nycephor Bryennius, Liber III. Cinnamus Lib. V. 5. Nr 8. Bonni kiadás 100. és 227. lap. Osegovich: Unius e Croatis Responsa 74. l., irja, hogy a Száva, Dráva közét, vagy inkább Sirmiumot már Crescimir horvát király birta, ki 1069. évi kiváltságában igy nyilatkozik: Igitur quia Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit Regnum. E szavak elegendők Osegovichnak, annak állítására, hogy Crescimir országterjesztése Sirmiumot is magában foglalta. Miután a görögök ezentúl a sirmiumi praefecturát többé nem említik, szabad következtetni, hogy Sirmium a szerb zendülés alatt vagy maga, vagy segíttetve a szerbek által, valamely horvát bánnak magát megadta, és hogy azután Crescimir azt a »többi« Croatiával egyesítette. — Bizony nagy hódítónak kellett volna lenni Crescimirnak. Osegovich e mellett felejti, hogy az ő állítása szerint a görögök Sirmiumot 1019-től 1081. évig szakadatlanul birták.

A Dráva-Száva közének sem nyugati, sem keleti fele nem viselte még a XI. században a Slavonia nevet.

Az első püspökségek határai Görögország felé. A kalocsai püspökség alá a Duna és Száva köze is, avagy Szirmiumnak egy része is tartozott. [1]) Ez kitűnik Sz. László király 1093. évi leveléből, melyből megtudjuk, hogy Dezső kalocsai püspök a pécsi püspökség keleti határait megsértette, a miért is azokat Sz. László ugy megújította, a mint ezek Sz. István által voltak megállapítva. Dezső (1075—1093-ig) a Duna és Dráva közén érintkezett a pécsi püspökséggel oly módon, hogy határsértés előfordúlhatott. Az érintkező pontok Szerémmegyében léteztek, Erdővéghez keletre. Az idézett két királyi oklevél a Kőárok vizét emliti, mely nem más, mint Kuvesdin görög monostor mellett a Száva felé folyó patak. [2])

Lehet, hogy a határok azért is megzavartattak, mert Szent István után a Szerémséget hosszabb időkig, ámbár ismételt megszakadásokkal, a görögök is bírták.

Mihály császár e vidéket ismét elvesztvén, a pécsi és kalocsai püspökség határai a Duna, Száva és Dráva közén megújíttattak. A kalocsai püspökséghez a két folyó közti csúcs (Sirmium) tartozott, a pécsi püspökséghez az attól nyugatra eső rész, bizonytalan határokkal, a melyek még akkor sem állapíttattak meg, midőn Sz. László a zágrábi püspökséget alapította (1093. év körül) mely tehát kelet felé a pécsi püspökséggel érintkezett. Később e határpör utáni időben, Sz. László a bácsi püspökséget is alapítá[3]), mely aztán 1135. évben a kalocsaival egyesült.

A pécsi püspökség marchiai főesperessége a XIII. és XIV. században is fennállott. Miután a marchia értelme határ

---

[1]) Katona: Historia metr. Colocensis ecclesiae I. 202. lap.

[2]) Koller: Hist. Episcop. Quinq. I. 42—47. l. Osegovich azt tanácsolja, hogy a Kőárok nevű vizet Tolna vagy Fehér megyében, vagy még jobban: Pest megyében és a Jászságban keressük, hol szerinte a Savus, máskép Sadva v. Zagyva, legtöbb hasonlatossággal bír, a Száva folyó névvel, és a melyből könnyebben huzható valamely kőárok a Dunába, mint Slavoniában a Dunától a Száváig. Valóban ennek a pécsi püspökségnek szép határai lehettek, ha a Zagyva folyóig terjedtek. (Unius e Croatis Resp. 82. lap.)

[3]) Katona: Historia metrop. Colocensis Ecclesiae I. 162. l.

vagy határtartomány, e vonalon kellett érintkezni a magyar és görög birodalomnak. Koller véleménye szerint e vonal a Dunától Bánostor mellett Kuvesdin érintésével egyenesen a Száváig Grk mellett huzandó.

A kalocsai püspökmegye pedig szintazon korig szerémi főesperességgel bírt.

Fel sem tehetni, hogy Szt. István a pécsi püspökség határát a Szávánál tűzte volna ki, ha országának határa nem ott lett volna, azonban a görögök betörései és foglalásai miatt e tájon végmegállapodásra nem juthatott.

A pécsi püspökségnek a Dráván túl eső területének határai még akkor sem voltak megállapítva, midőn Sz. László király először szállt át a Dráva folyón. Megállapította tehát II. András király 1235. évben oly formán, hogy a Lisnicze, máskép Valkó folyó képezze a határt a zágrábi és pécsi püspökség közt; a Lisnicze folyótól kezdve pedig körülölelvén egész Posega megyét, a pécsi püspökség határai azon pontig mennek, hol éjszak felől az Almás folyó a Drávába szakad.

Ez azonban csak egyik oldalon tisztázta a viszonyokat, mig a kalocsai egyházmegye felé még igen soká huzodott az átörökölt bonyodalom. IV. Incze pápa meg akarván szüntetni az e rendetlenségből táplálkozó viszályokat, 1247. év szeptember 27-én némely apátokhoz parancsot intézett, hogy a pécsi és kalocsai egyházmegye közti határok kijelölhetésére szükséges vizsgálatot tegyék meg. [1])

Mind ezekből világos, hogy a pécsi püspökség sem a zágrábi, sem a kalocsai püspökséggel nem érintkezhetett másutt, mint a Dráva és Száva közt; határvillongások ez egyházmegyék közt másutt, mint a nevezett két folyó közén nem fordulhattak elő.

De még itt sem értük el Magyarország határát, mert IX. Gergely pápa, midőn a kalocsai érsek kérelmére annak 1229. évben megengedi, hogy »Magyarország azon részében, mely innenső Szerémnek neveztetik«, uj püspökséget alakítson, ez által kimondá, hogy eddig Szerémnek egyik része a kalocsai egyházmegyéhez tartozott. Ha I. András 1057. évi levelét,

[1]) Katona: Historia metr. eccl. Colocensis I. 294.

melylyel Radó nádor alapítványát megerősíti, figyelembe vehetjük, Száva Szt.-Demeter (Mitrovitz) a pécsi egyházmegyében feküdt. Ezt elfogadván, a Szávan túli Szerémségről egyházmegyei tekintetben azt kell feltennünk, hogy ennek az a része, mely a kalocsai püspökséghez közelebb feküdt, ez utóbbihoz tartozott, — egy másik pedig, valószínűleg mely Mitroviczhoz délre esett, a pécsi püspökségtől függött. Következtetni kell azt a pápa azon szavaiból, melyekkel a szerémi püspökség felállítását azzal okadatolja, hogy a nagy terjedelmü kalocsai érsekségben, nagy terjedelme miatt a lelkészi teendők nem végezhetők. A pápa meghatalmazza Ugrin kalocsai érseket, hogy ha a Száván túli Szerémségben (Sirmia ulterior) püspöki szék volna, ezt az uj szerémi püspökséggel (melynek székhelye a kői monostor) egyesítse.

A pápa tehát nem tudta, hogy van-e a Száván túli Szerémségben püspökség, ne csodálkozzunk tehát, ha nem tudjuk, hogy ezen Szerémség mely részei tartoztak a pécsi, és melyek a kalocsai érsekség alá. Bizonyosnak csak annyi látszik előttem, hogy a Szávántúli Szerémségből olyan részek nem tartozhattak a kalocsai érsekség körébe, melyek Mitroviczhoz délre esvén, a pécsi püspökségnek mintegy folytatását képezik.

Elmondtam már más helyen, hogy II. András király unokájának, Jánosnak, a Száván túli Szerémséget adományozta. [1])

II. András idézett 1235. évi levele sok tekintetből érdekes; érdekes többi közt azért is, mert Szent István király 1009. évi alapitó-levelét a pécsi püspökségről átirja, és ennél fogva hitelesnek elismeri. [2]) Az oklevél továbbá a nádor és országbíró hatóságáról is szól, melyet ezek a Dráván túl gyakoroltak, a mi e föld magyarságát tanúsítja. Különös fontosságu végre az a tétel, mely szerint II. András látszólagosan úgy nyilatkozik, mintha Sz. László az első magyar király lett volna, ki a Drávát átlépte. [3])

---

[1]) Lásd I. köt. 257. lap.

[2]) Fejér: III. 2. köt. 422. lap.

[3]) Az oklevél szavai ezek: Quoniam ultra Drave fluvium limes seu terminus Quinqueecclesienis Ecclesiae nondum fuerat stabilitus, cum sanctus rex Ladislaus primus transiverit Drave fluvium, et partes sibi

Lehetetlen nem csodálni a szöveg ilyetén magyarázatát. II. András ugyanazon pillanatban és ugyanazon oklevélben, a melyben Szt. István alapításáról, a pécsi püspökségről szól, nem mondhatta azt, hogy Sz. László volt az első magyar király, ki a Drávát átlépte, nem mondhatta közvetlenül azon szavai után, melyekkel elismeri, hogy a pécsi püspökség határai a Dráván túl még nem voltak kellőleg megállapítva.

Koller e tételt oda véli értendőnek, hogy Sz. László a Drávát azon táján lépte át először, hol ez a határt képezi Magyarország és Horvátország közt, megjegyezvén, hogy a király az átlépés után a szláv részeket (partes sclavicas) foglalta el, és az oklevél e szavai megmagyarázzák, hogy az első átlépés csak a nyomban elfoglalt szláv részekre vonatkozik. [1])

E magyarázat csak az esetben fogadható el, ha a szláv részek (partes sclavicae) alatt nem a mai, hanem a régi Horvátországot értjük, — mert például Zágráb és a szomszéd vármegyék területeit nem volt kitől elfoglalni, ezt a horvát királyok ugy sem birták, és még akkor nem nevezték Slavóniának.

Ugy látszik, hogy ez Túróczy felfogása is, mert Sz. Lászlóról szólván, azt mondja, hogy ő volt az első, ki Dalmatiát és Croatiát meghódította és birodalmával egyesítette. (Pars. II. cap. 56.)

A marchiai esperességhez tartoztak többi közt Erdővég, Lezsimir, Vizics, Gibaracz, Morovich (Marót) Mangyelosz, Nestin, Szuszek, Illok (Ujlak.) Ezekben felismerjük a vonalt, melyen túl kelet felé a szirmiai esperesség elterült. A pécsi püspökséghez különben nemcsak a marchiai, hanem a valkói és eszéki archidiaconatus is tartozott, már Szent István korától. [2])

Azonban nemcsak a pécsi és kalocsai püspök megyéjének a Száváig való terjedése veszi igénybe figyelmünket, hanem az a tény is, hogy még a távoli pannonhalmi apátság is bírt tizedszedési joggal, Somogy megyének a Dráván túl eső részében. Erről a pannonhalmi apátság Szent István király eredeti kivált-

---

sclavicas, regno primum occupavit adducto, — következik a két püspökség határainak leirása.

[2]) Koller: Historia Episcop. Quinqueeccles. II. 88. lap.

[3]) Századok 1868. év 456. lap. Botka Tivadar czikke, hol azt is

ságát mutatta fel, melyet II. Sándor, II. v. III. Orbán és III. Kelemen pápa erősített meg. A pannonhalmi apátság tizedszedési joga Somogy megye Dráván túli részében, mint láttuk, Szt. Istvántól ered; e jogot megerősiték Szt. László, Géza, IV. Béla és V. István királyok.[1])

E tizedszedési jogra nézve az apátság és a zágrábi püspök közt per támadt; a pápa 1221. évben a birói eljárást elrendeli,[2]) és előírja, de a per sokáig eredménytelen maradt, mig végre a pannonhalmi apátság az őt »túl a Dráván, a zágrábi püspök megyéje *alatt*, Slavonia felé« illető tizedekről a nevezett püspökség javára lemondott, a mint mind ez IX. Gergely pápa 1232. évi július 22-én kelt leveléből kitűnik.[3]) A zágrábi püspökség terűlete itt tehát nem Slavonia földje.

Az annyiszor hitelesített tény, hogy Szent István Zágráb táján tizedeket adományozott, már minden kétséget kizár arra nézve, hogy ez az egész vidék Magyarország közvetlen része volt, és e tény sajátságos illustratiót nyer azon kifejezés által, hogy az egyházi jövedelmek beszedési terűlete Slavonia felé, — versus Sclavoniam — kijelöltetik, a mi által ez világosan Szlavoniától megkülönböztetik, mely Sz. István idején a Kulpán túl feküdt, és a horvát királyok alatt állt, és mely alatt voltakép a régi Horvátország értendő. Különben a terűleti contiguitásból is folyik, hogy Somogy vármegye Dráván túli részei, csak Kőrös vagy Verőcze megyéhez eshettek.

Az a kifejezés: »versus Sclavoniam« már korábban fordúl elő, a midőn t. i. a templáriusok 1230. évben a zágrábi püspök Vaska nevű helységével túl a Dráván, határos Rasecha (Rasek) földre nézve egyezségre lépnek. Ez is Slavonia felé feküdt.[5]) Vaska tehát és környéke nem volt Slavonia része, mert a mi csak Szlavonia felé fekszik, az nem fekszik Slavóniában.

Ennyi adat, melyeket még könnyen lehetne bővíteni,

---

mondja, hogy a szerémi püspökség alkotásától, a XIII. század elejétől fogva, a Száván inneni és túli egész Szerémségre volt kiterjesztve.

[1]) Wenzel: Árp. uj Okmtár. I. 216. lap. XI. 470—475 lap. XII. 14.

[2]) Wenzel: u. o. I. 176. lap.

[3]) Tkalcsics: Monumenta Episcop. Zagrab. I. 73. lap., ki azt hibásan 1233. évszámmal közli. Wenzel XI. 243. l.

[5]) Tkalcsics: i. m. I. 65. lap.

eléggé tanúsítja, hogy már első királyaink alatt nem a Dráva, hanem a Száva volt Magyarország határa, hogy a pécsi és kalocsai püspökség a két folyó közét is magában foglalta, sőt a Száván tul is terjedett.

Igaz, hogy az egyházmegyei kerületek nem mindig esnek össze valamely ország határaival, és az utóbbiakra a pápák nem voltak mindig tekintettel. A salzburgi egyházmegye önhatósága határait a pápák és császárok rendeletei alapján a Dráváig követelte, a miért is a salzburgi érsek és zágrábi püspök közt már IV. Béla ideje előtt élénk viták folytak. A csehek a prágai püspöki megye határait a Vág folyóig terjesztik. Midőn az 1742. évi békekötés által Silézia, és ezzel a boroszlói püspökség Poroszországhoz került, a boroszlói püspökség megtartá hatóságát az Austriánál maradt siléziai részben is, mely visszásság megszüntetése még napjainkban sürgettetett.

De mind e példák Magyarországra nem alkalmazhatók, mert Szent István az általa alapított püspökségek területeit nem idegen földön, mint a római német császárok, hanem saját országában jelölte ki; ezen püspökségek nem azok közé tartoztak, melyeket a pápa önhatalmával, éz az országok területének megsértésével szabott ki, hanem Szt. István maga határozta meg (például a pécsi) püspökség terjedelmét, és hogy Szent István a Dráva-Száva közti vidéket, mely részben a kalocsai és pécsi püspökséghez csatoltatott, valóban birta is, az a jelen munkában több helyen bizonyíttatik. Idegen országban Szent István nem utalványozhatott volna jövedelmeket a pannonhalmi apátságnak.

Ha ez nem igy volna, ha a kalocsai és pécsi püspökségek azon részei, melyek a Dráván és Száván túl feküdtek, nem a magyar király, hanem idegen fejedelem országa lett volna, és ezt analog esetnek kellene tekinteni, a prágai, boroszlói és salzburgi egyházmegyék határának más országokra tágításával, — kérdem, ha nem Magyarország, vajjon micsoda országnak része volt akkor a Dráva-Száva köze? Erre semmi pápai levelek nem felelnek.

Igaz, hogy az egyházi közösség nem szolgálhat politikai követelés alapjául, és mert a Magyarország részét képező Muraköz — mint maga Osegovich püspök mondja — a zágrábi

püspökséghez tartozik, ebből szintén oly kevéssé támaszthatnak követelést a horvátok Magyarországra, mint nem a csehek a prágai püspökség a Vág folyónál végződő határai miatt. [1])

Szent István korában azonban ily közösséget ugy sem teszünk fel, azon egyszerü okból, mert a Dráva nem volt Magyarországnak határa.

A Dunán-túli vármegyék részei a Dráva-Száva közén. Baranya, Somogy és Zala vármegyéknek igen lényeges területei a Dráván túl feküdtek. Ezek legrégibb vármegyéink közül valók, és igy fel kell tenni, hogy Dráván-túli részüket már Sz. László király előtt birták, és igy ezek nem lehettek ama »szláv részek«, melyeket Sz. László elfoglalt. Hogy a Dráván-túli némely részek már a megyék keletkezése idején tartoztak az említett három vármegyéhez, következik abból, hogy a XV. századbeli állapot kétségkivül egy ősrégi állapot maradványa, mert az említett században uj vármegyék már nem alakúltak, sőt terjedelmök sem nőtt többé, — akkor a politikai fejlődés már inkább részletezni szerette az ország területét.

Mit kell érteni a Sz. László által meghódított tartomány alatt, kitetszik a Lucius által közlött régi jaderai feliratból:

Anno incarnationis J. C. D. M. MXCI. Alexio Constantinopoleos imperante, tempore, quo Ladislaus Pannoniorum Rex *Croatiae* invasit Regnum. [2]) Azon korban Horvátország a Kulpán túl létezett.

---

[1]) A t. olvasó látja, hogy a fennebbi érvelésnél azon feltevést, mintha a prágai püspökség a Vág folyóig, sőt némelyek szerint épen a Mátráig terjedett volna, meghagytam feltevésnek. Tettem azt, hogy Osegovich érvelésének gyengeségét még azon esetre is kitűntessem, ha a prágai püspökség határairól szóló tan alappal birna. E tan egyedül Prágai Kozmára hivatkozik (Chronica Bohemorum, Pertznél, IX. köt. 91—93. l.), ki a prágai püspökség alapító levelére hivatkozik ugyan, melynek eredetijét azonban senki sem ismeri. Mindazon téves okoskodást, melyet Stredowszky, Palacky (Gech. Böhmens I. 221. és 226. 227. l.) Dudik és más szláv irók annak bizonyítására felhoztak, hogy a prágai püspökség határai Magyarország területén találtattak, megdöntötte Szabó Károly (előbb a budapesti Szemlében, aztán a Magyar vezérek kora 382—385. l.) és Knauz Nándor azon jegyzetekben, melyeket Lányi Károlynak, általa átdolgozott magyar egyháztörténelemhez (199—205. l.) irt. L. Botka Tivadar e tárgyú tanulmányait is a Magyar Sion, II. 241—261. lapjain.

[2]) Lucius, Schwandtnernél. III. 107. lap. ivrét kiadás.

Podgorács és Nassicze, melyek ma Verőczéhez tartoznak, még a XV. század elején is Baranya megyei helységeknek neveztetnek. Hová tartoztak ezek és környékök egyházilag, királyságunk első századában? Valószínűleg az eszéki főesperességhez és igy a pécsi püspökmegyéhez, míg a zágrábi püspökség alkottatván, annak rendeltettek alá.

Somogy várához terjedelmes földek tartoztak a Garics hegy és Császma folyó mentén a XIII. században, melyek ma Kőrös vármegyében fekszenek. E földeket somogyi várjobbágyok birták, és a várispánsági intézmény természetéből folyólag azért nem is lehet állítani, hogy Császma vidéke politikailag Somogy vármegye kiegészítő része lett volna, mert a várispánság tartozékai távol földeken létezhettek. IV. Béla király 1245. évben írja, hogy Izdencz a Dráván túl Somogy megyében, Garics mentén fekszik. Ugyanő 1255. évben Császmafő és Izdencz fekvéséről hasonlókép nyilatkozik. Szerintem a nevezett két helység nem Somogy vármegye határában feküdt, hanem csak somogyi várföld volt.[1]) A császmai káptalan még 1272. évben Izdenczet világosan várföldnek tekinti, helyesen, bár nem mondja, melyik várhoz tartozik.

Vannak azonban más példák, melyek kétségtelenné teszik, hogy magának Somogy vármegyének terűlete a Dráván túli oldalra is átcsapott. IV. Béla 1245. évben Hudina comesnek a Vizkuz nevű földet, mely a Dráván túl »Sümegh megyében« fekszik, adományozza.[2]) E föld is a Császma folyó közelében Kőrös megyében esik, de nem várföld, hanem valóságos nemesi birtok. Egy 1262. évi oklevélben a király a birtokjogot Hudina rokonaira is kiterjeszti, de e földet szlávul nevezi el: terra Megeríza (Medjuriečje, az az Vízköz) hol fekvéséről pedig semmit sem szól.[3]) A Prodaviz nevű földről azt irja IV. Béla 1267. évben, hogy a slavoniai herczegségben a Dráva mentén fek-

[1]) Hazai Okm. VI. 185. lap, a két helységet somogy-megyei részeknek tartja. Fejér VII. 3. k. 27. l. IV. 2. k. 315. lap.

[2]) Mikóczy József: Series banorum, etc. 126. l. E levelet a király 1246. évben megerősíti, és az adományozott földet ujra is Sümegh megyében fekvőnek mondja. (Tkalcsics: Monumenta Episcop. Zagrabiensis. I. 85—87 lap. Wenzel XI. 338. l.)

[3]) Tkalcsics: Monumenta Episc. Zagrab. I. 127. lap.

szik, és emberi emlékezetet meghaladó időben Somogy vármegye alól kivétetett.[1]) E föld ma ismeretlen, de még 1466. év augusztus 1-én kelt innen Mátyás királynak egy levele. Prodaviznek egy igen részletes határjárása van V. István király egy 1270. évi levelében.[2])

Az ott említett határhelyek közül ma is ismeretes a Kamarcha (ma Komarnicza) patak Kapronca és Gyurgyevecz (St. Georgen) közt, a rivus Kolinoa megfelel Kallinovecz falunak Gyurgyeveczhez keletre. Említtetnek a zdelai keresztes-lovagok is (Cruciferi de Zdela). E Zdela megfelel a Dráva balpartján fekvő mai Sdalla falunak, a hasonnevű pataknál. A Jánosvitézek mestere Cornuti Baudon 1358. évben a király jóváhagyása mellett, nevezett Zdela faluját cserébe adja István Zala, Verőcze és Posega megyék főispánjának. A király helybenhagyó leveléből megtudjuk, hogy a már előbb említett Prodaviz (itt Prodancz) István főispán birtoka, és hogy közvetlenül határos volt a Kőrös megyében fekvő Zdela faluval.[3]) Említi az 1267. évi határjárás a Bisztra folyót is, a mely parallel irányban a Drávával foly, ennek balpartján. Mindez okok feltűnővé teszik, mikép fekhetett a Zdelával határos Prodaviz Kőrös megyében. Hisz ez elég távol esik a Dráva partjától, és pedig jobb oldalán; a határjárás pedig, mely Gyurgyeveczet is érinté, szóval sem mondja, hogy a határjárók a Drávát átszállták volna. Azt kell gondolnunk, hogy a Dráva akkor más irányban folyt, oly módon, hogy az egyezkedés tárgyát képező helyek mind a Dráva jobbpartjára estek, és valóban ki lehet mutatni, hogy a török hódítások kezdetén a Dráva Repás táján túl inkább éjszakra folyt, mint ma. Az említett Zdela a mai *Répás* kerületébe esik, és lehet, hogy a répási kerületért Slavonia és Magyarország közt folyt per épen a Dráva medrének változása által okoztatott. Kerchelich a répási terűletet, mint a Dráván túl (értsd baloldalán) Zdala mentén fekvőt ismeri; de aztán mikép állíthatja, hogy a Zdala vize képezte egykor a határt Slavonia és Magyarország közt?[4])

[1]) Wenzel: Árpk. Uj. Okm. VIII. 163. l.

[2]) Wenzel: Árp. Uj. Okm. VIII. 280—286. l.

[3]) Hazai Okmánytár. I. 220. l.

[4]) Kerchelich: Notitiae praeliminares 521. 522. l.

Répásnak ügye már az 1715. évi országgyűlésen hozatott szóba, de még csak az 1751. évi 13-ik czikk rendelte el, hogy Répás terűlete Somogy vármegyéhez visszacsatoltassék. Több évtized mulva sem volt ez ügy rendezve, sőt az 1790—91. évi országgyűlés 63-ik czikkének azon kérése, hogy a király »annak idején« vegyes bizottságot nevezzen ki, mely mindenről jelentést tegyen, a mi ez ügy tárgyalására és abban határozathozatalra szükséges, még visszaesést jelez. [1]) A törvényhozás tekintélyének nem kis sérelmével, a varasdi határőri katonai hatóság megmaradt Répás birtokában, és az 1802. évi országgyűlés (27. czikk) meginl csak az 1790. évihez hasonló végzést hozott. A répási kerület azonban még ma sem került vissza Somogyhoz.

A somogyi Dráván túli rész, Imre királynak egy 1201. évi levele szerint a Velika folyó által határoltatik, és igy a Császma vidékéig terjedt. [2])

Zala vármegyének birtokrészei a Dráva-Száva közt, szintén számos oklevél által igazoltatnak. IV. Béla 1248. évben Herbort comesnek, a Dráván túl Zala megyében fekvő Raszina nevű helységet adományozza, mely ma mint város, Kőrös megye határában, Kapronczához nyugotra, feltalálható. [3])

A Muraköz ma egyházilag a zágrábi érsekséghez tartozik. [4]) E ténynyel szemben felhozzuk, hogy a veszprémi püspök 1232. évben Vizmeth nevű földjét, *melyet már Gizella*

[1]) Az 1791. febr. 28-ki országos ülésen gr. Zichy Ferencz k. pohárnok jelentést tett az országgyűlésnek Répás ügyében kiküldendő bizottság szükségéről. A rendek az ilyen bizottságot feleslegesnek ítélték és csak újra sürgették, hogy a különben elégséges 1751. 13. t. czikk hajtassék végre. (Országgyülési Napló.)

[2]) Wenzel I. 235. lap.

[3]) Fejér: IV. 2. k. 33. lap., és Mikóczy: i. m. 127. lap. Wenzel: VII. 264. l. Fejérnek feltűnt, hogy Raszina a Dráván túl Zala megyében feküdt, és azért a Comitatus Zala-t C. Zagrabiensisre vélte igazitandónak. Czinár az ő indexében még roszabbul Raszina helyett azt irja, hogy castrum Crisiense Zala megyében fekszik.

[4]) Hogy a Muraköz Magyarország kiegészitő része, ezt fényesen bizonyiták: Botka Tivadar a Csengery Antal által szerkesztett Budapesti Szemle XIII. kötetében, avagy 1861. évi folyamában, 54—65 lapon; Palugyai Imre: kapcsolt részek 277—291 lap, hol Botka bizonyitásai majdnem szóról szóra ismételtetnek.

királyné (Regina Gisla) adományozott a veszprémi püspökségnek, de Ochuz bán erőszakosan elfoglalt, és mely a Dráva és Mura közt a varasdi réven innen fekszik, per utján visszakövetteli.[1]) Azonban a veszprémi püspök Vizmeth földet 1239. évben Mihály comesnek eladja, és ez alkalommal megtudjuk, hogy Vizmeth a Dráva és Szaratka folyó közt fekszik. Az utóbbi a Dráva egy kiszakadása, melyből esős időben vízeit nyeri. Hogy e Szaratka a Dráva jobb, azaz varasdi oldalán fekszik, bizonyítja a határjárás, mely szerint előbb a Drávát kell átlépni, s csak azután érhetni a Szaratkához. Még nagyobb figyelmet érdemel, hogy a vizmethi határ a varasdi révhez ér, és miután ez a Dráva jobb partján fekszik, világos, hogy Gizella királyné adománya a Dráván túli vidékre szólt, mely akkor Zala megyéhez tartozott. A Sztrug vize, mely a határjárásban említtetik, ma is a Dráva jobb partján található fel.[2]) Még ugyan ez évben a zalai főispán itéletet hoz Vizmeth tárgyában. Mihály comes javára.

Zala vármegyének egy Dráván-túli részéről, mely a Plitvicza folyó körül feküdt, István bán 1258. évben adományilag rendelkezik.[3])

Az idők viszontagságai, vagy inkább gondatlanságunk folytán, Baranya, Somogy és Zala Dráván-túli részei, Verőcze, Kőrös és Varasdmegyéhez kerültek.[4])

A Slavonia név eredetileg nem a Dráva-Száva közére vonatkozik, hanem a Kulpán túl kezdődő régi Horvátországra. A IX. században már találhatók annak előjelei, hogy Slavonia az ádriai tenger partjain országnévvé erősödik. Angeli Participaci[5]) velenczei doge fia János, mint 817. év alatt olvassuk, Jaderában élt számkivetésben. A krónika szerint János innét előbb Slavoniába, aztán Bergamoba, Olaszországba szökött. Jadrának fekvése miatt kétséget nem szenved, hogy itt Slavonia alatt nem a Dráva-Száva köze, hanem Jadra környéke, tehát a

[1]) Hevenesi kéziratai XXIX. 199. lap. Wenzel XI. 250. lap.

[2]) IV. Béla megerősitő levele Wenzelnél VII. 70. 87. lap.

[3]) Wenzel: VII. 484. lap.

[4]) Mikóczy: Series banorum 26. lap irja, hogy különösen Kőrös vármegyének mai álladéka, nagy részben Somogy és Zalához tartozott.

[5]) E családnév Particiaco és Participatio alakban is előfordúl.

régi Horvátország értendő.[1]) Midőn Nicetas patricius 871. évben a pápai követek elfogatását megboszúlni akará, ez okból Sclaveniae terram megszállja. Lajos császár is ez időben az ő népéről Sclavoniában (populi Sclaveniae nostrae, és: iisdem Sclavenis nostris) szól, a mi alatt a dalmátokat és horvátokat kell érteni, kik a frank uralmat elismerték. [2])

Illycus, slavoniai fejedelem 875. évben Istriát pusztítja.[3]) Ő horvát fejedelem volt.

X. János pápa 924. évben János amonai, és Leo praenesztei püspököt levelekkel Croatiába és Dalmatiába küldi, János spalatoi érsekhez, és suffragan püspökeihez, valamint Tomiszlav királyhoz és Mihály chulmi herczeghez, a czélra, hogy a misének latin nyelven való olvasását eszközöljék per Sclavinicam terram, reményét fejezvén ki a jó eredményre, mert a sclavinusok (sclavini) a római egyháznak különösen hű fiai. A pápa egy másik levele Tomiszláv horvát királynak és Mihály chulmi herczegnek szól, valamint a *Slavoniában* és Dalmatiában lakó (per Sclavoniam et Dalmatiam commorantes) zsupánoknak, papoknak és az egész népnek, azon intéssel, hogy szünjenek meg istennek a barbar, avagy slavinicus nyelven áldozatot hozni, és hogy az igaz hithez szilárdul ragaszkodjanak. Itt először fordúl elő a Slavonia szó, [4]) de a történetből világos, hogy ez, vagy a Sclavinica terra nem jelenti a Száva-Dráva közét, sem Tótországot, hanem hogy itt a régi Horvátországot kell érteni. A pápa ezt az intést nem intézhette a pogányságukban még szilajkodó magyarok keze alatti Dráva-Száva közének. Az ő levelében nevezett Slavonia és Dalmatia azonos jelentésű a horvát herczegek czímeiben előforduló Dalmatia és Croatia tartománynyal. [5])

E példák minden századból előhozhatók, mig a Dráva-Száva közének nyugati része nem lép fel a Slavonia név örököséül.

---

[1]) Rački: Documenta. 319. l.

[2]) Rački: Documenta 362. l.

[3]) U. o. 366. l.

[4]) U. o. 189. 190. 194. l.

[5]) Wenzel: Árpádkori Uj Okmtár VI. 9. l.

II. Henrik király 1002. évben Gottschalk frisingai püspöknek élte fogytáig, azután az ottani kanonoki testületnek a Strasiche (praedium Strasista) nevű birtokot adományozza, a Libnicza, Tabum és Száva közt Krajnában, a valtilói grófságban (in comitatu Valtilonis comitis) fekvő földekkel. Fejér György a Száva folyó név után indulva, ebből azt következteti, hogy a Száva mellékei ez időben nem a horvát királytól, hanem a frank birodalomtól függtek; a miben neki igazat kell adni, csak hogy az idézett oklevélben Krajnáról, nem pedig a Száva alsó folyásáról, s nem a helytelen elnevezésű Szlavoniáról van szó. [1])

János guerchei (goriczai) esperes, ki a XIV. században élt, Szent István életéről igen vad dolgokat irt, melyek, ha azokat nem ő találta fel, valamely kortársa férczművei lehetnek. Azt irja, hogy a német császár 1031. évben Szent Istvánnal békét kötött. Miután Crescimir horvát király Szent Istvánt, a békét megelőző háborúban segítette, Szent István király »Slavoniá«-nak azon részét, mely Magyarországhoz tartozott, nevezetesen azt, hol a Kulpa a Szávába szakad, a Terebes folyóig (az egyesült Pakra és Illova folyó), aztán a Csernavecz mentén a Dráváig a horvát királynak ajándékozta. Slavoniának másik része egy évtized óta Diogenes szerémi herczeg alatt állt. Elvégeztetett egyúttal, hogy Imre, Szent István fia, Slavonia herczegének nyilatkoztassék ki és Crescimir leányát vegye el feleségül.

Itt Imre slavoniai herczegi czíme ellen kell felszólalni, [2]) miről azonban alább lesz szó.

A gercsei esperes közlése, I. András király tetteiről, (1046—1064.) nagy fontosságú. Azt irja ugyanis, hogy »a király ország ását biztosítva látván, gondoskodott az ország jogainak visszaszerzéséről. Testvérét Adalbertet slavoniai herczeggé nevezte ki, Radót pedig nádorrá. Ezek a horvát királyt rendbe szedték (coarctarunt) és Slavoniát régi határaira, a Zettina folyóig visszaszorították.« [3])

---

[1]) Fejér VII. 5. k. 46. l. Dimitz: Geschichte Krains I. 151. l.

[2]) A Chron. Hungarorumban (varsói codex a XIII. századból) Imre szintén nobilis dux Sclavoniae. (Endlicher 76. l.) A hildesheimi annalesekben ad annum 1031. dux Ruizorum. (Pertz: Mon. Gem. SS. III. 98.)

[3]) Rački: Documenta 472. l.

Itt Slavonia megint csak Horvátországot és pedig a tengermellettit jelenti. I. András király, illetőleg testvére Béla és Radó nádor, az előadás szerint Dalmatiában jártak, és hogy ez igy van, bizonyítja Dandulo velenczei történetiró is, ki azt irja, hogy András király Dalmatiára is kiterjeszté uralmát.[1]) Igy aztán érthető, és távol sem elvetendő állítás, hogy Adalbert, a király testvére, slavoniai herczeggé neveztetett, mert Slavonia alatt nem a Dráva-Száva köze, hanem Dalmatia értendő, mely a régi Horvátországgal közösen Slavonia névbe foglaltatott. E példa is mutatja, hogy nem Szent László volt az első király, ki a Drávát átlépte.

De, ha a magyarok a horvát terűletet a Zettináig visszaszorították, kérdés, mi maradt meg ez esetben a horvát király országából ?[2])

Erre, minden tényleges adat hiányában, csak azzal lehet felelni, hogy a magyarok actiója a görögök ellen lévén intézve, hadseregök valószinűleg a mai Bosnián át nyomult nyugot felé és hogy ezen az úton a dalmatiai partok felé közeledtek. Ezt feltéve, a horvát király, ki ez időben Görögország vazallusa volt,[3]) vesztett ugyan, de a Zettinához éjszakra eső régi horvát terűlet neki megmaradt.

A XII. században Dalmatia még mindig Slavoniának is neveztetett. Mihály scardonai püspök 1181. évi levelében irja, hogy Jaderában Farkas magyar nádorral Flasco tinnini püspök, Machareusius comes és Slavoniának több nemes ura gyűlekezett.[4]) Hasonló értelemben szól III. Orbán pápa 1186. évben a Boisçe helységbeli Szent Péter templomáról in partibus Sclavoniae. A nevezett helység pedig a nonai püspökségben, tehát Dalmatiában fekszik.[5])

---

[1]) Muratori : Rerum italicarum Scriptores. Tom. XII. col. 239.

[2]) E kérdést Osegovich is felveti, felel is reá, hogy a kérdéses Zentha a Tisza melletti Zentha is lehet Bodrogh megyében, vagy Zentha folyó a hasonnevű megyével Albania körűl — mely geographiai titkok igazolására Bombardira hivatkozik. (Resp. 74. l.)

[3]) Cedrenus irja 1019. évre : Subacta Bulgaria imperatori se dedi etiam contermina Chroatorum gens. Különben lásd a mit fenn Dircislav és utódjairól mondtam.

[4]) Kukuljevics : Codex dipl. Regni Croat. II. 119. l.

[5]) U. o. II. 135. 136. l.

E században férczeltetett valószinűleg össze azon hártyás regestrum, mely a spalatoi káptalan levéltárában találtatott, és a XI. század végéig létező horvát bánokat és nemzetségeket sorolja elő. E feljegyzés szerint Horvátországban hét bán létezett, kik a királyt választották, ha ez magzat nélkűl meghalt; első ugyanis a horvát bán, második a bosniai, harmadik a szlavoniai (banus Sclavoniae), negyedik a posegai (banus Posigae), ötödik a podraviai (banus Podrave), hatodik az albaniai, hetedik a szerémi (banus Sremi.) [1])

Erős, sőt vakhitelre is sok, mit e feljegyzés szerint valónak el kellene fogadnunk. Nem kevesebbet, mint azt, hogy az egész Dráva és Száva közén még a XI. század végén bánok léteztek volna, kik horvát királyt választának, midőn a horvát királyok már rég a történet homályába visszavonúltak. De ilyen állapot, a milyent a feljegyzés fest, korábban sem létezett, bármily időt vegyünk szemügyre.

Lássuk az állításokat egyenkint. Nincs kifogás a horvát és a slavoniai bán ellen, ha az utóbbi alatt oly főur értetődik, ki a régi Horvátország terűletén működött. Posega alatt nem lehet a Drávántúli Posega megyét érteni, hanem ily nevű terűletnek kellett Szerbiában létezni. [2]) Tomaschek ugyanis a Macuretes municipiumot a Constantin-féle Μεγυρέους-sal tartja össze és a Megjurieč folyó környékére helyezi, mely a Moravába szakad, nevezetesen Szerbiának Posega nevű helyén keresi. [3]) A mi Podraviát illeti, ennek jelentése ugyan Dráva alatti vagy Dráva-melléki rész volna, de e képtelenség már Kukuljevicsnek is feltűnt, ki a Codex tartalomjegyzékében ily igazítási kisérletet tesz: »Podraviae (fors Podramae) banus.« [4]) Rački az általa közlött szövegben felveszi a helyreigazítást és »banus Podramae«-t ir. Vajjon Rama-melléki bán és tartomány helyes magyarázás-e, nem döntöm el. Csak azt jegyzem meg, hogy Spruner az Anjoukori állapotokat feltüntető tér-

[1]) Kukuljevics: u. o. I. 188. l. Rački: Documenta 486. lap. Megelégedésemre szolgál, hogy az utóbbi tudós e feljegyzés hitelességét tagadja, de Kukuljevics is ennek egyes állításait kifogásolja.

[2]) Tán Vinodol táján is. Lásd a modrusi grófokat

[3]) Rački: Documenta 414. l.

[4]) Kukuljevics: Codex dipl. Regni Croat. I. 246. l.

képén, a szerb uzsiczai kerület és a zentai grófság közt Podrima nevű tartományt mutat fel, mely helyesebben Pod-drina, azaz Drina mellékének, vagy aljának volna irandó, mert a Drina forrásainál fekszik. Még 1459. évben említtetik Marcomir Brankovich vajvoda Podrinija. A szerémi bán számára sincs hely, mert Sirmiumot (mely név már a rómaiak alatt létezett, a szlávok bevándorlása előtt, és igy régibb, mint a szláv Srem) vagy a görögök birták, vagy a magyarok, de soha sem a horvát királyok. Még a Szaván-túli Sirmiát sem lehet átengedni, mert idáig nem terjedett a horvát vazallország határa.

III. Sándor pápa 1177. évben irja, hogy aldiaconusát, de Capella Rajmundot, Slavoniába küldte apostoli követűl, — és itt Horvát-Dalmát országot érti e néven; [1]) épen ugy, mint midőn 1180. évben szavait a Dalmatiában és egész Slavoniában lakó nemességhez, papsághoz és néphez intézi. [2])

Mióta Manuel a byzanti trónon ült, Dalmatiának megszerzése és ennek bekeblezése birodalmába volt czélja. A magyar királyi herczegek versenygése a magyar trónért, egyik eszközeül szolgált. — De hasonló czélja volt Velenczének is. A magyarok egy gyászos ütközete a görögökkel 1168. évben, felbátorítá a velenczeieket Zára elfoglalására, s Dalmatia többi része ismét Manuel kezébe esett. III. Béla király sikerrel kisérelhette volna meg Dalmatiának visszafoglalását, azonban szava által a császárnak lekötve volt. Alig érkezett azonban híre az Adriához, hogy Manuel 1180. szeptember 24-én megszünt élni, midőn Spalato példájára a görög kézben volt dalmát városok önkénytesen Bélához állottak, és Zára, mely évek óta a velenczeiek hatalmában volt, lerázván a jármot, szintén a magyar birodalomhoz tért vissza.

Manuel császár életének utolsó évéből van adatunk, hogy Rogeriust Slavoniae ducasnak nevezi, ki pedig Dalmatia vajdája volt. Maga Rogerius ez évben Sclavonae, dei et imperiali gratia Dalmatiae et Chroatiae ducasnak irja magát. [3])

A velenczeiek Zára birtokáért nyolcz évig harczoltak, a köztársaság dogeja czímében még magasabb igényeket árult

[1]) Farlati III. 198. l. Kukuljevics: Cod. dipl. II. 101. l.

[2]) Kukuljevics: Cod. dipl. II. 114. l.

[3]) U. o. II. k. 113. 114. l.

el, mert Oro Mastropietro magát Velencze, Dalmatia és Horvátország herczegének nevezte, (1179—1191.) a mint ő előtte már Faledro Vitalis, (1085.) ki azt még a görög császár kezéből kapta. [1])

III. Béla király jövedelmeinek jegyzékéből, melyet Fejér György 1184. évre tesz, [2]) kitünik, hogy neki a slavoniai herczeg (dux Slavoniae) évenkint 10,000 márkát tartozott fizetni. Tudjuk, hogy ez időben Imre, a király idősb fia volt slavoniai herczeg, és tőle a király csak ugy várhatott jövedelmeket, mint a főispánoktól. Nem akarjuk a kérdést felvetni, mint Schuller, (Umrisse I. 90.) vajjon igazi oklevél-e ez? ki a szerzője? valódiak-e az adatok? Részemről az adatokat valóknak elfogadom, mert más ismert viszonyokkal megegyeznek, azonban az 1184. évszám nem a jegyzék sajátja, azt Fejér bocsátotta a jegyzék homlokán világgá, a nélkül, hogy eljárását okadatolta volna.

Még későbbi korban sem veszett ki annak tudomása, hogy az ádriai tenger keleti partjai Slavoniához tartoztak. Midőn a velenczei kormány 1226. évben a kereskedést »Slavoniával« eltiltotta, bizonyosan nem a mai Slavoniát a Dráva torkolatánál értette, hanem a dalmát tengeri városokat akarta sújtani. [3])

Oly értelemben, a milyenben a templomos lovagok mesterei magokat e rend magyarországi és slavoniai (per Ungariam et Slavoniam) mestereinek czímezték, olyanban szól IX. Gergely pápa is, 1236. évben, visszatekintőleg Imréről és II. Andrásról, mint Magyarország és Slavonia királyairól. [4])

Két szorosan összefüggő kérdés ragadja meg figyelmünket az ország déli részeinek földirati alakulásánál:

Mikor kapta a Kulpa és Száva, továbbá a Száva és Dráva

---

[1]) Velenczei irók szerint, Orseolo Péter, velenczei doge (976—997) volt az első, ki dalmatiai herczegnek is czímezte magát.

[2]) E jegyzékről már szó volt e munka I. 13—18. lapján. Ezt németül közli a Hormayr és Mednyánszky-féle Hist. Taschenbuch 1826. évfolyam 25. lapján; magyarúl pedig Szalay László: Magyarország tört. I. 264. lap.

[3]) Wenzel, XI. 194. l.

[4]) U. o. II. 37. lap.

közti vidék: Zágráb, Zagoria, Varasd és Körös vármegye a Slavonia nevezetet.

Az ország harmadrésze, mint a királyi herczegek kormányzási kerülete.

Sokkal előbb, mintsem Grimm Jakab a német nyelvben a hangcsuszamlás (Lautverschiebung) törvényét feltalálta, szenvedett Magyarország politikai közélete egy más változás alatt, melyet földirati csuszamlásnak szeretnék nevezni, és melynek párja a nemzetek történetében nincs.

Egy jelentékeny szláv faj az ádriai tenger mellékeit elfoglalja és megszállja, és uj hazáját Slavoniának nevezi el, egykorúan ez ősi székeit Dalmatiának és Horvátországnak is, élvén a megszálló faj jogával, a tartomány elnevezésére.

A XIII. század közepén a Kulpa és Száva köze, továbbá a Száva és Dráva közti vidék, körűlbelül a Rekau, Bilo, Czerne Vrh és Papuk hegységekig neveztetett Slavoniának, melynek terűlete Zágráb, Zagoria, Varasd és Kőrös vármegyékre osztatott fel.

Ismét nemzedékek kora telik le, és az imént körvonalozott tartomány négy megyéjével Horvátország nevét veszi fel Slavoniának neve tovább adatik, és közvetlen magyar tartományra ruháztatik, mely a két folyó közt odáig terjed, hol ez a Dunával egyesűlvén, Verőcze, Posega, Valkó és Szerém megyéket foglalta magában.

A mozgalom nyugot felől indúlt kelet felé, és Slavonia, mely eredetileg az ádriai tenger mellett terűlt el, tovább vándorlásában Belgrád kapujáig ért.

Sajátságos viszonyok összetalálkozása hozták létre ezt a csodálatos eredményt; csodálatos még abban is, hogy a nemzet most sem ismeri fel a helyzet fontosságát, a multra nézve pedig, hogy szép tartományokat veszített — csata nélkűl.

Feladatom ez állapotok első csiráit nyomoznom. Az árpádkori magyar királyoknak legszerencsétlenebb politikája volt, [1]) hogy a királyi herczegeknek egyes országrészeket adtak

---

[1]) Régi és ujabb irók erről csak kárhoztatólag nyilatkoztak. Turóczy (II. 42.) I. Andrásról azt mondja, hogy testvérével Bélával tanácskozván, az országot három részre osztották fel, melyből két rész a kir.

kormányzásra, a mi akkor történt, ha a királynak testvére, vagy több gyermeke volt.

Kezdem Imre, Szent István király fiával, de csak azért, hogy az ő herczegi cziméből megkisérlett következtetéseket visszautasítsam. Imre a legendában egyszerűen herczeg (dux) czímmel fordul elő,[1]) de a hildesheimi annales 1031. évre azt mondják, hogy ő dux Ruizorum, ki vadászat alkalmával vadkan által széttépetett.[2]) Az egykorú forrás e közleményében egy szó sem igaz, Sz. István király nevén kivűl. Iróink legnagyobb része, mint Pray, a dux Ruizorum alatt »oroszok herczegét« értenek, — de mi jognál fogva? Mások ugy vélekednek, hogy Imre Slavoniát kormányozta, mióta Crescimir horvát király leányát nőül vette.[3]) János guercsei (nem spalatoi — mint Palugyai irja) esperes, rontván az eredeti szöveget, Imréből dux Raizorumot csinál, a mit Engel Rascia herczegére magyaráz, hozzáadván, hogy *egyúttal* a mai Horvátország, akkori Slavonia herczege is volt. Mindazt azonban Engel nem oly határozottsággal állítja, a mint az őt követő Palugyai[4]) és Gyurikovics. Podhraczky végre azt állítja, hogy Imre, mint dux Russorum, a mosonyi provinciát birta, melynek orosz lakosai a határokat őrizték.[5])

Ha a zágrábi misekönyv czímlapján Szent Imre, hagyományok szerint Dux Slavoniae, azaz slavoniai herczegnek neveztetik, én ily későkori feljegyzésnek (a misekönyv ugyanis 1536. évből való), a midőn a déli országrészek elnevezése már

---

felségnek, a harmadik a herczegnek jutott. Az ország ez első felosztása sok viszálynak és háborúnak lett termőföldje a király és a herczegek közt. Schuller J. K. is (Umrisse und kritische Studien zur Gesch. von Siebenb. 1. füzet, 51. l.) igy nyilatkozik: a legkárosabb és legeszélytelenebb eszköz, melyhez a királyok I. András óta hatalmas trónkövetelők megnyugtatására nyultak, kétségtelenül egy herczegség alapítása volt a királyi méltóság mellett.

[1]) Endlicher: Monumenta Arpadiana 193. l.

[2]) Pertz: Monum. Germaniae SS. III. 76. l.

[3]) Horváth István ezt tagadja, hivatkozván Sz. Margit legendájára, mely szerint Imre herczeg felesége a görög császár leánya lett volna.

[4]) Engel: Geschichte von Dalmatien, stb. 582. lap. Palugyai: A kapcsolt részek. 12. 13. l. Gyurikovics: de situ et ambitu III. 27. l.

[5]) Chronicon Budense 105. lap, a 7-ik jegyzet.

nagy zavart mutatott, nem tudom azt a fontosságot tulajdonítani, mint Horváth István, [1]) és sem azt, sem azon másik adatját, hogy egy 1224. évi oklevélben filii jobagionum S. Regis de Goricza említtetnek, bizonyítékul nem fogadhatom el arra, hogy Sz. István a mai Horvátországot bírta; ámbár bírta.

I. Béla halála után (1063. évben) fiai Géza és László tisztelvén Salamon jogát a koronára, az országot neki átengedék, megelégedvén az »ország harmadrészével«, melyet I. András atyjuknak adott vezérségül. De nem tudjuk, miből áll e harmadrész. [2]) Podhraczky József elegendő ok nélkül állitja, hogy Szent László a Tiszán túli részeket birta herczegségül. [3])

Szent László, midőn Horvátországot elfoglalta, öcscsét Álmost helyezte be oda királyúl, [4]) de a királyi czímet nem kell betüszerint venni, mert a krónikák sokszor megadják azt oly kiváló hatalmú herczegnek, kit az különben nem illet. Maga Lucius, ki Álmosról, mint királyról szól, utóbb maga mondja, hogy Álmos herczeg volt, csakhogy még azt sem lehet megállapitani, az ország mely táján feküdt herczegsége. Összevetése szerint tán a Dunán túl. [5])

Álmos kormányzási kerülete tehát bizonytalan.

Bizonyos azonban, hogy Álmos kormányzási kerületéhez nem tartozott sem Szerém, sem Posega. Kitünik ez Szt.-László királynak azon 1095. évi leveléből, melylyel a tihanyi apátsá-

---

[1]) Horváth István: Über Croatien etc. 35. l.

[2]) Lásd a jelen munka II. k. 15. lapját és Horváth Mihály: Magyarország tört. I. 180. lap. János goriczai főesperes a dolgot ugy adja elő, hogy I. Béla halála után Henrik császár, Salamont a magyar trónra ültette. Béla fiai azért Lengyelországba szökvén, onnan sereggel jöttek vissza. A főpapok és főurak azonban békét hoztak létre, mely szerint az ország két része a Salamoné, a harmadik a herczegeké legyen. Azt, hogy I. András az ország harmadrészét öcscsének Bélának átengedte, a budai krónika is feljegyezte, azt adván hozzá, hogy az országnak ez első izben történt felosztása sok viszálynak a magvát hintette el a királyok és herczegek között.

[3]) Jegyzetei a Chronicon budense 160. lapján.

[4]) Lucius de Regno Dalmatiae libro III. cap. 1. utána Mikóczy: Series Banorum 46. 47. l. Farlati V. 51. l. Wenzel XI. 28.

[5]) Lucius u. o. Libro III. cap. 3. Szalay az elfoglalt uj tartományba helyezi; hasonlókép Mikóczy i. m. 46. l.

got a Szt. István, valamint András és Béla királyok által adományozott jószágok birtokában megerősíti. Ennek az apátságnak adományozta Dávid herczeg (kit, noha I. András király fia volt, a király testvérének nevez) Sz. László beleegyezésével Posaga herczegséget (Posaga ducatum), Posagavárral, Kővel és Földvárral, a melyek birtokában Szent László szintén megerősíti a tihanyi apátságot. [1])

II. Géza 1148. évi, és IV. István 1163. évi leveleiben Belus bán neveztetik, [2]) de tartománya, melyet kormányzott, nem említtetik. Korbuly Belus bán korát egészen félreértette, midőn bizonyosnak állítja róla, hogy ez »az első slavoniai bán, nem volt egyszersmind Horvát- és Dalmátországnak is bánja, mert jóllehet csak egyszerűen banus néven jön elő az oklevelekben, de működése és szereplése az oklevelek szerint Slavoniában történik.« Támogathatni véli Korbuly ez állítást azzal is, hogy egész biztossággal Árpa nevű bánról szól, ki szerinte külön volt Dalmatia és Croatia bánjától. [3])

1142. évben Béla, mint Dux Slavoniae viseli a kormányzást, [4]) és ujra 1157-ben.

A már idézett 1163. évi oklevélből kitetszik, hogy II. Béla fia, István herczeg, a Dráva és Száva közének valamely részét kormányozta — nevét nem adja. A béke, melyet ez évben Manuel görög császár és III. István király kötött, többi közt azt kiváná, hogy ez utóbbi testvérének Bélának (a későbbi III. Béla) bizonyos országrészt (talán Bosniát, tán a Szerémséget), melyek kormánya őt az atyai végintézkedéseknél fogva illette, örökségi joggal átadjon. [5])

Meglepőleg tapasztaljuk, hogy a szerencsétlen rendszer érdekében már külföldi hatalom is fegyvert fogott, — legjobb bizonyíték káros voltáról.

---

[1]) Wenzel VI. 70. l.

[2]) Fejér II. 129. 165. lap.

[3]) Korbuly: A báni méltóság 45. l.

[4]) Palugyai: Kapcsolt részek 17. lap — forrása ismeretlen.

[5]) Szalay: Magyarország tört. I. 256. Pray ugy vélekedik, hogy az örökségi joggal Bélának átadott tartomány alatt a Dráva-Száva közének azon része értendő, mely később szerémi herczegségnek neveztetett, (Annales I. 150. l.) Palma pedig, hogy ez örökség Croatiából és Dalmatiából állt.

Mikóczy szerint Béla volt az első, ki a magyar királyok idején horvátországi herczeg volt,[1]) — első mindenesetre, kiről teljes hitelű oklevelek szólnak.

III. Béla király követte a traditiót, és idősbbik fiának Imrének Dalmátiát és Croatiát adta át kormányzásra, tehát a régi Horvátországot, nem a Dráva és Száva közti uj Slavoniát. Ez kitetszik Péter spalatoi érsek 1194. évi leveléből, melylyel a templáriusok valamely pörét elintézi.[2])

Imre király egy 1197. évi levele világosan irja, mit kell a királyfiak herczegsége alatt érteni, mondván, hogy atyja Béla *in ducatu Slavoniae* létekor, sok zaklatást szenvedett bizonyos Michovoi Albert német nemestől, kinek birtokai szomszédosak lévén a slavoniai herczegség Podgoria és Goritia nevű megyéjével, ezekbe gyakran betört.[3]) Goritia a Kulpán túl, közte és a Korana stb. közt elterült; ez tehát a régi Horvátország, Podgoria a Száván túl, Jaszka körül létezett; — és igy már közelebb esett az uj Horvátországhoz. A következő évben András a tengermelléki Belgrádon, (Alba) »Dalmatia szélén« fekvő Szt. Kozmadamian monostorának kiváltságait megerősíti. Ebben jelen levő tanúi mindnyájan csak a régi Horvátország főurai voltak.[4])

Különben Imre maga első volt, ki a kormányzási szokást mely a királyi herczegnek az ország harmadrészét odaadta, teljes keserűségében megizlelte.

III. Béla ifjabbik fiának, Andrásnak roppant kincseket hagyott azon föltétellel, hogy a Szentsír felszabadítására induljon. András a reászállott kincset fegyveresek gyűjtésére fordítá, de nem a Béla által kitűzött czélra, hanem testvére Imre király ellen, kitől Dalmát- és Horvátország birtokát követelé magának. III. Incze pápa közbenjárására a testvérek közt 1198. évben helyreállott a béke, mely Andrásra nézve kedvező volt, mert ez időtől fogva, és minthogy fegyvereit győzelmesen hordta Ráczországban és Chulmiában, — Dalmatia, Croatia,

---

[1]) Mikóczy József: Series Banorum. 64—66. l.

[2]) Farlati III. 225. l. Katona IV. 428. l. Fejér II. 298. l.

[3]) Fejér II. 304. l.

[4]) Fejér VII. 5. k. 140. l.

Ráma és Chulmia herczegének czímeztetett.[1]) (L. a czikket Podgoria zsupánságról.)

András herczeg mind a mellett háromszor lázadt fel királyi testvére ellen.

II. András, ki 1205-ben a magyar trónra lépett, visszatekintőleg hivatkozik még sokszor herczegségi korában birt tartományára, de midőn czíme Dalmatiae et Chroatiae dux, herczegségét még is Slavoniának nevezi, a miből világos, hogy ez az utóbbi a két országgal azonos.[2])

A mig II. András király uralkodott, fia IV. Béla a köziratokban majd a király első szülöttjének, majd ifjabb magyar királynak nevezte magát. Herczegségéről csak két oklevél szól határozottan, az első 1222. évben kelt — tehát kor szerint is a legelső — melyben magát a magyar király fiának és »egész Slavonia« herczegének nevezi[3]) és mintegy felvilágositásúl, mit kell egész Slavonia alatt érteni, azt irja II. András egy 1226. évi levelében, hogy fia Béla Dalmátia és Horvátország »gubernatora« volt.[4])

Daczára, hogy e két eseten kivűl, Béla magát ifjabb magyar királynak, vagy a király fiának nevezte, tettleges működése Dalmátiában és Horvátországban még is bizonyos. Erre egyik példa, hogy 1224. évben az iránta hű Radusnak és testvéreinek Klokoche földet adományozza, mely az adományban foglalt határleirás szerint a Korana folyó mellett, tehát a régi Horvátországban feküdt.[5])

A posegai káptalan egy 1279. évi leveléből kitűnik, hogy Béla, II. András fia, Valkó vármegyét is kormányozta, azt irván t. i. hogy nevezett Béla, az ő herczegsége korában Paska comesnek a valkómegyei Borsod falut adományozta.[6])

---

[1]) Fejér II. 311—316. lap.

[2]) Fejér III. 1. k. 43. l. De itt András 1207. évben adományokat tesz Glogonza táján. Tehát e vidék már akkor Slavonia volt?

[3]) Tkalcsics: Monumenta hist. episc. Zagrab. I. 50. l. E szerint téves Kerchelich azon állítása, hogy Béla nem élt »egész Slavonia« herczegének czímével.

[4]) Kerchelich: Notitiae praeliminares 118. l. Mikóczy 102. 103. l.

[5]) Fejér III. 1. k. 445—448. l.

[6]) U. o. V. 2. k. 589. l. Ez adatról még alább lesz szó.

Kerchelich azon véleményben van, hogy Béla 1222. évtől 1228. évig működött volna (a régi) Slavoniában. De ez téves. [1]) Még 1226. év második felében adta át II. András másod szülött fiának Kálmánnak azon tartományokat, melyeket eddig Béla kormányzott. Kálmán tehát ez időtől fogva ily címmel élt: Isten kegyelméből a ruthenok (értsd Galiczia) királya, és dicső apám, Magyarország királyának bőkezűségéből Dalmatia és Horvátország herczege. [2])

Kerchelich abban is téved, midőn irja, hogy Kálmán király elődjei Dalmátia, Croatia és *Slavonia* herczegeinek irták magokat, és hogy ennélfogva a bánok is »egész Slavonia« czimével éltek. Erre nincs példa, és ha Béla [3]) II. András elsőszülöttje »egész Slavonia« herczegének nevezte magát, ez ugyan annyit jelent, mint mikor más királyi herczegek Dalmátia és Croatia herczegeinek czimezték és czímeztették magokat. Dalmátia és Croatia mellett még akkor *külön Slavonia nem létezett*, és midőn okleveleink e korban Slavoniáról, vagy egész Slavoniáról szólnak, ez alatt az egykori horvát királyok országát kell érteni, melyet már a görögök Slavonia néven ismernek.

Kálmán király herczegségét 1240. évig kormányozta. [4]) Czímei, melyekkel élt, szintén tanulságosak. IX. Gergely pápa 1238-ban illustris dux Sclavorum-nak nevezi; 1237. évben Kálmán saját leveleiben: dux totius Sclavoniae, a királyi czím természetesen mindig Ruthenián, azaz Galicziára vonatkozik, és noha ez valóban csak czím volt, olykor még is csak azzal élt.

Alatta hivataloskodott Jula bán (1229—1234) és ő az első, ki slavoniai bánnak, sőt totius Slavoniae banus-nak neveztetik, elődjei általánosan csak bánoknak neveztetvén, a megfelelő ország nevének elhallgatásával.

---

[1]) Kerchelich: Notitiae praelim. 191. l.

[2]) Fejér III. 2. köt. 90. 91. l.

[3]) Mikóczy egész indignatióval szólítá fel Kerchelichet, hogy ha férfi, (si vir est) mutasson csak egyetlen herczeget Kálmán előtt, ki dux Dalmatiae et Slavoniae czímet viselt volna. (Series banorum 119. l.) Korbuly Imre kétszeresen téved, midőn Béláról azt irja, hogy 1224. évben Horvát-, Dalmát- és Tótország herczegévé tétetett. (A báni méltóság 211. l.)

[4]) Korbuly szerint 1228—1242. évig; Mikóczy sz. 1226—1240-ig.

Az »egész Slavonia«, mely először IV. Béla herczegségi korában használtatott, királyi kormánya alatt a báni méltóságot viselő főnemes czímét egészíti ki, — de a herczegi czím is, melyet Horvátország királyi vérből származó kormányzói viseltek, a bánokra kezdett átmenni, melyek közűl Dénes bán már 1242. évben magát isten kegyelméből »Dux et banus totius Slavoniae« nevezi, [1]) különben ő IV. Béla egy azonévi oklevelének záradékában, sorozatban a főpapok és nádor után, mint banus Slavoniae et maritimarum fordul elő. [2]) Buteco az egyedűli, ki csak a tengermelléknek bánja volt; ez különben rendszeres hivatal nem lévén, a horvát-dalmát bánnak volt alávetve. [3]) III. András király a brebiri grófokat tisztelte meg a tengermellék örökös báni méltóságával.

Nagy zavar kezdőpontját jelzi az 1275. év. A királyi oklevelek záradékai majdnem megfejthetlen kérdéseket raknak elénk. Egyikben Henrik egész Slavonia bánja; másikban János és Miklós együttesen egész Slavonia bánjai; ismét másban János egyedül egész Slavonia bánja, sőt egy olyan is van, melyben János *slavoniai*, Miklós pedig *dalmatiai és horvát* bánnak, vagy János slavoniai, Miklós pedig tengermelléki bánnak, vagy János egész Slavonia, még is azon fölül Miklós Dalmatia és Horvátország bánjának neveztetik. Hogy ugyan ez évben Tamás egész Slavonia bánjának neveztetik, ez csak a IV. László alatt előforduló sokszori hivatalváltozásnak a jele, és geographiai kérdésünket nem érinti. A bánok saját kiadásu levelei ez időből a fennebbiek képét mutatják. Igy nevezi magát Miklós *egész Horvátország* és Dalmatia bánjának és gecskei ispánnak; a szebeni comes Sándor magát bánnak irja, de miféle? [4]) Egy Dénes bán is előfordul, provinczia megnevezése nélkül. [5])

»Egész Dalmatiá«-ra is van példa, ilyen az, hogy Kalan pécsi püspök 1193. évben és később »egész Dalmatia« és Hor-

[1]) Fejér IV. 1. k. 255. lap.

[2]) U. o. 250. 252. l.

[3]) A tinnini püspök 1274. évben egyúttal tengermelléki bán. A tengermelléki bánokról röviden értekeznek Mikóczy, Series banorum 25. l. és Korbuly i. m. 50. l. Sándor zágrábi főispán 1259-ben tengermelléki bán.

[4]) Fejér V. 2. k. 232—299. l.

[5]) U. o. VII. 3. köt. 77. lap.

vátország Gubernatorának neveztetik. Az olaszok őt duca-nak, az az herczegnek nevezték.

Azt hiszem azonban, hogy az ily kitételek csak nagyobb nyomatékosságért használtatnak, mert vajjon, ki fogja elhinni, hogy mert Szt. István 1025. évben totius Ungariae Rex czímével élt, [1]) előtte valaki Magyarország csak egy része felett uralkodott volna?

János zágrábi püspök, a római császárság és egész Magyarország (totius regni Hungariae) főkanczellárja volt 1432. évben. Hiszi-e azért valaki, hogy Magyarország nem volt egységes? kevesbbé egységes, mint a római császárságnak nevezett Németország?

A totius jelzésének csak Slavoniánál van értelme, mert ez Dalmatiát és Croatiát összefoglalja.

E bonyodalmas állapotból csak annyi látszik kiviláglani, hogy ez időben váltak külön neveik által a tengermellék, valamint a Dráva-Száva közének nyugoti része, — ugy, hogy mind a mellett a slavoniai név nem terjedett tovább a mai Horvátországnál. [2])

Ez eszméket azonban tovább nem nyomozván, itt csak a királyi herczegnek kiadott tartományi harmadrész elvi befolyását a Száva vidék alakulására, kivánom felderiteni.

(IV.) Béla, öcscsének, Kálmánnak, Dalmátia és Horvátország kormányát engedvén át, maga az erdélyi részek igazgatását vállalta el; és itt erélye csakugyan jó szolgálatot tett korban előhaladott apjának és a hazának.

Ezen előzmény után IV. Béla, a királyi trónra jutván, ifjabbik fiát Bélát Slavonia kormányára küldte, herczegi czímmel, — és itt már 1261. évben találjuk őt, mig a király elsőszülöttje István nemcsak Erdélyt, hanem a Tisza mindkét partján levő részeket kormányozta. Czime: erdélyi herczeg és a kúnok ura. [3]) Ő is ifjabb magyar király czímmel élt, mint

---

[1]) Fejér I. 322. lap.

[2]) Ez állapot visszahangzik 1353. évben István herczeg czíméből: dei gratia totius Slavoniae, Croatiae atque Dalmatiae Dux. (Fejér IX. 2. k. 273. l.)

[3]) Még ennél többet látszanak mondani IV. László szavai, midőn 1273. és 1274. évben fiáról azt irja, hogy ő a dunántúli részekben kor-

egykor apja. V. István élete, herczegsége korából, legjobban bizonyítja, mily veszély rejlik az országra nézve a terűleti felosztásban, mely eddigelé a királyi herczegek kielégítése érdekében szokássá vált. Az országnak ez időben két királya volt, két udvartartással, két hadsereggel, kétféle hűséggel, a mint t. i. a nemesség vagy az egyik, vagy a másik királyhoz csatlakozott. Mindkét király serege többször ellenségesen állt egymással szemben, csaták vivattak, a hazafiak vére folyt, — aztán békekötés zárta be az akcziót, hogy ez ujra kezdje el az országot nyugtalanítani.

IV. Béla ifjabbik fia, Béla 1266. és 1268. évben magát Isten kegyelméből *egész Slavonia, Dalmátia és Horvátország herczegének* írja,[1] a mely czim, tudomásom szerint, legelőször fordúl elő ily összetételben, egy ember által használva. Herczegségében Béla 1269. évig működött.

A trónutódok közűl IV. László nem volt slavóniai herczeg, mielőtt a koronát felvette, de igenis András, az ő öcscse, kit 1274—1278. évben mint slavoniai herczeget ismerünk.[2] Az utolsó Árpád-házi király pedig III. András már 1278. évben egész Slavonia, Dalmatia és Horvátország herczege volt,[3] nem tudjuk azonban meddig, mert erre nézve adataink nincsenek.

Ez áttekintést bezárom azzal, hogy III. András, némi csend állván be az országban, anyját Morosini Katalint behívta, a ki 1291. év szept. havában szállt ki Trawban, és királyi fia által slavoniai herczeggé és a tengermellék fejedelmévé neveztetett (Dux Slavoniae, et partium maritimarum princeps.)

Kevés változtatással 1295. évben: ducissa totius Slavoniae et gubernatrix Citra-Danubialium partium usque mare,

---

mányzott, — gerens terrae transdanubialis gubernaculum. (Fejér V. 2. k. 95. l. Wenzel IX. 58. l.)

[1]) Fejér IV. 3. k. 399—401. és 474. l.

[2]) Szalay László szerint meghalt ugyanez évben. (Magyarország tört. II. 106. l.) A jegyzetben azonban mondja, hogy 1277. év második felében vagy 1278. elején halt meg. A való az, hogy III. Miklós pápa még 1278. szeptember 22-én intéz levelet András herczeghez. (Theiner: Mon. I. 329. l.)

[3]) Fejér V. 2. k. 471. l.

vagy 1300. évben ..... usque ad maritima.[1]) Az idézett levelekből most kitünik, hogy Morosini (Thomasina) Katalin Posega és Valkó megyében kormányzott, de e czimében előforduló Slavonia idáig még sem terjedett ki, szintoly kevéssé, mint Baranya és a többi Dunamenti tartományok nem, mert ezek csak az ő személyes kormányzása alá voltak rendelve. Posegát Thomasina hihetőleg ugy bírta, a mikép azt IV. Béla király anyja: Mária bírta, más királynék pedig Beszterczét és Segusdot, mely utóbbi maga Thomasina keze alatt is volt. Birhatta Valkó vármegyét is adományozás utján, mikép előtte Béla, IV. Béla király másodszülött fia.

A királyi vérből származó slavoniai herczegeken kívül voltak mások is a főúri rendből, és ezek közül első, a már említett Dénes 1242-ben. Az ő utódja Ratiszló, voltakép slavoniai bán volt, herczegi czímét ugy hozta magával, mert Galicziának herczege, és különben a király veje volt.

A herczegek méltósága rendkivüli állapotot jelez, folytonosság csak a báni hivatalban van.

Valamint a herczegek, ugy a bánok is egész IV. Béla koráig helyes czimzéssel éltek: egész Slavonia, vagy a hasonjelentésü Dalmátia és Horvátország neve fordult benne elő.

Az ország harmadrészét kormányzó királyi herczegek, tartományukban majdnem királyi jogokat gyakoroltak: pénzveretési joguk volt, püspököket neveztek ki, városi kiváltságokat osztogattak, egyes hü embereket, és egész osztályokat is nemesi rangra emeltek, sőt a régibb időben köziratok nem csak a király, de az ő pecsétjök alatt, az ő tanúságuk mellett is adattak ki. A tihanyi apátság alapitó levele (1055) záradéka kelt András király kormányzása kilenczedik évében, regnante .... anno regni sui nono, et cum eo nobilissimo duce Béla; a melynek értelme nem más, mint hogy Béla akkor I. András kormánytársa volt.[2])

A királyok annál inkább fiaik beleegyezésére is hivatkoztak,

---

[1]) Wenzel: Árpádkori Uj Okm. X. 186. 375. l.

[2]) Fejér I. 393. 394. l. V. ö. Podhraczky jegyzeteit a Chronicon budense 106. lapján.

valami kormányi intézkedésben, ha ez herczegségök területére vonatkozott.[1])

A királyi herczegeknek majdnem hasonló udvartartásuk volt, mint a királynak. Béla herczeg egy 1230. évi levele alatt például említtetnek az ő kanczellárja, étekfogó mestere, tálnokmestere és főlovászmestere. Sőt ezek után van Jula erdélyi vajda is, minthogy Béla akkor az erdélyi részeket kormányozta.

Alig szükség mondani, hogy a nagy kiváltságok, melyeket a királyi herczegek a Dráva-Száva közén gyakoroltak, nem az illető tartomány valamely közjogából származtak, hanem, hogy ezek a királyi ház családi politikájából folytak. Ez előjogok a királyi herczeg személyéhez ragadtak, és midőn a Dráva-Száva közén nem királyi herczeg, hanem a bán kormányzott, ez előjogok megszüntek, és a közigazgatás a szokott mederben mozgott. Az »ország harmadrésze« alatt szükségkép nem kellett volna a régi Slavoniát, vagy melléktartományait érteni, a mint valóban a történeti események sokszor ugy fejlődtek, hogy valószínüvé lett, miszerint ezentúl Erdély fog lenni azon tartomány, mely a szokásos harmadrészkép adatik át a királyi herczegeknek, természetesen kibővítve még szomszéd megyékkel is, mert a harmadrészt bizonyosan nem értették földmérői szigorral.

E családi politika nem csak téves, hanem káros is volt, mert a királyi herczegek szereplése a Dráva-Száva közén akaratlanul is elkülönítési eszméket érlelt. Nem lehetett elkerülni, hogy a nagy tekintélyből, melylyel a királyi herczegek ott birtak, egy némi rész a bánokra ne jusson örökségül, midőn herczegek már nem kormányoztak. A herczegek fénye alatt nőtt a tartomány terűlete is, mert a mire a horvátok, mint az Adria szomszédságában lakó, és Kálmán alatt Magyarországhoz kerűlt nép, jogot nem tarthatott, azt a királyi herczegeknek adta a családi politika, — de midőn a herczegeknek tartománya nőtt, nőtt azon tartomány is, mely idegen elnevezést kölcsönözvén, e czég alatt lassankint, tán öntudatlanul és szándék nélkül az országban külön állást foglalt.

---

[1]) Wenzel IX. 543. lap. IV. Béla 1265. évi levele.

Hogy a személyes politika volt e korban, legalább a fenforgó kérdésben, irányadó, mutatja, hogy a Dráva-Száva közti tartomány majd ducatusnak, majd banatusnak neveztetett, a mint vagy herczeg, vagy bán állt a kormány élén, és midőn Orbán pápa 1264. évben azt írja, hogy Posega in ducatu Slavoniae fekszik, ez csak ugy értelmezhető, hogy Béla herczeg, a király másodszülöttje, ezt az ő személyes birtokaihoz tartozónak tekinté, a miért is a pápa közbenjárt, hogy a királyné Posega birtokából ki ne zavartassék.

Kálmán király, slavoniai herczeg 1231. évben Valkó vár vendégeinek kiváltságokat oszt, a nélkül, hogy Valkót Szlavoniához számítaná. [1])

A posegai káptalan 1279. évből visszatekintőleg azt írja, hogy Béla (a későbbi IV Béla király) az ő herczegsége korában, a Valkó megyében fekvő Borsod nevü helységet Paska comesnek adományozta, egy szóval sem érinti, hogy a nevezett vármegye Slavoniának része lett volna, daczára, hogy a herczeg kormányzása ide is kiterjedett. [2])

Posega még akkor magyar vármegye volt, és nem tartozott Slavoniához. E felfogás helyességét bizonyítja azonkö rülmény is, hogy Béla herczeg ugyanakkor Baranya, Valkó, Somogy és Zala várait is slavoniai herczegségéhez (ad ducatum suum Slavoniae pertinentia) tartozóknak mondja, [3]) holott józanúl senki sem fogja állitani, hogy e vármegyék valóban Slavonia tartományának részei lettek volna, mert ezek bizony csak magánbirtokai voltak Bélának, az akkori slavoniai herczegnek, kinek apja Pozsonyt és Nyitrát is adományozta.

Igy értjük aztán Béla herczegnek 1266. évben Siklósy Miklós javára tett adományát, Bezim nevü föld tekintetében, melyről mondja, hogy ez az ő herczegségéhez tartozik, és Ba-

---

[1]) Fejér III. 2. köt. 237. lap. Nem volt tehát joga Kukuljevicsnek (Jura I. 56. l.) ez oklevél fölébe azt irni, hogy Valkó in inferiori Slavonia fekszik.

[2]) Fejér V. 2. k. 589. l.

[3]) Fejér IV. 3. k. 234. 237. l.

ranya megyében fekszik. (quandam terram nostri ducatus, in Comitatu Borona existentem.[1])

Mind az, a mit eddig a herczegi harmadrész kapcsában előadtam, igazolja III. András király 1299. évben az alkalommal, midőn nagybátyját Morosini Albert herczeget fiává fogadja, a trónöröklés jogával, ha a királynak fia nem volna, különben mindig a király fiai után jövő ranggal. III. András király már is mint trónutóddal bánt Alberttel, és neki a szlavoniai herczegséget (ducatum totius Slavoniae), »mely a király szülöttjének első méltóságát képezi« (qui est prima dignitas regiae prolis) adományozza a posega-megyei örökös főispánsággal együtt, megjegyezvén Posegáról, hogy ez a király, vagy királyné birtokjogához tartozik.[2]) E vármegye tehát nem volt Slavonia, és azzal csak a herczeg személyével függött össze.

Alig tévedek, ha azon herczegségi földeket, (terrae ducales) melyek Pestmegyében nem ritkán említtetnek, olyan földeknek állítom, melyek a királyi herczeg fényének fentartására voltak rendelve, még ha az ismert harmadrész kormányát is kapta. Ez czivillistai rendszer lehetett, mert az illető helységekről nem mondatik, hogy egyik vagy másik herczeg tulajdonát képezik, a diplomatika azokat csak herczegségi földekül ismeri.[3])

A király ily herczegi javakat eladományozhatott, mikép V. István tette azt Taksony Pest megyei faluval, mely szintén herczegségi birtok volt.[4])

A herczegségi birtok a tulajdon természetével bírván, a király azokat, úgy látszik, feltétlenül el nem adományozhatta.

Ha még is Taksony eladományozásánál V. István nem hivatkozik a királyi herczeg beleegyezésére, ez onnan van, mert fia László, a hagyományos módon nem is kormányozta az ország valamely részét kir. herczeg korában, mert az alig

---

[1]) Ez adományt megerősíti Mária királyné 1267-ben. (Fejér IV. 3. k. 399—401.)

[2]) Fejér VII. 5. k. 547. l. Korbuly Imre már 1292. óta tünteti fel Albertet slavoniai herczegnek.

[3]) Ilyenek Taksony, Rád, Zoik, Nemus Pest megyében, Föl- és Al-Dobos tán Fejér-, Bajcs tán Győr megyében.

[4]) Wenzel VIII. 418. l.

kilencz éves ifjút apja korai halála után a sors mindjárt Magyarország trónjára ültette. [1])

A Dráván-túli részek, midőn a királyi herczegek azokat kormányozták, azokat éltök tartamára, vagy helyesebben herczegségi kormányuk idejére tulajdonúl birták, és innen magyarázom azt, hogy midőn IV. Béla 1265. év előtt a Zagoria megyében fekvő Ujudvart Roland bánnak adományozta, ez alkalommal fia, Béla herczeg beleegyezésére hivatkozik. (Lásd Zagoria.)

Voltak a herczegségi kormányzásnak más különös következményei is, mint például, hogy a herczeg a király valamely kiváltságát megerősítette, sőt kibővítette, midőn ez az ő körébe eső terűletre vonatkozott. Igy tette ezt Béla, slavoniai herczeg 1269. évben az apja, IV. Béla által a Segösd megyében fekvő Iharos-Berény javára, 1264. évben kiadott szabadalmával, mert — mint fenn mondám, — Somogy a királyi herczeg tartományához tartozott. (l. az I. kötet 214—215 lap. [2])

A herczegségi méltósággal járó előnyöket, a XIII. század, úgy látszik, már nem akarta egyedűl a királyi apák kegyességétől várni. V. István már herczegségi *jogot* emleget, és hogy azt a jogot, melyet szerinte az ő elődjei, a királyi első szülöttek megállapítottak, érvényesítse, saját atyja ellen ragadott fegyvert. [3])

V. István, mint első szülött, igaz, nem a Száva vidékét kapta kormányzásúl, hanem Erdélyt és a Dunán-túli vidéket, [4]) de az általa emlegetett herczegségi jogot elődjei is bizonyára igénybe vehették, a kik nem a Tisza, hanem a Száva vidékén kormányoztak, és miután ott több folytonosság volt, a királyi herczegek személyes joga következményeiben amaz országrész kapcsának meglazulására vezetett.

---

[1]) IV. László született 1263. évben, még is már 1264. András, Marczel fia, személyében volt étekfogó mestere, magister dapiferorum. (Hazai Okmtár VI. 124. l.)

[2]) V. István 1270. évben mindkét kiváltságot megerősíté. Wenzel XII. 29. l.

[3]) V. István 1271. évi levele Fejérnél V. 1. k. 103. 104. l.

[4]) Wenzel VIII. 288. l. Herczegi minőségében István herczeg 1270. évben a futaki dunai révre intézkedést tesz (u. o. 294.) *Csak* a dunántúli vidék kormányát említi IV. László 1273. (U. o. IX. 13.)

Daczára a későbben keletkezett zavaroknak, hatalmas emlékek maradtak fenn arról, hogy a magyar föld, és a régi horvát-dalmát föld közt roppant a különbség. A keresztes vitézek (templáriusok és jánosvitézek) mesterei, mindig per Hungariam et Slavoniam viselték hivatalukat; és ez a helyzet legtisztább felfogása. E lovagrendek, ámbár főfészkük Dalmátia és a tengermelléki, vagy határvidéki Horvátország volt, ez utóbbiakat foglalták a Slavonia elnevezés alá.

Még a XIV. században sem veszett el annak tudata, hogy a mai Zágráb, Varasd, Kőrös megyék területe, beleértve az abból kiszakadt Belovárt és a határvidéket, eredetileg Magyarország közvetlen része volt. A jánosvitézek mestere, Grananai Fülöp 1324. évben Hungariae priorának irja magát, és nem él per Hungariam et Slavoniam prior szokásos formulával, — és ily szellemben irja ő folytatólag, hogy hivatalbeli kötelességénél fogva jött Magyarország részeibe, a zágrábi püspöki megyébe, (ad partes regni Hungariae in zagrabiensem dioecesim.[1])

A *királyok czímeiben* a XV. század végeig az a sorrend látható, hogy Magyarország után előbb Dalmatia, aztán Croatia neve fordúl elő, — *Slavonia* soha sem, daczára annak, hogy a királyi oklevelek Slavoniát (egyik vagy másik értelemben) és a slavoniai bánokat számtalanszor említik. Csak Mátyás király tette Csehország nevét Magyarország és Dalmátia neve közé, midőn cseh királylyá is lett.

Lehet-e az véletlenség dolga, a mi századokon át következetes szokásnak mutatkozik?

Slavonia, bár mit értsünk alatta, okleveleinkben majd banatusnak, majd ducatusnak neveztetik ugyan, de a királyok czímeiben nem talált helyet. Hogy IV. Béla 1246. évben és IV. László 1274. évben sok egyébb czímei közt a Rex Slavoniae czímet használják, ez oly kivételes eset, melynek okát még eddig nem sikerült megfejteni. Endlicher IV. Béla királynak az iharos-berényiek javára kiadott kiváltságlevelét 1264. évről ugy közli ugyan, mintha a királyi czímek közt Rex Slavoniae is fordulna elő, de ez világos hiba rex Serviae helyett.[2])

---

[1]) Liber privileg. Episcop. Zagrabiensis. 22. l.

[2]) Fejér IV. 1. k. 417. és V. 2. k. 169. lap. E szerint Kukuljevics

De a kivétel az általános, és századokon át érvényes szabályt még inkább kiemeli. IV. László egy párszor (1277.) Regnum Slavoniae-ról is szól, de ez oly kevessé jelent királyságot, mint midőn Regnum Transilvaniae fordúl elő. Maga IV László az illető oklevelekben nem nevezi magát slavoniai királynak. A regnum Slavoniae kifejezést Zsigmond király is használja néha. [1])

Egyébiránt megjegyzem, hogy az idézett két királyi oklevél szövege, melyben a szlavoniai király czíme előfordúl, nem minden gyanún kivűl áll. Ugyanis IV. Béla király 1246. évi levelében a czímek ily sorrendben következnek: Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae et Cumaniae Rex. Itt feltünő, hogy IV. Béla elfelejti magát Ráma királyának czímezni. Slavonia neve épen azon helyen áll, hol különben Ráma neve szokott állni, melynek czimével e korban folytonosan élt. Különben is ez oklevél eredetijét nem ismerjük, hanem csak ennek 1409. évi átirátát. [2]) IV. László 1274. évi levelében a czímek közt előfordul ugyan Ráma és Szerbia [3]) de eltekintvén attól, hogy ez oklevél eredetijét, sőt még lelhelyét sem ismerjük, hanem csak Hevenesi másolatát, feltünő, hogy a czímekben Slavoniának helye Dalmátia és Croatia közt fordúl elő, holott a diplomatikai szokás szerint századokon át, Magyarország után mindig Dalmatia és Croatia következett [4]),

---

helyreigazítandó, ki IV. Béla czimére vonatkozólag ezt irja: In hocce titulo Sclavonia Regni nomine primum occurrit, quod nusquam sub Regibus Arpadianae et mixtae stirpis invenias. (Iura Regni Croatiae I. 67. l.) Lásd Endlicher: Monumenta Arpadiana 506. l. Wolff J. e forrásra hivatkozván, a kiváltságot hibásan 1265. évre teszi, mely Endlicher szövegében helyes, felirásában szintén hibás — de nagyobb baj, hogy Wolff J. e kifejezés alatt: villa Berin in Comitatu de Segusd ezt érti: Berin in der Szegediner Gespanschaft Kroatiens. (Die deutschen Ortsnamen in Siebenbürgen. Programm des ev. Untergymnasiums in Mühlbach für 18⁷⁸/₇₉. 20. lap.) L. a Segusd czikket a jelen munka 1-ső kötetében.

[1]) Ivánfy Ede tévesen azt hiszi, hogy a Regnum Slavoniae II. Ulászló 1496. évi levelében fordúl elő először. (Czímerek 45. l.)

[2]) Bud. kam. ltár, a pálosok oklevelei közt. Csatár csomag.

[3]) Fejér V. 2. k. 171. l. hivatkozik Hevenesi kéziratainak XXIX. köt. 198. lapjára, de ott az idézett oklevél nincs.

[4]) A szabály az, hogy előbb Dalmatia, azután Horvátország neveztessék. Tudomásom szerint csak három kivétel hozható fel, a midőn

és midőn a XVI. században a Slavonia czím is használtatba jött, ez sorozatban közvetlenül Horvátország után említtetett. A mikor Magyarország királyai Csehország királyai is voltak (Albert, V. László, Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos stb.) Csehország neve a czímekben megelőzte a Dalmátiáét. Nagy Lajos és I. Ulászló alatt Lengyelország királyi czíme állt Magyarország és Dalmátia közt. Nagy Lajos 1351. évben Jerusalem és Sziczilia királya czímmel is élt, a mely sorban Magyarország után és Dalmátia előtt állt.

Midőn Zsigmond és Albert római király lett, ezen czíme még Magyarország királyáét is megelőzte, a többiben a szokásos sorozat megmaradt. Bulgária sorozatban az utolsó volt, és Cumania (Moldova-Oláhország) után következett. [1])

Mátyás király egyik legteljesebb czíme az, melyet 1465. évben használt, — ebben sincs a slavóniai királyságnak semmi nyoma. [2]) Egész II. Ulászlóig kell felmennünk, hogy Slavoniát a királyi czímekben feltaláljuk, és az 1492. évi országgyülési végzésekben e czím csakugyan előfordúl; [3]) de még akkor sem nyert állandóságot, mert ez újra eltünik a diplomatikában. E czím felvételével a király, fensőségét akarta feltüntetni Corvin János fölött, kinek ő a Szerémséget és a ma ugynevezett Slavoniát és Horvátországot mint herczegséget engedte át.

Maga II. Ulászló, midőn 1496. évben Slavoniának czímert engedélyez — két ezüst vízszintes folyó közt, piros mezőben futó nyest, — az oklevélben nem használja a slavoniai király czímét. Az itt engedélyezett czímek még csak II. Mátyás király érmein jelennek meg először, a királyi pecséteken még II. Lajos nem használja. A slavoniai király czímet Zápolyai János és Izabella, sőt fia II. János czímei közt nem találjuk. Maga I.

Croatia említése megelőzte Dalmatiáét; mindhárom eset II. Béla korából. (Fejér II. 86. 110. l. és Wenzel I. 53. l.)

[1]) Az osztrák házbeli uralkodók, a mennyiben erre jogosítva voltak, a római császár czíme után, Németország, Spanyolország, Magyarország királyának czímét tették, mint például VI. Károly.

[2]) Teleki: Hunyadiak kora XI. 103. l.

[3]) Lehoczky azt hiszi, hogy ez az első eset. (Stemmatographia I. 87. lap.)

Ferdinánd tartózkodott eleinte attól, és csak 1527. év derekán kezd élni azzal, [1]) de még ezután is gyakran elejtette azt.

Az országgyűlési végzésekben, kivévén az 1546., 1548. 1560. és 1653. évbelieket, a slavoniai király czímét elmellőzi. Végre a Szlavonia czím — a később ethnographiailag helytelenül elnevezett Tótország értelmében — sürűbb használatra vergődött, hogy az osztrák házbeli uralkodók sok czimét még egygyel szaporítsa.

Bizonyos pontig Szalay Lászlónak is igaza van, midőn azt irja, hogy a *mai* Horvátországnak a Dráva és Száva közötti része a magyar birodalom első századában *közvetlenül* Magyarországhoz tartozván, a Szlavonia név, melyet századokig viselt, (de — mint hozzá kell tennem, — nem eredetileg) kezdetben csak nemzetiségi, nem államjelentéssel bírt. [2]) De e fajközösség, melyre a koszorús történetiró czéloz, a királyi herczegek kezébe adott külön kormányzás nélkül, nem eszközölhetett volna mindinkább autonom állást szerző tartomány keletkezését, ép oly kevéssé, mint a kárpátaljai több vármegyében létező fajközösség nem volt képes Tótországot alapítani. A királyi herczegek kormányának folytonossága nélkül, a Slavonia név csak bizonytalan határú vidék megjelölésére szolgált volna, ugy mikép Zala és Vas megye tájait Tótságnak, Szerém táját Rasciának nevezték egykor. A horvátok is tudják, hogy a hatáskörükbe eső Kis-Oláhország nem tartományt jelent.

Alig lehet hinni, hogy a Kálmánt követő királyok azt akarhatták volna, hogy a Dráva és Száva közt, az ő uralmuk alatt, királyságok keletkezzenek. Kálmán 1102. évben magát Biogradon horvát királynak koronáztatta, — ennek volt értelme a Kulpán-túli régi Horvátországra, de nem lett volna értelme a Dráva-Száva közötti vidékre, mely ugy szólván csak napjainkban vette föl Horvátország nevét. Nem jelentőség nélküli dolog, hogy a magyar diplomatika sok századon át a régi Croatiának megadta a Croatia nevet, holott a két folyó közét mindig Dráván-túli résznek nevezte, a partes transilvanae analogiájára. Városok, helységek, birtokok e tájon mindig úgy em-

[1]) *Brüsseli Okmánytár I. 54. 64. l.*

[2]) Szalay: A horvát kérdéshez 68. l.

líttetnek, hogy vagy a vármegye, melyhez tartoznak, megneveztetik, vagy a nélkül, egyszerűen csak úgy, hogy a Dráván túl fekszenek.

A diplomatika, mielőtt a XVIII. századbeli zavarok elterjedtek, igen élesen különböztette meg a Dráván-túli részeket Horvátországtól. Igy IV. Béla, midőn 1256. évben Agari Sándornak Ság nyitramegyei falut adományozza, kiemeli hűséges szolgálatait, melyeket a tatárok elvonulása után a Dráván-túli részekben, *és* Horvátországban tanúsított. [1])

Mikcs slavoniai bán, egy Kőrösön 1326. évben kelt levelében mondja, hogy ő fegyveres kézzel Horvátországba akart nyomúlni, hogy az ottani lázadókat a király hűségére vezesse, azonban ott vereséget szenvedett. [2]) Ha a bán Kőrösön magát Horvátországban érezte volna, a fennebbi előadás az érthetlenségek közé tartoznék.

A magyar nemzet sajátságos intézményét, a vármegyét minden tartományban, melyet hazájával egyesített, behozta. Mint alább bővebben lesz kimutatandó, az Unnán túl, a mai Bosnia éjszaki részén, szintén ilyen vármegyék léteztek, t. i. Zana és Orbász vármegyék. A régi Horvátországban, mely az Unnához nyugatra fekszik, a vármegyei intézmény soha sem vert gyökeret, soha nem fejlődött; az ott okleveleinkben említett comitatusok tulajdonkép zsupánságok, a melyeknek közjogi minősége egészen más, és viszont bizonyos az is, hogy zsupánságok sem fordulnak elő a régi Horvátország terűletén kivűl.

Mindezt tekintetbe véve,semmi önkényes állitást nem vélek tenni azzal, hogy a meddig a vármegyei intézmény terjedett, addig terjedett Magyarország közvetlen birtoka, és hogy e részben egy ujabbkori állapot is megmutathatja az ország régibb határát.

Ebből azt kell következtetni, hogy midőn Kálmán király Dalmátiát elfoglalta, az alkalommal az Unna és Verbász közti tartományt közvetlenűl Magyarországhoz kapcsolta, a régi Slavoniában (értsd Dalmátiát és Horvátországot) meghagyván a zsupánságokat, a melyek némi változással, de soha sem

---

[1]) Wenzel: Árpádkori Uj Okm. VII. 422. l.

[2]) Oklevél a gr. Draskovics család biszági ltárában.

vármegyei törvényhatóságokká fejlődve, napjainkig fenmaradtak.

Igaz, hogy az Unna és Verbász közti tartomány, melyben két egész vármegyét ismerünk, és egy olyant, mely a Száva mindkét partján elterült (Dubicza), történet-forrásainkban *alsó Slavoniának* neveztetik, de a tartomány e neve csak azon időből származhatik, a midőn az Unna és Száva balparti részek (Zágráb, Kőrös, Varasd) Slavoniának neveztettek, csak ezekhez viszonyitva lehetett az innenső részeket (Zanát, Orbászt, és Dubicza felét) Alsó-Slavoniának nevezni.

Később az Alsó-Slavonia elnevezés szintén más vidékre alkalmaztatott. Az 1715. évi országgyülés 118. czikke t. i. Alsó Slavoniának visszacsatolását rendeli el. E név alatt természetesen nem az egykori Zana, Orbász és Dubicza területét lehet érteni, mert ez időben a mai Bosniát a török bírta. Gyurikovics ugy vélekedik, hogy az idézett törvényben említett Alsó-Slavonia alatt Kőrös vármegyének alsó, és Zágráb vármegyének Száván túli részeit kell érteni, melyek a gráczi kamara és károlyvárosi generalatus alatt álltak. [1]) De Alsó-Slavoniának tágasabb értelműnek kellett lenni, mert az idézett törvény Alsó-Slavonia visszacsatolását elrendeli, a benne fekvő vármegyékkel együtt, és a visszacsatolást megujitó 1741. évi 50. törv. czikk kivánja, hogy Alsó-Slavónia a bán alá helyeztessék, és oda főispánok kineveztessenek. Itt tehát egyes vármegyei részekről nem lehet szó.

Az 1741. évi 18-dik czikk is szól Alsó-Slavoniáról, és ezenkivül Szerémről, miből világos, hogy az akkori Alsó-Slavoniának semmi köze a mai Slavoniával. De itt a rendek már elárulák, hogy nem tudják, mit akarnak.

Még akkor azonban nagyon ingadozott az Alsó-Slavonia fogalma, melyről mindenesetre bizonyos, hogy nem maradt eredeti hazájában, Bosniában, hol ezt a XIII. században találjuk. [2])

Az 1790/91. évi 59. törv. czikk Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyét *Felső-Slavoniának* nevezi.

---

[1]) Gyurikovits : De situ et ambitu II. 58. 63. l.

[2]) V. ö. Palugyai : Kapcsolt részek 224—231. l.

Ha fenn elmondhatám, hogy a *régi* Horvátország, gyakran Slavoniának neveztetett, beleértvén Dalmatiát is, e név szívósságának jeléül felhozom azt, hogy ily jelentéssel bírt a Slavonia név sokkal későbbi századokban is, sőt még ujabb területeket is foglalt. XVI. és XVII. századbeli törvényeink igen gyakran Slavoniáról (értsd Zágráb és a társmegyéket) szólnak, midőn e név alatt a régi Horvátországot is értették, és ez akkor történt, midőn a bánok czímeiben Dalmatia, Horvátország és Slavonia neve fordúlt elő, kiket még is diplomatikánk csak egyszerűen slavoniai bánoknak nevez. Az 1537. évi országgyülés (50. t. cz.) intézkedik a Slavoniában (in regno Slavoniae) kinevezendő bánról, még is dalmát-horvát-slavoniai bánt értett. Más alkalommal a harminczadra nézve tesz intézkedést Magyarországban és Slavoniában, — a nélkül, hogy Horvátország külön említtetnék, minthogy ez utóbbi Slavonia nevezetében benfoglaltatik. [1]) Az 1563. évi 26-ik törv. czikk a slavoniai törvénykezést, az 1599. évi 10-ik és 1613. évi 9-ik t. cz. a slavoniai közadót, az 1595 : 45, — 1598. évi 33-dik t. czikk és mások Slavonia megvédését tárgyalják, mindez esetekben az intézkedések a mai Horvátországra is vonatkoznak. Általában a régi Horvátország e néven a XVI. század közepén túl törvényeinkben alig említtetik.

Van arra is példa, hogy ugyan ez a régi Horvátország Dalmátiának is neveztetett. Az 1596. évi országgyülés 32-dik czikke azt irja, hogy Zrinyi György várai: Grobnik, Bakár (Buccari) és Hrelin Dalmatiában fekszenek, mintha Dalmatiának régi túlsúlya, Horvátország ujra föléledt volna.

Lássuk hát, mikor neveztettek a Dráva-Száva közének nyugoti részei, ugy mint Zágráb és társmegyéi Slavoniának.

II. András király 1217. évben igy szól szent Lászlóról: hogy ő Slavonia földjét, avagy a bánságot (terram Sclavoniae sive banatum) az eretnekség hibájából a keresztyénségre térít-

[1]) Lásd az 1545 : 42. — 1556 : 37. törv. czikket. Az 1555. évi 9-ik czikk Horvátorszag harminczadáról is szól, de e szövegezés még inkább megerősíti állításomat, mert az előbb idézett két törvénynek oly értelmet adni, hogy azokból Horvátország ki legyen zárva, képtelenség.

vén, a magyar koronának alávetette, és hogy ő e bánságban püspökséget állított fel.[1])

E szöveg és a későbbkori adatok tanúsítják, hogy a király itt a két folyó közének nem tartományi nevet akart adni, hanem csak oly részekről szól, melyek báni hatóság alatt álltak.

Csak a tatárjárás utáni korszakban használtatik Slavonia határozottabb értelemben. Ekkor nyer alkalmazást a Száva-Dráva közének nyugoti részére, mely a XIX. században egészen helytelenül, történetellenesen és jogtalanúl a Croatia nevet hordja.

IV. Béla 1244. évben Zlonym és Worbouch nevű királyi földeket a kőrösi vár alól kiveszi és Junk comesnek adományozza. E várföldek a királyi levél szerint Slavoniában feküdtek; a határjárásból kitűnik, hogy Kőrös megye területére esnek, hol Verbovecz falu ma is létezik.[2])

A király meghagyásából István slavoniai bán 1249-ben egész Slavoniában, a Kálmán király ideje óta elidegenített várföldeket törekszik visszaszerezni.[3]) Itt tehát Zágráb és társmegyéit,[4]) azaz a *mai* Horvátországot kell érteni, mert itt léteztek várispánságok, de nem a régi Croatiában. Ilyen várispánság volt például Podgoria a két folyó közén.

A Zolona föld, mely Slavoniában feküdt, és melyet IV. Béla király 1248. évben a zalai várispánság alól kivévén, Tamásnak, Fülöp zágrábi püspök testvérének adományozott, nem eshetett Zala vármegye Dráván-túli részének határába, mert különben nem mondaná a király, hogy Slavoniában fekszik, mely megjegyzés 1250. évben az adomány megújításánál elmarad[5])

A megyék és várak közűl Varasd megyét 1251. évben,[6]) Maroczát 1279. évben.[7]) Nagy-Kemlek várát 1283. évben,[8])

---

[1]) Tkalcsics: Monum. Ep. Zagrab. I. 45. l.

[2]) U. o. 80. l.

[3]) Wenzel: VII. 290. l.

[4]) Rövidség okáért és a zavar elkerüléséért e kifejezéssel éltem munkám több helyén, midőn a régi Slavonia, vagy az ujabb Horvátországról kell szólani.

[5]) Wenzel VII. 255. 310. l.

[6]) U. o. 322. l.

[7]) U. o. XII. 253. l.

[8]) U. o. 383. l.

a kőrösmegyei Apparócz várat 1523—1527, [1]) a szintén kőrösmegyei Berzenczét 1517., Zágráb megyét 1537. találjuk Slavoniában.

Egy 1258. évi levelében azt mondja István bán, hogy a király őt megbizta, hogy egész Slavoniában, nevezetesen Varasd és Zagoria vármegyében a várföldeket visszaszerezze. [2]) Ime tehát eddig már Kőrös, Zágráb, Zagoria és Varasd slavoniai vármegyéknek vannak igazolva.

De a milyen nehezen ment a kezdet, oly állhatatosan maradt a Slavonia név Zágráb és társmegyéinek. Szamobor 1550. Petrinia 1596. 1597. és 1601, Kapronca 1575., Zágráb és Varasd 1569. években, ismét Zágráb 1572., 1625. évben, Bélavár és Varasd megye 1650. évben, az akkor hozott törvényekben mint slavoniai részek tüntettetnek fel.

Valvasor gyűjteményének VII. kötetében a Germaniát feltüntető térképen Croatia a Száva és Unna közt terül el; a Slavoniát, Croatiát és Bosniát ábrázoló térképen Slavoniának a Száva-Dráva közti rész van jelölve Zágrábbal együtt, Posega vidéke Rasciának neveztetik, a mint ez a XVII. század közepén megjelent térképeken rendesen előfordúl. Többen Valkó és Szerém területét is »Rasciani« felirattal jelölik meg. Valvasornál Croatia a Kulpa alatti vidék Dalmatiáig, és keletre mintegy a Korana folyóig terjed. Dalmatia Carlopago alatt kezdődik. Ráczok a Szerémségben már a XV. század első felében nagy mennyiségben találtatnak, a miért is Tamási László posegai főispán már 1437. évben irja, hogy noha a Szerémségben néhány város és helység a keresztény nevet viseli, még is a legtöbb helységben ráczok és bosnyákok a keresztényekkel vegyesen laknak. [3]) Innen van, hogy már Appiani Péter 1528. évben megjelent térképén, a Dráva és Száva folyó, valamint Valpó, Diako és Ujlak közt lakó népséget »Rätzn« név alatt tünteti ki. E körülmény, hogy a Szerémségben fölös számmal ráczok

[1]) Hazai Okmánytár II. 425. 437. l. Ráth Károly szerint a mai Apatovecz, ki az apparóczi kastélyról több adatot közöl a kőrösmegyei bélai benczés apátságról irt czikkében: Magyar Sion IV. k. 913. l. Szerk. Knauz Nándor.

[2]) Fejér IV. 2. k. 480. l.

[3]) U. o. X. 7. köt. 908. l.

laktak, szolgált utóbb azon tragikumra okul, hogy a Brankovics György, (kinek joga e névre még kétséges) 1689. évben szerte küldözgetett kiáltványaiban nemcsak Szerbia, Bosznia, Moesia, Thracia, Bulgaria, hanem a Szerémség örökös despotájának is írá magát, és egész komolysággal állítá, hogy Eszéktől Konstantinápolyig övé minden tartomány. Itt különben csak az feltünő, hogy Brankovics miért hozza fel Szerémet saját nevén, mintha tudomása sem volna arról, hogy azon vidéken a Rascia név már rég divatban van. A XVI. és XVII. századbeli irók, például Broderics István és Révay Péter Rascia alatt Szerbiát értik, világosan kiemelvén, hogy ezt a Rasciát a Száva választja el Szerémtől.

A ráczság szaporodást nyert, midőn a XVI-dik század utolsó éveiben a császári hadvezérek a törökök által szétvert szerbeket Károlyváros környékén [1]) és a varasdi generalatusban telepítették. Mivel ezek görögkeleti hitűek voltak, a jó katholikus érzelmű horvátok által oláhoknak neveztettek, és régibb törvényeink is wlachoknak nevezik. Ők adták a Dráva-Szávaköz egy részének a Kis-Oláhország nevet, mely azonban még a mult században elenyészett. Ez az ugynevezett *Kis-Oláh-Ország* Posega vármegyének jelentékeny részét foglalja magában. Határai Posega városánál kezdődnek, éjszaknyugatra Pakracz, innét nyugatra Horvátországba, továbbá dél felé a Száván át a mai Bosniába huzódnak, és igy a gradiskai határőrezrednek Horvátországgal határos nyugoti részét is a Száva mellett keríti be. A nevezett határőrezred kerületében fekvő Kralyeva Velika nevű helység egykor Kis-Oláhország fővárosa volt. A nép, melyet e tájon oláhnak neveztek, [2]) a XVI. század végén vagy a XVII. század elején Törökországból származott át a zágrábi püspökség megyéjébe és eleinte a Zrinyi, Dersfy és Pogány család jószágain szállt meg. De már kezdettől fogva, a tartományi kormánynak sok nehézséget okozott, a földbirtokosoknak pedig a kilenczedet megtagadta. Az országgyűlés már 1604. évben foglalkozott e renitens néppel, és (14. törv. czikk)

---

[1]) Csernovics Arzén ez okból követelt felsőséget Podgoriában.

[2]) E népet nemzetiségére nézve Taube oláhnak, Engel bolgár eredetűnek tartja.

rendelé, hogy az uradalmi jogok elismerésére kényszeríttessék. Azóta mintegy tiz országgyűlés küzdött részint e nép makacssága, részint a bécsi udvar régi politikája ellen, mely a neki nem tetsző törvényeket végre nem hajtá, és a melyben különösen akkor jeleskedett, midőn Magyarország integritása és álladalmi tekintélye forgott szóban. Oláh kivándorlók 1605. évben is jöttek Törökországból, kik előbb Gomerje és Moravicza (máskép Varanica) faluban megtelepedtek, utóbb azonban Vrbovszko, Dreznica, Ravnagora, Smrzenapolana, Starilaz és Merkopailj vidékén terjedtek el. Az oláh knézek és vajdák kérelmére II. Rudolf császár azoknak 1605. szeptember 4-én ellátási levelet (Provisionsbrief) adott, melynek alapján Krajnából évenkint 200 frtnyi segélyt kaptak. Ez engedélyt II. Ferdinánd megújította. 1627 november 15-én, mely alkalommal a jövevényeket ismételve natio valachorum nevezi, és hadi érdemeiket a határőrzésében elismeri. Az oláhok most a károlyvárosi generalatusban, fontos elemet képeztek, mely azonban az ország régibb lakosaival nem tudott megférni. Az oláhok féktelensége ellen magok a horvátok is küzdöttek tartományi gyűléseiken, de természetesen még kevesebb eredménynyel, mint a magyarok. A törvény végrehajtásának elmulasztását legelőször 1608. évben rótták meg a rendek és a koronázás után hozott 9-ik törv. czikkben határoztatott, hogy az oláhok lakta vidék határai megállapíttassanak. A czél az volt, hogy az oláhok a határőri kapitányok hatósága alól kivétessenek. Azonban e törekvés nem sikerűlvén, az 1618. évi országgyűlés sürgette, hogy az országos bizottság Ergélyi Ferencz veszprémi püspök elnöklete alatt, azonnal az országgyűlés berekesztése után, az oláhok lakta terület visszakeblezését foganatosítsa. (32. t. czikk.)

Míg az országgyűlésnek ily czél lebegett szeme előtt, II. Ferdinand a fenn idézett 1627. évi alkalommal pártfogása alá veszi, a fővezérletet azok fölött magának fentartja, minden nyugtalanítás ellen székhelyeiken biztosítja, rendelvén, hogy azok csak az ő általa kinevezett parancsnokoknak és kormányzóknak engedelmeskedjenkk. [1]) Az országgyűlés ellenben foly-

[1]) Vanicek: Spezialgeschichte der Militärgrenze I. 95. l.

tatta a visszakeblezésre irányzott jámbor kisérletét. 1630. évben hasonló czélra ujra nevezett ki egy más bizottságot Telegdy János kalocsai érsek, esetleg Draskovics György pécsi püspök elnöklete alatt, 1635. évben ismét Telegdy János érsek, esetleg Lippay György veszprémi püspök nyert ily elnöki megbizást, és ez alkalommal az országgyűlés (33. t. czikk) már elég élénken fejezi ki türelmetlenségét, hogy annyi törvény, mely az oláhok viszonyait Slavoniában és Horvátországban rendezni akarja, foganat nélkül maradt. Ez alatt azonban a császár május 11-én a határőröket biztosítá, hogy soha sem volt szándékában az oláhok kiváltságait eltörleni, sőt inkább azok élvezetében biztosítani akarja őket. Az ügy, minél hosszasabban foglalkoztak vele, annál távolabbnak látszott a megoldástól. Ugyanis az 1649. évi 31. t. czikk már vegyes bizottságról szól, mely a király meghivására Bécsben vagy másutt ülne össze, és arról fogna tanácskozni, miként volnának a határőri kapitányok hatalma alatt létező oláhok, praedaucusok [1]) és szlávok Slavoniában és Horvátországban a korona területéhez közvetlenül visszacsatolandók.

E tanácskozásba tehát a belső-ausztriai kormány is beavatkozhatott. Mindez elejét nem vette azon kényszerűségnek, hogy az 1655. évi országgyűlés (66. t. czikk) e tárgygyal újra ne foglalkozzék. A rendek egyszerűen csak annyiról értesülvén, hogy a Bécsbe össze hivandó bizottság meghívást nem nyert, egy új bizottságot, mely most generalis comissióvá lett, nevezett ki azon utasítással, hogy Varasdon üljön össze egyúttal nagy dolgot véltek tenni, midőn rendelték, hogy hat hét alatt üljön össze, hacsak valami komoly akadály nem gátolná a bizottságot abban. Oláhok, szlávok és praedaucusok azonban szellemileg még mindig jelen akartak lenni az országgyűlés termében, hol 1659. évben (89. t. czikk) a tiz év előtt hozott törvény végrehajtása érdekében, megint bizottságot küldtek ki, hogy ez egy év leforgása alatt Bécsben összeüljön. Gyakorlatiabb irányú volt, hogy az országgyűlés az oláhok

[1]) A törvényeinkben említett praedauci alatt azon rom. katholikusok értendők, kik az oláhok gör. keleti vallására áttértek, mert ott több szabadságot véltek élvezhetni, mint a római egyház kebelében.

kiváltságait,[1]) melyeket a német kanczellária megerősített, eltörölte; de gátot vetett az oláhok csábításainak is. Ezek ugyanis ifj. gróf Erdődy György jószágaiból Ludbregh vára elől öt falut, Auersperg Eberhard gróf feleségének a raszinyai kastély körül fekvő nyolcz falvát, és más nemesek két falvát a magok pártjára áthuzták, és ezek ennélfogva régi földesuraiknak fölmondták az engedelmességet és szolgálmányokat. A törvény fölhatalmazta az igy megkárosodott földesurakat, hogy az ily áttérőkkel, mint lázadókkal bánjanak. Az ó-széki oláhokról már másutt szóltam. Az idézett év 96. törv. czikke Zrinyi Péternek Gomerie oláh faluért kármentesítést igér. E falu az ogulíni határőrezred kerületében fekszik. Az 1681. évi országgyűlés élő tanújele volt, saját és elődjeinek hiu és eredménytelen erőlködésének, mert itt újra az oláhok, szlávok és praedaucusok alávetése az ország törvényei alá, határoztatik, ismét az ország kárára az oláhoknak adott kiváltságok megsemmisíttetnek, ismét az ó-székiek ellen hozatnak határozatok. (63. 64. 65. törv. czikk.)

A sikertelenség titka abban állt, hogy a visszakeblezési bizottságok császári tagjai oda voltak utasítva, hogy ez ügyben csak annyit engedjenek, mennyi elkerülhetetlen, hogy lázadás ki ne törjön. Az 1681. évi országgyűlés kivánságát gróf Herberstein J. J. károlyvárosi tábornok hiusította meg, ki 1682. január 2-án a császárhoz intézett jelentésben erősen kikelt a horvát rendek hálátlansága ellen, és a határőrök hangulatáról azt irá, hogy ezek készebbek a török nyomoruságba visszavándorolni, mintsem magokat a horvátoknak alávetni. Ez okból a császár a varasdi generalatust meghagyta eddigi minőségében.[2])

Heister szava döntött 1717. évben is, és ezentúl a határőrök oláh nevezete megszünt; a visszakeblezési törekvés eredménytelen maradt, és ma a határőrség feloszlatásának még nagyobb kérdésében rejlik. De maradandó eredmény, hogy a

---

[1]) Valachi, utcunque privilegiati, — mondja az 1659 : 91. és 92. törv. czikk. Figyelmet érdemelnek Statuta et privilegia Valachorum in generalatu Varasdiensi, data Ratisbonae 1630. 14. április.

[2]) Vanicek : Specialgeschichte der Militärgrenze I. 115—117. l.

szerb faj e vidéken a horvát elemet kiszorítá, ép úgy, mint régibb korban ez utóbbi a szlovén elem fölébe kerekedett.

Midőn az ország határát Stiria felé kellett igazítani, még a XVIII. századi törvényeinkben Slavonia mondatik Stiriával határosnak. Az 1812. évi országgyűlés 4-ik törvényczikke, a változott viszonyoknál fogva, Horvátországot találja határosnak Stiriával.

Az egész Dráva-Száva közti országrészt, a történet tanúsága szerint, nem illeti meg az ország (Regnum) nevezet, mert hogy valamely nagyobb terjedelmü vidék, Regnum (királyság) lehessen, fel kell tételezni, hogy az valamikor saját királya által kormányoztatott, a mi pedig a két folyó közti tartományon soha sem történt. A rex Croatiae czímének van értelme a Kulpán-túli régi Horvátországban, a rex Slavoniae-félének pedig sehogy sem, mert ez csak a XV. század végén általunk ismertetett politikai viszonyok egy gyümölcsöket nem termő vízhajtása. Ha a Dráva-Száva köze nem Magyarország valóságos része, hanem meghóditott tartomány lett volna, mint a régi Croatia, annak czimét királyaink bizonyosan felvették volna többi czímeikbe, de igy e részek csak partes trans Dravanae, vagy partes Slavoniae neveztettek.

Még a XVIII. század folyamán Zágráb, és társmegyéi a Kulpáig Slavoniát képezték. Ez annyira minden kétséget kizáró tény, hogy ha nem volnának nehéz felfogásu politikusok és ugynevezett státusférfiak, kik soha sem tanulnak, jó izlés elleni dolognak kellene tartani azt, hogy ez az igazság folytonosan bizonyítgattassék. Az oklevelek száma, melyekből erről meggyőződhetni, ezrekre megy, az irodalmi munkák, melyek e kérdéssel foglalkoztak, elég tekintélyes kis könyvtárt tesznek; a törvények és országgyülési tárgyalások e tannak a legfőbb auctoritást adják meg. A hol ennyi nem elegendő, ott az ész és jog elleni forradalom fészkelte be magát. [1])

Nem volt szándékom, és lehetőleg kerültem ismételni azt, mit Podhraczky József, Gyurikovics György, és Palugyai Imre

[1]) Wen dies nicht überführt, der steht zu tief, um durch Gründe überführt zu werden. Österreichische Zeitschrift für Geschichte und Vaterlandskunde, 1836. évi folyama Gyurikovics többször idézett munkájának megjelenése alkalmával.

külön, és önálló munkákban a Száva-vidéki részek földirati viszonyairól közzé tettek, de uj oldalról, és uj adatokkal világosítani a nagy fontosságú, és gyakorlai kihatásu kérdést, ez ma, fájdalom, kevesbbé felesleges, mint bár mikor azelőtt.

A ki valót, és csupán csak azt keresi, kevesebb bizonyítékkal is beéri; — a ki pedig másra czéloz, annak annyi adat sem elegendő, ha azok száma a sivatag homokét meghaladja.

A történetiró nem transigál, és nem compromittál. Jeligéje: E pur si muove!

A zágrábi püspök hübérúri állása. A magyar királyok, kik az egyház iránt mindig nagy kegyelettel viseltettek, ezt kivált a püspökségek és apátságok iránti bőkezűségükkel tanusították. A királyi kegyeletben első sorban részesült a zágrábi püspökség, a melyet Sz. László alapított, fontos rendeltetésének teljes öntudatában. A püspökség számos kiváltsága, a gazdag, terjedelmes birtokok, azt a legfontosabb álladalmi intézmények egyikévé emelték, és a ki annak élén állt, fejedelmi befolyást gyakorolhatott, gyakorolt is az ország ügyeire.

Azonban senki által e püspökség fontossága oly nyomatékkal, és valóban példátlan kifejezésekkel nem ajánltatott a kortársaknak, és az utókornak, mint II. András király által. A király, midőn 1217. évben a keresztes háborúba indúlt, Zágrábot ejtette utjába. A zágrábi püspök és káptalan ez alkalommal a királyt megkérték eddig nyert kiváltságaiknak megerősitésére. Ezek közűl legfontosabbak voltak azok, melyeket Sz. László, Imre és maga II. András engedélyeztek. A király az eddigi kiváltságokat mind megújította, és arany-pecsét alatt megerősítette, hozzá adván, hogy a püspökség és a káptalan népei a bán hatósága alól kivétetnek, hogy ezek szállást adni nem tartoznak, a vásárokon vámmentesek, a nyestadóval nem terhelhetők. Kimondja a király, hogy noha királyi pénz a bánságban vagy herczegségben eddig soha nem veretett, még is, ha utódjai ezt tennék, a püspök és káptalan népei nem tartoznak árúikat e pénzért oda adni. A királyi pénzváltók kitiltatnak a zágrábi egyház terűletéből, 40 napi fogság, és minden holmijuk, melyet magukkal hordoznak, elvesztésének büntetése mellett.

A nevezetes záradék igy szól, hogy e kiváltságokat a

bán vagy herczeg ne merészelje megsérteni, a mi ha még is megtörténnék, és a sértést elkövető királyi vérből való, az atyai átokkal sujtassék örökre, és soha a koronát el ne nyerhesse, melyet örökségi jogon nyerhetett volna, hanem élte fogytáig kóbor és szökevény maradjon, mások tulajdonát koldulván. A kiváltságok sértője, ki Magyarország nemesei közül való szelidebb büntetésben részesül, mert ilyen a püspök által a király elé idéztetvén, önvédelmét megelőzőleg ötven márkát a királyi fiscusnak, és más 50 márkát a püspöknek tartozik fizetni. [1])

A zágrábi püspök birtokai különböző időből származnak, és azok adományozásában kivált IV. László tüntette ki magát. Terjedelmük egyenkint és összesen igen tekintélyes volt, és így nem meglepő, hogy a diplomatikai szokás az ilyen jószágbeli központokat comitatusoknak, sőt provinczináknak nevezte el, mely név még akkor is soká ragadt az illető terűletre, midőn az már rég más terűletekbe beolvadt. E szerint helyre igazitandó Paur Iván azon állitása, mintha adatunk nem volna, hogy az egyházi nemesek székei vármegyék neve alatt, bár ezekéhez hasonló nevű tisztikaruk volt, közokmányilag előfordulnának. [2])

Az egyes jószágkerűletek főnökei comes, helyetteseik curialis comes czímen fordulnak elő.

A püspöki comitatusok legnevezetesbjei Ivanics, Csázma, Dombró, Ugra, Gerzencze, Garics és Vaska, melyek közül némelyik várispánság volt, mielőtt a püspök birtokává lett. Ezeknek sorsát akarom felderiteni egész azon korig, a midőn valamely politikai törvényhatóság terűletével egyesittettek.

A zágrábi püspök már a XII. és XIII. században Somogy megyében is birt jószágokat, [3]) — de ezek terűlete nem fordúl elő comitatus czímen.

A *Comitatus Sancti Michaelis*, tudomásom szerint nem gyakran fordúl elő; alatta a Kőrös megyei Miholec (hol Szt.-

[1]) Liber privilegiorum Episcopatus Zagrabien. 76. l. A király e szertelen elhatározásáról némi sejtelme volt Katonának és Engelnek. (Geschichte von Dalmatien 583. l.) de csak futólagosan érintették. Engelre hivatkozik Palugyai: Kapcsolt részek 19. lap.

[2]) Uj M. Múzeum, 1853. év I. 552. l.

[3]) Tkalcsics: Monumenta I. 15. 144. l.

Mihály tiszteletére épült templom áll), legközelebbi környékét kell érteni. E helységhez délnyugatra fekszenek ma felső és alsó Fodrovecz falvak. Ezekről még csak mint praediumokról van szó, midőn Eberhard zágrábi püspök 1410. évben bizonyítja, hogy Komosinczi Demeter és zelnai Kengyel Mihály, adei Danoth fiait a szentmihályi egyház kerületében (in districtu ecclesiae S. Michaelis) fekvő Fodorovcz praedium birtokába beigtatták. Ez oklevelet megerősíti Eberhard püspök 1412. évben, mely alkalommal azt irja, hogy Fodorovcz in Comitatu Sancti Michaelis fekszik.

Mennyire nem kell itt a szóhoz ragaszkodni, és a szóból helytelen következtetést vonni, mutatja ugyan ezen Eberhard 1419. évi levele, melyben Hrasztovicza provinciában fekvő Kerlewcz praediumot említ. A Petriniához délre eső Hraztovicza, a dubiczai főesperességben, tudtommal sem kiváltságos állással, sem külön területtel nem bírt.

Psar, ma Psarjevo. Említtetik terra és fluvius Pzserych 1270. évben. Hodus zágrábi főispán azt a földet, melyet a marocsai ispán jogtalanúl elfoglalt, a zágrábi püspöknek oda itéli; egykoruan Joachim bán ez itéletet megerősíti. [1])

Első, ki e földet megszerezte, István zágrábi püspök volt, kinek azt Béla, II. András fia, 1222. évben adományozta, a midőn egész Slavonia herczege volt. Pzer egész addig a zágrábi vár tartozandósága volt, mely alól Béla herczeg ezt felmentette. [2])

Ma is létezik Psarjevo Zágráb megyében, Marocsához éjszakkeletre, comitatusnak különben soha sem neveztetett.

Egy 1072. évi oklevélben előfordúl: Miroslaus Comes Psarensis és Desina noster judex. [3]) Ez alapon Kukuljevics azon véleményre jött, hogy Horvátországon Psar nevű zsupánság is létezett. Azonban psar ó-szláv nyelven nem jelent egyebet, mint kutyák őrzője, és ez királyi hivatal volt a horvát királyoknál. Ilyen custos canum, vagy kutyák őrzője volt 1070. és 1073. évben Tolimir. [1]) Mai szláv nyelven a kutya = pseto.

---

[1]) U. o Monum. Ep. Zagrab. I. 154. 155. l.

[2]) U. o. I. 50. 51. l.

[3]) Kukuljevics Cod. dipl. I. 142. és 237. l.

Hogy itt hivatalt jelentő szóval, és nem zsupánság nevével van dolgunk, mutatja egy 1080. évi oklevél ilyen fordulata: Actum est hoc ante notitiam horum testium: ducis videlicet . . . et sui psari Savide. [2])

A zágrábi püspöki megyékben, az örökösök nélkűl meghalók birtokai a püspökre (jure dominii) estek vissza, ki azokat megint tovább eladományozhatta, a mi rendesen örökre és e záradékkal szokott történni: a meddig nekünk és egyházunknak híve fog maradni.

A zágrábi püspökök által használt comesi czímek közűl csak az egy gerzenczei élte túl a többieket.

A mai állapotok szülemlése. Sok rosz mag volt abban, a mit századok elhintettek, — a vetemény kikelt a XVII. és XVIII. század határán, de még akkor is alig sejtették nehányan, vajjon milyen természetű lesz az uj búza.

A történetnek még egy félszázadnál több időre volt szüksége, hogy ingadozások és zavarok közt a mult romjaiból valamit alakítson.

I. Lipót király egy 1697. év szeptember 28-án Ebersdorf várából kelt levelében Slavoniához Posega, Verőcze, és Valkóvármegyéket számítja. [3])

E téves felfogás már a következő években nyert helyreigazítást, nevezetesen 1699. évben, midőn a nádori concursus és porták elintézése alkalmával a Dráván-túli kerületbe Szerém, Posega, Valkó és Verőcze megyék, és az attól megkülönböztetett Slavonia; Horvát- és Dalmátországba, Zágráb, Varasd, Kőrös, Lika és Corbavia megyék soroztattak.

Az 1712. évi deczember 20-án a nádorhoz intézett kir. leirat, a Dráván-túli kerületet (a fennebbi 4 megyét), megkülönbözteti Horvátországtól.

Az 1715. évi 92-ik törv. czikk Posega, Verőcze, Valkó, Szerém, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál és Szörény vármegyék visszacsatolását Magyarországhoz rendeli el, kétségtelen tehát, hogy mind a 11 nevezett vármegye egyaránt magyar vármegye. Ugyan ez országgyülés a 118. czikk-

[1]) Rački: Documenta 82. 84. l.

[2]) U. o. 128. l.

[3]) Kerchelich: Notitiae praelim. 475. l.

ben Alsó-Slavonia visszacsatolását kivánja, mely kifejezés alatt tehát mást, mint a fenn első sorban nevezett 4 vármegyét kell érteni.

Az 1722. évi országgyűlés az októb. 18-án és ismét az 1723. márczius 12-én kelt felterjesztésben Szerém, Posega, Valkó és Verőcze vármegyét kétségtelenül az ország keblében, Magyarországban fekvőnek mondja.

Ennek következtében jöttek létre 1723 évben a 20-dik, 1729. évben a 7-ik t. czikkek, melyek a már idézett 1715. évi törvény foganatositását sürgették.

Az 1741. évi 18. t. czikk intézkedik, hogy a szerémi kerület, és Alsó-Slavonia az országhoz visszacsatoltassék, mihelyest a közbéke helyre áll. És ugyan azon év 50-dik czikke rendeli, (hivatkozással a 18-ik czikkre) hogy Alsó-Slavonia az ország és a bán hatósága alá helyeztessék, és hogy oda főispánok kineveztessenek. Ebből kitűnik, hogy Szerém még most sem tartozott Alsó-Slavoniához, de mit kell az utóbbi alatt érteni, azt más helyen fejtegettem.

Az 1741. évi, ide vonatkozó törvények végrehajtására kirendelt kir. bizottság nem járt el tisztében azon ösvényen, melyet az 1715., 1723., 1729. évi törvények kijelöltek, hanem az ellenkező utasitások értelmében. A bizottság, melynek elnöke gr. Patachich Sándor, somogyi főispán, és a magyar kir. udvari kanczellária tanácsosa volt, 1745. évben kezdte el müködését, és miután Valkó vármegye eltöröltetett, más részek pedig a katonai végvidéknek átengedtettek, Szerém, Posega és Verőcze megyéket alakitotta, melyek Alsó-Slavoniának is nevezendők. A határőrség érdekében 1751. évben kiküldött bizottság, mely gr. Grassalkovich Antal, Engelshofen tábornok, Kerchelich Boldizsár történetiró, és másokból állt, ez uj alakú megyéknek nem engedte meg a követküldést az országgyűlésre, azonban az országgyűlés a 23-ik czikk által visszaadta ezen vármegyéknek az egyenkinti szék- és szavazati jogukat.

E korszakban gyökerezik azon kétértelműség, mely utóbb váratlan következéseket vont maga után. Mert midőn az országgyűlési tárgyalások alatt kérdés támadt, hogy az új három megyét Magyarországhoz, vagy Slavoniához (értsd a mai Horvátországhoz) kell-e csatolni, részint számitásból, részint mind-

két rész kielégitésének szándokából határoztatott, hogy a három megye a bán hatósága alatt álljon, de különben a magyar országgyűlésen is külön-külön képviseltessék magukat. E szerint a nevezett megyék mindkét ország hatóságának lévén alávetve, mindkettőtül vesznek rendeleteket. Külön követeket küldenek a magyar országgyűlésre, adót mint a magyar megyék fizetnek, s mint ilyenek, a magyar helytartó tanácscsal, és provincialis commissariatusával állanak viszonyban; a báni hatóság pedig annyiban terjed ki reájok, mennyiben a horvát rendek közgyülésére meghivatnak, mennyiben a királyi leiratokról a bán által értesíttetnek, és mennyiben azon kivűl pereiket a horvát itelőszékek előtt viszik.

Mint láttuk, az országgyűlés még ekkor visszautasitotta a kisérletet, hogy a nevezett három megyének Slavonia nevezetet adjon, és az összefüggést (a mai) Horvátországgal csak nehány esetre szorította. De az első lépés után szokott a második következni. Az 1790/91. évi országgyűlés (59. t. cz.) Zágráb, Kőrös és Varasd megyéket Felső-Slavoniának nevezé el, és ezzel utat nyitott arra, hogy Szerém, Verőcze és Posega megyéknek az Alsó-Slavonia név jusson.

Az előzmények már az 1790. évi országgyűlési tárgyalásoknál mutatkoztak. Az országbiró a deczember 4-ki ülésben ajánlotta, hogy az öt uj szabad kir. város: Temesvár, Theresia Városa, (Szabadka) Károlyvára, Posega és Pécs, mint ilyen, beczikkelyeztessék. [1]) Indokolásai közben elmondja, hogy Posega egész Slavoniában csupán maga királyi város, és igy ennek megmaradása, mint sz. kir. város, már e tekintetből sem szenvedhet kétséget.

Midőn a varasdi generalatus viszszacsatolása tárgyaltatott, ennek szükségeül elmondatott, hogy ez nem csak a három felső-slavoniai megyét az alsó-slavoniaitól közepén, hanem

---

[1]) Az országgyűlés ez ülésen beleegyezett mind az öt város beczikkelyezésébe, de az 1791. évi 30. törvényczikkből Pécs kimaradt, pedig Pécs már 1780-ban lett királyi várossá. Még Palugyai Imre irta, hogy e város a törvénybe czikkelyeztetését a jövőtől várja. (Megyerendszer hajdan és most. IV. k. 150. l.) Az 1848. évi 5. tczikk képviselő küldési joggal ruházta föl a várost.

magát Kőrös vármegyét oly módon kettészakítja, hogy e megyében egyik kerületből a másikba, a katonai hatóság alatti terület érintése és rajta keresztül menése nélkül jutni nem lehet. Ime az egész Száva-Dráva köze, Felső és Alsó-Slavonia néven. De az még nem az utolsó fejlődés.

A Regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae czím alatt most egy csendes transfiguratio jött létre. E czím alatt kiki azt érthette, a mi neki tetszett. Egyiknek Croatia és Slavonia azt jelentette, a mit a XIV. és XV. században jelentett, másnak Slavonia a Dráva torkolatánál feküdt. Croatiát pedig tették Zágráb és társmegyéi.

Pedig fel kell tenni, hogy ha a nemzet és annak törvényhozása érdekében találja, egy eddig még nem létezett országot alakítani, és e czélra saját országa kebléből egy tekintélyes részt kihasítani, hogy ezt nem teszi, amúgy mellékes, egy pár rosz szerkezetű törvényczikk becsusztatásával, hanem hogy az alkotandó törvény homlokára az ilyen szándokot nyiltan kiírja. Azonban az ilyen országalkotásnak sem szüksége, sem szándéka nem forgott fenn, és akármely oldalról nem volt bevallva.

A közügyek élén álló férfiak járatlansága a történetben és törvényekben okozta az ország épségének megsértését.

Az 1832/36. évi országgyűlésen hosszas tárgyalások előzték meg a két táblán azt a határozatot, hogy a hozandó urbéri törvények érdekében 1834. év augusztus 28-án kelt királyi válaszában előforduló alsó-tótországi nevezet kitörlésével Szerém, Posega és Verőcze vármegye neve használtassék az illető törvényben. E kifejezés meg is tartatott az urbéri törvényben.

A visszatérő politikai lelkiismeretnek a jele, hogy az 1848. évi törvények 5-dik czikke az országgyűlési követek számát megállapítván, ez alkalommal Verőcze, Szerém és Posega megyét a magyar vármegyék sorában tünteti fel.

De mit mond az élet? Szerém, Verőcze és Posega, beleértve az utóbbiakba olvadt Valkót, ma Slavoniának neveztetik. Broderics István, Verancsics Faust, Istvánfy Miklós, Verbőczy István, Oláh Miklós, Bonfin, a sok középkori iró, valamint Hevenesi G., Timon S., Palma, Szegedy, Pray, Gévay, Kerchelich, Kovachich, Gyurikovics, Podhraczky, Palugyay Imre, Récsy Emil, Bottka Tivadar, Wenzel Gusztáv, Szalay László

és számtalan más tudós és felvilágosodott férfi hiába írt. Hiába fekszik előttünk egy majdnem kimeríthetlen diplomatikai adathalmaz, mely azt bizonyítja, hogy e megyék Magyarország valóságos részeit képezik, — mi azokat mégis elvesztettük, és nevük Slavonia.

Ha valaha, most kell azt az intést kimondani: Videant consules!

Több joggal viselik Zágráb és társmegyéi a Slavonia nevet. De mikor cserélte be az ország e része e nevet Horvátország neveért?

Már a becsületes Kerchelich Boldizsár panaszkodik, hogy az ő hazáját (értsd: Zágráb és társmegyéit) Horvátországnak nevezik, holott e tartomány neve Slavonia. Két törv.-czikk, mely a férczelő hibáját vagy tudatlanságát elárúlja — úgymond — képes volt annyi királyi diplomában kimondott igazságot zavarba hozni. [1])

Sietünk a történet ama pontjához, a melyben a geographiai fogalmak hamis czég alatt a közéletben elismerést nyertek. A XVIII. század végén, nem kételkedem, még sokszor küzdhetett a jobb öntudat a közhasználatba jött nevek valódi jelentése ellen, azonban a politikai körökben sokkal nagyobb volt a gondatlanság, mintsem hogy a készülő változások figyelmet gerjeszthettek volna.

Midőn Temes, Torontál és Krassó vármegyék 1790. június 6-án a budai országgyűlésnek az engedélyezendő szabad szavazás és országgyűlési szék érdekében kérelmet adtak be, a »felséges haza, tekintetes rendek« szép megszólítás alatt már a téveszmék is belopózkodtak. Elmondja ugyanis a nevezett három vármegye, hogy ámbár az országhoz törvényesen visszakapcsoltattak, a jelen országgyűlésre meg nem hivattak, holott ők tagjai az országnak, »Slavonia« pedig annak csak hozzátartozandója. [2])

A Slavonia név itt Posega, Szerém és Verőcze megyéknek adatik.

Az 1790. évi deczember 3-án tartott országos ülésben tárgyaltatott az a kivánság, hogy a »horvátországi vármegyék«

[1]) Kerchelich: Notitiae praeliminares 407. lap.

[2]) Az 1790. évi országgyűlési Irományok 35. lapján.

a nemzeti főtanácstól (értsd: magyar helytartótanácstól) függjenek, és abban levő fő- és altisztségekre horvátországbeliek is neveztessenek, hogy ama dolgok, melyek különösen Horvátországot egyetemben illetnék, ezután is amaz országnak a bán által, valahányszor szükségesnek találja, kihirdetendő közönséges gyűlésében elintéztessenek. Az ország rendei a kivánság érdemébe beleegyeztek, kérdés csak az iránt támadt: ha vajjon törvény szerint van-e a bánnak arra hatalma, hogy ő felsége híre nélkül Horvátországnak gyűlést rendelhessen? Erre Horvátország részéről az mondatott, hogy az előbbeni bánok, egész gróf Nádasdy Ferencz idejéig, állandóan abban a szokásban maradtak meg, hogy a midőn szükségesnek itélték, maguk hatalmából közönséges gyűléseket hirdettek, a mely régi szokást Horvátország rendei mostani kérésük által helyreállítani kivánnak. De mivel a bán említett hatalma semmi törvényből kideríthető nem volt, azon kivűl a felhozott szokás már több esztendő óta használatba nem jött, az ország rendei Horvátország kivánságát úgy akarták a királyi jogokkal összhangzásba hozni, hogy azok a szavak, melyek az országgyűlésnek mily módon leendő kihirdetésére vonatkoznak, kihagyattak.

Így keletkezett az $179^{0}/_{1}$. évi 59. törv.-czikk, melyben még Croatia megkülönböztetik felső Slavoniától, és ennek alkatrészei az idézett törvény szerint Zágráb, Kőrös és Varasd megyék.

Figyelmet érdemel azonban, hogy az említett törvény daczára, a nevezett három vármegye már Croatiának neveztetik az országgyűlési tárgyalásokban. Még a deczember 3-ki ülésben ama kérelem adatott elő, hogy midőn a báni hivatalban változás történik, a hajdani szokás szerint »a horvát vármegyéknek« öregebbik főispánja azonnal közönséges gyűlést hirdessen, a mely a megüresedett báni méltóságra négy alkalmas személyt hozzon javaslatba a királynak. Másnap »Horvátország« követe emelt szót, kérvén Bukari kereskedelmi város szabadalmának beczikkelyezését.

A bán hivatalos czíme századok óta: Dalmáczia, Horvátország és Slavonia bánja, — de a XVIII. század végén a kormányzása alatt levő részeket egyszerűen Croatiának nevezik. Hasonló értelemben a Dráván-túli tartomány egyeteme

»Horvátország Rendei« (Status et Ordines Croatiae) címmel él. Az ország határai Stiria felé kétesek lévén, ezek igazítására több országgyűlésen küldöttségek neveztettek ki; az illető törvények mindig a Slavonia és Stiria közti határokról szólnak, mert Stiria Slavoniával volt határos. De az 1790. évi törvények új szomszédot adnak Stiriának, mert ezekben Horvátország lép Slavonia helyébe.[1]) Ezt tapasztaljuk a határvillongások tárgyalásánál is, melyek Zala és Somogy vármegyék és a Dráván-túli megyék közt folytak. Évtizedek hosszú során át az egyik viszálykodó fél Slavonia volt, most rögtön Horvátország áll szemben Zalával és Somogygyal.

A szabad subsidium felajánlásáról szóló országos lajstromban előfordúl a szerémi kerület, melyhez Szerém, Verőcze és Posega megye számíttatott, a nélkül, hogy ezek Slavoniának neveztetnének. De a zágrábi kerületről már azt mondja a lajstrom, hogy ahhoz a horvát vármegyék és városok tartoznak. Fiume itt külön városkép van felsorolva.

Tény ennélfogva, hogy a *mai* Horvátország egészen ujdonat új ország, mely nevezetét az 1790. évi országgyűlés korszakában nyerte, a mely idő óta az új név mindinkább kirekesztő használatba jött.

Tény, hogy e zavar épen az 1790. évi országgyűlésből terjedett el, mely Magyarországnak függetlenségét Ausztriától oly erélyes, habár sajátságos módon hangoztatta. (L. a 10-ik törv.-czikket.)

A szerencsétlen háborúk, melyeket Ausztria 1809. évben a hatalma legmagasabb polczán álló Napoleon ellen viselt, a bécsi békekötést vonták maguk után (aláirva október 14-én), melyben a császár többi közt Horvátországot a Száva jobb partjáig és Boszniáig, valamint Istriát és Karnioliát Franciaországnak átengedte. A békét megelőző alkudozások alatt a Szávától az Adriáig terjedő tartomány egyszerűen csak Horvátországnak neveztetett.[2]) E franczia foglalásokat, beleértve Fiumét és a tengerpartot, sikerült úgyan 1814. év elején visszaszerezni, de a

---

[1]) Ezt az 1812. évi 14. törv.-czikk még világosabban kimondja.

[2]) Thiers: A consulatus és császárság története XI. kötetének 37-ik fejezete.

magyar koronához tartozó részek nem Magyarországhoz, hanem Istriához kapcsoltattak.

Ezt a horvátok nagyon fájdalmasan vették, és a felterjesztés, melyet 1814. év szeptember 22-én Károlyvároson tartott közgyűlésükből a királyhoz intéztek, és melyben kijelentik, hogy ők nem akarnak német törvények alatt állani, nem a laibachi kormányzóságtól függni, hanem a magyar korona alkotmánya alatt élni és halni, — alkotmányos érzelmük szép bizonyítványa. [1]) E feliratban a Száva és Dráva közére vonatkozó semmi tartományi elnevezés nem fordúl elő, a horvátok csak azt kérik, hogy az oly soká elszakadt részek Zágráb megyével egyesíttessenek. Az ideiglenes, azaz törvénytelen állapot azonban soká tartott, és csak az 1827. évi országgyűlés jegyezhette be a 13-ik törv.-czikkelybe örvendetes emlékűl, hogy a »Száván-túli részek« amaz állapotba helyeztettek vissza, melyben 1809. év előtt voltak. Még egyszer, és pedig 1830. évben foglalkozik az országgyűlés e részekkel, a 12-ik törv.-czikkben amaz örökáron való eladások és itéletek érvényességét körűlirván, melyek a franczia foglalás, és az azt követő provisorium idejéből származnak.

Mindkét országgyűlés a kérdésben forgó területeket Száván-túli részeknek és magyar tengerpartnak nevezi.

A mi azóta történt, még az élő nemzedék emlékezetében van. Ez a nemzedék különben tapasztalja azt is, hogy az új korszak talaja sem meddő a történetben és diplomatikában nem gyökerező nevek előteremtésére. A »három-egységes királyság« már párszor kopogtatott a törvényhozás ajtaján. [2])

Jól nézzenek politikusaink ez új jelenségnek szemébe. A történetirónak vele semmi dolga.

A földirati korszakok áttekintése. Az eddig előadott történeti események, királyi oklevelek, itéletek, feliratok, országgyűlési végzések stb. azt mutatják, hogy ama tartományok történetében, melyek a Dráva és Száva beömlésétől a Dunába,

---

[1]) Lásd a feliratot Lopasicsnál, Karlovac XXIX—XXXII. lapjain.

[2]) Ez új elnevezés feltünéséről és aspiratióiról lásd Palugyai: Kapcsolt részek 180—200. lap.

egész Adriáig, és annak mentén Dalmátia déli csúcsáig érnek, három korszakot kell megkülönböztetnünk.

Első korszak: Horvátország és Dalmátia herczegek, utóbb királyok alatt áll, — ezek alatt az ország Slavoniának is neveztetik.[1]) Határa éjszak felé a Kulpa, dél felé Ragusa. Ez időben a Kulpán-inneni rész, és a Száva és Dráva köze a byzanti, utóbb a frank uralmat ismerte el, a tartománynak külön neve nem volt. A X. században a két folyó közét a magyarok foglalták el, mely tehát külön tartományi név nélkül Magyarország része lett.

Második korszak: a XIII. század közepétől a XVIII. század közepéig. A Dráva és Száva közének nyugoti része (Zágráb és társmegyéi), mely a X. század óta magyar föld, lassankint a Slavonia nevet veszi fel, mely a Száván-túli (ma Bosznia részét tevő) vármegyékre is átszármazik. A horvát királyok régi országa, túl a Kulpán, mindinkább csak Croatia és Dalmátia néven emlittetik. A két folyó közének keleti fele Zimonyig még mindig magyar föld.

Harmadik korszak: Ez kezdődik a XVIII. század utolsó tizedeiben. A Dráva-Száva közének nyugoti része (Zágráb, Varasd, Körös stb.) harmadszor változtatja nevét, és Croatiának avagy Horvátországnak neveztetik; az általa eddig használt Slavonia név kelet felé csúszik, és Posega, Verőcze, Valkó és Szerém megyének adatik. A régi Horvátország katonai végvidéknek marad, a Száván-túl fekvő eddigi alsó-slavoniai megyéket Török-Horvátországnak nevezik el.

E korszakok története sokban emlékeztet a Tizenhárom vármegye történetére.[2]) Az ország ama része, melyre ez elnevezés vonatkozik, szintén nem birt állandó határokkal, nem birt saját földrajzi névvel. A kapocs a részletes gyülések voltak, melyeket e megyék együtt tartottak, és a kassai főkapitány, kinek kezében az akkori közigazgatás fontosabb szálai egyesültek. E vidéket fajlag szintoly kevéssé lakta egységes

---

[1]) Kukuljevics maga elismeri, hogy Slavonia alatt Dalmátia és Horvátország értendő. (Lásd Codex diplom. Regni Croatiae etc.; a II. kötet Indexe, Slavonia szó alatt.)

[2]) Lásd e kötet 79—85. lapjait.

nép, mint nem a Dráva-Száva közét az első századokban. Ha a kassai főkapitány helyét egy osztrák főherczeg elfoglalja, és főleg, ha a dynastia politikájához tartozik az ország e részét a királyi trónörökös appanage földjeül és kormányzási gyakorló tereül tekinteni, itt is valami »Tótország« keletkezhetett volna, melynek a Regnum nevet oly kevés joggal adhatták volna, mint Slavoniának. A többit aztán megtették volna a compromissumok, a hátsó gondolatokat leplezgető törvényczikkek, és a testvériségi eszmeért létfeltételeiről megfelejtkező magyarnak jó indulata.

Átmegyek most a Dráva-Száva közén comitatus néven előfordúló terűletek egyenkinti ismertetésére, kimutatván egyszersmind ama közjogi helyet, melyet e terűletek alkotmányunkban elfoglalnak.

Császma. (Zatseszenie, Chezmice). Szent László király, a zágrábi püspökség alapitója, Császmát ez utóbbinak adományozta.[1]) Imre király 1199. és 1200. években a császmai föld határait leirja, miből következtetni lehet, hogy a császmai birtok Dombró felé terült el, ugy, hogy Császma, Dombró és Ivanics területileg összefüggve, hatalmas püspöki tartományt mutatott. A határjárásban említett Kálmánhídja, mely mellett fák vannak, Prodan püspök kérgükbe vésett nevével, a Prestika, Dobók, Zelina folyók, a Sitva hegy, ma már nem szolgálhatnak utmutatóúl. A császmai nép (Cesmagenses) odautasíttatik, hogy a nyest és gabona utáni adót ne a bánnak, hanem a püspöknek fizesse.[2])

Mint Gerzencze és Garics, ugy Császma is eredetileg várispánság volt; de ez igen régen lehetett; miután ugyanis már Szt. László adományozta Császmát a zágrábi püspöknek, a várispánság ez által megszünvén, már ő előtte, és igy valószínűleg már Szt. István alatt kellett léteznie. János zágrábi püspök 1293. évben Salamon comesnek a Császma comitatusban fekvő Hubena földet adományozza, a melyről megjegyzi, hogy ez egykor várföld volt (quae quondam fuit castrensis.[3])

Ez alkalommal neveztetik Andronicus néhai czázmai comesnek, de a ki akkor még élt, mert a püspök őt a fennebbi Hubena-föld határainak leirására kiküldi.

---

[1]) Wenzel I. 238. lap.

[2]) Tkalcsics: Monumenta I. 9. és II. 105. l. Az előbbi királyi oklevélben Tkalcsics hibásan mondatja Imre királylyal Császmáról, hogy ezt gloriosissimus progenitor (e helyett praedecessor) noster rex Ladislaus ecclesiae zagrabiensi contulit. Előfordúl e hiba Wenzelnél is XI. 72. l.

[3]) Fejér VII. 5. k. 515. l. és X. 3. k. 278. l.

A császmai káptalant István zágrábi püspök alapította 1222. évben Uj Császmán, melyet maga telepített meg Ó-Császma mellett. A császmai főesperesség 78 plébániából állt.

A zágrábi püspök szerencsétlen választást tett, midőn garicsi várába Ugrint nevezte ki parancsnokúl. Ugrin Garics várát a püspökségtől elszakasztá, és innét rabló csapatával fosztogatá Császma megyét, ölte és fogságba vitte az ottani lakosokat, ugy, hogy e megyét tönkre tette. János püspök ezért 1289. évben Ugrint hűtlennek nyilatkoztatván, minden birtokát elvette. [1]) Egy Ivanicsban fekvő birtokot, az Ugrinéból, Gardin comesnek adományozott a püspök.

Ilyen garázda comesekkel a zágrábi püspököknek még sokszor kellett küzdeniök.

Császma, Ivanics és Dombró közelében 1333. évben lázas mozgalmak mutatkoztak. Ezek árulások, izgatások, tizedmegtagadás, és erőszakos foglalások által veszélyes mértékben növekedvén, László zágrábi püspök 1336. évben a nevezett három provinciának közgyűlést hirdetett Császmára, a hol Lőrinczet, néhai császmai comest és társait, t. i. Jánost és Domokost, Marczell fiait, Gegust, Sándor fiát árulóknak és rablóknak kijelentette, s örökös jószágvesztésre ítélte. Berivoy lázadó fiait szintén megfenyítette. A megfélemlitett praedialisták, és a nevezett három tartomány szabad helységei a püspök kegyelméhez fordultak kihágásaikért, és azt meg is nyerték, csak Lőrincz és társai zárattak ki abból.

Nem tudjuk, vajjon ez itélet után azonnal, vagy később ben nevezte-e ki a zágrábi püspök Márkot császmai comesnek. Bizonyos, hogy az itélet által sujtott praedialisták dühe Márk ellen is fordult, kinek házát Császmán lerombolták, és őt Vaskára szökni kényszerítették. Ezek után a lázadók támadásaikat a püspök ellen intézték, raboltak és gyújtogattak, és a püspököt halálra keresvén, őt ivanicsi házából kikergették, a melybe aztán a lázadók beültek, a honnan a püspök jobbágyaira adót vetettek ki és parancsokat osztogattak. Mind ezek után a zágrábi püspök 1340. április 4-én Császmán sok egyházi

[1]) Tkalcsics: I. 225. l.

és világi jeles férfi jelenlétében Lászlóra és Jánosra az egyházi átkot kimondá.[1])

Ez mindenesetre nagy hiba volt, mert a lázadás a király figyelmét is magára vonván, már márczius 13-án intette meg a zágrábi püspököt, hogy az általa elűzött praedialistákat egyelőre helyezze vissza, egyúttal pedig a szent királyok kiváltságait, melyek a praedialisták szabadalmait foglalják magokban, mutassa be a királynak.

Az egész Császma, Dombró, Ivanics és Vaska megyében elterjedő lázadásról a király más oldalról is nyert felvilágosítást, ki is azért, mint látszik, a püspök eljárását bővebb megvizsgálás nélkül nem volt hajlandó jóváhagyni. Tőle kiküldve, jelent meg Demeter budai prépost Császmán május 2-án és a püspököt, valamint praedialistáit felszólitá, hogy pünkösd utáni nyolczadon a király színe előtt jelenjenek meg, pörös ügyüket előadandók.

A püspök hibája annál szembeszökőbb, minthogy a király ennek még márczius 28-án az ő kérelmére határidő-halasztást engedett, a szükséges szabadalmi levelek előmutatására.

Ily előzmények után még ugyan ez évben összeült a királyi bíróság, Péter szerémi püspök elnöklete alatt, és beható tanácskozás után váratlan eredményre jutott. A lázadó praedialisták ugyanis nem voltak képesek szabadalmaikat, igazoló leveleiket előmutatni, és a mire ők hivatkoztak, a zágrábi püspök által bemutatott levelek voltak, melyekben csak az áll, hogy földjeiket semmi más czím alatt nem birják, mint a püspöknek bizonyos feltételekhez kötött adományán. A kiküldött bíróság ennélfogva azt találta, hogy a három kerület emberei — az eljárás utolsó stádiumában t. i. Ivanicsról már nincs többé szó — senki másnak, csak a püspöknek vannak alávetve, hogy ők lázadók, és hogy minden ingó és ingatlan vagyonuk, melyet eddig praedialisták czímen birtak, hűtlenségök és az általok okozott kár tekintetében tőlük elvétetvén, a zágrábi püspöknek szolgáltassék ki. A bíróság megengedte a püspöknek azt is, hogy az iránta hűségben maradt praedialistákat kiváltságos állásukról leszorítsa. Ezek ugyanis enge-

[1]) Liber privilegiorum Episc. Zagrab. 74, l.

délyt nyertek a püspök jószágain továbbá is tartózkodni, de csak ugy, ha közönséges emberek módjára szolgálmányokat teljesítenek, különben a püspökség jószágaiból szabadon és békén máshová költözködhetnek, holmijukkal együtt, nemességi vagy szabad praedialista czimen semmi joguk nem maradván fenn a zágrábi püspökség jószágai határában.

Ez időben (1339) említtetik Szerdahely (Zredahel) és Grabroycha, mint Csázma megyében fekvő hely. Az első Szredczka, a másik Grabrovnicza, mely Csázma tőszomszédságában fekszik.

Nem sokára (1347.) Péter comes de Csázma, egy másik Péter mester dombrói comesnek neveztetik. A csázmai azonban már 1346. évben is fordúl elő; 1367. évben Castellan Péter szerepel mint comes provinciae Chasmensis.

A püspöki három provinczia állandó nyugalomra nem tudott jutni. Eberhard püspök 1416. évben maga egy hosszu lajstromot sorol elő azon zsarnokságokról, melyeket az ő ispánjai és alispánjai Csázma, Dombró és Ivanicsban elkövetnek, és melyek folytán az ottani nép koldusbotra jutván, más nemesek — a zágrábi egyház tartományán kivül eső — birtokaira kivándorolt, hogy életét tengődhesse. Eberhard püspök, a bajon segitendő, a nép javára szolgáló szabályokat hozott, és arra törekedett, hogy telepedőket kiváltságokkal szerezzen, elhagyatott jószágaira. [1])

Egy 1451. évi levél szerint Krachyn, Szt.-Iván, Zkorchonz és Borsovcz a csázmai provinciában fekszenek. E helynevek ma felismerhetlenek.

Uj, de eddig eléggé nem világosított birtokviszonyt tételez fel, hogy 1458. évben asszonnyalvi Ostfy László, maga és testvérei nevében, a budai káptalan előtt Mihályfalvi György özvegyét a Csázma megyében fekvő — de ily néven ma ismeretlen — Herbarthya, Thyvanovecz, mindkét Zegenye, Kolbázna, Merslincz és Pessölcz helységek eladásától, alsó-lindvai Bánfy Pált pedig ezek vételétől eltiltá. [2])

---

[1]) Fejér X. 6. k. 174—176. l. Kerchelich után Histor. Episc. Zagr. I. 154. l., de tőle eltérőleg 1418. évszámmal.

[2]) Hazai Okmánytár V. 259. t.

Ó-Czázmán állt a régi vár. Ez elesett, midőn a törökök 1557. évben az egész vidéket elfoglalták, a mi a káptalant is kényszeríté, hogy sok barangolás után székhelyét Zágrábba tegye át. [1]) Mai székhelye Varasd.

Az 1715. évi országgyűlés (113-ik czikk) rendeli, hogy a varasdi generalatus a czázmai káptalan birtokait adja vissza, a katonaságot is vonja ki Varasdból. A mint ez Magyarországon szokás volt, — ily rendelet nem vétetett figyelembe, és azért az 1723. és 1741. években ismételtetett.

A czázmai kerület a katonai határvidék szervezésekor a kőrösi határezredhez csatoltatott; napjainkban a szervezet eltöröltetvén, Czázma most a kőrösi alispáni kerületbe esik.

Dombró — utóbb Dombra, ma Dubrava, Czázmához éjszakra, ezelőtt Kőrös, most Belavár megyében. A dombrói kerület, mint comitatus, a zágrábi püspök legrégibb birtokai közé tartozik. E megye elterült a Glogoncza és Czázma folyók közt, Czázma és Ivanics megyével volt határos, és onnét egész Kőrös alá húzódott, szélessége Gradecztől majdnem Belavárig nyúlt.

A dombrói kerületet (populum de Dumbroa cum terra et silva) már Szt.-László király adományozta a zágrábi püspökségnek, alkalmasint mindjárt annak alapitásakor. [2]) Egy dombrói alispánt, — comes curialis — Mihályt már 1193. évben ismerünk.

Midőn Imre király 1200. évben Szent László király Czázmára vonatkozó adományát, a zágrábi püspökség javára megujítja, azt rendeli, hogy a czázmaiak oly módon fizessék az adót a püspöknek, miként a dombróiak. (Dumbrogenses.) [3])

Imre király 1201. évben a zágrábi püspök birtokainak határait egyenkint leírja. Dombróról azt írja, hogy ezek a Glogoncza folyónál kezdődnek, Prodan püspök hidjánál, említi a Csernecz, Kamnicza, Preteca, Zelina, Velika, Cognici, Cirkvena, Xabinicza, Lubenicza, Jalsenicza patakot, Glogoncza

[1]) A káptalan balsorsáról olvasható: Engel Geschichte von Dalmatien, etc. 276. l.

[2]) Lásd Felicián esztergomi érsek 1134. évi itéletét. Tkalcsics I. 1. l., melyet IX. Gergely pápa 1227. évben megerősített. (Wenzel I. 242.)

[3]) Tkalcsics: Monumenta I. 8. 9. l.

és Csázma (Cesme) folyót, Prilesia, Lupoglav helységet. Ha ez utóbbi kettő a mai Prilesse és Lupoglav, miben alig lehet kételkedni, akkor a dombrói comitatus Imre király idejében nyugotra a Glogonczán túl is terjedett, és a Zelina és a Lónya folyó közét is részben elfoglalta. Ellenben éjszak felé nem annyira terjedett, a mint ez később történt.

A zágrábi püspök vétel utján is gyarapította jószágait. Igy neki Pongrácz bán és testvére Pál Garigfő nevű birtokukat, mely Garig vár alatt fekszik és a püspök birtokaival határos, 1304. évben eladják. A vételnél a püspököt képviselte a vaskai főesperes, és Pósa dombrói comes.

Ágoston zágrábi püspök 1317. évben Dombrón kelt leveléből megértjük, hogy az ő praedialistái Joachim és Ilyés Petk fiai testvéröknek Ivánnak Glogoncza nevű birtokukban egy földrészt 17 márk báni denárért eladtak. Itt feltünő az, hogy Glogonczán, mely a keresztes vitézeké volt akkor, a zágrábi praedialisták földet birhattak, és még feltűnőbb, hogy a zágrábi püspök Glogonczát Dombró megyében (in comitatu nostro de Dombrou) fekvőnek mondja. A határjárásban említtetik a Kemlukba vezető út (tehát Kálnik vidéke) és a Praznicza nevű víz, mely tán Preszenov falu körül folyt. Ez oklevél szerint Dombró megye még a Kőrösön túl is terjedett volna. Az ily részek csak dombrói enclavék lehettek, más megyék területén. [1])

A praedialisták lázadásában, mely a zágrábi püspök ellen 1333-tól 1340-ig tartott, a dombróiak élénk részt vettek, a mint ez Csázma leirásában van előadva.

1347-ben volt Péter mester dombrói comes.

Jakab zágrábi püspök 1348. évben Márton fiainak Balázsnak és Péternek egy, Dombró megyében (in comitatu nostro de Dombro) fekvő Parisócz (ma Parussevecz) nevű helységet praedialisták módjára adományoz addig, mig a püspöknek és utódjainak hívek maradnak.

Dombró ismételve a királyok látogatásával volt megtisztelve. Igy Zsigmond király 1402. évben június 5-én, Mátyás király pedig 1464. január 28-án tartózkodott itt.

---

[1]) Liber privil. Episcop. Zagrab. 37. l.

János püspök halála után (1433.) mintegy tiz évi üresedés állt be, a mely idő alatt gubernátorok igazgatták a zágrábi egyházat. Ilyen gubernátor volt 1438. évben Thallóczy Péter dalmát-horvát bán, ki a Dombró megyében fekvő Gradecz, Brezovecz, Bontholovcz (ma ismeretlen) és Grabrich praediumokat, és az Ugra megyei Tersztenik praediumot és a Gradeczhez tartozó Gaj nevű erdőt, nemes Thallóczy Lukács fiainak, Pálnak és Benedeknek azon érdemeiknél fogva, melyeket a zágrábi egyház, továbbá Thallóczy Matkó bán, sőt maga Thallóczy Péter körül szereztek, adományozza, egyúttal őket a dombrói és ugrai ispánok és alispánok hatósága alól felmenti. [1]) Thallóczy Péter e levele Csázmán kelt.

A törökök feldúlták Dombrót 1487-ben, és 1553. évben. De 1552. évben itt nagy csatát vesztettek, melyben Hasszán pasa elesett, ágyúit és 22 zászlaját elvesztette. Sztankovacski Gáspár zágrábi püspök még 1595. évben adott kiváltságokat Dombrónak. [2])

Gr. Eszterházy Miklós nádor 1628. évi levele szerint a dombrói kerűlethez (comitatus) tartozott, Behonin, máskép Beholin, (ma ismeretlen) Verhovljan, máskép Marinkovo-Zelo (ma Marinkovecz), Zekovecz (ma Zvekovecz), Parussovecz (ma Parussevecz), Markovcz, Koritno (ma Koritna), Fuka, Zaberdje, Giurgievecz, vagy Gyurgiek, máskép Szlovenczi, (ma Gyurgyicz, Kőröshöz délre), Tochenick (ma Tuchenik), Veszelkovecz, utóbb Venekorecz, máskép Dragiehevozelo (ma tán Dragicsevecz, Csázma közelében), Hegen (ma Hagen), Bolch, Kebel, Vuksincz (ma Vuksinecz), Lubena (ma Lyubena), Lemes Szt.-György, máskép Gyurgy, azzal együtt Czubinecz és Lemessovo (ma Lemes, Gyurgyicz mellett), Kápolna máskép Kapella, valamint Kápolna-Habianovecz, (ma Habjanovecz, Kapella mellett.)

Az itt említett Czubinecz falu 1659. évben országgyűlési tárgyalásra szolgált alkalmúl. Az akkori Slavóniában megtelepedett oláhok ugyanis az ország valódi csapásai voltak; katholikus vallásu fiúkat a törököknek adtak el pénzen, és a vagyon-

[1]) Oklevelek a zágrábi érsekség levéltárában.

[2]) Kerchelich: Hist. Episcop. Zagrab I. 60—64. lap.

biztosság, a hová férhettek, teljesen megsemmisült. Az országgyűlés a 92-dik czikkben, kivált az Ó-Széken lakó oláhokról szól, kik a Kőrös megyében fekvő Czunovicz, mintegy mértföldnyire hozzájok eső faluban a nemesi birtokokat rabolták és pusztiták. Az országgyülés szigorú visszatorlásokat rendelt el. A mi a nevezett helységeket illeti, Ó-Szék csak a mai Sztaravecz lehet, melyhez a kitűzött távolságban fekszik Czubinecz, éjszak felé.

Az ó-széki oláhok ez után sem nyugodtak, és miután a zágrábi káptalan toplicai kastélyához tartozó területekbe folytonosan berontottak: az 1662. évi országgyűlés (46-ik czikk) a báni hatalmat rendelte ki ellenök.

Végre az 1681. évi országgyűlés (65. czikk) a folytonosan garázdálkodó ó-széki oláhokat mostani helyökről elköltöztetni, és közvetlenül a török határszélen megtelepíteni parancsolta.

Dubicza. A közigazgatás Dubicza vármegyét, a védrendszer dubiczai várispánságot ismert,[1]) mind ezek után e vidék még a magán-dinasta uradalmának sorsára is jutott, hogy a közéletben közvetlen részt nem véve, pályáját idő előtt befejezze. Dubicza kerületről szól legelőször Imre királynak ama 1197. évi levele, melylyel Ursini Istvánnak, az Unna közelébe eső Vodicza földet adományozza.[2]) E föld Zana és Dubicza kerületekkel volt határos, és ma is Bosznia területén létezik, Vodicsevo néven. Ebből kitűnik, hogy a dubiczai kerület a Száva jobbpartján is elterült, határait azonban alig lehetséges kijelölni. Már 1235. évben Dubicza vármegyét emlegetik forrásaink (Comitatus de Dobicha), a melyben Maladin föld feküdt,[3]) de holfekvése bizonytalan. Bertalan pécsi püspök 1239. évben egy, Kálmán ruthen király és slavoniai herczeg és a templáriusok közt a Posega megyei Licenissa feléért, és a Dubicza megyei Maladin földért fenforgó pört úgy egyenlíti ki, hogy Licenissa és

---

[1]) Dobicha megyének is irják. Dobicza férfinév már 1166. évben fordúl elő.

[2]) Fejér II. köt. 307. lap, hol hibásan áll Bubiza, Dubicza helyett. Ma is láthatók a Blagay család várának romjai Vodicsevon.

[3]) Koller: Hist. Ep. Quinque eccl. II. 30. lap.

Nessicha tizedeit a templáriusoknak átengedi, kapván e helyett Kálmántól Valkó és Baranya megyék nyest tizedeit. [1]) A dubiczai várjobbágyok Kosztajnicza terűletét, mintha ez dubiczai várföld volna, magoknak követelték vissza, és követelésük 1258. évben egyezség által nyert elintézést. Igaz, hogy a várispánságok földjei némelykor idegen megyék határában feküdtek, de miután semmi adatunk sincs arra, hogy Kosztajnicza ez időben más megyében feküdt, Kosztajniczát Dubicza megyei helységnek lehet elfogadni, annálinkább, mert így értelmet nyer az 1197. évi oklevél azon kifejezése, hogy Vodicza föld Zana és Dubicza kerületek közelében (in contiguitate) fekszik, Vodicza délre esvén Kosztajniczához. IV. Béla király 1269. évben maga irja le egész Dubicza megye határát, ez a Guersenicha föld, a Száva és Pukur folyó egyesűlésénél. Említtetik még Ozywpoker, mi tán = Hoszupukur, Kossaduna, Reveneche és Velike patak. Guersenichán kivűl még csak Vrachiche és Kalistu helység említtetik. [2]) Mind e határhelyekből csak a Pukur, ma Pakra folyóra lehet ráismerni, és erről tudjuk, hogy ez Trebess-nek neveztetik, mielőtt a Szávával egyesűl. István slavoniai bán 1249. évben bizonyítja, hogy Volkudrug, Ábrahám fia, Polana nevű örökös földét, mely a Száva mentén Dubicza megyében fekszik, Baboneg comesnek eladta. Határai ezek: Kossiuzdevech (Coyziusdenek alakban is) föld, Voiszka folyó, Braholbo hely, Jeszenova folyó, Konszkysztrug, Vun (Unna), Száva folyó, Verhy, Vulchya hely és folyó, Alseunicha víz, Temechech mocsár, Medvegak, Lucya, Kallysche és Terlevik (Terlevilik) vár. Mind e részletek Polana fekvésére nézve csak annyit tudatnak velünk, hogy e falu a Száva mellett feküdt, hol azonban ma nem található. A Konszkisztrug azonos lehet a Veliki Sztrug folyóval, a gradiskai határőrezredben. A zágrábi káptalan egy 1355. évi leveléből sem tanúlunk többet, mint hogy Polana a Száva mellett feküdt. [3])

Van azonban nyoma, hogy Dubicza megye az Unna és

[1]) Fejér: IV. 1. k. 172. lap.

[2]) Fejér: IV. 3. k. 506. lap, kinél az első helynév Smersenicha, helyesebb Theinernél Guersenicha.

[3]) Gyurikovics, a Tudományos Gyüjt. 1836. év V. füzet 54. lap. Innen Fejér: VII. 4. k. 102. lap. Palugyai: Kapcsolt részek 234. lap.

Száva tulsó részére is elterjedett, és Boszniának némely részeit, mint Slavoniához tartozókat foglalta magában. Nevezetesen a dubiczai főesperesség [1]) nemcsak a hasonnevű kerületet vagy megyét, hanem Zana és Orbász megyéket is átkebelezte. [2]) Appiani Péter 1528. évi térképén Dobicza vidéke az Unna és Száva közt fel van tüntetve. A dubiczai kerület hajdan 11 plébániából állt, ebből a török invasio következtében csak 2 plébánia maradt fenn, a dubiczai és jeszenoviczai (ma jaszenoviczai. [3]) A később török hatalom alá került másik két kerület, melyből a zanai 22, az orbászi 13 plébániából állt, mint a maga helyén kimutattam, régi vármegyei szervezetben élt, és Dubiczával nemcsak egyházi, hanem úgy látszik, politikai viszonyban is állt.

IV. Béla király 1256. évben megerősítvén Baboneg és István comesek javára Imre királynak adományát Vodicza (Vodischan) földre, egyszersmind annak, és a hozzá tartozó Rhezdin és Meknyn falvak határait leírja. Ez alkalommal említtetnek a Zuonna csermely, mely a Zana folyóba szakad, melyben tehát a mai Svodna patakot kell felismerni. Mequin és Stergomla patak ma e néven nem létezik, de létezik az Unna folyó, melybe a Zana önti vizét. Ebből eléggé világos, hogy a kérdeses földek, mint akkor slavoniai helységek, Novi környékén feküdtek, és — miután dubiczai várjobbágyok bitoroltak itt — nem Zana, hanem Dubicza megyében feküdtek.

Gyurikovics Dubicza vármegyét a Száva, Unna, Zana és Verbász folyók közé helyezi, [4]) és noha ez állítást közelebb nem okadatolja, ezt nagyjában helyesnek ismerem el. De némileg zavart okozott a különben kritikus iró, midőn az idézett 1249. évi alkulevélre hivatkozván, azt írja, hogy Baboneg gróf Polana nevű dubiczai földet 150 pénzért megvásárolta, mely

---

[1]) Dubiczai főesperes 1358. évben János. Fejér: IX. 2. k. 703. lap.

[2]) Gerold zágrábi kanonok, ki 1293. évben Radiszlót a neki adományozott 8 vár birtokába igtatta, zanai, orbászi és dubiczai főesperes volt. (Hazai Okm, VII. 235. l.)

[3]) Így Kerchelich: Historia Ep. Zagrab. I. 24. lap. Azonban a Zágráb egyházmegyei névtár 1834. évben megint 11 plébániát mutat ki, közte Kosztajnicza és Petrinia.

[4]) Gyurikovich: De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae 71. lap.

föld Gyurikovics szerint a Száva, Unna és alsó Unicha folyók közt fekszik. [1]) Ez által szabad röptet engedett a fantáziának, hogy Dubicza megyét és abban Polana falut, az Alsó-Unacztól kezdve, Pakracz és Petrinia tájáig keresse. Hiba volt, véleményem szerint, az oklevél Alseunicha nevét Alsó-Uniczára másítani. Ebben hihetőleg csak valami Olsavnicza, vagy más hasonló nevű szláv pataknév lappang, nem pedig az Unna folyónév kicsinyitője. A zágrábi káptalan 1355. évben egy bevalló iratban Dubicza megyét, és abban Polyana helységet a Száván túl fekvőnek mondja. [2]) A Szávát már Zágrábnál lehet átlépni, de a káptalan aligha a Száva és Kulpa közti részt értette, hanem inkább a boszniai földet. Dubiczánál csak az Unnát lehet átlépni. Ha tehát a zágrábi káptalan Száván-túli Dubicza megyéről szól, ezt az Unna torkolatától keletre kell gondolnunk.

Midőn Dubicza megye a templáriusoknak átadatott, ennek határai bőven leiratnak. A Száva folyótól kiindulván, ott, hol avval a Pukur (ma Pakra) folyó egyesül és Guersenicha helység áll, elvezet e határvonal bennünket a Hosszu-Pukur (Theinernél Zeupuker), a Nagy-Pukurhoz. Előfordúl a Kossatina, Revenicze, Velika folyó, mely utóbbi a Klokonech-be szakad, a Kalista, Bratyche hely, a Granicha, Nagachin, Ispras és az utóbbiba szakadó Liscorih, Prescka hely, Rasoy, Kalista, a Rákfő hegy, a Rakovecz és Jastrobicza közti hegy, Sirugo falu, Gosd. A Meschenicza folyó és Tempnifő víz, mely az első határt képezi Dubicza és a Száva közt. A Meschenicza folyóba szakad a Jelavech patak. Előfordul Predol határhely, a Kastaynancha patak, máskép Castanicha, mely az Unnába szakad. A Jalsenicha, alább Jelsonicha, továbbá a Sukhodol, Strigonina, Turicza, Pulizka patak vagy folyóvíz. A Jamnich-árok, a Visenik, Wracha, Lonfő, Pachuch határhely. Mindezeknél fontosabb a határleirás azon kifejezése, hogy ott, hol az Ispras folyó a Szávába szakad, két határjel állíttatott fel, mely a dubiczai földet elkülöníti Verbásztól (quae incipiunt stringere terram de Dobicha a terris de Wrbaz). Továbbá, hogy az

[1]) Tudományos Gyüjt. 1836. V. füz. 54. lap.

[2]) Palugyai: Kapcsolt részek 235. lap.

egyik határvonal a hegyháton keresztül az országútra visz, mely Verbászba vezet; továbbá, hogy a Meschenicza pataknál a verbászi határ végződik. Végre azon kijelentés, hogy valami bércztől amaz útra kell térni, mely Dubicza földjeit Vodiczától elválasztja (quae separat terras de Dubicha a terris de Waudicha). Nyomban azt írja a közlés, hogy a Strigonina patak az Unnába szakad, közel oda, hol a Kosztajnicza patak az Unnával egyesül.[1]) Ez adatok semmi kétséget nem hagynak fenn arra nézve, hogy Dubicza megye a mai Boszniában is elterült. Ugyanis csak így lehetséges, hogy Dubicza megye határai a Verbász folyóval, vagy Orbász megyével érintkezzenek, valamint hogy nyugat felé Dubicza földje elválasztása Vodiczától említtessék. Vodicza az Unna folyó és Strigova patak közt fekszik — mert ez utóbbit kell érteni a ferdített Strigonina név alatt —, ott találjuk Strigova falut is, és e tájon folyik a Kostenovac hegység nyugati oldalán a Kosztajnicza patak az Unnába.

Az itt kijelölt terűletet átpillantván, meg kell vallani, hogy Dubicza megye nagyszerű cseretárgy volt a templáriusoktól átvett Segniaért és Gecske megyéért, főleg ha tekintetbe veszszük, hogy a templáriusoknak Segniában már alig volt maradásuk, az ottani polgárok ellenszenve miatt.[2])

Több mint valószínű, hogy a ma Posega megyei Pakracz is Dubicza megye határában feküdt, minthogy Cornuto Baudonus és Bubek Imre perjelek és dubiczai comesek némely levelei innen (in Pukruch vagy in domo nostra Pukricsa) keltek. E várostól a Lónya vonalát a Kulpáig követve, oly terület különíttetik el, melyben több, oklevelesen dubiczainak nyilvánított vár és helység fekszik. Nevezetesen Petrinia és az Unna közt fekszik Kosztajnicza és Komogovina (Komogoyna) vár, melyeket Frangepán Ilona 1442. évben férjének, Mártonnak adományozott.[3]) Azonban a határok ingadozását bizonyítja ama körűlmény, hogy ugyane két vár 1424. és 1440.

---

[1]) Theiner: Monumenta Hung. I. 314—316. lap.

[2]) Cum apud Scenniam propter malitiam civium proficere non possent. (Theiner: Monumenta Hung. I. 313.)

[3]) Oklevél a budai kam. ltárban NRA. 559. csom. 13. sz.

években Zágráb megyében fekvőnek mondatik.[1]) Ahhoz tartozott a Dubiczával határos Bachine is, ha az a régi Bachiaval azonos.

Hol feküdt a Dubicza megyei Brochina, máskép Tertina, és Dobonech, melyek 1378. évben említtetnek, nem tudjuk. Ez időben Blynai Tötös fia, László, Brochynai Péter ellen pört indított.

A templáriusokkal történt csere alkalmával, Béla slavoniai herczeg magának, illetőleg herczegségének fentartotta a Slavoniában eddig is szedett kamarai hasznot, azonban a herczegségi országbirót és a főispánokat eltiltá, hogy Dubicza megyében biráskodjanak, a megyét szállásadás alól felmenté, pörös esetekben a felebbezés a templáriusok mesterétől a slavoniai herczeghez szabad volt, ki a megszállás jogát is fenn tartotta magának. A birtokcserét a királyné is jóvá hagyta, a király pedig kiváltságot adott, melyben a csere erejének biztosítására 20,000 ezüst márka köttetett le Béla herczeg terhére, ha ez az alkut meg nem tartaná, vagy a templáriusokat Dubicza megye birtokában nem védelmezné, mely mulasztás azonban a templáriusok birtokjogát nem gyengítené. A király, ki a szerződés idején (1269.) még nem érte el 25 éves korát,[2]) ünnepies esküvel erősítette meg, hogy a szerződés minden pontját megtartandja.[3])

A zágrábi püspöknek Dubicza megyében tizedszedési joga volt. Mikes slavoniai bán 1333. évben Gora, Dubicza és Zana megyéket tudósítja, hogy a bán fia, Ákos fogja a tizedeket a püspök részére beszedni. Ez időben László volt zágrábi püspök, ki, mivel a királyt a hadsereghez követte, R. Károly 1334. évben maga is felszólitá a tizedfizetésre köteles kerületeket pontos fizetésre, — s ezekben comitatus Dubicha nemeseit és városait.

A császmai káptalan 1360. évben bizonyítványt adott arról, hogy a Kosucha, Brede, Peech és Wruchina községekben és Dubicza vármegye más helyein lakó nemesek, valamint őseik is, amaz időtől fogva, hogy e vármegye csere útján a

[1]) Tudományos Gyüjt. 1836. év V. füzet 60. lap. Itt Kosztajniczáról csak 1424. év alatt van szó.

[2]) Még csak 20 éves volt.

[3]) Theiner: Monumenta Hung. I. 313. 314. lap.

templáriusoktól a jánosvitézek kezébe került, mindig a dubiczai komthur biráskodásának voltak alávetve. [1]) Az említett községek fekvését ma nem ismerjük; ha csak az említett Peech alatt a Korana folyóhoz keletre fekvő Pecsi, Bosznia éjszaknyugati csúcsában nem értendő, mely esetben ez adat is mutatná, hogy Dubicza megye terűlete részint Bosznia mai határa közt is keresendő.

A pálos remeték évkönyvei kétségtelenné teszik, hogy e megye alsó és felső Dubiczára volt felosztva, és e felosztás megmaradt az újabb korig, mely a megyét Unnán inneni, és Unnán-túli Dubiczának nevezte, — ez utóbbi 1741. évben a törököknek engedtetett át.

Dubicza megyeiségének egyik bizonyítványa, hogy 1380. év Péter-Pál utáni hétfőn Zágráb, Orbász, Zana, és Meren nemességével és más rendű lakóival Zágrábban közgyűlést tartott, a mely nemesi birtokpörben intézkedett.

Még a XVIII. század bírt arról tudomással, hogy Dubicza a mai Boszniára is kiterjedett, és azért 1743. évben az ország határainak megállapításakor olvassuk, hogy az Unnántúli Dubicza, valamint Kozara és más vidékek a törököknek engedtettek át. [2])

Dubicza történetében az 1269-ki év nagy forduló pontot képez. Ha e vidék megyeiségét, azaz: azt keressük, vajjon létezett-e egykor Dubicza vármegye, ezt csak a nevezett évet megelőzött korszakban kereshetjük. Itt tehát csak Miklós és Baag mester jöhetnek tekintetbe, kik okleveleink szerint dubiczai comesek voltak. De vajjon a comesi czím itt várispánt jelent-e vagy főispánt, meghatározni nem lehet.

Dubiczának terjedelme, a fennebbi adatok szerint, igen nagy, és habár e megye határait alkalmasint soha sem fogjuk minden oldalon és minden korszakra nézve megállapíthatni, mégis Kosztajnicza, Petrinia, a Pakra folyó, Jaszenovacz, és túl a Száván és Unnán ismeretes részek oly végpontokat jelölnek, melyek e tartomány terjedelmét igazolják. Úgy látszik,

[1]) Hevenesi, I. 262. lap. Fejér, IX. 3. köt. 195. lap. Ugyanezt bizonyítja a zágrábi káptalan már egy évvel előbb, a fennebbi községek nevei azonban itt Greda, Peerch stb. Fejér, IX. 7. köt. 178. lap.

[2]) Kerchelich: Notitiae praeliminares 405. lap.

hogy Bosznia mai földén, a régi Alsó-Slavoniában, Zana és Orbász vármegye nem terjeszkedtek az Unna és Száva partjáig, hanem hogy nevezetesen Zana vármegye éjszak felé csak a Kozara hegység magaslatáig terjedvén, az, a mi e magaslat és a Száva közt feküdt, Dubicza vármegyéhez tartozott. Ily országrész nem lehetett csak várispánság, hanem a vármegyei alkotások közé sorolandó.

De más körülmények is mutatnak arra, hogy e vidéken várispánságon kivül vármegyei törvényhatóság is létezett. Így bizonyítja István slavoniai bán (1249.), hogy bizonyos Vulkodrug, a Száva-mentén fekvő Polana nevű földét, melyet Dubicza comitatus-ban létezőnek mond, Baboneg grófnak eladta. E vidéken tehát birtokos nemesek laktak, és ez oly körülmény, mely vármegyei szerkezetet föltételez.

IV. Béla király 1269. évben a templáriusoktól visszaveszi Segnia várost és Gecske megyét, ezekért nekik Dubicza vármegyét adományozza, egész kerületével, a törvényhatósági joggal, és a báni zsolozsmával. Ez időtől fogva a templáriusok voltak Dubiczának urai, de egyetlen templárius mester sem viselte a dubiczai comes czímét. Vajjon a templáriusok egész Dubicza megyét birták-e, ezt az adománylevél ily magyarázást megengedő helye daczára, bizonyossággal állítani azért nem lehet, mert a határjárás vonalai boszniai terűletre nem vezetnek.

Midőn a templárius vitézrend 1312. évben eltöröltetett, a tőlük elvett nagyszerű jószágok ideiglenes igazgatásáról gondoskodni kellett, és ez történt 1314. évben a Zágrábban tartott zsinat által.[1]) Azóta azonban Dubiczának története homályba rejtőzködik. Úgy látszik, hogy a jánosvitézek még csak igen későn lettek a templáriusok utódai Dubicza birtokában, mert Mikecz, egész Slavoniának bánja, még 1333. évben is oda utasítja Gara, Dubicza és Zana városait, hogy a tizedet a zágrábi püspök javára szedjék be, — így elintézvén azt a viszályt, mely e tizedre nézve a boszniai és zágrábi püspök közt fenforgott.[2]) Idővel a tulajdonjog Dubicza megyére nézve

[1]) Pesty Frigyes: A templáriusok Magyarországon 62. lap.
[2]) Fejér: VIII. 7. köt. 257. lap.

kétségessé vált, és a zágrábi káptalan 1359. évben kénytelen volt Nagy Lajos királynak jelenteni, hogy Kosucha, Greda (másutt Breda), Peech (másutt Perch), Wruchina és más helyeken lakó Dubicza megyei nemesek, más szóval: hogy Dubicza megye az időtől fogva, hogy e megye a templáriusoknak cserébe adatott, mindig a templáriusok, utóbb a jánosvitézek törvényhatósága alatt állt.[1]) Minthogy e jelentés a jánosvitézek magyarországi és slavoniai mestere, Baudon Cornuto indítására és megkeresésére történt, nincs kétség, hogy a jánosvitézek legalább már ekkor birták Dubicza megyét. És valóban Cornuto az, ki, mint vránai perjel, először a dubiczai comes czímét viseli, — az sem történt 1357. évnél előbb.[2])

Történeti forrásaink a vránai perjeleket nem mindig a dubiczai gróf czímével mutatják be, de e körülménynek jelentősége nem lehet, mert miután nincs kétség, hogy Dubicza megye a jánosvitézek birtokába átment, vajjon miért tennők fel, hogy egyik vránai perjel volt dubiczai comes, a másik pedig nem? Hasonlókép nagyobb súlyt nem akarunk arra fektetni, hogy az 1402. évben élt Bertalan óta a vránai perjel dubiczai *örökös* grófnak írta magát, hisz ez volt tulajdonkép minden perjel, e minőségében egyszersmind Dubicza kormányát is átvevén.

Az általam közlött névsor világosan mutatja, hogy mióta a jánosvitézek Dubiczának valóságos birtokába léptek, a lovagrend magyarországi főnökei azok voltak, kiket mint vránai perjeleket és dubiczai comeseket ismerünk, és ez addig tartott, míg a lovagrend Rhodusnál el nem bukott.

Midőn Rhodus-sziget elfoglalásával (1522.) a jánosvitézek rendjének világtörténelmi szerepe lejárt, Magyarországon is eltűnnek, és Dubicza megye részükről elárvúlt. Az utolsó vrániai perjel Baracskai Mátyás, a mohácsi csatában nem vett részt, de magyarországi rendtársai sem, a mi arra látszik mutatni, hogy ezek a Rhodus védelmében elestek.

A mohácsi csata után a vránai perjelség élén világi kor-

[1]) Fejér: IX. 7. köt. 178. lap.

[2]) Fejér: IX. 2. köt. 624. lap.

mányzók álltak: ezek 1527. évben Tahi János, 1535. évben enyingi Török Bálint és János, és 1543. évben Zrínyi Miklós

Megszűnvén ezek után a gubernátori hivatal, a zágrábi kaptalan nagyprépostja vette fel a Prior Auranae címet, melyet utódai mai napig is megtartottak.

Dubiczában a keresztények részéről nem volt már mit kormányozni. A dubiczai vár és városa [1]) 1539. évben a törökök hatalmába esett és ezek tarták meg mintegy harmadfél századon át.

A török járom nagy sokára lehúllt ugyan, de azért Dubicza még sem tért az anyaország keblére. A varasdi generalatus alkotásakor a dubiczai vidék katonai szervezést nyert, és a város manapig a második báni határőrezred parancsától függ,[2]) valamint az egész vidék is, mely a magyar korona mai területén Dubicza megye részét képezte.

Azon körülmény, hogy Dubicza megye már 1269. évben a templomos vitézeknek adatott, eléggé magyarázza, hogy Dubicza megyeiségéről többet nem tudunk. Gyurikovics György Dubiczának vármegyei minőségét elismervén, annak megszűnését azon időre véli teendőnek, a midőn Mátyás király Zágráb megyét eltörülte; és ez okból véli, hogy neve a vármegyék névsorozatában nem fordúl elő. [3]) Miután Zágráb vármegye sem törvény, sem királyi rendelet által soha nem töröltetett el, a tudós író Zágráb vármegye helyett hihetőleg Zagoriát akart írni. De ez hibás nézet, mert a vránai perjelek Dubicza megyét a mohácsi csata idejéig birták; persze, hogy valóságos vármegyéről már rég nem lehetett szó.

Csak Gyurikovics hitelére mondom — mert magam még nem láttam oly oklevelet —, hogy a Vodiczai-család egy 1348. évi oklevelében e kitételek: »Comes terrestris de Dubicza« és »Supanus terrestris de Dubicza« fordúlnak elő. (De situ et ambitu III. 71. 72.) Gyurikovich hajlandónak látszik

---

[1]) Dubicza már 1244. évben szabad helység, libera villa volt; ilyennek nevezi V. István is 1270. évben. A pálosoknak itteni monostora alapíttatott 1244. évben. (Fejér: IV. 1. k. 349. lap és V. 1. k. 60. lap.)

[2]) Lehoczky sejteni véli, hogy a dubiczai kerület Kőrös megyével egyesült. (Stemmatographia, I. 161. lap.)

[3]) Gyurikovics: De situ et ambitu, III. 72. lap.

Dubicza megyeiségét elismerni,[1]) és magam is hiszem, hogy a Supanus hivatalnévnek ily késő korban előfordúltából nem lehet e vidéknek egykori zsupánsági minőségét következtetni. Történeti adataink, legalább a magyar uralom előtti korból, dubiczai zsupánt nem ismernek. Azon időből, midőn a jánosvitézek már birták Dubicza vármegyét, és pedig 1358. évből ismerünk ilyen Comes terrestris-t, névszerint Fülöp, Wark fiát. (Fejér: IX. 2. k. 709. lap.)

Dubicza megyének saját törvényszéke volt, és a Sedria Comitatus de Dubicza, nevezetesen 1411. évben, — tehát a jánosvitézek birtoklása idejében — említtetik, míg természetesen a helyhatósági jognak semmi nyoma.

A XV. századból több adatunk van, mely Dubicza megye terjedelmére világot vet. E megyében fekszik 1413. évben Poderisye, Cremosnicza, Grilichia, Ulcsics, Zwabina, Paprosije, — 1417-ben Policha, Lokanech, Dolech, mindkét Leszkócz, Petrunicha, Stepel, Voruch, mindkét Verbócz és Zabnydia.[2]) 1360. évben említtetnek a kossuchai nemesek Dubicza megyében.[3])

Ide tartozik, hogy Frangepán Ilona 1442. évben férjének, Mártonnak, a Dubicza megyében levő Kosztajnicza és Komogoina várakat adományozta.[4])

Gyurikovics szerint, az 1715. évi törvényhozás a 118-ik czikkben Alsó-Slavonia alatt Dubiczát értette;[5]) — talán nem egyedül azt, hanem Dubiczát *is*, lenne a helyes kifejezés. Mindenesetre — habár az akkori törvényhozás ez iránti tájékozottságáról eleget nem tudunk — Dubicza Alsó-Slavoniának, nem Horvátországnak részét képezte, akár beleértjük a később Boszniához került terűletet, akár nem. A visszacsatolás, mely 1741. évben a 18. és 50-ik törvényczikkek által sürgettetett, csak ama tartományokra vonatkozhatott, melyek nemzetközi szerződések által ismét a magyar korona alá jutottak.

---

[1]) Palugyai nem. Lásd: Kapcsolt részek 300 lap.

[2]) Oklevelek a gr. Erdődy cs. galgóczi ltárában.

[3]) Fejér: IX. 3. k. 195. lap.

[4]) Országos levéltár NRA. 559. cs. 13. sz.

[5]) Palugyai is így vélekedik: Kapcsolt részek 228. lap.

Dubiczai comesek.

1249. *Miklós* tárnokmester és dubiczai comes Slavoniában. (Timon után Katona VI. 130 lap. Hol azonban évszámot nem találok. Czinár indexében nem fordúl elő. IV. Béla király nagyon kidicséri az ő vitézségét, melyet Bosniában az eretnekek ellen tanúsitott. Oklevéltöredék Fejér IV. 2. köt. 55. lap. Azonban egy más ez évi levélben, melyben IV. Béla király neki a Baranya megyében fekvő sársomlói várat, és a Harsán nevü baranyai várföldet adományozza, Miklós dobichai ispánnak és István ifj. magyar király tárnokmesterének neveztetik. Cornides Diplom. IV. 190. lap.)

1260. *Baag* mester, dubiczai Comes. (Fejér XI. 408. lap.)

1268. *Baag* mester, comes de Dobicha. (Fejér IV. 3. k. 475. és XI. 408. lap. Katona VI. k. 494. lap. Árpádkori új Okm. Tár VIII. 204. lap. Tkalcsics I. 138. lap, ki azonban nevét Baasnak irja.)

Templáriusok birtoka, a lovagrend eltörléséig, utánok a János-vitézek. [1]

1315. Frater *Rolandus de Gragnana,* sanctae domus hospitalis S. Johannis Hierosolimitani magister per Hungariam et Sclavoniam. (Anjou-kori Okmánytár. I. 376. 389. l.)

1323. Frater *de Gragnana,* prior prioratuum per Hungariam et Capuam. (Fejér VIII.. 2. k. 495. lap.)

1324. Frater *Philippus de Gragnana,* ordinis cruciferorum

---

[1]) A János-vitézek mesterei Magyarországban, mielőtt Dubicza megyét kapták:

1234. Rembold. (Fejér VII. 1. k. 249. l.)
1238. Rambald de Voczon. (Fejér IV. 1. k. 105. l.)
1247. Rembald.
1254. Rembald. (Koller, Hist. Episcop. Quinq. II. 33. l.)
1259. Arnold. (Fejér IV. 2. k. 494. Tkalcsics I. 123. l.)
1262. Ferrustan. (Fejér IV. 3. k. 98. l.)
1272. Pontius. (Fejér V. 1. k. 212. l.)
1275. Fr. Pontius de Fayn. (Wenzel IX. 128. l.)
1276. Fr. Pontius de Fay, (ordinis hospitalis prior Ungariae et Slavoniae. Diplomatiai emlékek az Anjoukorból I. 39. l.)

sancti Johannis Hierosolimitani de Roma et Hungaria prior generalis. (Fejér VIII. 2. k. 544. l. Más oklevélben .... prioratuum almae urbis et Hungariae prior.)

1326. Frater *Philippus de Gragnana*, sanctae domus hospitalis S. Joannis Hierosolimitani prioratus Capuae et Hungariae. (Fejér VIII. 3. k. 147. l.)

1328. Frater *Philippus de Gragnana*, [1]) czíme mint 1326. év alatt. (Fejér VIII. 3. k. 341. l.)

.... Frater *Oliver*. (Fejér VIII. 4. k. 204 l.)

1335. Fr. *Petrus Cornuto*, prior per Hungariam et Sclavoniam. (Fejér IX. 4. k. 614. lap.)

1336. Fr. *Petrus Cornuto*, prior per Hungariam et Sclavoniam. (Ő azt mondja, hogy Frater Oliver per Hungariam et Sclavoniam *magister* domis hospitalis, az ő elődje volt, tehát a prior és a magister czím azonos. Fejér VIII. 4. k. 205. l.)

1340. Fr. *Petrus Cornuto*, prior, mint fenn. (Fejér VIII. 4. k. 466. lap.)

1341. Fr. *Petrus Cornuto*, prior mint fenn. (Fejér VIII. 4. k. 530. l.)

A vránai perjelek sorában elsőnek találjuk Praynál (de prioratá Auranae 14. lap.) Raimundot de Bello monte, és pedig 1345. évre, és a híres történetiró megjegyzi, hogy Raimund előtt nem létezett vránai perjel. Második perjel 1350. évben Morialis, ki a nápolyi hadjáratban nem elég vitézséget tüntetett ki. Pray szerint Nagy Lajos király négy évvel trónra lépte után Vránát a Jánosvitézeknek adományozta, a perjelségi czimmel, rendelvén egyszersmind, hogy a lovagrend magyarországi birtokai a perjeltől függjenek. Részemről a nevezett két perjelre csak azt kell megjegyeznem, hogy ezek semmi oklevélben nem említtetnek, de különben is, az oklevelesen hitelesített perjelek névsorában nem találnak helyet. Nem a Prayféle Raimund lehet az, ki 1374. alatt említtetik.

1347. *Fr. Petrus Cornuto*, prior, mint fenn. (Fejér IX. 1. k 515. lap.)

---

[1]) E név okleveleinkben Gragana, Gragna, Gramana, Grangiano, stb. alakban is előfordúl.

1349. Fr. *Baudonus Cornuto,* prior mint fenn. (Fejér IX. 7. k. 94. l.)

1352. Fr. *Baudon Cornuto,* prior fratrum Crucigerorum S. Joannis Hierosolimitani per Hungariam et Sclavoniam. (Fejér IX. 7. k. 152. lap.)

1355. Fr. *Baudon Cornuto,* mint fenn. (Fejér IX. 7. k. 138. és IX. 2. k. 369. l.)

1356. Fr. *Baudon Cornuto,* mint fenn. (Fejér IX. 2. köt. 566. és IX. 7. k. 153. l.)

1357. Fr. *Baudon Cornuto,* mint fenn. (Fejér IX. 2. k. 573. és. 582. l. egyuttal dubiczai Comes, Fejérnél. IX. 2. k. 624. l.)

1358. Fr. *Baudon Cornuto,* mint fenn. (Fejér. IX. 2. k. 747. l. IX. 7. k. 174. l. Hazai Okmtár. I. 219. l.) Ez évben frater Elias praeceptor de Dubicza.

1359. Fr. *Baudon Cornuto,* prior ordinis S. Joannis Hierosolimitani per Hungariam et Sclavoniam, — vagy prior Cruciferorum stb. (Fejér IX. 3. k. 42. és 123. lap.)

1360. Fr. *Baudon Cornuto,* prior mint fenn. (Fejér IX. 3. k. 195. l., egyúttal Comes Dubiczensis. u. o. 198. l.)

1361. Fr. *Baudon Cornuto,* prior fratrum Crucigerorum S. Joannis Hieros. per Hung. et Slavon. (Fejér IX. 3. k. 265. l.)

1364. Fr. *Baudon Cornuto,* vránai perjel. (Fejér IX. 3. k 390. és 455. l.)

1366. Fr. *Baudon Cornuto,* prior mint 1359. alatt. (Fejér IX. 7. k. 246. 248. l.)

1367. Fr. *Baudon Cornuto,* vránai perjel és dubiczai comes. (M. országos ltár.)

1370. Fr. *Baudon Cornuto,* prior Cruciferorum S. Joannis etc. (Fejér IX. 4. k. 258. l. Prior ecclesiae S. Joannis Hieros. etc. u. o. IX. 7. k. 301. l. Egyúttal Comes Dubiczensis, Fejér IX. 4. k. 263. l. L. Pray: De prioratu. Auranae 19. lap.)

1371. Fr. *Baudon Cornuto,* sacrae domus hospitalis S. Joannis Hieros. Hungariae et Slavoniae prior, et comes Dubiczensis. (Fejér IX. 4. k. 371. l.)

1374. Fr. *Baudon Cornuto,* vránai perjel. (Szepesi Jakab,

országbiró őt még ez év elején mint perjelt említi. (Fejér. IX. 7. k. 347—356 lap.)

1374. Fr. *Raimundus de Bellomonte*, sacrae domus hospitalis S. Joannis Hieros. per Hungariam et Slavoniam, Comes Dubicensis. (Fejér IX. 4. k. 613. l. Ismét, a dubiczai comes czíme nélkül, és Baudonust a maga elődjének nevezvén, Fejérnél IX. 4. k. 614. 615. lap. E levelek pünkösdkor és szeptember elején keltek. Raimund de Bellomonte, mint a Jánosvitézek mestere, M. országos ltár. Ecclesiastica 43. csom. 4. sz. mint egyszersmind dubiczai comes, a zágrábi káptalan ltárában. A következő évben előfordul: fr. Albertinus, praeceptor de Dubicza.)

1381. Fr. *János*, vránai perjel. (Fejér. IX. 7. kötet. 439. 345. l.)

1382. *Palisnai János*, vránai perjel. (Pray: De prioratu. Auranae 21. l. Fejér. IX. 7. k. 467. és X. 1. k. 52. l.)

1387. *Palisnay János*, vránai perjel. (Lucius, Monum. Trag. után Mikóczy: Series banorum 36. lap.)

1388. *Locovich Albert* vránai perjel. (Fejér X. 1. k. 443. és X. 3. k. 76. l.)

1388. Graboriai *Beriszló János*, vránai perjel: (Pray: De prioratu Auranae 32. lap.)

1389. *Nagymihályi Albert*, vránai perjel. (Fejér X. I. köt. 517. l.)

1395. Pelsőczi *Bebek Imre*, Detre fia, vránai perjel. (Hazai Okmtr. III. 253. l.)

1398. Pelsőczi *Bebek Imre*, vránai perjel és dubiczai gróf. (Pray: De prioratu Auranae 33. l. Nagy Iván: Magyarorsz. családai I. 259. l.)

1401. Pelsőczi *Bebek Imre*, mint fenn. (M. országos ltár.)

1402. Pelsőczi *Bebek Imre*, vránai perjel. (Fejér X. 4. köt. 169. l.)

1405. *Pécsy Pál*, és ezdegei *Bessenyey Pál*, Dalmatia, Horvátország és Slavonia bánjai, egyúttal *a vránai perjelség gubernatorai*. (Acta mon. Garich a zágrábi országos levéltárban.)

14** *Ferrandi Mihály*, vránai perjel. (Lásd 1417. év alatt.)

1417. *Nagy Antal* és *Bessenyei Imre*, dubiczai comesek. (An-

tonius magnus, et Emericus Bissenus. Oklevél a gr. Erdődy család galgóczi ltárában.)

1417. *Nagymihályi Albert.* (Zsigmond király Constanzban október 16-án, november 10-én és deczember 22-én kelt leveleiben a vránai perjelségben megerősíti, megjegyezvén, hogy Nagymihályi Albert utolsó és közvetlen elődje Ferrandi Mihály volt, ki a vránai perjelségről önként és szabad akaratból lemondott. E szerint Pray — de prioratu Auranae 39. lapján, — korán teszi NagyMihályi Albertet már 1416. évben perjellé. (L. Hazai Okmtár III. 307—310 l.) A János-vitézek nagymestere Naylbato Filibert. Nagymihályit 1417. deczember 15-én nevezte ki vránai perjellé, és Zsigmond király e kinevezést 1418. évben erősíté meg.)

1423. *Nagymihályi Albert* (Albertus de Ungh) vránai perjel, Dalmát és Horvátország bánja. (Hazai Okmtár. III. 346. l.)

1425. *Nagymihályi Albert*, mint fenn. (Hazai Okmtár. V. 222. l.)

1434. *Thallóczy Matkó*, a vránai perjelség és a zágrábi püspökség kormányzója. (Egyéb polgári hivatalait lásd I. köt. 409. lapján.)

1439. *Thallóczy János* vránai perjel. (Oklevél a M. Nemzeti Múzeumban, különben világi ember, mert még 1438. évben csak nándorfehérvári kapitány volt.)

1442. *Thallóczy János,* vránai perjel. (Pray: De prioratu Auranae 47. l. Máskép Zoványinak neveztetett, ki Budai Ferencz szerint, már 1440. évben volt vránai perjel.)

1446. *Szentgyörgyi Tamás* vránai perjel. (Pray u. o. 48—51. lap.)

1450. *Szentgyörgyi Tamás,* vránai perjel, Dubicza örökös grófja. (M. Országos ltár, N. R. A. 1711 csom. 44 sz.)

1452. *Szentgyörgyi Tamás,* vránai perjel. (Fejér IX. 2. k. 194. l. hol az évszám hibás 1352.)

1453. *Szentgyörgyi Tamás*, custos. A dubiczai comes czimét elhagyja. (Pray, u. o. 48 l.)

1460. *Algona.* (Pray, u. o. 51 l.)

1463. Kewendi *Székely János.* (Pray, u. o. 54 l.)

1489. Kewendi *Székely Tamás* vránai perjel. (Pray u. o. 56. l.)

1490. Graboriai *Beriszló Bertalan* vránai perjel. (Pray u. o. 57. lap.)

1495. Graboriai *Beriszló Bertalan* vránai perjel. (Ez a glogonczai prépostságot, továbbá a zágrábi püspök három kőrösmegyei kastélyát: Krachinowcz, Zopia és Iwancz, fegyveres kézzel elfoglalta, és megtartá. Midőn sok bűne miatt Pécsett fogságra tették, nála a budai káptalan egy hamis pecsétjét találták; saját bevallása szerint a fehérvári keresztes convent hamis pecsétjét is bírja Pökröcz várában. Hamis arany és ezüstpénzt is veretett. Mind ezekért a király 1495. évben Csáktornya várát, mely eddig a vránai perjelséghez tartozott, tőle elveszi, és Som Jósa temesi főispánnak adományozza. Oklevél a gr. Csáky család lőcsei ltárában.)

1499. *Bálint.* (Pray u. o. 61. l.)

1505. *Bertalan,* vránai perjel és dubiczai comes. (Fejér VIII. 6. k. App. 90. l. Egy 1405. évi oklevélben szintén említtetik Bertalan vránai perjel és dubiczai comes Fejérnél X. 4. k. 169. l., de én azt hiszem, hogy ez oklevél száma 1505. évre teendő. A családnévre vonatkozólag, Pray e Bertalant graboriai Beriszlónak tartja, ki már 1490-ben mint vránai perjel tünik fel. De prioratu 60. lap. Jászay Pál azonban a Bazini családból valónak véli: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, 155. lap. A Szentgyörgyiek családfáján semmi Bertalan sem fordúl elő. Bertalan az 1505. évi rákosi gyűlés végzéseit irta alá; jelen volt a perjel 1506. évben a fehérvári gyűlésen is.)

1512. *Grimanus* vránai perjel. (Pray, u. o. 61. l.)

1514. Graboriai *Beriszló Péter* vránai perjel. (Pray u. o. 62. lap. Háj-Szent-Lőrinczi prépost volt 1502—1506. A törököket Dubicza mellett megverte, mire Pray — De prioratu 63. l. — megjegyzi, ab hac victoria factum puto quoniam arx Dubicensis cum honore Comitatus penes Auranae priores fere erat, ut Petrus ab rege eam dignitatem praemii instar obtineret.)

1521. *Baracskai Mátyás* vránai perjel. (Pray u. o.)

A vránai perjelség világi kormányzói:

A XV. században többször megtörtént, hogy hadférfiak vagy polgári méltóságban levő egyének az egyházi javadalmakat magokhoz ragadták, vagy politikai okokból az ilyenek kezelése rájok bizatott. Erre a vránai perjelség is példát nyujt, mint azt az 1405. 1417. 1434. 1439. 1442. 1463. 1489. évi adatok tanúsítják. A XVI. század elején a világi kormányzók már folytonosságban voltak Auranában és e rendszer fenmaradt a törökök hódításáig.

1526. *Tahi János.* (Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 51. l.)
1527. *Tahi János.* (Pray i. h. 88. l.)
1530—32. *Tahi János.* (Zágrábi országos ltár.)
1535. Enyingi *Török Bálint* és *János.* (Pray i. h. 95. l.)
1543. Gróf *Zrinyi Miklós.* (Pray i. h. 99. l.)

Megszünvén ezzel a kormányzói hivatal, a zágrábi káptalan nagyprépostja vette fel a Prior Auranae címet. Vitkovics Benedek volt az első ilyen nagyprépost, ki vránai perjel lett (1632.), ő és utódai az 1652. 61. törv. czikk erejénél fogva a magyar főrendi házban foglalhattak helyet.

Garics. Kőrös vármegyében és részint a kőrösi határezredben emelkedik a szép alkotásu moszlavinai hegység, melynek éjszaknyugati részét garicsi, keleti részét berlenicski hegységnek szokták nevezni.

Azon hegygerincz-görbületnél, hol e két hegyláncz találkozik, fekszik a garicsi várhegy, rajta azon híres vár romjaival, melynek fontosságát egykori honvédelmi rendszerünkben, történetforrásaink gyakran tüntetik fel.

Építési jelességét a nagy, négyszögre faragott terméskövek és tömérdeksége mutatja; félórányira innét van a paulinusok egykori monostora; mellette Monoszló vagy Moszlavina (az okleveleklben mons Claudii) a gróf Erdődyek egyik főbirtoka, melytől czímeikben az örökös grófságot viselték, és melyben három várkastély díszlik.

Pauer János nem jól van tájékozva, midőn azt irja, hogy Garichvár, utóbb világiak: a Garák kezére jutott, honnan Gara-

vich, vagy Garavárnak is neveztetett. [1]) Tudtomra a Garai család soha sem birta Garics várát, mely nevét már régen bírta, midőn a Garai család hazánkban szerepelni kezdett.

Schedius térképén hibásan Govich-nak neveztetik a vár, a hegység, melynek oldalán fekszik, Garik.

A vár neve okleveleinkben századokon át Garig, Garygh, Garug, Guarich, Guarig, — de leggyakoribb az első névalak. Mai kiejtése Garics.

Ez volt már a tatárjárás ideje előtt egy comitatus — várispánság — székvára, oly vidék közepén, mely különben is számos várral díszelgett.

A Rohfy család ősei garicsi és gerzenczei várjobbágyok voltak, és csak 1273. évben nyertek nemesítést.

A várispánság rendeltetésének élt 1277. évig, a midőn IV. László király Aranyosban márczius 22-én kelt levelével Garicsvárát Timoté zágrábi püspöknek adományozta, ki azt a király koronáztatása ideje óta saját költségén fentartotta. [2]) Az adományt 1280. évben megerősítette Fülöp fermói püspök és apostoli követ, 1284-ben pedig a király.

Noha az 1277. évi adomány csak Garics váráról szól, nincs kétség, hogy oda az egész kerület is értve volt, — mint ezt az 1284. évi megerősítés bizonyítja. De sajátságos, hogy csak kevés héttel az első adomány után, a zágrábi püspök birtokjogáról senki Garicsban tudomást nem vesz. Az előbb nevezett év május 8-án Zapach fia Voynch Garig megyében fekvő Tymennicha nevű birtokát a császmai káptalan előtt Stepk fiainak eladta. Az eladó még praedialistának sem nevezi magát. [3]) A következő évben Stepk-nek egyik itt nevezett fia, Jakab, garigi várjobbágynak neveztetik, [4]) a mi arra mutat, hogy a várispánság ismét feléledt, vagy meg sem szünt.

A zágrábi püspököt azonban csakhamar e vár birtokában is zavarták. Tette ezt nevezetesen János mester 1280. évben,

---

[1]) Pauer János: Az egyházi rend érdeme. 119. l.

[2]) Fejér V. 2. köt. 386. lap, és V. 3. k. 124. lap. Tkalcsics: Monumenta Episcop. Zagrab. I. 185. l. Katona VII. 723. l.

[3]) Wenzel XII. 212. l.

[4]) U. o. 241, l.

ki magát Zana, Orbász, Guarig és Gecske főispánjának nevezte, és Miklós slavoniai bán által segíttetve, azzal együtt pusztított és rabolt, sőt egész Gerzencze megyét bitorolta. Ez okból a püspök 1281. évben János mestert az egyházból kiközösítette. (L. a többit Gerzencze alatt.)

Az ország története IV. László utolsó éveiben igen zavaros, de zavaros volt az ország akkori állapota is. Meglepetéssel olvassuk a király azon 1283. évi levelét, melylyel Péter slavoniai bánnak, Benedek pohárnokmester fiának, a garigi kerületet Garig várával nem annyira adományozza, mint visszaadja, és örökös tulajdonának jelenti ki, azt mondván a király, hogy az ország főurainak és nemességének jelentése szerint, Garig birtoka helytelenül és jogtalanul vétetett el Péter bántól. A zágrábi püspöknek az 1277. adományon alapuló birtokjoga szóval sem említtetik. Egyúttal kiveszi a király Garigot a slavoniai bánok hatósága alól.

A király Péter bán több érdemét sorolja elő, ezek közt azt, hogy midőn a horvátok fellázadtak, a bán a lázadás elnyomására erélyesen közreműködött, (ad coercendas ferocitates croaticae gentis, qui elata obstinatione contra nostrae maiestatis culmen — — — insurrexissent.) E lázadás idejét ki nem jelölhetjük, és erről történetiróink egyáltalában hallgatnak. [1]) Semmikép nem szolgálhatott ez okúl Garig elvételére, mert Timoté püspök mindig hűséggel viseltetett a király iránt, és ez a püspöknek 1277. évben tett Garigra vonatkozó adományt, mint említém, 1284. évben megerősítette, viszont elhallgatván, minden birtokjogot, melyet a király csak az imént ruházott Péter slavoniai bánra. [2])

Nehány évvel utóbb (1289 évben.) János zágrábi püspök, Ugrin az ő egykori garigi várnagy hűtlenségéről szól, mely okozta, hogy a garigi vár idegen kézre került, és a ki e várból a császmai comitatust irgalmatlanúl pusztitá. [3]) Az említett hűtlenség és az 1283. évi események közt nehezen van

[1]) Wenzel: Árpádkori Uj Okmtár XII. 386. 387. l.

[2]) Ezt a Péter slavoniai bánt nem ismeri Mikóczy, (Series banorum) kinek azonban feltünt 1280. év után a bánok sorában előforduló zavar. Nem ismeri Fejér nagy terjedelmű Codexe, sem a Hazai Okmánytár.

[3]) Tkalcsics: Monumenta H. episcop. Zagrab. I. 225.

összefüggés, mert a püspök nehezen várt volna hat évig Ugrin bűntetésével. A fennebbi adat azonban bizonyítja, hogy a püspök 1289. évben tettlegesen is benn volt birtokjogában, Garig megyében. Ennek megfelelőleg Mihály zágrábi püspök 1297. évben Garig és Gerzencze főispánjának irja magát. [1])

A XIII. századnak itt lefolyt eseményeitől búcsút nem vehetünk a nélkül, hogy meg ne emlitenők, hogy Garig környékén nemcsak várjobbágyok földjei léteztek, hanem oly várjobbágyoké is, kik a sümegi várhoz tartoztak. Sümegi várjobbágyok és sümegi várnépbeliek Garigban (in Garig) gyakran laknak vegyesen a garigi várjobbágyokkal és várnépbeliekkel, és ezért nem csoda, hogy a két fél közt oly gyakran birtokviszályok fordultak elő. [2]) Sümegi várföldek is ugy említtetnek, hogy ezek Garigban (in Garig) fekszenek, — mintha azt mondanók, hogy egy bizonyos helység Garig megye határában fekszik. [3])

A garicsi várnak és kerületének birtoka a XIII. század végétől kezdve kevesbbé volt háborítva, mint Gerzenczeé, de voltak a garicsi kerületben a püspöki birtokon kívül más magánbirtokok is, melyeket az illetők vétel, vagy más jogos czímen birtak.

Iván nádor 1288. évben irja, hogy Polosnicza várát és minden vétel utján szerzett birtokait Garig megyében (in comitatu Garig) cserében átengedi István bán fiainak, Egervár birtokáért. [4]) Ez a Polosnicza 1317. és 1323. évben is mint Garig megyei helység említtetik, [5]) azonban ma bizonytalan, vajjon a mai Palesnik, vagy Sztara-Plosiczát kell-e alatta

---

[1]) Tkalcsics: I. 238. l. Kerchelich: Hist. Episcop. Zagrab. I. 97. l. Mihály egyszer ily czímmel él: Nos Michael dei gratia episcopus Zagrabiensis, *comes de Garig*, et Gersenche. Másszor: Michael divina miseratione episcopus Zagrabiensis, domini Albertini illustris ducis Slavoniae cancellarius et comes de Garygh.

[2]) Tkalcsics: I. 106. 110. l. Hazai Okmtár VII. 53. 56. l.

[3]) Hazai Okmtár VII. 144. De midőn a 171. lapon a császmai káptalan irja, hogy Decse falu sub comitatu de Garig fekszik, ez aztán nem sümegi várföld volt, hanem a garicsi várhoz tartozott. A Rohfy család Decse falutól vette előnevét.

[4]) Hazai Okmtár V. 71. l. és ujra VI. 333. l.

[5]) Az Erdődy grófi család galgóczi ltárában, Ladula 63.

érteni. Az 1317. évben említett Megeryucha helység és kastély talán a kőrösi Megyuracha helységnek a Rachachka pataknál felel meg, ámbár fekvése nagyon éjszakias irányt vett. [1])

Igy eladta 1304. évben Pongrácz fia Pongrácz Garigfő nevű, a garigi kerületben (sub castro Garig) fekvő birtokát, melyet elődei IV. Béla idején vétel utján szereztek, és mely a püspök földjeivel határos, Ágoston zágrábi püspöknek száz denár márkáért. [2]) Ez a Garigfő, [3]) mint a püspök birtoka 1343. évben, külön kiemeltetik, midőn Nagy Lajos parancsára egy rendkivüli bizottság leirta a zágrábi püspökség jószágainak határait, — mely alkalommal azonban Dombró, Ugra, Vaska, Ivanics és más nevezetes birtokok nem említtetnek. Nem sokára maga Garig Kőrös megyébe kebeleztetett, és 1369. év alatt olvassuk, hogy Kocyan helység Kőrös megyében a garigi kerületben fekszik. [4])

Diánfölde 1323. évben még Garig comitatusbelinek van irva, 1367. évben Kanisay János birtokául találjuk, mely majd Kőrös megyei falunak, majd Kőrös megye garicsi kerületében fekvő falunak neveztetik. Utóbb, nevezetesen 1452. 1496. 1503. és 1507. években Dianvára szerepel, Kutina (helyenkint Kathena) kastélylyal együtt.

(Simonócz, 1394. évben a garicsi kerület falva, ritkán tűnik fel emlékeinkben.)

E helység valami Diane nevű birtokosától neveztetett el. Már 1250. évben irja a csázmai káptalan, hogy Mikó és társai Poloziticha nevű helységüket garigi Dyanenak eladták. Poloziticha csermely a Csázma folyóba szakad. Diane fiai Péter és György egy vétel útján szerzett földjüket, a Csázma, Száva és Szlatinik folyók közt Rúh comesnek (a Rohfiak ősének) elad-

---

[1]) Gr. Erdődy család galgóczi ltára. Ladula 61. 2. cs. 1. sz.

[2]) Liber privil. episcopatus Zagrabiensis 53. l.

[3]) Ez a Garigfő máskép Rátkfölde, IV. Béla király 1263. évi levelében mint adományos birtok fordúl elő. Ennek visszaadását egy bitorlótól követelték Ratk fiai és unokái. Nevét tehát Ratk nevű első szerzőjétől kapta.

[4]) Zichy Codex III. k 370. l.

ják, — mint a határjárásból kitünik, mind két izben ugyanazon földről van szó. [1])

Miklós slavoniai bán 1345. évben alárendelt tisztjeinek meghagyja, hogy Garigban gondoskodjanak a tizednek pontos befizetéséről a püspök javára.

Garicsnak bekeblezése által Kőrös megyébe csak a hatósági — de nem a birtokviszony változottt. Ezt lehet következtetni azon körülményből, hogy midőn 1409. évben Zsigmond magát Garics és Gerzencze kormányzó kapitányának nevezi, ugyan ez évben Eberhard zágrábi püspök az ő garicsi várnagyaihoz (castellanis nostris de Garigh) rendeleteket bocsát.

Borbála királyné 1412. évben november 25-én Garicsban tartózkodván, az itteni monostornak újolag is kedvezményeket osztogatott.

Monoszlói Csupor Pál, slavoniai bán, 1414. évi levelében említtetik Bangai György, mint comes de Garÿg, 1441. évben a császmai káptalan levelében Barocsai János (Johannes de Barowcha) garicsi várnagy (castellanus).

Az adományozásokkal sokfélekép kitüntetett garicsi pálos monostor [2]) 1430. évben a szomszédos szentléleki Kasztelanfy családdal határpörbe keveredett, melyben Kasztelanfy Péter, Ade fia, [3]) a maga, valamint Kasztelanfy Miklós és a hajadon Katalin, Anna, Dorottya, Sofia stb. érdekeit védte. A pörnek egyezség vetett végett, melyből tudjuk, hogy a monostor és a vár közti uton Gradistya, máskép Komosthynobro [4]) nevű terület létezett.

Ez, és más alkalommal Garig megye terűletén ilyen patakok neveztetnek: Sumech, Denicha, Lokócz, Kobila, Garig,

---

[1]) Hazai Okmánytár VII. 39. 90. lap.

[2]) Szokásos czíme: Claustrum beatae Mariae virginis de monte Garig.

[3]) Ő és Gerebeni Herman 1439. évbe slavoniai albánok és kőrösi főispánok. Neve akkor Petrus Ade de Zenthlelek. Ez a Kasztelanfy Péter, valamint Kasztelanfy László fiai Zsigmond és Gáspár, Ozorai Fülöp temesi főispán familiaresei lévén, a kivel ők a csehországi Wikleffiták ellen hadba indultak, Zsigmond király 1421. évben őket felmenti, hogy ez idő alatt törvényszék elé idéztethessenek. (Oklevél a felső pásztori Pásztory cs. ltárában.)

[4]) Tán azonos egy 1353. évi gerzenczei határjárásban előforduló Komaschynabrow nevű locussal.

Rezneth csermely, Szlatinik, Kamenicha (Comennicha), Szaploncza, Csázma, Décse, Zabrudna, Pleterna, Sidin. — Zdencz, [1]) az Illova folyó mellett Garig és Gerzencze megye szélén feküdt, de tudtomra egyikhez sem tartozott. Izdenczen vár is létezett, melynek castellanusa 1306. évben Posa comes volt. E vár környékén folyt a Csernareka, Szaploncza, Sztrug, két Zdencz és Lokoriavicza.

A végsors Garig várát elérte 1544. évben. A püspök katonái e várat roszúl védelmezték, és utóbb egészen visszavonúltak Ivanicsra, csak huszat hagyván hátra Garig várában. E maroknyi legénység természetesen nem állhatott ellent a törököknek. Ezek a várat elpusztíták, — azóta nem is épült föl többé soha. [2])

Gerzencze régi okleveleinkben gyakran szereplő comitatus, melynek neve Gresenche, Gressenicze, Grassoniche, Guerzenche, Berzencze, Berzenyche, Bezenyche, Berzeniche, Breszniitze, Berzenche, Gursenche, Gyrzynch, Grizinche stb. alakban is fordúl elő. A névhasonlatosság után indúlva, sokan a berzenczei várkerületet vagy comitatust a Somogy megyei Berzencz vidékén keresték, a mi persze eredményre nem vezetett. E téves vélemény még az által nyert támogatást, hogy Gerzenczének földjei mind a sümegi várhoz tartozóknak mondatnak okleveleinkben.

A valóság felderítésére szolgáljon, hogy Gerzencze a legrégibb időtől fogva várispánság (comitatus) volt, és mint ilyen fennállt 1277 évig. A várispánság intézménye az ősi honvédelmi rendszerhez tartozott és lényegileg kevés szóval ismertethető. Valamely királyi vár birtokai annak elidegeníthetlen tulajdonát képezték ama rendeltetéssel, hogy a vár fenntartására és a hadi célok elérésére a szükséges anyagi erőt szolgáltassák. A várbirtok jövedelmei tartották fenn a várjobbágyokat és a várnépet. Az előbbiek voltak a valódi várkatonák, a tulajdonképeni hadierő, — az utóbbiak, sokkal alantabb fokon állva, helyhez voltak kötve, és a várnak szol-

---

[1]) Felső- és Alsó-Ezdencz 1490. évben Kőrös vármegyében, Slavoniában.

[2]) Kerchelich: Historia episc. Zagrabiensis I. 65. lap.

gálmányokkal tartoztak. A várjobbágyok és a várnép földjeiket nem tulajdonúl, hanem örökös használatra birták, az előbbi fegyveres szolgálat, az utóbbiak a várnak teendő szolgálmányok feltétele alatt. A várhoz tartozó földek kerülete képezte a várispánsági kerületet, comitatust, mely a vármegyétől különbözött; de a várispánsági földek sokszor nem összefüggő egészet képeztek, hanem szétszórva is lehettek a szomszéd, vagy távolabb megyékben.

Ez az eset fordúlt elő a somogyi várispánságnál is, a melynek földjei nemcsak Somogy megyében, hanem Kőrös megye déli részein, a Lónya és Illova folyók közt, nevezetesen Gerzencze tőszomszédságában is elterültek. És ezt mondva, nem felejtettem el, hogy Somogy vármegyének területe egykor a Dráván túl is elterjedett, de mely részt én épen nem tartom azonosnak a somogyi várispánság Dráván-túli földjeivel.

Gerzenczének, mint várispánságnak saját földjei voltak. De hol feküdt ez a Gerzencze? A határjárások figyelmes tanulmányozása rámutat, hogy ez nem lehet más, mint a Kőrös megyében, illetőleg kőrösi határőrezred kerületében, az Illova jobb partján, a garicsi és berlenichki hegyek alatt fekvő Garesnicza, melyhez délre a Kotina, Trebess, Illova, Pakra, Lónya és Száva folyók egymáshoz közelednek.

Zsigmond király felesége, Borbála királyné 1408. szept. 27-én Gerzenczén tartózkodott, — e napon *Garignichá*-ról keltezi levelét, melylyel Péchy Pál slavoniai bán ez évi április 25-kén Gersenchén kelt levelét átirja.[1]) A helynév, melyet Borbála királyné keltezésűl használ, legközelebb jár a mai Garesnicza névalakhoz.

A Gerzencze vidékére vonatkozó határjárásokban a folyókon kivűl számos patak neve fordúl elő, — e nevek a helyszinén ma már többnyire ismeretlenek, mert a patakok kiszáradtak, mint azt hazánk más vidékein is szomorúan tapasztaltuk. Sambucus térképén még ki van tűntetve a garigniczai vár romja, — az újabbakban nem. A Garesniczához éjszakra fekvő mai Palesnik (1256. oklevélben Palichna) Sam-

[1]) Acta Monasterii de Garig 3. csom. 51. sz. és 4. csom. 6. sz. Borbála királyné levelét átirta Zsigmond király 1412. évben.

bucusnál Paliczno néven fordúl elő, — ez az a hely, a melyről a híres lázadó, Palisnai János vránai perjel származik.

A mai Garesniczától délkeletre egy órai távolságban az Illovski lug (illovai erdő) azon része vonja magára figyelmünket, hol az Illova és Csernaja összefolyása egy háromszögű terűletet képez. Szorosan e folyók mellett a többi erdőterűletnél magasabb, két földsáncz és két árok által körűlvett terűlet található, mintegy egy holdnyi terjedelemben. Az árkok nyugati részét az Illova, déli részét a Csernaja vize öntözgeti. Hogy e sánczok közt egykor vár emelkedett, bizonyitják az itt még 60 évvel azelőtt szembetűnt romok, a melyeknek utolsó maradványai 1823—25. évben szétbontatván, a mai garesniczai plébániai épűlet emelésére felhasználtattak. Néhány kidomborodás mutatja a helyet, hol a tornyok álltak. Maga a vár kicsiny lehetett, kisebb mint a garicsi vár, mert szélessége csak 17, hosszasága pedig 51 láb. Ez a kis, bozóttal benőtt terűlet, melyen a vár állt, a sánczokkal együtt alig egy holdnyi, és hagyományosan Dianovacznak nevęztetik. [1])

Ez elsánczolt helyen kivűl $3^1/_2$—4 holdnyi erdőtisztás létezik, mely, a nyomok után itélve, 40—50 évvel ezelőtt még gazdaságilag míveltetett. Öreg emberek nyilatkozata szerint a mívelés itt csak nedves esztendőkben volt jutalmazó, száraz esztendőkben a vetések kiszáradtak, mert a talaj alig egy lábnyi vastagságú volt, e réteg alatt csupa téglára és kőre akadtak. E tisztás neve Városna, és egy nagy, éjszakkeletre fekvő helység ittlétéről tanúskodik, melynek körfogata egy mérföldnyi lehetett. Midőn e helyen Hrastovacz [2]) új község telepíttetett, az erdőirtó telepedők itt házaik építésekor nemcsak köveket és téglákat, hanem főző-edényeket, lándsákat és fegyverdarabokat is ástak ki.

Nincs kétség tehát, hogy a régi Gerzencze a mai Városna, vára pedig Dianovecz helyén állt. A mai Garesnicza névben fennmaradt Gerzencze neve.

A Garesnicza környékén folyó vizek, mint Illova, Grassa-

---

[1]) Más az a Dianovecz, mely Ivanicshoz délkeletre fekszik.

[2]) Már 1306. évben Hraztovecz nevű kút említtetik a Csernaréka pataknál.

nicza, Disnicza (Desnicze), Toplicze, Csernaja a XIII. századi oklevelekben mint Gerzencze határában levő folyók említtetnek. Csernaja 1256. évben Chernalika, azaz Csernareka, (1306. Chornareka) néven fordúl elő, a mikép ma is nevezik a Csernaját. Az oklevél szerint a Palisna patak folyt a Csernajába. A Disnicza név fenmaradt a Garesniczával éjszaknyugatról határos Disnik falu nevében is.

IV. László király 1277. évben egész Gerzencze megyét az onnan járó adókkal Timoté zágrábi püspöknek és utódjainak örök időre adományozza, megszüntetvén egyszersmind itt a bán és az ő biráinak hatóságát. Az adománylevél kétséget kizáró határozottsággal mondja, hogy e megyét nem mint tisztséget (non ut honorem), hanem mint örökös birtokot ruházta a püspökre. [1])

Valószinűleg még ugyanez évben történt, hogy IV. László, szeptember közepén Zágrábban megfordúlván, a gerzenczei nemesekhez és más osztályú lakókhoz azt a meghagyást intézi, hogy amaz illetményeket, melyeket eddig a gerzenczei ispánnak (comiti de Berzencze) fizettek, megszorítás és kijátszás nélkül, úgy, mint Béla herczeg idejében, ezentúl a zágrábi püspöknek fizessék. [2])

Megszűnvén Gerzenczén a királyi várkapitányság szerkezete, természetesen a zágrábi püspökök lettek Gerzenczének comesei, és ezt a czimet már Mihály püspök vette fel 1297. évben. De nincs ok feltenni, hogy ezt már Timót ne használta volna, átmenvén így a szokás utódjaira, kik ily módon tekintélyes terület fölötti birtok és dinasticus joguknak adtak kifejezést.

Azonban Gerzencze birtoklásának a zágrábi püspökök nem sokáig örülhettek. A pártoskodás hatalmasan emelte fel fejét, és a jogos adományt nem vette tekintetbe. Maga IV. László, ki ugyanez évben, melyben Gerzenczét adományozta a

---

[1]) Fejér V. 2. köt. 383. 384. l. Tkalcsics I. 182. lap.

[2]) Év nélküli levél Fejérnél VII. 5. k. 484. lap. A levélben a király Béla herczeget az ő testvérének nevezi, holott az ő nagybátyja, avagy V. Istvánnal együtt IV. Béla fia volt. Ugyanezt az oklevelet közli Fejér V. 3. k. 243. 244. lapon. 1284. évszámmal Zeguedről való keltezéssel. Daczára, hogy Kerchelichre történik hivatkozás, az ellenmondás mégis csak a zágrábi püspökség levéltárából volna felderíthető.

püspöknek, annak a garicsi ispánságot is adományozta, ugyanezt a Garicsot 1283. évben Péter slavoniai bánnak ítélte oda. (Lásd Garics.)

Németujvári Miklós, slavoniai bán, ki Martel Károly nápolyi király mellett pártoskodott, a zágrábi püspök jószágait (úgy látszik, már 1280. évben), de különösen Gerzenczét pusztítá és elfoglalá, élvén János mester segítségével is, ki magát Zana, Orbász, Garics és Gecske főispánjának nevezte. Ez okból a zágrábi püspök Miklós bánt és János mestert 1281. évben kiátkozta, és e büntetést az esztergomi érsek jóváhagyván, Magyarországon kihirdette. [1])

A bitorlás ideje azért azonban meg nem szűnt, mert noha nem olvassuk, hogy a király Gerzenczét a püspöktől elvette volna, vagy hogy azt, mint Garicsot, a múltra való tekintet nélkül, Péter slavoniai bánnak adományozta [volna, mégis nevezett Péter bán, 1283. évben gerzenczei ispán (Comes de Gyrzynch) czímmel él. [2])

Mégis IV. László 1284. évben, teljes korúsága elérése után, Gerzenczére vonatkozó adományát, érvényességére nézve minden kétséget eloszlatni akarván, átírja és megerősíti. [3]) Ki nem találhatni, miért követett a király más eljárást Garicsra, mint Gerzenczére nézve.

Egy másik németujvári gróf, Henrik, a már nevezett Miklós bán testvére, 1291. évben lett slavoniai bán. Hivatalát azzal kezdte, hogy fegyveresen fellázadt a király ellen, és midőn András király, feleségével, Fennenával, 1292. évben Slavoniába jött, a királyt letartóztatá, és fogságából csak kezesek adása után bocsátá ki. Ily vakmerő pártütő bizony a zágrábi püspök jószágait sem kimélte. Henrik testvére, Miklós bán, Gerzencze megyét, kiátkoztatása súlya alatt bánságát vesztvén, visszaadá a zágrábi püspöknek, János zágrábi püspök azonban († 1295.) — nem tudni mi okból — Gerzenczét Henrik bánnak adá át. Talán épen kiengesztelés akart ez lenni, hogy az erőszakos főúr a püspök többi jószágait kimélje. Mihály zágrábi püspök azon-

[1]) Miklós bán csak 1299. évben oldatott fel az egyházi átok alól.

[2]) Wenzel: XII. 399. lap, hol egyszersmind baranyai főispán.

[3]) Fejér: V. 3. k. 242. l. Wenzel: XII. 412. lap.

ban, alig lépvén méltóságába, 1296. évben Henrik bántól visszakövetelé, megjegyezvén, hogy János püspök nem volt jogosúlva e megyét idegen kézre bocsátani. A bán nem hajolt a jog szavára, és így Mihály püspök is meggyőződvén, hogy ily ember csak a túlnyomó erőnek hódol, fegyvereseket gyűjtött, a bán seregét megtámadta és legyőzte. [1])

Ez évben neveztetik Gergely garicsi és gerzenczei comesnek, ki valószinűleg még a bán embere volt, mert a következő évben már maga Mihály püspök viseli e két címet. [2])

Nagyon kétséges, hogy a zágrábi püspökök ezentúl Gerzenczének tettleges birtokában maradtak-e? A későbbi zágrábi püspökök címeiben a gerzenczei comitatus már ismét elmaradt, és maga a hős Mihály püspök 1297. éven túl nem használja.

A XIV. századból több gerzenczei comest ismerünk, de egyik sem vallja, hogy ő a zágrábi püspök comese, — a ki különben maga volt hivatva a gerzenczei ispánságra.

Ily gerzenczei comesek:

1327. Pál, Mihalch fia, Tibold bán nemzetségéből, comes de Gresenche.
1352. Pathai István mester, comes de Gresenche.
1353. Szentjakabi Tamás, medvedi várnagy.
1369. Aczél (Achyl) Péter mester, comes de Gresenche.
1375. László, Beke fia, gresenchei ispán.
1385. Tamás mester, Beke fia, és Roh mester (de . . . acha) helyettese.
1386. Gergely mester, Germen fia.

A XV. század sem kedvezett a zágrábi püspöknek Gerzenczére nézve, mert 1419. évben egy Zsigmond nevű hadiember magát Garics és Gerzencze kapitány-kormányzójának nevezi, ki szintoly kevéssé lehetett a püspöki comesi hatalom képviselője, mint Domokos mester, ki 1453. évben gerzenczei alispán volt.

Úgy látszik, hogy a XIV. század második felében Gerzencze már Kőrös vármegyébe volt bekebelezve, mert ez időtől

[1]) Mikóczy: Series banorum 183. lap. Salamon Ferencz méltán kiemelte e püspök derekségét. Az első Zrinyiek 98—99. lap.

[2]) Tkalcsics: I. 238. lap. Kerchelich: Histor. Episcop. Zagrab. I. 97. lap.

fogva a gerzenczei helységek már csak mint Kőrös vármegye gerzenczei kerületének helységei fordúlnak elő. Ugyanarra mutatnak az akkori birtokviszonyok is.

Mindjárt a gerzenczei várispánság megszűntetése után Fejes Tiborcz (Tiburcius capitosus) és más gerzenczei várjobbágyok 1278. évben bizonyos szőlőbirtokokat Pomlew közelében Benedek comesnek adtak el. [1]). Ez lehetett ama Tiborcz mester, ki 1295. évben, mint öregség által töredezett ember, Stupna terűletén egy ekényi földet hagyományoz a garicsi pálos szerzetesek javára. Ez a Stupna tehát (talán a mai Sztupovacha) a gerzenczei várispánság határába esett. Fejes Tiborcz fia Gabrian 1296. évben az ő Lászlófölde (Ladislaufeude, írja az oklevél) nevű örökös földjét, melynek másik neve Prekoversya, Ugrin fiának, László comesnek eladta. E föld a Kis-Gerzencze mellett Gerzencze megyében feküdt. Más gerzenczei nemesek is 1331. és 1332. években a Stupna-patak mindkét partján fekvő földek adományozásával tanúsították tiszteletüket a szerzetesrend hivatása iránt. [2]) Hasonló vallási buzgalomról tesz bizonyságot a czázmai káptalan 1343. évben, említvén, hogy János, Roch fia a Gerzencze comitatusban fekvő Stupna [3]) egy részét, hasonlókép 1345. évben Klára, Echy János leánya, e birtok egy másik részét a garicsi pálos-monostornak adományozták. [4])

Róbert Károly király 1334. évben a kamarchai [5]) nemeseket és egyúttal Orbaz, Kemluk (Kalnik), Dubicza, Garics és Zana megyék nemeseit felszólítja, hogy László zágrábi püspöknek a tizedeket pontosan kiszolgáltassák, mert a püspök a királyt a hadsereghez követi. Gerzenczéhez ily felszólítás nem intéztetik; a miből az következtethető, hogy e megye akkor nem volt a püspök birtoka.

Azonban István pécsi prépost és kalocsai választott püspök és a pécsi káptalan 1343. évben Nagy Lajos király paran-

[1]) Hazai Okmánytár VII. 166. lap.

[2]) Fejér: VIII. 3. köt. 551. 647. lap.

[3]) Felső- és Alsó-Gerzencze, Stupnával együtt már 1257-ben emlittetnek in Comitatu Gerzencze.

[4]) Fejér: IX. 1. köt. 158. 328. lap.

[5]) Van kamarchai főesperesség Belovar táján.

csából a zágrábi püspök birtokait bejárták és annak határait elválasztották. Történt ez nevezetesen Garigfőben, továbbá Gerzencze megyében, végre Vinodol és Jelenócz püspöki jószágokban. Jelen voltak a király és a káptalan küldöttje, valamint Mikes bán és fiainak képviselője. [1])

A gerzenczei birtokosok mindig nemeseknek, soha praedialistáknak nem neveztetnek és birtokaikról szabadon rendelkeznek, a nélkül, hogy püspöki engedélyről szó volna. Midőn a garicsi monostor panaszt emelt birtokháborításért, Pathai István gerzenczei comes (1352.) az ügyet megvizsgáltatta, és a neki és a Gerzencze megyei nemességnek (nobis et nobilibus provinciae) ez iránt tett jelentés alapján intézkedett.

Erzsébet királyné 1329. évben a garicsi templomot, annak perjelét, Istvánt, és az ottani ágostoni szerzeteseket, földjeikkel együtt, saját pártfogása alá veszi, és a bán hatósága alól felmenti, egyúttal a zágrábi püspöknek, valamint a kőrösi és gerzenczei comesnek megtiltja, hogy a nevezett szerzeteseket valamikép zaklassák. [2]) Jelentőséggel bír, hogy itt a zágrábi püspök személyisége a gerzenczei ispánétól megkülönböztetik. Gerzencze tehát akkor nem lehetett a püspöké, de Kőrös megyébe sem volt még kebelezve.

Ez időben két, t. i. felső és alsó Gerzencze létezett, a mint ma is felső és alsó Garesniczát ismerünk; az előbbi a berlenichki hegyen túl van, az utóbbi az Illova folyó közelében, tulajdonkép az egykori várispánság székhelye volt.

A garicsi monostort sokszor kereste fel az adakozó kegyelet, — kivált a gerzenczei és stupnai nemesek tűntek ki e részben. Mihálcz fiai 1340. évben a Gerzencze megyében, a hasonnevű patak mindkét oldalán fekvő egész Podgoria helységet adományozták a monostornak. Vajjon a Garics hegyen túl, Garesnicza közelében eső Podgoriczát kell-e itt értenünk? több mint kétséges, mert egy 1408. évi levél Podgoriát Kis-Berstyanócz mellé helyezi, ez pedig Berslyanicza vidékére mutat. Adakozó volt Dénes fia Descen is, ki Descen nevű helységben egy szőlőt adományozott a monostornak. E neve-

[1]) Oklevél a zágrábi érsekség levéltárában.

[2]) Acta monasterii de Garics 1. csom. 11. szám.

zett falu csakis a mai Desnik lehet, és a fennebbi adat bizonyítja, hogy e helység Descen nevű birtokosától vette nevét. Kapitán István, Balás fia, de Desniche melléknevet visel, és így Desniket birhatta, ámbár családi összeköttetése az előbbi birtokosokkal nem bizonyos. Az ő emberei tettek 1438. évben fegyveres berohanást Beketinch faluba. E falu tán azonos az 1360. évben említett gerzenczei Beletynch faluval. Stupnát, úgy látszik, a Rohfyak birták.

Az eddig nevezett helységeken kivűl még következők említtetnek, mint Gerzencze-megyebeliek: 1352. Babonyk, 1386. két Kozóvcz (vagy mint 1432-ben olvassuk, Alsó- és Felső-Kozóvcz), Mariasovcz és Palachna, mely utóbbi 1461. évben Palachyna-nak is iratik, és nem más, mint Palisna; 1416. évben Hrusouch, Lechna, és a már említett Podgoria, mely ez alkalommal Prodyezelo néven is fordúl elő. Megjegyzem, hogy az 1386. és 1461. év alatt említett helységekről mondatik, hogy Kőrös vármegye gerzenczei kerületében fekszenek.

Egy 1353. évi hatósági intézkedés folytán Monoszlói István fiainak a Grasencha folyó mellett levő földjei Gresenche (Gerzenicze) földjeitől elhatároltatnak; a Babinagora hegy közelében megemlíttetik egy út, mely Gresenche földjét elválasztja Berschenouch vár földjeitől. Az itt említett Monoszló, a mai Moszlavina Garics hegy tövében. A Berschenouch vár pedig a mai Berslyanicza helységre mutat, mely Garesniczával nyugatról határos. A várnak nyomai még itt felismerhetők.

E vár, noha Gerzenczével nyugatról határos, nem tartozhatott Gerzencze megyéhez, a mint az oklevelek csakugyan soha sem mondják ezt oda tartozónak. Alig van példa, hogy valamely várispánság kerületében a székváron kivűl más vár is létezett volna. A borsanóczi vár nem is volt sem királyi, sem püspöki birtok. Borsanóczi János (Johannes de Breschanoch) néhai pratai comes, 1438. évben bizonyos földeket az ő Brestanoch nevű birtok határában, a garicsi monostornak adományoz, — ebbeli levele kelt az ő Broschanoch nevű várában. E családhoz tartozott az a Turbeltus pratai comes, kinek egy levele 1456. évben kelt az ő Berschyanocz várában. A vár tehát, melynek név-

alakja ugyanegy oklevélben annyifélekép előfordúl, magánbirtok volt. Minden arra mutat, hogy a borsanóczi vár birtokosa a szentléleki Kasztelanfy család volt, de mit értsünk a comes de Prata alatt, azt sajnálatunkra a fennebbi két czímből meg nem fejthetjük, ennél több adat pedig e tárgyról eddig ismeretlen. Megyeszékre azonban itt oly kevéssé kell gondolnunk, mint midőn olvassuk, hogy 1355. évben László mester, Teucos fia, comes de Blyna volt. Már 1333. évben említtetik László fia, Miklós, mint néhai comes és castellanus de Barschanouch. Egy 1405. évi oklevél azt mondja, hogy Bersthyanouch határában fekszik a Remetemező nevű birtok, mely később Remetelowka és Remethynch néven is fordúl elő.

Véleményem, hogy a borsanóczi vár nem tartozott Gerzenczéhez, támogatást nyer egy 1408. évi levél által, mely azt mondja, hogy Kis-Barsonocz (Kysbersthyanouch, Kisbelsanouch, Kysbersthanoucz) Podgoria Szent-Mihály temploma közelében Kőrös vármegyében fekszik, és hogy szomszédos helységek Orehouch, Gorbonakfő, Miletinch és Felső-Kozócz, mely utóbbit, mint Gerzencze megyebelit, már ismerjük. Viszont olvassuk a következő évben, hogy Monoszlói Csupor Pál, György fia, Podgoriát, mely a Berstyanoucz folyó mellett fekszik, Zrednamelléki Pétertől megvette. Megemlítem e helyen, hogy 1365. évben Gresencha a Zrednapotok közelében fekvőnek mondatik. A fennebbi Felső-Kozócz 1412. évben máskép Balatincz-nak is neveztetik.

A Lónya folyónak a Szávába ömlésénél fekszik Lónya falu, mely Sambucus térképén Wuczdi-lona alakban van feltűntetve. E névnek történeti jogosúltsága van, mert azon Kőrös megyei helységek közt, melyekbe a zágrábi káptalan 1512. évben Kanisay Lászlót bevezette, előfordúl Wozthylonya, alább: Wzthylonya nevű falu. Mint fenn láttuk, a Gerzencze megyei folyók közt Lónya és Pökör is van említve, miért is figyelmet érdemel, hogy a Pökör (Pukur, Pakra) folyó hasonló összetételű helynevekre szolgált alkalmúl, Kanisay László beigtatása ugyanis Wzthypewker és Stoczpewker nevű falvakra is szólt. [1])

[1]) Hazai Okmánytár, V. 409. lap.

Ezek után Gerzencze megye terjedelméről is lehet fogalmunk, minthogy annak határai éjszak felé Palisnán (Palesnik) túl, délfelé Stupovachkáig, és tán azon ponton túl is terjedtek, hol a Toplicza és Illova egyesül. Az Illován-túli részre aligha terjedett Gerzencze, noha az ott fekvő Marinozello nagyon emlékeztet a gerzenczei Mariasowcz-ra, mely másutt fel nem található.

Gerzencze vidékének egykori vízgazdagsága jellemzésére felsorolom a XIII. és XIV. században itt ismert folyók, patakok és csermelyek neveit: Illova, Toplicza, Zredna, Rezneth, Dobócz, Garics, Pesthena, Szaploncza, Gerzencze (e mellett feküdt 1409. évben Ramacsavölgye birtok), Borsonócz, Kutina, Trebess, Pakra (Pukur), Lónya (Lunha), Drinus, Glogovecz, Csernecz (máskép Csernareka), Zaposicha,[1]) Lisna, Zumuga, Ripan, Pribin, Golobuk, Stupna, Gomicha, Pomlov, Petlena, Desnicze, Cseresnicza, Zeregna, Mosonicza, Polychna (= Palisna), Babich, Zalatinska, Lokócz, két Izdencz. Hasonló jellemű volt a Garicshoz éjszakra eső rész is.

Gerzencze történetében hézagok vannak, és ezek aligha lesznek teljesen pótolhatók. De a mit eddig előadtam, tán megfelel a czélnak, mely nem más, mint a megye fekvését, terjedelmét kijelölni, és viszonyát a politikai élethez ismertetni.

A zágrábi püspökök példájára, az érsekek is felvették a gerzenczei örökös főispán czimét.

Gora. A Kulpa mindkét partján elterült, a mai első báni határőrezred kerületében, és a Petrinia Glina és Topuszka tájait foglalta magában. Székhelye Gora (ma Gore), fekszik a Kulpa déli oldalán, Petrinia és Jame (mai nevén Solina) közt. (Dolno Gore, Petrinia és Glina közt.) Valvasor térképe (gyüjteményének VII. kötetében) Gora megyét helyesen Károlyvároshoz délre tünteti fel. Lopasich szerint Gora megyéhez (Gorska) a mai első és második báni ezred terűlete tartozott.

Gora Comitatus első nyomai III. István király idejére (1161—1173) vezetnek vissza, és eredetileg várispánság volt.

András, dalmát-horvát és chulmiai herczeg 1200. évi

[1]) Még 1512. évben Zobochyna falu.

levele alatt Velceta gorai pristaldus nevét olvassuk, — a mi polgári intézmény fennállását is jelzi. [1])

Alig lépett András herczeg a magyar trónra, a topliczai (topuszkói) cistercita apátságot alapítá, és annak Gorra földet adományozza, mind azon szolgálmányokkal, melyekkel neki herczegsége idején tartoztak. (1205. év.)

II. András 1209. évben a templáriusoknak Gora megyében (in comitatu Goore) a Pisana nevű földet adományozza, megerősíti őket Kutina és Kupa birtokában, mely utóbbit III. Béla idejében Volchis comes ajándékozta a lovagrendnek, ennek tanúi lévén többi közt Brisano centenarius, mely szó emlékeztet, hogy a frankok alatt a megyék decaniákra, és centenariákra voltak felosztva. Továbbá Haco nevű praedium birtokában, melyet nekik Gutimer adott, ki ugyan az időben gorai comes volt. Adományozott nekik valamely közrendűek földjét is, — terram quamdam *civilium*, de comitatu de *Gorra*, — a rajta levő jobbágyokkal együtt. [2]) A Sz.-Márton nevű zágrábi várföldet e kötelék alól felmentvén, szintén a templáriusoknak adományozta. A részletes határjárásból kitűnik, hogy a templáriusok ez adománynyal nem csak Goramegye nagy részét, de sok földet a Glogoncza és Lónya folyók mentén is kaptak. A király 1211. évben a Szt. Máriához czimzett topliczai monostort alapítá, a czisterczita rendűek javára, és annak *egész Gora megyét* (totum Comitatum de Gorra) minden tartozékával adományozá, mind azon jogokkal, melyeket azelőtt itt a slavoniai bánok, vagy gorai comesek birtak. Kivéve voltak csak a templáriusok birtokai, és a hat nemzetségé, [3]) melyek a király hatósága alatt maradnak. A király a topliczai apátságot minden más törvényhatóság alól fölmentvén, közvetlenül a király bírósága alá helyezi; vagy azon biró alá, kit a király az apátság kérelmére ki fog nevezni. Az apátság pedig teljes joggal bír, hogy vagy maga, vagy alispánja (curialis comes) által tör-

[1]) Tkalcsics: Monumenta Ep. Zagr. I. 8. lap. Ő Velcetát az indexben majd pristaldusnak, majd comesnek nevezi. Lásd 257. és 274. lap. (Tkalcsics után Wenzel XI. 96. l.)

[2]) Tkalcsics u. o. I. 21. lap. Wenzel. XI. 98. lap.

[3]) E hat nemzetség kiváltságairól szól IV. Béla 1256. évi levele. Wenzel VII. 421. lap. Névszerint elősoroltatnak u. o. XI. 185. lap.

vényhatóságot gyakoroljon az egész népség fölött, mind azon szabadsággal, melylyel azelőtt a gorai comesek éltek. [1])

Az általa különösen kegyelt apátságot II. András 1213. évben ismételve részesíté királyi gondoskodásában. Ujra is egész Gora megyét adományozza annak, oly módon, mikép azt maga bírá, midőn a Dráván-túl herczeg volt. Elhatározza, hogy a topliczai apát által kinevezendő alispán (comes curialis) ugyan azon birói hatalommal bírjon, mint minővel birt a herczeg gorai comese, midőn még ő (a herczeg) tartotta a Comitatust. A bánok és főispánok megszállását eltiltja, a vendégek és várnépek (hospites et castrenses) adóját az apátság iránt szabályozza. [2])

A fennemlitett gorai hat nemzetség (sex generationes Comitatus de Gorra) nyestadóban évenkint 20 márkát tartozott fizetni Béla ifj. magyar királynak, ki azonban 1225. évben e jövedelmet anyja Gertrud királyné lelki üdvösségeért a topliczai apátságnak átengedte. [3])

Cetinának ura, Domald comes 1224. évben kinyilatkoztatja Béla ifjabb magyar király és sok főur előtt, hogy a topliczai apátság panasza, mintha ő a templáriusoknak valamely Mogos nevű, Gora megyében fekvő földet adományozott volna, alaptalan, mert ő Gora megyében soha sem bírt földet, és a mennyiben a templáriusok ilyen adománylevelet előmutatnának, ő azt hamisnak kijelenti. [4])

Mások Domaldról azt hivék, hogy Domald a nevezett földet csak vigyázatlanságból és a viszonyok nem tudásából, de még is eladományozta, a miért is őt a spalatói érsek és a corbaviai püspök esküre szólitották fel. Domald az esküt visszautasitá, és 1225. évben kijelenté, hogy a kérdéses föld a gorai várnépség (castrensium Comitatus de Gora) tulajdona, őt pedig és rokonait semmikép nem illeti. [5])

A Petriniához délnyugatra fekvő Glina körül nemesi

---

[1]) Tkalcsics Monum. Episc. Zagrab. I. 25—27 lap. Wenzel: Árpk. Uj Okmtár XI. 109—112. lap.

[2]) Tkalcsics: Monumenta I. 28—34. lap. Wenzel XI. 116—127 l.

[3]) Wenzel XI. 184—186. l.

[4]) Tkalcsics: Monumenta I. 52. Wenzel XI. 176. l.

[5]) Tkalcsics: Monumenta I. 54.

földek terültek el, melyek nyugot felé az apátság birtokaival érintkeztek. Ugy látszik, hogy ebből surlódások keletkeztek, melyeknek véget vetendők, a topliczai apát és a glinaiak 1242. évben a peres földeket megosztották. [1]) E megosztásra ki volt küldve a bán embere, és végbement a zágrábi káptalan, a gorai templárius comthur, Perna és Petrinia város embereinek jelenlétében. IV. Béla király e megosztást (terra Castri de Guora) jóváhagyta. [2])

A király kardhordója, Csák comes egyike vala azon királyi megbizottaknak, kiknek feladata volt, az elidegenített várföldeket visszaszerezni. Ilyen megbizása volt többi közt a gerzenczei várispánságban is. Gora megyében, a már említett hat nemzetség birtokait követelte vissza, mint várföldeket, ezek tagjai azonban királyi kiváltságokat mutattak, melyekből kitünt, hogy a kérdéses földek a hat nemzetség örökségi tulajdona. Az ügy 1256-ban IV. Béla elé hozatván, ő a földeket a nemeseknek meghagyta. [3])

Ebből, de több egyéb fenn közlött adatokból is kitűnik, hogy a Comitatus de Gora még 1256. évben valóságos várispánság volt. A comesek, kik eddig előfordultak, nem lehettek más, mint várispánok. Ilyenek:

III. Béla idején: Gutimer.

1244. év előtt: András. (Wenzel XI. 335. l.)

1254. évben: Moys kir. főlovászmester, ki 1256. évben már néhainak ismertetik.

Említésre méltó, hogy Mois említett hivatalaival (comes de Goroa) egy királyi levél záradékában fordúl elő, — oly eljárás, mely más várispánokra vonatkozólag is tapasztalható. [4])

Mihály zanai főispán 1264. évben a topliczai apátságnak a Krala nevű föld fele részét tulajdonába adja, ugy mint ezt

---

[1]) Tkalcsics is blinai nemesekről (nobiles de Blyna) szól. Monum. II. 120. lap.

[2]) Fejér IV. 1. k. 267. l., hol a helynév hibásan Blina, Wenzel XI. 327. l. Tkalcsics I. 79.

[3]) Wenzel VII. 421. lap.

[4]) Fejér IV. 2. k. 218. l. ki Goroa név után Geuro-t tesz zárjel közé. Ez hozhatta tévedésbe Czinárt, hogy Moyst a győri főispánok közé sorolja.

néhai Pribislaus comes birta. Ez uj szerzeményi föld Gora megye határában fekhetett, és az apátság buzgólkodott, hogy itt a jobbágyok számát szaporítsa. Ugy látszik, Bihics tájáról akarta a gyarmatosokat nyerni. Ez volt oka, hogy Bihics városa 1271. évben az apátsággal oly egyezségre lépett, mely szerint az apátság a maga kralai kerületébe (districtum de Crala) jobbágyokat a bihicsiek Veliho nevü vidékéről be nem fogad, Bihics városa viszont hasonlóra kötelezi magát az apátsági jobbágyokra nézve.

A cziszterczita apátság és a templáriusokon kivül 1301. évben a zágrábi püspök is ugy tünik fel, mint gorai birtokos. Itteni birtokait, melyek terjedelmét nem ismerjük — comitatusnak nevezi, és igy kell azt érteni, midőn Mihály zágrábi püspök valamely egyháznemesének, egy attól átvett földért egy Podgoria nevü földet ád cserébe, mely a püspök kifejezése szerint, szent Kelemen mellett az ő Gora nevü megyéjében, (in comitatu *nostro* de Gora) fekszik. [1])

A zágrábi püspöknek tized fizetés járt Gorában, valamint Dubicza és Zana vármegyékben. Midőn László zágrábi püspök e tizedek beszedésével Ákos mestert megbizta, Ákos apja, Mikes slavoniai bán 1333. évben erről Gora, Dubicza és Zana megyéket kellő magatartás végett értesíté, de semmivel nem czéloz arra, mintha Gora közelebbi birtokviszonyban állana a zágrábi püspökhöz, mint akár Dubicza, akár Zana. [2])

Megfejti végre a zágrábi püspök fennebbi kifejezését (in comitatu nostro de Gora) IV. Béla királynak azon kiváltsága, melylyel a zágrábi püspök jószágait a báni és főispáni hatóság alól teljesen kivette.

Midőn a templáriusokat a nagy catastropha elérte, és rendjük eltöröltetett, birtokaik örökösei többnyire a jánosvitézek lettek. Igy történt ez Gora megyében, a hol a XIV. században két, e vitéz rendhez tartozó comthurt ismerünk.

13 . . Fr. Albertinus de Supronio et de Gora domorum praeceptor.

---

[1]) Liber privilegiorum episcop. Zagrab. 38. lap.

[2]) Liber priv. episcop. Zagrab. 20 lap.

[3]) Magyar országos ltár Zágrábban levő részében.

1374. Gerard, gorai praeceptor.

Még a XIV. században Gora megye Zágráb megyébe kebeleztetett. A Czudar családból hét testvér, 1367. évben tiltakozott Bodorych, Lohovich, Gradecz [1]) és Matrycha helységek elsajátitása ellen, — és az illető oklevél mondja, hogy ezek azelőtt Góra, most Zágráb megyében fekszenek.

A híres Beriszló Péter (1508—1521. évben) Gore várát minden tartozandóságával együtt szluini Frangepán Mihálynak 2000 forintért elzálogosítá.

A szluini grófok 1574. évben Gora és Letovanich uradalmak birtokosai voltak, azonban a következő évben, Szluini Ferencz halála után, a letovanichi vár a királyi fiscusra szállt.

Az osztrák házbeli magyar királyok az apátsági birtokok egy kis részét a zágrábi nagyprépostnak adományozták, ki egyszersmind vránai perjel volt. De még e kis jószág azon része, mely a Kulpától az Unnáig terjed, 1784. évben a préposttól szintugy mint Zágráb megyétől elvétetett, és a határőrvidék báni ezredéhez csatoltatott.

A cziszterciták elhagyván a topuszkói apátságot, ennek birtoka 1407. évben a zágrábi püspökre ment át.

Az itt említett vidék a Kulpa mindkét partján a Korana folyóig a XVI. század elején még Slavoniának neveztetett. Perényi Imre nádor 1512. évben a zágrábi káptalant küldé ki, hogy Kanisay Lászlót, néhai Egerváry István, nevezetesen a Kőrös megyei Welika és Zágráb megyei Stenisnak várak, és tartozandóságainak birtokába beigtassa. Zágráb megyei Stenisnakhoz akkor számittatott Trepcsicza, Dedina, Beparh, Zlath, Remeshyndol, Javorovacz, Radonyova, Kupissincz, Hresnyák, Othrochich, Huzich, Zthoymerich, Korennicze, Korenyave, Kirinich (ma Kirin) Zwarth, Merzlopolye, Ochok, Thribin (Tribinya), Ztreche, Dedovich, Rehicza, Luka, Welemerich, Belay, (mindkettő a Korana folyónál) Padwarcz, Lipÿe, Hutina, Goricza, Roztanyak, (v. Koztanyak, — Károlyváros alatt van ma Mosztanye és Zasztanye), Dolacz (más helyen Solacz), Rosenicza (a Kulpához éjszakra), Kasteliste, Butina, Hlapich,

[1]) A Kulpa éjszaki, vagy bal partján fekszik.

Bukovacz, Baniverh és Szelnicza.[1]) Látjuk tehát, hogy e helységek a régi Goramegye területén, részben ma is feltalálhatók.

Goricza. E megye Károlyvárostól Glináig, és már a mai Bosniában fekvő Kladusáig terült el a Glina, Kulpa, Korana és Trepcsa folyók közt. E szerint Gorával nyugotról volt határos. A megye székhelye Budacski, egykor Goriczának neveztetett, és Szt. Mártonhoz czimzett ősrégi plébániával bírt.

A goriczai vár neve 1520. év táján változott Budacskigrad névre, midőn a Budacski család a töröktől ide menekedett. E család ugyanis Budakról származik, mely az ősi vár romjaival Gospich mellett most is létezik Likában. Budacskigrad a mai szluini határőrezredben, Károlyvároshoz 2 órányira, délre a szluini határezred barilovichi járásában fekszik.[1]) E vár romjaiból még csak kevés maradvány látható.[2])

Goricza megyéhez tartozott a magyar történet első korszakában Czetin vidéke is, mely ma a szluini ezred egy részét képezi, a nevezett ezred egész területével, és a mai első báni ezred egy részével, — a miből kitünik, hogy a megye Gora avagy Gorska megyétől, de Podgoriától is megkülönböztetendő.

A csetini vár (castrum Cheten) a XIV. század végén királyi birtok volt. Azt Zsigmond király 1387. évben a klokocsi kerülettel együtt Frangepán Jánosnak és örököseinek adományozza, kivált azon érdeménél fogva, hogy Mária királynét ujvári fogságából kiszabadította. Az adományozott vár és kerület, a királyi levél szerint, ekkor Zágráb megyében feküdt, a mi nevezetes adat e megye terjedelmére nézve, dél felé.[3]) Czetin várában választatott 1527. január 1-én I. Ferdinánd királylyá

---

[1]) Hazai Okmánytár V. 409—411. lap.

[2]) Lopasich Radoszláv: Karlovacz, 22. l. Ugyan ő mondja, hogy Csetin egész vidéke és a szluini határezred egész területe,, melyben ma Csetin fekszik, továbbá »Török-Horvátország« egy része és az első báni ezred egy része Goricza megyéhez (Goricska) tartozott. (Csetin 5. l.) A Budacski családra vonatkozó sok becses oklevelet tartalmaz b. Rauch Lewin volt horvátországi bán cs. Itára Lusniczán.

[3]) Fejér: X. 1. k. 360. l. Kukuljevics irja 1369. év alatt, hogy a csetinai kerület a horvát-dalmát bán hatósága alatt állt. (Jura Regni I.

a horvátok által.[1]) Jelen volt szluíni és czetinei gróf Frangepán György. A birtok mindvégig e család kezén maradt.

A goriczai főesperesség (archidiaconatus de Guerche) nagyjában a régi Comitatus határait tartá fenn. E főesperességben találjuk Bosiljevo, Cerovac, Dubovac, Kamensko, Leskovac, Novigrad, Prilisse, Velemerics, Vukmanics, Jazka, Kalje, Krasics, Pod-Turen, és más, Jazka, Lipnik, Ozaly vidéki helységeket.

Kerchelich azt irja, hogy a főesperesség egykor 39, most (az ő idején) csak 14 plébániával bír. Tizennégy plébániával ma a károlyvárosi kerület bír, de ehhez hozzájárul a jazkai 12, és a lipniki 10 plébániával; a goriczai főesperesség tehát a legterjedelmesbek egyike.

A XIV. század első felében a goriczai főesperesség három kerületből állt. Első a goriczai, a Kulpához délre fekszik, és a Hutina patak és Stenisnyak táján 33 plébániát foglalt magában. Második a podgoriai kerület 21 plébániával a Kulpa, Korana és krajnai határ közt, hol Podgorja (ez még a Korana keleti oldalán), Petrovina (az 1193. évi Podgoricza), Ozaly, Boszilyevo, Hernetich (a Jazka és Károlyváros közti úton), Ribnik (a Kulpa mellett a krajnai határon) Novigrad, (Károlyváros közelében nyugotra), Jasztrebarszka, Machichno, (Károlyvároshoz éjszakra), Sipek (az utóbbihoz éjszakra), Krassich (Ozalyhoz éjszakra) Pribich, Verhovecz, Zaverszije, (Kosztel közelében), Lipa, Prelipje, Dobra, Ivanecz, Mlacsa.

Ide tartozik továbbá Csetin, és az ahhoz éjszakra fekvő Klokoch, Kladusa, Graboria stb. A harmadik goriczai kerület a mai Krajna herczegség azon részéből állt, melyben Metlika (a mai Mötling), Vinicza (ma Weinitz) Chernomel, (ma Tchernembl), Vivodine, (Zágráb megyében, Krajna herczegség hatá-

---

137. l.) Nagy Iván szerint a Frangepánok csetinai ágának alapítója az 1461. évben élő Frangepán Zsigmond. A fennebbi János ugyanis magtalanúl halt meg. A Száván túl Czetin, Szlon (Szluin) és Terzatz — mind Frangepán birtok — egymás közelében feküdtek, feltüntetve is igy vannak Appiani Péter 1528. évi térképén.

[1]) Palugyai: Kapcsolt részek 98. l. Szalay László: A horvát kérdéshez 75. l.

rán), Sihestyan, Sihenberg és Szenicze feküdt. Az utóbbi helyen IV. Béla király templomot épített, Szt. István tiszteletére.

Az egyházi összeköttetés a metlikai kerülettel egy időre megszakadt, de az 1741. 53-ik törv. czikk visszaadá e kerület tizedeit a zágrábi káptalannak; és e jövedelmet megerősité az 1751. évi 35-ik czikk is.

E viszony megszünt, midőn a XVIII. század közepén a görzi érsekség felállittatott.[1])

E görzi grófságról szól Imre király egy 1197. évi levele, melyben a gróf Blagay család őséről Istvánról azt mondja, hogy a római Orsini családból származik, és hogy Hermann görzi határgrófhoz (ad Hermannum de Goritia, in partibus Karinthie existentem) jövén, annak leányát vette el nőül. Kukuljevics hibásan véli, hogy ez a Hermann Goritiája, a horvát comitatus de Goritia.[2])

Ez utóbbi comitatus eredetét a várispánsági intézményből vette. Ezt tanúsítja Béla ifjabb magyar királynak 1224. évi levele, melylyel azoknak, kik neki hűségesen szolgáltak, a Klokoche nevű földet örökségi joggal adományozza. Az adományt nyerőkről azt irja Béla, hogy ők Sz. István király goriczai várjobbágyaitól származnak, — qui de filiis jobagionum Sancti Regis de Goricza oriundi fuerant.[3]) A határjárás a Korana tájára mutat. Ebből Goricia várispáni minősége bizonyos, ha nem is akarjuk keletkezését Szt.-István idejében keresni.[4])

II. András király már 1210. évben a fenn dicsért Blagay Istvánról, mint boldog emlékezetű goriczai comesről szól, és 1218. évben őt ismételve goriczai comesnek nevezi.[5]) Ugy lát-

---

[1]) Tkalcsics: Monumenta II. 48. 92. 93. Kerchelich: Historia Episcop. Zagrab. I. 25—30. l. Starine IV. k. 216. l.

[2]) Fejér II. 304—308. l. Kukuljevics: Cod. dipl. II. 186. l. Pray: Annales: 179. l. Nem fogadhatom el Lopasich állitását, ki Blagay Istvánt goriczai zsupánnak irja. (Cetin 6. l.)

[3]) Fejér III. 1. k. 446. l.

[4]) Gyurikovics: De situ et ambitu etc. III. 30. lapon azon téves véleményben van, hogy itt a turopolyai Goriczáról, mint várispánságról van szó. A turopolyai Goritza nem tartozott a guerchei főesperességhez, vára pedig ily néven nem említtetvén, várnépe mindig mint jobbagiones Campi Zagrabiensis fordúl elő.

[5]) Fejér III. 1. k. 244. 245. l.

szik, hogy ez esetben sem lehet a horvát Goritiát érteni, minthogy előbb is, utóbb is goriczai comesek neveztetnek, kik nem voltak a Blagay családból valók, hanem goriczai várispánok. Ilyenek:

1209. Burili, comes Goricze. (Tkalcsics I. 21. l.)
1210. Domald, Comes in Comitatu de Goriza. (Wenzel XI. 107. lap.)
1224. Bonceslaus, Comes Goricensis. (Fejér III. 1. k. 448. l. Mikóczy, 105. l. Kerchelich: Notitiae praelimiuares 190. l. Lopasich e Bonceslaust (Vojislav) goricziai zsupánnak tartja.)
1272. Gorizláv, comes Goriczensis.

Sok nemesség is lakott a gorai kerületben. 1287. évben, Ratold mester és testvére, az egymással határos Peed és Stupnicza nevű földeket, István bánnak eladta. [1])

IV. Béla király 1261. évben a Kemynuchka nevű földet (Kamenszko a Kulpa déli oldalán Károlyvároshoz keletre) Péter császmai prépostnak, és testverének, András, varasdi főispánnak adományozza, mely a kir. adomány szerint in comitatu de Gercze fekszik. [2])

Wlchk gercsei nemes 1299. évben Merzlopolye nevű faluját (ma is Károlyvároshoz délnyugotra) Markolfnak és testvéreinek eladta, »a guercsei nemesek közt régóta fennálló szokás szerint.« A határok közt említtetnek a Korenicza, Breztovecz, Topolovecz patakok, és az út, mely Dobrenintól Stenisnakra vezet. [3])

István slavoniai bán 1311. évben Stenisnakban kelt levelében, az ő hívének, György comesnek, Ozey fiának, a Goricza és Strencha kerületben fekvő valamely Camnicha nevű, vétel utján szerzett földet adományoz.

Később a goriczai kerület Zágráb megyébe kebeleztetett. Nagy Lajos király 1382. évi levelében a Czudar család Gaaz, Dugarcze, Vinnicze, két Rodina és Szamaru nevű birtokai mint

---

[1]) A magyar országos levéltár Zágrábban levő részében, N. R. A. 953. csom. 9. sz.

[2]) Acta monasterii Kamenszko 1. csom. 1. sz.

[3]) Országos ltár N. R. A. 484. cs. 2. sz. Wenzel XII. 647. l.

Zágráb vármegye goriczai kerületében fekvők említtetnek, mely alkalommal a hozományi vagyon is megosztatott, mind egyik fél kapván száz márkát, melynek mindegyike öt pénzzel számittatott a királyi nagy monetában, mely közönségesen Szerecsenpénznek (vulgariter Sarachenpenz) neveztetik.[1])

Itt megszűnik a kerület minden közigazgatási önállása. Az oppidum Goricza (Guerche) azonban még 1550. táján is említtetik.

Budacskigrad 1596. évben esett a törökök kezébe, miután utolsó birtokosa: Budácski György hősiesen, de sikertelenül védelmezte a túlhatalom ellen.

Gordova, ma Grdjevac, vagy Gerdjevecz, Belovár közelében, Garicshoz éjszakra. Alig lehet sejteni, hogy Kordua miért neveztetik, habár csak egyetlen ügyben, comitatusnak. Ezt IV. Béla egykor Benedek mosonyi főispánnak adományozta, ki 1248. évben Hudunát, a Draskovics grófi család ősét, a király itélőszéke elé idézte, mert Huduna Vizköz nevű földjét Kordua Comitatushoz tartozónak állitá. A király azt találta, hogy Hudunának előbb adományozta Vizköz földjét, mintsem Benedeknek Kordua comitatust, azért őt nevezett Benedek vádoskodása alól felmenti.[2]) E Vizközről már fennebb szólottam, mint Somogy vármegye Dráván-túli részéről.[3])

Az 1316. évi oklevél Hotko nevű birtokot nevez, mely a Dráván túl in Comitatu de Gordua fekszik.[4]) E falut R. Károly German comes fiainak: János és Miklósnak adományozta. Benne Szent Mihály arkangyal tiszteletére templom állott.

A XV. század elején a somogymegyei Fáncsy család, — de Gordova melléknévvel tűnik fel.

Hogy itt a fennebbi, akkor Kőrös megyében fekvő Gordováról van szó, kitűnik Zsigmond király 1410. és 1413. évi leveleiből, melyekkel Fáncsy László horvát bánt és fiait bizo-

[1]) Országos ltár N. R. A. 1542. cs. 61. sz.
[2]) Tkalcsics: Monum. I. 90. l. Wenzel XI. 361. l.
[3]) U. o. I. 113. l.
[4]) Országos ltár N. R. A. 1506. cs. 6. sz.

nyos jószágok birtokába igtatni rendeli, illetőleg azokat ezekben megerősiti. [1])

A Fáncsyak még utóbb is összeköttetésben maradtak Somogy vármegyével; 1540. és 1541. évben gordovai Fáncsy János somogyi alispán.

Gordova váráról még csak 1435. évben történik említés. [2]) Cordova néven még Hirschvogl térképén fordúl elő, a Barnacska azaz Kis Barna patak mellett, de hibásan Posega megyében fekvőnek tünteti fel.

Az 1715. évi országgyülés, a 85. czikk által, a gordovai Fáncsy család női származóit, igényeikkel Gordova, Petne, Velike, Babagora jószágokra, és azok tartozandóságaira nézve Posega és Verőcze megyében az új szerzeményi bizottsághoz utasítá.

Hraschina. István slavoniai bán és stiriai kapitány 1258. évben a zagoriai várföldeket Belecz táján (akkor terra Sti. Georgii), melyeket bizonyos Jákó fiai elfoglaltak, a várjobbágyoknak visszaadja. A határjárásban két izben neveztetik *Comitatus de Hrozna.* [3]) Egy, a horvát földiratban otthonos tudós e comitatust a stajer határszélen, Klyaneczhez délre fekvő Rozgo falu körül keresé. Azonban, véleményem szerint, nem helyesen. A báni határleiró levélben az mondatik, hogy a Comitatus Hrozna a Krapina folyóhoz keletre fekszik, a folyóhoz délre pedig Morócza megye. E leirás csak Hraschinára illik. E vidéken ömlik a Batina patak a Krapina folyóba, itt találjuk Szelnicze helységet, és a Camena Goricza (így Schedius, az oklevélben Kremena gorica) hegyet, mely a beleczei várföldek első kiindúlási pontjául szolgál a határjáróknak. Kukuljevics [4]) Krapina vár leirásában jó tapintattal e comitatust Zagoria határán keresi, de még némi habozással eltelve, a comitatus de Hrasna névnél kérdi, vajjon itt Hraščine, azaz: grada Hrasne értendő-e?

Adatok hiányában nem mondhatjuk, hogy micsoda

---

[1]) Fejér X. 5. k. 47. 400. lap.

[2]) U. o. X. 7. k. 636. l.

[3]) Tkalcsics: Monumenta I. 120. lap. Wenzel XI. 451. l.

[4]) Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj 3. füzet.

dinasta birtoka volt Hraschina kerülete. Az 1219. év körül a Dráva mentén említett Harazna nevű birtok, melyet Julad comes és fia Arnold elzálogosított, nem a zagoriai Hrozna.[1])

Ivanics. Historiai földiratunk állását, a milyen ez még húsz évvel ezelőtt volt, Ivanicsra nézve, jelzi Paur Iván nyilatkozata, melyet Mátyás király 1485. évi itéletének közlése alkalmával tett. Ez itéletben két helyen említtetik provincia seu comitatus Iwanith, — és ez az, a mi az egész okiratban Paur Iván figyelmét túlnyomólag felkölté, mert, mint mondja, Ivanics vármegyének a hajdankorban — legalább mint ilyennek — autonomiai szervezettel biró hatóságnak alig maradt fönn emlékezete. Ha valaki — folytatja Paur — bizonyosan Kerchelich, a részeknek e hű és alapos irója, mehetett Ivanics ily viszonyainak nyomára, s ha úgy volna, várhatnók, hogy a részletességig s birálati tapintattal kidolgozott, elég terjedelmes kétrendű munkájának e tekintetben is némi figyelmet szenteljen. Mindaz azonban, mit tőle e nyomon tanúlunk, végét éri azzal, hogy Ivanich a zágrábi püspökség javadalmait képezi, s hogy az már a IX. században Tótország határaiban szögellett.[2])

Ezt az utóbbi állítást sem Kerchelich, sem más nem volna képes bebizonyítani, — a mit a tudomány mai állásánál tudhatunk, sokkal újabb korból való, mert Ivanich oklevelesen csak a XIII. század végén említtetik először, és pedig egészen mellékesen, János zágrábi püspök 1289. évi levelében, melyben Gardin comesnek valamely, Iwangh (= Ivanics) comitatusban fekvő, Ugrin garicsi várnagytól elvett birtokot adományoz. Itt a püspök Ivanicsról, mint saját megyéjéről szól[3]) (in comitatu nostro de Iwangh).

Semmi adatunk nincs arról, hogy mikor és ki által kapta a zágrábi püspök Ivanics kerületet, sem arról, hogy az adomány előtt micsoda viszonyban állt ez az ország többi részeivel. Analogiák, melyek a Száva és Kulpa vidékén előfordúlnak, engedik sejteni, hogy Ivanics előbb várispánság volt,

---

[1]) Wenzel: XI. 157. lap.

[2]) Uj Magyar Múzeum, 1853. év I. 551. lap.

[3]) Tkalcsics: Monumenta I. 225. lap.

mielőtt a zágrábi püspök praedialistáinak egyik széke lett. Ennek támogatására még némi adatok közöltetnek alább.

Az említett Gardin comes azonban hálátlannak mutatkozott, olyannyira, hogy Mihály zágrábi püspök 1299. évben őt isten és a zágrábi egyház ellenségének, zsarnokának és üldözőjének nevezi. A püspök Gardint Medvevárban (Zágráb mellett) ostromolta, és midőn elfogta, a király itélőszékére küldte. A Gardinnak János püspök által Ivang comitatusban adományozott Gulynchi (tán a mai Dolyanecz, Ivanics mellett) nevű birtokot Ugrin comesnek, András fiának, mint hivének adományozta. [1])

A bátor magatartásu Mihály püspök 1301. évben egyik praedialistájával, György néhai Junus comes fiával birtokcserére lépett. György mester ugyanis Ivanics (in comitatu nostro de Yuanch, írja a püspök) megyében fekvő, vétel útján szerzett, Lipennicza nevű birtokát Mihály püspöknek átengedi cserébe kapván tőle Podgoria (apud sanctum Clementem) nevű püspöki birtokot Gora megyében. A cserébe adott Lipenniczát, György mester, Timoté zágrábi püspök kiváltságlevele szerint, a praedialisták módjára birta, és Timoté volt e birtok eladója. [2])

Timoténak ily módon való említése bizonyítja, hogy nem János püspök volt Ivanics megyének megszerzője, hanem Timoté, ki 1264-től 1284. évig ült a püspöki széken, és IV. László által Garics, Gerzencze várispánságait adományúl nyerte. IV. László ez eljárásban, mint a várispánsági intézmény megrontója tűnik fel, és ezért mint legnagyobb valószinűség áll előttünk az, hogy a király Ivanicsot is, mely addig várispánság lehetett, nevezett Timoténak adományozta.

Az egyedűli ivanicsi comes, kit ismerünk, 1315. évben Donk, ki Ágoston püspök levelében neveztetik.

Ivancs megyében más birtokok is léteztek, mint a püspöké; e megyében a Golgonza folyó mellett feküdt Leszkovecz, melyet 1334. évben Oghi Miklós, László zágrábi püspöknek adományozott.

---

[1]) Tkalcsics: Monumenta I. 243. l. Csonkán közli Fejér: VI. 2. k. 245. lap.

[2]) Liber privil. Episcop. Zagrabiensis I. 38. lap.

E püspök a praedialisták szabadságait, melyeket ezek már a szent királyoktól nyertek, meg nem tartván és mindenütt megszegvén, a püspök népei Ivanics, Dombró, Vaska és Csázma megyében ellene fellázadtak, egyúttal bajaik orvoslására követeket küldtek a királyhoz. A király 1340. évben Demeter prépostot küldte Csázmára az ügy megvizsgálására, és a püspöknek meghagyta, hogy az általa kiűzött praedialistákat visszahelyezze, és szabadalmaikat figyelembe vegye, egyúttal határnapot tűzött ki, a melyen a szent királyok által engedélyezett szabadalmak előtte eredetiben bemutattassanak, az igazság kiderítésére.

És itt érdekes azon tény, hogy itt három, 1340. évi levélben [1]) a szent királyokra történik hivatkozás, mint a fennebbi praedialisták szabadalmai osztogatóira, és a zágrábi egyház alapitóira. Szent királyok alatt, többes számban, természetesen csak I. Istvánt és I. Lászlót lehet érteni.

Az ügy elintézésére a király által kiküldött birák, úgymint Péter szerémi püspök, comes capellae és a királyi kanczelláriа titkára, Thathamér fehérvári prépost, alkanczellár, Tamás erdélyi vajda és szolnoki főispán, és Pál országbiró még ugyanez évben a Csázma, Dombró és Vaska megyékben (Ivanicsról itt nincs szó) történt zavargásokról itéletet hozandók, a szabadalmak alapját képező királyi leveleket is megtekinték. Itt azonban már Szt. István király leveléről semmi szó. A zágrábi püspök, ki ellen a pör folyt, csak V. István király levelét mutatta elő, melybe II. András és IV. Béla leveleinek teljes szövege volt átirva; előmutatta továbbá a pécsi káptalan kiváltságlevelét, mely R. Károly, II. Béla és Imre király átiratait foglalta magában. Az itélet a praedialisták ellen szólt, kiknek még is engedtetett, hogy bárhova szabadon költözködhetnek.

(Az ivanicsi lázadásról lásd különben Csázma leirását.)

Egy 1339. évi levél szerint, a Szent Kereszthez czimzett birtok Ivangh megyében (tán Krisce, vagy Kris a Czázma folyó jobb partján, Ivánicstól délkeletre) a zágrábi püspök pin-

[1]) Kettő ezek közűl Robert Károlyé, egy Demeter budai préposté.

czéjét tartozott ellátni, — különben várbirtoknak (possessio castrensis) neveztetik.

Mikor keletkezett az ivanicsi vár? Némely közlés szerint János zágrábi püspök, Mihály elődje, építette volna Ivanics várát és az oppidumot. [1]) János püspök egy Ivanch-ban (Ivanics) 1288. évben kelt levelével Iwanch comitatus praedialistáinak és várnépbeli embereinek (castrenses) meghagyja, hogy a Sz. Máriához czímzett ivanicsi apácza-kolostornak, Ivanics szabad helység vásárától a vámot megfizessék, a mint azt *a püspök elődjeinek korában tették.* [2]) Ivanics vára tehát és oppidum már jóval előtte létezett.

Az ivanicsi apácza-kolostort István zágrábi püspök alapította, mint maga mondja, egy 1246. évi levelében. A kolostor első apáczái az egyház vagyonát elprédálták, aztán megszöktek. IV. Béla és a királyné felszólítására a püspök más apáczákat hozott ide, és azoknak Ivanics (decimas populorum *novae villae* Ivanch) minden tizedét átengedte. [3])

Így állván a dolog, tudjuk, hogy ha László zágrábi püspök egy 1337. évi levele az ő új ivanicsi várában — in castro nostro novo de Iwanch — kelt, [4]) Lászlót nem tarthatjuk elsőnek, ki Ivanicson várat épített. A keltezés helye csak azt jelentheti, hogy a régi vár összeomolván, a püspök újat épített, vagy azt, hogy a régi vár mellett egy új erőd is emelkedett. Castrum Iwanch 1335. évben megjegyzés nélkül, vajjon ez új-e vagy régi, említtetik.

Jakab zágrábi püspök 1346. évben az Ibangh (Ivanics) megyében fekvő Glogoncha nevű birtokot, mely akkor máskép Gvardak-nak is neveztetett, Gvardak, Péter fiának (ki Bank fia volt) magtalan elhalása miatt, az ő testvérének Gerardnak és

---

[1]) Schematismus cleri archi-dioecesis Zagrabiensis pro anno 1880. Ez adat, melynek forrását nem ismerjük, nem megbizható. János már 1288. évben említtetik, mint zágrábi püspök (Fejérnél először 1291. évben) és 1295. évben október 11-én (nem 13-án, mint a Schematismus irja) halt meg. Téved tehát Fejér, ki Mihályt már 1292-ben említi mint zágrábi püspököt. (Cod. X. 5. k. 502. l.)

[2]) Tkalcsics: Monumenta I. 223. l.

[3]) Tkalcsics: u. o. I. 88. l.

[4]) Tkalcsics: Monumenta II. 32. l.

férfi örököseinek praedialisták minőségével adományozza, addig míg a püspök iránti hűségben megmaradnak. [1])

Eberhard zágrábi püspök 1418. évben Csázma, Dombró és Ivanics provinciáinak jobbágyait pártfogása alá veszi. [2]) Egy 1423. évi levélben praedium Jakupelcz in provincia Ivanichensi.

Benedek zágrábi püspök 1445. évben a Drascha körűl, az ivanicsi provinciában fekvő Trumbetayencz nevű praediumot, Eberspeck leányának, Katalinnak, Constantiai János mester özvegyének, tekintettel a zavargásteljes időben szenvedett veszteségeire, és fiának Lőrincz mesternek adományozza. Az említett két helynév ma Ivanics vidékén ismeretlen.

A zágrábi püspökség nemes praedialistái saját törvényszékkel birtak (sedes judiciaria nobilium praedialium); ez 1454. évben Mikulincz falu terűletén (in provincia de Ivanych) Brada János és neje által birt szántóföldeket, annak az ellene perlő Paulek család ügyvesztére odaitélte. [3]) Ugyanitt Mikulinczen Szücs Gergely (Gregorius pellifex) nemes praedialista 1482-ben, egy udvartelkét a Csernovicza folyónál Pál diáknak eladta. Említett 1454. évben Benedek püspök Obres nevű praediumját Ivanics megyében eladta.

Borbély (Barbitonsor) Benedek fia György 1472. évben Gertakovcz praediumban két nyest-nyi földet (venditio duarum mardurinarum) örökáron eladott Zekoych Jánosnak, a kinek özvegye és gyermekei 1501. évben a zágrábi püspök beleegyezését eszközölték ki ez eladásra. Gertakovcz az ivanicsi provinciában feküdt. [4])

Beriszlói Bertalan vránai perjel 1495. év körűl Ivanics, Kracsinovcz és Zopia (ma Szopje a Dráva mellett) Kőrös megyei várakat foglalta el a zágrábi püspöktől (l. Dubicza).

A zágrábi püspök 1521. évben Brada Jánosnak új adományt ad egy elhagyatott nyest földről (deserta mardurina), melynek neve Bedekova Kuna és Ilinch praediumban az iva-

---

[1]) Országos levéltár NRA. 5. csom. 2. sz.

[2]) Fejér: X. 6. k. 175. l. Kerchelich: Hist. Episc. Zagr. I. 154. l.

[3]) Orsz. ltár 200. csom. 13. sz.

[4]) Orsz. ltár 201. csom. 25. sz.

nicsi provincziában fekszik. [1]) Következő évben, nevezett Bráda János egy nemesi telek birtokába igtattatik Ilinch praediumban. [2])

Ez időtájban (1524.) az ivanicsi provinczia már mint Kőrös vármegyének része fordúl elő. Ugyanis Vidinczi Péter diák és Bálint ivanicsi ispánok (spani de Ivanich) a Jakovelcz praediumban, Kőrös megye ivanicsi provincziájában fekvő nyestbeli telek (sessio mardurinalis) két harmadát, Brada Jánosnak és Gergelynek, a császmai káptalan előtt örökre bevallják. E bevallásra a zágrábi püspök még ez évben adta beleegyezését, és azt Draskovich György püspök 1568. évben megerősítette.

Nevezett mikulinczi Brada Jánost 1527. évben az ivanicsi provinczia nemes praedialistái Zerzincz praediumban két nyestbeli telek, Bereg praediumban pedig három szántható dülő birtokába igtatják. [3])

Olvassuk egy 1642. évi levélben, hogy Danadoucz, máskép Tarnik, Kőrös megye ivanicsi provincziájában fekszik. [4])

Meddig birta a zágrábi püspök Ivanicsot és provincziáját, nehéz meghatározni. Bizonyos, hogy I. Ferdinánd már 1535. évben a Kőrös vármegyében fekvő Berzencze (helyesebben Gerzencze) és Ivancz várait a Kerecsényi családnak adományozta. [5])

A XVI. század elején a geographiai fogalmak már teljesen összezavarodtak, és az ország terűlete délen önkényesen osztatott be. A Felső-Slavoniának (windische Gränze) nevezett vidéken 1538. évben három kapitányság állíttatott fel, a kapronczai, [6]) kőrösi és ivanicsi, [7]) és így nincs kétség, hogy e korszakban esett áldozatúl a püspökségi Comitatus Ivanics, a Bécsben kedvelt határőrségi intézménynek.

---

[1]) Orsz. ltár 201. csom. 11. sz.

[2]) U. o. 14. sz.

[3]) Orsz. ltár NRA. 134. csom. 29. sz.

[4]) Orsz. ltár NRA. 1675. csom. 30. sz.

[5]) Líber Regius I. 216. l.

[6]) Az 1647. országgyűlés 48. törv.-czikke rendeli, hogy a »kapronczai uradalom« az ország törvényei alá helyeztessék.

[7]) Vanicsek : Specialgeschichte der Militärgrenze I. 28. lap.

A slavoniai kapitányságok nemcsak a vidék védképességét tarták szem előtt, hanem annak jövedelmeire is ügyeltek, szintoly önkényesen, mint a másikban. Panaszra kivált az ivanicsi kapitány adott alkalmat, ki a Stiriából hozott borokra nagy fogyasztási adót vetett, a melynek beszedését az országszággyűlés 1647-ben 49-ik czikkével betiltotta.

Midőn a kőrösi határőrezred felállíttatott, Ivanics ennek határába került, és ahhoz tartozott, míg az 1871. június 8-án kelt kir. leirat a szentgyörgyi és kőrösi határezredeket feloszlatván, azok területéből a Belovár nevű új megyét alakította, a melyhez Ivanics város is csatoltatott. A polgári szervezetet nyert város, a horvát-szlavon országgyűlésre egy képviselő küldésére jogosíttatott fel.

Kemlek, ma Kalnik, a hasonnevű hegylánczolathoz délre, mely közt és Kőrös közt egykor nevezetes várispánság terült el. E tájon létezett a kemleki főesperesség is.

A várnak neve Kemnuk, Kemnik, Kamnik, Kewnik, Kemluc, Kemlek, Kamlik, Kemluch, Camluc alakban fordúl elő.

E vár kerületében ered a Lónya folyó, és folynak a Grobesa, Kamenicza, Dobócz, Benno, Paka, Prezechna vagy Perezechina (ma ott Preszechno falu), Crahous (a Lónyába foly), Priscisna, Radovissa.

A várispánság jelességét tanúsítja az a körülmény is, hogy 1263. évben Miklós mester étekfogó cancellár, 1269. és 1270. évben Lőrincz nádor és somogyi főispán, mint kemleki várispán fordúl elő. [1]) Ez a Ratold nemzetségből származó Lőrincz nádor volt egyszersmind az utolsó kemleki várispán.

V. István király ugyanis 1270. évben Rolandnak, ki már akkor nem volt nádor, de utóbb megint nádorispánságra jutott, nagy és kitűnő érdemeiért, a kemleki várat (castrum Kemluk) minden néven nevezhető tartozandóságaival, földjeivel és jogaival, beleértve azokat is, melyeket attól IV. Béla, vagy netán mások elidegenítettek, örök időre adományozza. [2]) Ezek után

---

[1]) Knauz: Monum. Ecclesiae Strigoniensis I. 569. l. a Kemlek névhez kérdőjelt tesz. Fejér V. 1. köt. 99. l. Wenzel XII. 40. l.

[2]) Fejér VII. 2. köt. 12. l.

Roland bán 1272. évben magát Kemluk örökös főispánjának nevezi.[1])

A Rátóti nemzetség a Borsod, Gömör, Somogy, Pozsony, Pest, Posega, Veszprém, Bihar, Szabolcs, Zemplén, sőt Erdélyben is elszórt birtokaira nézve, 1283. évben osztályra lép, mely alkalommal Nagy-Kemlek vára a fennevezett Roland fia, Mátyás mester osztályrészéül jutott. Midőn valamennyi osztály alá kerülő birtokról mondatik, hogy micsoda vármegyében fekszik, Kemlukról csak az van feljegyezve, hogy a Dráva és Száva folyó közt, Slavoniában létezik. A nem rég feloszlatott várispánság, ugy látszik, akkor még valamely vármegyéhez nem volt csatolva. A birtokosztályt jóváhagyta IV. László király.[2])

Ez idő után következő kemluki comesek neveit tarták fenn történeti emlékeink:

1346. Jakab mester kőrösi főispán és nagy-kemleki várnagy.

1347. Jakab mester, kőrösi főispán és nagy-kemluki várnagy.

1350. Jakab mester, mint fenn. (Nemzeti Múzeum).

1375. László mester, Posa fia, nagy-kemleki várnagy. — Jakab, Iwanka fia, e helyen hivataloskodó comes terrestris (Fejér IX. 7. k. 588. l.)

1385. A várnagy ismeretlen. Pataki Jakab, Iwanka fia, comes terrestris.

1417. körűl: Zsigmond, Kemluk királyi vár castellanusa.[3]) Róla irják, hogy keze nagyon ránehezűlt a zágrábi káptalanra. Azonos lehet ama Zsigmonddal, ki 1419. évben Garics és Gerzencze kapitány-kormányzója volt.

1432. Plomberg Henrik, kemleki várkapitány. (Fejér X. 7. k. 437. lap.)

---

[1]) Fejér V. 1. köt. 195. l. Tkalcsics: Monum. Episcop. Zagrab. I. 163. l. — Katona VI. 600. l., ki hibásan igy ir: Rolando, bano perpetuo, comite de Bemluk. Az interpunctio is rosz helyen áll.

[2]) Wenzel XII. 382. 383. lap. Az idézett oklevelet Fejér is közli V. 3. köt. 174. és VII 2. k. 99. lap, de hibákkal, mint pl. hogy i. h. 101. l. igy ir: Castrum Hungariae Nog Kemluk, a mit ritkított betűkkel közöl, valószínűleg mert benne ezt az értelmet találja: Magyarország vára Nagy Kemluk. De a helyes szöveg ez: castrum hungarice Nog Kemluk vocatum, azaz: a magyarúl Nagy-Kemluknak nevezett vár. Ma e részeket Horvátországnak nevezik.

[3]) Kerchelich: Hist. Episcop. Zagrab. I. 159. l.

1433. Plomberg Henrik, kemluki várnagy, a zágrábi püspök alatt, — melynek okáról alább.

1434. körül. Horváth Péter, Thallóczy Matkó bán, kemleki várnagya. (Kerchelich: Histor. Episcop. Zagrab. I. 178.)

1439. Guzakoych István és Mironych Wlkich Bosniából nagy-kemleki várnagyok. — és Szamaróczy Demeter, Balás fia (de Smarouch) nagy-kemleki helyi ispánok. (Comites terrestres.) [1])

Róbert Károly 1334. évben parancsot intéz István mester kőrösi főispánhoz és a kemluki kerület összes nemességéhez, (universis nobilibus *provinciae* de Kemluch) hogy László zágrábi püspöknek a tizedet pontosan fizessék, mert háborúba készül.

A politikai jogok köréből, a várispánság utáni korból, figyelmet érdemel István slavoniai bán 1352. évből, mely szerint a nagy-kemluki nemes várjobbágyok, eskű- és tanúságtételeknél nemesekül tekintessenek. E kiváltságot Mária királyné 1385. évben, Pataki Jakab, a nagy-kemluki nemes várjobbágyok comes terrestrisének kérelmére átirja és megerősíti. [2])

Még nagyobbszerű joggyakorlatra mutat az, hogy Isanolwch Bálint, György fia, 1440. évben, mint *Comitatus Kemlek* követe, az országgyűlésen megjelen.[3]) Ez alig történhetett volna, ha a kemluki kerületben ez időben legalább, a politikai jog hasonló nem lett volna a szomszéd vármegyékéhez. Pilis vármegye küldött követeket az országgyűlésre, noha olykor más megyével osztotta meg autonomiáját, küldött Solt és Haram is, melyek Fehér, illetőleg Krassó vármegye székei lévén, az anyavármegyétől csak helyi közigazgatásuk által különböztek, de nem ismerek esetet, melyben a birtokos osztály nem lévén a nemesi szabadság teljes élvezetében és gyakorlatában, a terület pedig feudalis hatalom alatt állván, a követküldési jogra emel-

---

[1]) Országos ltár N. R. A. 572. csom. 11. sz.

[2]) Fejér X. 1. k. 212. l. Érdemes tudni, hogy a várispánság korában is léteztek comites terrestres. Ilyen volt Roland bán, 1266. évi levele szerint, Márton. (Oklevél a délszláv akadémiánál.)

[3]) Neve, mint ilyen, királyi hártyás oklevélről csüngő sok pecsét egyikének szíjján van felirva, mely Géresi Kálmán debreczeni tanár szives közlése szerint, Péterváron neki előmutattatott.

kedett volna. Véleményem szerint ezért a kemluki comitatus a nevezett időben Kőrös vármegye széke lehetett. Midőn a XVII. század második felében Lika, a maga alispánja által, a slavoniai rendek gyűlésén részt vett, ez is csak akkor történt, midőn oda egy octroy a vármegyei szerkezet elemeit behozta.

A birtokviszonyokról érdemes felhozni azt, hogy Nagy Lajos király 1359. évben Porecha, Saurosia és Jalsouch helységeket Slavoniában, Kőrös megyében fekvőknek találja, és egyszersmind hogy ezek a kemleki várhoz tartoznak. Miután azonban ezeket tettlegesen Gergely, Benedek fia, és fiai kemleki várjobbágyok, helytelen vásárlás czimén birják, a király tőlök e helységeket elveszi, és kemleki várához csatolja. Azonban elismervén Gergely fiainak érdemeit, és hajolván Leustach slavoniai bán ajánlására, azoknak a maroczai kerületben fekvő Bedenicza (alább Vedincza) nevű királyi földet adományozza, és őket felmentvén a kemleki várjobbágyság alól, nemesíti. [1]) Ime valóságos várjobbágyság Kalnik alatt még a XIV. század második felében. A király, nem tudjuk mily események után, megint Kemluk várának birtokosa, noha azt elődje, V. István, Roland nádornak örökre adományozta.

Mint Nagy-Kemluk várának tartozandósága említtetik Vichna (ma Vichno) a Lónya folyó mellett, — Kőröstől északnyugotra.

A nagy-kemleki vár a Kalnik hegy magaslatán fekszik, és sokszor volt Zsigmond királynak és feleségének Borbálának tartózkodási helye. Van itt egy sziklába vésett nagyobb szoba, melyet most is Kralievszka Palatha, azaz királyi palotának neveznek. A nagy-kemluki templom Szt. Márton tiszteletére épült. Kis-Kemleken van falazott váracs, a plébániai templomban, mely a boldogságos szűznek van szentelve. Itt láthatók a Hunyadi család jelvényei is.

A törökvész közelgetése miatt Zsigmond király pénzszükségbe jövén, Nagy-Kemluk várát, melynek jövedelmei a királyi asztal fentartására voltak rendelve, 1427. évben János zágrábi püspöknek eladta, fentartván magának a jogot, hogy

[1]) Fejér IX. 3. k. 36. lap.

azt 14,000 aranyért visszaválthassa. De már 1428. évben Zsigmond király, kényszeríttetve a török háború által, kemleki várában létekor, e várat Borbála királyné beleegyezésével, a nevezett 14,000 aranyért véglegesen eladta a zágrábi püspöknek.[1]) János püspök 1432. évben Nagy-Kemlek várát a zágrábi püspökségnek hagyományozza végrendeletileg. Ő 1433. évben igtattatott be e vár birtokába, és még ugyanez évben meghalt. A püspöki szék igy megürűlvén, Thallóczy Matkó, a püspökségnek a király által kinevezett kormányzója, Kemlek várát és a püspökség más birtokait is elfoglalta. Midőn Thallóczy királyi szolgálatban Bosniába ment, e jószágokban feleségét hagyta hátra az igazgatásra, elűzvén a káptalan embereit. A káptalan fájdalommal tapasztalta, hogy a püspökségi jószágok lefoglalásával a káptalani birtokok is hasonló sorsban részesültek, nem is volt képes azokat Thallóczy Matkó kezéből kiváltani, csak 1435. évben, midőn Pozsonyból márczius havában kelt parancsot intézett a kemleki várnagyhoz, hogy a palotát és a várnak őt illető részét adja át a káptalan embereinek.

Mátyás király 1480. évben a Slavoniában, Kőrös vármegyében eső Nagy-Kemlek várát, Brezovicza oppidummal, valamint Kamethnicza stb. faluval Egervári László dalmát-horvát-slavoniai bánnak 4000 arany forintban elzálogosítja.[2])

Azonban Kemlek és tartozandóságai már régóta Kőrös vármegye kiegészítő részeivé válván, e terület külön közélete is megszűnt.

Az országrendek, midőn 1490. évben II. Ulászlóval Farkashidán a királyválasztó diplomát megállapították, abban Corvin János herczeget Slavoniában, többi közt a nagy-kemluki vár és uradalom birtokába helyezték.

A király Egerváritól Kemlek várát visszaváltotta, de nem sokára — és pedig 1487. évben — azt ismét 4000 arany forintért beiratta bajnai Both Andrásnak, — részint érdemei tekintetéből, részint azon 2000 arany fejében, melyet Both András a királynak Bécsben kölcsönzött.

---

[1]) Fejér X. 6. k. 924. l.

[2]) Teleki: Hunyadiak kora XII. 133. l.

Ez alkalommal is Kemlek vára Kőrös megyében fekvőnek mondatik.

Nagy-Kemlek vára még 1495. évben volt Both András és testvéreinek birtokában.

Mily igazságtalanul szorították ki e várat 1494. évben Corvin János kezéből, erről elég felvilágosítást ad a herczegnek 1498. évben az országgyűléshez intézett panaszlevele. [1])

Marócza, a horvátoknál Moravcse, Zágráb megyében, Zágrábhoz éjszakkeletre, saját kerületével a XIII. század óta mint Comitatus de Moroucha tűnik fel.

Knauz Nándor IV. László király egy 1273. évi kiadatlan levelét közölvén, a jegyzetben azt kérdi, melyik megye értetik ez okmánynak e szavai alatt: *comite de Moroucha*? [2]) Nagy Imre pedig tagadja, hogy Marócza külön megyét képezett, hanem olyan, helyzetére nézve még kikutatandó várnak tartja, melyhez várjobbágyok tartoztak. [3]) Más szavakkal tehát várispánságnak tartja, és e pontra nézve neki igaza van. Az 1256. évben említett Miklós comes, vice Comes de Moroucha e várispánság tisztje lehetett. [4])

Maróczáról, mint várispánságról e helyen nem kívánok szólani, csak azt emlitem, hogy miután a XIII. század alatt a királyok e várispánság álladékát, ugy mint másokat, az által gyengítették, hogy az ahhoz tartozó földeket időnkint eladományozták, feloszlása is elkerűlhetetlen volt.

IV. László király egész Marócza megyét Dénes mesternek királynéi tárnokmesternek, örök időre adományozta. [5]) Valószínűleg a király ingadozó lelkűletének köszönhető, hogy ez adomány valósággá nem lett, és régi minőségét még soká fenn tartá. Csak a XIV. század közepén veszté el egészen várispánsági jellegét, de ebben benfoglaltatik ama elismerés, hogy Marócza azon kevés várispánság közé tartozik, melyek létöket oly késő korig tudták elhuzni.

---

[1]) Hazai Okmánytár IV. 443. l.

[2]) Knauz: Az esztergomi főegyháznak okmánytára I. füz. 70. l.

[3]) Hazai Okmánytár II. 12. l.

[4]) Wenzel VII. 445. l.

[5]) U. o. XII. 138. 139. l.

Dénes, a királyné tárnokmestere, kinek, mint előadám, IV. László egész Marócza megyét adományozta, ez adomány alapján a Maróczában fekvő Glavniczát is elfoglalta. Azonban Glavniczát már azelőtt V. István király Percin comesnek adományozta. Az ebből keletkező nehézségeket Dénes mester ugy előzte meg, hogy Glavniczát önként zárta ki Marócza megyéből. IV. László ennek folytán 1275. évben uj adományt adott Percinnek Glavniczáról, meghagyván azt neki oly módon, miképen a többi Dráván-túli nemesek birják jószágaikat. [1])

Marócza létére nézve határozó volt István slavoniai herczeg, Nagy Lajos király öcscsének 1354. évi levele, melylyel számos maróczai várjobbágyot (nobiles jobbagiones castri de Morouch) és várnépbeli embert eddigi birtokaikkal együtt a várkötelék alól felment, és őket herczegi kegyességből (ex pietate ducali) az ország nemesei sorába emeli, megszünvén ez által a nemtelenség minden foltja. A herczeg egyúttal a bánt, valamint Marócza megye főispánjait (comites parochiales) és szolgabiráit meginti, hogy ezentúl a felmentettekkel várjobbágyokképen ne bánjanak. [2])

Látjuk, hogy a tiszti elnevezések a vármegyei életből vannak véve, mint azt bizony az érsekek és püspökök is tették sokszor praedialisták által lakott jószágkerületeikben, de azért Marócza még sem volt vármegye, mint Zágráb vagy Bihar.

István herczeg fennebbi felszabaditó levele, még egy ideig Marócza különállását épségben tartá, és még nem okozta teljes beolvadását Zágráb megyébe, de inkább a kemleki kerülethez állt közelebbi viszonyban.

A Maróczához éjszakra fekvő Bedeniczáról olvassuk 1395. évben, hogy ez a maróczai kerületben — tehát már nem comitatusban — fekszik; 1413. év körül Jakab mester maróczai comes és kis-kemleki várnagynak, Mihály pedig, Pál fia, ugyan

---

[1]) Wenzel XII. 139. l. Perchin, midőn 1279. évben Károly siciliai királynál követségben járt, rablók által meggyilkoltatott.

[2]) Fejér IX. 3. k. 666. és ismét IX. 6. k. 287. l. A Marócza nevet nem értvén, azt Moravára magyarázza. Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 124. 125. l.

ott comes terrestris-nek neveztetik. Ezen utóbbi tisztviselők az egytelkes nemesek kerületeiben hivataloskodtak. [1])

A XVI. században Marócza már következetesen Zágráb megye kerületének neveztetett, de történeti multjánál fogva még is a kerület mindig a megyével együtt említtetik.

Opesyth Ambrus özvegye, Ilona, 1535. évben Threem, ma ismeretlen falut, birta Zágráb megye marocai kerületében; 1547. évben említtetnek Blaskócz (ma Blaskovecz) és Drenova ugyan ily fekvéssel, [2]) ezek Marócza közelében találhatók, és a maróczai plébánia fiókegyházai közé tartoznak. Maga Marócza máskép Szent Háromság nevet visel, az ottani plébániai templomtól. A Bisztricza és Bedenicza közé eső Sitomir 1551. évben, 1586. Omelia (ma Omilje), 1613. évben Alsó-Glavnicza, [3]) máskép Adamovcz (ma Adamovecz), Jeszenowcz (ma Jeszonowecz) és Zelenyk (ma ismeretlen) Zágráb megye maróczai kerületében feküdtek.

Vegyük hozzá e terület várispánsági korából, hogy Maróczához a Szlanje hegység alatti Glavnicza is tartozott, melynek jobbágyai, Psarjevo lakosaival határpörben álltak, és Marócza megyéről tudni fogjuk, hogy Bedeniczától délfelé Adamoveczig, Ugrától pedig Zelináig elterjedett, és hogy délnyugot felé Ugra megyével, éjszak felé pedig Hraschina és Kalnik megyével volt határos.

Végre említésre méltó, hogy Lipszky és Schedius térképén Marócza, vagy Moravcse elő nem fordúl, hanem Czirkvenavesz, — mely ezzel azonos, és hogy Lipszky a Maróczához keletre eső Szuhidol falut is Moravcse néven ismeri, a mint hogy a Zelina parton innen feküdt, kétségtelenül egykor Marocza megyéhez tartozott.

Mint a kisebb folyó, melynek rendeltetése, hogy a nagyobbal egyesüljön, néha sokáig megtartja eredeti színét a nagy folyó árjában, ugy Marócza is Zágráb megye közéletében még jó ideig egykori külön létének árnyával lép fel, mig ez is elenyészik.

---

[3]) Kerchelich: Notitiae praeliminares 264. lap.

[1]) Liber Regius I. k. 12. sz. 206. stb. lap.

[2]) Egyik Glavnicza 1260. évben maroczai várföld volt. (Wenzel VII. 521. l.)

Podgoria egykor a mai Zágráb megye Száván-túli részében feküdt, Draganics, Jaszka és Kupcsina közt, e szerint a nagy draganicsi erdőséget határolá körül. A podgoriai vár (Castrum Podgora) a mai Turany vagy Turen (ad sanctam Annam) némely térképen Sub-Turen, területén fekszik, Jazkához éjszaknyugotra, hol a vár romjai most is láthatók. [1])

A podgoriai comitatus területe össze esett a goriczai főesperesség podgoriczai decanatusával és a mai jasztrebarszkai alispánság kerületével. Vára egy órányira Jaszkától, azon hegy alatt, mely Plessiviczát éjszakról környezi, a szent-annai plebániában fekszik. Neve azonban nem Podgoria, hanem Prigorje — az az Hegymellék. (Lásd Gorica.) Hozzá délre esett a goriczai Comitatus.

Podgoria eredetileg várispánság volt, melynek várispánjai, várjobbágyai és az ezen intézménynyel kapcsolatos jelenségek elég gyakran magokra vonják figyelmünket, egész 1293. évig, a midőn III. András király Podgoriát más várakkal együtt Radiszló bánnak örök időre adományozá, mi által Podgoria a várispánságok sorából eltűnt.

De ezzel itt foglalkozni nem lévén szándékom, Podgoria csak egyéb viszonyait ismertetem.

Kalan pécsi püspök, mint Dalmátia és Horvátország kormányzója, 1193. évben rendeletet adott ki a zágrábi püspöknek Krapina, Okich és Podgoria megyékben fizetendő tizedekről. [2]) A zágrábi püspök (István) azonban a podgoriai tizedeket (de Comitatu Podgoria) 1235. évben a zágrábi káptalannak adományozá, egy kis darab földdel együtt. [3])

Miklós bán (1344—1348 év közt) szabályzatot bocsát ki, mely szerint a tized Podgoriában az ő részére szedendő. [4]) Podgoria itt districtus.

Lopasich szerint az utolsó podgoriai zsupán (?) 1340. évben említtetik.

Mi lehetett ez a zsupán, kitetszik egy 1345. évi levélből, melyben Draganus, Rados fia, a podgoriai jobbágyok comesé-

[1]) Más a Mura jobb partján fekvő Pod-Turen.

[2]) Tkalcsics: Monumenta I. 5. l.

[3]) U. o. 75. l.

[4]) Tkalcsics: Monumenta II. 147. l.

nek (jobbagionum de Podgoria comes) neveztetik. Sem e vidéken, sem e korban zsupánokról nem lehet szó, oly értelemben, mint azt a horvátok egykori országos élete felfogta.

Podgoriában sok nemesség is lakott; azok szabadsága a podgoriai ispánok által (comites nostri de Podgoria) olykor veszélyeztetve volt, és IV. Béla 1244. évben podgoriai Priba fiainak panaszára, mely szerint a podgoriai ispánok őket jogtalanúl a várjobbágyok sorába szorítják, őket nemesi szabadságukba visszahelyezi.

Rovische. Oklevelesen Ryucha, Riuche, Rutycha, Ryiuche, Royche, Reyche, Reuche, Riucsa, Rovyche, Ruche.[1]) Kőrös vármegyében fekszik Kőrös és Belovár közt. Hajdan a jelentékenyebb várispánságok székvára volt itt, melyről gyakran szólnak történetforrásaink; várispánjai olykor a királyi oklevelek záradékaiban neveztetnek. A rovischei várhoz tartozó várjobbágyok, kik érdemeket szereztek, időnkint nemesi rangra emeltettek, mint ez másutt is történt hasonló esetekben. IV. Béla király a riucsei praedialisták jogi állását az 1265. évi kiváltságlevéllel szabályozá. Ez időben neveztetnek Mark, Jurusa és Miriszlav riucsei comeseknek, de fölöttük állt a vármegyei főispán (comes parochialis) és a király kiváltsága épen azon esetekről szól, a melyekben a riucsei predialisták *és* várjobbágyok ennek törvényszéke előtt megjelenni tartoznak. A király három hű slavoniai nemest nevez meg, megjegyezvén, hogy csak azok egyikének csatlakozása, vagy valamely káptalan vagy convent bizonyítványa mellett idézhetők a főispán törvényszéke elé. Ezen kivűl a várispánoknak tartozó szállásadást és a fizetést szabályozza. Megkülönböztetnek tehát ez időben szabad predialisták, kik magyarok voltak és várjobbágyok. Ezeknek a törvényszék előtti támogatására bizonyos slavoniai nemesek jelöltetnek ki. Azonban az itt elősorolt kiváltságok csak átmenetül szolgáltak nagyobb jogokra. Ugyanis IV. László király 1279. évben a nemesi szabadságot, úgy mint az a Dráván túl él (naturales servientes nostros regales ultra Dravam constitutos) Ryucse comitatus minden várjobbágyára

[1]) Az Ungh megyei Revisese falu 1244. évben szintén Ryuchenek iratott.

és királyi praedialistáira kiterjeszti, megszűntetvén Henrik bán fiának, Miklós néhai riucsei comes és minden más főispán itteni törvényhatóságát. A király e kitüntetést okadatolja a riucsei várjobbágyoknak IV. Béla, V. István, de még maga IV. László királynak, annak fiatal éveiben tett szolgálataival. A király csak egyetlen megszorításra utal (de közelebb meg nem jelöli), a mely szerint a riucsei várjobbágyok, ezek közűl nevezetesen Péter, Turuczk fia, a riucsei várispán birósága alá esnek.[1])

A riucsei várispánság megszüntetése magával nem vonta birtokainak tömeges eladományozását, mint ezt más várispánságoknál sokszor tapasztaltuk, hanem a vár és tartozékai maradván a király tulajdona, a változás csak abban állt, hogy itt megszűnt a várispánsági hadi szerkezet, az eddigi várjobbágyok pedig királyi praedialisták minőségét vették föl. Ezzel összhangzólag az eddigi comesek is megszűntek várispánok lenni, és lettek comites terrestres, azaz a közigazgatással foglalkozó ispánok. Ilyenek voltak mindazok, kik 1279. év után említtetnek, mint:

1331. János mester, Pál fia, Comes de Roicha, és castellanus de Kaproncza. (Alatta ez évben Leonardus comes, vicejudex magri Johannis, kinek levele Roichán kelt. Acta monasterii Streza 1. csom. 1. és 2. sz.)

1342. János mester, Pál fia, egyúttal kapronczai várnagy. (János mester az ő levelében sok nemest számlál elő, kik in comitatu de Ruicha földeket birtak, ezek közt Conrad riucsei tiszt (officialis) és Lubena terrestris comes. Miután maga János mester címe comes de Ruicha, nem jelentett egyebet, mint comes terrestris, Lubena az ő alispánja lehetett.)

1348. Jakab mester, kőrösi főispán és riucsei comes. (Oklevél a délszláv akadémiában.)

1366. László mester, János fia, kőrösi főispán és comes de Ryuche. Alatta Petrozlaus, Márk fia, comes terrestris de Ryuche.

1367. László mester, János fia, kőrösi főispán és comes de Ryuche.

[1]) Fejér: V. 2. k. 543—545. l. Hazai Okmánytár VII. 172. 173. l. Országos ltár NRA. 520. csom. 24. 26. sz.

1380. András, Dragoch fia, Suppanus de Ryuche. (Wenzel: VIII. 125. l.)

1417. és 1419. Illés, Mikech de Velike fia. (Budai kam. ltár NRA. 455. csom. 20. sz. Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 89. l. utána Wenzel: XII. 280. l.)

IV. Lászlónak fennidézett kiváltságát a riucsei nemesek számára megerősíti Robert Károly 1322. és Nagy Lajos király 1356.[1]) és 1380. évben, — ez utóbbi alkalommal Czudar Péter bán jelentése alapján, és a riucsei praedialisták kérelmére.

A nevezett években Rovische (Royche) még királyi vár volt. Zsigmond király azonban Rovischet (possessio regalis Ryche) 1393. évben szerdahelyi Dersfy Mártonnak, és általa Zsigmondnak, Dersfy György fiainak adományozta, kiket is a császmai káptalan 1394-ben beigtatott.[2]) Már itt Rovische Kőrös megye határában fekvőnek mondatik. A rovischei vár később adományoztatott a Dersfyaknak, mert ezek csak 1398. évben igtattatnak Rychewar *és* (így) Keresztur birtokába, melyek Kőrös megyében a Velike folyónál fekszenek.[3])

Az eladományozás, úgy látszik, a rovischei praedialistákra rosz hatást tett. Zsigmond király ugyanis 1421. évben, Magyar-Bródon április 14-én kelt levelével Marczaly Dénes slavoniai bánt oda utasítja, hogy a mennyiben a rovischei (rewchei) jobbágyság és nép, néhai Dersfy Márton özvegyét, és fiait Pétert és Györgyöt, mint természetes urokat, a kiknek ők alá vannak vetve (subjugati), nem tisztelnék és nekik nem engedelmeskednének, valahányszor erre fel lesz kérve, azt a legszigorúbb eszközökkel engedelmességre kényszerítse.[4])

Dersfy Márton 1405. évben bekövetkezett halála után Zsigmond király 1423. évben özvegyét, Annát és fiait a Kőrös megyében fekvő Reuche *máskép* Keresztúr oppidumra nézve pártfogása alá veszi.[5]) Itt Reuche sem kerület, sem comitatus. A bekeblezés tehát véglegesen megtörténhetett.

---

[1]) Fejér: VIII. 2. k. 365. lap. IX. 7. k. 140. l.

[2]) Országos ltár NRA. 520. csom. 60. sz.

[3]) Országos ltár N. R. A. 522. csom. 41. 42. sz.

[4]) Országos ltár N. R. A. 13. csom. 48. sz.

[5]) Országos ltár N. R. A. 520. csom. 20. sz. Nem találom tehát

Noha, mint láttuk, a rovischei (riucsei) várjobbágyok a Dráván-túli nemesség minden szabadalmával felruháztattak, ezek idő folytán sok nyilt és alattomos megtámadásoknak voltak kitéve. Innét nagyobbmérvű perek keletkeztek, melyek végre a XV. század első felében egyezkedés útján befejeztettek. Garai Miklós nádornak 1419. évben kiadott, az egyezségre vonatkozó levele sokat felvilágosít. A rovischei nemesek (praediales et nobiles castri Reychensis) t. i. képviselőjük Illyés, velikei Mikech fia által, ki comes terrestris Reychensis-nek iratik, panaszt emelnek, hogy szerdahelyi Dersfy Márton, valamint neje Anna, és fia György őket (ipsos nobiles castri) különféle pénz- és terményadóval, és szolgálmányokkal terhelik, azokat tőlök kierőszakolják, némely birtokrészeket elfoglalnak, és oda parasztokat telepítenek (illic suos rusticos locatis), mindent elkövetvén, hogy őket is — kiváltságaiktól való megfosztásával — parasztokká változtassák.[1]) Jogaik igazolására előmutatták Nagy Lajos királynak egy 1356. évben kelt kiváltságlevelét, mely IV. Lászlónak 1279. évi fenn közlött levelét átirja, — továbbá a császmai káptalan jelentését Mária királynéhoz az iránt, hogy a rovischei vár praedialistái és nemes jobbágyok ama birtokrészekbe visszahelyeztettek, melyekből Miczkbán unokája, István által kizavartattak. Minthogy Márton bán özvegye és fiai magok védelmére királyi adományra hivatkoztak, az egyezkedés oly értelemben jött létre, hogy a panaszló Illyés (comes terrestris) és a többi praedialisták mindazon szabadalmaikban megtartassanak, melyeket a Márton bánnak tett adomány ideje előtt birtak. Ellenben a nevezett praedialisták és utódjaik Márton bán fiainak, özvegyének és örököseiknek, »mint valóságos és természetes uraiknak« mindig engedelmeskedni, őket tisztelni, a szolgálmányokat és adófizetéseket (servitiaque et dacia ac collectas debitas) teljesíteni tartozzanak, mint akkor, midőn még a király keze és hatalma alatt voltak. Az említett fizetések mindig Szent György és Szent Márton napjain voltak tel-

---

igazolva azt, mit Palugyai mond Kerchelich után, mintha Nagy Lajos Raszina nevét változtatta volna Keresztúrra. (Kapcsolt részek 23. lap.)

[1]) Wenzel: XII. 280. lap. Kukuljevics: Jura R. Croaetiae I. 89. l.

jesítendők; de mivel különben e praediálisok, régi szokás szerint a királynak és királynénak, valahányszor Slavoniába lépett, termesztményeket kiszolgálni tartoztak, e termesztményeket ezentúl a király vagy királyné Slavoniába jövetelük eseteiben ne a felségeknek, hanem Márton bán fiainak és özvegyének vagy örököseiknek szolgálják ki.

Nem kevesbbé érdekes, a mit a riucsei praediálisok törvénykezéséről megtudunk. Már legrégibb időben birtak Keresztúr nevű faluban törvényszéket. Az új egyezkedés megállapítá, hogy e törvényszéknél a nevezett praediálisok részéről azok ispánja (comes terrestris corum), Márton bán özvegye és fiai vagy örököseik részéről azok ispánja vagy tisztje (comes vel officialis eorum) részt vegyen, mindkettő egymással és együttesen, ne pedig külön biráskodjon, és igazságot szolgáltasson a perlekedőknek. Ha a két ispán itéletében a perlekedők megnyugszanak, jó, ellenkező esetben szabad nekik a felebbezés Kőrösre, Slavonia nemeseinek törvényszékéhez (ad sedem judiciariam nobilium ipsius regni Sclavoniae) és innét az országbiróhoz. Ama felek birsága, kik mindkét ispán által elitéltettek, kétharmad részben Márton bán özvegye és fiai vagy örököseik ispánját, egy harmadában a praediálisok ispánját illesse.

A Dersfy családot, az adományozás ideje óta, mindig Rovische birtokában találjuk. Dechtei Rohfy László ugyan 1464. évben azt erőszakosan elfoglalta, de a Kőrös vármegye által tett vizsgálat folytán, a Dersfyak joga ismét érvényre jutott;[1]) — 1525. évben szerdahelyi Dersfy Miklóst találjuk Roycha birtokában.

Rovische comitatushoz különféle időben következő helységek tartoztak: 1274. Machyk (nem Mauk, mint Fejér irja), a mai Machky, a Velika folyó mellett, 1265. Konzka, 1307. Kuzyn, Folkus. 1367. és 1391. Konchicha, máskép Saulfölde, és praedium Bak-Péter földe, 1395. Karusua, mely Riuche helység határában feküdt; Bik és Miletincz.

Folyók pedig ezek: Klokochench (ma Klokochevacz falu Bélavár mellett), Velika, Bokoucha, Moroucha, Golobok,

[1]) Országos ltár N. R. A. 419. csom. 23. sz.

Plavna (ma Plavnicza), Csazlo, Kamarcsa (ma Komarnicza), Camona, Brestous.

Mikch, slavoniai bán 1326. évben Erneuch nevű helységet Máténak, Máté fiának adományozza, a lázadók ellen tett szolgálataiért. E helységről csak annyit tudunk, hogy Kapronicza és Riucso közt feküdt. [1])

Zsigmond király 1391. évben a már említett Konchicha, máskép Saulföld és Bakpéterföld birtokra nézve Konskai Domokosnak és fiainak Lászlónak és Miklósnak, kik magokat Boszniában és Ráczországban kitüntették, új adományt ad, egyúttal őket Konchicha nevű birtokukban minden várjobbágyság alól felmenti, azon értelemben, a melyben IV. László király egész Rovische comitatust nemesítette. A beigtatást a császmai káptalan teljesítette. [2])

Még 1708. évben említtetnek Rics vagy Roicse, Szent-György és Keresztúr, mint külön várak Kőrös vármegyében.

Be nem fejezhetem Rovische földirati-történeti vázlatát, a nélkül, hogy IV. Béla király egy 1265. évi itéletére ne tegyek visszapillantást. Ezt ugyanis Márk Jurusa és Miriszlaus riucsei comesek egy — és a riucsei várjobbágyok, valamint a magyar praedialisták közt a vármegyei főispánnak fizetendő szálláspénz (super denarÿs descensualibus comiti parochiali debitis) iránt támadt pör idézte elő. A szállásfizetési kérdésen kivül itt az is érdekes, hogy a királyi itélet oly esetekre hivatkozik, melyekben a várjobbágyok a vármegyei főispánnak birói széke előtt megjelenni nem tartoznak, és a várispánok által arra nem szoríthatók. [3])

Látjuk tehát, hogy ez itélet a várispánt és a vármegyei főispánt világosan megkülönbözteti, és az utóbbiaknak törvényes hatáskört enged a várjobbágyokra, habár némi megszorításokkal.

---

[1]) Oklevél a gróf Draskovich család ltárában.

[2]) Országos ltár Zágrábban levő része, N. R. A. 1675. csom. 12. 13. szám.

[3]) Nagy Lajos király 1380. évi átiratában, Országos ltár N. R. A. 559. csom. 29. sz.

Sziszek. Zitech, vagy Scitech comitatus, a zágrábi püspök egyik jószág-kerülete, a Kulpa és Száva összefolyásánál és az Odra vizénél, határos a topliczai apátság birtokaival. Az 1328. évi határjárásban előforduló helységek: Breszt, Vurot, (Vryuch, és Writ), Stupno (Stopen), Petrovczi (Petrouch), Odra, Dusicza (Dolsicha), Jazvenik, Drenchina, Stretechko, Goricza, Prachno (Pratnyia) Greda, mind Petrinia körül találtatnak, a Lekenig folyóig, egy része mint Mokricza, Megyurich stb. a Kulpa déli partján tűnik fel. Zitech helység is a fennebbiek társaságában fordúl elő. [1]) Ide tartozott még Kulpató, Rakova praediummal, Lahen, Pyavechna, Csernecztő és Scelane praedium, de ezek közül csak az utóbbi látszik megegyeztethetőnek a Kulpa jobb partján fekvő Szlana faluval.

A zágrábi püspök Zitech kerületét Imre király adományából bírta, azonban István zágrábi püspök 1215. évben ebből Sciteh, Odra, Pribissevo és Drenchina helységeket a zagrábi káptalannak adományozta. [2]) Ez a többször említett Zitech vagy Scitech a mai Sziszek, vagy mint a horvátok nevezik, Sisak. A zágrábi püspökség térképén: Schichinecz.

A magyarok bejövetele előtt, 822. évben Siscia (Sziszek) Ljudevit szloven herczeg és frank vazallus székhelye volt. Az a vélemény, hogy a X. században Sziszeken horvát püspöki szék létezett volna, csak gyanús hitelű irományon alapszik, [3]) és a történet menetével is ellenkezik.

Arra nézve sincs hiteles adat, de nem is lehet, hogy itt a IX. században a horvát nagyzsupán székelt volna; [4]) a horvát herczegek hatalma ugyan is nem terjedett idáig.

István zágrábi püspök fennebbi adománya irigyeket költött és azok a püspököt már-már rávették, hogy az Odra és Scitechre vonatkozó adományt visszavonja, de II. András király a káptalan szószólója volt, és így a püspök az eredeti adományt épségben fentartá, a király pedig 1217-ben meg-

---

[1]) Tkalcsics: Monumenta II. 117—119. l.

[2]) U. o. I. 36. l.

[3]) Rački: Documenta 195. l.

[4]) A zágrábi érsekség Schematismusa 1880. évre. 24. l.

erősíté.[1]) Egy 1228. évi határjárásban Sziszek neve Sciteht-nek van irva.

Mikép a zágrábi püspök a maga jószágkerületével comitatusoknak nevezte, ugy tett a zágrábi káptalan is Zitech kerületével. Megállapitván 1335. évben a tizedfizetés és jövedelem beszedés módját, ezt a káptalan Zitech és Toplica megyékre (redditus et proventus comitatuum nostrorum de Zitech et de Thoplica) is kiterjeszté,[2]) és a zágrábi püspök 1337-ben ez intézkedést jóváhagyta.

A káptalan a XIV. század folytán több ily értelmű intézkedést tesz.

Berkisevina vár, melynek ujra épitését a Kulpa vonal védelmére, az 1635. évi 42. törv. czikk, és több más országgyülés elrendelte, Sziszek alatt feküdt a Kulpa torkolatánál.

Még az 1681. évi 68. törv. czikk rendeli el, hogy a zágrábi püspökség és káptalan a sziszeki vár birtokába visszahelyeztessék.

Ugra. Zágrábhoz közel éjszakkeletre fekszik Ugra, ma Vugra, vagy Vugrovech, mely a XIII. század eleje óta, a zágrábi püspökség egyik comitatusának központja volt. Imre király 1201. évben leirja annak határait, melyek közt előfordúlnak a Szepnicza patak (Ugrához éjszakra Szopnicza falunál, sokkal távolabb délre Szepnicza), Lisina (ma Lissevo), Kamenicz (ma nem létező), Tosimer, Kineginci, Desislav, Soulad, ismeretlen helységek.[3]) Egy 1237. évi levél tanúsága szerint István zágrábi püspök azelőtt Ugra és Zelina területeit a zágrábi káptalannak adományozván, — utóbb pedig visszavevén, kénytelen lett volna azokat a káptalannak visszaadni. Azonban a püspök ugy vélvén, hogy e földeket nem nélkülözheti, a káptalannak cserébe adta Podgoria praediumát és két szigetet a Száva folyón; Ugrát és Casnát (ma Kassina) saját cellariuma számára megtartván.[4])

Mihály püspök 1297. évben beleegyezett, hogy két zág-

---

[1]) Tkalcsics: Monumenta I. 42. l.

[2]) U. o. II. 31. 59—62. l.

[3]) U. o. I. 12. l.

[4]) U. o. I. 77. l.

rábi polgár valamely földrészt a Szepnicza mellett Ugra megyében (in comitatu nostro de Ugra) — egymásnak eladhassák. [1])

Ugy látszik, hogy Ugra megyéhez mind az a föld tartozott, mely éjszak felé a zagoriai hegyekig, dél felé Mirosceveczig, vagy Szepniczáig terült; egy 1454. évi oklevélben ideszámíttatik praedium Simonouch, a mai Simuncsevesz.

Megkülönböztetnek castrenses, és praediales de Ugra. [2]) A castrenses szó csak annyit jelent, hogy a zágrábi püspöknek Ugrán vára volt, mint több helyen e vidéken, például az Ugrához közel eső Blagusán. Azonban laktak (1313.) az utóbbi helyen zágrábi várjobbágyok is, kiknek földjei a püspök földjeitől el voltak különítve.

A praedialisták lázadásában, mely 1340. évben végét érte, az ugrai kerület nem vett részt.

Az ugrai vár fentartására tartozott többi között az Ugra megyében fekvő Vrnepch falunak fele. Ez a mai Vurnovecz falu, melynek másik felét a püspök egy praedialistája Miklós, Móricz fia birta, azon kötelezettséggel, hogy nagyanyját, és egy kisdedet, Miklós fiát fentartsa. A püspök 1345. évben e czélra, és saját lelki üdvösségére, nevezett Miklósnak Vurnovecz másik felét is átengedte, tetszése tartamára.

Ugra helységnek birája 1360. évben János, Tamás fia volt, a helység libera villa-nak, lakosai cives-eknek neveztetnek.

Mihály zágrábi püspök 1300. körül adott Ugrának szabadalmakat. Ezek közt megengedtetik, hogy a helység birája pénzbeli ügyekben itélhessen, nagyobb ügyekben az ugrai comes vagy castellanus, a helység birájával egyetértve, mondjon itéletet; de bajvivásra senkit sem lehet utasítani. Megengedtetik a bíróválasztás. E szabadalmakat Ágoston püspök megerősítette, 1307. évben a váraljai lakók (libera villa nostra sub castro de Ugra) számára. [3])

Egyéb sorsa Dombróval hasonló.

---

[1]) Tkalcsics: Monumenta 238. l.

[2]) U. o. II 47. 80. l.

[3]) Oklevelek a délszláv akadémiánál Zágrábban.

Vaska. A Dráva jobb partján, a Baranya megyei Szent Márton irányában fekszik. Kalan pécsi püspök 1193. évi levelében említtetik egy comes curialis: Tiwa de Wasca.

Mikor kapta a zágrábi püspök ez uradalmat, határozottan nem mondják a történeti források, azonban Imre király, midőn 1201. évben a zágrábi püspök birtokait leirja, Vaskát is a régi birtokok közt sorolja elő. A határok megjelölésére sokszor magán emberek földjei, sőt fák említtetnek, de említtetnek a Dráva is, a Loseniczi és Zagavicza patak (Czagyavicza falu Verőcze megyében, közel a Drávához), melyek bennünket a vaskai uradalom fekvésére nézve tájékoznak.

A fenn említett Szent Mártont Rembald templárius mester, a király engedelmével, 1254. évben a zágrábi püspöknek eladta. Minthogy ennélfogva csak a Dráva választotta el Vaskát Szent-Mártontól, IV. Béla 1255. évben egy, Vaskán kelt levelével elrendelé, hogy a szentmártoni nép ugyan azon szabadságban részes legyen, mint a vaskai, és ugyan egy püspöki hatóság alatt legyen.[1] V. István 1270. évben megerősíti a zágrábi püspököt Szt.-Márton birtokában.

A vaskai dominium dél felé nem messzire terjedhetett. Vaskához délre ugyanis a novaki nevű állítólagos zsupánság feküdt, melyet IV. Béla király bizonyos Prezda bánnak adományozott, de az ugynevezett zsupánságból a király 1255. évben egy bizonyos részt kivett, mert ezt már előbb az ő testvére Kálmán király, szlavoniai herczeg, a szentsír kereszteseinek adományozta. Ma is határos Novaki Vaskával délnyugotra.[2] De a püspök birtoka még Novakig sem terjedhetett, mert nevezett Prezda fiai 1267. évben a Vaska és Novaki közt fekvő Szentkereszt nevü földet, mely iránt sokáig perlekedtek Drask fiaival, az utóbbiaknak egyezség utján átengedik.[3]

IV. Béla király 1245. április 2-án, 1255. márczius 17-én, és 1265. február 25-én tartózkodott Vaskán. IV. László pedig 1276. év február 25-én.

---

[1] Tkalcsics: Monumenta Episcop. Zagrab. I. 101. 103. l. Fejér IV. 2. k. 224. és 294. l.

[2] Vajjon Novaki zsupánság volt-e, erről lásd e munka 369. lapját.

[3] Fejér IV. 3. köt. 425. lap.

Erzsébet királyné, IV. László anyja Vaskát, önkényesen elfoglalta, mire a király 1275. évben tisztelettel és nyomatékkal kérte anyját, hogy e birtokot a zágrábi püspöknek visszaadja. [1])

A király 1277-ben Szent Mártonnak, mint Vaskához tartozó földnek, ismételve azon kiváltságokat engedélyezi, melyeket ez utóbbi rég időtől fogva bír.

Ugy látszik, hogy a királyné kezéből kiadta Vaska birtokát, azonban a zágrábi püspök ebben nem találhatott vigaszt, mert a mint ő 1281. évben Fülöp pápai követnek és firmani püspöknek panaszolja, Miklós slavoniai bán és Henrik comes e megyét teljesen elpusztíták, a marhát elhajták, a nép inségre jutván, kihalt, ugy, hogy midőn a püspök Vaskára jött, ott csak romlást és éhező, vagy haldokló embereket látott. [2])

János zágrábi püspök is elég keserű tapasztalásokat tett. A háborús idő miatt a Vaska körül fekvő Guesche (ma Gacsisce, a Dráva mellett, Vaskához nyugotra) szintén szomorú állapotra jutott; a püspök ugy akart segíteni népén, hogy 1293. évben Gueschét, Monoszlói István comesnek, praedialistakép és a püspök iránti hűség feltétele mellett örök időre adományozta. [3])

A szent ágostoni barátok Tubina falut birták Vaska közelében; melyet távolság miatt czélszerűen nem mívelhettek. Mihály zágrábi püspök ezért 1297. évben a barátoknak Tubina, (tán a mai Czabuna) birtokáért egy bizonyos terűletet engedett át Vaska határában, és azt a barátoknak vaskai tisztje Oliver, és nehány ottani praedialista által átadatta. [4])

R. Károly, ki 1334. évben a zágrábi püspök alá tartozó kerűletek praedialistáit a tizedek pontos fizetésére felszólitá, ily felszólítást külön intézett Gesche összes nemességéhez is.

---

[1]) Tkalcsics: Monum. I. 177. l. Ez oklevelet Péterfi, Katona és Fejér 1284. évszámmal közlik. (Cod. dipl. V. 3. k. 245. l.)

[2]) Tkalcsics u. o. I. 207. l.

[3]) U. o. 231. l. Fejér VI. 1. k. 258. l., ki azonban ezt 1393. év alatt is közli, X. 2. köt. 127. l.

[4]) Tkalcsics u. o. 238. l.

A vaskai praedialisták magatartását azon lázadásban, mely 1340. évben befejezést talált, Csázma leirásában ismertettem.

Ettől a Gueschetől veszi nevét a guescsai főesperesség is (archidiaconatus Gvesca), mely ma 14 plébániából áll, és egész Posega megyére terjed ki.

Vaska külön főesperességet képez, a nassiczei és verőczei alesperességgel, a mai diakovári és verőczei alispáni kerületet foglalván magában.

Zagoria. A Dráva és Száva közének nyugoti részében Stájorország határán feküdt, és annak czillei kerületével érintkezett.[1])

Nevét e megye azon hegyektől kapta, melyek alatta délre elhuzódnak. Zagoria azt jelenti: hegyentúli, mint Zapolya: mezőntúli tartomány. A név tehát a Szljeme (oklevelesen Zelemen) hegységre való tekintettel keletkezett, mely e vidék legmagasabb pontja, és elég ok arra, hogy a Száva melletti lakók a Szljemen-túli vidéket Zagoriának nevezzék.

A németül iró Czilleyek Graven von Zegern czímmel éltek — saját okleveleink castrum Zeghuuria, terra Segura, partes Zegerie, districtus Zegeriezeg, Comitatus Zagoria-ról szólnak.

Zagoria keletről Varasd megyével volt határos. Történeti forrásainkban a XIII. század elején merül fel, a midőn Csepán slavoniai bán 1207. évben egyszersmind zagoriai comesnek neveztetik. A zagoriai főesperesség a XIV. században 15—17 plébániából állt.

Sebenicohoz délre, a trawi püspökségben egy Zagoria nevű horvát zsupánság létezett, melyről más fejezetben lesz szó. A Szljemen túli Zagoriának e zsupánsággal semmi köze, kivévén a név azonosságát.

---

[1]) Fekvéséről ezt olvassuk: La Zagorie comprise entre la montagne d'Agram, les monts Ivancica, (la Kostelka gora et la Save) etait devenue le sanctuaire de la nationalité croate. (Ljudevit Prijateli: Trois mois en Croatie. 68. l.) Más helyen Zagoriát horvát Svájcznak nevezi. Zagoria a zágrábi hegyeken túli vidék, éjszakról az Iwancsicze, nyugotról a Kostelgora hegy által (mely azt Stiriától elválasztja), délről (par l'est) a zágrábi hegyek által határoltatik. (U. o. 76.)

A stájor határ közelében zagoriai várispánság is létezett, vára nem a grebeni vár volt, mint némelyek vélik, hanem Krapina terűletén állt. Erről azt írja Kukuljevics Iván, hogy már a horvát királyok idejében fennállott, hanem ez állítás bizonyításával adós maradt. [1]) A XIII. században Krapina már Zagoria főhelye volt. Várispáni minőségét bizonyítja többi közt IV. Béla 1262. évi levele, melylyel a zagoriai várhoz tartozó Batina helységet János viadornak adományozza. [2])

Érdekes, hogy Krapinához keletre határos Zagorum és Podgorum falu.

Vajjon a fennevezett Csepán slavoniai bán zagoriai várispán, vagy megyei főispán volt-e, nehéz eldönteni. Förangú férfiak másutt is voltak várispánok. A zagoriai főispánok biztos sora, Csepántól eltekintve, 1366. évvel kezdődik.

IV. Béla király 1244. évben e részekben tartózkodott és egy levele kelt február 10-én Nomoy nevű faluban (in partibus Zegerie), mely falu ma ismeretlen. [3])

Ellenben azon Ujudvor (Vyudvor) nevű falut, melyet Roland slavoniai bán 1265 évben Farkas és Gergely comeseknek cserébe adott, [4]) Stopnicha (ma Stubicza mezőváros Zágráb vármegyében) és Sirnovicha — a mai Felső-Szemnicza faluért, ma a Szutla nevű patak mellett Novi-Dvor curiában Klanyecz alatt felismerjük. Ez a nemesi birtok első példája Zagoriában. IV. Béla király azt szaporítá, midőn a varasdi várhoz tartozó, de Zagoriában fekvő Komor nevű helységet 1267. évben Tamás mesternek, kir. jegyzőnek és testvérének Jánosnak adományozá. [5]) A király azt is rendelé, hogy Zagoria

---

[1]) Njeke gradine i gradovi u kraljevini hrvatskoj. 3. füz. ez áll: Grad Krapina mogo je stajati jur za vrieme hrvacskih narodnih vladarah.

[2]) Wenzel: III. 16. l. Tkalcsics, I. 118. l.

[3]) U. o. VII. 162. l.

[4]) U. o. XI. 543. l. és Fejér IV. 3. k. 260. l., ki Vyndum helynevet ír Ujudvor helyett. Farkasnak Zagoriában vára volt, melyet más várakkal egy Henrik nevű főur, ki Ottokárhoz átszökött, elfoglalt, midőn ez V. Istvánnal háborúba keveredett, mint az 1271-ben a két király közt létrejött békekötésből kitünik. (Fejér V. 1. k. 116. l.) Melyik lehetett az itt említett castrum Farcasii de Zaguria, nem tudjuk.

[5]) Kerchelich: Notitiae prael. 202. l. Wenzel VIII. 171. l. Fejér IV. 3. köt. 395. l.

és hasonló vármegyék nemessége a bíráskodó bánnak szállást adni ne tartozzék.

Máté egész Slavonia bánja 1273. évben Slavoniában a polgári törvénykezést, az adózás és némileg a hadikötelesség módját szabályozván, a zágrábi és kőrösi főispánra ruházza az adószedés teendőit, kik ilyenkor a zágrábi vagy császmai káptalan tanújával eljárnak. E szabály szerint a zagoriai nemesek ily hivatalos küldöttség megjelenésekor nem tartozott szállást adni, sem annak bíróságát elismerni, mert az ő bírájok a bán volt. A mi itt névszerint Zagoriára alkalmaztatott, más hasonló megyékre is szólt, — [1]) (nobiles in Zagoria, et *aliis comitatibus similibus)* — mely kifejezés távol sem akarhatja azt mondani, mintha Zagoria nem oly vármegye, mint az ország más vármegyéje lett volna, mert a zagoriai és a többi szlavoniai nemesekre egyforma kötelességek mondatnak ki. Botka a fennebbi szavakban csak a zagoriai várispánság létét látja kiemelve.

Bachater comes (1272. évi levélben Bachaler) 1291. évben végrendeletet tesz, melyben a gorbonuki [2]) minoritaszerzeteseknek egy szög színű paripát (unum equum palefridum zug coloris), feleségének pedig és leányának egy Szent Domokos nevű Szelnicze mellett Zagoriában (in Zegerie) fekvő birtokot hagyományoz. [3]) Létezett itt Szelnicze, máskép Konschina nevű falu is.

István mester idejében, ki 1346. évben Vas, Sopron és Varasd vármegyék főispánja volt, Belecz vára (castrum Belch, mely a XIII. században még terra Sancti Georgii) és Szelnicze birtok üres és néptelen volt. [4])

A fenn, 1267. év alatt előforduló azon kitétel, hogy a Varasd várához tartozó Komor nevű helység Zagoriában feküdt, azt látszik bizonyítani, hogy akkor Zagoria nemcsak

---

[1]) Fejér V. 1. k. 91. lap, ki az oklevelet 1270. évszámmal közli. — Mikóczy megfoghatatlanúl ez adatot 1350. évre teszi, (Series banorum 30. lap.)

[2]) Gorbonok a Dráva mellett feküdt, mai neve Klostar.

[3]) Évnélküli oklevél erről az országos ltár Zágrábban levő részében N. R. A. 1675. csom. 1. sz.

[4]) Országos ltár N. R. A. 1675. csom. 3. sz.

várispánság, hanem egyúttal már vármegye is volt. Valamely várispánság (itt Varasd) földjei fekhetnek más vármegyében, mint erre számtalan példa hozható fel, [1]) de nem fekhet egy várispánság földje más várispánságban. Előttem legalább ily eset ismeretlen. A várispánságok nem is voltak elkülönített kerületek. Két évvel korábban (1265.) IV. Béla király Ujudvar nevű birtokról tesz említést, melyet Roland bán a király adományából és Béla herczeg beleegyezésével Zagoriában bírt, Roland pedig más jószágért cserébe adott. Az előadott okokból Ujudvar nem lehetett várföld, hanem csak oly birtok, mely Zagoria vármegye terűletén feküdt. [2]) A királyi várak és tartozandóságaik a király tulajdonát képezvén, eladományozás esetén, senki beleegyezéséhez, vagy hozzájárulásához nem volt kötve.

Az Anjoukorban a Hedervári nemzetség volt Zagoriában nagybirtokos. E nemzetség szekcsői és tamási ága 1351. évben birtokosztályra lépett, melynél egyik főszereplő volt Herczeg Péter, ki nagyon soká Róbert Károly ellen pártoskodott, de utóbb hüségére visszatért. A király a megtérőnek Szekcső és Kőszeg várakat, Bodrogh és Danolch városokat, Dauth, Szántó és Nyaralyad helységeket adta, de kivette kezéből Korpona, (igy Krapina helyett) Kosztel és Wzturch (Osztercz) várakat Zagoriában, mi által hihetőleg Pétert a német határtól elakarta vonni. [3])

A XIV. században Zagoria vármegyét tekintélyes magyar családok, a Kanisayak, Bánfyak, Ostfyak fiai kormányozták, — de annál ármányosabb kezekbe kerűlt, még mielőtt az uj század beköszöntött.

A hires Becsegerege nemzetség egyik sarja Veszös mester, ki eddig zólyomi főispán volt, 1358. évben varasdi főispánnak és a zagoriai kerületben létező minden vár castellanusának neveztetik. (Zichy cod. III. 109. l.)

---

[1]) István ifj. m. király 1268. évben azt irja Kaak földről: erat jobagionum castri de Bursua, tamen est ipsa terra in provincia de Zabolch. (Wenzel VIII. 199. l.)

[2]) Wenzel XI. 543. l.

[3]) Hazai Okmánytár V. 125. l.

A mi kevés adat van Zagoria beléletéről, az mind a XIV. századból való; ilyen, hogy 1379. évben Molnári János mester, Tamás fia, zagoriai alispán volt, ki Ostffy Jánost főispánjának vallja. Nevezetes, hogy Molnári János egyúttal varasdi főispán volt, oly sajátságos példája a belkormányzatnak, melynek mását csak Macedoniai Miklósban találom, ki mint temesi alispán, egyszersmind csanádi főispán vala.

Nem hallgatom el, hogy Molnári János a zagoriamegyei szolgabirákkal együtt hivataloskodott.[1])

Slavoniának tartományi gyűlései a XV. századig csupán Zágráb, Kőrös, Varasd és Zagoria megyék nemességéből állottak,[2]) és e kis megye — mig a Czilleyek a feloszlás csiráit bele nem oltották — az alkotmány nyujtotta kedvezményekben élt. Hogy azonban valaha a Dráván túl is kiterjeszkedett volna, mint némelyek állítják,[3]) oly tévedés, melyet czáfolni sem kell.

Zsigmond király 1397. évben Czilley Hermannak a Dráva közelében fekvő Vinicza nevű királyi várat (castrum regium Vynichar . . . . . in districtu Zagoriensis existens) és Orbach várat ugyan e kerületben adományozza, — az utóbbi a stájorországi Rohats (ma Rojch vagy Rohitsch) irányában feküdt.[4]) A király parancsára a zágrábi káptalan Czilley Hermant következő évben a nevezett uradalmakba beigtatta, és ez alkalommal megtudjuk, hogy Orbach vár alatt hasonló nevű szabad község létezett, és hogy rajta kivűl a várhoz még Felső és Alsó-Szopoth, Jalsevecz (ma Jalsovecz az alsó-zagoriai járásban) Milyanholm, (a mai Mihovljani, Mihovlyan vagy Milyan ?) Zpitisane (a mai Pacsetina?) Herwachka, (ma Horvatska, a hasonló nevű patak mellett) Heichkouchy, két Serilnik, (ma Sztermecz) Felső-Stela (a Szutla patak melletti Szela), Staravecz, Wolkomerich, Borizlavich, Bidrazech, Thomasenki, (Tomasevecz), Symonouchy, Desstenike, (ma Dessinics), Ladenyezelo, (Ladanye, a megye másik kerületében fekszik, Vinicza

[1]) Fejér IX. 7. köt. 414. l.

[2]) Palugyai: Kapcsolt részek 308. l.

[3]) Osegovish Imre: Unius e Croatis responsa, 80. lap, ki Farlatit idézi Illyricum Sacrum V. 331. lap.

[4]) Fejér X. 2. köl. 428. l.

alatt, Zirladany pedig közel a Drávához), Clewechne, Zbylia, (Zbelava?) Gosztevo, Martinusevacz, (van a megyében Martinecz, Martinsče, Martinscina, Martinskavesz és két Martinci falu), Gaber, Oresia (ma Oresje Zágráb m. ?) Otrochkovchi, Prisnina, Pricapele, Naporedi, Gerdacinchi, Bresna, Prilusenchi, Rustinchy, Brachech és Brachekouch falvak tartoztak. Hasonlókép Vinicza várhoz egy hasonnevű szabad község, — továbbá Lovrechan, Radovecz, (Radenbouchi) Goricza, Plitvicza (Plychwycha), Marchan, (Marcsan, Marachane), Vocha, (Woycha) Brodarovecz, (Bedanyeuchi), Plemensina, (Plemenytavecz), Greda, Majerje, (Mayre), Drusbinecz, (Drubinchi) ma is ismeretes, — továbbá Pochlechane, Babinchi, Opeka, Kostanyevcze, és Otoch falvak tartoztak. Ebből látjuk, hogy az adományozott jószágok a mai Varasd vármegye egyik végétől a másikig terűltek el. [1])

Még csak egy kis lépés kellett, hogy Czilley Hermann egész Zagoria vármegyét elnyerje és e lépést Zsigmond király 1399. évben megtette, a midőn Czilley Hermannak egész Zagoriát, férfi ágára szóló örökösödési joggal adományozta. Elősorolja az adománylevél nevezetesen Corpona (ma Krapina), Labar, Osztrocz vagy Ostrech (ma Ostercz), Beelth, (Bellecz várrom), Trakostyan, Lepoglava, Costal (ma Kosztelgrad) és Császár (ma Klanyecz fölött) várakat és a két Tarnach (ma Turnische) nevű falut, melynek nevét más helyen Ternouch alakban is találjuk. [2])

Tekintvén e birtokok elterjedését, melyek Zagoria neve alatt Varasd megye határainak legnagyobbb részét magokban foglalták, azt kell kérdenünk: miből állt akkor tehát Varasd vármegye terűlete?

Bombardi igen könnyen veszi a dolgot és azt mondja, hogy Varasd megye terűlete állt mindazon földből, mely a Dráva, a vind határ (néha hihetőleg Stájorország), valamint Zagoria és Kőrös megyék közt foglaltatik. Igen, de hisz ép az a kérdés, meddig terjedtek Zagoria határai, és ha — mint fenn

---

[1]) Fejér X. 2. k. 584. l.

[2]) Fejér X. 2. k. 633. és 693. l. A zágrábi káptalan még ez évben beigtatta a Czilleyeket.

kimutattam, — Vinicza és a vele érintkező Marcsan, sőt a Petrianec-cel határos Drusbinec és Majerje falvak Zagoria megyéhez tartoztak (a kétséges Zbelava-ról nem is szólván), akkor Varasd megye számára még az a síkság sem marad fenn a Dráva mellett, melyben Varasd vármegye fekszik.

Az az állítás, mintha Varasd vármegye a magyar királyok által alakított vármegyék utolsóinak egyike lett volna, önkényes felfogás, de alaptalan az az állítás is, melyet különben Bombardi sem kíván eldönteni, és mely a Muraközt Varasd megye egykori kiegészítő részének tekinti.

Zsigmond király 1399. évben Zagoriát Cilley Hermannak adományozván, e megye 1456. évig maradt a család örökös birtoka, a midőn Cilley Ulrik Nándorfehérváron, a Hunyadi-ház barátjainak kardja alatt, gonosz lelkét kiadta. [1])

Ulrik családjának utolsó sarja lévén, a stájorországi, kärntheni és kraini rendek Gráczban gyűlést tartottak, ott azt határozván, hogy a Cilleyek minden németországi várai és birtokai Fridrik császárnak átadassanak. Azonban Ulrik özvegye, Katalin, már előbb a családtól függött előljárókat, különösen Vitovecz Jánost megesketteté, hogy előbb mitsem adnak ki kezökből, míg Ulrik halálát meg nem boszulják, és az özvegynek illendő kitartást nem eszközölnek ki. [2])

Vitovecz a Cilley-birtokok iránt leginkább a magyar királylyal alkudozott volna, azonban Fridrik császárnak sikerült e bátor vezért maga részére megnyerni, úgy, hogy az özvegynek adott hite megszegésével Fridriknek a Cilley-féle német birtokokat átadá.

A magyarországi birtokokra nézve Vitovecz saját személyes érdekét követte leginkább, és mind kezdettől fogva magát zagoriai grófnak címezte, mely önkényt V. László király, az akkori viszonyoknál fogva, kiméletesen elnézett. Vitovecz ugyanis, kire V. László király megöletésének hamis

[1]) Lehoczky 1405. évre Tamási Henriket, 1440. évre szekcsői Herczeg Fülöpöt említi, mint zagoriai főispánokat. (Stemmatographia: II. 172. 384.), de ennek nincs alapja, mert ez időben a Cilleyek birták Zagoriát.

[2]) Teleki: Hunyadiak kora II. 481. lap.

és Fridrik császár által terjesztett híre is hatott, mindjárt megbánta, hogy Fridrikkel oly könnyedén egyezséget kötött, mert, méltán, attól tartott, hogy László király Vitovecz Magyarországon fekvő birtokát, a zagoriai grófságot és a gerebeni várat hitetlensége miatt tőle elveendi. Azért végre is a császár ellen fordítá fegyvereit.[1])

Következett most az országban oly állapot, melyet csak legnagyobb anomaliának lehet nevezni. Daczára t. i. annak, hogy 1458. óta, mint azelőtt Horvát-Dalmátországban, valamint Slavoniában törvényes bánok kormányoztak, mégis Vitovecz János is slavoniai bánnak, de zagoriai grófnak is nevezte magát. Az akkori politika követelményéhez tartozhatott, hogy Mátyás király nem egész szigorral lépett fel a bitorló ellen, sőt 1463. év május 14-én kelt levelében gerebeni Vitovecz Jánost maga is slavoniai bánnak czímezte, s neki és az ő fiainak hűséges szolgálatokért (ob fidelia servitia) Zagoria örökös és szabad grófságát adományozza, ugyanazon határokkal, a minőkkel e megyét azelőtt a Cilleyek birták. Ez örökös grófsághoz tartozott Krapina, Lobor, Osztercz, Vinnicze, Trakostyán, Kosztel, Császárvár, a lerombolt Verbovecz vár és Kamenicze kastély tartozmánya, végre Varasd város és vára, és mindkét Tarnócz falu, melyekbe a czázmai káptalan Vitovecz Jánost és fiait be is igtatta.[2]) A beigtatásnál jelen volt szomszédok ezek: Mirkóczy Kálmán, ki egyszersmind úrnőjét, szomszédvári Henningh Dorottyát, mint annak sztebiczai udvarbirája képviselte, Mirkóczy István, Szabóky András (a császárvári kastélyból) és Miklós, Puhakowczi Máté, Orehovicza-Szent Lászlói Bertalan, Verhovich János és Kristofor, továbbá Krapináról naseninai Bekovics László, Loborról Dekos Péter és Bálint, és macsói Koczondorf Márton, továbbá Batinai[3]) Erzsébet fia András, Pomperyowczi (másutt de Pauperiowcz) Menyhért, Zaversiai András, morigoltowczi Preuner Márton; Osztercz várából szelnicza-szent-domonkosi

[1]) U. o. 488. 529. lap.

[2]) A czázmai káptalan 1464. évi átiratából, mely megvan a magyar országos ltár Zágrábban levő részében N. R. A. 1525. csom. 42. sz.

[3]) Botina helység már 1258. évben említtetik.

Konszky Péter; továbbá mariasóvczi Maryas János és Ottlin György, és zajezdai Herkavics László, benkóczi Zawersky András és Máté, — mind Vinnicze, Trakostyán vagy Kamenicza kastélyokból; továbbá Bossin Farkas a koszteli váracsból, szentjakabi Stosz Frigyes, tarnócz-szent-ilyési Bekovics Simon, Zuhodol Miklós, beretinczi Matkovics János, és mások. E névsorból mellékesen kitűnik, hogy az említett időben a magyar elem család- és helynevekben meglehetősen volt képviselve. Mátyás király még 1465. évben — midőn már számos győzelem sugározta körül homlokát — bosszúsan tapasztalá, hogy Vitovecz János még mindig késik a királyi várak átadásával, melyeket az utóbbi Cilley Ulrik özvegyétől vett.

Igaz, hogy Mátyás király Paman személyében hű slavoniai bánt és zagoriai grófot birt, ki a magyar király és Velencze közt 1463. szeptember 22-én kötött védelmi- és támadási szövetséget aláirta, de Vitovecz ez által meg nem zavartatta magát, és a két hivatalt tovább is bitorolta.

Székely János parancsot vett a királytól 1475. évben, hogy Vitovecz Györgyöt Krapina várában ostromolja, utasításul adván, hogy még szalmaszálat se hagyjon birtokában.[1]) Mátyás király 1466. évben laki Tuz Jánost slavoniai-horvát-dalmát bánnak kinevezte, Jánost pedig zagoriai grófnak, — és így reménylette királyi hatalmát Vitovecz és Frigyes császár ellen e vidéken fentartani. A kölcsönös versenynek és az anarchiának csak a Korneuburgban 1477. évben Frigyes császár és Mátyás király közt kötött béke vetett véget. Ez alkalommal Mátyás király egész Zagoriát is visszakapta.[2]) Vitovecz János szereplése megszűnt.

Még sok évvel utóbb Vitovecz György és Vilmos szerepelnek, mint zagoriai grófok, — úgy látszik, apjok, Jánostól örökölvén erre való képzelt jogukat.

Mátyás királynak még más különös okai lehettek, hogy jobb rendet állapítson meg Zagoriában, de ennek politikai önhatósága végóráját érte. Az 1486. évi 50. törvényczikk ugyanis a

---

[1]) Lehoczky, Stemmatographia II. 435. lap. Más források erről hallgatnak.

[2]) Kerchelich: Notitiae praelim. 287. és 451. lap.

zagoriai grófok törvénykezési jogát, melyet eddig Varasdban gyakorolni szoktak, örökre eltörlé, és a perlekedőket a slavoniai bán bíróságához utasítá. [1])

Habár a törvény egyenesen ki nem mondá Zagoriának egyesítését Varasd megyével, de ez szükségképeni következménye lett. Varasd vármegyének négy járása közt az alsó- és felső-zagoriai járás tartja fenn a régi Zagoria nevét, de bizonyosan nem régi határait. A Farkashidán gyülekezett országrendek 1490. évben a királyválasztó diplomában kikötötték, hogy Corvin Jánosnak többi közt egész Zagoria (Comitatus Zagoriae), az abban fekvő Krapina, Varasd, Verbovecz, Trakostyán, Vinnicza, Greben, Logor (így), Osztercz és Bela várakkal és kastélyokkal, minden tartozandóságával együtt, a mint ezeket azelőtt György és Vilmos zagoriai grófok birták, és a mint ezek hűtlensége miatt a koronára szálltak, — tulajdonába adassék. [2]) Ez időn túl okleveleink már csak zagoriai districtusról szólnak, így például Császárvárról irják 1501. és 1502. évben, hogy ez Varasd megyében a zagoriai districtusban fekszik. Igaza lehet Kerchelichnek, midőn azt irja, [3]) hogy Zagoria vármegye nemcsak kiváltságokkal birt, hanem Mátyás király idejében igen tágas volt (Comitatus Zagoriae latissimus). Békekötés és frigyesülések ezt részekre szakíták. Frigyes császár a Stiriához közel fekvő terűletet, bizonyos évi adó

---

[1]) Palugyai: Kapcsolt részek 300. lapon e törvényre hivatkozván, ezt úgy magyarázza, hogy ezzel Mátyás király Zagoriát Varasd megyével egyesítette, — okúl pedig azt hozza fel, hogy a Cilley grófoknak, mint e megye főispánjainak kicsapongásait máskép nem fékezhette. Meglepő botlás oly kritikus történetirótól, ki egy perczig elfelejtette, hogy az utolsó Cilley 1456. évben meggyilkoltatott. Kerchelich — Notitiae praelim. 224. és 289. lap — e törvénynyel látja eltörlöttnek Zagoriát, vagy a megye hatóságának megszüntetését, lakosai ezentúl a slavoniai bán bíróságának rendeltetvén alá, mint IV. Béla idejében. Engel is azt irja, hogy Mátyás király Zagoria megyét eltörölte, terűletét részint Varasd megyéhez, részint Stajorországhoz (!) kapcsolván. (Geschichte von Dalmatien, Croatien etc. 299. l.) Azt sem lehet az idézett törvényből kiolvasni, — mint Paur Iván teszi — hogy Zagoria a szomszéd Zágráb és Varasd megyében felolvadt. Uj Magyar Múzeum. 1853. I. 552.)

[2]) Kovachich: Suppl. ad Vestigia Comitiorum II. 276. l.

[3]) Kerchelich: Notitiae 289. l.

fizetése mellett, a király engedelmével, megtartá, végre II. Ulászló király az adófizetést elengedé, a zagoriai föld nyugoti része pedig Stiriánál maradt. Miféle zagoriai részek csatoltattak Varasd és Zágráb megyéhez, mifélék pedig Stiriához, ezt kimutatni megigérte ugyan Kerchelich (Hist. Ep. Zagr. I. 193.) de nem tette. Kerchelich (Not. prael. 298.) azt állítja, hogy II. Ulászló koronáztatása után Alapi János Varasd és Zagoria megyével Maximiliánhoz pártolt.

Gereben János bánról azt irja, hogy ez a zágrábi püspökség népeit a maga szolgálatára és biráskodása alá kényszeríté, és a káptalan Toplika nevű birtokát elfoglalta. Mátyás király 1463. évben mind ezt eltiltá. (Kerch. Hist. Ep. Zagr. I. 180.)

Már Engel [1]) gyanította, hogy Mátyás királynak sikerült a hatalmas Vitovecz Jánost arra birni, hogy a zagoriai grófság megtartása mellett, a többi, általa bitorolt várakat adja át. Engel ez egyezséget 1464. évre teszi, azonban az ő gyanítását már egy 1463. évi oklevél teszi bizonyossá, mely által Mátyás király Vitoveczet a zagoriai grófsággal és az abban levő várakkal Krapina, Lobor, Osztercz, Viminycze (ma Vinicza), Kosztel, Chazar és Varasddal megajándékozván, egyszersmind örökös, szabad s nagyobb (major) zagoriai grófnak nevezi, ki mind személyére, mind örököseire nézve — be is igtattatott mindezekbe. [2]) A beigtatás után Mátyás király 1464. évben kiváltságlevéllel megerősíti grebeni Bythovecz Jant és örököseit Zagoria megye birtokában, a melyhez ez alkalommal Krapina, Lobor, Osztercz, Vinnicze, Trakenstein, Koztel és Chazár várak, továbbá az eltörölt Vrbovcz és Kamenicza várak tartozandóságai, valamint Varasd vára és városa, mindkét Tharnovcz, és más birtokok számíttatnak, melyek azelőtt a Cilleyek uradalmát képezték. Ez évben már e terület districtus Zegerieszeg néven fordúl elő.

A zagoriai grófok címe a fennebbi törvény hozatala után nem szünt meg, sőt, úgy látszik, Vitovecz János fiai Mátyás király kegyelmébe fogadtattak, mert a király 1489. évi oklevelének záradékában Vilmost nemcsak zagoriai grófnak,

[1]) Engel: Geschichte von Dalm. Slav. u. Croat. 591. l.

[2]) Teleki: Hunyadiak kora, III. 341. l.

hanem királyi főasztalnokmesteri hivatalban találjuk,[1]) sőt ilyen czímen már előbb, különösen az 1486. évi országgyűlés végzésében fordúl elő.

Így említik forrásaink Vitovecz Györgyöt még 1502. évben is, mint zagoriai grófot; — de ez a névsort berekeszti. Ugyanez időben Császárvára már Varasd vármegye zagoriai kerületében fekvőnek mondatik.

Az 1491. évben II. Ulászló magyar király, IV. Frigyes és I. Miksa császárok közt létrejött békekötésben a zagoriai grófok vairól (de castris comitum de Zagoria) is történt egyezkedés, rendeltetvén, hogy Székely Jakab e várakat Ulászló király, mint harmadik személy hű kezére bocsássa, ki, kihallgatván a zagoriai grófokat és Corvin János herczeget, e várakat az ország szokása szerint, és megtartván a megtartandókat, annak oda itélni és kiadni köteles, a kinek ezekre joga van.[2])

Corvin Jánosnak Zagoriában nagy birtokai voltak. Ezekből II. Ulászló király 1510. évben Bela és Trakostyán várakat, melyekről azt mondja, hogy a zagoriai kerületben a slavoniai részekben fekszenek, és melyek Corvin János horvát-slavoniai bán és gyermekeinek halála után a király collatiojára estek, Podmaniczky Jánosnak és nejének Csáky Margitnak adományozza, több érdemén kivűl azért is, mert Jajcza és más végvárak fentartására a királynak 1000 aranyforintot adott.[3]) A belai várromok Varasdhoz délre, Lepoglava vár és Toplicze közt találhatók.

Orehóczy Ferencz 1600. évben maga, és felesége nagykemleki Alapi Margit, és ez utóbbinak nővére Doromberger Marianna nevében tiltakozott, hogy kövendi Székely Mihály szatmári várkapitány és fia Frigyes Krapina és Kosztel várakat Varasd megyében el ne idegeníthesse. A tiltakozókra nézve ez eredménytelenül történt, mert II. Mátyás király 1615. évi leveléből kitűnik, hogy a nevezett két vár Székely Frigyes

---

[2]) Hazai Okmánytár V. k. 371. l.

[3]) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen. A bécsi akadémiának kiadása. Bécs, 1849. III. k. 483. l.

[1]) Országos ltár N. R. A. 421. csom. 38. sz.

magszakadása folytán a kir. fiscusra szállt; egyszersmind megtudjuk, hogy busini Keglevich János és neje Bay Zsusánna törvény elé idéztettek, mert még Székely Frigyes életében e várak birtokát bitorolták, vagy birtokosát zavarták.[1])

Még 1650. évben is azt írja Ferdinánd, hogy Prépostócz (ma Prepásztevecz) Zagoriában, nem távol Belecz várától, Slavoniában és Varasd megyében fekszik, — és Zagoriának külön megemlítése, midőn már csak szerény járás volt, régi önállásának árnyául mutatkozik itt.

A XVI. század elejéről származó, a hazai vármegyéket elősoroló lajstromok Zagoriát már nem ismerik.

Zagoriai főispánok.

1207. *Csepán,* Mich fia, slavoniai bán, Comes Saguriensis. (Árpádkori Uj Okm. VI. köt. 315. Kukuljevics: Jura, I. 41. lap.)
1366. *Kanisay János,* Lőrincz fia, Varasd és Zagoria főispánja. (Fejér: IX. 3. k. 560. l.)
1366. *Bánfy István* és *János,* néhai Miklós bán fiai. (Budai kam. ltár N. R. A. 1540. csom. 14. sz. Jánosra nézve Fejér: IX. 3. k. 560. l.) Comites regii nevezi a király.
1370. *Bánfy István* és *János.* (Mindkettőt említett hivatalaikban, de év nélkül, Nagy Iván is felhozza. Magyarország családai, I. 157. l.)
1376. *Ostffy János.* (Fejér: IX. 5. k. 95. l. Valószinűleg János, varasdi főispán fia.)
1379. *Ostffy János.* (Fejér: IX. 7. k. 414. l.)
1380. *Liszkói Pál,* főtálnokmester. (Fejér: IX. 5. k. 379. és IX. 7. k. 625. l.)
1394. *István.* (Fejér: X. 2. k. 257. lap. Leleszi convent 35. csom. 1. sz.)
1399. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 2. k. 633. 693. l.)
1403. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 4. k. 810. l.)
1406. *Cilley Herman,* horvát bán. (Fejér: X. 4. k. 474. l.)

---

[1]) Országos ltár N. R. A. 631. csom. 21. sz.

1407. *Cilley Herman,* dalmát-horvát-slavoniai bán. (Hazai Okm. IV. 253.)
1423. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 6. k. 536. lap. Hazai Okm. III. 346.)
1425. *Cilleg Herman.* (Fejér: X. 6. k. 676. 680. l. Hazai Okm. V. 222. l.)
1426. *Cilley Herman,* egész Slavonia bánja. (Kerchelich: Hist. Ep. Zagrab. I. 163. l. Hazai Okm. V. 222. l.)
1427. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 6. k. 900. lap.)
1429. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 7. k. 86. l.)
1430. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 7. k. 240. l.)
1431. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 7. k. 325. l.)
1432. *Cilley Herman,* slavoniai bán. (Fejér: X. 7. k. 419. l.)
1432. *Cilley Frigyes* és *Ulrik.* (Fejér: X. 7. k. 422. l.)
1434. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 7. k. 540. 564. l.)
1435. *Cilley Herman.* (Fejér: X. 7. k. 615. 619. l.)
1438. *Cilley Frigyes* és *Ulrik,* Ortenburg és Zagoria grófjai. (Kerchelich: Hist. Episc. Zagrab. I. 70. l.)
1441. *Cilley Frigyes* és *Ulrik,* Graven von Ortenburg und in dem Seger. (Teleki: Hunyadiak kora X. 96. l.)
1442. *Cilley Ulrik,* ortenburgi és zagoriai gróf. (N. R. A. 394. csom. 3. sz.)
1443. *Cilley Frigyes* és *Ulrik.* (Teleki: Hunyadiak kora X. 130. l.)
1444. *Cilley Ulrik.* (Fejér: Genus et incunabula, 71. lap, és Cod. dipl. VIII. 6. k. App. 83. l.)
1447. *Cilley Frigyes* és *Ulrik.* (Teleki: u. o. 211. l.)
1449. *‚Cilley Ulrik,* ortemburgi és zagoriai gróf, slavoniai bán. (Kerchelich: Notitiae 275. l.)
1451. *Cilley Ulrik,* ortemburgi és zagoriai gróf. (Teleki: u. o. X. 305. l.)
1452. *Cilley Ulrik.* (Teleki: X. 328. l.)
1452. *Cilley Frigyes* és *Ulrik,* Ortemburg és Zagoria grófjai. slavoniai bánok. (Kerchelich: Notitiae prael. 275. lap' Pray: Annales III. 89. l.)
1454. *Cilley Ulrik.* (Teleki: X. 420. l.)
1455. *Cilley Ulrik.* (Teleki: X. 437. 471. l.)
1456. *Cilley Ulrik.* (Teleki: X. 509. l.)

1460. *Gerebeni Vitovecz János,* slavoniai bán. (Engel: Geschichte des ungrischen Reichs III. 240. lap. Teleki: III. 217. l.)

1461. *Gerebeni Vitovecz János,* slavoniai bán. (Rattkay: Memoria banorum 98. l. Teleki: XI. k. 10. l. Hazai Okm. IV. 402. l. Ez évre Kovacsich: Polyarcha hungarica czimű kéziratos munkájában: Weisprach János, — a mi hiba. A laibachi püspökség újra alapító levelében: Johann von Sagor. (Dimitz: Geschichte Krains I. 302. l.)

1463. *Paman,* slavoniai bán, Mátyás király részén. (Pray: Annales III. 301. l. Fessler: V. 116. l.) Ez uj bán bizonyára más, mint Vitovecz János. Kitűnik ez azon politikai viszonyokból, melyeket a 311. lapon előadtam, nevezetesen abból, hogy Mátyás király épen Pamanban vélt ellensúlyt találni Vitovecz ellen. Miért is nevezte volna magát Vitovecz egyedűl csak 1463. évben Pamannak, midőn előbb is, utóbb is Vitovecz vagy Bytovecz Jan-nak (János) irta magát? A név nem Paman, hanem Panian, azaz Pan Jan, a zagoriai gróf, ki a velenczeiekkel kötött egyezségben részt vett Nándorfehérvárott. (Teleki: Hunyadiak kora III. 347. l.)

1463. *Gerebeni Bytowecz Jan* slavoniai bán, Zagoria örökös grófja. (N. R. A. 1525. csom. 42. sz.)

1464. *Gerebeni Vitovecz János.* (1460—1464. években zagoriai comes, és slavoniai bán, mely utóbbi hivatalban az ő társa Ujlaki Miklós.)

1465. *Gerebeni Vitovecz János.* (Fessler: V. 144. l. egyúttal Horvátország és Slavonia főkapitánya. Mátyás király egy 1465. évi levele: János zagoriai főispán és mint fenn, főkapitány.)

1466. *János.* (Mátyás király kinevezte. Kerchelich: Notitiae 287. l. és Histor. Ep. Zagrab. I. 185. l. Állitólag laki Thuz János 1466. évben dalm.-horv.-slavon.-boszniai bán, ez évben társul birta a báni hivatalban János zagoriai grófot. Kerchelich: Hist. I. 192. lap. De melyik Jánost?)

1475. *Parisan György.* (Magnificus és Comes perpetuusnak neveztetik. A zágrábi káptalan a tized megtagadásáért

heves pört indít ellene, valamint az ő testvérei: János és Vilmos ellen. (Kerchelich: Hist. Ep. Zagrab. I. 184. 187. l.)

1481. *György* és *Vilmos.* (Oklevél-gyüjteményemben.)

1484. *Parisan György,* (Kerchelich Notitiae prael. 189. l. és Hist. I. 184. l.) és *Vitovecz Vilmos.* (Lehoczkynál: Stemmatographia I. 161. lap, a családnév Garisan.) Ez évre Vilmos zagoriai főispán és kir. főtálnokmester. (Hazai Okmtr. IV. 434. l. Kovacsich: Polyarcha czimű munkájában ez évre Georgius és Vilhelmus Gróf, Comites Zagoriae.)

1486. *(Vitovecz) Vilmos,* zagoriai főispán és kir. főtálnokmester. (Az országgyűlési végzés záradékában.)

1489. *(Vitovecz) Vilmos,* zagoriai főispán és kir. főtálnokmester. (Hazai Okmánytár V. 371. l.)

1502. *György,* Comes de Zagoria. (N. R. A. 200. csom. 34. sz.)

SZÁVÁNTÚLI RÉSZEK.

(BOSZNIA, HORVÁTORSZÁG, DALMATIA.)

Pártütő zászlók alatt csatáznak a népek és a fejedelmek: a mi zászlónk az egyetlen, min e jelszó áll: *a törvény!* nem több, nem kevesebb. Jöhet idő, midőn még egyszer meg kell hódítanunk e hont: a fóloszlás eszméinek hadjárata ellenében.

Kazinczy Gábor országgyülési beszéde 1861. május 27-én.

Bosznia és Ráma neve. A görög és dalmát irók szerint Bosznia, mint tartományi név már a IX. században volt ismeretes. Biborban született Constantin császár mondja, hogy e tartomány (ager Bosonae) a keresztény Szerbiában (in baptizata Serblia) feküdt, és azzal együtt a byzanti császárságtól függött.

A tartomány a Bosna folyótól vette nevét, mely az Igman hegy tövében, Sarajevótól három órányira ered, és éjszakra törvén, Samacz mellett a Szávába ömlik.

E tartomány terjedelme hajdan hasonlíthatlanul kisebb volt a mai Bosniánál, de azt közelebb meghatározni majdnem lehetetlen, és maga Lucius vallja, hogy erre törekedve, csak összevetésekhez lehetne folyamodni, melyekbe az olvasó hamar belefáradna.

Boszniáról szólván, Rámát is kell említeni, mely eredetileg külön tartományt képezett, utóbb azonban Bosniára terjeszté ki nevét. E nevét a Herczegovinában származó Ráma folyótól vette, mely Naronánál (Narenta) az adriai tengerbe szakad.

Ráma volt déli Bosniának régi neve, és a magyarok mind azt, a mit e tájon Boszniából foglaltak, Rámához kapcsolták. Innen magyarázható a magyar diplomatikának az a szokása, hogy a királyi czimekben csak Ráma fordúl elő, Bosznia mint azzal egyjelentésű, pedig nem. A királyi oklevelek ez iránt nem hagynak fenn kétséget.

Turóczy még a XV. században irja, (65. fejezet) hogy a magyarok Bosniát Rámának nevezik.

Hozzá éjszakra határos volt Verbosanja. Fővárosát Verbossent a Milliatka folyó két részre osztá.

Cinnamus azt irja, hogy a Drina folyó Boszniát a többi Szerbiától elválasztotta, hogy azonban Bosznia nem tartozott a szerb főzsupán alá. [1]) Ez adat szerint tehát a régi Bosznia a Száváig terjedett volna, — a mi nehezen hihető, alább előadandó okokból. Más irók véleménye szerint csak az a földközi része neveztetett Bosniának, melyen a Bosna keresztül folyik. [2])

De Szerbia olykor még is azonosnak tartatott Boszniával, mint például III. Kelemen pápa 1188. évben igy ir: regnum Servulie quod est Bosna. [3]) Egészen ilyen értelemben irja IX. Gergely pápa 1227. évben, és János ragusai érsek 1252. évben: Regnum Serviliae quod est Bosna. [4])

Ezen Servulia alatt azonban nem a mai Szerbiát kell érteni, mert Servulia a VIII. század közepe óta a XI. századig mindig Zachulmia es Tribuniával (Trebigne) együtt említtetik. Biboros Constantin császár is irja, hogy az a tartomány, mely Serbliának és Paganiának, és mely Zachulmia, Terbunia s Canale-nak [5]) neveztetik, az avarok által elpusztítva lévén, Heraclius császár a szerbeknek más tartományokat mutatott ki lakhelyökül. Ugy látszik tehát, hogy Servulia a régi Rasciának egy része volt, mely az egyúttal nevezett tartományokkal érintkezett. [6])

A magyar királyok e két országot mindig helyesen megkülönböztették, és czímeikben Szerbia és Ráma (értsd Bosznia) mindig egymás mellett neveztetnek.

Első magyar király, ki magát Szerbia királyának nevezte, Imre volt, 1197. évben épen azon levélben, melylyel a Blagayaknak Vodicza földet adományozta. [7]) Utóbb azonban e czímmel élni megszűnt, még akkor is, midőn 1202. évben már

---

[1]) Cinnamus, 3. k. Bonni kiadás 104. l.

[2]) Lucius, libr. 5. cap. 3.

[3]) Kukuljevics, Cod. dipl. Regni Dalmatiae II. 148. l. Fejér VII. 5. k. 130. l.

[4]) Fejér VII. 5. köt. 236. és 284. l. Wenzel XI. 202. l.

[5]) Canale = Konavlje, Ragusa vecchia és Suttorina közt.

[6]) Kukuljevics, Cod. dipl. I. 35. l. 743. évi oklevél.

[7]) Fejér II. köt. 304. lap. Perger János ugy vélekedett, hogy e czím csak 1203. évben fordúl elő először.

Bolgárország királyának nevezte magát. Csak 1204. évben veszi fel ujra Imre király a mindig használt Ráma mellett, Szerbia királyának czimét. [1])

Lucius mind azt, a mi a Drinához nyugotra fekszik, Boszniának tartja, sőt azt mondja, hogy Bosznia Szerbia részét képezte. [2]) Ez ellen súlyos történeti tények szólnak.

De még a Slavonia név is használtatott, midőn Boszniáról volt szó. IX. Gergely pápa 1234. évben a bosniai eretnekek ellen harczoló kereszteseket pártfogása alá veszi, az utóbbiakat crucesignatos contra haereticos *Sclavoniae in partibus Ungariae* nevezvén. [3]) Ezzel összhangzólag meginti IV. Incze pápa 1245. évben a magyarországi, slavoniai stb. papokat, — sacerdotes per Regnum Ungariae, Serviae, Galitiae, Slavoniae, Croatiae et Dalmatiae constitutos, — hogy a Szent-Domonkos rendü barátokat ne háborgassák. [4]) Itt Slavonia annyit jelent, mint Bosznia. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az elősorolt tartományok közt sem Ráma, sem Bosznia nem említtetik.

IV. Miklós pápa 1291. évben a slavoniai ferencz-rendü szerzetesekről — fratres ordinis minorum provinciae Slavoniae — szólván, a boszniai tartománybeli szerzeteseket (Franciscaner bosnischer Provinz) érti. [5]) Legtágasabb értelemben használja VIII. Bonifácz pápa a Slavonia nevet, midőn a Slavonia tartományának szerb, rácz, dalmát, horvát, bosnia és istriai részeiben elharapódzó eretnekség ellen tesz intézkedést. [6]) Itt a Slavonia név nem egyedül Boszniára vonatkozik, hanem közösen a többi nevezett tartományokra is. Látjuk azonban, hogy a Dráva-Száva köze nincs beleértve. Nincs kétség azért, hogy midőn János spalatói érsek a scardonai püspököt utasítja, hogy csak saját egyházmegyéje határában hivataloskodjon, és magát egész Dalmátia, Horvátország és Slavonia pri-

[1]) Wenzel: Árpádkori Uj Okmtár I. 9. l.
[2]) Lucius Schwandtnernél. III. 203. 413. l.
[3]) Wenzel I. 321. 322. l.
[4]) U. o. II. 179. l.
[5]) U. o. V. 46. 49. l.
[6]) U. o. V. köt. 187. l.

másának nevezi,[1]) ez utóbbi név alatt nem a Száva-Dráva közét érthette, mert a spalatói érsek egyházi hatósága oda nem terjedett ki.

Dalmatia alsó része Fehér-Horvátországnak is neveztetett,[2]) felső Dalmatia pedig Vörös-Horvátországnak, mely Dalma várostól Durazzóig terjedt.[3])

Bosznia fekvése. A Száva folyó által éjszakra határolt, keletről a Drina, nyugotról az Unna folyó által jelzett tartomány, a történet-nyomozónak még csak igen kevés, biztos támpontokat nyujt. Lépésenkint valamely sphynx kérdéseket vet fel neki, melyek őt elnyeléssel fenyegetik. De azért még sem szabad hátrálnia, — utódaink számosabb biztos támpontokat fognak előtalálni, és szerencsésebben a nehézségekkel megküzdeni. Hadd ugorjék aztán a sphynx vagy az Adriába, vagy valamely balkáni hegyhasadékba.

A nevezett folyók határában a Bihacs és Novi közti zug, — tán több is — még Zágráb megyéhez tartozott; következett kelet felé Zana, és Orbász vármegye, innét a Drináig az ozorai és sói bánság. Sőt Zana vármegye és az alsó Unna közt még Dubicza vármegye egy részét is el kell helyezni, mert ez a folyó mindkét partján elterjedett. Látni ebből, hogy Bosznia távol sem érhetett a Száva partjáig. Az itt emlegetett vármegyék politikailag Alsó Slavoniához tartoztak, de az ozorai és sói bánság sem tartoztak Boszniához; mert ha e két bánság földe azonos volna Boszniával, vajjon mi értelme volna annak, hogy István, Róbert Károly király rokona, 1326. évben Bosznia, Ozora és Sala (Só) urának neveztetik? Délen már Ráma tartomány fekvését jeleztem, és tudván azt, hogy ez alatt Bosniát kell érteni, ennek határai éjszakfelé csak addig terjedhettek, a mig a fennebbi vármegyék és bánságok területével nem érintkeztek.

Igy aztán nagyon rendes dolgot fogunk abban találni, hogy zanai és orbászi főispánok, sói és ozorai bánok mellett,

---

[1]) U. o. X. köt. 117. l.

[2]) Ez alatt azonban más értendő, mint az, mely e kötet 146. lapján említtetett.

[3]) Fejér I. 190. 191. l. Rački: Documenta 486. l.

egykoruan bosniai bánokat is találunk. Lehet, sőt valószinü, hogy midőn az ozorai és sói bánság megszünt, a bosniai bán hatósága azok területére is kiterjedett.

Récsi nézete eltérő, és szerinte épen a Verbász, Drina, és Száva közötti tartomány volt a tulajdonképeni Bosznia, mely mint mondja, a Cettina folyóig elnyuló Chulmiát, avagy a mai Hercegovinát is foglalta magában. [1])

II. Béla király az esztergomi gyülésen 1137. fiának, a későbbi II. Lászlónak, Bosznia kormányát adta át; a magyar király tehát Bosznia teljes birtokában volt. [2]) Csak igy érthető aztán, hogy II. András, még mint kir. herczeg győztes fegyvereit hordozhatta Rasciában és Chulmiában; — a közbeeső tartományok már azelőtt lévén meghóditva.

Gregoriáncz Pál zágrábi és győri püspök azt irja: a Száván túl fekszenek Dalmatia és Horvátország, valamint Bosznia, melyek a magyar koronához tartoznak. [3]) Ezen kijelölés nem egészen szabatos, mert a Száva és Kulpa közti rész sem nem Bosznia, sem Horvátország. Még is nagy vonásokban a valóság e mondatban kifejezést nyert, és azért a felosztás alapjául elfogadható.

A boszniai czímer. A boszniai országczímerre sok ellenkező nézet merült fel. Occhievja Fülöp Bosznia czímereül a keresztbe tett befürészelt botokat (pálczákat) mutatja be, felső végökön egymásfelé néző koronás szerecsen fejekkel, lelógó üstökkel. Közepén paizs, melyen csillag és félhold látható. [4]) Ugyan e czímert Du Fresne Károly is Bosznia czímerének tartja. [5])

---

[1]) Récsi Emil: Magyarország közjoga 57. l.

[2]) Kukuljevics: Cod. dipl. Regni Dalmatiae II. 30. l. Fejér II. 88. lap. Horvát Mihály előadása szerint II. Béla király a maga örökségét fiai közt korán osztotta fel: az első szülöttnek Gejzának a magyar királyi trónt szánta, Lászlónak Boszniát, Istvánnak a Szerémséget. (Magyarország történelme I. 259. l. Második kiadás.) Ez intézkedés idejéről nem szól Horváth.

[3]) Gregoriancz: Breviarium rerum hungaricarum.

[4]) Occhievje Fülöp: Epitome vetustatum Bosnensis provinciae, Anconae 1776. és 127. lapon.

[5]) Du Fresne: Illyricum vetus et novum.

A Cereographia irója az itt leirt czímert Moldova czímerének tartja, és Iványi Ede is mint állítólagos moldovai czímernek közli rajzát. [1])

A szerecsen fejek jelentőségéről az ország czímereiben Réthy László szellemes magyarázatot adott. Oláhország egy állítólagos czímerében három szerecsenfej fordúl elő, a hogy e czímer ily kétes minőségben Iványinál is látható. Réthy kimutatja, hogy ez voltakép Besszarabia = Böszörményország czímere, és hogy ez országnév és a régi magyar pénzeken előforduló bizonyos jelvények azon szerecsenektől származnak, kik a magyar pénzügygyel oly szorosan összefüggnek. [2])

A Budapesten 1867. év június 8-án végbement koronázás alkalmával, más országok zászlói közt, Boszniának zászlaja is díszelgett, melyet gróf Andrássy Manó vitt a díszmenetben. Czímere egy felhőből vakító vörös mezőbe kinyuló pánczélos kar, ezüst karddal fegyverezve.[3]) Hasonló czímerű zászlót hordott gróf Erdődy Kajetán, V. Ferdinánd király 1830. évben történt koronáztatásánál.

Ujabb időben a magyar régészeti és praehistoricus társaság is foglalkozott a boszniai czímer kérdésével, és értekezletén a szakemberek oda nyilatkoztak, hogy korábbi századokban állandóan használt boszniai czímer nem létezett, és hogy semmi szükség nem forog fenn, a háromszáz esztendő óta hivatalosan használt czímert megváltoztatni. E czimer alatt a társaság azt értette, mely az 1867. évi koronázásnál használ-

---

[1]) Cereographia Hungariae, Tyrnaviae 1704. év 70. lap.

[2]) Réthy László: Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarabia, 22. l.

[3]) Koronázási emlékkönyv. Szövegét irták Falk Miksa és Dux Adolf, a 23. lapon. Az itt említett czímert Iványi Ede Szerbia czímerének mondja. A koronázási emlékkönyvben Szerbia czimere egy vaddisznófő, szájába furt nyilvesszővel. E czimer Iványinál mint Bosznia vagy Ráma czímere van lefestve. (Magyarország és részeinek czímerei. Pest 1870.) A kardos kar vörös mezőben, mely fenn majd Bosznia, majd Szerbia czímerekép iratik le, Roskiewicz munkájában Primoria tartomány czímereül van bemutatva, Bosznia czímeréül pedig az, melyről Iványi mondja, hogy ez Moldova állítólagos czímere. (Roskievicz: Stud. über Bosznien und die Herczegovina 119. l.) Ez utóbbi czimert — a keresztbe tett pálczák felső végein levő koronás szerecsen fejek — mint boszniai czímert, de helyesebb alakban közli Du Fresne is. (Illyricum vetus.)

tatott. Csak hogy az e megállapodásról szóló jelentésben nem vörös, hanem aranyos mezőről van szó, melyben a kardos kar feltünik. Az aranyos mezőt Bedeus József is a czímer egyik jelének nézi. Ezt a czímert némely iró egyedül csak Rámának tulajdonitja, e helyett Boszniának két lefelé fordított kulcsot adnak, közepén paizst holddal és csillaggal, — de e kulcsok nem egyéb, mint a már említett befürészelt, keresztbe tett pálczák, a szerecsen fejekkel.

Ma, az osztrák-magyar kormány képviselete Serajevóban az emlitett két léczet használja Bosznia czímereül.

A királyi czím. Bosznia már a XII. században jött magyar uralom alá. Ez idő óta a királyi oklevelekben és közokiratokban gyakran van szó Boszniáról és a boszniai bánokról, de a magyar királyok czímeiben a boszniai király czime nem fordúl elő. E helyett a magyar királyok Ráma királyainak nevezték magokat, és e czimben be volt foglalva Bosznia. A magyarok ugyanis mindazt, a mit később Boszniából hódítás által szereztek, Rámához csatolták, a miért is a magyar kanczellária Boszniát mindig Rámának nevezte. [1])

Az egyedüli eset, midőn a magyar király (Kálmán) állitólag boszniai királynak nevezte magát, egy 1105. évi oklevélen alapszik, mely azonban — koholmány. [2])

Első, ki Ráma királya czímével élt, Kálmán király volt 1103. évben, [3]) és utódjai megtarták ezt I. Ferdinándig. Azonban Lucius azt vitatja, hogy e czímet csak II. Béla használta először, és hogy a Ráma czím Kálmán király levelébe tévedésből csúszott be. [4]) A magyar országnagyok, kik 1490. évben Farkashidán a királyválasztási feltételeket megállapíták II. Ulászlóval, Corvin János herczeget a Rex Bosniae czímmel kivánták kármentesíteni azért, hogy apja trónját nem örököl-

---

[1]) Raics: jegyzetei Szerbia, Bosznia és Ráma rövid történetéhez, mely Guthrie és Gray világtörténelmében megjelent, és általa szerb fordításban kiadatott 1793. évben.

[2]) Horváth István: Über Croatien, 54. lap stb.

[3]) Fejér: II. köt. 39. lap.

[4]) Lucius, Schwandtnernél III. 203. l. II. Béla 1135. évben egyúttal Rex Ramae. (Fejér: II. 82. l.)

hette. [1]) De e megállapítás, mint tudjuk, — tán Ulászló féltékenysége miatt — nem lépett életbe. Bosznia címe csak Anna királyné 1504. évi pecsétjén fordúl elő először: Regina Hungariae et Bosne. Érdekes, hogy sem Zápolyai János, sem Izabella királyné Rámát nem vették fel címeikbe, de Slavoniát sem, noha a dalmát és horvát királyi címet megtarták.

Bosznia elveszvén, I. Ferdinánd nem szünt meg Ráma királyának címével élni, [2]) de Miksa király és utódjai azt elhagyják. Való azonban, hogy I. Ferdinánd egy 1529. évi oklevélen oly pecsétet használ, melynek köriratán Bosznia *és* Ráma királyának címe olvasható. Csak ez az egy ily eset ismeretes, és magában az illető oklevél szövegében Ferdinánd nem is él a boszniai király címével. [3]) A magyar-német hadseregek 1688. évben egész Boszniát elfoglalták, — ezek utóbb ismét kiszoríttattak, mégis Mária Terézia újra kezdi felvenni a Ráma királyi címet. Bosznia még mai napság sem szerepel a koronás fejedelem címeiben, — de igen is él azok közt a »Ráma és Szerbia királya« azon historiai jognál fogva, melyre Ferencz József, mint magyar király hivatkozhatik.

A történet szeszélyéhez tartozik, hogy míg a magyar királyok címei közt a Szerbia királyának címe diszlik, a szerb királyok — mint 1289. évben Nemagnich István — magukat Rascia, Dalmátia és Bosznia királyainak czímezték. A szláv fejedelmek, mint látjuk, Boszniának nevezték a tartományt, mely a magyar diplomatikában Ráma. Hasonlókép Twartko István is 1360. évben ily czímmel él: Rascia, Bosnia, a tengermelléki részek és Dalmátia királya. Ugyanakkor Dandulo János velenczei doge is Dalmátia és Horvátország herczegének czímezte magát, követvén elődjei századok óta gyakorlott példáját. E czímeket még azzal egészíté ki, hogy ő az egész római birodalom negyed és fele részének ura. [4])

---

[1]) Kovachich: Supplem. ad vestigia comitiorum, II. 273. l.

[2]) Fejér: Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae in R. Hungariae codicillus diplomaticus. 81 lapon egy 1560. évi oklevél. Hasonlókép az idézett év XIX. decretuma bevezetésében a törvénytárban.

[3]) Katona: Hist.-critica III. 178. 179. lap.

[4]) 1280. évi oklevelek Wenzel: XII. 306. 324. lap. 1283. évi u. o. 394. lap.

Bosznia általános földrajza. A Száva régi és újabb földiratunkban fontos határvonalt képez, — politikai, egyházi, ethnographiai különségek itt ütköznek egymásba, és a történeti alakúlások itt bonyolódnak össze.

Azonban a magyar közélet története még sem állt meg a Szávánál, és álladalmi szervezetének nem egy oszlopa azon földön állt, melyet az új kor Boszniának nevez.

Fontos okokból a Száván-túli részek historiai földrajzát közös szempont alá foglaltam össze, ámbár tudom, hogy e terűletre oly földirati képzések is benyúlnak, melyeknek súlypontja a Száva másik oldalán fekszik.

A Száván-túli részek földrajzi és történeti viszonyait akarom együttesen tárgyalni, noha ide nem számíthatom Zágráb megyének a Kulpa és Száva közti részét, nem Dubicza vármegyét, mely a Száva mindkét partján elterűlt, nem, és legkevesbbé a Szerémséget, melynek Száván-túli része nem is Bosznia, hanem Szerbia határába esett.

A mai Boszniában a magyar állami élet számtalan nyomára és látható emlékére találunk. Az éjszaknyugati szöglet, mely az Unna bal partján Bihacstól Novi-ig elterűlt, és melyen Osztrosacz vár és uradalom fekszik, Slavoniához, nevezetesen Zágráb vármegyéhez tartozott. Téved tehát a különben oly erős kritikájú Gyurikovics György, midőn azt mondja, hogy az osztrosaczi vár az Unna és Verbász folyó közt terűlt el, — mert ezt az általa egész terjedelmében közlött királyi oklevél nem mondja. [1])

Az Alsó-Unnától keletre fekvő terűlet a Verbász folyóig Alsó-Slavoniának neveztetett. Ennek részei voltak egész Zana és Orbász vármegye. Az Unna jobb partján, — tehát alsó-slavoniai földön — fekvő Krupa vára 1374., 1396. és 1435. években Zágráb megyéhez számíttatik, és ez, úgy látszik, a megyének utolsó pontja, a Száván túl.

A nevezett két folyó közt sokkal kevesebb horvát zsupánság feküdt, mint az Unna és Koranától nyugotra. Ama ke-

---

[1]) Tudományos Gyüjt. 1836. évi V. füzet 63. lap. A vár okleveles neve Ostrosecz, Roskievics térképén Ostročac, Schedius és Handtke térképén Ostrovacz.

vesek közűl említem Glas, Mren, Pset, Poljicza zsupánatust, a melyek jelentőségre is alábbiak voltak, mint azok, melyek az Ádria felé estek.

Hogy az Unna és Verbász közti tartomány *Alsó-Slavoniának* neveztetett, erről több adat szól. Midőn Imre király 1197. évben a Vodicza nevű földet Ursini Istvánnak adományozta, megjegyzi, hogy e föld Alsó-Slavoniában (in partibus inferioribus Slavoniae) fekszik, hol a dubiczai és zanai kerületekkel érintkezik.[1]) Zsigmond király 1435. évi elzálogosító levelében Orbaz és Kozara várakat Slavoniában fekvőknek mondja;[2]) miután egyike Orbász, a másik Zana vármegye főhelye, az utóbbi két vármegyét slavoniainak kell mondanunk. Récsi Emil szerint is Alsó-Slavonia magába foglalta a mai Boszniának az Unnától a Verbász folyóig terjedő részeit (tehát Szana és Orbászmegyét), továbbá az Unna és Kulpa, valamint a Száva és Lónya folyók közötti némely részeket. De e felosztás politikai jelentőséggel nem birt.[3])

Midőn Ujlaki Miklós boszniai király halála után, számos birtokából, a leányág is követelte osztályrészét, boszniai birtokai: Telchak, Ujvár és Nothya csak mint a Száván túl fekvők említtetnek (1511. év).

Orbász vármegye keleti határán túl kezdődik Ozora, — e közt és a Drina közt *fekszik a sói bánság* (Sala). Ennek nevét felvihetjük Biboros Constantin császárig, kinél ez Salines alakban, mint a keresztény Szerbia helysége fordúl elő. Spruner az ő történeti térképén a jelentéktelen, Gracsanicza és Szrebernik közt fekvő Szlana falut teszi Salines helyére, de aligha jól. A régi Salines úgyanis nem oly közel feküdhetett a Szávához, hanem inkább a mai Alsó- és Felső-Tusla helyén Boszniában, mely hely még ma is a törökök által Soli-nak neveztetik. Alsó-Tuslában sóbányák léteznek. A szláv Tuzla jelentése tehát egészen összeesik a magyar Só elnevezéssel, melynél valóban meglepő, hogy a XIII. század óta magát fentartotta.

---

[1]) Fejér: II. köt. 307. lap.

[2]) Az Unna és Szana közt Apiani térképe szerint mégis »krawatn« laknak, nem slavoniták. A Verbász és Boszna folyó közt: die Bossen.

[3]) Récsi Emil: Magyarország közjoga 48. lap.

A mi a töröknek Ashaja-Tusla és Jukari-Tusla, az a szlávnak Dolni és Gorne-Tusla. [1])

Az ozorai és sói bánság területe nem tartozott a régi Boszniához, mert attól mindig megkülönböztetik, kivált a kormányzó egyéniségek címeiben. Így 1271. évben Béla herczeg, 1273. évben Egyed, 1279. évben Ugrin volt macsói és boszniai bán. Ugyan e korban találunk orbászi és zanai főispánokat, ozorai és sói bánokat. Ebből kitűnik, hogy Bosznia, Zana, Orbász, Ozora és Só mindannyi közigazgatási kerületek. Előfordult azonban, hogy két vagy több ilyen törvényhatósági kerület csak egy, a király bizalmát biró férfi kormányára bizatott.

II. András király Ugrin kalocsai érseknek, Bosnát, Sót (Fejér zárjelben: Savum) és Ozorát adományozza, mely adományt III. Honorius pápa 1225. évben megerősíté. [2])

Utóbb a sói tartomány czímét a boszniai királyok czímeiben találjuk. Ostoja király 1422—1435. évben magát chralg Bosni, *Vsori, Soli,* Primorgin, Dognim, Chragiem, Harvatom, Humsci Zemgli irja. [3]) Hunyadi János 1448. évben Marnavich Györgynek, zvorniki örökös úrnak és ráczországi starostának jószágokat adományoz Kucsevo és Branicsevo comitatusban. [4]) Ez adományt megerősíti Mátyás király 1459. évben Marnavich György testvérének fia, Tamás javára, kinek Mátyás király a fennebbieken kivül még e czímeket adja: Tomassevich István boszniai királynak fővajdája (Summus Vajvoda), Rascia, Podrinia (azaz Drina-alja), *Solia,* Primorje (maritima) stb. tartományban. [5]) Marnavich Tomkót Mátyás király 1469. évben Zwornik örökös grófjának nevezi, mely Zwornik in regno nostro Bosnae fekszik.

Bosznia területi viszonyainak megismertetésénél a *szreberniki* és *jajczai* bánságokról is kell szólani. [6]) Mindkettő

---

[1]) Krimiában, az eupatoriai kerületben van Tuslii nevű sóstó.

[2]) Fejér: III. 2. k. 32. lap.

[3]) Miklosich: Monumenta Serbica 385. lap.

[4]) Ezek a IV. László korában sokszor emlegetett Kuche vagy Kuchou és Bronch bánságok.

[5]) Kerchelich: Notitiae praeliminares 272. lap.

[6]) Szrebernik várát a magyarok Nagy Lajos kormányának első

már Zsigmond király korában veszi eredetét, de főszereplésök Mátyás király alá esik. Szreberniki bánok előfordúlnak 1408—1508-ig.

Mind a két bánság csak a vár és közvetlen területéből állt, alattok tehát nem provinciák értendők, mint a macsói és szörényi bánság alatt. Szrebernik vára különben nem a Boszna folyó mellett feküdt, mint Korbuly [1]) véli, hanem a Majerica Planina tövében.

A XV. század második felében a külön provinciális elnevezések mindinkább tűnedeznek, és a Bosznia név lép azok helyére. Legelőször is Zana vármegye esik homályba, az usorai bánság vidékké vékonyúlt ki, csak Orbász vármegye állt fenn, mikor a nagy török vész közelgetett, és emléke a XVIII. század elején csakhamar újra fölelevenült.

Zenta tartománya a magyar korszakban nem tartozott Boszniához, hanem Szerbiától függő hűbéres fejedelemség volt. Tengerpartja Cattarótól, Dulcignón túl Lissus-ig (ma Lesch, vagy Alessio) terjedett. E tartományt a Zem folyó hasítja át, mely a skutari-i tóba ömlik, és magába foglalta a mai Montenegrót, a Skutari tó környékét, és a trebinjei völgyet. A zentai grófság soha sem függött Magyarországtól, [2]) hanem a szerb király felségét ismerte el Uros királyig, kinek bukása után, Balza albániai vitéz hódította meg azt. Később a velenczeiek és a szerbek vívtak e tartomány birtokáért. A törökök túlhatalomra kapván, a boszniai ejaletbe foglalták a tulajdonképeni Boszniát, a Krajnát (helytelenül az úgynevezett Horvátországot), a novipazari szandsákságot,

---

idejében ostrom alá vették. Ítt halt meg 1427. június 19-én Lazarevits István szerb fejedelem, ki Szerbiát Zsigmond király védelme alá helyezte, és abban a legfontosabb várakat neki átadta. (Pesty Frigyes: Brankovics György 3—7. lap.) Zsigmond király 1422. évben Szrebernik várát Boszniában, némely ozorai kastélyokkal Garai Jánosnak és feleségének 12,000 aranyért, 1430. évben pedig Thallóczy Matkónak és testvéreinek elzálogosítja.

[1]) A báni méltóság 189. lap.

[2]) IV. László király egy 1274. évi levele szól a nádornak, és az országbirónak, ki egyszersmind comes de Guechke et de Zenta. (Hazai Okmánytár V. köt. 50. lap.) Azonban itt Zenta helyett Zenia olvasandó, és Senia = Segnia értendő.

a Herczegovinát, Trebinjét és Zentát, melynek neve náluk Ivanbegovina.

Nem tudok e szerint meggyőződést szerezni Spruner térképének helyességéről, ki az Anjou-ház uralkodása kezdetétől fogva, a mohácsi csatáig Zentát mint Bosznia részét tűnteti fel, mely magába foglalja a szerb usiczai kerületet és Podrimát, azaz a Drina forrásainak mellékét, hol egykor a podrimai horvát zsupánság létezett. Ez a Podrima azonban, mint fenn láttuk, még Mátyás király alatt valóban Magyarországtól függött.

Támogatja azonban a magyar birodalomnak dél felé kiterjedéséről való fölfogást a zágrábi káptalan statutumi könyve, mely szerint Nagy Lajos király Horvátországot és Dalmátiát a Quarnerotól Durazzo végeig meghódította.[1] Ugyanazt írja a nagyváradi krónika, majdnem ugyan e szavakkal.[2] A velenczei köztársaság 1375. évben felkérte Balza György zentai grófot, hogy Dulcignóban ne engedje károsítani a velenczei kereskedést, a raguzaiak kedvéért.[3]

Zenta később, lazább és nem egyenes összefüggésben állt Magyarországgal. Balza György, ki ezt a XV. század elején kormányozta, 1421. évben, sógora, István szerb despota látogatására utazott. E körülményt felhasználván a velenczeiek, egész Zentát elfoglalták, Skutari, Dulcigno és Buduával együtt. István despota 1422. évben visszafoglalta Zentát a velenczeiektől, de Skutarit ekkor és 1423. évben hiában ostromolta. A megmaradt Zentát és Albánia egy részét a despota Brankovics Györgynek ajándékozta, ki is azért későbbi oklevelekben Albánia urának nevezte magát. Mások szerint »Zentának ura« czímmel is élt.[4]

Herczegovina legrégibb szláv neve Humska, Zahumska

---

[1]) A medio Cancry (hibás szó) usque ad fines Duracy. Koller: Histor. Episcopatus Quinque eccles. VII. 344. lap. Azonban Tkalcsicsnál; a medio Carnerii. (Monumenta Episc. Zagrab. II. 4. lap.)

[2]) Subjugavit Dalmatiam et Croatiam a medio *Caranerii* usque ad fines Duratii. (Batthyány Ignatii: Leges ecclesiasticae Regni Hungariae III. 223. lap.)

[3]) Diplomatiai Emlékek az Anjoukorból, III. 109. lap.

[4]) Orbini 295. és 321. lap, és Luccari Péter a ragusai annalesekben. 2. k. 87. 89. lap.

(a halmokon túli tartomány). A régi byzantinus, és későbbi olasz történetírók e nevet Chulm, Chelm, Zaculmia, Zaclumiára torzították, és ez alakban fordúl elő a magyar történeti forrásokban is. Biboros Constantin császár elbeszéli, hogy a zachlumiták a római uralom alól magukat kihúzták. Ez időben Ragusa adófizetője lett a zachlumi fejedelemnek. A XI. században még itt szláv zsupánok kormányoznak. Azonban a címekben sokáig hiányzik a megállapodás. Így Mihály 917. évben Zachlumorum princeps, és ugyan ő 926. évben, rex Sclavorum. De a görögöknél az archonta czím is járta. X. János pápa Mihályt zachulmiai herczegnek nevezi. A Szent István korát követő tizedekben Zachulmiában bizonyos Granchi, nem tudni bán, vagy más czímen kormányzott; az ottani zsupánok neki alá volták vetve. [1])

Később e tartomány: *Ducatus Sancti Sabae* (Szent Száva herczegsége) nevet kapott. Neeman szerb főzsupánnak három fia volt: István, ki apját Szerbia és Bosznia kormányában követte, Vulkán, Chulmia és Zenta herczege, és Száva (Raska), ki előbb szerzetes az Athos hegyen, utóbb szerb érsek, 1236. vagy 1237. év elején meghalt, és a milesevoi zárdában eltemettetett. Szentnek tiszteletében állván, a helyről, melyben Száva eltemettetett (Milesewo) a régi Ráma Szt. Száva herczegségének neveztetett. Ezt a nevet kiszorította az életből a Herczegovina név, melynek származása Kosarics István fejedelemre vihető vissza, ki hűbérura, a boszniai király rovására Duvno, Ráma és Ljubuska vidékeit, és a régi rasciai zsupánságot bitorolta, végre hűbéres viszonyát Boszniához lerázván, magát IV. Frigyes császár pártfogása alá helyezte, a ki őt azért 1440. évben német birodalmi herczeg czímével tisztelte meg. Ebből lett a török Hersek tartományi név; olykor török Dalmatiának is nevezik. A magyar diplomatika mindamellett a Chulmia nevet tartá meg. II. András herczegsége korában a tartományt fegyverrel elfoglalván, czímét többi czímei közé fölvette, — de ugyanakkor István szerb király (1222—1228) az egész szerb földnek, Diokleának, Trebinjének és a chulmi földek helyettes urának czímezte magát; [2]) sőt más oklevélben már épen az

[1]) Wenzel: XI. 16. lap.

[2]) Wenzel: I. 360. lap.

egész szerb föld, Dioklea, Trebinia, Dalmátia és Zachulmia első koronázott királyának tartja magát. [1]) Az »első« szó kihagyásával, e címekkel élt István László (1234—1240) szerb király is.[2]) Helyenkint tengermelléki királynak is nevezteték. E mellett aztán chulmiai zsupánok is léteztek, kik mint Radoszláv (1249—1254) a raguzaiakkal békét kötnek, és magukat a magyar király eskü szerinti hiveinek vallják.[3]) Második Mladin 1318. évben horvát és boszniai bán, egyúttal Chulm urának — terrae Hlm dominus generalis — írja magát. Az itt említett *Dioclea* már a VII. században említtetik, és Biboros Constantin császár véleménye szerint onnan kapta nevét, mert Diocletian ide gyarmatosokat küldött. Dioclea, mely a Zem folyó mellett, Antiwari és Skutari vidékén, tehát épen ott terült el, hol később Zenta grófságot látjuk támadni, nem tartozott Dalmátiához. III. Incze pápa Vulkan diocleai fejedelmet Dalmátia és Dioclea királyának czímezi.[4]) Utódja és testvére István 1220. évben ily czímet viselt: egész Szerbia, Dioclea, Trebinje, Dalmátia és Chulmia koronázott királya. Majdnem másfél századdal utóbb Dusán István szerb király ily hangzatos czímmel él: István, isten kegyelméből Szerbia, Dioclea, Chilminia, Zenta, Albánia és a tengervidék királya, bolgár birodalom nem csekély részének birtokosa, és majdnem az egész romániai császárság ura.[5])

Azonban a *Ducatus Sancti Sabae* még a XV. század második felében sem ment feledékenységbe; e nevet használja a velenczei köztársaság István herczeg irányában,[6]) és Mátyás király még 1471. évben Ulászló herczeget ducem Sancti Sabae nevezi, midőn az ő hűsége tekintetéből őt egyedűl a maga birósága alá tartozónak nyilvánítja.[7])

Magán a helyszinén, hol a német császár által nyert her-

---

[1]) Wenzel: 368. lap.

[2]) U. o. II. 338. lap.

[3]) U. o. II. 379. lap.

[4]) U. o. VI. 195. lap.

[5]) M. Diplomatiai Emlékek az Anjou-korból, II. 110. lap.

[6]) M. Diplomatiai Emlékek Mátyás király korából, I. 86. 193. 202. lap.

[7]) Hazai Okmánytár III. 425. lap.

czegi czím a tartomány új elnevezésére szolgált alkalmúl, a régi név nemcsak föléledt, hanem legtovább is fenmaradt, és Balza Péter még 1509. évben Sz. Szába herczegének czímezi magát. [1])

IV. Béla 1244. évben Andrást comes Hulmae és Ninoszlov bánt, a király hűtelen embereinek mondja. [2])

Bosznia, mely a Zsigmond király által 1408. évben az ottani lázadókra mért roppant csapás után három részre osztatott, még sem nyerte vissza nyugalmát, mert belföldi kormányzói a törökkel szövetkeztek, hogy a kormányon maradhassanak. Az ország nagyobb részét Zsigmond magának tartá meg, melybe Maróthy Jánost helyezte bánul, alatta Szandal Hranics volt fővajda, a második részt Horvátországgal kapcsolta össze, avagy a horvát bán kormánya alá helyezte, a harmadik rész Osztojának hagyatott meg. A Zsigmond király által budai fogságából kibocsátott Twartko szintén árulkodott. A mérhetlen alávalóság előadásáról lemondván, [3]) azt a kevesbbé ismert tényt jegyzem föl, hogy Zsigmond király 1435. évben Frangepán Jánost és Istvánt vegliai és modrusi grófokat és dalmát-horvát bánokat oda utasította, hogy horvát hadakkal a Herczegovinát visszafoglalják. Az elfoglalandó tartomány itt terra *Homlyan* néven fordúl elő, melyről a király azt mondja, hogy annak nemes és más osztályu lakosai mindig a magyar korona hívei voltak, azonban Szandal vajda őket erővel az ő uralma alá hajtotta. Szandal csak nem rég meghalálozván, Zsigmond megérkezettnek hitte az időt a Herczegovina visszafoglalására. Idézett rendelete legalább erősen hangsúlyozza, hogy a humlyaniak az ő hűségére vissza akarnak térni. [4]) Mátyás király mondja, hogy Comitatus Humlyán Horvátországban fekszik. A tinnini káptalan a királynak Bécsben kelt parancsa folytán 1489. évben Horváth Vitanovich Simont és testvérét, Vidot ama humlyani falvak birtokába igtatta, melyekre Mátyás királytól új adományt nyertek. E falvak Felsőfalu, Chokath

[1]) Hazai Okmánytár III. 440. lap.

[2]) Fejér: IV. 1. köt. 321. lap.

[3]) Egyes vonásokat lásd Engel: Gesch. von Serwien und Bosnien 358—368. lap.

[4]) Oklevél a magyar országos ltárban.

(alább Chokolath) és Sztripar, a mely falvak horvátul közép és alsó Zlobythnak is neveztetnek. Vitanovich Simon és Vid állítása szerint őseik e falvakat már négyszáz év óta birják, — birtoklásuk tehát Sz. László hódításáig ért föl. A beigtatásnál részt vett chryztai Towrewchich Pál ripachi várnagy, Orlovchich Péter és György, Gerdosich János és Jakab, Mladinsich Bertalan, Czichich Márk, humlyani Munich Mátyás, Sarchich Tamás és lapatzi Chusich Pál. A királyi ember a beigtatásnál volt humlyani Orlowchich Mátyás, Humlyan megyének esküdtje (electus juratus).[1] Az itt említett Ripach vár az Unna mellett fekszik, Bihacshoz délkeletre, Lapacz pedig innét még távol délre, Osztroviza közelében.

A zsupánságok az ország földrajzának kisebb alakjai voltak ugyan, de kiváló fontosságúak, azért ezek egyenkénti ismertetése azonos az ország földrajzi ismertetésével.[2]

Kálmán királynak 1102. évben Horvátországban és Dalmatiában viselt szerencsés háborúja, következményeiben nagyobbszerű volt, mintsem az, elbeszélő történetiróink előadásaiból következtetve, kitünnék. E hadjárat szerezte meg Magyarországnak egész Boszniát, miért is Kálmán király már a következő évben czímei közé a Ráma királya czímét felvette.[3] Kálmán még többször hordozta fegyvereit Horvátország felé, de Bosnia meghódítását csak az 1102. évi hadjárattal lehet kapcsolatba hozni.

Nem is lehetett ez máskép, mert Kálmán utódja II. István sokkal erélytelenebb volt, mintsem hogy oly hadjáratra vállalkozhatott volna. Vak Béla király pedig már Bosniáról,

---

[1]) Hazai Okmánytár I. 377. 378. l. A király igtatási parancsának eredetije megvan a gr. Erdődy-család monyorókeréki ltárában 75. csom. 4076. sz. A fennebbi kétes helynév itt Chokalath-nak van írva.

[2]) Kisebb zsupánságok nem jöhetnek tekintetbe. Egy 1114. évi oklevélben említtetik Zabrathocho, mint Comene zsupánja. (Wenzel: VI. 78. lap.) De Kukuljevics Dabraheno-nak nevezi e zsupánt. (Cod. dipl. II. 18. lap.) Brazza szigeten 1184. évben Parvos, vagy Prvos nevű zsupán hivataloskodott. (Kukuljevics: II. 226. l.) Mit kell érteni a Jajcza és Plevna folyó közelében eső Comitatus Rania alatt, és a Corbaviához délre eső Comitatus Cotuba alatt, az alig sejthető. Appiani Péter 1528. évi térképén mindkettő ki van tűntetve. Trebigne még 1114-ben zsupánság.

[3]) Közli Farlati: III. 164. lap. Fejér: II. 39. lap.

mint saját országáról rendelkezett, (1137.) ezt az esztergomi gyűlésen, fia, László kormányára bizván.[1])

László herczeg alig kormányozta tíz évig Bosniát, mert bátyja II. Gejza király már 1147. évben irja, hogy herczegi költségeket adott testvéreinek Lászlónak és Istvánnak.[2]) Azonban nem tudni, a király vette-e el tőle a tartományt, vagy a bitorlók szoritották-e ki abból? Tény, hogy László a haza ellenségéhez, Manuel Comnen görög császárhoz szökött, és a király haláláig ott tartózkodott.

II. Gejza a görög császárral háborúba keveredvén, seregében boszniai segédhadakat is használt, melyeket Borics boszniai herczeg, mint a király vasalusa, vezérlett. Borics halála után Neemann foglalta el (1169.) egy időre Bosniát. Már alatta tűnik fel Kulin, kit András magyar kir. herczeg a bosniai bánságba visszahelyezett, és ki soká állt a közügyek élén (1168—1204). Ő magát a magyar király hűbéresének irá: »Fiduciarius regni Hungariae.«

A XIII. században Bosnia magyar királyi herczegek, vagy a királyi család valamely nőtagja által kormányoztatott. Nicoslav, állitólag Kulin bán fia, a római kath. hit érdekében érdemeket szerezvén, a pápa őt 1233. évben pártfogásába veszi, őt boszniai herczegnek nevezi, de egyúttal Magyarország hűbéresének vallja, és kéri a magyar királyt, hogy a hűbér adományozásában Nicoslav iránt kegyességet tanúsitson. Kálmán herczeg, II. András fia, 1235. évben boszniai herczeg, kinek IV. Béla alárendelte Kotroman német vitézt, ki magyar hadsereggel a lázadó Ninoszláv bánt (1248.) megszalasztotta, és utána boszniai bán lett.[3]) Következik 1264. évben Anna, Radislaus herczeg özvegye és IV. Béla király leánya, mint Galicia, Bosna és Macsó herczegnője.[4]) Anna fia Béla előbb bosniai bán, 1271. évben, V. Istvánnak az Ottokár cseh királylyal kötött békében, bosniai és macsói herczegnek neveztetik. Bélának fia nem lévén, a bosniai herczegi méltóság testvérére Istvánra,

[1]) Fejér II. 88. lap.

[2]) Marci Chronica, 71. fejezet.

[3]) Du Fresne azt véli, hogy Kálmán és Kotroman azonegy személy. (Illyricum vetus et novum 118. lap.)

[4]) Fejér IV. 3. k. 236. l Pray : Hist. Regum. I. 280. l.

ettől pedig V. István fiára (későbbi IV. László király) átment.[1]) Erzsébet idősbik magyar királyné 1280—1282. évben többi közt Bosznia herczegnőjének is neveztetik.

Engel nem okadatolta azt a véleményét, hogy Erzsébet királynénak boszniai herczegi czimének megfelelő országa nem volt, és hogy László herczeg sem léphetett Bosznia birtokába. (Gesch. v. Bosznien 140 l.)[2]) IV. László idején a boszniai bánon kivül, folytonosan külön neveztetnek a sói és ozorai bánok és a verbászi főispánok, jele, hogy ez utóbbiak nem voltak Boszniának főtisztjei.

III. András király alatt az ország belzavarai, melyek előidéjében oly buzgó hintőjét találták, teljes burjánzásban álltak. IV. Miklós pápa egy 1291. évi leveléből kitünik, hogy akkor a szerb király Boszniának egy részét már alávetette, és a pápa hozzá fordúl az eretnekség kiirtására.[3])

Az elfoglalás Dragutin szerb király által 1289. táján történhetett. Országát, melybe Boszniát bekebelezi, két részre osztja, s az egyiket, a tulajdonképeni Szerbiát, Prevalis és Bosznia tartományokkal együtt, öcscsének adja, kit Milutinnak hittak, ő maga, mint szerb király, IV. István nevet vett föl. VIII. Bonifácz pápa, a tapasztaláson okulva, nem várt eredményt IV. István buzgalmától az eretnekség kiirtására, sőt saját igazhitűsége is gyanúba esett. A pápa azért körülnézett világi segély után. A beavatkozásra alkalmat adtak azon zavarok, melyek támadtak, midőn Milutin Uros szerb király, fellázadt természetes fia ellen kénytelen volt fegyvert ragadni Brebiri Pál 1301. vagy 1302. évben ráütött Szerbiára, és a szerb sereget megvervén, Boszniából kiüzte. Megakará hóditani a tartományt nemcsak a Drina vizéig, hanem az azon túl eső földet Ráczországot is. Tervei Zenta meghóditására is ki-

---

[1]) Igy magyarázza Du Fresne i. h. IV. László király 1280. évi levelének azon helyét, mely a boszniai herczegségben és püspökmegyében elharapódzott eretnekségről szól. (Fejér V. 3. k. 35. lap.) Du Fresne azonban hibásan Tamás spalatói főesperesre hivatkozik, Rajnald helyett.

[2]) Farlati ugyanazt irja, (IV. 55. l.) hogy Béla és László távolléte miatt a katholika vallás sokat szenvedett, — de ebből nem lehet annyit következtetni, mint Engel.

[3]) Wenzel: Árpádkori Uj Okm V. 46. l.

terjeszkedtek, de a dalmát városok részvétlensége miatt ezekről lemondani lévén kénytelen, megelégedett Bosznia visszafoglalásával. Róbert Károly király ezt neki jutalmul a báni méltósággal, családjára szóló örökösödési joggal engedé át. [1])

Ennélfogva Pál bán már 1303. évben »Banus Croatorum et Dominus Bosnae« czimmel élt, fia Mladin pedig »secundus bosnensis banus«-nak nevezte magát, [2]) sőt egy 1318. évi oklevélben, melynek eredetije a terzati ferenczek kolostorában van, egyúttal terrae Hlm dominus generalis.

Ugy látszik azonban, hogy a király első elhatározása ingadozásoktól nem vala ment. Legalább Ugrin királyi tárnokmester szintén Boszna urának nevezé magát, [3]) kit pedig tárnokmesteri hivatalában 1307—1309. évekből ismerjük.

Mladin szereplése tartott 1322. évig, a midőn R. Károly parancsára letétetett és elfogatott. Ez által a magyar bánság Boszniában megint megszűnt.

Utódja lett István, ki Róbert Károly rokona volt, mindketten a lengyel királyi házból vevén feleségüket. István bán a magyar király hübéres fejedelme volt, fia István 1326. évben ily czimmel élt: »Bosznia, Usora, Sala és több más hely ura, valamint chelmi gróf stb.« Az ő igazhitűsége a pápának gyanús volt, a miért is a tinnini, a corbaviai, és segniai grófok és más horvát urak az ő ellensúlyozására felszólíttattak.

Az ő leánya, a budai és visegrádi udvarban fölnevelt Erzsébet, később Nagy Lajos király nejévé lett. István bán 1357. évben meghalálozván, apósa Lajos király Bosznia birtokát Twartkora, az elhunytnak öcscse Vladiszlávnak fiára ruházta át, sőt királyi czimmel is díszítette fel őt. Királylyá 1376. évben [4]) koronáztatta magát. Uralma ellen felzendült Klusics Pál, ki állitólag a Kotroman családból való volt. Twartko őt Usorában seregével felkereste, Usorát elfoglalta és Pált elfogván, élte fogytáig fogva tartá.

Habár Nagy Lajos beleegyezett Twartko királyi czímébe,

---

[1]) Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek. 108—110. l.

[2]) Lucius apud Schwandtner III. 412. l.

[3]) Év nélkűli levele, a Hazai Okmánytárban VII. 340. l.

[4]) Du Fresne-nél hibásan 1366. év (i. h. 120. l.)

a felségi hatalmat Boszniában mégis megtartá magának, azért a pápák mindig hozzáfordúltak, valahányszor a bosniai eretnekség ellen az ő hatalmára és tekintélyére szükség volt.

Twartko, ki Nagy Lajos kegyét oly bő mértékben érezte, ennek utódai ellen, kik az ő rokonai is voltak, hálátlanúl viselte magát. Nyomban Nagy Lajos halála után a chulmi grófságot, melyet a király, mint Erzsébet királyné jogához tartozót, tőle elvett, elfoglalta; aztán a lázadó horvátokhoz csatlakozott, azokat pénzzel és harczosokkal segítette, utóbb a zavarokba személyesen belevegyűlvén, 1389. év őszén, Zára kivételével, egész Dalmatiát elfoglalta, s ezentúl a tengermellék királyának czímezte magát. Mind a mellett ő és utódjai a magyar király fensőségét elismerték.

Twartkonak 1391. márczius 23-án bekövetkezett halála után, Dabissa lett utódja a királyi méltóságban, ki miután a Garai testvérek és Maróthy János a horvát lázadókat leverték, Zsigmond királynak hűséget esküdött. Ennek daczára a belső béke helyre nem állott és Zsigmond csakhamar hirét hallotta oly terveknek, melyek szerint az elégedetlenek, Mária királyné halála után a trónra nápolyi Lászlót akarják meghivni. A következményeknek elejét veendő, Zsigmond Dabissával Diakováron találkozott és ott a két király szoros szövetséget kötött, és megállapíttatott, hogy Bosnia Dabissa halála után ismét Zsigmondra szálljon.

Az utóbbi 1394. évben Diakováron kelt levelében Dabissa Istvánról mint kedves testvéréről szól, és a boszniai urakat tudósítja, hogy Dabissa halála után ismét Zsigmondot természetes uroknak kötelesek tartani. Dabissa, mint király, somogyi főispán is volt.[1]) Halála után ennek törvénytelen fia Twartko Szurus kiáltatott ki boszniai királynak, azonban Osztoja (Krisztics) el nem ismervén születési jogát, Boszniának nagy részét elfoglalta. A tulsó részen Twartko Szurus mellett Hervoja vajda izgatott az országban, és hogy annak uralmára kerülhessen, a törökökkel is szövetkezett. Zsigmond király 1398. június 2-án Posegavárból kelt levelével segítséget igér Hervoja ellen, és a

---

[1]) Halála után 1395. évben Zsigmond király Kanisay Istvánt nevezte ki somogyi főispánnak. (Fejér X. 2. k. 276. l.)

dalmatákat felszólítja, hogy a ballistariusokat mind Dubicza felé irányozzák. Nevezett Hervoja 1401. évben magát Bosznia fővajdájának, valamint (nápolyi) László és Osztója királyok helytartójának — vicarius generalis — nevezi, és különösen a jaderaiakat felhivja, hogy László király mellett halálig álljanak. A belviszályban Twarkonak sikerült fölülkerekedni, Osztoja azért Zsigmondhoz folyamodott s neki hűséget igérvén, 1404. évben Maróthy János macsói bán által a fejedelemségbe bevezettetett.

Az ország azonban Twartko és Hervoja által még mindig nyugtalaníttatott, — ezek nemcsak a törökkel szövetkeztek, hanem nápolyi Lászlóval is folytonos összeköttetésben álltak. Zsigmond király csak az erélyben látott menekvést és azért háborúra határozta el magát, melyet 1408. évben csakugyan szerencsés eredménynyel befejezett. Twartkonak több vára elfoglaltatott, ő maga pedig fogságba esvén, Budára vitetett.

Osztoja (Krisztics) sok hibát követvén el, a bosnyákok ellene fellázadtak, és 1415. évben Osztoja Istvánt választották királyúl. Ez alatt Twartko Szurus visszanyervén szabadságát,[1]) Bosznia egy részébe behelyezkedett és Istvánnal (Osztoja) szövetkezett Osztoja (Krisztics) ellen. A két párt több csatát vivott egymással, végre egyezség jött létre oly alapon, hogy Bosznia több tartományra felosztatván, azokat István, Osztoja és Twartko külön-külön királyi czímen kormányozzák. Az egyezség létrejött 1422. évben, mire nem sokára István meghalt. Osztoja 1435, Twarko 1443. évben fejezte be életét. [2])

Az utánok következő István Tamás nem a magyar király adományából nyerte a boszniai király czímét, hanem a bosnyákok felkiáltása tette királylyá, és őt Hunyadi János már csak szövetkezés által birhatta a magyar korona iránti némi engedelmességre. Ily szövetség 1443. június 3-án jött létre, melyben I. Ulászló iránt hűségre és évenkint 3000 arany fizetésére kötelezte magát. István Tamás az 1458. év végén Szegeden

---

[1]) Az 1412. évi budai fejedelmi congressuson részt vett, mint Bosznia királya.

[2]) Du Fresne: Illyricum vetus et novum 121. l.

megnyitott országgyűlésen személyesen kérte Szerbiát magának adatni, és egy országgyűlési végzeményben neki csakugyan Szerbiának nagyobb része, természetes fiának, Thomassevics Istvánnak pedig Szendrő és vidéke, mint Magyarországhoz tartozó védtartomány adatott. Mátyás király az 1459. év jan. 5-én elejébe terjesztett végzéseket mind jóvá hagyta. [1]) Tamás István, ki már 1443. évben fenhéjázó czímekkel élt (Nos Stephanus D. G. Rasciae, Serviae, Bosnensium seu Illyricorum, Primordiae, partium Dalmatiae, Corbaviae etc. rex) és egész végig megtartá, rögtön pályájának határára ért. A törökök Szerbiába előnyomulván, mindenütt maguk a ráczok által segíttettek. Ők nyitották ki Szendrő kapuit is a zultánnak. Thomassevics István igy kiszorítva lévén országából, apjához vonta meg magát, és hogy országát örökölhesse, azt 1459. év elején megfojtotta. [2]) Ezen tette után még azon szemtelenségre is vetemedett, hogy Mantuában a római kath. hit mellett szerzett érdemei tekintetéből, követei által a bosniai királyságban a pápa általi megerősittetését és ünnepélyes megkoronáztatását sürgette. Ennek azonban a magyar követek, Magyarország véduri jogainak sértetlen fentartása tekintetéből, ellentmondottak, és igy az apagyilkos szándékát meghiusították. Azonban, mint az 1464. évi országgyűlési tanácskozásokból kitünik, Thomassevics kérelmét a pápánál megújitotta, ki már-már kész volt azt teljesíteni, midőn Mátyás király, hivatkozván fenhatósági jogára, azt ismét meghiusítá.

Midőn Mátyás király meggyőződött, hogy Thomassevics István a törökkel egyetért, őt fejedelemségéről le akarta tenni, de a pápa közbenjárására, és mert követei által 1462. évben az ország rendei előtt hűséget esküdött a magyar koronának, és ünnepélyesen megigérte, hogy a magyar királyt a törökök ellen mind pénzzel, mind fegyverrel segítendi, s a Száva mentén fekvő várait a király rendelkezésére bocsátja: fejedelemségében meghagyatott.

---

[1]) Teleki: Hunyadiak kora. III. 114—116. l.

[2]) Legkorábbi ismert levele, melyben magát boszniai királynak czímezi, 1459. jún. 3. kelt. Engel tehát midőn azt irja, hogy Tamás István 1460. évben saját emberei által megöletett, az időre és a bűntevőre nézve nem jól van tájékozva. (Gesch. v. Bosnien 142. l.)

Thomassevics ezek után a töröknek az eddig fizetett adót megtagadta. Mahomed zultán 1463. év június havában nagy gyorsasággal Bosniába rontott, azt elfoglalta és Thomassevicsot Kliucs várában a Szanna vizénél körűlfogta. A török a fejedelmet, kinek személyes sértetlenséget biztosított, miután ez minden várát kezére bocsátotta, lefejeztette.

Az utolsó hűbéres boszniai király bukása után kezdődnek a nagyszerű harczok Bosniáért a törökök és Magyarország közt. Mátyás király még 1463. év szeptember havában Bosznia visszavételére sietett, és miután Jajczát három havi ostrom után hatalmába ejté, rövid idő alatt majdnem az egész tartományt visszafoglalta. A király Jajcza védelmét Székely János kapitányra bizván, Zápolyai Imre horvát-dalmát bánt pedig Bosznia kormányzójává kinevezvén, 1464. február közepén diadalmasan tért vissza Budára.

De távozása előtt még Kosarics István herczegovinai fejedelem fiát Lászlót jutalmazta. Ez ugyanis nemcsak Herczegovinát védte a törökök ellen, hanem a magyar sereghez csatlakozott s ennek útvezetője volt. A király őt ezért a magyar zászlósok közé vette fel, s miután a szent korona iránt engedelmességet fogadott s magát segédsereg állítására kötelezte, őt birtokaiban megerősítette s neki egész Rámát Prozor várával együtt adományozta, oly jogokkal, a minőkkel azt azelőtt a boszniai királyok birták,[1]) Bosznia tehát és Ráma akkor már nem volt többé azonos tartomány. László vajda kiváltságai fiára, ki comes Balsa-nak neveztetik, is szólnak.

Mahomed zultán Jaicza elesteért haragra gyuladt, és még 1464. év tavaszán ujra Boszniának fordúlt, hogy Jajczát visszavehesse. A zultán minden erejét megfeszítette, de Mátyás is, tudván, mily nagy érdekek forognak koczkán, be nem várva a külföld által igért segélyt, sietett a török hatalommal szembeszállani. A zultán, az ifju király jövetelének hirére, Jajcza ostromával felhagyott és nagy sietséggel visszavonult. A király harcz nélkűl lett ismét Boszniának ura.

---

[1]) A király adománylevele Jaiczán kelt 1463. deczember 6-án. Az érdekes oklevelet közli Fejér: Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae etc. cum regno Hungariae nexu 67. l.

Zápolyai Imre, az ország volt kincstárnoka, 1464. évben először Dénes esztergomi érsekbibornok április 3-án és Mátyás királynak április 24-én kelt levelében, valamint az országgyűlési végzeményben április 6-án neveztetik boszniai kormányzónak.

Mátyás király nem volt megelégedve Zápolyai Imre kormányzásával, azért őt 1465. évben Bosznia kormányától elmozdította és a tartomány egyelőre a macsói bánnak, Ujlaki Miklósnak rendeltetett alá. [1]) Ez a Hunyadi háznak igen hű embere lévén, Mátyás király őt 1472. évben Bosznia királyává nevezte ki, [2]) a mely méltóságában roppant gazdagságával kellő fényt tudott kifejteni. Ujlaki Miklós még 1475. évben is viselte a királyi koronát. [3]) Az ő halála után (1477.) Bosznia ismét magyar bánsággá alakíttatott át.

A Bosznia birtokára mindig visszavágyó törökökkel Zápolyai István és Geréb Péter gyakran harczoltak. Mátyás király is 1479. évben hozzájok csatlakozván, Jajczán túl a grebeni mezőkön szállott táborba, s onnan kiküldött hadosztálya Verbászt a törököktől visszavette s a törökök által birt boszniai és herczegovinai országrészeket feldulatta.

Ugyanekkor Herczegovina nehány erődjében magyar őrséget hagyott hátra, de kisérlete e tartományt ismét viszonyba hozni a magyar koronával, lehetetlenné vált a Frigyes császár ellen viselt háború miatt.

A béke Frigyes császár és Mátyás király közt helyreállott 1487. évben és ez alkalommmal a béke kezességére, a szerződők kivánságára, vállalkoztak Corvin János herczeg, a dalmát-horvát bán, a szerb despota, a boszniai bán, és mások.

---

[1]) De ez valószinűleg csak 1467. év után történt, mert Mátyás királynak ez évi levelében laki Thuz János Dalmatia, Horvátország, Bosznia és egész Slavonia bánjának neveztetik.

[2]) Komlóssy Ferencz azt irja, hogy Zápolyai Imre még 1471. évben volt boszniai kormányzó, és hogy Ujlaki már ugyanez évben lett volna boszniai királylyá. (Bosznia és Herczegovina II. f. 91. l.) Egyik adatot sem találtam igazolva.

[3]) Cornay István németujvári várnagy egy 1475. évi levelében, melyet Mátyás király 1486. évben átirt, azt jegyzi föl, hogy Nicolaus dei gratia Rex Bosnae, neki Szigliget várát elzálogosította 1500 aranyért. (Oklevél a bécsi állami titk. levéltárban.)

Herczegovina még 1483. év tavaszán ment veszendőbe, midőn a törökök e tartományra rácsapván, annak fejedelmeit, Kosarics fiait elűzték.

Mátyás király halála után Magyarország támadó háborúra már alig vala képes. Harczosainak vitézsége még mindig a régi volt, de a budai felsőbb körökben szintugy fogyott a politikai belátás, a viszonyok helyes ismeretével párosúlt hazafiság, a mily mértékben emelkedett folyton folyvást a mohamedán faj hódító hatalma. Még a XV. század végén a törökök nem igen terjeszkedtek Sarajevón túl. Mutatja ezt az 1503. évben Magyarország és a törökök közt létrejött békekötés, a melyben következő erősségek, u. m. Jaicza, Imoski, Prolasacz, Ljubuski, Mostar, Pocsitelj, Blagaj, Prozor, Livno, Vienacz, Komotin, Vratnik, Travnik, Novi, Kliucs, Doboj, Maglaj, Dubrovnik (Sarajevotól csak 6 órányira) és Zwornik Magyarország birtokáúl elismertetnek.

Ujlaki Lőrincz, Miklós fia, még 1519. és 1520. években boszniai herczegnek neveztetik.

A vérrel áztatott boszniai földön még egyszer fénylett a magyarok harczi vitézsége, midőn II. Szulejman 1524. évben 20,000-nyi sereggel Jaiczát körűltáborolta. Frangepán Kristóf, a fölmentő had fővezére, és vele a horvát bánok: Batthyány Ferencz és Karlovicz Ferencz a törököt innét nagy vereséggel visszaüzték.

A mohácsi csata nem legszomorúbb következménye volt, hogy Bosznia és Herczegovina viszonya Magyarországhoz megszűnt.

A török uralom ideje alatt Bosznia volt azon borzasztó rabló és pusztító hadjáratoknak és becsapásoknak fészke, melyek Horvátországot, Karinthiát, Krajnát, Stájorországot, Friault romhalmazzá dönték, és még mélyen Olaszországba is terjeszkedtek. Sok kitünő hadvezér került innét ki és lett a kereszténység ostora.

Ez állapot csak akkor kezdett enyhülni és jobbra fordúlni, midőn a mohamedan birodalom maga kezdett hanyatlani. Az első támadó háboru élére Lajos bádeni határgróf állott 1688. évben, ki sokszoros győzelem után, melyet Magyarországon a törökön nyert, Boszniába bevonult és Zwornik, Jassenovacz,

Gradiska, Kazava, Breske és Banyaluka várakat rohammal bevevén, a tartomány egész éjszaki részét hatalma alá hajtá.

A következő évben a brodi várparancsnok a zworniki szandsákbéget verte meg Tuslánál, gróf Draskovics bán pedig egy 50,000-nyi török sereget egész Kosztajniczánál szalasztott meg.

Gr. Batthyány Ádám bán 1693. évben Vranogracz, Kladus és Todorovo erősített helyeket foglalta el és azzal minden tartományt az Unnáig.

A végcsapást azonban Savojai Jenő herczeg mérte a törökre, ki 1697. évben, alig egy hónappal a zentai csata után, Bród mellett a Száván átkelt és a Bosnavölgyben ellenállhatlanúl előnyomúlt. Ez alkalommal Doboj, Maglaj, Sepcze és Vranduk palánkjait és várait elfoglalta; és magát Sarajevót támadta meg. Ennek vára azonban hosszasabb ellenállásra képesnek mutatkozván, és tekintve a közeledő téli időszakot, Jenő herczeg 20 napi hadjárat után a Száván visszavonult.

Az ismételt vállalatoknak Bosznia ellen a karloviczi béke vetett végett 1699. évben, melyben az ország déli határa a Száva és Unnáig előre tolatott.

A XVIII. század második tizedében a török hadakon nyert győzelmek felszabadíták a temesi vidéket és Oláhországot az Oltig, és Szerbia nagy részét szerezték meg a habsburgi dinastiának. Ezeknek birtokát a paszaroviczi béke 1718. évben biztosította. Boszniára nézve csak annyi vonatkozás történik itt, hogy az ország határa 2—3 órai távolságra beljebb tétetett a Száva és Unna partján; ez előnyomulás 1739. évben a belgrádi békében ismét feladatott.

Loudon tábornok 1790. évben ujra győzelemmel hordozta a császári fegyvereket Szerbiában, de Boszniában is elfoglalta Dreznik, Csettin, Novi, Dubicza és Gradiska várakat — mind e foglalásokat abba kellett hagyni, mert a birodalom minden hadierejét összeszedte a franczia forradalom ellen. A sisztovi béke 1791. évben Boszniát azon határokkal látta el, melyek mai napig fennállnak.

Mélyen a XIX. század második felében Bosznia újra összeszövődik Magyarország történetével. Az 1878. évi invasionak tanúi, részesei mi magunk vagyunk, — a jelen nemze-

dék most kétségtelenül jobban van érdekelve ez országnak jövője, mint története által.

Fiume. A külföld, Kálmán király hódításai után, a dalmát ádriai partokat magyar partoknak tekintette, a miért is VII. Lajos franczia király és aquitaniai herczeg 1147. évben a szent-dénesi apáthoz intézett levelében mondja: »Magyarország tengeri réveiből irunk neked.« [1]) Századok hibája e tekintetben nagyon módosítá a nézeteket, a mint ezt *Fiume* története tanúsítja. E történet számunkra nem a régi Liburniával kezdődik, hanem 1193. évben, midőn III. Béla Modrus megyét, és 1223. évben, midőn II. András Vinodol megyét adományozta a Frangepánoknak, kik ez által a tengerpart uraivá lettek; azóta Fiume is elismerte a Frangepán családot urául. IV. Béla 1260. évi levelében, melylyel a Vinodolra vonatkozó adományt megerősíti, a Rika patak és Ricina királyi csermely említtetnek, — e neveket hangoztatja a mai helyirat is, mert Fiumének horvát neve Rieka, a Fiumara (a régi Tarsia) patak neve pedig Rjecsina. A latin oklevelek más neveket is tudnak. Így 1338. év táján locus Fluminis, terra et castrum Fluminis, Vitopolis, máskor terra Fluminio, Flumen sancti Viti, német forrásokban: St. Veit am Flaum. Verancsics Mihálynak 1567. évben útlevél adatik, hogy mehessen »auf S. Veit am Phlaum.« A XVI. századi magyar törvényekben is: Rieka, csak a XVIII. században jött az olasz Fiume, általános használatba.

E város birtoklása heves viszály oka volt a Frangepánok és Duino istriai gróf közt; az utóbbi valóban Fiume urává lett 1312. év körűl, de már 1338. évben ismét a Frangepánokat találjuk a város birtokában, a nélkül, hogy ez által a régi viszály megszűnt volna. Henrik karinthiai herczeg 1335. évben gyermektelenül meghalván, Karinthia, Krajna és a vend határvidék az osztrák és stajer herczegek osztályrészeül esett, és ez alkalommal Fiume, mint ez osztalék része fordúl elő, [2]) két-

---

[1]) Duchesne: Historiae Francorum scriptores coaetanei IV. köt. 494. l. Wenzel: Árp. Uj Okmtár. I. 59. Kukuljevics: Cod. dipl. II. 40. l.

[2]) Merian: Topographie der österreichischen Provinzen. Frankfurt 1649.

ségkivül azért, mert 1335. évben még Duino gróf, Istriának egyik főnemese, tartotta e várost keze alatt. Végre a két viszálykodó fél közt egyezség jött létre 1365. évben, mely által Frangepán István és János (comites Vegliae, Modrus atque Gracehe) Duino Hugo grófnak Fiumét és a hozzá tartozó területet, azon jogokkal, melyekkel azt Frangepán Bertalan után birták, örök időre *visszaadják*.[1])

Midőn Randeck Markard aquilejai patriarcha 1367. évben Duinot némely istriai helységek birtokába igtatta, ez utóbbinak neve Duimo di S. Vito del Fiume, ki egyúttal az aquilejai egyház vazallusának mondatik.[2]) Nagy Lajos király győzelmei a velenczei köztársaságot az 1381. évi turini békekötésre kényszerítette. Ennek egyik pontja szerint a köztársaság kénytelen volt egész Dalmátiáról lemondani, és pedig a Quarnero közepétől, egész Durazzo határáig, a mely tartományok t. i., mint a békeszerződés mondja, régi időktől fogva Magyarországhoz és a magyar korona jogához tartoznak.[3]) Bizonyos e szerint, hogy Fiume ez alkalommal Magyarországhoz visszakerült.

A duinoi grófok családja kihalt 1399. évben, utolsó férfi sarjadéka Ugolino csak egyetlen leányt, Katalint hagyta hátra, kit Raimbert walsee-i gróf (comites de Valsa) vett feleségül. Szerződések alapján, melyek 1361—1394. évek közt létrejöttek, a Habsburgok e tartományok fölött is nyertek fensőséget, mire Vilmos főherczeg a maga főkamarásának: Walsee Rudolfnak, Duino urainak czímerét minden joggal és kiváltságokkal együtt engedélyezte. Walsee Rudolf a duinói várat, testvére Rambert pedig, Ugolino veje, a polai püspök, mint Vilmos főherczeg meghatalmazottja kezéből 1400. évben Fiume városát kapta, Castua, Veprinac és Moscsenice, azaz a monte

---

[1]) Fejér: IX. 3. k. 518. lap. A nevezett Hugo még 1383. év végén Treviso kapitánya; 1386. évben a krajnai tartomány kapitányának neveztetik.

[2]) Franceschi: L' Istria note storiche, 197. l.

[3]) Magyar Történelmi Tár XI. köt. 19. lap. Diplomaciai Emlékek az Anjou-korból III. 439. 440. l. E béke megtartására, melynek egyik alkudozója Pál zágrábi püspök volt, Zsigmond király esküvel kötelezte magát 1387. évben.

maggiore inneni tengerparttal együtt. Némely iró szerint Fiume a XIV. század közepe táján került Krajnához, midőn III. Lipót osztrák herczeg (elesett a sempachi csatában 1386. júl. 9-én) a mitterburgi grófságot, Triest városát és a friauli herczegséget fegyveres erővel foglalta el. E foglalásokról nem szól Dimitz, jeles krajnai történetében. Feltünő az is, hogy midőn 1406. szeptember 2-án az osztrák rendek a Habsburgok déli tartományait Lipót, Ernő és V. Albrecht közt megosztották, Fiuméről semmi szó nincs. Úgy látszik, hogy Krajnához tartozónak tekintetett. Szalay László szerint Fiume a XV. század vége felé már elszakadt a magyar koronától, melyhez három századnál tavább tartozott, »noha koronkint Bizancz és Velencze, s talán, de csak talán, Krain felsőbbsége alá is kerülhetett ideiglen.« (Fiume a magyar országgyülésen 6. lap.) Fiume története mutatja, hogy nagyérdemü történetirónk utóbbi kételye nincs igazolva.

Fiume tehát csak 34 évig volt Duino grófjainak rendes birtokában, a kiktől, mint láttuk, a Walsee családhoz került. Úgy látszik, hogy a Frangepán család azt az állást foglalta el, hogy a Duinoi család kihalása után Fiume birtoklásának amazokhoz kellett volna visszaesni. Egyéb jelenségeken kivül szabad ezt következtetni abból, hogy midőn Frangepán János 1461. évben Veglia szigetet a velenczei köztársaságnak eladta, [1]) ennek azt az ajánlatot is tette, hogy foglalja el Fiumét saját maga számára. Nevezett Frangepán t. i. a köztársaság oltalma alá menekedett, és utóbb át is költözött Velenczébe.

Mind a mellett Fiume a walseei urak birtokában maradt, kik azzal kényök-kedvök szerint intézkedtek. Midőn Robert fiai: Farkas és Rambert 1464. évben az atyai jószágokat maguk közt megosztták, az előbbinek Fiume, Adelsberg Trnavával, Jelsani, Castua, Muda (Klane mellett), valamint Sabinacz, Sz.-Viracz, Veprinacz és Moscsenicze jutott; miből kitünik, hogy akkor Fiuméval a tengerparti Karszt több vidéke

[1]) A velenczei államtanács 1488. évben intézkedéseket tesz a Frangepánok ellen, kik a vegliai sziget elfoglalására készültek. (M. diplomaciai Emlékek Mátyás király korából III. 426. lap.)

egyesíttetett, és hogy a Walseeiak birtokai a trieszti öböltől (Duino) Istrián át a quarneroi öbölig nyúltak.

Következő (1465.) évben Walsee Farkas Fiume, Castua, Veprinacz, Labinacz, Arnberg és Adelsberg birtokokat szerződésileg eladta III. Frigyes császárnak, a miért is 1467. évi velenczei oklevelekben Fiume az osztrák főherczeg tartományának neveztetik. Az emlitett szerződés 1471. évben megújíttatott, 1472. márczius 12-én Rambert eladta Duinot és más birtokait a császárnak, a Walsee család pedig 1491. évben kihalt. [1])

1470. évben 8000 török lovas Boszniából fölkerekedvén, Buccarin, Grobnikon, Klanan, Castelnuovon át Friaulba tört, rabolt és pusztított. Nincs kétség, hogy akkor Fiumét is kelletlenül látogatták. Nem sokára Fiumét német kormány alatt látjuk; mert 1483. évben Rauber Gáspár volt Fiume és Pisino (németül Mitterburg) kapitánya, 1483. július elején és 1484. évben pedig Dürer Boldizsár fiumei kapitány. [2]) Ezek Fiuméban székeltek. Midőn a Velencze, Trieszt és Ausztria közti viszály megszűntetésére az 1486. július 26-án kelt egyezség a császár és Velencze közt létrejött, ennek egyik pontja Rauber Gáspár elmozdítását a trieszti kapitányságról határozta; ebből kitűnik, hogy Trieszt és Fiume ugyanazon fejedelem alá tartozott. Frigyes császár még 1489. évben parancsot intéz Rauber Gáspárhoz, mint Adelsberg, Fiume és Duimo (Tybein) kapitányához. Terzat azonban Magyarország földjén feküdt. A már nevezett Dürer Boldizsár 1490. évben szintén trieszti kapitány. 1494. évben Fiume kormányzója Don Tommaso.

A Frangepánok, kik jogaikat Fiuméra ismételve sértve látták, háborúba keveredtek Frigyes császárral, ösztönözve az akkor a császár és Mátyás király közt fenforgó viszályok által is. Frigyes császár a tengerparti Terzat várat elfoglalta, 1487. évben Triesztből 200 harczost rendelvén oda e czélra. E várat utóbb Miksa király, 1492. január 2-án kelt oklevelével II. Ulászlónak visszaadta, és ez által a Frangepánok újra e

[1]) Fiume nevezetességei közé számíttatik a Walsee grófok által alapított coenobium eremitarum S. Augustini. A terzati kastélyt 1470. évben Frangepán Márton birta.

[2]) Franceschi: L' Istria 266. 267. lap.

vár birtokába jöttek. Fiume azonban az 1479. deczember 18-i gráczi szerződés értelmében ténylegesen az osztrák főherczegek kezében maradt.

A velenczei köztársaság az osztrák herczeget rövid időre kiszorítá Fiume birtokából. Midőn ugyanis 1508. év elején a köztársaság és I. Miksa császár közt a háború kitört, Navagiero velenczei kapitány Alamissáról május 26-án gályájával Fiume előtt megjelent és a várost átadásra kényszeríté. Rauber János császári kapitány 250 emberből álló csapatjával Laibachba kivonúlt. Két nappal utóbb a terzati vár is átadta magát a velenczeieknek, mire aztán Castua, Moscsenicse, Cersam (Chersano), Brzec, Lovrana, Villanuova és Lupoglava is magukat megadták az istriai partnak a monte maggiore alatti oldalán.[1]) Tersat elestét nem nézte nyugodtan Both András horvát bán, ki midőn a vár visszaadását hiában követelte, Frangepán Bernardinnal egyesült, és 1509. június havában Fiume ellen indúlt, honnan a velenczeieket kiűzte. A megszállás azonban nem tartott soká, mert a velenczeiek Trevisan Angelo alatt 15 gályával visszajövén, 2500 embert kiszállítottak, és az erősen ellentálló várost 1509. október 2-án megtámadták és feldúlták. Ez évben vitték a velenczeiek magukkal a város ironyait. Both András bán ezután is folytonosan nyugtalanítá a velenczeieket, és ezek nem sokára Fiumét ismét elveszték, bár nem tudjuk, mily módon történt ez. Bizonyos, hogy Fiume 1511. szeptember 7-ke előtt már nem volt II. Ulászló király hatalmában, hanem hogy azt Miksa császár bírta, kinél ez ama fegyverszünet után is meghagyatott, mely 1512. április 6-án közte és a velenczei köztársaság közt köttetett.

V. Károly császár és testvére Ferdinánd főherczeg Wormsban 1521. április 28-án az első osztályszerződést kötötték egymással, melynek értelmében V. Károly április 29-én Ferdinándnak Alsó- és Felső-Ausztriát, Stájorországot, Ka-

[1]) Olvassuk, hogy az 1508. évben kitört háború alkalmával Alviano Bertalan Istriába betört, azt elfoglalta és azzal együtt Fiumét és környékét. A velenczei köztársaság itt azonnal szervezte a közigazgatást és Fiuménak alárendelte Terzat, Castua, Veprinacz, Moscsenicza, Laurana, Bersez, Gotnich és Klana helységeket; augusztus havában Querini Jeromos neveztetett ki fiumei proveditore-nak.

rinthiát és Krajnát átengedte, magának Friault, Görzöt, Gradiskát, Maranót, Triesztet, Fiumét, Pisino vidékét, a vend határgrófságot [1]) és Isztriát megtartván, a mely részeket a császár tartománynyá akart egyesíteni, és spanyol álladalmának olasz részéhez, t. i. Nápolyhoz és Milanóhoz kapcsolni. E terv a krajnai rendek ellentállásán szenvedett hajótörést, mert midőn Ferdinánd főherczeg azokat 1521. június 15-ére Laibachba meghivta, hogy hódolatukat fogadja, ezek erélyesen követelték az elszakadt részek visszakeblezését, és csak ennek teljesítése esetében igértek engedelmességet. Ez okból 1522. jan. 30-án a császár és Ferdinánd közt egy új osztály állapíttatott meg, melyben az Olaszországhoz csatolni szándékolt tartományok Ausztriának visszaadattak. [2])

Szalay László az 1521. évi osztályra hivatkozva, ebből azt következteti, hogy Fiume akkor önmagát kormányzó önálló terület volt, Krajntól épen úgy elkülönített, mint Horvátországtól, melynek véghelyei szintén már e tájban, noha nem mint örökség, kerültek Ferdinánd kezébe, s mely felé a Rechina vizén kivül még a Babinopoleig terjedett kőfal is határúl szolgált a fiumei területnek. A jeles történetíró még az idézett tartományok sorozatából is érvet merít nézetének igazolására. [3])

Sajnálom, hogy Szalayval nem lehetek egy véleményen, mert hogy Fiume a karszti, metlingi, mitterburgi, gradiskai, maranói uradalmak társaságában neveztetik, azt én nem tekinthetem önállóságának bizonyítványául.

Fiume közigazgatásának alapját ama statutumok képezték, melyeket Ferdinánd 1530. július 23-án megerősített. Szalay ezt is a maga állítása mellett hozza fel, és itt egy horvát iróval is találkozik, ki azt állítja, hogy Fiume és területe sem Isztriába, sem Krajnába nem volt bekebelezve, hanem, hogy

---

[1]) A vend határgrófság, avagy vindische Mark (marchia slavonica) onnan kapta nevét, mert Slavoniával, azaz: a XIX. századbeli Horvátországgal volt határos. A vend határgrófság 1374. évben Krajnával egyesíttetett.

[2]) Valvasor; Dimitz: Geschichte Krains II. 102. 103. l. Franceschi: L' Istria 394. 395. l.

[3]) Fiume a magyar országgyűlésen 6. lap.

külön álló municipium volt, melyben a kir. kapitány, kit a király nevezett ki, képviselte a fejedelmet.[1]) De miután a fiumei kapitány csak a gráczi osztrák kormány útján fordúlhatott a fejedelemhez, a fiumei önállóság csak olyan volt, mint akármelyik magyar vármegyéé, a mely a helytartótanács, avagy a minisztérium útján a királyhoz fordúlhatott.

A XVI. század folyamában Jurisics György 1529., Zara Jeromos 1534—1539., Barbo Ferencz 1563., Attems Leonard 1579. évben volt fiumei kapitány. Midőn az uszkokok féktelenségei Fiume és Segnia kereskedésének és közvagyonának sok kárt okoztak, az osztrák főherczeg (1576.) biztosokat küldött oda a bajok orvoslására. A politikai viszonyok is a tengerparti városokra érzékeny csapásokat hoztak. Bembo János velenczei tengernagy 1596. évben Fiumét, Buccarit és Triesztet ostromolta, 1599. április 14. és 15-én a velenczeiek ismét ágyúztatták Fiumét.

A mi a város hovátartozandóságát illeti, erre nézve Stobaeus György püspök és alsó-ausztriai helytartó a XVI. század végén azt írja, hogy az osztrák német tartományok: Krajna, Stiria és Karinthia, az olasz tartományok pedig ezek: Görz és Gradisca comitatus, Duimo, Fiume, Trieszt stb. A mult századi munkák is oda nyilatkoznak, hogy Fiume azelőtt Krajnához tartozott, de a krajnai rendek már 1684. évben nem ismerték el azt a tartomány tagjául.[2]) A várost és kerületét akkor a fejedelem által kinevezett kapitány kormányozta, ki a trieszti Intendanza-nak volt alárendelve.[3])

Ebből kitűnik, hogy Fiume a XVI. és XVII. században sem Magyarországhoz, sem Horvátországhoz nem tartozott, hanem hogy mint az osztrák tartományok kiegészítő részét kormányozták; Magyarországnak ez időben semmi közvetlen befolyása nem volt Fiuméra, mint az 1647: 50. és 1649: 32. törvényczikkek mutatják, melyekben a rendek a Fiume felé elő-

[1]) Rački: Fiume gegenüber von Croatien 7. lap.

[2]) Mindamellett, figyelmesekké lévén az 1791. évi magyar országgyűlés 61-ik czikke által, ugyanez év szeptember 2-án fölterjesztést tettek a császárhoz, melyben előadták, hogy Fiume egykor a krajnai herczegséghez tartozott.

[3]) Büsching: Erdbeschreibung. 1786. év, XV. köt. 298. lap.

fordúló határvillongások megszűntetését és azt kérik, hogy Terzatot a Frangepán családnak és így az országnak visszaadják; nem bír tehát nagy jelentőséggel a Szalay László által fölhozott ama tény, mintha Fiume mint önálló kormányterület mutatta volna be hódolatát III. Károlynak, midőn ez személyesen jelent meg a quarneroi partokon. Igen jól tudjuk, hogy e század ötvenes éveiben a vármegyék hasonlókép juttatták hódolatukat a trónhoz, a nélkül, hogy ezért a vármegyéket külön tartományoknak tekintenők. [1])

Véleménye mellett fölhozza Szalay László azt is, hogy Fiume 1725.[2]) november 29-én a sanctio pragmaticát mint önálló kormányterület irta alá. Ennek már volna jelentősége, de itt nem kell felejteni, hogy Fiume még csak egy pár nappal az előtt, t. i. november 19-én szabad kikötőnek nyilváníttatott,[3]) és így czélszerűnek lehetett tekinteni Fiume hozzájárulását a nagy alaptörvényhez [4]) megkivánni, melyet a monarchia nagy királyságai és tartományai már jóval előbb elfogadtak. De az elfogadás módja tanúsítja, hogy a sanctio pragmatica Fiuméra nézve nem volt kétoldalú szerződés közte és a korona közt, melynek létrejövetelére amaz befolyt volna. A császár a trónörökösödésről szóló családi statutumot a csehországi egeri kerület képviseletének is megküldte, és megküldte azt Trieszt és Fiume városának is. A császár Fiume városi tanácsának 1720. június 8-kán a pragmatica sanctiót csak »tudtul adá«, a tanács október 9-én azt elfogadta, és erről jelentést tett a belső-ausztriai kormánynak, a mire semmi szükség nem lett volna, ha Fiume különálló terűletet képez. Fiume erre meghagyást vett, hogy a pragmatica sanctio elfogadását közokiratiba igtassa be. Az okiratot a korona által erre kiküldött

[1]) III. Károly 1723. június 12-én a vármegyékhez egyenkint rendeletet intézett a vallás dolgában. E rendelet szétküldése meg lett akadályozva, nem formája, de tartalma miatt.

[2]) Szalaynál toll- vagy sajtóhibából 1728. év nov. 25-én, Botkánál pedig e nap 1725. november 29-ke.

[3]) Így Engel. Rački ellenben írja, hogy Trieszt és Fiume 1717. június 2-án lettek szabad kikötők.

[4]) Révész Imre az 1861. május 31-én tartott országgyűlési beszédében az úgynevezett sanctio pragmatica államjogi természetét fejtegette.

közjegyző szerkesztette, és ennek eredetije a többi közjegyzői iratokkal együtt — mint a gráczi kormány egy 1725. okt. 8-án kelt jelentéséből kitűnik — Bécsbe volt küldendő. Ezek után gróf Petazzi Adelmo, Fiume császári kapitánya azt az utasitást kapta, hogy az illető irományokat, valamint a fiumei iparosok és czéh-testületek jegyzékét terjeszsze föl. Ily előzmények után gyülekezett a városi tanács november 29-én, a mely alkalommal a kapitány, a város birája és 28 tanácsos a trón-örökösödés rendét elismerő instrumentum publicum-ot aláirták.

Miért nem idézte Szalay azt a tényt is, hogy Fiume nem csak akkor, hanem már 1631. márczius 11-én III. Ferdinándhoz, 1651. július 26-án IV. Ferdinándhoz külön hódolattal közeledett. Nincs kétség. hogy e tények némi nehézséget okoznak azokra nézve, kik Fiume különállását tagadják, azonban az Ádria keleti partjainak országai nem hemzsegnek-e a történeti excentricitásoktól? Másról hallgatván, csak azt említem hogy ottani dynasták, városok és egyéb communitások majd egymással, majd idegen hatalmakkal szövetkeznek, a nélkül, hogy az ország törvényes fejedelme erre beleegyezését adná, szövetkeznek sokszor az ország ellenségével, példáúl Velenczével, háborúba keverednek önhatalmilag, eladják, árúba bocsátják az ország birtokát, követségeket küldenek és fogadnak, sőt gyakran más souverainitás alá adják magukat.

A fiumei önállóságnak semmi nyoma még akkor, midőn II. András Vinodolt a Frangepánoknak adományozta, és a későbbi királyok ez adományt megerősítették. Tudjuk, hogy Pisino comitatus (Mitterburg) 1597. év táján oly közigazgatást kivánt, mint a milyennel bírt Trieszt, Fiume, Gradisca vagy Görz, de azért Pisino mégis mindig Krajnától függött, a mikép ama korban Fiume is. [1])

Még 1746. évben, midőn Mária Terézia Bécsben az udvari kereskedelmi hatóságot felállította, Fiuménak önállósága elismerésre nem talált, mert Fiume akkor a nevezett udvari hatóságtól függő trieszti Intendanzának vettetett alá, melytől a közigazgatási ügyekben a felebbezés Gráczba ment.

A magyar törvénytár a XVIII. század közepéig nem

[1]) Franceschi: L'Istria 419. 451. lap.

ismer különálló fiumei kerületet, mert a magyar országgyűlés egész addig nem is foglalkozhatott Fiuméval.

Midőn a magyar országgyűlések a hontól elszakadt részek visszakapcsolását sürgették, Fiuméban is kezdett ébredezni a vágy, Krajna és más tartományok bekeblezési törekvése ellen a saját önállóságot megvédeni, csak hogy Fiume akkori fölterjesztéseiben oly időből származtatta különállását, midőn az még nem létezett.

Midőn Mária Terézia 1776. évben az ország törvényhatóságaival abbeli szándékát tudatá, hogy a Kulpa környékén az Ádria felé egy eddig nem létezett Szörény vármegyét alakítson, Fiume különállására nem volt semmi tekintettel, mert ezt is az alakítandó új megye alkatrészévé jelölte ki. Az 1777. évi szeptember 5-én kelt rendeletében kimondatik, hogy Fiume város és réve, Podbreg és Lopacza, továbbá a három rév: Buccari, Buccaricza és Porto-Ree, a buccarii uradalom hat várnagysága, az úgynevezett gyarmati uradalom, a Batthyányi-féle brodi és grobniki uradalom, a Kulpán-túli részek, a szeverini uradalomhoz tartozó Boszilyevo, Ozail, Ribnik, Berlog és Novigrad, végre Károlyváros a szörényi megye területét képezzék. Az időközben már megalakúlt Szörény megyének területe Mária Teréziának 1778. ápr. 10-én kelt rendeletével módosítást nyer, mely lényegileg abból állt, hogy Fiume és a tengermellék, Buccari, Buccaricza és Porto-Reéval közvetlenül a fiumei kormányzó alá helyeztetett és Szörény megye alól kivétetett. [1])

Szörény megye mindamellett a fiumei kerület jogkörébe akart avatkozni, és ez volt egyik oka Mária Terézia 1779. ápr. 23-án kelt diplomájának, melyben kimondá, hogy Fiume és kerülete nem a horvát földhöz, hanem közvetlenül Magyarországhoz tartozik. A királyné határozottan megváltoztatta álláspontját, mert még 1776. évben elrendelte, hogy Fiume közvetlenül Horvátországhoz csatoltassék, a mely rendelet

[1]) Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 461. 462. lap. Itt meg kell említenem Botka Tivadar ama közlését, mely szerint egy ízben József nádor 1834. jún. 13-án Kukuljevics horvát követre ráolvasta, hogy a Szörény megyét alkotó diploma, a megye területéből világos szavakkal kivette a fiumei kerületet. Ez az 1778. ápr. 10-ki rendeletre vonatkozik.

azonban a sok nehézség miatt teljesen soha végre nem hajtatott.

A királyné idézett 1779. évi diplomája először él ama kifejezéssel, hogy Fiume és annak kerülete a magyar koronának *külön álló* terűlete, és azt Magyarországhoz azon kitétellel kapcsolja, hogy ez »továbbá is« ily külön álló terűletnek tekintessék. Kívánja, hogy Fiume a buccarii terűlettől megkülönböztessék, mert ez utóbbi ősidőktől Croatiához tartozott.

A senki örömére váló Szörény megyét II. József császár 1786. évi márczius 20-án kelt rendeletével fölosztatta, terűletének egy részét Zágráb megyéhez csatolván. Fiume, Buccari és Vinodol terűlete ugyanakkor külön kormányzási kerűletté alakíttatott »magyar tengerpart« név alatt, mely az 1787. évi júl. 19-én és október 11-én kelt rendeletek által szerveztetett, és ezek alapján a magyar helytartótanácstól függő kormányzó alá helyeztetett.

Fiuménak különállását 1779. év óta a magyar törvényhozás is elismerte, de e különállás alig múlta fölül valamely magyar vármegyéét. Véleménykülönbséget okozott azonban annak közvetlen hovátartozandósága. Fiume már 11 évig élvezte teljes autonomiáját a magyar kormányzó alatt, midőn 1790. évben Budán, hosszú szünet után, az országgyűlés újra megnyílt. A fiumeiak örömüket fejezvén ki, hogy »ismét magyarokká válhattak«, egy emlékiratban kérelmezték, hogy 1779-ben nyert autonomiájok beczikkelyeztessék. Az országgyűlés ez ügyben 1790. deczember 6-án fölterjesztést tett, a melyre II. Leopold királynak 1791. január 13-án ama válasza kelt, hogy mivel e tárgy még bővebb vizsgálatot kiván, Fiume a jövő országgyűlésig maradjon eddigi állapotában.

A bekeblezési kérdések, a terűleti integritás érdekei Magyarországon mindig hosszadalmas küzdelmekkel jártak. Fiume nem képezett kivételt, és a fölterjesztések, melyeket az 1802. és 1805. évi országgyűlések Fiume beczikkelyezése tárgyában tettek, biztatásoknál egyebet nem eredményeztek. Magyarországnak hő kívánsága teljesedésbe ment végre az 1807. évi 4-ik törvényczikk által, mely kinyilatkoztatja, hogy Fiume városa és kikötője, úgy, mint azt Mária Terézia külön diploma által már bekebelezte, Magyarországhoz tartozik.

Egyszersmind pedig a fiumei kormányzónak a főrendeknél, Fiume városa követeinek pedig a Karoknál és Rendeknél ülés és szavazat adatik.

Nyomban ezek után fölmerült Horvátországban a vágy, Fiumét, 17 évi ignorálás után, visszaszerezni, és e vágynak az 1808. évi febr. 29 én megnyilt zágrábi tartományi gyűlés 8-ik czikke kifejezést adott. E czikknek királyi megerősítése sajátságos; ugyanis tudatja a horvát rendekkel, hogy Fiume réve és városa az 1807. évi 4-ik törvényczikk szerint a Teréziánum diplomára való hivatkozással *Magyarországba be van keblezve*, egyszersmind pedig amaz ország és a kapcsolt részek státusaihoz sorolva. Egyébiránt *megengedi* e leirat a fiumei és magyar tengerparti kormányzónak, valamint Fiume város követeinek, hogy ezeknek Horvát-Szlavon- és Dalmátország gyűlésén ülés és szavazat adassék. Ezt a tartományi rendek 1809. évben csakugyan meg is adták.

Meltán mondja erre Botka, hogy ez eset egy a maga nemében. Eddig Magyarországon nem volt rá példa, hogy olyan testületre vagy egyéniségre, mely nem kért, nem akart országgyűlési jogot, azt reá erőszakolták volna.

Egy gonosz csillagzat úgy akarta, hogy kevéssel a bekeblezés után, Fiume még egy ízben Magyarországtól elszakíttatván, franczia uralom alá jusson, az 1809. évi schönbrunni békekötés által. Az 1813-ki év egész Európát coalitióban látta Francziaország ellen, mégis augusztus végén Gautier franczia tábornok Fiumét elfoglalta. Nugent tábornok osztrák serege azonban őt csakhamar innét kiszorította.

Az első párisi békekötés után, a tartományok újra szervezése alkalmával Bécsben is újra fölmerültek a régi hajlamok. Ugyanis 1814-ben a trieszti kormányzóság szerveztetett melyhez a görzi, trieszti és fiumei kerület tartozott. Isztria két részre osztatott, melynek nyugoti része Trieszből, keleti része Fiuméból állt. Fiume tehát ismét Ausztriához csatoltatott, és a vármegyéknek e törvénytelenség és önkény elleni fölszólalásaik tekintetbe nem vétettek. Ily állapotban ismét számos év folyt le, míg Fiume 1822. évben alkotmányos jogaiba visszahelyeztetett. A királyi leirat július 5-éről tudatja a bánnal, hogy atyai szivének semmi sem okozhat nagyobb

örömet, mint ha alattvalóinak óhajtásait teljesítheti, azért rendeli, hogy a *Száván-túli részek,* és a *magyar tengerpart,* melyek a franczia invasio előtt Magyarországhoz tartoztak, ahhoz visszakapcsoltassanak. E kegyesség megköszönésére számos főurból és az ország minden törvényhatóságának képviselőiből álló küldöttség vett megbizást; az udvari kanczelláriа elnöksége pedig szeptember 26-án Veronába utasítá azt, hol akkor épen a fejedelmek congressusa tartatott. A bán, a küldöttségnek Veronában, még az európai fejedelmek által is, mikép történt fényes fogadtatásáról a zágrábi tartományi gyűlésnek 1825. augusztus havában jelentést tett, és ezt a horvát rendek kedves tudomásul veszik és a határozatokba foglalják. [1])

A mi Fiume országgyűlési képviseletét illeti, a fenn idézett 1808. febr. 29-ki engedély, hogy Fiume a zágrábi tartományi gyűlésen megjelenhet, hasonló hibás irányt jelez, mint midőn a magyarországi rendek 1751. évben beleegyeztek és erről törvényt alkottak, hogy Szerém, Verőcze és Posega vármegyék necsak a magyar országgyűlésen, hanem a zágrábi tartományi gyűlésen is képviseltessék magukat. Mindkét hiba megtermé keserü gyümölcseit.

Fiume követei az 1847. évi zágrábi tartományi gyűlésen nem jelentek meg. A horvát rendek ezért, hivatkozván több rendbeli leiratokra, kérték a királyt, hogy a fiumeiakat a követküldésre utasítsa. [2]) Az említett évben azonban a fiumei követ a magyar alsóházban, a fiumei kormányzó pedig a főrendek közt ült.

---

[1]) Kukuljevics : Jura Regni Croatiae II. 279. lap. A visszacsatolással és újraszervezéssel gróf Majláth József, a magyar udvari kamarának akkori elnöke volt megbízva, ki küldetésében el is járt. Azonban a király által várt hatás elmaradt. Magyarországon az egészet csak akaratlan és kedvetlenül tett engedménynek tekintették. A visszacsatolás, kellő időben elrendelve, igen jó hatást eredményezett volna. (Gr. Majláth János: Geschichte der Magyaren. IV. 166. lap.) Hasonlót lehetett tapasztalni a múlt században a temesi részek (Temes, Torontál és Krassó vármegyék) elkésett visszakeblezése alkalmával. (Lásd Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. I. köt. 302. 303. lap.)

[2]) A város és kerület 1836. évben sem küldött követet a zágrábi gyűlésre, Ürményi Ferencz fiumei kormányzó azonban ott képviseltette magát.

Már napjaink történetéhez értünk. Az 1848. évi országgyűlés újra megadta az 5-ik t.-czikkben Fiuménak a képviseleti jogot a magyar országgyűlésen. Ugyancsak az 1848. évi országgyűlés alkotta a 27-ik törvényczikket, mely Fiume és Buccari szervezetét megállapítja, és azokról azt mondja, hogy két kerületet, két külön törvényhatósággal képeznek.

A Pesten 1848. július 2-án megnyilt nemzetgyűlésen a fiumei képviselők nem jelenhettek meg. A camarillával szövetkezett pártütés gátolta a fiumeiakat az alkotmányos tér elfoglalására; és hogy az történt, hangsúlyozta Pázmándy Dénes, a magyar képviselőház elnöke ama beszédben, melyet Bécsben szeptember 9-én a királyhoz intézett. [1]) Kívánta, hogy a slavoniai megyék és Fiume azonnal visszaadassanak.

Magyarország alkotmány- és szabadságszeretete, melylyel az utált absolutisticus rendszert megbuktatá, 1861. évben Horvátországban is lelkesedést ébresztett, fájdalom, csak rövid időre. A politikai ellentét csakhamar élesebb lett, mint valaha. Az ez évben Pesten megnyílt országgyűlés a maga kiegészítését sürgette a királynál, mert több része az országnak nem volt képviselve, Fiume sem kapott meghivást a megjelenésre mire neki törvényes joga volt. A nemzet kívánsága azonban nem talált méltánylásra, és tettleg megtagadtatott. Az országgyűlés ennélfogva 1861. évi második feliratában következőleg nyilatkozott: »Fiume korábban külön territorium volt, s önállással bírt. A sanctio pragmaticát is külön s önállólag fogadta el, sokkal később, mint Horvátország, s két évvel később, mint Magyarország. Ő felsége Mária Terézia 1779. április 23-án Fiumét királyi pecsétes levelével (újra) szabad révpartnak nyilvánítván, azt saját kívánatára Magyarországhoz kapcsolta. A királyi levélnek következő szavai: Urbs haec commercialis Fluminensis sancti Viti cum districtu suo tamquam separatum sacrae Regni Hungariae coronae adnexum corpus porro quoque consideretur, atque ita in omnibus tractetur, neque cum

[1]) Az elmondott beszéd az országgyűlési irományok közt szept. 8-ki kelettel van fölvéve. Azonban a magyar nemzet küldöttségének kihallgatása szeptember 9-én történt. Horváth Mihály (Függetlenségi harcz I. 439. l.) ez időről nem nyilatkozik.

alio Buccarano velut ad Regnum Croatiae ab incunabulis ipsis pertinente districtu ulla ratione commisceatur, — világosan bizonyítják, miszerint Fiume nem Horvátország által, hanem egyenesen és közvetlenül kapcsoltatott Magyarországhoz. — Magyarország törvényhozása 1807-ik évi 4-ik törvényczikkben, hivatkozva ő felségének Mária Teréziának fenn említett királyi levelére, Fiuménak Magyarországba lett bekeblezését újabban kimondta, s Fiume kormányzójának a felső táblánál, követeinek pedig az alsó táblánál országgyűlési ülést és szavazatot adott.«

Az 1866. évi országgyűlés első feliratában (febr. 26-án) azonnal sürgette Fiume és Dalmátia visszacsatolását, és most — habár a jogfolytonosság elismerése még sok küzdéssel járt — a talaj már fogékonyabb volt annak gyakorlati alkalmazására. Magyarországnak sikerült viszonyait Ausztriával 1867. évben rendezni, és ez által a politikai szükségszerűség Horvátországban is jelentkezett. Így jött létre mindkét fél közt az 1868. évi kiegyezés, mely mint 30-ik törvényczikk, törvénybe igtattatott. — E törv.-czikknek 66-ik szakasza így szól: Az előbbi szakasz értelmében Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok területéhez tartozóknak ismertetnek el:

1. Mindazon terület, mely jelenleg Buccari városával és kerületével együtt Fiume vármegyéhez tartozik, *Fiume város és kerülete kivételével,* a mely város, kikötő és kerület a magyar koronához csatolt külön testet (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) képez, s a melynek, mint ilyennek, külön autonomiájára s erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve, Magyarország országgyűlése s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok országgyűlése és Fiume városa közt, küldöttségi tárgyalások útján, közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközlendő; 2. Zágráb megye, Zágráb és Károlyváros városokkal és a turmezei szabad kerülettel; 3. Varasd megye Varasd várossal; 4. Kőrös megye Kőrös várossal; 5. Posega megye Posega várossal; 6. Verőcze megye Eszék városával; 7. Szerém megye; továbbá a következő határőrezredek: a likkai, ottocsányi, ogulini, szluini, első báni, második báni, varasd-kőrösi, varasd-szentgyörgyi, gradiskai, brodi, pétervárади, végre a mostani Dalmátia.

Az ily módon létrejött kiegyezés által Magyarország a belbéke érdekéből roppant áldozatokat hozott, — de őszinte gondolattal, mert azt hitte, hogy a horvátok és magyarok közt századokon át fennálló egyetértést helyreállítja. Mint az idézett törvény azonban mutatja, Fiumére nézve nem jött létre a megegyezés. A magyarok úgy, mint a horvátok, maguknak kívánták a várost, melyet rokonszenvei Magyarországhoz füztek, és mely visszacsatolását ez országhoz ismételve követelte. Miután Horvátország le nem mondott a városról, a magyar országgyűlés szept. 28-án, midőn az egyezményt elfogadta, *oda utasítá a kormányt*, hogy Fiuménak és kerületének közvetlen visszacsatolását Magyarországhoz eszközölje. A király, két ellentétes kívánat közé helyezve, nem akart hatalomszavával dönteni, hanem a november 7-ki leiratban felszólítá a magyar és horvát országgyűlést, egyesüljenek abban, hogy Fiume városának kikötője és kerülete a magyar koronához csatolt külön testet képezzen, és egyezzenek bele, »hogy Fiume közreműködése mellett, barátságos úton köztök mindaz megállapíttassék, mit az illetők méltányos kívánalmai s a magyar korona országainak közös érdekei követelnek.« E leiratot a képviselőház el is fogadta ama kijelentéssel, hogy Fiuméra nézve fentartja jogát, akaratát függetlenül nyilváníthatni.

E stadiumban áll a fiumei kérdés ma is, midőn a horvátokkal kötött kiegyezést, tizenkét évi tartama után, megújítani kisérlendik. [1])

A zsupánságok intézménye. A görögöknél és a rómaiaknál a társadalmi élet alapját a város, a kelták és germánoknál a vár vagy magánudvar képezte. Nem ugy a szlávoknál, kiknél a paraszt majorja vagy falusi község volt a nép egyetemének alapja. A falusi községé volt a földbirtok, és a családok csak életfogytiglan részesültek benne; azért az ó-szláv nyelv nem

[1]) Fiume történetének forrásai: Engel: Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien 340—392. lap. Palugyai: Kapcsolt részek 253—274. lap. Szalay László: Fiume a magyar országgyűlésen. Rački: Fiume gegenüber von Croatien. Kukuljevics: Jura Regni Croatiae. Botka Tivadar: A fiumei kérdés utolsó stadiumában czimű jogtörténeti értekezése a Budapesti Szemlében. Uj folyam XIII. köt. 205—249. l. A XVII. századra nézve becses adatokat szolgáltat a magyar országos levéltár.

ismeri az örökösödés fogalmát. A szlávok legrégibb uralma a vének, a zsupánok uralma volt. E berendezés a szlávok minden országában található. A régi horvátoknál zsupa a házközösséget jelentette, avagy a család vagy ház tagjainak összeségét, a mit később zadrugá-nak neveztek. Midőn a közösség (zadruga) községgé (občina) kibővült, a zsupa szó is tágabb értelmet nyert. Eredetileg a zsupán nem volt egyéb, mint a közösség legöregebbike (starešina), hatalma azonban később több zsupákra vagy községre terjeszkedett ki, és az ilyen kerületre aztán a zsupán szótól származtatott a zsupanija szó. »Zsupa«, mint nyitott hely ellentétben állt a zárt helylyel, (grad = vár, város) mert a szloveneknek eredetileg nem voltak váraik; később a grad a zsupán székhelye lett és az egész zsupa középpontja. Több zsupánság egy főzsupán alatt állt, a kinek méltósága örökös volt.

Máskép fogja fel a viszonyt Dümmler, ki hivatkozván a szlávoknál túlnyomólag szokásos sok uralomra és szakadásokra, a bánok és zsupánok személyeiben már a horvátok első megtelepedése idején Dalmatiában, a népnek főnökeit látja, kik közül a nagyzsupán lassankint bizonyos elsőbbségről valóságos főuralomra vergődött. Szerbiában ily nagyzsupán volt 1199. évben István. A XI. században többször említtetnek zsupani Rasciae. Az ugynevezett Pagania, Szerbiának egy része volt, melyet nyugotról a Zetina, keletről a Narenta folyó határolt, és mely délről a tengert, éjszakon Horvátországot érte. Benne három zsupánság létezett: Rastocza és Mokron a tenger mellett, Dalen távol attól. (Farlati I. 123. l.) Farlati pedig a zsupaniát a zsupa szótól eredezteti, a mely szerinte szlávúl népet jelent, és igy zsupania annyi, mint népes vidék, számos helységgel és várossal. Görögűl ez Toparchia volna.

Egy fennebb már idézett hártyás regestrum szerint a XI. század végéről, mely azonban álműnek van bélyegezve, a bánokat akkor, ha a horvát király magzat nélkűl meghalt, horvát királynak választhatták. [1])

A zsupánok voltak a horvát királyok főtanácsosai, már a legrégibb korban. Tirpimir, még csak horvát herczeg, 852.

[1]) Rački: Documenta hist. croaticae 486. l.

évben Bihacsban kelt levelével a spalatói egyháznak kiváltságot osztogatván, ez alkalommal valamennyi zsupánjainak hozzájárulására a tanácsban hivatkozik. [1]) Ugy tesz Muntimir herczeg is, midőn 892. évben e kiváltságokat megerősíti.

A magyar korszakban a zsupánok a bánok tanácsosaivá lettek, és Dénes slavoniai bán 1182. és 1184. évben, midőn a jadrai apátság földjeiről itéletet hoz, ezt Slavonia összes zsupánjainak tanácsából (consilio et judicio cunctorum jupanorum Sclavoniae) teszi; miből az is kitetszik, hogy Jadera Slavoniában feküdt. [2])

A latin diplomatikai nyelv e zsupánokat comeseknek, az általok igazgatott zsupánságot comitatusnak nevezte. Óvakodnunk kell az ilyen comitatust összetéveszteni a magyar comitatussal avagy vármegyével. A horvát comitatusok = zsupánságok nemcsak terűletileg voltak kisebbek, mint a magyar vármegyék, hanem lényeges különbségük az volt, hogy míg a magyar vármegye az ország alkotmányának egy közjogi részét képezte, melynek élére a király egy közigazgatási főnököt, ki az első századokban a politikai, birói és katonai hatalmat egyesíté kezében, nevezett ki, addig a zsupánságokból keletkezett comitatusok csak dynaszticus terűletek voltak, ugyszólván szabad satrapiák, melyek a magyar királyok adományozásától függtek, és adományból magáncsaládok örökségi birtokaivá lettek. A zsupánságok e minősége hozta magával, hogy azok eredeti terjedelme sokszor változott; a királyok az ilyen terűleteket majd több részre osztották fel, majd egyes részeket más központhoz csatoltak.

A zsupánok eredeti jelentősége is idővel egészen megváltozott. A nonai püspökök már a XIII. században, a tinnini püspökök a XIV. század közepén gyakorolták a bánok engedelméből azt a jogot, hogy zsupánokat nevezhessenek ki a maguk hatóságának kerűletében. Mark nonai püspök 1302-ben Radislav, scardoniai nemesnek éltefogytáig ily zsupanatust adományoz, és kinevezési levele nagyon megvilágítja a zsupanus spiritualis

---

[1]) Rački: Documenta 3. és 14. lap. Ez oklevelet Kukuljevics 873. évre teszi. Cod. dipl. I. 45.

[2]) Kukuljevics: Codex dipl. Regni Croatiae etc. II. 126. 128. l.

mivoltát.[1]) Az ilyen zsupán dominus terrestris, vagy zsupanus spiritualis-nak is neveztetett és feladata nem az volt, hogy bizonyos provinciát a főispánok módjára és tekintélyével igazgasson, hanem hogy a püspök és népei közt netán előforduló pereket elintézze, a tizedet beszedje, az egyházi jövedelmek csorbítását gátolja, és a nemességet és fegyverben szolgálókat kötelességeik teljesítésére szorítsa.

A zsupánok ilyképen az illető dinasta vagy egyház alatt a comes curialis avagy alispánhoz hasonló állást foglaltak el.

A zsupánságok, ősi minőségökben, csak a régi Horvátország területén fordúlnak elő, és feltünésük igen jó ismertető jel a régi Horvátország határairól. Magyar földön, a milyen egykor Zágráb megye is volt, zsupánságok nem léteztek, mely állítást meg nem gyengíti az a tény, hogy még a XIV. század végén is találtatnak turopolyai zsupánok, mert hisz ezek nem gyökereznek a régibb századokban, és azért, hogy valamely kerületi főnök, vagy comes curiales a zsupán nemzeti néven előfordúl, még távol sem következik, hogy az illető vidéken a magyarok hódítása előtt zsupánok léteztek volna.

Biborban született Constantin császár szerint a régi Horvátország 11 zsupánságra volt felosztva. Ezek szerinte Chlebiana, Tzentzena, Emota, Pleba, Pesenta, Parathalassia, Brebera, Nona, Tnena, Sidraga és Nina. Mindezek holfekvését és azonosságát alább fogom kimutatni. Azonban a horvát zsupánságok száma már Constantin császár idejében nagyobb volt, — Dümmler e forrástól eltérőleg a zsupánságok számát 14-re teszi, de miután nem mondja, mely 3 zsupánságot kell még a Constantin-féle 11-hez csatolni, lehet, hogy Dümmler az éjszakon fekvő Corbava, Likka és Gutziska zsupaniát értette, melyek egy közös bánt ismertek, — de e három zsupania már be van foglalva Constantin 11 számába.[2])

IV. Béla király 1244. évben a patarenusok megfékezésére megengedte a boszniai püspöknek és káptalannak, hogy a magyar egyházak módjára tizedet szedhessenek Ozora, Só

[1]) Fejér VIII. 7. k. 26. l.

[2]) Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien 24. 25. lap.

és Olfeld és más zsupánságokban (et in aliis supis). Az utóbbit ma nem ismerjük, Ozorát alább részletesben fogom leirni. [1]) Brašnič M. horvát iró 29 zsupánságot sorol fel, [2]) és igy ismertetése nem mindnyáját karolja fel, ellenben Vukovárt szintén zsupánságnak tartja, mely pedig távol sem az.

A történeti forrásainkban említett horvát zsupánságok száma meghaladja a harminczat és azok fekvésének kijelölésével az egykori Horvátország területét fogjuk ismertetni. Nem szólok Kanale, Trebinje és más zsupánságokról, melyek már nem tartoztak a régi Horvátországhoz.

Horvátország történetében négyféle comitatust kell megkülönböztetni. Nevezetesen a zsupánságokat, melyek a horvátok és Száván-túli rokonnépek sajátszerűsége; továbbá a vármegyéket, a várispánságokat, és a püspökségi birtokokat. Ezek közűl a várispánságok kivételével, [3]) a többieknek ismertetését alább fogom a historiai földrajz szempontjából megkisérleni.

A zsupánságok, tekintélyes számuk daczára összeségökben nem képviselték Horvátországot oly módon, mint a hogy a vármegyék összesége egész Magyarországot magában foglalja.

A horvát zsupánságok határa ott volt, hol a régi Horvátország határa, és azok egyenkinti ismertetése azt igazolni fogja. A Kulpán innen eső comitatusok, a mennyiben ezek nem magyar szerkezetű vármegyéknek tekintendők, vagy várispánságok voltak, vagy püspökségi (apátsági, lovagrendi) jószágterületek. Az intézmények jellege és elterjedése tehát magyarázza a régi földrajzot is.

Ez okból Gora, Goricza és a Száván inneni Podgoria nem voltak zsupánságok, mint a régi horvát földiratban kitűnő jártassággal biró Lopasich Radoszlav véli, mert a magyar királyok nem állítottak fel zsupánságokat. E comitatusok legrégibb emlékei azokat várispánságoknak tüntetik fel.

A horvát zsupánságok nem voltak magyar szerkezetű vármegyék, hanem hűbéries alakulások, melyek sajátsága a honvédelmi és közjövedelmi rendszerben is gyakorlati kifeje-

---

[1]) Theiner: Monumenta slavorum meridionalium I. 298. l.

[2]) Rad 22. kötet.

[3]) Ezekről egy külön munkában fogom közleni tanulmányaimat.

zést nyert. Az ily comitatusok, melyek zsupánságokból keletkeztek, vagy azok sajátságai szerint alakultak, nem voltak politikai tényezők, noha nemesség is lakott bennök. E comitatusok öröklő birtokosai az adózásokat, kivéve a só- és harminczadjövedelmeket, királyi kiváltságok erejénél fogva a maguk hasznára szedték, a polgári és nemes lakosok az örökös birtokosnak szolgálmányokkal tartoztak, a kinek terűlete ennélfogva a magánbirtok természetével bírt. Nagy Lajos király Szerecsen Jakab mesternek Cherso és Absari szigeteket adományozta, kinek halála után Mária királyné e szigetek birtokát Szerecsen János mesterre uj adomány czímén ruházta. Miután a szigetek lakói az új birtokosnak minden szolgálmányt, nemességük ürügye alatt, megtagadtak, ez a törvénynél keresett orvoslást. János zágrábi püspöknek és akkori slavoniai helytartónak itélete 1396. évről ez ügyben igen világosan jellemzi az ily dynasztikus megyék viszonyát az örökös birtokoshoz, és ez a viszony egyforma volt az egész régi Horvátországban. A zágrábi püspök és judex regius a két szigetet Szerecsen Jánosnak oda itélte, hogy ezeket birja, mikép Dalmatia és Horvátország többi nemes birtokosai szokták jószágaikat és jobbágyaikat birni, használni és igazgatni. [1])

Magyar földön, nevezetesen a Száva balpartján, azon vidéken, mely a XVIII. század végéig hibásan Slavoniának, és ma még hibásabban Horvátországnak neveztetik, soha sem léteztek zsupánságok. Ha ilyenek a magyar hódítási korban e vidéken előfordúlnak, alattok kétségtelenűl mást kell érteni, mint a régi és valódi Horvátországban. Ismerünk egy oklevelet 1389. évről, [2]) melylyel Péter, György fia, turopolyai ispán (Petrus filius Georgii Zuppan de Campo Zagrabiensi) Rakitovecz falu eladását tanúsítja. Az itt előforduló Zuppan szó nem szükségkép hivatalnév, hanem személynév is lehet, [3]) a mikor aztán Péter, Zuppan György fia volna. De ha e szó a campus zagrabiensis — azaz Turopolyára — vonatkoznék is, alatta a régi

[1]) Fejér X. 2. k. 366—370. l.

[2]) Eredetije hártyán Lopasich Radoszlav gyűjteményében, Zágrábban.

[3]) A kesseni (Pago) község egy alapítványát 1071. aláirja többi közt: Ego Zupan dono et volo.

horvát történet értelmében zsupánt nem lehet érteni. Mutatja ezt a kor, mutatja a vidék, melyben e név előfordúl. Turopolya eredetileg a zágrábi vár tartozandósága volt, tehát a várispánsági intézmény körébe tartozott, mely zsupánságot nem tűrt. A várispánság megszűnése után pedig Turopolya egytelkes gazdái nemesi kiváltságokban részesültek. Ha tehát e korszakban turopolyai comes vagy zsupán fordúl elő, ez alatt nem lehet mást' mint comes terrestrist érteni, — a zsupán szó pedig szintoly kevéssé tartja meg eredeti értelmét, mint nem akkor, midőn valamely kis város polgármesterét consulnak nevezünk. A zsupán név kivált az ó-szláv nyelven írt oklevelekben fordúl elő. Ez esetben egy régi név egy új fogalomra alkalmaztatott, és ez eljárás ellen, ennek jóhiszeműségét megengedvén, — miután hasonlót minden nemzetnél és minden korban találhatni, — szintoly kevéssé teszünk kifogást, mint nem, midőn Kukuljevics a kalniki helyi ispánt, comes terrestrist, zemaljski zsupan kalnicski-nak nevezi. Csak legyünk tisztában a fogalmakkal.

A Dráva közelében fekvő Vaskával határos Novaki falunak terűlete IV. Béla király egy 1255. évi levelében supanatus de Novak. Az úgynevezett supanatust a király valamikor Prezda bánnak adományozta, de a Novak körűli földeket (terram quandam Noak nuncupatam), a jéruzsálemi szentsír keresztesei birták, kiknek mestere Glogonzán székelt. E földeke Jula mester adományozta a kereszteseknek, és épen ez okból IV. Béla e földet kiveszi azon birtokból, melyet ő Prezda bánnak adományozott. A nováki birtok határai részletesen leiratnak, [1]) a melyből azonban semmikép ki nem tünik, mintha Novakhoz még valami más helységek tartoztak volna. Már pedig egyetlen helység, melynek földjén azonfölül két birtokos osztozkodott, bizonyosan nem lehetett zsupánság, — a mint ez egy eseten kivűl valóban nem is neveztetik sehol. Novak különben azon földek egyike volt, melyek, midőn IV. Béla király az elődjei által tulságos bőkezűséggel osztogatott földek visszaszerzését elhatározta, Kálmán slavoniai bán által birtokjogi czímére nézve vizsgálat alá vétettek, [2]) a mi szintén arra mutat, hogy e helyen nem kell zsupánságot keresni.

[1]) Tkalcsics: Monumenta hist. episc. Zagrab. I. 103—105. l.

[2]) V. ö. a Vaskáról szóló czikket.

Novak birtokosai is, a keresztes rend és a bán, nem illők a zsupáni állásra.

A zsupánsági intézmény, hol ez még későbbi időben fordúl elő, elvesztette eredeti jelentését. A vend határgrófságban (windische Mark) és Möttling táján még a XIV. században is fenmaradt Supansági székek (Supansgerichte), falusi birákból és esküttjeiből álló testületek voltak, a miért is Valvasor az ilyen zsupánt egyszerűen soltésznak (Schultheiss) nevezi.[1]) Könnyen feltehető, hogy a németséggel már nagyon átszűrt szloven tartományokban csak a Schöppengerichte hangutánzásakint kapott fel a Supansgerichte nemzeti elnevezés.

Horvátország. Ez ország legjelentékenyebb és legsajátságosabb földrajzi alakulásai azon zsupánságok, melyeket Ozora, Orbász és Zana mellett a következő lapok ismertetni fognak. Miből állt a régi Horvátország, azt az eddigi fejtegetésekből világosan kivehetni, és nem szükség a mondottakat, habár más alakban is, ismételni. Ezt a valódi Horvátországot rendesen Slavoniának is nevezték, a mely nevet azonban Dalmatiának is szokták adni. A velenczeiek és szicziliaiak a XIV. és XV. században Slavonia alatt mindig Dalmatiát értik. Egy 1269. évi oklevélben említtetik Slavonia tengerpartja,[2]) miből kitűnik, hogy itt nem lehet a Száva és Dráva közének keleti felére gondolnunk. A velenczei kormány Traw, Spalato és Sebenico városokat Slavoniában fekvőknek mondja, pedig tudhatta, mert ezek akkor a köztársaság uralmát elismerték. Nona, Jadra, Pago is slavoniai városok voltak.[3])

A mi *Dalmatiát* illeti, Magyarországnak erre régi történeti jogai vannak, a melyeket mai napig, minden illő alkalommal fentartott.[4]) Az 1814. évi május 30-án kötött párisi békekötés által Dalmatia az osztrák álladalmi csoporthoz kerűlt. Ez a Dalmatia a régi ó-velenczei Dalmatia egy részé-

[1]) Dimitz: Geschichte Krains I. 246. lap. Edelspacher Antal a szláv zsupa szót a német sippe szóval tartja össze.

[2]) Diplomatiai Emlékek az Anjoukorból I. 7. l.

[3]) U. o. 33. 48. 57. 82. l.

[4]) Malaterra Gaufridus világosan irja, hogy Kálmán király Tengerfejérvárt avagy Biográdot már 1097. évben birta: »In portum Albae, qui juris Regis Ungarorum est.«

ből, az egykori ragusai köztársaságból, és az egykori velenczei Albaniából (Cattaro) áll. A velenczeiek Dalmatia alatt a mai zárai kerületet és Spalatot, valamint a quarneroi szigeteket és Curzola szigetet értették, — igy volt ez az első osztrák foglalás és a franczia uralom ideje alatt is.

Az utolsó osztrák foglalás alkalmával a quarneroi szigetek, Arbe és Pago kivételével, a tengerparti kormányzó kerülethez, Curzola sziget pedig a ragusai kerülethez csatoltatott. A velenczeiek Dalmatiát három részre osztották, nevök: vecchio acquisto, nuovo acquisto, és nuovissimo acquisto, és eme felosztásról régi és uj irományokban gyakran van emlékezés. Vecchio acquisto alatt (mely t. i. nem szereztetett fegyveres hatalommal), valamennyi szigetet és erődített helyet a tengerparton értették, Scardona, avagy azon rész kivételével, mely a candiai békekötés által (1669.) a velenczeieknek átengedtetett. Az ország e része Linea Nani nevet is viselt, mert a velenczei senatus által a határ megállapítására kiküldött biztost Nani Battistának hivták. A terület-átengedés actusa 1671. október 24-én Salamon faluban ment végbe, Spalato közelében. Ez alkalommal nagy viták folytak, mert a törökök Salonát és Vragnizzát ki nem akarták adni, a velenczeiek pedig ezek átadása nélkül Klissza birtokának nagy súlyt nem kölcsönözhettek. Ez a rész voltakép az ó-velenczei Dalmatia, hol a legtöbb olasz lakik, és az olasz nyelv leginkább el van terjedve. A nuovo acquisto nevű részt Velencze a karloviczi békében (1699) nyerte, és fegyveres hatalommal szerzettnek tekinthető. Linea Mocenigo-nak is neveztetik azért, mert az akkori főproveditore-t Mocenigonak hivták. A kérdéses terület éjszakkeleti irányban terjeszkedett, és a jelenlegi zárai kerület nagy részéből, a sebenicoi és trawi kerületek nagy részéből, Knin és Dernis [1]) kerületeiből, Scardona, Spalato, Sing kerületek nagyobb, Almissa, Makarska és Narenta kisebb részeiből állt. Azon rész, mely Velenczének az 1718. évi paszaroviczi békében jutott, és nuovissimo acquisto néven ismeretes, a mai Knin és Sign Almissa és Makarska kerületek részeiből, Imoski falu és környékéből állt. Minthogy a velenczeiek e békekötésben a

[1]) Scardonához és Vranához keletre feküdt.

nagy és termékeny Morea félszigetet a törököknek átengedni kénytelenek voltak, az élczelők azt mondták: I veneziani hanno cangiato un regno in una mosca. (Régibb nyomtatványokban I Moschi olvasható Imoschi helyett.) E beosztás jelenleg semmi jelentőséggel nem bír, de egykor fontos volt, mert a vecchio acquisto békés szerzeménynek tekintetvén, nagy kedvezményekben részesült, megtarthatta municipalis szervezetét és tizedmentes volt, holott a másik két kerület a senatus önkényétől függött, és tizedet fizetett. A sokszor előforduló elnevezés: il montano (hegyes vidék) a két utóbbi kerületre vonatkozik. [1])

Bocsácz, Bocach, Bochacchi, Bozzach. Ma nem létezik többé; egykor Pazariste-hez éjszakra feküdt az ottocsáni határőrezred vidékén; várromjai Pazariste (térképeinken Pazarische, Dimitznél Požariště) mellett ma is láthatók. Crescimir király 1071. évben leirván az arbei püspökség határait, azokhoz Lika, Busan és Bocsácz zsupánságokat is számítja. Crescimir e birtoklást megújítja. [2]) Kálmán király 1111. évben Crescimir adományát az arbei püspökség javára megerősíti. [3])

E zsupánságban feküdtek Psivici, Botuci, Banj dvor, Bick, Srakovina stb. helységek.

Más Bocsácz az, mely Banjalukához délre fekszik.

E megye utóbb Bucsánba kebeleztetett, melylyel szomszédos volt.

Brebir, Bribir, vagy mint Constantin császár irja: Brebere, az ős zsupánságok egyike, az ádriai tenger közelében.

---

[1]) Dalmatiával irodalmunk még keveset foglalkozott. Figyelmet érdemel azonban Wenzel G. Dalmatia régi poglizzai kerületének történeti ismertetése a magyar Akad. Értesítő XII. évfolyamában, és Uj M. Múzeum 1851—52. folyam II. köt. Ugyan ő 1847. aug. 26-án székfoglalóját tartván az akadémiában, Magyarország tengerészeti viszonyairól értekezett, és ez alkalommal Dalmatia történetét is ismertette főbb vonásaiban. (L. M. Akad. Értesítő VII. évfolyam [1847. év] 8. sz.) Palugyai Imre: Történeti vázlatok Dalmatiának hazánkhozi viszonyairól; Uj M. Múz. második folyam I. köt. 66—92. és 131—148. l.

[2]) Lucius: De Regno Dalmatiae etc. libro III. cap. 12. Schwandtnernél III. köt. 228. l. Kukuljevics: Cod. dipl. I. 140. Az eredetiből ujra közli Rački: Documenta 87. 88. l.

[3]) Kukuljevics, II. 17. l.

Ez a Brebir a Zermagna és Kerka folyó közt feküdt és a Subich avagy Brebiri nemzetség ősi fészke volt. Ebben emelkedett a templomos vitézek egykori birtoka Vrana nagy hirre és Ostrovicza, a Kerka vize jobb partjától, egy-két mérföldnyire. [1])

Hogy a régi brebiri zsupánság Scardona közelében feküdt, kitünik az 1185. spalatoi zsinat intézkedéséből is, mely szerint Scardona, Brebir, Belgrád [2]) és egész Sidraga a scardonai püspökség alá rendeltetett.

A brebiri zsupánságban feküdt Carin, [3]) mely Novigradhoz délre ma is létezik, és a novigradi tengeröböllel kapcsolatos carini öbölnek nevet adott.

Brebiri zsupánok ezek:

1069. Budec, postelnic, berberisticus iupanus. (Fejér I. 404—405. l. Rački 73. l. Kukuljevics I. 132.)
1070. Budec, (Kukuljevics I. 137.)
1070. Cerminicus. (Rački 82. l., ki a jupan nevét Cervenik-ra találja igazítandónak.)
1075—1076. Stresinna Berberistich. (Kukuljevics I. 157.)
1078. Stresina. (Rački 117. lap. Stersninne néven Kukuljevics I. 162. l. Stresegne u. o. 164. l.)
1078—1080. Stresina, iupanus berberisticus. (Rački, 126. l.)
1088—1089. Stresigna, azaz Strezinja, breberisticus. (Rački, 149. l. De 1089. évre Kukuljevics I. 182. l.)
1180. Miroslaus, iupanus filius Bogdanazi. (Kukuljevics II. 113. lap.)
1181. Miroslaus breberiensis jupanus. (Kukuljevics, II. 117.)
1184. Miroslaus. (Kukuljevics II. 128. l.)

---

[1]) Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek 5. l. és: A Brebiri grófok czímű értekezése, a Budapesti Szemle XVII. köt. De Rački épen e Brebirt, mely szerinte most a scardonai kerülethez tartozik, tartja a régi zsupánság székhelyének. Documenta 413. l. Hasonlókép Brasnics M. Rad XXV. köt. 41. lap. Franceschi is irja, hogy Bribera a mai Corin mellett feküdt, a mi a carini öböl környékére mutat.

[2]) Ez nem a Veglia sziget éjszaki irányában, ma a Littorale területén fekvő belgrádi vár, hanem a hires Tengerfejérvár, Biograd vagy Zara vecchia.

[3]) Farlati I. 152. lap irja: Brebera Chroatorum Zupania, in qua Cori, sive Corinium, nunc Corin describitur.

IV. Béla 1251. évben a Subich családnak egész Brebir megyét adományozza, mely azóta Brebiri néven szerepel történetünkben. (Fejér IV. 2. k. 106. lap. Wenzel VII. 319. l.) A Subics család azonban már előbb bírta Brebirt, melyről szóló eredeti adományát elvesztette. II. András király comitatus Bribiriensis birtokában a családot csak megerősíti, az adomány ideje tehát még Andrást is megelőzi, és IV. Béla király maga ugy nyilatkozik, hogy a Subichok az adományt »a progenitoribus nostris« — a király elődjeitől kapták. [1])

Ebből az következik, hogy a Subichok Brebirt legalább már Imre király óta birják, de az is, hogy a brebiri birtok kezdetben még nem lehetett nagyon terjedelmes, mert még csak 1223. évben adományozza II. András király a családnak, a Kerka folyótól a tengerig terjedő és Zára közti vidéket, jutalmául annak, hogy a lázadó Domald csetinai oligarcha leveretésében oly nagy részt vett, kinek birtokaihoz (másokon fölül) e vidék is tartozott. Egész addig tehát — a brebiri comitatus nagyon kis terjedelmű lehetett. [2]) Brebiri György 1277. sebenicoi gróf, 1294. évben maga is Almissa város nevében tiz esztendőre békességet köt Velenczével.

1292. Pál bán, brebiri és spalatoi gróf.

1345. Márk, comes Marcus de Barberia. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból II. 102. l.)

Brebir megye, a hozzátartozó Osztroviczával együtt, már a XIV. század második felében, mint Luka megyébe kebelezett rész fordúl elő. Ez az Osztrovicza Vranához keletre, Scardonához éjszakra fekszik, ennél fogva a likai hasonnevű helylyel össze nem zavarható.

Más Brebir az, mely Segnia és Buccari közt a vegliai sziget irányában fekszik, és Komlóssy Ferencz téved, midőn a Biborban született Constantin császár által említett brebiri zsupánságot itt keresi. [3]) E véleményen látszik lenni Spruner

---

[1]) Azért mondja Salamon Ferencz: Bizonytalan, melyik királyunk ajándékozta e családnak Brebir várát és megyéjét. (Budapesti Szemle XVII. köt. 381. l.)

[2]) Fejér III. 1. köt. 402. és IV. 2. k. 106. lap.

[3]) Bosznia és Herczegovina jogviszonyai Magyarországhoz 16. l.

is az ő történeti térképein (az Alsó-Duna tartományai az V—X. században) noha ő a Subichok birtokait másutt tünteti fel.

A Száva melletti Ó-Gradiskát a törökök Berbir-nek nevezik, de e név csak hangrokonságnál fogva vonja némileg a figyelmet magára.

Busán. Busán nem a Biboros Constantin által elősorolt legrégibb tizenegy zsupánságok egyike.[1]) A Kis-Velebit hegység alatt terült el, és pedig Gospicstól éjszak felé, Perussics (Perusci) és Kossin irányában. Székhelye volt Buzsin. Mind e helyek a Velebit keleti oldalán ma is találhatók, a buzsini várrommal együtt. Ottochaczhoz délre és keletre, Busán máskép *Bužka* nevű zsupánságról értekezik Brasnič horvát iró.

Busán falu fekvésére nézve maga Farlati sincs tisztában, és azt vallja, hogy ha Busán nem azonos Lutsani-val (ma Luchane), melyet Cantelli Jakab a segniai és corbaviai püspökség határaira helyez, nem tudja, hol keresse.[2]) A falu még a XV. században létezett, mert a busáni grófok levelei olykor innét vannak keltezve. Fejér György még magát a grófságot sem ismerte, mert egy általa közlött 1280. évi oklevélben Comitatus de Busan szavakat találván, azok mellé Borsva szót ír, azt vélvén, hogy ez helyreigazítás. De Fejér ez által csak azt árulja el, hogy Busán és a felső Tisza mellett fekvő Borsva közt nem tudott különbséget tenni, a mi annál meglepőbb, minthogy maga a közlött oklevél mondja, hogy Comitatus de Busan a Gozd hegy másik oldalán, a Dráván túl létezett.

A fekvésre nézve tisztába jövünk II. András király 1219. évi adománylevéléből, melylyel Pontius de Cruce templárius mesternek Gecske comitatust adományozza, mely szerinte Segnia várával, Modrus és Busán (terra Bozane) megyékkel volt határos.[3]) Salamon Ferencz tehát nagyon szűkre szabja, midőn azt mondja, hogy Busán megye a Lika vize és karlopágói tengerpart közt terült el.[4])

---

[1]) Hampel József a Győri Tört. és Régészeti füzetekben, IV. köt. 363. 364. lapján 12 zsupánságot számlál elő, közte Busánt.

[2]) Farlati: IV. 92. lap.

[3]) Fejér: III. 1. köt. 273. l.

[4]) Az első Zrinyiek, 208. lap.

Rački szerint (Documenta 88. lap) Novigrad és Ostrovicza is ide tartozott. Busánhoz tartoztak még Potoyan vára, Tutulygh, Turzun, Gomilane, Lochychy, Szent-Márton és Krazna falvak. Ezek közül csak Krasznót ismerjük ma a Velebit hegység közt, Zenggtől nem távol délre; de ez adatok is tán eléggé mutatják, hogy Busán kerülete nem nagy lehetett.

Crescimir dalmát és horvát király 1071. évben az arbei egyház parcchiáit megállapítja, és ez alkalommal a buzsáni és likai zsupánságot, azaz comitatust említi. Crescimir ez alapítványát megerősítette Kálmán király 1111. évben. [1]) De III. István is II. Géza fia megerősíti a spalatói érsekséget Busán és a többi parochiák birtokában 1163. évben.

Az érsekségnek meghagyott parochiális birtokok ezek: Corbavia, Busán, Plasi, Vinodol, Modrus és Novigrad. [2]) Az 1185. évben tartott spalatói zsinat ebben változást hozott be, és midőn Dalmát-Horvátország plébániáit a püspöki megyék közt elosztotta, a segniai püspöknek adta Segniát, Vinodolt, Gaczkát és *Busánt*, — a corbaviainak Corbaviát, Likának felét, Novigradot, Dresniket, Plas-ot és Modrust. [3])

E határozatból származott, úgy látszik, az a viszály mely Bálint corbaviai püspök és Chrisogon arbei püspök közt a Lika és Busán grófságban őket illető tizedszedési jogért folyt.

---

[1]) Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 16. 27. lap, és u. ő Codex diplom. II. 66. lap.

[2]) Kukuljevics: Cod. dipl. II. 66. l.

[3]) A források nem egészen egyeznek. Segnia püspöki megyét Kukuljevics szerint adtam. Fejér kihagyja Vinodolt és oda adja Likának felét, — a corbaviai püspökmegye alkatrészeit is máskép adja Fejér, melyek szerinte Corbia, Vinodol, *Busán*, Novigrad, Dresnik, Plas és Modrus. Fejér szövegével egyezik az, melyet Endlicher közöl Farlati után (Monumenta Arpadiana 385. l.), de bizonyos, hogy ez hibás. Kukuljevics u. o. I. 33. lap. Fejér: II. 223. l. Katona: IV. k. 300. l. Farlati úgy találgat, hogy az itt említett Plas, mely a spalatói zsinat irományaiban Plis-nek is neveztetik, tán a Plessinitza (helyesebben: Plessevicza) hegység tövében feküdt; azt is véli, hogy a plasi plébánia fennmaradt ó és új Plaski falu nevében. (Illyricum sacrum IV. 92. l.) Az ogulini ezredben van nemcsak Ó-Plaski, hol régi várrom létezik, hanem Plasicza falu is, és azok fekvése Modrus és Zeng közt igazolja Farlati második föltevését.

A grófság polgári ügyeiről jóval később szerzünk tudomást. Jakab, corbaviai gróf fia, László — a Gussich nemzetségből — 1258. évben a Busán (Buxane) megyében fekvő Gomilane nevű puszta birtokát bizonyos lapacsi nemeseknek, úgymint Chrelach fiainak Bogdán és Sztaniszlónak, továbbá Bogdozlav fiainak István és Radovánnak — kik a Lapchane nemzetségből valók voltak — hű szolgálataik czímén a nonai káptalan előtt bevallja. Gomilane mellett feküdt Lászlónak egy másik, »Radoslaulauas« nevű birtoka.[1]) E Gomilane valószinűleg a mai Szmilyan, Gospich mellett.

A Balog-Semjén ős magyar nemzetség is volt itt birtokos. Ebből származott Mihály comes, Ubul fia, ki 1271. évben valamely Tutulygh nevű birtokát (quandam villam suam *in Busan* existentem, Tutulygh vocatam) Péter grófnak, Saracenus corbaviai püspök testvérének cserébe adta, cserébe fogadván ettől a Tata melletti Szelcs nevű praediumot. E cserét V. István király még ez évben jóváhagyta.[2])

A busáni birtok azonban nem sokáig maradt a Balog-Semjén nemzetség (melytől a Kállayak származnak) kezén, mert Egyed gróf, Ubul fia, 1280. évben ismét jószágcserére lépett a Huntpáznán nemzetségű Gergely gróffal, olyformán, hogy Egyed gróf a Borsva megyében fekvő Bodoló nevű birtokot, ellenben Gergely gróf a Busán megyében (in comitatu Busan) fekvő, eddig Egyed gróf tulajdonát képező Tuthylig és Turzun nevű birtokokat kapja maga és örökösei számára, örök időre.[3])

[1]) Wenzel: Árpádkori Uj Okm.-Tár VII. 495. lap. A hely- és személynevek azonban itl nem elég híven vannak közölve, így Gomilane helyett Somilaue vagy Somilave, Somlyan, Lapchane helyett Laptaue, Lapach helyett Lapat és Hlapeth névalakot kapunk. Ez adományt átírta a zágrábi káptalan 1384. évben Jurizlaus fia Sztaniszló, és gomilani Priboy fia Maté javára. Zsigmond király pedig 1412. évben megerősíté azt Mátyás fiai Utisen és Butko, továbbá gomilani Sztaniszló fia Péter javára. (Budai kam. ltár N. R. A. 446. csom. 14. szám. Az eredeti oklevél most Zágrábban van.) Említtetik Obrossics Hlapacz a XIV. században, ki Czernkovich Viddel al-bán volt. (Nagy Iván: XII. 487. lap.) Lapat falu van az ogulini, — Alsó- és Felső-Lapacz pedig a likai ezredben, az utóbbiak a Plessevicza hegyek keleti oldalán, közel a boszniai határnál.

[2]) Fejér: VI. 2. k. 392. lap.

[3]) Fejér: V. 3. k. 60. lap.

IV. László király 1275. évben Pál mesternek, Valkó vármegye főispánjának, a magtalanúl elhalt Vidnek, Volcsina fiának, a Kraszna nevű földet adományozza (terram Crazna nuncupatam ultra Gozd in parochia de Busan existentem). [1]) Ez a falu, ma Kraszno, az ottochani határőrezred kerületében fekszik.

Nagy Lajos idején Busán és Lika megye egyesítve volt Bellanti Péter kezében. (1371.)

A XIV. században Nagy Lajos király vetette meg alapját a Zrinyi család hatalmának, a sztupniczai és pedeli jószágok adományozásával. [2]) A király egyik Frangepánt, Duymot, Zrinyi György közel rokonát bízta meg az új birtok megvédelmezésével, sőt a Frangepánok magok is adnak területet a Zrinyiek uradalmához, tudniillik Busán megyét, melyről, mi módon került a Frangepánok birtokába, nem tudjuk. Duym, vegliai, modrusi és posegai gróf ez iránti 1347. évi levele úgy hangzik, mintha ő a királynak adományát megerősítené, mely által Busán megye (comitatus Busan) Gergely, néhai Pál bán fia, és Duym unokaöcscse, néhai Pál gróf fiának birtokába bocsáttatik. [3])

Zsigmond király is elismeri egy 1401. évi levelében, hogy a Frangepánok ajándékozták Busán megyét a Zrinyieknek. [4])

Az itt említett Zrinyi György még életében (ő 1362.

---

[1]) Hazai Okmánytár VI. 209. lap.

[2]) Brebiri Gergely, Pál néhai bán fia, hűsége jeléül Osztrovicza várát és tartozandóságát visszaadta a királynak, ki viszont Zrin várát *Slavoniában* és az avval szomszédos stupnichai uradalmat adományozta neki. Lásd az 1347. évi oklevelet Fejérnél IX. 1. k. 475. lap. Salamon Ferencz tévesen idézi a 268. lapot.

[3]) Fejér: IX. 1. köt. 552. lap. Lásd e tárgyról Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek 208. 209. l.

[4]) Az oklevél szavai ezek: »Gregorius filius condam Pauli Bani, patruus vero Georgii, patris videlicet magistri Pauli... *Comitatum Busaan* vocatum in regno nostro *Croatiae* habitum, a comitibus Weglae ad progenitores praetacti Pauli et per consequens ad eum, tamquam haeredem deventum.« Közli e sorokat Salamon: Az első Zrinyiek 209. lapján, a Nemzeti Múzeumban levő kéziratból, melyre Fejér csak pár szóval hivatkozik. Tom. X. 4. köt. 78. l.

évben már nem élt) történt, hogy nagybátyja Gergely Busán megyét a királynak két ezer forinton eladta, mint az utódok állíták, csupa irigységből. György, ki, mint látszik, nagybátyjával nem élt jó egyetértésben, az eladás ellen hiába tiltakozott. Az ő fiát, Pált, Nagy Lajos saját udvarában lovaggá nevelte, és ezt a hazának meghálálta, mert már Zsigmond király alatt kezdé el dicső harczait a törökök ellen.

A közügyek terén és a haza védelmében kifejtett buzgósága mellett Zrinyi Pál nem felejté el családja érdekeit sem és nevezetesen arra törekedett, hogy Busán megyét a királytól visszaváltsa. E megye Nagy Lajos király halála után Mária királynéra szállt örökösödés útján, ki azt zálogba vetette a corbaviai grófoknak, kilencz ezer forintért. Zrinyi Pál kész volt e kilencz ezer forinthoz, melyért a jószág el volt zálogosítva, még azt a két ezer forintot csatolni, mennyiért a kincstár azt megvette, és így Zsigmond király 1401. évben Pálnak kegyelmesen megengedte, hogy Busán megyét (Comitatum Busan) magához válthassa. A király e levelét átirja a zágrábi káptalan 1402. deczember 6-án. [1])

Azonban Busán megye nem lett a Zrinyieké, sőt eddigi birtokai is koczkán forogtak ama hűségeért, melylyel Zsigmond király mellett állott. Ez okból nápolyi László ellenkirály 1406. évben Zrinyi Pált lázadónak és felségsértőnek jelenté ki, Zrinyi várát és tartozandóságait pedig Hervojának és maradékainak adományozta. Nincs adat rá, hogy e rendelkezés foganatba vétetett volna.

Ez időben megint a corbaviai grófokat találjuk Busán megye birtokában, e családból Károly és Pál viselik 1411. évben a likai és busáni grófok czímét, és az első a nevezett évben a corbaviai egyházmegyéhez tartozó Busánban kórházat alapít, mely alapítványt a király a következő évben megerősített. [2])

---

[1]) Kollár kéziratai a bécsi titkos ltárban. A visszaváltás ügyét Fejér csak pár szóval említi X. 4. köt. 78. és 171. lap. E kötetben a 61—80 lapok kétszer vannak számozva. Salamon Ferencz tömör előadásban jellemzi Zrinyi Pál állását. Első Zrinyiek 211—213. l.

[2]) Fejér: X. 5. köt. 186. 187. 263. l.

A corbaviaiak általában a busáni birtokokról, mint valóságos tulajdonosai intézkedtek. Nem sokára azonban a Frangepánok szerezték meg a megyét zálogjog czímén, és idősb Frangepán Miklós ezt ily czimen már jó ideje bírta, midőn a tinnini horvát nemzeti törvényszék 1435. azt itélte, hogy a neki elzálogosított birtokokat (possessiones seu Comitatum Bussane más helyen: possessiones in Comitatu Bussan) Busán megyében fiának, Miklósnak, vagy bárkinek adományozhatja, eladhatja vagy elzálogosíthatja. [1])

Busán mily részét bírta zálogban idősb Frangepán Miklós, nem tudjuk, de fiának, Miklósnak, Zsigmond király 1437. évben egész Busán megyét Potoyan várral együtt elzálogosította, mire a királyt valószinűleg az ő örökös pénzzavarai vitték. A tény azonban mutatja, hogy Zrinyi Pál a busáni birtokokat magához nem váltotta, hanem hogy ezek tovább is a király kezén maradtak. A király egyúttal megintette Thallóczy Matkó dalmát-horvát-slavoniai bánt, hogy Busán megye törvénykezésébe ne avatkozzék (ne se in jurisdictionem Comitatus Busan inmisceat). A megye tehát közvetlenül a kir. kuriától tétetett függővé. [2])

A XV. században a fejedelmi birtokokkal tündöklő Frangepán család külön ágakra szakadt, — a csetinai, a szluini, a tersaczi ágra. Frangepán Miklós 1449. évben nyolcz fimaradék közt osztá meg roppant terjedelmű birtokait. Ez osztály alkalmával Frangepán János Busán megyét és Hrelin várát kapta. Ennek fia, György, nem hagyván fimaradékokat, Busán, Hrelin, Csetin, Lapacs, Baska a család többi ágaira visszaszállt, a családi osztályszerződés értelmében.

Hunyadi János és Mátyás király idején Busán megye még mindig a Frangepán család birtoka, és ez maradt még

---

[1]) Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 198. 199. lap. Frangepán Miklós tehát, a dalmát-horvát bán, nem halt meg 1432. év táján, mint Nagy Iván véli. Hogy Zsigmond király 1435. évben Busán megyét Frangepán Miklósnak elzálogosította, mondja Kovachich: Polyarcha hungarica czimű kéziratában.

[2]) Codex Széchenyianus, latin 4°. VI. köt. 556. lap, a magyar nemzeti Múzeumban. Rövidebben Fejér: X. 8. k. 670. lap. Az utóbbi adat Kollár kéziratában is.

később is, míg végre a XVI. század első felében Modrus megyével — mely szintén a Frangepánoké volt — egyesíttetett, minélfogva már 1535-ben Lochychy és Szent-Márton nevű falvak Modrus megye busáni kerületében fekvőknek mondatnak.[1])

És ezzel Busán megye külön történelme megszűnik.

Busán grófjai:

1245. *Brebiri István* (Stepko), trawi gróf, egész Slavonia bánja, Busán és Lika ispánja. (Du Fresne: Illyricum vetus et novum 215. lap.)

1343. előtt *Brebiri György,* Busán és Osztravicza grófja. (Nagy Iván: Magyarorsz. családai XII. 437. lap.)

1347. *Brebiri Gergely,* néhai Pál bán fia, és *Brebiri György,* néhai Pál gróf fia, Frangepán Duym unokaöcscse. (Fejér: IX. 1. köt. 552. lap.) Comes de Ostrovicza is volt, mely várat Nagy Lajos királynak átadván, Zrín várát kapta a királytól (a mai báni határőrezredben) és e vártól vette fel a család ezentúl Zrinyi nevét.

1371. *Bellanti Péter,* Lika és Busán grófja és comes Provetelli. (Farlati: Illyricum sacrum IV. 97.)

1387. *Károly,* néhai Gergely comes fia, Lika, Busán és Scrisia ura. (Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 156. l.)

1387. körül *Butko,* Corbavia, Lika és Busána grófja, — a Corbaviai vagy Karlovich családból. (Fejér: X. 5. köt. 187. lap (összevetés utján.)

1411. *Károly,* Corbavia, Lika és Busán grófja, dalmát és horvát bán. (Fejér: X. 5. k. 186. lap.)

1411. *Pál,* Butko fia, Corbavia, Lika, Busán grófja, dalmát és horvát bán. (Farlati: IV. 99. lap.) Levele kelt in Busana in Baniepale január 23-án. Ugyan e napon kelt a fennebbi Károly levele, és pedig in Busana in Baniestale, a mi kétségtelenül iráshiba Baniepole helyett. Károly nem mondatik Butko fiának (Fejér: X. 5. k. 186. lap) nem is azé, hanem Tamás fia volt. Szintén ez évben em-

[1]) Liber Regius I. köt. a budai kam. ltárban. — Az itt említett Lochychy hihetőleg azonos ama Laznichich földdel, melyet Róbert Károly 1316. évben a gecskei grófsággal együtt Frangepán Duymnak adományozott. (Lásd Gecske alatt.)

líttetnek Péter és az ő testvérei — tán Pál és Ferencz — néhai Butko fiai. Péter nem neveztetik a fennebbi három megye grófjának, levele nap nélkül kelt Bochlin-ban, de Péternek is volt birtokjoga Busánban, mert ő és testvérei hozzájárúltak a Károly által a busánai Boldogasszony kórházának javára tett alapítványhoz.

Csaszin, másképen Sasina, az Unna folyó bal partján, Osztrováczhoz éjszakra. A várost és a várat a knini püspökök bírják. Még 1340. évben fordúl elő Comitatus Casinensis. Čazin várat 1561. év alatt említi Kukuljevics is Szluin várának leírásában (4. lap). A törökök elfoglalták 1576. évben. Ma Boszniába esik. Még a múlt században a tinnini püspök birtoka volt.

Cetina, a Constantin által említett 11 zsupánságok egyike, nála Tzentzena néven. Szvinimir király 1078. évben e zsupánságot (juppan eam, quam Centenam aiunt) örök időre a spalatói egyháznak adományozza.

Ismert cetinai zsupánok:

1069. Dragomir, iupanus de Cetina. (Kukuljevics: Cod. dipl. I. 132. l. Rački: Docum. 74. l.)
1070. Volcinna, zatinschicus, azaz cetinai. (Kukuljevics: I. 137. lap.)
1076. Pribina, comes Cetinensis. (Rački: Documenta 106. l.)
1078. Pribina, iupanus cetinsticus. (Kukuljevics: I. 162. lap; Rački: 117. lap.)
1089. Visen, iupanus Centene. (Kukuljevics: I. 182. l. Rački: 1088/9. évre.)
1145. Mirata, iupanus de Cetina. (Kukuljevics: II. 39. lap; Wenzel: VI. 84. lap.)
1223. Domald, Cetinae dominus. (Mikóczy: 104. lap.)
1274. Máté erdélyi vajda, Comes de Cettin. (Fejér: VII. 2. k. 108. l.)

A XIII. század végén a Draskovics család elődjei bírják Cetina megyét, és innen Cetinai, másképen Hudinai grófoknak neveztettek.[1]) Draskovics András III. András király nagy hive volt (lásd Tinnin).

[1]) Nagy Iván: Magyarország családai, III. 389. lap; és Kerchelich: Histor. Ep. Zagrab. I. 237. lap.

1343. körül Nelipits, Tinin és Cetina comese. (Kerchelich: Notitiae prael. 234. l.)

1395. János. (Kukuljevics: Jura Regni, I. 165.)

1413. János, Iván fia, dalmát-horvát bán, Comes de Chetina.

1434. Thallóczy János, Comes Czettinae, prior Auranae. (Kerchelich: Hist.-Episc. Zagrab. I. 173.) Ez évben a velenczeiek hatalmában levő Sebenico város, és Klucz vára közt, mely utóbbit János, cetinai comes bírta, a határok megállapíttatnak.

1442. Thallóczy Péter, dalmát-horvát bán, Comes Cettinae et Clissae, I. Ulászló király alatt. (Kerchelich: Hist. Episc. Zagrab, 177. l. Notitiae praeliminares 267. l. Farlati: III. 385. l. Korbulynál e bán nem fordúl elő.)

1442. Thallóczy Matkó, dalmát-horvát bán, Comes Cethine. (Eredeti oklevél a magyar országos ltár Zágrábban levő részében N. R. A. 5. csom. 118. sz.)

Kálmán király idejében Cetina, Clevna, Klisza, Massar, Almisia, Corbavia a spalatói érsekséghez tartoztak. Mint ilyenek, e comitatusok már az 1045. év körűl tartott spalatói zsinaton említtetnek.

Domald nagy híve volt Imre és András királynak, és az utóbbi azért neki majdnem egész Cetinát adományozta. Később az oligarchai gőg elkapta őt.

II. András király, tapasztalván Domald, cetinai úr hűtlenségét, őt 1223-ban némely jószágaitól megfosztja. (Fejér: III. 1. köt. 402. lap.) Domald hűtlenségéről szól IV. Béla 1251. évi levele is, melylyel Brebirt a Subich családnak adományozza.

IV. Béla király 1244. évben terram zupanatus de Zetina a spalatói érsekségnek örök időre adományozza. (Fejér: IV. 1. köt. 325. lap.)

A cetinai zsupánságban feküdt Stolecz falu, 1078. 1103. évi adatok szerint.

A cetinai zsupánság a Cetina folyó mellett [1]) Kninhez délre, Vrana és Sebenicóhoz keletre, Spalatóhoz éjszakra

[1]) A Cetina folyó Verliccához három mérföldnyire éjszakra, majdnem a Dinara hegy tövében ered.

feküdt, és a Nelipich család birta. Vára nem létezik többé, — de valószinűleg e vár romjai azok, melyek a Cetina folyónál, Signe (Sinj) várostól egy órányira Csikluk néven találhatók.[1])

A fekvést felderíti Nagy Lajos királynak 1369. évben a spalatói káptalanhoz Szerencsenből intézett azon parancsa is, hogy Szemlyén és fia Nenada a cetinai kerületben fekvő, Luchan, Zopcich és Walmasan nevü birtokait körülhatárolja. Mire a spalatói káptalan ugyan ez évben jelentette, hogy a nevezett három birtokot a Mocznidolaz völgy, a Nebessa halom, a Plisunza hely, izminai Dubrancsics György falvai, Orihovics kút és zuhatag, a cetinai szt. Lukács templomának földje, Margudi falu, és a Klobucsina halom veszi körül.[2])

Mind ebből kitűnik, hogy a cetinai zsupánság más mint a Koranicza patak melletti Czetin, mely történetünkben gyakran szerepel, és melytől a Frangepánok egyik ága vette előnevét.[3]) Szintoly kevéssé lehet azt a montenegrói Czetinjé-vel összetéveszteni.

Corbavia. A régi Japidiának éjszaki, a tengertől távolabb részébe helyezi Biboros Konstantin a horvát zsupánságok egyikét, melyet ő Cribasa-nak nevez, és mely Likával és Gecskével együtt régen közös bán alatt állt. Valvasor térképe Corbaviát a Gaczka folyó nyugoti oldalán tűnteti fel. Némely iró méltán felteszi, hogy hajdan Corbavia nevű városnak kellett itt lenni, mely az egész kerületnek nevet adott, de melynek sorsáról, elpusztulásának koráról és körülményeiről nem tudunk semmit.[4]) Farlati azt sejti, hogy Udbina, a régi corbaviai vár, melynek területe most a likai határőrezredhez tartozik és Corbaviának neveztetett. A mai otocsáni határőrezred kerületében fekszik Mala Korbavicza az az Kis-Korbavia, mely név minden esetre Nagykorbavia létezésére enged következtetni, noha ilyent ma nem ismerünk. Korbaviczához keletre az Orovacz

---

[1]) Van Csitluk falu a Likában is, Gospichhoz délre, — a név török szó, mely gazdaságot jelent.

[2]) Diplomacziai Emlékek az Anjoukorból II. 668—671. lap.

[3]) Lopasics Radoszlav érdekes monographiát irt e várról. Cetin. Mjestopis i poviest grada. Megjelent 1867. Zágrábban.

[4]) E nézeten van a Topographia magna Hungariae szerzője III. Rész 1. fejezet, és Farlati IV. k. 91. lap.

hegy magaslatán Mersin ősrégi vár romjai találhatók, melyben állítólag a corbaviai püspökök laktak. E vélemény nagy valószinűséget nyer az által, hogy a váraljai síkságon levő romok könnyen Nagy-Korbaviának, és főegyházának maradványai lehetnek.[1]) Ide közel fekszik Korenicza, melynél Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát bán és zengi kapitány a törökök elleni csatában elesett.[2]) Cribasát vagy Corbaviát a szlávok ma Kerbava-nak nevezik, és ilynevű folyó hasítja ma Lika téreit.

A történeti múlt legrégibb körvonalai Corbaviát nekünk a görög császárok hatalma alatt mutatják. Corbavia vagy Krbava kezdetben zsupánság volt, a horvát herczegek és királyok közvetlen kormánya alatt. Midőn az országot a magyar királyok meghódították, Corbaviát horvát főuraknak adományozták, kik ennél fogva corbáviai grófoknak neveztettek; megyéjök corbaviai grófságnak — comitatusnak.

Kukuljevics állítja, hogy a horvát nemzeti királyok alatt Szluin város a gaczkói avagy korbáviai zsupánsághoz tartozott.[3]) Kár, hogy a horvát történetiró ez állításának forrását nem idézte. Mi Szluin oly régi emlékét nem ismerjük, különben tudjuk, hogy Gaczka és Korbávia nem azonos terület.

Corbavia első két zsupánja, kiknek egyike a XII. másik a XIII. századból való, még a régi történettel függ össze.

A zsupánokat a comesek váltják fel, kik mind a Gussich nemből származnak, melyek közül Pál azon 12 követ egyike, kik Kálmán királynak Horvátország hódolatát bemutatták.

A corbaviai grófok sorában előforduló Budislaus apjával I. Curiatius, vagy Cyriákkal kezdődik a Corbaviai, később Karlovics-nak nevezett család folytonos nemzékrende. A mai Carlopago tengerparti város régi neve Bagh, de a corbaviai

---

[1]) Engel: Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien 316—318. lap.

[2]) Ez történt 1520. évben Rattkay és Istvánfy tanúsága szerint, Nagy Iván (Magy. Családai) 1521. évre teszi halálát, tévesen Istvánfyra hivatkozván. Engel (Gesch. von Dalmatien etc. 315. lap) megfoghatatlanúl 1579. évről szól.

[3]) Grad Slunj leirása, e Njeke gradine i gradovine u kraljevine hrvatskoj első füzetében.

grófok egyike a grófságához tartozó várost nagyobbítván, és czélszerűbben rendezvén, azt saját neve után Carlo-Baghnak, az az Carlopagonak nevezte. Egy 1387. évi oklevél, mely Károly corbaviai grófot egyszersmind Lika, Busan és Scrisia urának nevezi, ez utóbbit Baghgal azonosnak mondja. A corbaviai grófok közt Károly nevű legkorábban 1397. évben fordúl elő, és tán ez volt Carlopago megújítója, mely időben a család Karlovics neve is vehette kezdetét.[1]) Corbaviának folytonos birtoklása okozta, hogy a család egyes tagjaira a Groff nevezet ragadt, mint például Joannes dictus Groff. Habár Istvánfy azon állítása, hogy a Gussich nembeli corbaviai grófok a római Torquatus nemből erednek, hiteles történeti adatokkal nehezen lesz kideríthető, a családban még is élt e római származás traditiója, és azért az utolsó corbaviai gróf, János, csakugyan Torquatusnak is irta magát, mint apja Károly is.

Midőn III. István király, II. Géza fia 1163. évben a spalatói érsekséget előbbi határaiban ujra megerősíti, Corbavia, Barani, (így ir Farlati Buçani helyett), Plasi, Vinodol, Novigrad, Modrus stb. terűleteit oda tartozóknak irja.[2])

A corbaviai püspökség azonban még csak 1185. évben alapíttatott, Péter spalatói érsek által, ki a spalatói zsinaton Corbavia, Vinodol, Bussan, Novigrad, Presnic, Plas,[3]) és Modrus egyházi kerületeket, az új püspökség alkatrészévé tette.[4]) A püspöki székhely Corbavia város volt, melybe

[1]) A corbaviai grófok 1387. 1432 és 1451. években Carlopagot jeles szabadságokkal ajándékozták meg, melyeket Mátyás király 1481. évben megerősített. — A szláv névképzés szabályai szerint az első Károly nevű gróf fiai már Karlovicsoknak nevezhették magokat. Bizonyos, hogy II. Károly magát Karlovicsnak irta, de János is — az utolsó corbaviai gróf, a Karlovics és Torquatus nevet felváltva használta.

[2]) Farlati III. k. 184. lap, utána Kukuljevics, Codex dipl. II. 66. l.

[3]) Kerchelich úgy vélekedik, hogy Plas vagy Plis helyett inkább Klis olvasandó, minthogy a synoduson a kliszai esperes is jelen volt, és a corbaviai püspöknek alárendeltetett. De a Plas név ellen sem tesz feltétlen kifogást, a görög-keleti püspökségnek egyike az ogulini ezredben fekvő Plasco helységtől vevén elnevezését.

[4]) Farlati III. köt. 10. 12. 214. 215. lap és Fejér II. k. 223. lap.

mint első corbaviai püspök beült Maruta Máté, eddig spalatói kanonok. II. Pius pápa 1460. évben a corbaviai püspöki széket Modrusra tette át, mi által mint Farlati (Illyricum IV. 105. lap) véli, a corbaviai püspökség megszűnt. Azonban későbbi okleveleink még soká megkülönböztetik az ottochazi, zengi, modrusi és corbaviai püspököket egymástól, a mi azt bizonyítja, hogy e püspökségek története még kritikai vizsgálóra vár. A corbaviai és zengi püspökség még csak akkor egyesült, midőn e vidéken a katonai határőrség szervezése foganatba vétetett.

A corbaviai püspöki szék Modrusra való áttételét a közvélemény Corbovának a törökök általi elfoglalásának tulajdonítá, azonban ez áttétel, mint a római levelekből kitetszik, 1460. évi júniusban történvén, Corbova pedig a törökök kezébe jóval később jutván, hihetőbb, hogy a Corbova környékbeli nemesség fösvénysége és makacssága, melylyel a dézsmák és más püspöki jószágok visszaadását többszöri felszólításra is megtagadta, birták II. Piust arra, hogy a püspökséget Modrusba tegye át, hol a Frangepan nemzetség pártfogásából jobb fennállhatást reménylett. [1]) (Lásd Modrus.)

Farlati azt állítja, hogy a XIV. század elején Robert

Lucius azonban azt irja, hogy a segniai püspökséget Vinodol, Busan és Likának fele képezte, Likának másik fele a corbaviai püspökséghez tartozott.

[1]) Teleki : Hunyadiak kora III. k. 216. 217. lap. Kercselich megvallja, hogy nem tudja, melyik évben történt a segniai, corbaviai és modrusi püspökség canonicai egyesülése. (Notitiae prael. 462. l.) Kercselich azonban hiában akadékoskodik az uj czímen : Ecclesiarum Segniensis, et Modrusiensis *seu* Corbaviensis canonice unitarum Episcopus, — mert ha igaz is, hogy Corbavia messzire esik Modrustól, azért még sem követelheti, hogy a czímben seu helyett ac, avagy nec non legyen. Corbavia ugyanis mint püspökség Modrus mellett, és Modrussal egykoruan nem állt fenn, hanem a püspöki szék Corbaviából Modrusra helyeztetett át, — és ezt a czím jól fejezi ki. Segnia azonban azelőtt valóban külön püspökség volt. Különben Kercselich felsorol külön modrusi, külön segniai és külön corbaviai püspököket, persze azon korból, mely jóval későbbi mint Corbaviának a törökök általi elfoglalása. Az ő nézete, hogy a római Curia okozta az elnevezések zavarát, — de azt is hiszi, hogy a modrusi püspökség már Sz. István korában létezett. (Notitiae 463. 465. lap.) Nevezetes, hogy 1462. évből is nevez corbaviai püspököt, Miklóst.

Károly király egész Corbavia megyét a Gussich nemből eredő Curiaciusnak adományozta. Ez állítás nem egészen pontos, mert e családból már 1284. évben volt Budislaus corbaviai gróf, sőt hihetőleg apja I. Curiacius is már az volt. Nagy Lajos király megjelenése közép Horvátországban rettegést okozott a horvát főurak közt, mert 1345. évben az olaszországi hadjáratra indulván, nagyszerű hadierőt fejtett ki. Többek közt a corbaviai grófok is beküldék váraik kulcsait, hűségök tanusítására. Alig hogy a király eltávozott, Gergely corbaviai gróf velenczei zsoldba állt.

A corbaviai grófság fővára Udbina, a törökök kiüzetése alkalmával, 1689. évben sok vér árán visszafoglaltatott.

A corbaviai grófok 1432. évben Pocsitel vára alatt Podgradie faluban a corbaviai alispánokat és másokat a tergovina fizetése alól felmenték és Bagh (Scrisia) városnak bíróválasztási jogot engedélyeznek.

A XIV. század végén élt Corbáviai Miklós, Tamás, Butko, (Budiszló fiai), Károly (György fia), Pál (Károly fia) Corbavia, Lika, Brusana,[1]) és Scrissia (máskép Carlopago) urai voltak, és mint ilyenek, kisebb nemeseknek vitézség, hűség vagy más érdem jutalmazására kiváltságokat osztogattak. Ilyen például a doljei Czernkovich család, melynek tagjai később egyszerű határőrökké lettek, — oly tünemény, mely az egykori szörényi bánság régi, hivatalos és birtokos állásánál fogva kitünő nemességénél még nagyobb mértékben előfordult.

Zsigmond király hadi rendszere szerint (1433) a corbaviai comes egy banderiumot tartozott kiállítani a törökök ellen.[2])

Hunyadi Jánosnak, a törökökkel vívott nagyszerű csatái, II. Pius pápa legnagyobb figyelmében részesültek mindig, és ő a keresztyénség ügyét élénken támogatá. Igy találjuk 1459. évben Mariano de Senis minorita barátot Istriában, Horvátországban, *Corbaviában*, Slavoniában, Boszniában, Szerbiában és Ráczországban mint pápai biztost működni, ki a mantuai

---

[1]) Brussano ma Carlopagohoz délre, a Velebit keleti lejtőségén fekszik.

[2]) Fejér X. 7. köt. 257. lap.

zsinat által felhatalmaztatott, hogy harczosokat a kereszt felvételére buzdítson és a törökök elleni harczba indítson. [1]) És itt érdekes, hogy Corbavia külön említtetik Horvátországtól és Slavoniától.

Tomassevics István boszniai király nem siker nélkül működött hatalma terjesztésére, és ezt többnyire magyar tartományok rovására tette. Czimeiben így irja magát: Ráczország, Servia, Bosnia, Primorje, a dalmatiai részek, és *Corbavia részének királya.*[2])

Az a birtokper, mely Mekinani Jakobovics Péter és György, valamint Mekinani Dobrics Iván egy, más részről Babinováczi Friczkovics Jakab és több testvére közt folyt, a beligazgatás némely formáival ismertet meg bennünket. A tárgy magában csekély, csak bizonyos földrészek és utak birtokára vonatkozott. A felek egyike a tinnini (knini), másik a corbaviai megyeszék előtt (in sedibus nobilium Corbaviensium el Tinniniensium) indította meg perét. Az itélettel egyik fél sem volt megelégedve, azért mindegyik a knini törvényszékhez fölebbezett. Mind ez 1466. évben történt, és ez alkalommal megtudjuk, hogy a corbaviai megyeszék személyzete Boboclich Iván, Wglesich László, Ludchich György és Boboclich Fülöp alispánokból (vicecomites dominorum Comitum Corbaviae) és guzzichi Zelenkovich Pál, kozyani Grubich Lukács, és jelsani Dokmanich András esküdt birákból áll. Pristaldusok is nevezetnek, kik a tényállás megvizsgálására küldettek ki, ilyenek Gunkovich Mátyás, és Belaz de Bylysan. A két falu, mely közt a határ vitás volt, a mai likai határőrezred kerületében feküdt; egyike: Mekinyar (az oklevélben mindig Mekynan) ma is létezik Udbinához éjszakra, a vele egykor határos Bobinovacz ma ismeretlen. Az egyúttal említett Klesicza, Homlyan, Policz, Kuchaz, Mirchewcz, Zungoran, Zbodberk, Mirchavacz, Bilisinavacz, Glasicz, Hottuchina, Podporat ma szintén ismeretlen; de megtalálható Kozian, Korbaviczához nyugotra, Jarsane vagy Jelsan mai Jossane nevén Mekinyarhoz éjkeletre, Guzzichról pedig kétséges: vajjon azonos-e Gussichgraddal,

[1]) Kaprinay: Historia diplomatica II. 322. lap.

[2]) Okleveleket 1446 és 1459. évekből közöl Kercselich: Notitiae praeliminares regni Dalmatiae etc. 271. és 279. lap.

mely Zenghez oly közel fekszik, hogy az utóbbit inkább a gecskei grófsághoz tartozottnak vélem.

A corbaviai és tinnini megyeszéktől a felek a tinnini törvényszékhez fölebbeztek, innét a horvátországi báni táblához, honnan végre is az országbiró elébe került az ügy, ki végre 1467. évben a báni tábla itéletét megerősítette. Ennél fogva a tinnini káptalan mekinani Jakobovits Pétert és Györgyöt és Dobrics Ivánt a nekik odaitélt földek birtokába beigtatta.[1])

Megjegyzésre érdemes, hogy e pörös eljárásban az eskütársak (conjuratorok) intézménye is igénybe vétetett, azonban sem a tinnini, sem a corbaviai kerület comitatusnak nem neveztetett.

Ugyan ez évben (1467) történik említés Korenicza corbaviai kerületről, melyben Jarinsko és Byczi falvak fekszenek. Ez év végre gyászos lett a törökök betörése által, kik egész Corbaviát beszáguldozván, azt kegyetlenül pusztíták és nagy számu embereket rabságba hurczoltak.[2]) Ily kegyetlen dulás miatt Corbaviában és Segniában a velenczei államtanács már 1463. évben kért segélyt a pápától.[3])

A II. Ulászló alatt 1492. évben hozott 21-ik és 22-ik törvényczikk azt határozá, hogy a corbaviai grófok, valamint a Frangepanok és mások, jobbágyaik mennyisége szerint, banderiumot tartani és a harczba vezetni tartoznak, — mi által csak a régi törvényes állapot ujittatott meg.

Midőn Karlovics János corbaviai gróf 1509. évben Zrínyi Miklóssal kölcsönös örökösödési szerződésre lépett, Corbaviában fekvő birtokainak ezeket mondja: Komics, Udbina[4]) és Podlophecz várakat, — miről többet Lika grófság ismertetésében.

I. Ferdinánd király ugyanezen Karlovics Jánosnak 1527.

---

[1]) Teleki: Hunyadiak kora XI. köt. 269—278. lap.

[2]) Rattkay: Memoria Banorum, 99. lap.

[3]) Magyar diplomacziai Emlékek Mátyás kir. korából, I. 218. l.

[4]) Nagy Iván: Magyarorsz. családai III. 46. lap. Corbaviai Tamást Lika és Volvina urának irja. Ez utóbbi helynév alatt Udvina várát kell érteni. Engel szerint i. m. 318. lap irja, hogy Corbavia 1522. évben adatott át Torquatus Jánosnak.

évben a medvedi és rochonoki uradalmat Slavoniában (in marchia Vindorum) 4000 aranyért elzálogosítja.

A törökök 1528. évben hoztak végveszélyt a corbaviai grófságra, és azt teljesen megszállták. [1]) Megszűnvén így annak közélete, a visszafoglalásig a történet szemét elkerüli, a katonai határőrség szervezése alkalmával pedig Likának sorsában osztozott, azon különbséggel, hogy a corbaviai grófság neve egyetlen kerületre sem maradt az új földrajzi viszonyokban, sőt egyetlen falu sem örökölte azt, a múlttal való kapcsot fentartandó.

A karloviczi béke után, az adófelosztás érdekében Magyarország öt kerületre osztatott fel, a hatodik kerületet a dalmát, horvát, slavoniai részek képezték, nevezetesen Zágráb, Varasd, Kőrös, Lika, és *Corbávia* megyék.

Egy évre a karloviczi béke után (1700 január 22-én) Leopold császár a Corbavia és Lika megyékben fekvő jószágok egykori nemes birtokosait felszólítja, hogy netáni birtokjogaikat az új szerzeményi bizottságnál igazolják. E kecsegtetés hasznát akkor senki sem vehette, midőn oly erősen hangoztatott a » fegyverjog«, mely minden magán, historiai és ész-jogot megszűntetett, és midőn kivált amaz jog gyakorlati oldala a határőrvidék szervezésében már mutatkozott. Azonban az 1715. évi országgyűlés még is a 113-ik törv. czikkben követelé a varasdi generalatus terűletének visszacsatolását az országhoz, a 116. czikkben kiemeli a visszacsatolás szükségét Lika és Corbavia provinciákra nézve. Az 1723. évi 88-ik törv. czikk különösen Lika és Corbavia visszacsatolására biztosokat nevez ki, az 1723. évi országgyűlés már kevesbbé foglalkozik a visszacsatolás kérdésével, hanem inkább a katonai kihágások orvoslását sürgeti a varasdi és károlyvárosi generalatusban. Corbavia azonban még mai napig katonai szervezet és »törvény« alatt áll.

Corbáviai grófok.

1078. *Dessimir* zupanus corbavisticus. (Rački: Documenta hist. croat. 115. lap, ez oklevél azonban hamis, de em-

[1]) Engel sz. i. m. 318. lap ez 1527. évben történt, Farlati pedig ez eseményt 1530 körüli időre teszi. (Illyricum sacrum IV. 91. lap.)

líti Desimirt egy más valódi oklevél 1078 alatt, u. o. 117. lap.)

1100. *Desilo* Krbavae zupanus (Rački : Documenta historiae croaticae 488. lap. Az indexben ki nem teszi az évet.)

1198. *Slavagost,* corbavensis comes. (Fejér VII. 5. k. 140. lap. Kukuljevics, Codex II. 191. lap.)

1258. *László,* Jakab corbaviai gróf fia. (Wenzel VII. 495. lap.)

1284. *Budislaus,* néhai Curiatius fia. (Fejér VII. 2. k. 106. lap. A Curiatius név azonosnak látszik Ciriacus névvel.)

1326. *Budislaus,* néhai II. Curiatius fia. (Fejér VIII. 6. köt. 98. l.) Ennek nevét Farlati hibásan irja Radoslavusnak. Farlati azon állítása sem fogadható el, mintha II. Curiatiust nemcsak fia, hanem unokája Tamás is, — a ki pedig Nagy Iván szerint 1400. évben halt meg — a corbaviai grófságban követték volna. Az oklevelek mást bizonyítanak. (Illyricum sacrum IV. 91. lap.)

1330. *Omodé* nádor, zalai főispán, Comes de Korbov, és kúnok birája. (Fejér VIII. 3. k. 497. lap.)

1337. *Budislaus,* Gergely és Pál, corbaviai grófok. (Farlati IV. k. 59. lap. Lucius III. fejezet. Ezek Nagy Iván szerint II. Cyriac fiai.)

1338. *Gergely.* (Fejér VIII. 4. k. 336. lap.)

1341. *Gergely.* (Anjoukori okmánytár II. 24. l.) Curiaci fia.

1343. *Gergely.* (Anjoukori Okm. I. 407. l.)

1345. *Gergely.* (Kercselich : Hist. Ep. Zágráb I. 129. lap.)

1365. *Gergely,* Budislaus fia. (Kukuljevics, I. 40—45. lap.)

1380. *Miklós,* és *Tamás.* (Fejér IX. 5. k. 379. 625. lap.)

1385. *György,* Magyarország követe Francziaországban. (Dipl. Emlékek az Anjoukorból. III. 582. l.)

1387. *János, Pál* és *Károly* corbaviai grófok. (Nagy Iván : M. családai XII. 487. l.)

1387. *Butko,* magister Curiae, és *Grof György,* comites Corbaviae. [1])

---

[1]) A Szentgyörgyi és Bazini grófok is sokszor Groffoknak neveztetnek, mint például az 1498. évi törvényben Thomas, Petrus, Franciscus Groff, mindegyik Comes de Bozin. Buthkót Kercselich de Prodanich, vagy Nádasdy családból valónak irja. (Hist. Eps Zágráb. I. 141. lap.)

1388. *Miklós, Tamás, Butko, Pál.* (Fejér X. 1. k. 443. és X. 3. k. 77. lap.)

1395. *Butko,* (Kukuljevics, Jura I. 165. l. Franceschi 1394. évre Jánost mint Segnia, Corbavia és Modrus grófját említi, a mi Corbaviára nézve hiba, mert itt a Frangepanok uralma nem létezett.)

1397. *Pál* (Paulus Caroli) és *Károly,* comites Corbaviae. (Fejér X. 2. k. 411. lap.)

1398. *Pál.* (Szentei Pál al-bán levelében, a gr. Teleki cs. leltárában.)

1400. *Károly* corbaviai gróf, dalmát-horvát bán, és *János* — Comes Joannes de Corbavia — királyi főasztalnok. (Fejér X. 2. k. 759. l.)

1402. *Károly* és *János* — Joannes Groff de Corbavia — kir. főasztalnok. (Fejér X. 4. k. 138. lap.)

1403. *Károly,* egyszersmind visegrádi várnagy. (Fejér X. 2. k. 241. l.)

1406. *János,* dictus Groff, kir. főasztalnok. (Fejér X. 4. köt. 474. lap.)

1407. *János* Groff de Corbavia. (Dessewffy Oklevéltár 343. l.)

1409. *Károly,* horvát-dalmát bán. (Kercselich: Hist. Ep. Zágráb I. 152. l.)

1410. *János,* dictus Groff, kir. főasztalnok. (Fejér X. 5. k. 49.)

1410. *Károly* — Comes Carolus de Corbavia. (Fejér X. 5. k. 60. l.)

1411. *Károly,* (Fejér X. 5. k. 148. 186. lap.)

1411. *Pál,* Butk fia, dalmát-horvát bán, Corbavia, Lika és Busán grófja (Farlati IV. 99. lap.)

1412. *Károly.* (Fejér X. 5. k. 265. lap.)

1412. *János* Groff de Corbavia. (Fejér X. 7. k. 769. lap) kir. asztalnok-mester (Hazai Okm. IV. 268.)

1414. *Károly.* (Fejér X. 5. k. 501. l.)

1415. *Károly.* (Fejér X. 5. k. 573. l.)

1416. *János,* Groff de Corbavia, kir. tálnokmester (Hazai Okm. II. 208. l.)

1425. *Franko,* néhai Butk corbaviai gróf fia.

1429. . . . . Ez évben említtetik János, a korbovai *alispán* fia. (Fejér X. 7. k. 182. l.)

1432. *Károly* és *Tamás*, néhai Pál comes testvérei és fiai, és *Ferencz*, néhai Butko fia, — isten és a felséges római király kegyelméből Comites Corbaviae. (Kukuljevics, I. 157. l.)

1439. *Ivánka*, királynéi udvarbiró. (Hazai Okm. II. 284. l.)

1441. *Károly* és *Tamás*.

1443. Tomassevics István boszniai király Corbaviát királyi czimében használja. (Engel : Geschichte von Servien und Bosnien 141. lap.) Igy 1446 és 1459. években is.

1445. *Gergely* corbaviai gróf és lipcsei kapitány. (Dessewffy Okltár 409. l.)

1447. *Gergely*, corbaviai gróf. (Teleki : Hunyadiak kora X. 203. lap.) Egyúttal Lika és Busán grófja.

1458. *Gergely*, corbaviai gróf. (Magyar diplomacziai Emlékek Mátyás kir. korából I. köt. 78. lap.)

1469. *János*, corbaviai gróf. (M. diplom. Emlékek Mátyás kir korából II. 137. l.)

1480. *János*, corbaviai gróf (u. o. 433. l.)

1492. *Károly*, corbaviai gróf. (Archiv für österr. Geschichtsquellen III. Palugyai : Kapcsolt részek. 42. l.)

1505. *György*. (Szebeni szász ltár.)

1509. *János*, Károly fia.

1527. *Karlovics János*, máskép Torquatus. Családjának utolsó férfi sarja. Meghalt 1531. (Kovachich : Polyarcha hungarica czimű kéziratában 1570. évre hibásan közöl egy Carolus Torquatus nevű corbaviai grófot.)

1530. *Torquatus János*, (Kercselich : Notitiae prael. 342 és 344. l.)

1693. Gróf Zinzendorf Adolf, Lika és Corbavia örökös grófja (Kercselich : Notitiae prael. 473. l.)

Dreznik, a Korana folyónál, a Mala Capella hegységhez keletre, a mai Bosznia határán, egykori zsupánság széke volt. Régi várának romjai Ploski-hoz délre láthatók, az ogulin határőrezredben.

A Biborban született Constantin császár által nevezett Dresnec, mely szerinte a keresztelt Szerbiában fekszik, nem a zsupánság helye. A Constantin-féle Dresniket Safarik Szerbia uzsiczai kerületében keresi.

Egy harmadik Drežnik a Gaczka folyónál, és igy Segniához keletre feküdt; Kukuljevics azt tartja, hogy ez a gaczkai zsupánságban feküdt, és hogy várának nyoma még a XIV. század elején található.

Mind ezektől különbözik az a Dreznik, melyet Merian Fiume és Ledenicz közt tüntet fel Tresenick alakban. Palugyai (Kapcsolt részek, 253. l.) ezt Terssenik-nek irja, és azt Terzactum-mal azonosnak tartja. A Kulpa melletti Dreznikre, mely vár sem volt, és mely Károlyváros közelében fekszik, nem szükség tekintettel lenni.

II. Károly siciliai király 1292. évben brebiri Pál horvát-dalmát bánnak és testvéreinek Györgynek és Mladinnak Dyesnich (Dreznik) terűletét, a körülötte fekvő Suczanny és Pset földjével együtt adományozza a boszniai határig, valamint mindent, a mi a chulmi grófságtól kezdve Gaczecha és Modrusig fekszik. [1])

Mikor, és mi módon kebeleztetett be a drezniki zsupánság egy szomszéd megyébe, erről nincsenek adataink.

Drid, zsupánság a mai Dalmatiában. Az 1185. évi spalatói zsinat a dridi zsupánságot, Sebenicóval stb. a trawi püspökmegyébe kebelezi. [2])

Kálmán király, slavoniai herczeg, 1226. évben Drid földjét, mely akkor királyi praedium volt, a trawi püspökségnek örök időre adományozza, anyja, Gertrud királyné lelki üdvösségére. Ez alkalommal a dridi határ igy iratik le. Keletről (?) a tenger (maria), nyugotról Stelpona, [3]) éjszakról a Mezlima nevű trawi földek, délről a trawi monostor földjei. Egyúttal megszünteti a törvényhatóságot, melyet Vlcinna trawi comes itt egykor Imre király megbizásából gyakorolt. [4]) Ez adományt II. András király a következő esztendőben megerősítette.

Dridi zsupánok ezek:

1088. Osrina. [5])

[1]) M. diplomacziai Emlékek az Anjoukorból I. 96. l.

[2]) Fejér II. 222. l.

[3]) Sprunner térképén Stolpum keletre fekszik Traguriumhoz, de kérdőjelt tesz mellé.

[4]) Fejér III. 2. k. 90. 91. lap.

[5]) Rački határozatlanúl 1088/89. évre, Kukuljevics 1089-ra teszi. (Documenta 149. l. Cod. dipl. I. 182. l.)

1089. Dragoslav. (Rački: Documenta 151. l.)

IV. Kelemen pápa 1266. évben a trawi püspökséget Drid, Gusterna és Dubrovacz birtokában megerősíti.

Gecske. Sajátságos benyomást tesz azon tapasztalás, hogy e megye neve mennyi bajt okozott történetiróinknak. Az érdemdús Fejér György, midőn némely helyen Kwetke és Kecke alakban találja, oda magyarázza, hogy ez Keve. Ugy találja irva, hogy Püczke, és azt hiszi, hogy Pilis. Katona sem volt tisztában e névre nézve, és midőn V. István király egy 1272. évi levelében Bemluk, Guetka, et de Szibino comeseit találja említve, feljajdúl: ki fogja azt jóslani (quis enim divinet), mi lappang Berra, Trascu, Bemluk, Guetka, Szibin és Tychna neve alatt? [1]) Hornyik János a név sokalakuságát tekintvén, az Uj Magyar Múzeum valamelyik kötetében, [2]) azon gyanúra jött, hogy mind e név Kecskemétre vonatkozik, és hogy akkor a város egy hasonnevű megye vagy kerületnek, vagy még valószinűbben a Duna-Tisza közti terjedelmes királyi birtoknak, hová ez időtájban a Kis-Kunság telepíttetett, székhelye volt légyen. Később, t. i. Kecskemét város történetében már határozottabban oda nyilatkozik, hogy a mai Kis-Kúnság vidéke megyévé alakíttatott, mely *Kecskemegye* nevet nyert, s székhelye, fővárosa Kecskemét lőn. [3]) Mind e magyarázat téves és nem alapszik máson, mint valami csekély névhasonlatosságon, mely csak akkor érdemelne figyelmet, ha akár csak egyetlen helység neveztetnék, mely ez állitólagos Duna-Tisza-közi Kecskemegyében feküdt.

Ritkán ferdíttetett el valamely földrajzi név annyiféleképen mint Gecske grófságé és e körülmény valóban nehezítette a tájékozást. [4])

---

[1]) Katona: Hist. crit. VI. 600. lap. Megmondhatjuk ma, hogy az idézett sorozat szerint ott Keve, Krassó, Kemlek, Gecse és Szeben főispánjai, illetőleg ispánjai vagy grófjai értendők. Mind ezekről más helyen értekezünk. Katona jól sejtette, hogy itt vagy névferdítés forog fenn, vagy már eltörlött vármegyék értendők.

[2]) Uj M. Múzeum 1853. I. k. 444. l.

[3]) Hornyik: Kecskemét város története I. köt. 110 - 112. l.

[4]) Szolgáljon példáúl ez összeállitás: Gutzeka, Gouzecha, Dueke,

A gecskei ispánság a Gaczka, vagy Gacsko folyótól vette nevét, mely Ottochaz környékén található. A grófság terjedelméről adatok hiányában nem szólhatunk. Schwandtner művének harmadik kötetéhez [1]) egy térképi váz van mellékelve (az 5-dik tábla), mely Gouzecha, tehát gecskei grófságunk hosszaságát az ádriai tenger partján a vegliai sziget éjszaki csúcsától egész Arbe sziget déli részéig mutatja. E terjedelem helyessége ellen nagy kételyünk van, először is, mert a fennebbi esetben a segniai grófságot is magában foglalta volna, pedig tudjuk, hogy az utóbbi önálló és a gecskeinél fontosabb volt; továbbá a gecskei grófság terjedelmét nem is képzelhetjük valami nagynak a segniai, corbaviai és likai grófság határai közt. Biborban született Konstantin császár e helyet Gutzekanak irja (*Γουτζηκᾶ*), a lakosság Gyaczka-nak ejti. Tekintettel a magyar diplomatikai irásmódra, melyben az *e* önhangzó kiválólag használtatik, e helynevet Gecskének vélem ejtendőnek. Az otosaczi vár a Gaczka folyón, egy szigeten fekszik.[2]) Ó-szláv neve Gatisko; székhelye a mai Ottochaz (Otocsacz) volt.

Tekintélyes irók a gaczkai zsupánság keletkezését a guduscanusokkal hozzák kapcsolatba. Ismeretes, hogy Sziszeken, a Kulpa beömlésénél a Szávába székelő Ljudevit, az alsó-pannoniai szlovenek fejedelme, 818. évben Lajos császárnál panaszt emelt, Cadolaus friauli határgróf ellen, már azon szándékkal, hogy a frankok uralma ellen fellázadjon. Elpártolása a következő évben nyilvánossá lett, és az ebből származott több évi háborúban Borna, a guduscanusok herczege (dux guduscanorum) kitűnő szolgálatot tett a frankoknak, Ljudevit ellen. Borna

---

Jaczka, Gacege, Guetcke, Guescha, Guechke, Guecche, Gecche, Guzke, Guskie, Guche, Gwchke, Gushe, Guech, Gwecke, Geychchke, Gwechke, Gethke, Guecke, Guerke, Gechke, Guethka, Ghecka, Gezege, Ghezohe, Gesche, Gecke, Gezka, Getka, Gezdra, Gaczecha, Geze, Gracehe (l. e kötet 349. l.), Guechk, Kechz, Ketschia, Ketke, Kecke, Puschke, Suzke, Sucche, Swek, Schvetke stb.

[1]) Schwandtner: Scriptores rerum hungaricarum III. k. Müller térképén a Gosko folyó az Ottochaz-hoz éjszakra fekvő területet majdnem szigetkép körűlveszi.

[2]) Spruner történeti térképeinek második darabja Magyarországról Gazka tartományt tüntet fel Ragusához és Trebinjéhez keletre. Ezzel e helyen nincs dolgunk.

csak nem rég a guduscanusokat ismételve alávetette, és az ő indítására ment a guduscanusok egy követsége 818-ban Heristálba, a császárnak hódolandó. Még is a guduscanusok 819. évben Bornát, a Kulpa mellett a Ljudevit elleni csatában cserben hagyták, úgy, hogy testőrségének (tán horvátok) védelme alatt kellett menekűlnie. A hazatérő guduscanusokat azonban Borna újra hatalma alá hajtotta. Ljudevit most Bornát üldözendő, a dalmát horvátok országát pusztította. Még három hadjáratot kellett Ljudevit ellen intézni, mig ez Szerbiában futás által keresett menedéket, azonban erőszakos halált talált 823-ban.

Igy lépnek be először a történetbe a guduscanusok.

De kik voltak ők? Mindenesetre szlávok, kiket azonban, mint Rački helyesen sejti, inkább gaduscani, vagy goduscani kellene nevezni. Einhard csakugyan a Goduscani változást is használja. E névalak közelebb jár a Gatisco-hoz, mely a helység és kerület ó-szláv neve = terra ad fluvium Gatiska.

A hires Zeuss Gáspár azonban az hiszi, hogy a guduscanusok svábok, a mai Gotschee lakosai, kik Krajnában nyelvüket a szláv áradatban fentarták. Safarik még nagyobb földirati kiszökkenést csinál, midőn állítja, hogy a Praedenecenti és Guduscani a mai branicsevóiak és kucsaniak, kiket ő Szerbiában a Morava és Mlava folyók torkolatánál elhelyez. E magyarázat nagyon mesterkélt, mit Jireček beismervén, még is csak habozva mondja, hogy a dalmát herczegnek (Bornának) alávetett guduscanusok valahol közelebb az Ádria felé, tán Gačko mellett laktak. [1])

Sambucus egyik térképén a mai Gotschee csakugyan Gueschee-nek van irva, és igy majdnem teljesen összhangzik Gaczkának a magyar diplomatikában Getske, Guetsche nevével.

Azonban Gotschee még sem Getske, mert a krajnai Gotschee még a XIV. század közepén laktalan vadon volt. [2])

---

[1]) Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien 38. 39. l. Rački: Documenta 320. 321. lap. Zeuss: Die Deutschen und ihre Nachbarstämme 589—591. l. Safarik Werke II. 223. l. Jireček: Geschichte der Bulgaren 119. l.

[2]) Merian Máté az ő topographiájában áttekintést ad azon kro-

Krajna minden vidékén találtak már római vagy barbar régiségeket, csak Gotschee vidékén nem fordúlt még ily lelet elő, a mi bizonyítja, hogy a XIV. század előtt aligha taposta emberi lény e vadont. A legrégibb oklevél, melyben Gotschee neve előfordúl, Udineban kelt 1363. május 1-én. [1])

A már nevezett biborban született Konstantin az első, a ki zsupánságunkat említi, és pedig akkor, midőn Horvátországnak zsupánságait a X. században előszámlálja. Közlése szerint a bán alatt állt Cribasa (Corbavia), Litza (Lika) és *Guczeka*. [2])

A magyar királyság megalapítása után az egyházi történet hozza emlékezetünkbe e megyét. A pápa beleegyezésével 1179. évben a nonai püspök Likát, a segniai Segniát és Geszikát (Gaskát) kapta. [3]) Mindkét püspök a spalatoi érsek suffraganeusa volt, és a rendezés az ő javaslata szerint történt. Az érsek ez intézkedése a további fejlemények által is szentesítést nyert. Péter spalatoi érsek ugyanis 1185. évben zsinatot tartván, a dalmát és horvát püspökségek közt a parochiákat ekkép osztotta ki: a segniai püspök székhelye legyen Segnia, és hozzá tartozzék egész Segnia és Gezca (Fejérnél Ketschia) parochia és Likának fele. A parochia alatt itt zsupánság, vagy kevesbbé helyesen megye értendő. [4])

II. András király a magyarországi templáriusok szolgálataival igen meg volt elégedve. Ők saját vagyonukból sok költséget fordítottak arra, hogy a király biztosan szállhasson a tengerentúli részekbe, és szintugy gondoskodtak, hogy Gö-

---

nikásokról és földrajzi irókról, kik a gotscheei lakókat a sennoniak, gothok, svábok stb. utódjainak tartják, a kik az őskortól fogva itt laknak.

[1]) Dimitz Ágost: Geschichte Krains I. 241. l.

[2]) Constantinus Porphyrogenitus: De administrando imperio. Cap. 30. és Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. köt. 11. l. Cod. dipl. I. 86. Rački 400. l.

[3]) Kukuljevics: Cod. dipl. II. 112. l.

[4]) Fejér II, 222. 223. l. Katona IV. 300. l. Kukuljevics I. 33. lap. Említtetik 1232. évben archidiaconatus de Guesche, melyet István zágrábi püspök az általa alapított császmai káptalanhoz csatolt, és ebből a káptalannak a jövedelmek negyedrészét átengedte. (Fejér III. 2. k. 279. l. Tkalcsics: I. 69. l.) E főesperességnek semmi köze gecskei grófságunkhoz, mert a főesperesség mai neve Gvescha. (Tkalcsicsnál: Gvešće. Helynévtárainkban Gachische, Gacsishcse stb.) Verőcze megyében terül el.

rögországon át hazajöhessen. Érdemeik jutalmazására a király 1219. évben Gecske vidékét (terram Suzke vagy Guzke) adományozta a templomos vitézeknek, melyről azt mondja, hogy az Segnia várföldjével (terra castri de Stey, hibásan Scen, azaz Segnia helyett), valamint Modrus és Busán kerületekkel határos, rendelvén egyszersmind, hogy Gecske vidékén sem valami bán vagy főispán vagy baili, sem bárki a templáriusok beleegyezése nélkül megszállhasson. A templáriusokat ez uj birtokukba Dodomer comes igtatta be. [1])

III. Honorius pápa a király ez adományát megerősítvén, egyszersmind a megye határait leirja. E leirás szerint az új szerzemény határa kezdődik a Gernovize pataknál, és ez az ádriai tenger partján fekvő Czernovicza falunak (az ogulini ezredben) felel meg. Délfelé a határ Cedesou (vagy Cedelou) nevű helységig, innét Wratáig, innét Busán felé tart. Következik Kamenicze, mely választóvonalat képez Busán és Geske közt; — oly választóvonalat képez Trasena is. Kelet felé a határ Szentgyörgy és Szent Martius *(igy)* templomáig terjed; innét a Watenie mentén levő vizig, innen a Malecenie hegyig Chesche-ben, és Ujnador (igy, tán Ujudvar helyett) nyugotfelé, innen Jeccenize és Cherniche-ig Gecske és Modrus választóvonaláig, egy Medveláb nevű kőig és a Plaz nevű hegyig. Itt válik el a Plaz a Guecszlie hegytől, a határ Gernevizeig tart, és visszafordúl az első határponthoz.

Habár e helynevek nagy részét a hibás leirás, vagy az idők hatása felismerhetlenné teszi, nem szenved kétséget, hogy ezek Busan, Modrus, Plas és a Josefina út melletti Kameniczára, általában Zeng (Segnia) környékére utalnak bennünket, melyhez keletre a Gaczka folyó a Capella lejtőségeit mossa. Plas nevű parochia Busán és Modrussal a corbaviai püspökséghez tartozott, és erre a Plassicza nevű falu Zenghez keletre ma is emlékeztet. [2])

A templáriusok azonban, kik akkor Segniának is urai voltak, Gecske megyét nem soká birták, mert IV. Béla király

---

[1]) Fejér III. 1. k. 273. lap. Katona 5. k. 321. lap. Pray, Theiner és mások.

[1]) Koller: Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis II. k. 46. l.

1269. évben tőlük e megyét elcseréli és a helyett nekik Dubicza vármegyét örök időre adományozza a nyesttizeddel és báni zsolozsmával együtt, — a mely adomány utóbb V. István és IV. László által is megerősíttetett. [1])

Épen akkor találkozunk az első gecskei grófok neveivel. Nevezetesen Péter, ki egyszersmind királyi étekfogó mester volt, 1270. évig, mint gecskei comes fordúl elő. Ez időben a gecskei grófság közvetlen királyi birtok lehetett. Péter utóda Ponith egyszersmind segniai gróf volt és ez a kapocs fenmaradt a Brebiriek és Frangepánok alatt is.

IV. Béla király 1255. évben Frigyes és Bertalan vegliai grófoknak, a tatárjárás idején tanúsított hű szolgálataikért Segnia várost adományozza. Ezek a Frangepán család ősei lévén, föltűnő körűlmény, hogy 1274. évben nem ebből, hanem a Brebiri családból valaki, t. i. Miklós szerepel mint gecskei és segniai gróf. E körűlmény támaszt nyújt ama föltevésnek, hogy az 1274—1278. években szereplő Miklós nem Brebiri, hanem Frangepán volt. Különben, hogy a gecskei grófság mikor lett a család magánbirtoka, sehol ki nem tűnik.

E korban tekintélyes férfiak kormányozhatták a kis slavoniai és horvát megyéket vagy várispánságokat, mert nemcsak hogy a XIII. század közepén nagyon gyakran említtetnek az egyháznagyok és ország báróinak társaságában a királyi oklevelekben, hanem többen közűlök, nevezetesen Morocha, Reuche és Zana comesei több megyés főispánokkal együtt 1271. évben esküjökkel fogadták, hogy a mennyire tehetségükben áll, az V. István magyar, és Ottokár cseh király közt létre jött béke megtartására ügyelni fognak. Ily kezességet vállalt Péter gecskei gróf is, ki, mint tudjuk, különben királyi étekfogó mester, [2]) és nem kételkedünk, hogy Péternek személyes jelentősége, nem hivatala helyezte őt e föladat részesei közé.

---

[1]) Fejér IV. 3. k. 506. lap, hol hibásan áll Comitatus de Puschke, Gueske helyett. Lásd Theiner: Monum. hist. Hungariae. I. 310—316. l. Pesty Frigyes: A templáriusok Magyarországon. 33. és 50. l.

[2]) Árpádkori Uj Okmánytár III. 253. lap, hol Petrus magister dapiferorum, Comes de Swek áll, de Guechke helyett.

Ellenben, midőn a király 1274. évben Dénes nádort és oklicsi ispánt, Miklós országbirót és Dedalus zalai főispánt egyenesen megbízza, hogy a zalai várszolgák által Sidó ellen Debrete helység iránt indított igazságtalan pört szűntessék meg, tudjuk, hogy e meghagyás Miklósra nézve az országbirónak, de nem a gecskei és segniai grófoknak szól.

Ez a Miklós 1275. évben még mint tengerparti bán viseli a gecskei gróf czímét.

Timoté zágrábi püspök a királyi kegyben bőven részesült, de úgy látszik, hogy az olygarchia ez érzelmet nem osztá, mert a püspök önvédelemhez nyúlván, 1281. évben Miklós slavoniai bánt, Henrik comest, mindkettő Henrik fiai, és János mestert, ki Zana és Orbász vármegyék, valamint Garig és Gecske comese volt, a verőczei barátok templomában kiátkozza, mert a püspök *jószágait*, nevezetesen Vaskát kirablák, pusztíták, és iszonyú kegyetlenségeket vittek véghez. [1])

II. Károly szicziliai király 1292. évben minden földet, Chulmiától kezdve Gaczecha és Modrusig, brebiri Pál horvát bánnak és testvéreinek adományozta. Magát Gaczechát (Gecskét) akkor már a vegliai grófok bírták.

A XIV. század elejétől fogva folytonosan a Frangepánokat találjuk Gecske grófi méltóságában, a kik a velenczei köztársasággal élénk érintkezésben álltak. Említjük Leonárdot, ki 1310. évben megszűnt élni.

Róbert Károly király 1316. évben Frangepán Duymnak, valamint örököseinek adományozza a gecskei grófságot (Comitatum de Ghecka) Dolano és Laznichich földjével, valamint Ottochaz várát, Obrich földdel együtt. [2]) A fennebbi Dolano ma Dolyane néven Ottochaz mellett fekszik; Laznichich és Obrich ismeretlen. Mind e birtok a gecskei grófság határában feküdt.

Minthogy Doym már 1300. év óta viselé a gecskei gróf méltóságát, R. Károly adománya bizonyítja, hogy ez 1316. év

---

[1]) Árpádkori Uj Okmtár, XII. 337. l.

[2]) Eredeti oklevél a budai kam. ltárban N. R. A. 315. csom. 9. sz. alatt létezett, de onnan azt a horvátok 1849. február havában, mintegy 50,000 más darabbal Zágrábba elvitték.

előtt csak hivatal volt, a nélkül, hogy avval a grófság birtoka is járt volna; a mi Segniára nézve máskép állt. [1])

Róbert Károly beváltotta ez által apjának, II. Károly szicziliai királynak már 1300. évben tett amaz igéretét, hogy Doymnak, ki nagy igyekezetet tanúsított Róbert Károlynak az utat a magyar trónra egyengetni, a gecskei grófságot biztosítja, a miről majdan R. Károly, ha királyságra jut, kiváltságlevelet állítand ki. A szicziliai király levelében, mint a gecskei grófság alkatrészei említtetnek terra Odozez (azaz: Ottochaz) Obriz, Doyan, — ezek R. Károly kiváltságlevelében is előfordúlnak, továbbá Tincz de Lafrazi, — mely érthetetlen szavak a Laznichich föld nevének helyét pótolják. A szicziliai király még duas partes Exagonnie, Segiem et Potestariam ipsius, adományozza Doymnak, mely torzított szavakból csak azt vehetni ki, hogy Doym segniai podestává neveztetett ki. [2])

II. Károly szicziliai király, amaz ürügy alatt, hogy a tengeri kalózokat megfékezze, igen korán tudott magának befolyást szerezni az ádriai szigetekre, sőt a dalmát tengerpartra is. Így történt, hogy már 1292. évben Brebiri Pál horvát-dalmát bánnak és testvéreinek nagy jószágokat adományoz, nevezetesen azt a tartományt, mely Chulm határaitól Gecske és Modrus megyék határáig terjed. [3]) A Brebiriek hívei lettek az Anjou háznak, de egyszersmind nagyobb hatalmasságok eszközei. Arról, hogy a Brebiriek maga Gecske terűletén birtokot birtak volna, semmi szó.

Úgy látszik, hogy nem az egész gecskei grófság adományoztatott a Frangepánoknak, mert Róbert Károly 1322. évben Iván mesternek, Egyed fiának, valamint testvérének és fiának a Gecske megyében fekvő Kutynan, Tupal és Kunygh falvakat visszaadja, egy Tupalhoz tartozó malommal együtt, — egyúttal őt János slavon-horvát-dalmát bán pártfogására bízza. [4]) Ez az Iván sem a Brebiri, sem a Frangepán családból

---

[1]) Segniát a Frangepánok mindig a maguk városának nevezték.

[2]) Wenzel: Diplomatiai emlékek az Anjou-korból I. 145. lap.

[3]) Wenzel: u. o, I. 96. lap; és Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek 79. lap.

[4]) Eredeti oklevél a budai kam. ltárban N. R. A. 932. csom. 17. sz.

való nem volt, és így a király fennebbi intézkedésének indokai homályosak. A helynevek ma föl nem találhatók, az egy Kunich falun kivűl, mely a Josefini út közelében, a Kis-Capella hegy keleti oldalán fekszik, — és ha ez az oklevélben említett Kunygh faluval azonos, Gecske grófság terjedelméről nem kicsiny fogalmat nyújt. A királyi levél e birtokokat Horvátországhoz számítja.

A XV. század első felében Gecske grófságának emlékét elvesztjük; sem a Frangepánok, sem mások nem fordúlnak többé elő a Comites de Guechke czímén, és például Zsigmond király 1412. évben Frangepán Miklóst — ki még 1404. évben gecskei grófnak neveztetik — csak Veglia, Segnia és Modrus comesének czímezi, midőn őt Veglia és a hozzá tartozó szigetek birtokában megerősíti. [1])

Hasonlókép az 1448. évben élt Frangepán Márton, kinek czimei keleties roppant sallangot képeznek, valamint a híres jaiczai hős, Frangepán Kristóf († 1527.) többé gecskei grófoknak nem neveztetnek.

Mikép Gaczka, úgy Ottochaz is a Frangepánok birtoka volt. Frangepán Zsigmond 1436. évben, az ő ottochazi várában, Ottochaz környékén ez oppidumnak valamely falut adományoz. Miklós segniai püspök is 1445. évben osztroviczai Novakovich Pálnak néhány falut ad Gaczkában, cserébe fogadván tőle a Likában fekvő Ostrovicza várat. A Frangepánok mellett tehát a segniai püspök is volt Gaczkában birtokos. 1470. év táján [2]) püspökség keletkezett ez oppidumban, melyhez az oppidumon és tartozandóságán kívül még tartozott *Gatzka,* Dabar és Verhovina. Csak négy püspöke volt, — összesen mintegy 60 évi időkörben — aztán terűlete ismét a segniai püspökmegyébe olvadt be. Erre a két püspök közti viszály szolgáltatott alkalmat. Már 1489. évben viszályba van keveredve a segniai püspök a gaczkai nemesekkel, mert ezek tőle a tizedfizetést megtagadták. Az ügy elintézésére megjelentek a nemesek és egyháziak képviselőin kivül a segniai és ottochai várnagy, a segniai

---

[1]) Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 178. lap.

[2]) Engel szerint az ottochazi püspökséget Frangepán Zsigmond 1461. évben alapította. (Geschichte von Dalmatien 315. lap.)

biró, a starigradi és a novigradi várnagy, a kiknek itéletében végre a gaczkaiak megnyugodtak a rájuk rótt tizedfizetésben, keveseket kivéve, kik privilegiumaikra hivatkozva, ezt továbbá is megtagadták. A kérdés újra felmerült 1497. évben, András segniai püspök alatt. Az ő küldöttjei és a gaczkai nemesek (nobiles Comitatus Gaczka) az ottochazi sírkertben kihallgattattak, és miután a tanúk a püspök javára vallottak, állítván, hogy keveseket kivéve, kik Gaczka megyében már Frangepán Zsigmond idejében mentességet élveztek, a többi nemes mind tizedköteles, az ügy egyelőre befejezettnek látszott.[1]) De máskép történt. Blasioles Jakab 1501. április 20-án nyervén a segniai püspöki széket, jövedelmeinek csorbítóját az ottochazi püspökben látta, kinek megyéje a segniaiból szakadt ki. Az ügy választott birák elé került, kik II. Ulászló királyt és a pápát megkérendőknek határozták, hogy Andreis Vincze jelenlegi ottochazi püspök halála után, a segniai és ottochazi püspökség ismét egyesíttessék. II. Ulászló 1502. évben a javaslatba beleegyezett, egyelőre azt határozván, hogy az ottochazi püspök Ottochaz városának és lakóinak jövedelme után a tizedet szedhesse, hogy a Gatzka, Dabar és Verhovina kerületekben levő plébánusok fölött törvényhatóságot gyakorolhasson, és hogy az összes ottochazi nemesség tizedének felét bírja, — a többi a segniai püspöknek maradván.

Gatzka és terűlete ily módon az ottochazi püspök hatósága alá jött ugyan, de miután a segniai püspök is a gaczkai nemesek után bizonyos tizedet szedhetett, a viszály újra föllobbant. A pör fölterjesztetett Budára a király törvényszékéhez, bizalmi férfiakat küldtek ki Lika, Busán, Modrus, Brinje, Segniából, — és azok jelentése alapján, a gaczkai nemességet 1505. évben újra kötelezték, hogy a segniai püspöknek tizedet fizessen. E végzés daczára Jakab segniai püspök még sem léphetett a gaczkai tized élvezetébe, a gaczkai nemesek ellenzése miatt. A segniai püspök ennélfogva a királyhoz fordúlt, melynek következése az lett, hogy a király 1507. évi Pál-fordúlás utáni szerdán, Budán kelt levelével, a gaczkaiaknak határozott parancsot küldött a tized fizetésére. A levél czímezve van

[1]) Farlati: IV. 131. 132. lap.

Comitatus de Gaczka (Farlatinál hibásan Grazka) hű nemességének összesen és egyenkint. [1])

Létezett e helyen Szent Miklóshoz czímzett apátság is, de Gatzka vagy Ottochaz melléknévvel. Itt a két helynév azon egy apátságra vonatkozik, a melynek czímét Braikovics Márton segniai püspök viselte, a XVII. század végén. Követte őt e czimben Wkmerovich Antal segniai kanonok. Azonban e czímre nézve meg kell jegyezni, hogy semmi más forrás gaczkai apátságot nem említ, sőt arról sincs tudomásunk, hogy e helyen szerzetesek laktak volna. Ritter Pál, úgy látszik, helyesen nyomozgat, midőn azt állítja, hogy e vidéken, történetünk első idejében a plébánusoknak az apát nevet megadták. [2])

A grófság valószinűleg már a XV. században összeolvadt a segniaival, mely a Frangepán család kihaltáig annak kezében maradt. [3]) De a Comitatus Gaczka még egy 1528. évi térképen is előfordúl.

Mégis e korban és e vidéken kezdődött fejlődni a katonai határőrvidék intézménye, és ennek esett áldozatúl gecskei grófságunk is, felosztatván az ottochazi és ogulini ezred terűleteibe.

Gecske grófjai:

1270. *Péter,* étekfogó mester. (Liber regius a budai kamarai ltárban I. köt. 228. lap. Árpádkori Uj Okm. Tár VIII. 286. lap.

1271. *Péter,* étekfogó mester. (Fejér: V. 1. köt. 138. 152. lap. Budai kam. ltár N. R. A. 607. csom. 1. szám. Árpádkori Uj Okm. Tár VIII. 343. 346. lap. Hibásan: Comes de Dueke Tkalcsicsnál: Monumenta eccles. Zagrab. I. 160. lap. Az indexben egy Dueke nevű horvát megyét tűntet fel e hiba alapján. Ezenkivűl még Guesche és Guethka megyét.)

1272. *Péter,* étekfogó mester. (Hazai Okmánytár I. 57. és V. 45. lap. Fejér: V. 1. köt. 180. 183. 186. 192. 195. VI. 2. köt. 396. l. XI. köt. 69. lap. VII. 2. köt. 18. lap. Ma-

[1]) Farlati: IV. 133. 134. lap.

[2]) U. o. IV. 163. 164. lap.

[3]) Ranzan írja: Segnia civitas nobilis, quod caput est Comitatus ab ea dicti Segniensis.

gyar Tört. Tár IX. köt. 103. lap. Árpádkori Uj Okmt. III. 273. VIII. 380. 382. 384. 385. 389. 392. XII. köt. 50. 53. lap.) Ritter Pál Banologiájában 1272. évre Miklós bán, egyúttal comes de Gvezka, — a mely adat tehát az oklevelekkel ellenkezik.)

1273. körűl *Ponich* bán, comes de Gueckh et Scen. (Wenzel: Árp. Uj Okmt. IX. k. 46. l.)

1274. *Brebiri Miklós*, István bán fia, országbiró, egyúttal segniai gróf. (Árpádkori Uj Okmt. IV. köt. 35. lap. Győri történelmi füzetek III. k. 110. lap. Hazai Okmt. I. 64. l. III. 23. l. Zichy-codex I. 35. és 37. l. Knauz: Esztergomi Okmt. II. 116. l. Fejér: V. 2. k. 174. 175. 187. 198. l. VII. 2. k. 31. 35. l. Tkalcsics: I. 172. lap. Fejér: VII. 5. k. 394. 399. l. V. 2. k. 163. 146. 156. l. VI. 1. k. 264. l. Árpádkori Uj Okmt. IX. k. 53. 55. 57. 60. 62. 69. 73. 81. l. XII. k. 93. 95. 111. lap. — Miklós országbiró ez évben comes de Zenia et de Guechka, — mint Wenzel közli XII. 95. lapon, — de hibás a Hazai Okmánytár olvasása, mely V. köt. 50. lapján így nevezi: Comes de Guechke et de Zenta. IV. László király egy levele záradékában így: országbiró, comes de Guetcke et de Scenia, — Fejérnél: V. 2. k. 206. lapon; és egy eredeti oklevélben a budai kam. ltárban N. R. A. 669. csom. 3. szám alatt így: Comes de Zenia et de Guechka.)

1275. *Brebiri Miklós*, országbiró, egyúttal segniai gróf, utóbb egész Horvátország és Dalmatia bánja. (Fejér: V. 2. k. 238. 291. lap. Némelykor horvát-dalmát bán helyett, tengerparti bánnak nevezi magát, — banus maritimus. Így Wenzelnél: IX. 121. l. IV. László 1275. évi levelében: Miklós vajdának neveztetik, és egyúttal országbirónak. Ugyanez alkalommal János slavoniai, egy más Miklós pedig horvát-dalmát bán. Fejér: V. 2. k. 258. 267. l. Kérdés, melyik Miklós a mi gecskei grófunk? — Hogy Miklós, a Brebiri családból való, ki a XIV. század közepén a Zrinyi nevet vette föl, írja Du Fresne (Illyricum vetus et novum, 216. lap) és mondja Salamon Ferencz is több helyen (Az első Zrinyiek 45. 55. lap). Lucius (Libro 4. Cap. 9.) az ő Dalmátiáról és Horvát-

országról írt munkájában IV. Béla királynak, egy Vuaska = Vaska faluban év nélkül XI nonas aprilis kelt levelét közli. Ilyen keltezés hibás, mert áprilisban csak 4 nóna van és hatnál több nem is lehet. Tán a keltezés XI calendas aprilis-re igazítandó, és a nap aztán márczius 22-két jelentené. Ráth Károly különben csak egy esetet tud, midőn IV. Béla Vaskán tartózkodott, és pedig 1265. február 25-én (Magyar királyok utazásai). Mondja továbbá Lucius, hogy meg nem állapítható, vajjon mikor volt István bán, de bánsága mindenesetre 1245. utánra teendő. De erre Ratkay megfelel, mondván, hogy okleveles adat szerint István 1272. évben volt slavoniai bán és stiriai kapitány. (Memoria Regum et Banorum Dalmatiae etc. 67. lap.) Du Fresne pedig 1251. év alatt Stepco, azaz István slavoniai bánról szól, kinek fia Miklós, a gecskei gróf, majd maga is bán. (Illyricum vetus et novum 85. lap.) Lucius ez István bánt a brebiri grófok családjából valónak írja, és Miklós dalmát-horvát bán és gecskei gróf 1275. évben magát az ő fiának vallja. (Fejér: V. 2. k. 291. lap.) Miklósnak eredetét a Brebiri családból, Farlati és Ritter is tanúsitják. Ezzel a kérdés Miklós családi eredetére nézve el volna döntve, és Nagy Iván, a Zrinyiekről szóló czikkében Salamon Ferencz állását foglalja el. Téved tehát Fraknói Vilmos (A nádori és országbirói hivatal 168. lap), midőn Miklóst, ki országbiró is volt, Frangepán családbelinek mondja. Miklós csak egyszer fordúl elő mint comes de Scenia. (Fejérnél: V. 2. k. 206. lap.) Mikóczy szerint ez a Miklós Guezka grófjának czímét slavoniai bánságának csak első évében tartá meg. Ő különben a fennebbi írók ellenében Miklóst a Bánfy családból valónak írja. Való az, hogy e korban sem a Brebiri, sem a Bánfy család nemzedékrendén nem fordúl elő oly Miklós, ki István fia volt.

1278. *Brebiri Miklós,* országbiró. (Oklevél a gyulafehérvári káptalan ltárában Cista XX. nr. 93. l. Fejér: X. 4. k. 863. lap. E Miklósnak van egy évnélkűli levele a veszprémi káptalanhoz, Wenzel: X. köt. 426. l., mely azon-

ban nem a III. Endre korabeli levelek közé lett volna teendő.)

1281. *János* mester Zana, Orbász, Guarig és Guethke comese. (Tkalcsics után Wenzel: XII. 337. l.)

1290. *János* és *Leonard,* Veglia, Vinodol, Modrus és Gezche grófjai. (Wenzel: IV. 371. l.)

1291. *János,* Veglia, Vinodol, Modrus és *Gezche* grófja.

1300. *Frangepán Doym,* Modrus, Vinodol és Gecske comese. (Anjoukori Okmánytár I. 146. lap. II. Károly szicziliai király megerősíti őt e megyék birtokában. Doym ez időben vegliai comesnek is írta magát, és Gecse, Posega és Veglia örökös urának. U. o. 158. lap.)

1308. *Frangepán Doym,* Veglia, Vinodol, Modrus és Gecske comese és Segniának podestája. (Anjoukori Okmánytár I. 184. lap.)

1308. *Frangepán Lénárt,* Veglia, Vinodol, Modrus és Gecske comese, — ez évben már nem élt. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból I. 183. l.) Lenárt is Segnia dominatora volt, a mi annyi, mint Potestas = podesta.

1362. *Frangepán István,* Bertalan fia, Veglia, Modrus és Gecske comese. (Fejér: IX. 3. k. 541. l. Nagy Ivánnál a nemzékrendben mint Pettaui Kata férje fordúl elő.)

1364. *Frangepán János* és *István,* Veglia, Modrus, Gecske és Vinodol grófjai. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból II. 602. 605. l.)

1365. *Frangepán János* és *István,* Veglia, Modrus és Gecske grófjai. (Oklevél a budai kam. ltárban N. R. A. 1591. csom. 13. sz. Fejér: IX. 3. k. 518. l.)

1388. *Frangepán János* és *István,* Bertalan fiai, Veglia, Modrus, Vinodol és Gecske (Gezdra) grófjai, Segnia urai. (Fejér: X. 8. k. 281. lap.)

1393. *Frangepán János,* slavoniai, horvát-dalmát bán. (Okleveleink nem nevezik gecskei, hanem segniai grófnak és bánnak. Kerchelichnél Joannes Anz dictus de Luba néven említi, megjegyezvén, hogy némely oklevelek ez évre Frangepán nevét teszik. Histor. Ep. Zagrab. I. 143. l. Luba váracs Jadra közelében fekszik.)

1404. *Frangepán Miklós,* Veglia, Modrus, Gecske, Vinodol grófja és Segnie dominus generalis. (Uj M. Múzeum 1851. év I. 135. lap és Tudománytár XVI. köt. 254. l.)

1426. *Frangepán Miklós,* Veglia, Modrus, *Sechia,* Vinodol, valamint Segnia grófja, Dalmatia és Horvátország bánja. (Farlati IV. 125. l. A czímben előforduló Comes Sechiae = Geczke.)

Glas, ma Glaszacz, a Verbina (Verbania) patak mellett Boszniában, Osora felé. 1285. évben Radizlaus volt comes de Glaas, Vrbaz, et Zana,[1]) ugyan ő 1288. évben egyúttal slavoniai bán. A zágrábi káptalan 1293. évben nevezett Radiszlót, ki már akkor nem volt bán, Orbász, *Galas,* Vinodol, Petrinia, Zelin, Oklics, Podgoria és Szamobor várak birtokába igtatta.[2]) A XIV. században Szent Miklós temploma Galaas-ban, Uzora kerületében említtetik. [3])

Hlevno, Hlivno vagy Livno, Biboros Constantinnál Chlebiana, Dalmatia szélén, Sebenico irányában keletre, a mai Herczegovinában. Muntimir horvát herczeg 892. évi kiváltságlevelében a spalatói egyház javára neveztetik egyik zsupán Zelimir iupanus Cleunae,[4]) egy másik zsupán 1076. évben Comes Dobril néven fordul elő.[5]) A spalatói egyházhoz tartozott Cetina és Mosor-ral együtt. (1185.) Egy 1078. évi levél szerint Sudumirice helység fekszik Cleuna földén, és e helység 1103. évben is előfordul. [6])

Brašnič M. Hlivnot szintén zsupánságnak nevezi.

Mátyás király 1465 megparancsolja Hlevna Comitatus nemességének és más lakosainak, hogy az ő seregéhez csatla-

---

[1]) Tkalcsics, Monumenta ep. Zagrab. I. 218. Kukuljevics : Jura Regni Croat. I. 96. l.

[2]) Hazai Okmánytár VII. 235. l.

[3]) Tkalcsics, Mon. I. 91. l.

[4]) Rački : Documenta 16. 107. lap. De Kukuljevicsnél : Zelliver Jupan Cleoniae, Codex I. 73. l.

[5]) Ezt Kukuljevics majd Dobric, majd Dobrila-nak olvasta. (Jura Regni Croat. I. 20. l. Cod. dipl. I. 153.) Farlatinál is Dobriz. III. 148. l.

[6]) Kukuljevics, Cod. dipl. II. 8. l. Sudomiriza és I. 164. l. hol Suduschice-nek van irva. Rački 114. l. Az utóbbi névalak Wenzelnél is. XI. 24. l.

kozzanak, és Rozgonyi János tárnokmester, és János zagoriai főispán parancsait kövessék.[1])

Hotusa, vagy Hotucha Lika megyéhez, és a Lika forrásához délre, az Otucsa pataknál, Gracsacz falu táján, a mai Dalmatia éjszaki határán. Mint Comitatus még a XVI. század elején említtetik. (Lásd Odorja.)

Imota, Constantin császárnál Emota néven a 11 zsupánságok egyike. Ma Imoski dalmát helység, 115 házzal Bosznia szélén. A régi Imota állítólag a Runovich nevű falu táján állt.[2]) Történetforrásaink ezentúl nem említik a zsupánságot, miből valószínű, hogy már a horvát herczegek korában egy szomszéd zsupaniába beolvadt.

Klisza. A VII. században, midőn a szlávok Dalmatiát elfoglalták, a rómaiak megvédvén országukat, elejökbe mentek, Salonától négyezer lépésnyire. E hely, mely még ma is Clissanak neveztetik, a clausurától, elzárástól vette nevét. Azonban a szlávok Salonát és Clissát elfoglalták. (640—642.)

Dirciszláv horvát király 978 körül bizonyos számúzött bolgár fejedelmeknek szállást ad Clissa váraljában (suburbio.)

1045. évben a spalatói érsekség kivánja Clissát. Kálmán király 1103. évben Klissza és kerületének tizedeit a spalatói egyháznak adja.[3]) A spalatói zsinat a kliszai parochiát, (comitatus) 1185. a nevezett egyházhoz számítja. A zsupánság Spalatóhoz éjszakra feküdt.

892. Leledrag, jupan Clissae.
1000. Florinus, princeps Spalati et Clissii. (Rački. 28. l.)
1090 körül. Volen judex in Clissa. (Rački, 153. l.)
1171. Saracenus, jupanus Clissae. (Kukuljevics II. 88. l.)
1227. Péter, néhai Ursicus zsupán fia, átveszi Klisza várának parancsnokságát, a magyar korona védelmére. Ez időben Guncellus spalatói érsek, és Zadal Mihály comes, az ő helyettese. E szerint Zadal lenne Klisza grófja.[4])
1255. A.....(IV. Béla király dilecto Compatri A.

[1]) Országos ltár. Acta publica 20 csom. 60. sz.

[2]) Petter Ferencz: Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen. II. 98. l.

[3]) Rački: Documenta 16. Kukuljevics I. 73. II. 8. l.

[4]) Wenzel VI. 451. l.

— a neve nincs kiirva — Comti Zupano de Clich meghagyja, hogy a trawi polgárokat pártfogása alá vegye. (Fejér, IV. 2. k. 307. l.)

1345. Brebiri Maladin, György fia. (Anjoukori dipl. Emlékek. II. 69. l.) Velenczétől segélyt nyer a magyarok ellen.

1348. Brebiri Mladin kliszi gróf. (Meghalt ez év május 1-jén. L. Nagy Iván Magyarorsz. családai XII. 435. l.)

1359. László, comes Clissiensis, Szécsy Miklós bán helyettese. (Kerchelich, Notitiae praelim. 238. l.)

1442. Thallóczy Péter, dalmát-horvát bán. Cetina és Clissa grófja. Ugyan ő más helyen mint bán és Comes Clissae. (Kerchelich : Notitiae 267. 292. l.)

1530. Krussich Péter, Comes Clissii és Lupoglavo. (Kerchelics, Notitiae 328. 348. l.)

IV. Béla király e várba menekedett a tatárvész elől.

Dalmatia e legfontosabb vára 1284. évben, a magyar király iránti hűség örve alatt, Brebiri Pál birtokába esik, ki a várat ugyan védelmezte, de előnyeit, jövedelmeit családja számára tartá meg.

Zsigmond 1401—1404. Garai Miklós fiainak in Comitatu Clissiensi jószágokat adományoz. (Osegovich : Responsa 12. l.)

Klisza 1537. évben a törökök által ostromoltatott, a vár felszabadítására ide sietett Krussich Péter megveretett, levágott fejét a törökök feltűzték, mit a vár hadőrsége látván, magát megadta. Helyét Murad foglalta el, mint kliszi bég. Verancsics Faustus 1587-ben adományt kap a kliszai vár kerületéhez tartozó Hlmuuch és Zsarnovicza birtokához. (Liber Regius XIV. 377. l.) Ez adomány azonban csak in partibus infidelium történt és reális értékkel nem bírt, mert a törökök Kliszában 1648. évig uralkodtak, a midőn a vár a velenczeiek kezébe esett.[1]) A törökök 1669. évben Candia szigetet a velenczeiektől elfoglalván, az ennek következtében kötött békében a törökök beleegyeztek, hogy a velenczeiek minden hódítmányukat Bosznia és Dalmatia szélén megtarthassák, nevezetesen Klisza várát is. [2])

---

[1]) Hammer : Geschichte des osmanischen Reiches, III. 307. l.

[2]) Daru : Gesch. der Republik Venedig. III. 347. l.

Birták, míg egész Dalmatia nem került az osztrák kormány alá.

Lapacz, az egykori likai határőrezred kerületében, Bihacshoz délre. A zsupánság székhelye Ermain volt, hol ma görög zárda létezik. Három külön melléknevű Lapacz helység tartja fenn az egykori zsupánság emlékét. A Kerbava patakon túl fekszik egy negyedik: Podlapacz, de ez (1509) Corbaviához tartozott. Lopacz falu, mely Fiuméhoz éjszakra az isztriai határon fekszik, szintén nem ide tartozik. A lapaczi nemesek 1528. évben Busánban földet szereznek. (Lásd Busán.) Brašnič e zsupánságról hallgat, azonban egy 1528. évi térképen Lapacz még mindig mint Comitatus van feltűntetve. [1])

Lika. A X. században ismert horvát zsupánságok egyike volt Lika, és ez a Lika folyó déli környékén, forrásainak közelében terült el, Goszpichhoz délkeleti irányban. Crescimir horvát király 1071. évben a likai zsupánságot (Juppani Liche) az arbei püspökséghez kapcsolja. A spalatoi érsek 1179. évben Likát a nonai püspök alá helyezte. Péter spalatoi érsek ennek felét 1185-ben a segniai püspökség alá rendelte, másik feléről az akkori zsinat a nonai püspökség javára intézkedett, melyhez még egész Luka megyét adta. [2])

Később az egész likai tartomány (provincia Lecca, Lika) a nonai püspöki megyéhez jutott, de V. István király, István nonai püspök pásztorkodásával meg nem lévén elégedve, a spalatoi érsek Likát egyenes gondoskodása alá vette. Sikerült azonban István püspöknek a királyt kiengesztelni, ki is ezért

---

[1]) E sokszor idézett térkép címe ez: Tabula Hungariae ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigonien. Cardin. Secretarium virum expertum congesta, a *Georgio Tanstetter* Collimitio revisa, auctiorque reddita, atque jam primum a Jo. *Cuspiniano* edita, Serenissimo Hungariae et Bohemie Regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum, Archiduci Austriae etc. sacra, auspicio majestatis suae, ob reip. Christianae usum, opera *Petri Apiani* de Leysznigk Mathematici Ingolstadiani vulgata Anno Domini 1528. E térkép nem rég egy budapesti műkiállításon nagy feltűnést okozott. Fényképezett mása meg van a magyar kir. egyetem könyvtárában.

[2]) Fejér: II. 222. l. Kukuljevics Cod. dipl. II. 131. Endlicher. Mon. Arp. 387. l.

1272. évben jóváhagyta és megerősítette János spalatoi érsek lemondását a likai tartományra, István nonai püspök javára, mely eljárásban a spalatoi érsek ugy nyilatkozik, hogy Likát a maga érsekségéhez kapcsolta, ugy értesülvén, hogy ez mindig az érseki székhez tartozott; a király pedig a megerősítés alkalmával azt mondja, hogy Lika (provincia de Lika) és az ottani tizedszedési jog soha sem tartozott a spalatoi érsekséghez, hanem mindig a nonai egyházhoz. [1])

IV. Béla király alatt István, egész Slavonia bánja 1240. évben, azon megbizatása folytán, hogy a nemesi földeket és a várföldeket elkülönítse, megjelent a likai részekben is, a hol vizsgálat tárgyává tette azt, vajjon a Tethacsics nevű föld a várhoz tartozik-e, vagy a Porugh család örökös földje. A kihallgatott esküdt birák és centuriók nyilatkozata alapján a bán a nevezett földet a Porugh nemeseknek itélte oda. [2]) István bán ez irányban gyakran működött, és mi nem kis meglepetéssel tapasztaljuk, hogy a magyar várispánsági intézmény ily messze vidékre is kiágazott. Későn keletkezhetett ugyan a likai várispánság, rövid tartamú is lehetett, de létezésének ténye alig vonható kétségbe, és igy valoságos kivételt képez Horvátországban. (L. a jelen kötet 205. lapját.)

A politikai történet a Brebiri család itteni működésével kezdődik. Tudjuk, hogy a Subich-ok előbb Likáról nevezték magokat, mielőtt Brebiriek lettek volna. Ezek közül való volt Stepko trawi gróf, egész Slavonia bánja, ki 1270 körül meghalt, Busán és Lika főispánja is volt. Erről Salamon Ferencz azt irja, hogy a közhaza polgára s a magyar király egyik legjelesebb államférfia lett. [3])

Péter likai comes, kit forrásaink 1345. évben emlitenek, Velenczétől függött. [4])

Borizlaw Márton 1370. évben birtokrészeit Teplousane, Podlumach, (a mai Podlapach ?), Brusane (ma Brusano a Velebit hegység keleti oldalán, Carlopagohoz délre), Trunon-

[1]) Fejér: V. 1. k. 246—249. lap. Kukuljevics: Jura I. 81. lap.

[2]) Mikóczy: Series banorum 121. l. Katona V. 494. l.

[3]) Az első Zrinyiek 36. 38. l. Nagy Iván: Magyarország családai. XII. 436. l.

[4]) M. diplomacziai Emlékek az Anjoukorból II. 102. l.

lange, Zelniki, Paprachane, Gagelezi, Theliche Selo, (tán a mai Tollich) és Bischanas falvakat Lika megyében, és Crumza falut a nonani kerületben 300 arany forintért eladja Novach comesnek és testvéreinek Gergelynek, és Ivanusnak, Dissislawch fiainak, — mind a két fél a Lika megyében birtokos Mogorowch nemzetségből való volt. [1]) Mogorich falu és abban várrom még ma is található a likai határőrezred kerületében.

Nagy Lajos király 1371. évben azt a parancsot intézi Bellanti Péter, Licha és Busan grófjához, kit nagyságosnak czímez, hogy nevezett két tartományában (in dictis vestris provinciis Lichae et Busanae) az arbei püspök javára a tizedszedést engedje meg, ellenére nem állván az, ha a corbaviai püspök netán más értelmű levelet eszközlött volna ki a királytól. Az arbei püspökség magán kegyuraság alatt állt, és azért nem említtetnek királyi oklevelek záradékában. [2])

Lika megyének fővára volt Osztrovicza, melyet állítólag IV. Béla épített, midőn a tatárok elől ide menekedett. A vár árkát az egy ideig a föld alá rejtező Gaczka patak itt újra kiszökő vize árasztja el. [3]) Midőn a velenczeiek Zsigmond király kormányzásának elején Dalmátiában lábukat megvetették és Sebenico várost elfoglalták, Draganich Gergely fiai, nevezetesen Dénes, a velenczeiek pártjára álltak, azonban más sebenicoi nemesek, mint Gáspár és fia Miklós, Zsigmond hűségétől el nem álltak. A király a hűtlen Draganich családot megfosztá Mejaci nevű likamegyei birtokától és azt Osztrovicza várához kapcsolta; 1437. évben azonban Gáspár fiának örökségi joggal adományozta. [4])

Lopasich közlése szerint Medak és Podlapacz is e megyében feküdt, de az utóbbi a Krbova völgyben van, tehát nem tartozhatott Likához. Medak a Lika folyó forrásainál található.

---

[1]) Budai kam. ltár N. R. A. 446. csomag, 6. sz.

[2]) Fejér IX. 4. k. 330. l. Farlati: Illyricum sacrum IV. 97. lap, hol Péter comes Busanae et Provetelli czímen fordúl elő.

[3]) Farlati I. 153—154. l.

[4]) Fejér X. 7. k. 853. l. és Osegovich Imre: Responsa 12. lap. Kerchelich azonban ez Osztravicza várról azt irja, hogy *Luka* megyében feküdt. (Notitiae praeliminares 256. l.)

Karlovich Pál dalmát-horvát bán 1411. évben egyúttal Corbavia, Lika és Busana grófjának nevezi magát. E címeket viseli Gergely is, ki az 1447. évi országgyűlésen megjelent, és kit Nagy Iván Györgynek nevez.

Zrinyi Miklós Korbaviai János nővérét Ilonát vette nőül. A két sógor 1509. évben Zrin várában kölcsönös örökösödési szerződést ír alá, egyik vagy másik halálának esetére. Ez alkalommal Korbaviai János, Károly fia, a zágrábi káptalan előtt összes birtokait ezekben számlálja elő: Komich, Udbina, Podlapchez várak Corbavia megyében. Pocsitel, Belay, (ma Bilaj), Lovinecz, (ma Lovinacs), Barleth (ma Barletta), Zlywnik, Novaki és Novigrad *Lika* megyében. Gradecz, Lokavecz, Zvonigrad, Motnicza, Sztermecski, és Grahovecz Hothusa és Odra vidékén (in Hothwsa és Odria comitatibus et provinciis existentia) az Obrovecz, Zelengrad, Klicsevecz, Vecha, (Vaika), Bagh és Orestye (Orsicz) várakhoz tartozó részbirtokok Tinnin megyében. Zrinyi birtokai Zágráb megyében feküdtek.[1])

Az említett falvak és várak közül Likában még maig található Pocsitel,[2]) Bilaj, Barleta, Lovinacs, Lika déli részében, Zlivnik alatt a mai Zlivnicza értendő a novigradi öböl által képezett félszigeten, Nonától keletre. Ez és Novigrad ma Dalmatia részét képezik. Novaki alatt Salamon Ferencz a mai Novit véli értendőnek, mely Gospichhoz délre fekszik, és egykor várral bírt. Bagh, a mai Carlopago, mely fenn Tinnin (Knin) megye ismertetésében fordúl elő.

Torquati (másképp Carlovich) János, Batthyány Ferenczczel együtt 1522. évben Lika és Corbavia megyék főispánja lett, egyszersmind horvát-slavon-dalmát bán.[3]) Torquati a mohácsi csata után I. Ferdinánd pártjára tért, a törökök azonban Likát, Corbaviát és Udvinát 1528. évben elfoglalták és a tartományt majdnem 160 évig birták. Csak I. Leopold alatt szereztetett vissza, és a likai grófság 1683. évben Ricciardi

---

[1]) Budai kam. ltár N. R. A. 316. csom. 22. és 23. sz. Az eredetiek Zágrábba vitettek. Lásd Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek 222. l.

[2]) Ily nevű város fekszik a Narenta folyó partján is Montenegróban.

[3]) Ratkai: Memoria Banorum 119. lap. Engel: Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien 314. l.

Pétert nyerte főispánúl, ki Ritter Pált, ismeretes irót nevezte ki alispánjáúl. Lika tehát akkor a vármegyei szervezet külső vonásait kezdte felvenni. A tartomány, ugy látszik, nem sokára ismét a törökök kezébe került, mert — mint Engel irja — azt gr. Herberstein alatt, 1689. évben újra kellett a törököktől viszszafoglalni, és Ritter Pál alispáni minőségben 1691. évben a slavoniai rendek gyűlésében vett részt.

A megyei szervezés csirái csakhamar elfojtattak, mert a bécsi udvar Likát és Corbaviát gróf Zinzendorf Adolfnak eladta, és igy Lika ismét a régi zsupánságok sorsára jutott. Gróf Zinzendorf Adolf 1693. június 22-én, mint Lika és Corbavia örökös grófja (comes perpetuus) és indigena a slavoniai tartományi gyűlésen, nyilvános esküt tett le, igérvén, hogy a két grófságot a Horvátországgal való kapcsolatban megtartandja. A vad és kopár vidék azonban Zinzendorfnak nem nagy örömére szolgált, és azért mindkét grófságot 1693—1700. évek közt a bécsi udvarnak ismét visszaadta, mely már a katonai végvidék szervezetének eszméjét forgatta eszében és a kinálkozó alkalomnak örült. [1])

Az országos concursus 1699. évben az adó felosztásáról szóló lajstromban Magyarországot több kerületre osztá. A hatodik kerületet tették Zágráb, Varasd, Kőrös, *Lika*, Corbavia megyék. Ugyan e felosztás 1702. évben is megtartatott a porták igazításakor. [2])

A karloviczi békekötés megállapította az ország határait Törökország felé, és a bécsi udvar, midőn Lika és Corbavia birtokába lépett, e vidék igazgatását Mesics Márk főesperesre bizta, ki azt a szomszéd tartományokból népesíté, és az elvadúlt lakosság szelidítésére igen jótékonyt befolyást gyakorolt.

[1]) Engel u. o. 316., 318. l. Azonban Wanicsek a történetet ugy adja elő, mintha Zinzendorf 1704. és 1711. év közt a 80 □ mérföldre menő területet 80,000 frtért megszerezte, de a lakosság ellenszenvét a polgári igazgatás ellen tapasztalván, a vételi szerződéstől visszalépett volna. Engel szerint ez 1690. és 1700 közt történt; de miután ő maga mondja, hogy Zinzendorf — a slavoniai rendek jegyzőkönyvének tanúsága szerint — 1693. évben tette le az esküt, a grófságokat korábban csak nem adhatta vissza.

[2]) Palugyai: A kapcsolt részek 217. és 244. l.

E férfiú még a karloviczi békekötés évében áldásos tevékenységeért nemességre emeltetett. A következő évben a belső-ausztriai (gráczi) udvari kamara vétel utján szerezte meg az egész tartományt és azóta annak sorsára nem épen szerencsés befolyást kezdett gyakorolni.

Leopold császár 1700. január 22-én, a Szerém, Posega, Valkó, Kőrös, Corbavia és *Lika* vármegyék (comitatus) nemeseit, kik ama területeken jószágokat birtak, oda utasítja, hogy birtokjogukat az új szerzeményi bizottságnál (commissio neoacquistica) előadják. [1])

A bécsi haditanács alelnökét, gróf Herberstein Jánost és gróf Trautmannsdorf Ferenczet, a belső-ausztriai udvari kamara alelnökét küldte ki, hogy a tengerparti határőröket az elfoglalt tartományban előbbre tolja és közigazgatási intézkedéseket tegyen. A viszonyok azonban inkább katonai intézkedéseket tettek szükségesekké, és azért a biztosok az Ottocsacz, Bründl és más tengervidéki miliciával több helységet a grófságokban megszálltak és ott kapitányságokat alakítottak.

A császár nem tartá elégségesnek e megszállási intézkedést, hanem arra törekedett, hogy azon határőrség módjára, mely a Száva, Duna, Tisza és Maros mentén volt alakulóban, a Velebit és Capella hegységek közt is katonai telepek keletkezzenek. E feladat gr. Herberstein Jánosra, b. Terzi Othmárra, b. Kuslan Jánosra és Gallstein Jánosra bizatott, kik a grófságokat beutazván, az udvari kamarával 1701. november 9-én oly egyezségre léptek, hogy a Capella-túli részén Zeng, a Gacska folyó egész völgye, e szerint az Alsó-Lika is, Ottocsacz, Bründl, Prozor, Brlog, Vihics, Dabar, Jezerena várak és azok terűlete, a Capella inneni részén Ogulin, Gomirje, Moravicza, Ponike, Dobreva és Sichelburg, végre Szluin vára a kamarának maradjon; — a horvát havasok többi része pedig délfelé, ugymint Corbavia, és Felső-Lika azon rendeltetést kapja, hogy a tengerparti határőrök ide költöztessenek és dalmát, török gyarmatosok telepíttessenek.

A hangulat Lika grófságának alsó vidékén mind e készülő változásoknak nem kedvezett, — és a bécsi udvar folytonosan

[1]) Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 359. l.

ingadozott, kivált midőn az 1708. évi pozsonyi országgyűlés a két grófság visszakeblezését, és polgári igazgatás alá helyezését vita tárgyává tette és a visszahódított tartományok eddig elmulasztott visszacsatolását sérelemkép fölterjesztette. [1])

A kormány, ismervén az elégedetlenséget, mely a varasdi generalatusban uralkodott, óvatos akart lenni, nehogy a zavarokat nevelje. E tekintetből a károlyvárosi vezérőrnagy, gróf Rabatta is azt a rendeletet kapta, hogy szükség esetén a kincstári igazgatás élén álló báró Oderburgnak katonai támaszt nyujtson ugyan, de meg volt neki tiltva, hogy Lika területére lépjen, katonai bárdolatlansága óvatos eljárásra nem lévén alkalmas.

És csakugyan gróf Rabatta fejessége mindent elrontott. Ő egy század katonasággal belépett Likába, tartományi küldöttséget hivott össze, és annak Portner Ferencz károlyvárosi hadbirót bemutatta, mint ki ezentúl a tartományt kormányozandja. [2])

Rabatta eljárása a bécsi udvar szándékába ütközött, és az udvari kamarával kötött szerződést megsemmisité. A tartományi bizottság tehát feloszlattatott s Portnert visszahivták, és igy, miután a tengerparti miliczia átköltöztetése még keresztül nem vitetett, a kamara tettlegesen egész Corbaviát és Likát kormányozta, most maga is a hadőrség beköltözésének mindenkép akadályt vetvén.

A bizottság feloszlatása után gróf Coronini, zengi főkapitány szigorú parancsot kapott, hogy a grófságokban a békét állitsa helyre. Egyúttal odautasíttatott, hogy a mennyiben a károlyvárosi hadikormányszék Corbaviában és Likában intézkedéseket tenne, azokat semmikép figyelembe ne vegye, jelentéseit csak a gráczi vagy bécsi udvari haditanácshoz intézze, csak attól fogadjon el rendeletet, azoktól kérjen szükség esetén

---

[1]) A rendek sérelmeit közli Horváth Mihály: Magyarország történelme. Uj dolgozat IV. k. 436—439. l. Azok közt a 14-ik pont vonatkozik tárgyunkra.

[2]) A zengiek 1601. évben gr. Rabatta cs. biztost roppant kegyetlenségeiért megölték, hulláját a templomba vitték, hol az asszonyok vérét szopták.

katonai segélyt. Utasítása arra is szólt, hogy arról, a mit a corbaviaiak és likaiak forralnak, időnkint jelentést tegyen.

Coronini, feladatának teljesítésére Ramschüssel báróval indult, de feltűnő magaviseletével Udbinán fölkelté a lakosok gyanúját. A nép fenyegető magatartása elől mindketten futásnak eredtek, de a ribniki templomban, melyben menekvést kerestek, a bunyeváczok által az oltárnál megölettek. Velök Korovszky és más tisztek.

Ez anarchikus állapotnak egy tiszteletreméltó, szelíd főpap, Braikovics zengi püspök vetett véget, a kinek megyéjéhez Corbavia és Lika is tartozott. Braikovics, ki, nem tudni, saját ösztönéből-e, vagy erre felkérve, Likában megjelent, egész befolyását arra fordítá, hogy az izgatott kebleket lecsillapítsa és az előljáróság iránti engedetlenséget megszüntesse, és e törekvés neki fényesen sikerült, ugy, hogy a Triesztben időző átköltözési bizottságnak megirhatta, hogy bátran jöhet Likába, mert semmi lázadástól már nem tarthatni.

Az eddigi tapasztalások azonban azt a meggyőződést érlelték meg a gráczi udvari kamarában, hogy a két grófságban csak katonai kormányzás lehetséges, és ezért rajta volt, hogy legalább vételi árát visszanyerhesse. Azon szerencsétlen gondolatra jött, hogy a tartományt kisebb-nagyobb uradalmak minőségében eladja. De a táj és lakosok zordonsága minden vevőt elijesztett; a likaiak minden polgári igazgatás iránti gyülöletüket szüntelen tanúsították, végre kivándorlásokkal Törökországba is fenyegetőztek.

A gráczi kamara e szerint nem tehetett egyebet, mint hogy a két grófságot a katonai kormánynak átengedje, a mi 1712. évben szerződés által történt. Ekkor nyerte Corbavia és Lika katonai szervezetét, a vidék egy főkapitány alá helyeztetett, kiknek elseje gr. Attems lett, ki Carlopagora tette székhelyét.

Még egyszer fellángolt a lázadás, a földbirtok kiosztásánál, de ez alkalommal gr. Attems a zavargókat német katonasággal szétüzette. [1])

A karloviczi béke óta két országgyűlés tartatott már

[1]) Wanicsek: Specialgeschichte der Militärgrenze I. k. 147—158.]

(1708. és 1712.) de mindkettő, mielőtt törvényeket alkotott volna, a pestistől való félelem miatt szétoszlott. Az 1715. évi országgyűlés azonban a 116-ik törv. czikkben kimondá, hogy Lika és Corbavia — melyek itt provinciáknak neveztetnek — Magyarországhoz mielőbb visszakapcsoltassék, a gráczi kamara teljesítse a visszaadási szerződést.

Hogy a bécsi udvar mennyire nem gondolt a nemzet akaratával, mutatja az a körülmény, hogy 1734. Hildenburghausen herczeg e tartományba küldetett, és ez időben vetette meg alapját a katonai határőri intézménynek. Ez sem történt a nép felzendűlése nélkűl.

De daczára, hogy a rendek az ország terűletének *mielőbbi* kiegészítését kivánták, az 1741. évi országgyűlés (52-dik törv. czikk) ez ügyet kénytelen volt újra sürgetni, — újra csak a régi eredménynyel.

A határőrvidéki intézmény csak 1746. évben nyert teljesebb kifejlődést, és akkor alakíttatott Corbaviából és Likából a likai határőrezred, melynek a köztörvények alá helyezése még a jövő kornak feladata.

A franczia foglalás idején (1809.) Lettardi képviselte itt a napoleoni császárságot; czíme volt: Intendant de la province de Lika.

A 72 várrom, mely a likai kerűletben van, [1]) Magyarország történetéről szól.

Luka, a Zermanja bal partján feküdt Dalmatiában, és Knin megyével volt határos. Farlati ugy vélekedik, hogy e comitatus a carini, avagy novigradi öbölhöz éjszakra terűlt el, a hol egy magas dombon Lukanaz nevű falu fekszik, mely a nonai püspökség e részének Luka nevet adott. [2]) A spalatoi zsinat 1185-ben kimondá, hogy a nonai püspökséghez tartozzék Nona, egész Luka és Likának fele.

A megye közigazgatásáról érdekes adataink vannak Nagy Lajos király korából. Nevezett király, László nyitrai püspököt, és Szerecsen mestert, a pécsi kamara grófját,

[1]) Engel: Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien, 311. lap; de Rattkay azt állítja, hogy e 72 vár Corbaviában létezett. Memoria banorum 99. l.

[2]) Farlati, Illirici sacri III. 214. l.

és temesi várnagyot biztosaikép küldte Dalmatiába és Horvátországba (visitatores Regnorum Dalm. et Croatiae), kik Luka megyébe is megérkezvén, 1370. évben Podgradia helységben, június havában e megye összes nemességével közgyűlést tartottak (in congregatione nostra generali universitati nobilium comitatus de Luka), mely alkalommel a jadrai Francisci Fülöp maga és unokaöcscsei, t. i. testvére, István fiainak nevében előmutatta Nagy Lajos király kiváltságát, melyből kitűnik, hogy a király nevezett Istvánnak, Fülöpnek és öcscseinek a Luka megyében fekvő Bychkouci[1]) helységet adományozta. Egy másik, általok előmutatott oklevélből kitűnt, hogy a király nekik minden jószágukban, melyek a jádrai kerületen kivül esnek, mind azon szabadalmakat engedélyezé, melyekkel a »tizenkét horvátországi nemzetség« jószágaikat bírják.[2]) Előmutatták továbbá Nagy Lajos király azon levelét, melylyel Franciscinek és örököseinek a nemes Draginics (Dragynigy) család, mint rokonainak örökségét, nevezetesen a Grabarovichane és Prasquigy helységek közt Luka megyében fekvő szőlőket adományozza. Végre előmutatták Chuz János néhai dalmát-horvát albán kiváltságát, melyből kitűnik, hogy nevezett albán a király nevében a fennebbi Fülöpnek lukamegyebeli Malinavas helységben hét szolgát adományozott, Mladin bán és testvéreinek, György és Pál földjeinek felével. Ezek megvizsgálása után a biztosok, László püspök és Szerecsen mester meghagyták Fülöpöt és unokaöcscseit az említett jószágok birtokában.[3])

Ezzel függ össze, hogy 1379. június 13-án Podgradián kelt levelökkel Garai János osztroviczai várnagy, a Subich nemzetségű Péter, Máté fia, Vladika György fia, (de generatione Kirinensium) Stephanus Petrus de Posedarya, és Szegotics Vlatcha, a Togomigh nemzetségből, Luka megyei szol-

[1]) Muscovzi helységet találunk Obrovazhoz éjszakkeletre.

[2]) A 12 horvát törzsről (tribus szól Tamás spalatoi főesperes in historia Salonitana, Schwandtnernél ivrét kiadás, III. 635. l. Kukuljevics Cod. dipl. I. 188. l. Rački: Documenta 486. l. V. ö. e tárgyról Horváth István: Über Croatien stb. 42—45. l.

[3]) Az eredeti oklevél a zárai helytartótanács levéltárában, Szent Grisogon kolostor levelei közt. C. XV. honnan másolatát közölte velem dr. Thallóczy Lajos.

gabirák (judices nobilium comitatus de Luka) Jordánnak, és a jadrai Fülöp ivadékából származó Gábor, Miklós, Fülöp, István, Ferencz és Péternek a Draginics nemzetség kihalása következtében uravesztett, s ez esetre Nagy Lajos király által ezeknek itélt Draginghy birtokot, miután ellenmondás nem történt, jogos tulajdonába átmentnek tekintik. [1])

A XIV. század második felében, midőn a Brebiriek már a Zrinyi nevet viselték, mint Luka birtokosai tűnnek fel; (lásd Brebir) nevezetesen 1397. évben említtetnek birtokaik a lukai kerületben (districtus.) A tinnini káptalan Mátyás király parancsára 1464. évben Frangepan Doym grófot *Ujvár* várának birtokába beigtatta. Ez az Ujvár Luka megyében fekvőnek mondatik, [2]) — alatta tehát nem lehet mást, mint a dalmatiai Novigradot érteni, a hasonnevű öbölnél. Zrinyi Pál, Péter fia, 1488. évben Zágráb megyében fekvő Zrin, Pedel, Gwosdansky, Stupnicki, Pazthusi, Lesnicha stb. várainak felét, valamint a Luka megyében fekvő Dostwychy, Hraschewychy (ma Rastevich), Brebir és Seblicha nevű faluinak szintén felét, Bertalan vránai perjelnek 25,000 forintért elzálogosítja, a posegai káptalan előtt. [3])

A Subich nemzetségű Brebiri Jakab végrendeletileg a jádrai szent-ferenczek zárdájának 8 telket hagyományoz lukamegyei (a forrás tévesen mondja in Comitatu Lyka) Hrassewyche nevű falujában, mely ügy 1497. és 1498. évben Luka comitatus sedriája előtt tárgyaltatván, a végrendelet az utóbbi évben teljesedésbe ment, és az illető birtok a lukai sedria pristaldusa és a scardonai káptalan tanúja által átadatott. A lukai comitatus nemsokára a knini (Tinnin) comitatussal egyesíttetett; már 1509. évben olvassuk, hogy Obrovecz (Obrovazzo), *Zelingrad*, Klicsevecz, Vecha (Vajka), Bagh (Scrisia, Carlopago) és Oresye Tinnin megyében fekszenek; ezek közül Zelingrad és Obrovaz eredetileg Luka megye határába estek. Az egyesülés azonban nem rég történhetett, mert még 1506.

---

[1]) Dr. Thallóczy L. szives közléséből a zárai helytartósági ltárból Caps. XV.

[2]) Oklevél a magyar orsz. ltárban N. R. A. 316. csom. 15. sz.

[3]) U. o. 315. csom. 56. sz.

évben említtetnek Jarane (ma Jossane) és Podbrysie, mint határos helységek Luka megyében. [1])

A Thallóczyak, hogy mely részét birták Luka megyének, bizonytalan. Thallóczy Matkó bán 1437. évben Medyari nevű faluját Sebenicoi Miklósnak, Gáspár fiának, kiváltságilag adományozza. (Mikóczy 14. l.)

A lukai zsupánok közül ismerjük ezeket:

1059. Privanego, Juppanus de Luca. (Crescimir király leveleiben.) [2])
1062. Vilkiz. (Rački 62. l.)
1067. Vakyzo iupanus de Luca. (Kukuljevics Cod. I. 129. l.)
1069. Vilchiz iupanus de Luca. (Rački Docum. 73. Kukuljevicsnél I. 132. l. Viachizo.)
1070. Cosma, lukai zsupán. (Kukuljevics 138. 211. l.)
1070. Vekemir, Lucae iupanus. (Rački 81. l. Kukuljevics I. 136. lap.)

Modrus. Sehol nincs megirva, hogy ez is zsupánság volt, noha későbbi története arra mutat, hogy a horvát és szerb faj törzsszerkezetéből alakultak itt is, mint a szomszéd tartományokban, a birtok-viszonyok.

Pray György úgy vélekedik, hogy III. Béla király alapítá Modrus megyét, és hogy az a Kulpa folyó mentében a Fiumara mindkét partján elterült. A jeles történetiró bizonyosan III. Béla 1193. évi levelét tartá szem előtt, melylyel Frangepán Bertalannak egész Modrus megyét örökségi joggal adományozta. De az idézett oklevélben Modrus megye terjedelme, határai egyetlen szóval sem érintetnek. [3]) Az adomány Frangepánra azt a kötelezettséget ruházta, hogy benn az országban 10, azon kivűl pedig 4 pánczélos vitézzel harczolni tartozzék a király táborában. A Frangepánok biráskodási joga kimondatik egész Modrus megyére, és csak azon esetre, ha a bán szemé-

---

[1]) Országos ltár N. R. A. 317. cs. 42. sz.

[2]) Lucius Schwandternél III. köt. 155. 156. l. és Fejér VII. 1. köt. 115. 118. lap. Az utóbbi helyen, és Farlatinál IV. 2. l. a név Privanego, azért a néhol előforduló Prizanego hibás. Račkinál 52. 54. l. Privanego. Wenzelnél VI. 41. l, Piruomego.

[3]) Fejér II. köt. 292. lap. Jobban Wenzelnél XI. 52. l.

lyesen tartózkodnék a megyében, személyes jelenléte ideje alatt, a bán törvénymondásának van helye.

Az 1185. évi spalatói zsinat, mely több dalmát-horvát püspökséget rendezett, a corbaviai püspökséget is alapítá, és pedig Corbavia, Vindol, Busan, Novigrad, Presnic, Plas és *Modrusa* parochiákból.[1]) Később Modrusban külön püspökség állíttatott fel,[2]) — első modrusi püspök lett 1461. évben Miklós, utolsó előtti volt 1564. évben János. (Farlati IV. 108. l.) De Modrus városa 1591. évben egészen felperzseltetvén, annak újra fölállítására minden feltétel hiányzott, s a katonai végvidék szervezésekor a zengi püspökséggel egyesíttetett. (L. Zeng.)

Lipót király alatt a segniai és modrusi püspökségek egyházilag egyesülteknek neveztetnek. (L. az 1687. évi törvény záradékát.)

A grófság és püspökség főhelye Modrus városa volt, melyről Ranzan azt irja, hogy 30 ezer lépésnyire fekszik Segniától avagy Zengtől,[3]) míg Farlati a távolságot az utóbbi városhoz csak 1020 lépésnyire teszi, persze bele nem akarván számítani a közbeneső magas hegyek által okozott kerüléseket, hanem az egyenes irányt vevén. Ugyan ő, más helyen Modrusról azt irja, hogy 1020 lépésnyire fekszik a tenger partjától, — a mi különbség Zenghez képest.[4]) Modrus 1240. évben már civitas-nak neveztetik. Különben e forrásidézés felesleges, tudván, hogy Felső- és Alsó-Modrus falvak ma is a régi város emlékét fentartják, és hogy e két falu a Josefina út mellett, az ogulini határőrezredben fekszik, Ogulinhoz délre.

---

[1]) Kukuljevics : Jura Regni Croatiae I. 33. l. Katona IV. 300. lap. Fejér II. 223. lap.

[2]) Némelyek sz. a modrusi püspökség a corbaviai helyett úgy keletkezett, hogy a corbaviai püspöki szék 1460. évben Corbaviából Modrusra áttétetett II. Pius pápa által. (Lásd Corbavia.)

[3]) Schwandtnernél I. 331. Lehoczky, a Stemmatographia I. 132. lapján az Ungrisches Magazin. III. 320. lapjára utal, mint a hol Modrus vármegye tűzetes leirása található. Ott azonban nem Modrus, hanem Maramaros leirása közöltetik.

[4]) Farlati : Illyricum Sacrum I. 153. 154. és III. 216. lap, hol azt a képtelenséget mondja, hogy Modrus igen távol *nyugotra* terjedt el Corbaviától.

II. András király 1223. évben Guido vegliai grófnak, hűsége jutalmául, Vinodol és *Modrus* megyét adományozza, a mely adományt IV. Béla király 1251. évben Frigyes, Bertalan és Guidó, a fennebbi Guidó fiainak javára megerősítvén, egyszersmind hadi kötelezettségök módozatait meghatározza.[1]) Az utóbbi három gróf már 1240. évben panaszolta a királynak, hogy a Modrus megyében fekvő brodi erdőben annyira napirenden vannak a rablások és fosztogatások, hogy a kereskedők már arra nem merik útjokat venni az ádriai tenger felé. A grófok kérelmére tehát a király lemondott Modrus megyében, az őt illető harminczadról, várván, hogy annak jövedelme a rablások kiirtására fog fordíttatni.[2])

A régi kor politikáját jellemzi, hogy Zeno Renier velenczei doge 1260. évben a Frangepán családot Veglia sziget birtokában megerősíti. Tudjuk, hogy a velenczei dogék mindig Dalmatia és Horvátország herczegeinek czímezték magokat.

A vegliai grófok eddigi kiváltságait 1270. évben megerősítette V. István király.

Segnia városa Frangepán Guidót és örököseit 1271. évben, örökös podestává választja, kijelentvén, hogy hívebbet, jobbat a király szolgálatára hiába keresnének. A király e választást megerősítette, de azért e megerősítés nem szólt mindenkorra, mert Guidó fia Gahan 1275. évben jónak látta IV. László király megerősítését is a podestai választásra kieszközölni.[3])

Bríni, mely a XIV. század végén Szokol (Sólyom) név alatt volt ismeretes, régebben szintén Modrus megyéhez tartozott.

Modrus megyét Bombardi Mihály Horvátországhoz számítja, Tomka-Szászky pedig magyar Dalmatiához, a mi nem egyéb, mint távol eső korszakok összezavarása.[4])

Azon idő óta, hogy III. Béla király Modrus megyét a Frangepán családnak adományozta, e grófság szakadatlanúl e

[1]) Fejér III. 1. k. 403. lap és IV. 2. k. 98. l. és Wenzel XI. 370. l.

[2]) Fejér IV. 2. k. 102. l.

[3]) Fejér V. 1. k. 167. lap és V. 2. k. 272. lap.

[4]) Kaprinai: Historia diplomatica II. 284. lap. Modrusról pár szóval emlékezik, melylyel a kérdés felderitését elő nem mozdítja.

család birtokában maradt. Károly (Kis Károly) magyar és szicziliai király 1386. január 22-én Frangepán Istvánnak megengedi, hogy ha fimagzat nélkül meghalna, birtokait leányának Erzsébetnek hagyományozhassa, a férfi ágat illető joggal.[1]) Azonban két fiúgyermekkel örvendeztetett meg, György és Miklóssal; ez utóbbi a család mintegy újjáteremtője, fiai alapítván annak tersaczi, szluini és csetinai ágát. Az itt említett Erzsébet már 1396. évben volt Cilley Frigyes jegyese, ki midőn férje volt, 1422. évben őt meggyilkolta.

A Frangepán család közt némi egységet fentartandó, a XV. század közepén Frangepán Miklós a fejedelmi birtokokat nyolcz fiú maradéka közt oly feltétel mellett osztá meg, hogy bármelyik ág kihalása esetén, annak birtokai a túlélőkre szálljanak, ez által a család valamelyik ága elszegényedésének is elejét vevén. Veglia és Segnia, a családnak ősi birtokai, nem képezték az osztály tárgyát, azokban minden családbeli tag közös birtokos volt, és innen mindegyike Veglia és Segnia grófjának czímezte magát.

A Frangepán Miklós által 1449. létrehozott osztály alkalmával István kapta *Modrust*, Vittuint, Grobnikot és Dubováczot,[2]) mely utóbbi a mai Károlyváros helyén állott.

Modrus fontossága az által emeltetett, hogy püspökség székhelye volt, némelyek szerint csak az által, hogy II. Pius pápa 1460. évben a corbaviai püspöki széket ide helyezte át, — miről észrevételeimet Corbavia alatt elmondtam. Kerchelich azonban a modrusi püspökséget régibbnek tartja, hivatkozván Mátyás királynak viszályára a pápával, mely különösen onnan eredt, mert az 1464. évben meghalt II. Pius utódja, a királyt *régi jogában* a modrusi püspök kinevezésére csorbítani akarta, mire aztán Mátyás király azt a hires mondatát tette, hogy a magyar nemzet készebb országa czímerében a kettős keresztet hármas keresztre változtatni, mintsem jogából engedni. (Kerchelich : Notitiae prael. 296. l.) E levél csakugyan a modrusi püspökség korábbi létezésére mutat.

---

[1]) Kukuljevics : Jura Regni Croatiae. I. 153. lap.

[2]) Salamon : Az első Zrinyiek 329. lap.

A velenczei államtanács 1469. évi leveléből kitűnik, hogy Modrus még akkor nem pusztult el a törökök által.[1])

A Frangepánok egy ideig a Cilley grófokhoz szítottak, és Frangepán Márton is csak későbbi időben tért Mátyás király hűségére. De Kerchelich gyanúba veszi Mártont arról is, hogy István boszniai király kedvét kereste, ki magát corbaviai királynak is címezte. (Notitiae 468. l.)

Az egész életét harczban töltő Frangepán János, Mátyás királynak okot adott elégedetlenségre, és némely királyi várakat elfoglalt. Magyar Balázs Frangepánt meg akarván büntetni, 1480. évben Veglia szigetre betört; ekkor azonban a velenczeiek fenyegető állást foglaltak, és azt állíták, hogy Frangepán János Segnia, *Modrus* és Veglia grófja lévén, mint vegliai gróf, a velenczei köztársaság vazallusa. Superantio Viktor tengerész kapitány utasítást kapott, hogy ha máskép nem lehet, Vegliát fegyverrel is megvédje. Midőn aztán Magyar Balázs visszavonúlt, a velenczei köztársaság követe Lando Alajos által mentegeté eljárását, de fenhatósági jogát Vegliára fentartá.[2])

A hatalmaskodó, és a rokonok közti viszályokat fegyverrel elintézni szerető Frangepán Bernát, 1495. évben a Zágráb megyében fekvő és az ozalyi várhoz tartozó Stative és Tlaczne falut cserébe adta Fabianich Györgynek a Modrus megyében fekvő Klucs várért, és Stubal és Slapci faluért.[3])

E jószágok birtokában találjuk a Frangepánokat még a XVI. század közepén.[4]) De akkor egy nagy fordulat állt be. Frangepán István, a tersáczi ágból[5]) Zrinyi Miklóssal 1544. évben sok zajt okozó szerződést kötnek, melyben egymásnak

---

[1]) M. diplomatiai Emlékek Mátyás király korából, II. 132. l.

[2]) Magyar diplomatiai Emlékek Mátyás király korából, II. kötet, 414—427. lap. Lásd többet Nagy Ivánnál: Magyarország családai IV. 248. lap.

[3]) Budai kam. ltár NRA. 136. csom. 3. sz.

[4]) A Frangepánok egyszersmind Busan megye tulajdonosai, a területi beosztást tetszésök szerint megváltoztatták. Ilyen példa van 1535. évből Busan megye történetében.

[5]) A Frangepánok nem a Fiume melletti Terzatkról vették előnevüket, hanem azon Terzacztól, mely a Korana mellett, 3 órányira Szluin-tól fekszik.

vagyonközösséget biztosítanak; egyik vagy másik halálának esetére, a túlélő öröklendi a szerződő társ minden birtokát. A Frangepán családnak többi ága, kiknek az 1449. évben történt osztály által szerzett jogai e szerződés által sértettek, elmulasztottak e szerződés ellen óvást tenni, de a bécsi kormány másképp ügyelt érdekére. Modrus város, mely a Josefina mellett a Nagy Kapella hegy azon szorosát őrzi, melyen át Zengbe érhetni, — Jeszenicza, Tovonszkopecs, Lukovdol, Plaz, Klucs, Vittuin, Ogulin Frangepán Istvánt uralta, ki tehát a mai ogulini ezredi terület nagy részét bírta. Alig 20 évvel a Zrinyi-Frangepán-féle közös birtoklási szerződés után, egy kiküldött báni bizottság, a nevezett ogulini várakból egyet se talált se Zrinyi se Frangepán kezében. Modruson, a grófság főhelyén, ez időben egy jobbágyuk se volt, s a vár a királynak volt átadva, ki ott húsz katonát tartott. Klucsban ugyanannak huszonkét, Jeszeniczában (a Kis Kapella keleti oldalán) negyven katonája állomásozott. Plaz (ma Plaski, a Dretullia patak mellett) Vittuin, Tovonszkopech merőben pusztán állott, holott az utóbbihoz nagy terület tartozott. Ogulin, kőfallal erődített vár, a királynak már 1562-ben volt átadva, külvárosát kevés ember lakta.

Modrus megye az ország legterméketlenebb részei közé tartozott, várai daczolhattak ugyan a törökök fegyvereivel, de nem az éhséggel, mely a kevés népű vidéken veszélyesebb volt mint másutt. A Frangepánok, leginkább a várak nehéz védelmezhetéseért, adták ezeket át az államnak. I. Ferdinánd király a várakat megszálló katonaságot a gráczi hadikormányszék alá helyezte volt, de 1559. évben Lenkovics Iván ezredest a horvát- és slavoniai határvidéken önálló parancsnoksággal ruházta fel. Az ő javaslatára czélszerű védelmi rendszabályok történtek, és 1563. évben az ország e részének egész hadereje, és annak elhelyezése fölvétetett. *Modrus* várát akkor 2 várnagy 18 legénynyel őrizte; Vinodolt 15 legény, az ottosaczi roskadozó négyszegü tornyot 2 várnagy 60 legénynyel, a Zengben Lenkovics által épített erődöt 293 legény (Landsknecht), a szluini várat 12 legény, — a többi kastély és erőd aránylagos hadőrséggel bírt.

A katonai telepítések most mindinkább nagyobb mérvben vétettek foganatba.

Történetünk egy gyászos eseménye az összes Zrinyi-Frangepán jószágokat adta a kormány kezébe, értjük a Wesselényi Ferencz nádor-ról elnevezett összeesküvést, mely 1671. április 30-án Frangepán Ferencznek, fényes családja utolsójának lefejeztetése által lelte végbefejezését. A felségsértésre kimondott jószágvesztési itélet tette a kormányt a roppant jószágok birtokosává.

Modrus grófjai.

1193. *Frangepán Bertalan.* (Fejér: II. 292. lap. Árpádkori új Okm. XI. 52. l.)

1223. *Frangepán Guidó.* (Fejér: III. 1. k. 403. l.)

1240. *Frangepán Frigyes, Bertalan* és *Jerindo,* (helyesebb Guidó) Jerindo fiai. (Fejér: IV. 2. k. 102. l.)

1242. *Frangepán János,* Modrus és Vinodol grófja, spalatói podesta. (Farlati: III. 263. l.)

1243. *Frangepán János,* Modrus és Vinodol dinastája, spalatói podesta. (Farlati: III. 6. l.)

1251. *Frangepán Frigyes, Bertalan* és *Guido,* — Guidó fiai. Veglia, Modrus és Vinodol grófjai. (Fejér: IV. 2. köt. 99. lap.)

1257. *Frangepán Guidó,* egyúttal vinodoli podesta. (Wenzel: II. 289. l.)

1266. *Frangepán Gyan,* máskép Gahan vagy Galvan, Guidó fia; (Wenzel: Árpádkori stb. XI. 562. l. A zengiek őt 1271-ben podestának választják.)

1271. *Frangepán Guidó* és fia *Gahan,* Veglia, Vinodol és Modrus grófjai, segniai podesták. (Fejér: V. 1. k. 107. l.)

1275. *Frangepán Gahan,* Veglia, Vinodol és Modrus grófja, segniai podesta. (Fejér: V. 2. k. 272. l.)

1279. *Frangepán János, Leonárd, István* és *Duym,* Modrus, Veglia és Vinodol grófjai. (Fejér: V. 2. k. 353. l.)

1290. *Frangepán János* és *Leonárd,* Veglia, Vinodol, Modrus és Gezche grófja.

1291. *Frangepán János,* Veglia, Modrus, Vinodol és Gecske grófja.

1292. *Frangepán János,* Veglia, Modrus és Vinodol grófja. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból I. 94. 95. lap.)

1302. *Frangepán Duym,* Veglia, Vinodol, Modrus és Segnia grófja. (Anjoukori Okm. I. 166. l.) Egy 1300. évkörűl kelt levélben Doymus Comes Veglae, Modrusi et Vinodoli, Geze et P o s s e g i e. (Anjoukori Okmtr. I. 158. l.). Ismét 1347. évben Doymus Veglia, Modrus és P o s a g a comese. (Fejér: IX. 1. k. 552. l.) Az itt említett Posega nem lehet a Dráván-túli hasonnevű megye, noha Czinár, az ő indexében az 1347. év alatti Doymból Posega vármegyei főispánt csinál. A Doym által bírt Posega inkább Vinodol táján keresendő. Lásd a jelen kötet 180. lapját.

1308. *Frangepán Lénárt* és *Duym,* Veglia, Vinodol, Modrus és Gezege grófja. (Diplom. Emlékek az Anjoukorból I. 183. l.)

1347. *Frangepán Duymus* Veglia, Modrus és P o s e g a grófja. (Fejér: IX. 1. k. 552. l. Lásd az 1302. évet.)

1382. *Frangepán István,* Veglia és Modrus grófja. (Fejér: IX. 7. k. 462. l.)

1386. *Frangepán István,* Veglia és Modrus grófja. (Kukuljevics: I. 153. l.)

1387. *Frangepán István,* modrusi gróf. (Ezt Zsigmond király lázadónak nevezi.) Ő Frangepán János testvére.

1387. *Frangepán János,* vegliai és modrusi gróf. (Fejér: X. 1. k. 355. l.)

1388. *Frangepán István* és *János,* Bertalan fiai, Veglia, Modrus, Gecske, Vinodol grófjai, és Segnia urai. (Fejér: X. 8. k. 281. l.)

1390. *Frangepán János,* vegliai, modrusi és segniai gróf. (Fejér: X. 1. k. 590. l.)

1391. *Frangepán János,* vegliai, modrusi és segniai gróf. (Fejér: X. 1. k. 676. l.)

1394. *Frangepán János,* Segnia, Veglia és Modrus grófja. (Franceschi, ki azonban tévesen corbaviai grófnak is nevezi.)

1394. *Frangepán Miklós,* János fia, vegliai és modrusi gróf. (Fejér: X. 2. k. 254. l.)

1406. *Frangepán Miklós,* Veglia, Zeng és Modrus grófja. (Fejér: X. 4. k. 580. l.)

1412. *Frangepán Miklós*, Veglia, Segnia, Vinodol és Modrus grófja stb. (Fejér: X. 5. k. 337. l.) Dalmát-horvátország bán is volt ez évben.

1424. Ugyan ő. Veglia és Modrus grófja, dalmát-horvát bán (Kerchelich: Hist. I. 163. l.)

1426. Ugyan ő.

1431. *Frangepán Miklós*, vegliai és modrusi gróf. (Fejér: X. 7. k. 319. 325. l.)

1431. *Frangepán Márton*, segniai, vegliai és modrusi gróf. (Fejér: X. 7. k. 409. l. Farlati: IV. 126. l.)

1432. *Frangepán István*, segniai, modrusi és vegliai gróf. (Fejér: X. 7. k. 427. l.)

1434. *Frangepán István* és *János*, vegliai, segniai és modrusi grófok. (Fejér: X. 7. k. 540. l.)

1435. Ugyan ők. (Fejér: X. 7. k. 615. 619. l.)

1436. Ugyan ők. (Fejér: X. 7. k. 757. lap. Egyedűl István említtetik u. o. 772. 790. l.)

1437. *Frangepán Xansa*, Veglia, Segnia, Modrus, Cetina, Clissa, Almissa grófja, dalmát-horvát bán. (Wenzel: IX. 498. l.)

1437. *Frangepán István*, vegliai, segniai és modrusi gróf. (Fejér: X. 7. k. 845. l.)

1438. Ugyan ő. (Fejér: XI. 58. l.) 1436—1443-ig a krajnai herczegség kapitánya volt.

1449. *Frangepán István*, vegliai, segniai és modrusi gróf.

1451. *Frangepán Márton*, Segnia, Veglia és Modrus grófja: (Kerchelich: Notitiae prael. 467. l.)

1455. *Frangepán Márton*, Veglia, Segnia, Modrus és Prochaj grófja. (Farlati: IV. 99. l. Egyéb hosszu czímeit lásd Nagy Ivánnál, Magyarország családai IV. 240. l.)

1461. *Frangepán Zsigmond*, vegliai, segniai és modrusi gróf. (Özvegye Ilona még 1489. évben élt. Teleki: Hunyadiak kora. XII. 473. l.)

1462. *Frangepún Márton*, Segnia, Veglia és Modrus grófja. (Kerchelich: Notitiae praelim. 286. l.)

1463. *Frangepán István*, Segnia, Veglia és Modrus grófja, horvát bán.

1466. *Frangepán István*, *Duym*, *Márton*, *György*, *Bertalan*,

János és *Miklós*, vegliai, segniai, modrusi, stb. grófok, (Teleki: Hunyadiak kora XII. 120. l.)

1469. *Frangepán István*, segniai, vegliai és modrusi gróf, Mátyás király követe Sforzia Ferenczhez Milanóban. (Magyar diplomatiai Emlékek, Mátyás király korából, II. 110. lap.)

1476. *Frangepán János*, vegliai, segniai és modrusi gróf. (Farlati: IV. 129. l.)

1480. *Frangepán János*, Veglia, Segnia és Modrus grófja. (Diplomatiai Emlékek, Mátyás király korából. II. 422. l. Ez évben Vegliára való jogait pénzért eladta a velenczeieknek.)

1492. *Frangepán Bernát*, *Miklós*, *János* és *Mihály*, Zeng, Veglia és Modrus grófjai. (Említtetnek a horvát rendek nyilatkozatában, melyben Miksa osztrák főherczeg örökösödési rendét elismerik. Palugyai: Kapcsolt részek 42. l. Archiv für österr. Geschichtsquellen III. 513. l.)

1495. *Frangepán Bernát*, Zeng, Veglia és Modrus grófja. (Oklevél a budai kam. ltárban. NRA. 136. csom. 3 sz.)

1497. *Frangepán János*, vegliai, segniai és modrusi gróf. (Farlati: IV. 132. l.)

1526. *Frangepán Kristóf*, Segnia, Veglia, Modrus grófja, János király főkapitánya, Dalmatia, Horvát- és Slavonország bánja, ez országok, valamint Somogy és P o s e g a vármegyék főpártfogója, soproni főispán. (Kerchelich: Hist. Zagr. 215. l.)

1527. *Frangepán Kristóf*, Segnia, Veglia és Modrus grófja, János magyar király főkapitánya, Dalmatia Horvátország és Slavonia bánja, ugyanezen tartományok, valamint Somogy és P o s e g a vármegyék gondnoka és pártfogója, és soproni főispán. (Nagy Iván: Magyarország családai. IV. 243. l. Hazai Okmtár II. 437.)

1527. *Frangepán Farkas* és *György* segniai, vegliai és modrusi grófok. (Palugyai: Kapcsolt részek 81. l.)

1571. *Szluini Ferencz* de Frangepanibus, Segnia, Veglia és Modrus grófja, dalmát-horvát-slavon bán. (Kerchelich: Hist. Ep. Zagr. I. 333. l.)

1648. *Frangepán Farkas*, *Kristóf*, Tersacz, Segnia, Kerka és

Modrus grófja, cs. kir. tábornok. (Lopasics, Karlovac XVIII.)

1654. *Frangepán György*, Terzacz, Segnia, Veglia és Modrus örökös grófja. (Lopasich R. Karlovac XIX.)

1671. *Frangepán Ferencz*, a nemzetség utolsója, lefejeztetik.

Mosor, vagy Massarum feküdt Kliszától a Cetina folyóig. Az 1045. év körül Spalatóban tartatott zsinat Comitatum Cetina, Chlevna, Klisza, *Massarum*, Almisium és Corbaviát az érsekség alá rendeli.[1]) Előfordúl tehát zsupánságok társaságában; de Kálmán király 1103. évi megerősítő levelében is.[2])

Mren, mai neve Sanskimost, fekszik Boszniában a Sanna (Zana) folyó mellett, Priedor és Kliucs közt, Stari-Majdanhoz délkeletre. Egykor a Blagay grófi család tulajdona volt. Mren bosnyák-horvát oklevelekben gyakran előfordúl, magyarországiakban alig. Orbász vármegyének egy 1273. évi határjárásánál említtetik a Miren-be vezető út — sivica Mireni. — Nem döntjük el, vajjon ez-e a szana-megyei Mren.[3]) Zágráb, Dubicza, Orbász, Zana és Mren megyék (comitatus) nemessége és más lakói 1380. évben Demeter bibornok és esztergomi érsek, és Czudar Péter slavoniai bán alatt Zágrábban közgyűlést tartottak.[4]) A XIV. században Mren Zana vármegyéhez tartozik, és Mren-ben Szt. Györgyhöz czímzett templom áll.[5])

Ide közel feküdt Kamengrad. Ezt a legközelebbi osztrák-magyar foglalás idején a keresztények elpusztíták. Ma fű terem az egykori helység szinén, csak a számos mohemedán sírkő ád bizonyságot egy jelentékeny község egykori itt létezéséről.

Nina, egyike ama 11 zsupánságoknak, melyeket Constantin császár említ; miután ő Nonát is számba veszi, világos, hogy ettől Nina megkülönböztetendő. Safarik is különbséget kiván tenni, és Ninát azonosnak tartja a Strabo által (Geogr.

---

[1]) Rački: Documenta 200. lap.

[2]) Kukuljevics: II. 8. l.

[3]) Wenzel: IX. 44. l.

[4]) A magyar országos levéltárnak ez időszerint Zágrábban levő részében N. R. A. 953. csom. 9. sz., hol *Comitatus Meren*-nek van irva.

[5]) Tkalcsics: Mon. Ep. Zagrab. I. 90. l.

libr. VII. c. 5.) említett Niniával, az utóbbit a Tedanius (Zermanja) mellé helyezvén. Farlati a tényleges állást tudományos formulával fejezi ki, mondván, hogy a ninai zsupánság részben Japidiában, részben Liburniában fekszik, mindkettőt a Tedanius folyván keresztül. Rački helyesen vélekedik, hogy a Strabó féle Ninia aligha más, mint Plinius Aenona-ja, vagy Ptolomaeus Ainuna-ja, és hajlandóbb Constantin iratában hibát föltenni, hol a Smina zsupánság helyett Nina áll.[1]) Bizonyos, hogy ez utóbbi név semmiféle történetforrásban többé elő nem fordúl, holott Smina a spalatói egyház terűletén csakugyan létezett. Egy ál-oklevél, mely Szvinimir horvát királynak tulajdonittatik, 1078. év alatt a spalatói egyház tartozandóságait elősorolja, ezek közt Albona (ma Labin falu Traw kerűletében), Radosicz ugyanott, és Smine, — mindnyájan a Dubrava nevű hegyek környékén.[2]) Az oklevél többi tartalmának hamisságát elismervén, nem létező helységek fölvételét föltenni, oktalan képtelenség volna. A sokszor említett spalatói zsinat 1185. évről szintén állítja, hogy Klisza, *Zmina*, Cetina stb. a spalatói egyházhoz tartozott,[3]) és így az álmű ide vonatkozó pontja igaznak tűnik fel.

Ezzel összehangzik, hogy Szvinimir király 1083. évben a spalatói érsekségnek egy Konjustina nevű földet adományoz, mely *in Smina* fekszik.[4]) Látjuk tehát, hogy Smina még most is saját kerűletet képezett. Midőn Kálmán király 1103. évben a spalatói egyházat birtokaiban megerősíté, e megerősítés totum territorium de Smina-t is foglalja magában.[5])

A sminai terűlet ennélfogva Traw közelében létezett. A zsupánság főhelye Belitzim, ma Belina-nak neveztetik,[6]) és a ma Bukoviczának nevezett vidéken feküdt. Ezzel egyezőleg

---

[1]) Rački: Documenta 413. l.

[2]) Rački: u. o. 114. lap. Közli Kukuljevics is: Cod. dipl. I. 164. l. hitelességét nem gyanúsítván.

[3]) Lucius: De Regno Dalmatiae, stb. Schwandtnernél ívrét kiadás, III. 238. l.

[4]) Kukuljevics: Cod. dipl. I. 178. l. Rački: Docum. 139. l.

[5]) Kukuljevics: Cod. dipl. II. 8. l.

[6]) Farlati: Illirici sacri I. 155. l.

Franceschi Károly is mondja, hogy Nina a Bukovicza és Belina közti területet foglalta el. [1])

Smina zsupánságot Brašnič M. is elismer (Rad. 22. köt.)

Nona, szlávul Nin, a rómaiaknál Aenona; az ádriai tenger mellett. (L. Cluverius, Petter és a Nina czikket.) Constantin császárnál a 11 zsupánság egyike Nona. Zárához éjszakra fekszik.

Zsupánjai ezek:

1029. Bolemir. (Kukuljevics: I. 106. l. Rački: 38.)
1062. Adamiz. (Rački: 62. l.)
1067. Adamiz. (Kukuljevics: I. 129. l.)
1069. Adamiz. (Rački: 73. l.)
1070. Adamiz. (Kukuljevics: I. 137. 138. Rački: 80. 86.)
1070. Desina. (Rački: 82. 83. l.)
1072. Adamiz. (Kukuljevics: I. 142., és Adam alakban 144. l. Rački: 90. 93. l.)
1073. Adamiz iupan — a provincia nincs említve. (Kukuljevics: I. 147. l. Rački: 95. l.)
1075—76. Jura. (Kukuljevics: I. 157. l.)
1078. Adam. (Kukuljevics: I. 162. 164. l. Rački: 115. 117. l.)
1100. Godezlaus, iupanus Nonensis. (Kőfelirás Kukuljevicsnél: I. 219. l.)
1107. Sergius, nonensis comes. (Kukuljevics: II. 13. l.)

Desina amaz oklevelekben, melyekben Adamiz nonai zsupánnak neveztetik, egyszerűen csak mint jupan, vagy mint testis fordúl elő. (L. Rački: 80. 95. l.)

A comitatus Nona még 1242. évben említtetik. [2]) A város 1329. évben a velenczei köztársaság pártfogása alá vetette magát, úgy azonban, hogy a magyar királynak jogai Nonára fentartassanak, [3]) mindamellett a XIV. század közepén Nonát a velenczeiek már valósággal bírták. [4])

Odorja a Zermanje folyó mellett Dalmatiában, Kninhoz éjszakra. Corbaviai János és Zrinyi Miklós 1509. évben kölcsönös örökösödési szerződésre léptek magszakadás esetére,

[1]) Franceschi: L' Istria note storiche, Parenzo 1879. 78. l.
[2]) Kukuljevics: Jura R. Croatiae I. 484. l.
[3]) Anjoukori Okmánytár I. 275. l.
[4]) Anjoukori diplomatiai Emlékek II. 74. l.

és az előbbi saját birtokai közül említi Gradecz, Lokarecz, Zvoynigrad, Motnicza, Zehermeczky (ma Stermizza) és Grahovecz helységeket Hotusa és Odria megyékben, a nélkül, hogy e kettőre vonatkozó hovatartozandóságát megkülönböztetné. Lopasich Radoszlav horvát történetiró is zsupánságnak nevezi. [1]) (Lásd Hotusa.)

Ozora. A karloviczi békekötés által meghatárolt Boszniа, a mint ez az 1878. évi invasio alkalmával találtatott, területileg lényegesen különbözik a régi Boszniától, melynek sokkal szűkebb határai voltak. Más helyen kimutattam, hogy az Unna és Verbász közt két — Slavoniához tartozó vármegye terült el — úgymint Zana és Orbász vármegye. Ezek tehát nem voltak Boszniának kiegészítő részei. A Verbász és Drina közti, éjszakról a Száva által határolt vidék már nem volt vármegyékre, hanem bánságokra felosztva, és e vidék Rámа királyság része volt, a mint az Árpádok idején diplomatikai nyelven Boszniát nevezni szokták, de még utóbb is.

A Verbász és Drina folyó közt feküdt az ozorai és a sói bánság; az előbbi az Ussora folyótól vette nevét, mely a Borja havason két ágban (Velika-Usora és Mala-Usora) eredvén, miután Rusevics táján összefolyt, Doboj alatt a Boznával egyesül. A Velika-Usora partján, a Blatnicza patakhoz közel, ma is fekszik Usora falu. — Az usorai tartomány tehát a Verbász és Ukrina közt terült el. A sói bánság nevét a Bozna folyótól kelet felé a Drináig fekvő vidék viselte.

A két bánság tehát magában foglalta a Posavina, azaz: a Száva alatti tartományt, és a Podrina, azaz: a Drina alatti tartománynak legalább egy részét. Az utóbbi, t. i. Podrina, Osztoja boszniai király czímeiben fordúl elő Ozora és Só után és e sorozat által a fekvést is magyarázza. [2])

Délre e két bánság valószinűleg a Narenta folyóig terjedett, ha az első századokban már biztos határokról szólni lehet.

---

[1]) Lopasich: Karlovač 140. lap.

[2]) Az oklevélben ugyan Podvinia név fordúl elő, de én azt sajtóhibának tartom Podrina helyett. Engel szerint az utobbi Prisrendtől kezdve a Lim és Drina összefolyásáig terjed.

A boszniai bánság külön tartomány volt az ozorai és sóitól, mert hiszen más-más személyek viselik azoknak czímeit.[1]) Az ozora-sói, és a boszniai bánok sokszor ugyanazon oklevélben egymásután említtetnek, és midőn III. Honorius pápa 1225. évben Ugrin kalocsai érseket kereszténvi buzgalmáért dicséri, kiemeli, hogy II. András király épen Boszniát, Soy-t és Wosorát bizta reá, hogy ott az eretnekeket kiirtsa. A pápa sem tartotta tehát a sói és ozorai tartományt Boszniával azonosnak.[2])

Egy újabb történetiró amaz állítását, hogy a macsói bánság Orbász és Szrebernik megyét is magában foglalta volna, nem találtam igazolva.[3]) Ez állítás ellen nemcsak az ozorai és sói bánság létezése tiltakozik, de a macsói bánságnak ily módon tulajdonított roppant elterjedése a Verbász folyótól a Moraváig.

Mossóczy, a magyar törvénytár kiadójának megjegyzése szerint, Ozora neve olykor per synecdochen egész Bosznia elnevezésére is szolgált.[4]) Erzsébet idősb magyar királynő, midőn gyakran macsói és boszniai herczegnőnek czímeztetik, egy 1280. évi oklevélben Macsó és Ozora herczegnő czímmel él. Midőn Zsigmond király 1433. évben az ország haderejének megállapításáról és hováfordításáról a vármegyékkel együtt intézkedett, e haderő egy tetemes része, t. i. 16900 lovas »Ozora felé« volt rendelve. Ozora alatt itt valóban Boszniát kell érteni, mert ily nagy haderőt a kis ozorai bánságra fordítani fölösleges lett volna, és mert Zsigmond király védrendszerében különösen Bosznia felé más intézkedés nem történik.

Ozora kormányzói a legkülönfélébb fokozatot mutatják; kezdve Zibisclaustól, ki ozorai kenéz volt, találunk köztök bánokat, vajdákat, herczegeket, — előfordúl egy király és egy királyné czímeiben. A XIII. században, IV. László király idejében az ozorai és sói bánság közös bánokat bírt, és minthogy ezek igen gyakran említtetnek a királyi oklevelekben, ebből

---

[1]) Boszniai bán volt István 1272. és 1273. években.

[2]) Fejér: III. 2. k. 32. 33. l.

[3]) Korbuly: A bání méltóság 189. és 192. l.

[4]) Corpus juris I.

némileg azok tekintélyesebb állására lehet következtetni, kik akkor e hivatalt viselték. [1])

Egy 1244. évi oklevélben Vozora zsupánságnak neveztetik. (Theiner: Monumenta Hung. I. 298. l.)

Ozorának legkorábbi története az egyházi viszonyokat tűnteti föl előttünk. III. Honorius pápa 1225. évben a kalocsai érseket Bozna, Só és Ozora tartomány birtokában megerősíti, melyet annak II. András király adományozott. Az adomány az eretnekség (patarenusok) kiirtásának czéljából történt; és a pápa egy másik, ugyanaz nap kelt levelében megdicséri Ugrin kalocsai érseket sikeres eljárásaért. [2])

Az adomány a királyi jog fentartásával történt, noha örök időre szólt.

Hasonló szellemben cselekedett IX. Gergely pápa, ki 1236. évben Zibisclaus ozorai kenézt, boszniai István fiát, ki a boszniai herczegek közül még egyedül maradt mentes az eretnekségtől, az esztergomi érsek és pécsi püspök pártfogásába ajánlja minden birtokával együtt, — ismét a magyar király jogának fentartásával. [3]) Engel nézete szerint ez a Zibislaw csak egyes boszniai bojár lehetett. Jobban érdekelne tudnunk, mily módon lépett a pécsi püspök a kalocsai érsek helyébe, mint az igazi római hit védője, — de erről hallgatnak forrásaink.

IV. Béla király 1244. évben rendeli, hogy a boszniai megyebeli káptalan in *Vozora*, in Sou, in Olfeld és más zsupánságokban a tizedet szedhesse. [4]) E három terület tehát itt zsupánságnak mondatik (et in aliis supis).

A király anyja, Erzsébet idősb magyar királyné 1280. évben igéri, hogy a kath. hit érdekében Fülöp, fermói püspök

[1]) Zsigmond király ismeretes hadvezére, Ozorai Pipo temesi gróf, ki 1426. deczember 27-én Lippán meghalt és Székesfehérvárott eltemettetett, sirkövén Comes Temesvariensis et Ozore neveztetik. A hazai történetben jártas olvasónak fölösleges mondanom, hogy ez Ozora alatt Pipo Tolna megyei uradalma értetődik.

[2]) Fejér: III. 2. k. 32. és 32. lap és Katona: V. köt. 466. lap — a Soy nevét Savum-ra vélték igazítandónak, nem sejtvén, hogy a sói bánságra vonatkozik. Közli az oklevelet Theiner is, Mon. Hung. I. 55. l.

[3]) Koller: Historia Episcop. Quinque ecclesiensis II. 99. 100. l.

[4]) Theiner: Vetera monumenta Slavorum meridionalium I. 297. l.

és pápai követ határozatait az eretnek népre nézve a macsói és ozorai herczegségben, valamint Posega és Valkó megyében meg fogja tartani. [1])

Nagy Lajos király nem elégedett meg országok hódításával, és egy roppant birodalom alkotásával, ő a vallásos meggyőződést is hatalma alá akarta hajtani. A nemes uralkodó e vakbuzgósága folytonosan sziттatott Rómából. A vallás érdeke, és a »számtalan eretnekek és patarenusok« megfékezése szolgált indokúl ama hadjáratnak is, melyet a király 1363. évben Bosznia ellen intézett. E czélra Miklós esztergomi érseket és Konth Miklós nádort több más prelatussal és báróval küldötte Ozorába (in Uzuram), Nagy Lajos maga állván a hadsereg élére, július 10-én Szokol vára előtt táborozott, hol az országos pecsét elveszett. [2]) E pecsét két hasonló példányban az érseknél, a ki kir. kanczellár is volt, őriztetett, de mindkettő az örök hűtlensége folytán eltűnt. Hogy a pecséteket az érsektől Ozorában (in partibus Ozorae) ellopták, maga Nagy Lajos király mondja 1364. évben, és ezentúl többször. [3])

E baj okúl szolgált arra, hogy az ozorai tartomány diplomatikánkban igen gyakran említtessék; a király t. i. ez okból kényszerítve látta magát visszaélések megelőzésére elrendelni, hogy apja Róbert Károly és saját oklevelei neki újra bemutattassanak, és hogy azok csak úgy legyenek érvényesek, ha az említett oklevelek az új pecséttel hitelesíttettek. Még 1378. évben is hivatkozik Nagy Lajos, — 1384. évben még Mária királyné az Ozora tartományban (in partibus Uzure, in terra Wzure) történt pecsétlopásra. [4])

Földrajzi érdekből megemlítem, hogy Szokol, a király táborozásának helye, közel a Spreza jobb partjához fekszik, [5])

---

[1]) Theiner: Monumenta Hungariae I. 347. l.

[2]) Horváth Mihály szerint a pecsét Zworniknál veszett el, — hanem Fejérnél (IX. 3. k. 411. lap), kire hivatkozik, Zwornikról nincsen szó. (Magyarország tört. II. 122. lap. Második kiadás.) Szokol vára 1429. évben máskép Sólyomkő vára. (Hazai Okm. VII. 450. l.)

[3]) Fejér: IX. 2. k. 411. és 413. l. Hazai Okmtár I. k. 221. l.

[4]) Hazai Okmánytár II. 130. 145. l.

[5]) Ráth Károly: Magyar királyok utazásai, II. kiadás 61. lapján forrásokat idéz, melyek szerint a király 1363. júl. 8-án Plinán, júl. 10-én Zokol mellett tartózkodott.

ez a vár tehát szorosan a sói bánság területére esnék, de minthogy számtalan oklevélben mondatik, hogy az országos pecsét az ozorai földön veszett el, kitetszik ebből is, hogy — mint már fenn előadva volt — az ozorai tartomány alatt (in partibus, in terra) mind a két bánság értve volt, melyek IV. László alatt közös bán alatt álltak.[1])

Történetiróink ez 1363. évi hadjáratról vagy hallgatnak, vagy azt — mint Horváth Mihály — az 1359. évi hadjárattal összetévesztik, melyben Nagy Lajos szintén személyesen részt vett.[2]) Ha az országos pecsét már az 1359. évi hadjáratban elveszett volna, a nagy király gondos intézkedésével a visszaélések megelőzésére bizony nem lehetne megegyeztetni azt, hogy csak ötöd évre az esemény után tesz megfelelő intézkedéseket, pedig a számos oklevél közt, melyek a balesetet említik, nincs egy sem, mely 1364. év előtt kelt volna, a mi bizonyságúl szolgál, hogy a pecsét elvesztése nem oly régen történhetett.

Különben a boszniai dolgok még soká foglalkoztatták Nagy Lajost, — 1370. évben Twartko boszniai bánnal úgy egyezkedett, hogy a király a bánnak a boszniai és *ozorai* bán-

---

[1]) Regi diplomatikánk az ilyen kifejezések alatt: »in partibus, in terra« stb. mindig nagyobb földterületet, úgy mint tartományt vagy terjedelmesebb megyét értett. Így in partibus Transilvaniae, in partibus Temes stb. (Századok 1871. év 299. 300. l.)

[2]) E hadjárat története is érdekes zavart mutat. Ráth Károly írja, hogy a király 1359. május végén, Dusán szerb fejedelem ellen vezet e seregét, — azonban Dusán már 1356. év végén meghalt. Míg Szalay László azt írja (Magyarorsz. Tört. II. 215. l.), hogy a király Boszniából Szerbiába nyomúlt, addig Horváth Mihály (Magyarorsz. Tört. II. 122. l.) szerint a Szerbiában működő király onnan küldött hadosztályokat Boszniába Konth Miklós és az esztergomi érsek vezetése alatt. Azt a király maga is mondja, hogy Miklós nádort küldte Ozorába egy oklevélhitelesítés alkalmával, — de szavaiból nem tűnik ki, hogy a nádor Szerbiából vagy honnan nyomúlt be Boszniába, valamint az sem, vajjon a király maga részt vett-e a hadjáratban. Szalay szerint e hadjárat eredménye az volt, hogy Lázár szerb herczeg a magyar felsőség elismerésére kényszeríttetett, — a mit Horváth Mihály helyesebben Uroz fejedelemről állít, Szalay valószinűnek mondja, hogy e hadjárat 1359. év őszi szakába esik, a nyárszakba nem, mert augusztus 2-án a király Pozsonyban tartózkodott, pedig Ráth Károly kimutatta, hogy a király még július elején Szerbiában táborozott, és e hó vége felé a hadjáratból haza tért.

ságot átengedi azon föltétel mellett, hogy a bán onnan a patarenusokat kikergesse, hogy valahányszor a király követeli, őt a háborúba kiséri, végre hogy a bán, vagy az ő testvére a király udvarában tartózkodjék; ellenben a bán lemond a chulmi grófságról (terra Holmi váráiról és tartozandóságairól) Erzsébet ifjabb királyné javára. [1])

Twartko magát 1374. évben boszniai királylyá koronáztatta, — midőn aztán Nagy Lajos meghalt, Chulmot visszavette.

Zsigmond király 1389. évben a lázadó Twartko ellen vezette hadseregét Boszniába, kikkel a lázadó Horváthy és Palisnay egyesültek. A király nov. 8-án Borich vár közelében táborozott, és azt, valamint Csesznik várát valóban be is vette.[2]) E hadjárat mégis avval végződött, hogy Twartko Osztrovizzát és Kliszát még ez évben visszafoglalta, de a lázadók még az ozorai tartományt is bírták, nevezetesen Dobor várát a Bozna folyónál. E vidéken tartózkodott a lázadó Pál zágrábi püspök, Horváthy János volt bán, annak fia és rokonsága. Garay Miklós és János előbb Knin-nál megvervén az ellenséget, most

---

[1]) Eredeti oklevél a budai kam. ltárban N. R. A. 1684. csom. 4. sz. Ezt az oklevelet is elvitték a horvátok Zágrábba 1849-ben.

[2]) Ráth Károly (Magyar királyok utazásai) tévesen véli, hogy e két vár Szerbiában létezett. Engel (Gesch. von Serwien u. Bosnien 348. l.) az utóbbi vár nevét Gesztyn-nek írja, zárjelben Zettin-nek, kérdőjellel. Zsigmond király maga is mondja, hogy seregét contra rebelles Rascianos indította, hogy Boroch várát a rascianusoktól visszavette, és erről szóló levele kelt in terra Rascie, in descensu nostri exercitus campestri prope castrum nostrum Boroch. (Fejér: X. 1. k. 516. lap.) De tudni kell, hogy Twartko a kossovai csata után oly jó lábon állt Bajazid zultánnal, hogy tőle segédhadakat is kapott; azért beszél Zsigmond király Turcorum et Rascianorum maligna conspiratióról, azért nevezi Zsigmond király Twartkot Rascianus-nak, ki valóban Rex Rasciae címmel is élni kezdett. (Katona: XI. köt. 272. 289. lap.) Zsigmond nem a Duna felől nyomúlt az ellenséges földre, mely úton csakugyan Szerbiába kellett volna érnie, — mit Horváth M. is állít — hanem az Unna felöl nyomúlt Boszniába. V. László király 1455. évi levelében e két várat így említi: Expugnatio castrorum *boruth* et *Chebten* vocatorum in Regno Rasciae existentium. (Teleki: Hunyadiak kora X. 458. l.) A Kanisayak érdemét előszoroló 1401. évi kiváltságlevelében castra Chesnek et Borych... intra ambitum Regni Rasciae említi. (Fejér: X. 4. k. 51. lap.)

ide vezették seregüket, és 1393. évben, segítve Maróthy János macsói bán által, Dobor várát[1]) rohammal bevették, azt fölperzselték, és a lázadókat elfogták. Ez által megfélemlítve, Dabissa boszniai király Zsigmondnak alávetette magát, ettől engedélyt nyervén, hogy mint Magyarország vazallusa, Boszniát élte fogytiglan kormányozza, halála után pedig Bosznia Magyarországhoz visszaessen. A Garayak érdemeit Zsigmond király 1408. évben tizenkét vármegyében fekvő, kitünő minőségű jószágok adományozásával jutalmazá.[2])

Osztoja, egy másik boszniai pártkirály, a ragusaiak által megveretvén, és a Twarko ellen viselt hosszú háboru által kimerülvén, Budára jött Zsigmond királyhoz segélyt kérve, minek folytán egyezség jövén létre, Zsigmond király 1403. évben Maróthy Jánost, a kitűnő hadvezért küldte Boszniába. Ez Babowch várát, Osztoja király székhelyét, hol az ő családja tartózkodott és koronája őríztetett, elfoglalta és őrizet alá vette. Maróthy kapitányai: Garázda Miklós és Dénes, valamint Szilágyi László pedig Szrebernik várát szállták meg.[3]) Osztoja a maga tartományába visszahelyeztetett.

De Twartko Szura, és Hervoja nem szűntek meg Osztoját háborgatni, azért Zsigmond király 1405. évben Maróthy János macsói bánt újra Boszniába küldé, a ki benyo-

---

[1]) V. László király 1455. évi levelében átirván Zsigmond király 1397. évi levelét, a Garay Miklós bán érdemeire vonatkozó szöveget így közli: in reoptencione, abolicione et destructione *Castri daboe* nuncupati in districtu de Vzura situati jeleskedett. (Teleki Hunyadiak kora X. 458. l.) a Daboe név közelebb áll ugyan Doboj névhez, de itt még is Dobor értendő, mely Zsigmond király 1401. évi kiváltságlevelében is neveztetik.

[2]) Fejér X. 4. k. 666. l. Engel: Geschichte von Serwien und Bosnien, 350. lap. Horváth Mihály: Magyarország történelme II. 210. l. Második kiadás. Oklevél a budai kam. ltárban NRA. 1515. csom. 7. sz.

[3]) Zsigmond király egy 1405. évi kiváltságlevelében irja, hogy Maróthy János Babowch várát két év óta tartja keze alatt, a fennebbi események tehát 1403-ban történtek. Avval egyezik Engel állítása Szrebernik vára megszállásának idejéről. Zsigmond király 1404. évben tudósitá Merész Fülöp burgundi herczeget, hogy Osztoja boszna királylyal frigyet kötött. (Geschichte von Serwien und Bosnien 355. l.)

mulván Ozora vidékére, azt keményen perzselte és pusztította; Szrebernik várát visszafoglalta.[1])

Még ennyi erőlködések után sem szűntek meg a lázadások Boszniában. Zsigmond király ezért, nem tűrhetvén ezt az állapotot, 1407. évben személyesen vezetett ide tekintélyes hadsereget. A király augusztus havában, és szeptember 11-én Babowch váránál, október 5-én az Orbász (ma Verbász) folyó mentén táborozott.[2]) Miután Szrebernik várát az ostrom alól felszabadítá, a király a csatatért odahagyta, és deczember 9-én Kapronczán találjuk őt.

A háboru 1408. évben szerencsésen befejeztetett, — vajjon a király ez évben is személyesen részt vett-e abban? nem valószinű, noha az év legnagyobb részét a déli vidékeken töl-

---

[1]) Az utóbbi hadakozás idejére nézve felvilágosításul szolgál Zsigmond királynak fenn idézett 1405. évi kiváltságlevele Maróthy János javára, a melylyel őt az 1392-ben kapott Pálülése (ma Paulis Aradmegyében) birtokában ujra megerősíti, és melyben Maróthy e harczait *anno in presenti* megtörténteknek mondja. (Oklevél a budai kam. ltárban NRA 1512. csom. 30. sz.) Engel azon mondása, hogy Garai Miklós és fenn említett társai az 1403. évben megszállt Szrebernik várát négy éven át roppant fáradalmak és nélkülözések mellett megvédték, nehezen egyeztethető Zsigmond oklevele tartalmával, melyben Szrebernik visszafoglalása Maróthynak 1405. évi benyomulása után és folytán említtetik. Elveszett-e 1403 óta Szrebernik? akkor Garay Miklós nem tartá meg 4 évig folytonosan; vagy Zsigmond oklevelében az időrend nem bír súlylyal? Az nem lehetetlen, mert Babowch várának 1403. évben történt visszafoglalását, utóbb egy szuszszal említi Szrebernik váráéval. Végre, ha Zsigmond király 1408. évben, midőn Garázda Miklóst és Dénest, és Szilágyi Dénest Horogszegh várával és más jószágokkal jutalmazza, azt mondja az ő dicséretökre, hogy 4 éven át fáradoztak Szrebernik megvédésében, ez ugyan összevág 1403. évvel, mint az általok történt elfoglalás idejével, de annak megszakadás nélküli birtoklása nincs kimondva a király ezen szavaival: In quo quidem castro per continuos quatuor annos, jugi laborum instantia continuatis vigiliis et sedulis exercitiis insistendo, non modicam aerumpnam, nec non sitim, famem, frigus et aestum viriliter et constanter sufferentes, ... szolgáltak. (Fejér: X. 4. k. 655. lap.)

[2]) Engel: Gesch. von Serwien und Bosnien 358. lap. Fejér: X. 4. köt. 538. lap. Mind két forrásban a vár neve Babuncz. Így Ráth Károly is Babunez alatt ugyan e nevet visszaadja; a király itteni tartózkodását hibásan teszi szeptember 12-re.

tötte. Ez évben a magyarok több várat foglaltak el Boszniában, nevezetesen *Branich* és *Dobor* várát[1]) Ozora tartományában; — az utóbbi várban Zsigmond király 126 lázadó bosnyák bojárt lenyakaztatott, hulláikat a szikláról a Boszná ba dobatta. A fogságba esett Twartko királyt Budára vitette.

Erre aztán Hervoja és a dalmát városok nem mertek többé daczolni, Osztoja régi birtokaiban meghagyatott.

Brankovics György despota 1441. év táján a Birini Pállal kötött szerződés alapján, boszniai erődöket nyer, nevezetesen Theocsak és Ossora várát, és ez tudtomra az egyedűli eset, melyben Ozoravárról is történik említés. Az idézett szerződésben foglalt Zolnik nevű várat és oppidumot Timon Salaval tartja azonosnak, a mi = Só volna; de a körülmények inkább Zwornikra mutatnak.[2])

Figyelmen kivül nem lehet hagyni, hogy ez egész idő alatt csak az ozorai (ussorai) tartományról van szó, a sói bánság soha nem említtetik, pedig Szrebernik tulajdonkép az utóbbinak területén fekszik. E körülmény is bizonyítja, hogy az ozorai tartomány neve alatt a sói bánság is benfoglaltatott, bővebb értelemben.

Valószinűleg a politikai beosztás olykor változást szenvedett. Zsigmond király 1430. évben Zrebernek várát és Barkaszád kastélyt, mely mindkettő az *ozorai kerületben* fekvőnek mondatik, Thallóczy Matkónak, akkori kevei főispánnak, valamint testvéreinek Frank, Péter és Jánosnak bizonyos pénzösszegért elzálogosította, minél fogva a boszniai káptalan a Thallóczyakat a magyar közjogi formalitásokkal beigtatta.[3])

Szrebernik várát némely iró azonosnak tartotta a Drina folyó melletti Zwornik várával;[4]) Timon pedig egy Szrebernik vármegye létezését teszi fel,[5]) a mely véleménynek azonban alapja nincs, noha Pethő Gergely, — a Verbőczynek tulajdonított — lajstroma a magyarországi vármegyékről, és Cordato István

[1]) Engel i. h. 359. lapon. Cornides: Diplomatarium IV. k. 56. lap, a Nemzeti Múzeumban. Fejér: X. 4. k. 654. l.

[2]) Pesty Frigyes: Brankovics György rácz despota. 20. lap.

[3]) Oklevél a Magyar N. Múzeumban.

[4]) Kaprinai: Historia diplomatica II. 312. lap.

[5]) Timon: Imago antiquae et novae Hungariae 23. lap.

hasonló lajstroma Szrebernik nevű vármegyét is felsorolnak.[1]) Heltai Gáspár ilyent nem ismer, — a mi ugyan nem döntő ok a kérdésre nézve, de midőn minden diplomatikai forrásunk Szrebernik vármegyéről hallgat, ilyent képzeletünkben felállítani annál kevesbbé szabad, minél bizonyosabb, hogy a Verbász és Drina közti vidéken vármegyének semmi nyoma.[2])

Az 1507. évi törvény ötödik czikke azt rendelte, hogy a király a végvárakba, nevezetesen Jajcza, Szörény, Nándorfehérvár, Sabácz és Szrebernik várába mindig két-két férfit helyezzen be őrzésül, kiknek egyike minden körülmény közt a várban jelen lenni tartozzék hűtlenség bűne alatt. Ez a rendelet az idő teljes komolyságát tükrözi vissza. Már következő évben legelőször találunk Szrebernik várában bánokat, és pedig Strezsemlyei Györgyöt és Keserű István alnádort.[3]) Eddigelé Szreberniken mindig két várnagy őrködött. Nándorfehér, Jajcza és Szörény várában — kivált az utóbbiban, — már előbb ültek bánok és pedig mindig ketten. Csak Sabácz részesült legkésőbben e figyelemben.[4])

Midőn a nemzet a XVI. század küszöbére ért, az említett várak folytonos végveszélyben forogtak, és így például a jajczai és szreberniki bánok nem egy tartománynak voltak főnökei, minthogy hatalmok legfeljebb csak a vár legközelebbi környezetére terjedett.

Szabács és Belgrád 1521. évben, Szörény vára 1524.

---

[1]) Gyurikovics a Verbőczy-féle megyei névsor hitelességét védi. De situ et ambitu Croatiae I. 41. lap.

[2]) Korbuly tetszése szerint bánik el a kérdéssel, irván, hogy Zrebernik vára külön bánsággá alakíttatott, — — a zreberniki megye, a macsói bánság kiegészítő része volt. (A báni méltóság, 189. lap.)

[3]) Korbuly a jajczai és szreberniki bánságok keletkezésének idejére nézve ingadozik. Egy helyen állítja, hogy ezek Zsigmond és Mátyás idejében létesültek — pár sorral alább pedig, hogy Nagy Lajos idejében Zrebernik vára külön bánsággá alakíttatott. (A báni méltóság 188. 189. lap.)

[4]) Lásd Századok 1875. év 132. 133. lap. A macsói bánságban a XIV. század végétől kezdve majd folytonosan két bán állt a közügyek élén, az egy Maróthy János képezett több éven át kivételt, — és a kitünő, noha zord hadvezér, nagy feladatának dicsőséggel megfelelt. (Századok 1875. év 452—465. lap.)

évben, Jajcza 1528. év elején veszett el, és ez volt a magyar uralomnak utolsó fővára Boszniában, melynek példáját csakhamar a védőiktől elhagyott Béla, Jezero, Orbovatz, Sevatz, Serepvár, Aparatz, Greben és Perga erősségei követték.[1])

Szrebernik eleste zaj és feltűnés nélkül történt. Matusnay Tamás, Szrebernik, Tesna és Szokol parancsnoka, 1520. évben Magyarországba utazott, a nélkül, hogy elégséges élelmet és legénységet hagyott volna hátra. Következése volt, hogy Musztafa verbosaniai pasa nyomban az elhagyott erősségek ellen fordult, és Szrebernik várát még 1520. év végén elfoglalta.[2])

Szrebernik elveszése tehát évekkel előzte meg a mohácsi nagy temetést,[3]) és Ozora tartománya nem szerepel többé Magyarország történetében.

1236. *Zibisclaus* ozorai kenéz, István, néhai boszniai bán fia. (Katona: V. 772. l. Wenzel: II. 50. l. Fejér: IV. 1. k. 36. l. Theiner: I. 147. l.)

1272. *Henrik,* banus de Wozora et de So. (Fejér: V. 2. k. 57. l. Katona: VII. 621. l. Wenzel: IX. 5. l.)

1273. *Henrik,* banus de Wozora el de Sou. (Fejér: V. 2. k. 72. 78. 85. 120. l. VI. 2. k. 398. l. VII. 5. k. 381. l. Wenzel: IX. 11. l. A czímzés ez oklevelekben néha változik: Banus de Sow et Ozora, de So et Wazara, de Wazara et de Sou, — Uzora vagy Uzara et de Sou. Ugyan ez évben Herricus, banus de Wozora et de Sou, a Zichy codexben I. 33. lap.)

1273. *Ernei,* banus de Wozora et de Sohul. (Fejér: V. 2. köt. 85. l. Ugyan ez évben *Ireneus* banus de Sow et de Wozora, egy oklevélben a gróf Sztáray család ltárában, Mascul. 322. szám. Ernei és Ireneus azon egy név. Ez évre Fejér — Codexének V. 2. k. 82. lapján — Janus

---

[1]) Ráth Károly tévesen 1527. évre teszi mind e várak elestét. (Magyar akademiai Értesítő. A philos. törv. és történettudom. osztály közlönye. III. köt. 16. lap.)

[2]) Engel: Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer II. 565. lap. Más történetiróink Szrebernik elvesztésének idejéről nem szólnak.

[3]) Korbuly (a báni méltóság 189. lapján) tévesen véli, hogy e vár csak a mohácsi vész után osztozott Bosnyákország sorsában.

nevű sói és uzorai bánt említ; hivatkozván, hogy az erről szóló eredeti oklevél a gr. Sztáray ltárban létezik. Én a nagybecsű levéltárban ez adatot nem találtam, és azért azt vélem, hogy a Janus név hibás olvasás Ireneus helyett. Végre Wenzel is közli IV. László egy kiváltságlevelét, melynek záradékában: Erney banus de Vosora et de Sou, — országbirói átiratban az Okolicsányi cs. levéltárában. Egy más 1274. évi oklevélben csak így: Erney banus, judex curiae nostrae. Fejér: V. 2. k. 219. l.)

1276. *Ugrin*, macsói és uzorai bán. (Fejér: VII. 2. k. 288. l. De ez kétséges, mert megfelelő oklevelet nem találtam. Századok 1875. év. 369. l.)

1280. *Erzsébet* idősebb magyar királynő, Macsó és Ozora herczegnője. (Theiner: Monumenta Hung. I. 347. l.)

1326. *(Kotromanovics) István*, szabad fejedelem, Boszna, Ussora és Sala herczege, a Chelmi föld grófja. (Fejér: VIII. 6. k. 97. l. és Lucius János, de regno Dalmatiae, Schwandtnernél III. 413. l. Két évvel utóbb említtetik valami Alexander de Azara. E névhez Fejér — Cod. VIII. 7. k. 209. lap — kérdőjelt tesz, kételkedvén a név helyességében. És csakugyan nincs ok feltenni, hogy Robert Károly az általa, a boszniai fejedelemségbe ültetett Kotromanovics keze alól Ozorát kivette volna. Gr. Pejacsevich Julian őt István *Linus*-nak nevezi, megjegyezvén, hogy 1357. évben meghalt, *Ninoslav* (Frigyes) másképen Miroszlav, vagy Constantin Miroszlav, Ussora és Sala melléki dinasta, Narona ura. (Pejacsevich.)

1390. *Vlatcho*, vojvoda de Wsora. (Twartko István boszniai és rácz király azon levele alatt, melyben Sebenico városának a magyar királyoktól nyert kiváltságait megerősíti. Fejér: X. 1. k. 615—618. l. — Ez időben Ozora nem volt magyar fenhatóság alatt, sőt Nagy Lajos halála után I. Twartko, ki magát boszniai királylyá koronáztatta, a chulmi grófságot visszafoglalta.)

1412. *Garai János*, Waywoda de Wzura. (Oklevél a budai kam. ltárban. Zsigmond király 1427. évben Garai János érdemeit elősorolván, említi, hogy korábbi időben usorai vajda volt. Fejér: X. 6. k. 862. l.)

1446. *Vladkovich István*, tanácsos és Ussora bánja, Tomassevics István király alatt. (Kerchelich: Notitiae praelim. 272. l.)

1452. *Osztoja*, boszniai király, ily czímmel: Hostoya re de Bosna.....de Usora, Soli, Podvinie etc. (Acta Archivi Veneti spectantia historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium. Collegit Dr. Joannes Schaffarik. Belgrád, 1862. Második kötet 449. l. Előfordul 1459. Marcomir Brankovich, Vojvoda Podviniae, a mi szintén hibás Podriniae helyett. A tartomány neve, Kaprinainál is el van ferdítve, Historia dipl. II. 310. 312. lap.)

1459. *Thomanovich Momcillus*, ussorai bán, Tomassevics István király alatt. (Engel: Geschichte von Serwien und Bosnien 419. l. Kaprinai: Historia diplom. tempore Mathiae de Hunyad, II. 310. l. Kerchelich: Notitiae prael. 279. l.)

1471. *Ujlaki Miklós*, Telcsak és az ozorai föld örökös ura, macsói bán. (Ujlaki végrendeletében a budai kam. levéltárban NRA. 1712. csom. 4. sz.)

Orbász vármegye. A királyi bizottság, melynek 1778-ban az volt feladata, hogy az újra alakítandó Temes, Krassó és Torontál vármegyék terűletét kiszabja, az udvarhoz intézett felterjesztésében Orbácz vármegyét a temesi tartományban létezettnek képzelé.[1]) E vármegye fekvését Timon a Száva és Drina mentén jelöli ki.[2]) Korbuly tovább megy és hozzáadja, hogy a macsói bánság nemcsak saját megyéjét foglalta magában, hanem Boszniából is két szomszéd vármegyét: az orbászit és szrebernikit.[3]) Szegedy János Orbász és Szrebernik, Macsó és Keve vármegyét Szerbiában keresi.[4]) Libloy-Schuler Frigyes Orbászvármegyét a Dráva (!) és Drina közé helyezi és azt véli, hogy e megye a macsói bánság kiegészítő részét képezte.[5])

[1]) Szentkláray: Száz év Dél-Magyarország történetéből. I. 56. l.

[2]) Timon: Imago antiquae et novae Hungariae 23. l.

[3]) Korbuly Imre: A báni méltóság 189. és 192. l.

[4]) Decreta et vitae Regum Hungariae. Lásd Kewe czikket.

[5]) Libloy-Schuler: Siebenbürgische Rechtsgeschichte I. 170. l.

Még nagyobbat botlik Bedeus v. Scharenberg, ki historiai atlaszában azt állítja, hogy Keve és Orbász vármegyék a macsói bánoknak voltak alávetve, — a mit bajosan lehetne bebizonyítani. Ez úton jár Lehoczky is, ki azt hiszi, hogy Orbász (nála comitatus Orbacensis) vármegye Szerbiában feküdt a Drina, Száva és Kolabra (!) folyó közt, és hogy e megyében Szabács és Drinavár vára állt. Czinár Mór a Fejér Oklevéltárához készített indexében az orbászi főispánokat Erdély alatt sorolja elő, elárulván ez által, mily távol volt a valótól, végre még csak Katonát említjük, ki e kérdést épen megoldhatlannak tartá, és egy Timon által közlött 1273. évi oklevélre vonatkozólag, melynek záradékában orbászi és szolgagyőri comesek neveztetnek, így kiált fel: Vajjon ki mondhatná csak hozzávetőleg is, hol feküdt az az Urban *(így)* és ez a Szolgagyőr vármegye.[1])

Orbász vármegye terjedelmét, határait ma sem irhatjuk le, bizonyos csak az, hogy e megye Bosniában a Zec és Radusa Planina hegyeken eredő és a Szávába ömlő Verbász folyó mentén terült el. Kételkedni lehet, vajjon e megyének voltak-e valaha megállapított határai; azoknak kijelölését megnehezíti azon sajnos körülmény, hogy a forrásainkban említett orbászi helységek ma már majdnem egytől egyig ismeretlenek.

Álltak-e az ozorai és szreberniki bánságok, melyeknek területe a Verbász és Drina folyó közé esik, Orbász vármegyével közelebbi összeköttetésben, erről nincs tudomásunk.[2]) A mi azonban Orbász vármegyét illeti, ez Magyarországgal állt közvetlen érintkezésben, nem pedig Boszniával, és még a mohácsi vész évében »Orbászság és Boznaság« nevezete egymás mellett fordúl elő, mint két különböző földirati fogalom. A vármegyék lajstroma, mely tévesen Verbőczynek tulajdoníttatik, Orbászt is előszámlálja.

Orbász vármegye egészen a magyar vármegyék módjára volt szervezve; fő- és alispánok és szolgabirák voltak a közigaz-

---

[1]) Katona, VII. 646. l.

[2]) Engel nem habozik kimondani, hogy Orbász vármegye, Comitatus Obracensis a macsói bánsággal volt határos. (Gesch. von Serwien und Bosnien 227. l.)

gatás élén, és a nemesség közgyűléseken tanácskozott, és intézte el ügyeit. A magyar országgyűlésre küldte követeit, mikép tudjuk, hogy nevezetesen az 1505. évi rákosi országgyűlésen Petrovics Mihály képviselte a vármegyét, neve az okt. 13-án kelt végzeményben fordúl elő. [1])

E megye földbirtokosai közűl kiemelendők a zágrábi püspök, a Desewffy, Csontos, Paksi, Garay, Pécsi, Csabai stb. család, [2]) és hihetőleg azok közűl is, kik itt főispáni hivatalt viseltek, — sokan a főbirtokos nemességhez tartozhattak. A XIII. században a dubiczai főesperesség Zana és Orbász vármegyét is magába foglalta, és igy egyházilag a zágrábi püspökség alá tartoztak. Ez időben következő 13 orbászi plébánia soroltatik elő:

1. Voyszka, Szent Mihály templomával;
2. Szent Lukács temploma;
3. Szent Márton temploma Váralyán (de sub castro);
4. Turya, Szent Mihály templomával; [3])
5. Gradech, Szent György templomával;
6. Vidusy, Szent Péter templomával;
7. Biscupci, Szent György templomával;
8. Keresztelő Szent János temploma;
9. Szent Ilyés temploma — in campo;
10. Szent Erzsébet temploma — in foro;
11. Raschich;
12. Ozek, Szent György templomával. (Az Ozora balpartján van Odziak. Bizonyosan ezt és nem a Dráva melletti Eszéket érti a posegai káptalan levele, melyben »Castellum Essek in comitatu Orbasz« említi.);
13. Galaas, Szent Miklós templomával, Ozora felé. [4])

---

[1]) Katona, Hist. crit. XVIII. 429. lap. Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 158. l. Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 254—259. l.

[2]) A Pécsi és Csabai család itteni birtoklásának nyoma van 1347. évből, midőn e két család némely tagja közt a nyitramegyei Nagy- és Kis-Nadány és Széplak iránt egyezség jött létre. (Budai kam. ltár N. R. A. 110. csom. 45. sz.)

[3]) Turje falu van Gradacsacz és Brcska közt, — Szrebernikhez éjszakra.

[4]) Tkalcsics: Monumenta Histor. Episcop. Zagrab. II. 90. l.

E földrajzi leirásnak nem felel meg a zágrábi püspökség mai urboczi főesperessége. Ez utóbbinak falvai Varasd megye felső-zagoriai járásában fekszenek és tán az Urbovecz hegytől vette nevét.

A magyar kormány kezdetét Orbász megyében a XIII. század közepétől, nevezetesen az 1243. évben említett István kir. főlovászmesterrel lehet biztosnak elfogadni, a ki az első ismert orbászi főispán. Fejér nagyon téved, midőn 1213. évre Miklós, Bors fiát orbászi főispánnak teszi. [1]) Nincs kétség, hogy ez állítás Vilmos erdélyi püspök egy 1213. évi levelének félreértéséből származik, melynek záradéka igy szól: praesentibus ..... Nicolao comite filio Borczy; Orbatio comite, at aliis quampluribus, — a mi magyarúl annyit tesz: Miklós comes, Bors fiának és Orbacz comes stb. jelenlétében. Tehát két egyénről van szó, kiknek egyike Miklósnak, a másik Orbacz vagy Orbatiusnak neveztetik. [2]) Vancsai István esztergomi érsekről olvassuk, hogy Orbaz comes fia volt, ki 1250. év előtt halt meg; István unokaöcscsét is Orbaznak hivták, ki miután posegai prépost volt, kitetszik, hogy nem lehetett Comes de Orbaz= orbászi főispán. [3]) Bács megyében emlittetik 1387. évben Orbászpalotája nevű helység, a mely Orbász személynevet is feltételez.

Komlóssy Ferencz állítja, hogy Orbász megyéről először egy 1252. oklevélben tétetik említés, minthogy itt Vancsa érsek apja orbászi főispánnak neveztetik. Hogy a főispánok korábban előfordúlnak, kimutatják alább az okleveles adatok. De előfordúlnak nemcsak 1275. évig, mint ő véli, hanem a XV. század második felében is. Beszél vármegyei lajstromról is, melyet szerinte Verbőczy István készített, és melyben Orbász, mint 58-ik vármegye, Macsó és Krassó közé van helyezve. Hiba az is, hogy Orbászt nemcsak vármegyének, hanem várispánságnak is tartja. [4])

---

[1]) Fejér VII. 2. k. 307. l.

[2]) Fejér III. 1. k. 146. l.

[3]) Knauz: Monum. Ecclesiae Strigoniensis I. 349. l. hol azonban csak kételyét fejezi ki, vajjon István apja orbászi főispán volt-e?

[4]) Komlóssy, Bosznia és Herczegovina jogviszonyai Magyarországhoz I. 36. 37. l.

A zágrábi püspöknek Orbász vármegye területén nagy birtokai voltak, de oda való jobbágyai a bárók, a fő- és alispánok gyakran történt megszállásai által nagyon terheltettek; Timoté püspök ez iránti panaszára tehát IV. Béla király 1269. évben e visszaélést megszüntette és a püspök népeit az orbászi fő- és alispán hatósága alól kivévén, azokat egyenesen a zágrábi püspök igazgatása alá helyezi.[1]) Ilyen kiváltságot kaptak a zágrábi püspök somogymegyei népei is.

Négy évvel utóbb egy adásvevési eset fordúl elő. Bizonyos Voyk fiai, t. i. Hrovatin, Péter és Blagoya Lipye nevű örökös földjüket 50 márkáért örök áron eladták Györgynek, Chelk fiának. Orbász vármegye tisztjei, ugymint Kristophor és Vid alispánok, Bertalan comes terrestris, Predihna és Jakab szolgabirák előbb a birtok álladékáról meggyőződést akarván szerezni, Radichna, Grubech, Hodus, Wlcozlaus, György Radeyk fiát és Zuilan nemes várjobbágyokat (nobiles jobagiones castri) kiküldték, a kik azt jelentették, hogy a nevezett Lipye, a Potok beömlésénél az Ozornicha folyóba fekszik. Ezenkivül még Lubna és Obró folyó, a Mirem út, a Ragitovecz és Hraztovecz mocsár említtetnek, mint határjelek. Egészen a magyar törvényes eljárás értelmében kiemeltetik, hogy a szomszédok az adásvevés ellen semmi kifogást nem tettek. A vármegyei hatóság 1273. évben tehát kiadta a hitelesítő bizonyítványt.[2]) Az orbászmegyei Lipye egy későbbi birtokosa Daach Pál, Jakab fia, orbászi nemes, a zágrábi káptalannál 1348. évben kieszközölte e kiváltság helybenhagyását és átiratását.

A zágrábi püspök jószágait utóbb még nagyobb baj érte, mint a megszállással járó zaklatás, mert János mester Zana, Orbász, Guarig és Gecske ispánja, illetőleg főispánja, azokat legjobb tehetsége szerint pusztítá és kirablá. Timoté püspök ezért 1281. évben János mestert a verőczei ferenczieknek templomában, a római egyházból kiközösíté és ez itéletet Lodomér esztergomi érsek is megerősíté.[3])

---

[1]) Wenzel, Árpádkori Uj Okmtár XI. 583. l. Tkalcsics I. 146. l.

[2]) Wenzel: Árpádkori Uj Okmtár IX. 43. l. A káptalani átirat a budai kam. ltár N. R. A. 1532. csom. 19. sz. (Fejér IX. 1. k. 642. l.)

[3]) Wenzel XII. 337. l. Tkalcsics: I. 206—208. l.

Jobb emléket hagyott maga után Radiszló, ki 1285-ben Glaas, Orbász és Zana főispánja volt, és az Unna mellett fekvő Timpor szigetet, testvérével Dénes bánnal közösen bírta. Midőn Radiszló meggyőződött, hogy a király e szigetet már korábban a topliczai apátságnak adományozta, a birtoklástól visszalépvén, a szigetet az apátságnak engedé át.[1])

Eme Radiszlónak, ki időközben egész Slavonia bánja is lett, III. András király 1293. évben hű szolgálataiért Vrbaz, Galas, Petrina, Vinodol, Selen, Oklich, Podgoria és Zamobor várakat örök időre adományozta, a melyekbe őt a kiküldött királyi ember és Gerold zanai, orbászi és dubiczai főesperes a magyar törvényes szokás szerint be is igtatta.[2]) Az említett nyolcz várhoz tartozó földek is be voltak foglalva az adományba.

Ágoston zágrábi püspök, midőn 1303. évben méltóságába lépett, valamely egyházi birtokot Orbász vármegyében, Ladiha nevű ottani nemes ember kezén talált, ki azt állította, hogy e birtokot hűbér czímen kapta János zágrábi püspöktől. Ágoston azonban az egyszerű szavaknak nem akarván hitelt adni, Ladihát ismételve felszólítá az igazoló oklevelek előmutatására és e czélra neki a határidőt többször hosszabbította, melyet Ladiha soha meg nem tartott. Ágoston püspök türelmet vesztvén, a kérdéses birtokot, melynek nevére sehol nem akadunk, maga részére lefoglalta. Csakhamar ezután Ladiha meghalván, fő- és nemes urak közbenjárására, a zágrábi püspök árváinak visszaadta a birtokot, felhivván azokat, hogy az apjok által szerzett infeudatiót igazolják, és a kötelességeket, fizetéseket teljesítsék. Az árvák azonban a várakozásnak nem tettek eleget, azért a püspök a birtokot tőlük elvette. Az említett közbenjárók ismét a püspökhöz fordúltak, ki is azért a fizetési határidőt hosszabbította. Az sem használt. Az árvák sem igazoló leveleket nem mutattak elő, sem fizetést nem teljesítettek. A nevezett püspök Gazotti Ágoston azért 1312. évben a birtokot

[1]) Tkalcsics: I. 218. l.

[2]) Hazai Okm. VII. 235. l. A Selen váráról szóló királyi adomány kelt 1293. júl. 11-én, a zágrábi káptalannak bizonyítványa, mely szerint Radiszló 8 vár birtokába igtattatott, szept. 27-én és abban Radiszló már csak volt bánnak (tunc bano) neveztetik. A két határnap közti időben léphetett tehát vissza a bánságról.

az ő kezéhez csőnek jelentvén ki, és minden korábbi engedményt megsemmisítvén, a birtokot vicariusának Péter olvasó kanonoknak adományozza. [1])

Nagy Lajos király öcscse István, mint egész Slavonia herczege, Orbász vármegyét is kormányozta, mely szintén Slavoniához tartozott, és itt Nagy Lajos nevében bizonyos felségi jogokat is gyakorolt, a minők például, hogy az örökösök nélkül meghalt nemesek jószágai az ő adományozásához estek. Igy Demeter Miklós fiának jószágait Orbász megyében, a nevezett okból oklicsi várnagyának, Szentjakabi Tamásnak, hűséges szolgálataiért adományozza, — nevezetesen Rastigh, Ezek, Kopél, Láz, Polyna, Tarnócz és Kuchyan helységeket. Azonban e helységek fekvése Tamásnak, ki itt már gerzenczei főispánnak és medvedi várnagynak neveztetik, és birtokos társának Tar Jánosnak nem lévén inyére, István herczeg ezeket 1353. évben Orbász várához kapcsolta, és azok helyébe Tamásnak és Jánosnak Szentpéter nevű jószágot, szintén Slavoniában, Kőrös megyében adta cserébe.

Érdekes, hogy 1360. évben, Kőrös, Dubicza, Zana és Orbász vármegye Kozarában (a mai Kosarac) együttesen közgyűlést tartottak, melynél tehát a Száva, mint az ország mai határa, nem is szolgált akadályúl; a mi az ország e részei szoros összefüggésének nem csekély jele. [2])

Tisziczai András fia Demeter, és nevezett András unokája János, Utelin fia 1362. évben a posegai káptalan előtt osztályra léptek az Orbász megyében fekvő Tiszicza és Harajócz (Haroyowch) falvakra nézve. [3])

Nagy Lajos király 1370. évben Twartko boszniai bánnal oly egyezségre lépett, hogy a király Twartkónak a boszniai és *ozorai* bánságot átengedi, ellenben a bán lemond Chulm várairól és tartozandóságairól ifjabb Erzsébet királyné javára. [4])

[1]) Kerchelich: Histor. Episc. Zagrab. I. 102. l.

[2]) Zichy Codex III. 163. lap. Az érintett közgyűlésről lásd többet Zana alatt.

[3]) Budai kam. ltár N. R. A. 1539. cs. 43. sz.

[4]) Budai kam. ltár N. R. A. 1684. cs. 4. sz.

A közgyűlésről, melyet Orbász vármegye 1380. évben Mren, Dubicza, Zágráb és Zana vármegyével tartott, már más helyen szóltam.

I. Twartkó boszniai királylyá történt koronáztatása után, Nagy Lajos király, Orbász vármegyében jószágokat adományoz. Egyik alkalmúl szolgált erre Borovina, Vidos fiának magtalan halála, a kinek Vidasócz nevű birtokát Nagy Lajos 1381. évben Garay Miklós nádornak örökségi joggal adományozta. A következő évben a király ugyancsak Garai Miklósnak, Orbász megyében Beloukateleke, Bresth és Jagodnicza helységeket, melyeket ezelőtt szintén Vidasoczi Borovina bírt, adományozza, és a posegai káptalan őt ezekbe beigtatta. A két beigtatáshoz kiküldött királyi emberek Sztupnuk, Ztrasemlya, Polkothyna, Stichnik, Farkashegy és Hualanteleke helységekről neveztetnek, a melyek tehát szintén Orbász megyében Vidasocz körűl fekhettek. Ztrasemlya helynév visszhangzik Strezsemlyei György nevében, ki 1515. évben jajczai bán volt. Bizonyos Goyzlow fiai Syrok és Domokos a Vidasocz faluval határos Obrow falut magok részére igénybe vették, és ezért 1382. évben Nagy Lajos királyhoz folyamodtak, de meg nem akadályozhatták, hogy Garai Miklós ez utóbbi faluba is beigtattassék.

E birtokra azonban más oldalról igények emeltettek. Nevezetesen István fia Tamás és az utóbbinak fiai: Márton, Benedek és Loránd; továbbá Dyank fiai: György és András; végre Tamás fiai: Péter, István és Bálint örökségi jogot tartottak arra, és azt állíták, hogy néhai Borovina az ő osztályos atyjokfia volt. Birói felszólalásuk nem használt, mert ama hat nemes társuk, kiket a király jelenlétében jogaik igazolására maguk kijelöltek, a kivánt esküt letenni nem akarták. Ezt 1382. évben a posegai káptalan bizonyítá.

Az utóbbi évben Garai Miklós nádor Borovina egy másik örökségébe is beigtattatott a posegai káptalan által; ugy, mint az orbászmegyei Beloukateleke birtokába, mely a kisebb Bresth és Jagodnicha helységeket foglalta magában.

Egy más birtokot, mely Vidasoczhoz tartozott, ugyanakkor törvényes uton szerzett. Ez pedig Obrow falu, melyért Goyzlow fiai Syrák és Domokos kiegyezési pört indítottak

Garai ellen. Az ő ellenfelei meg nem jelentek a törvényszék előtt, a birtokjogukat igazoló okleveleket sem mutatták be, Széchy Miklós országbiró azért Obrow falut Garai Miklósnak itélte oda. Az országbiró közvetlen joghatósága Orbász terűletén bizonyára nem érdektelen. Nagy Lajos király az itéletet megerősíté és a posegai káptalan a nádort bevezette. [1])

Zsigmond király uralkodása elején szintén a boszniai zavarokkal küzdött, — 1398. év augusztus 13-án Orbász-Vásárhely közelében táborozott. (Ráth Károly: Magyar királyok utazásai, stb.)

Boszniában Twartko uralkodása az engedetlenség szellemét ápolta, mert ő maga a törökkel és László nápolyi királylyal tartott. Zsigmond király e féktelenséget már nem türhetvén többé, — 1407. évben személyesen vezetett hadsereget Boszniába, és augusztus hóban Babuncz vár alatt táborozott; hadvezérei szántói Laczk Jakab és Tamásy János erdélyi vajdák október elején a Verbász folyó mentén működtek. [2]) A háború 1408. évben szerencsésen végződött, Twartko fogságba került és Budára vitetett, a pártosok életükkel lakoltak. A király ez év június 5-én Doboron tartózkodott, [3]) mely utóbb az ő szigorának lett szinhelye, szeptember 18-án pedig Maglaj vára alatt; a hadjárat tehát őszszel fejeztetett be. [4])

Zsigmond király 1435. évben gróf Blagay Jánosnak azon 1600 aranyforintért, melyet Orbaz és Kozara királyi várak fentartására fordított, és melylyel a király neki tartozik, azonkivűl évenkinti 500 aranyforintért, mely Blagay Jánosnak a kiváltásig fizetésképjár, nevezett Orbaz és Kozara várakat elzálogosítja. [5])

---

[1]) Az eredeti hat darab oklevél meg volt a budai kamarai ltárban N. R. A. 1511. csom. 16. sz. alatt, de azt 1849-ben a horvátok elvitték, most tartalmuk csak az indexből ismeretes.

[2]) A vajdák egy levele, — kelt okt. 5-én, a Verbász folyó mellől. (Fejér X. 4. k. 644. l.)

[3]) Oklevél a gróf Festetich ltárban.

[4]) Ráth Károly: Magyar királyok utazásai és hadjáratai, 107. lap, második kiadás, hol azonban a helynév hibásan Magdaj vár.

[5]) Tudom. Gyüjt. 1836. év, V. fűz. 60. 61. l.

Frangepán Márton 1448. évben özvegy Blagay Ursinát vagy Dorottyát vevén nőül, ezzel többi közt Verbász és Kozara várait kapta; és azóta vegliai gróf, Verbász várának ura, egész Verbász földjének főispánja (supremus comes), boszniai Kozar és Kumogoina,[1]) Kosztainicza várak és a Kelpy-féle váracs, továbbá Kralicz, Gradacz és Czipovacz, Jascha és Okich (in Bussis); a tenger mellett a régi vár (veteris arcis) és Segnia felének, Vinodolban Novi, Brebir, Grisana, Belgrád, Kotor, Buccari, Tersac és Prohaj stb. ura czímét viselte.[2]) E helyen bennünket nem az érdekel, hogy Mátyás király Frangepán Mártont, mert Frigyes császárhoz pártolt, várai nagyobb részének vesztésével büntette, hanem az, hogy itt Orbász vára mint a Frangepánok magánbirtoka fordúl elő. Dorottya még ez évben fiának Blagay Jánosnak, Verbász és Kozara várak felét adományozza.[3])

Székely Tamás vránai perjel Felső-Slavoniát pusztítá és egyúttal (1459. ?) Kozara és Verbaz várakat elfoglalta. (Kerchelich, Not. 285.)

Az idők folyamában e vidék nagyszerű harczok színhelye volt a magyarok és törökök közt, de azok elbeszélése nem a jelen feladatot képezi. A vármegye belső mivoltáról alig nyerünk egy pár adatot, legfeljebb, hogy annak terűletén 1453. évben Orbász-Szent-György, 1496-ban Rakovacz nevű falu találtatik; Csontos Istvánnak itt 1524. évben Gathalócz, Vitkócz és Leszkócz faluban voltak részbirtokai.

II. Lajos király és Szelim zultán 1519. évben három évre kötöttek fegyverszünetet, — az oklevelet, melyet Bélay Barnabás Budára küldött, itt márczius 28-ikán irták alá, melynek értelmében a felek magukat kötelezték, hogy egymás országait nem háborgatják.[4]) A szerződésben név szerint castrum *Orbaz-*

---

[1]) Ma Komogovina, a második báni ezredben.

[2]) Nagy Iván: Magyarország családai IV. 240.

[3]) Kerchelich ez adományról szólván mondja, hogy Kozara és Verbász ma Törökországban fekszik. Haec ideo inseruimus — teszi hozzá — adeoque *si redeant aliquando,* quo pertineant sciri queat. (Not. prael. 271. lap.)

[4]) Szalay: Magyarország története III. 513. l. — Horváth Mihály

vára is befoglalva volt, és igy legalább papirosan volt biztositva a törökök megtámadásai ellen. [1])

Midőn II. Lajos 1522. év elején Csehországba távozott, Báthory István nádornak, kit helyettesévé nevezett ki Magyarországon, azt irá, hogy miután Keglevich Péter és Geletfy a jaiczai bánságról lemondottak, az utóbbit felszólította, hogy a bánságot megtartsa, és hogy ezen minőségében Banyaluka és Orbászvára várainak is gondját viselje. [2])

Magyarországnak ügyei azonban, mert az önérdek a hazafiságot elnyomta, mindinkább hanyatlásnak indúltak. Kevéssé a végveszély előtt 1526. évben a király tanácskozást tartott Budán, az ország nagyjaival, mely alkalommal kideríttetett, hogy a király az »Orbászságot és Boznaságot« előbb azok jövedelmeiből védelmi állapotban tarthatta, és még százezer forint felesleg is maradt, most azonban a nagyok mind elprédálták és elvesztegették. [3])

Orbász vármegyének további sorsa végre, mint sok másé, a mohácsi csatával döntetett el. Ma Orbász várának fekvését sem tudjuk biztosan kijelölni. Koszorú város fekvését még feltünteti Apiani Péter 1528. évi térképe.

A török foglalás, mint az özönviz nyomult a régi és a jelenkor közé. A karloviczi békekötés után ama birtokosok utódai, kiknek jószágai a török hódoltság terűletén feküdtek azok visszaadományozását szorgalmazták, és a mi különös, igényeiket még azon tartományokra is kiterjeszték, a melyek a karloviczi békében nem adattak vissza a magyar királynak. Daróczy István 1702-ben tolnai alispán, és Paksy Anna férje, már a XVIII. század elején igényt emelt egy általa jegyzékbe foglalt várra és

---

az ő történetében e szerződésről hallgat. Marino Sanuto is. Nehány pontját közli Pray: Historia Regum. II. 585. l.

[1]) Hevenesi kéziratai XIV. köt. 465. lap.

[2]) Pray: De prioratu Auranae 79. l. Epistolae procerum I. 154. lap, — és eredeti oklevél a budai kamarai ltárban: Acta publica 26. csomag 3. szám.

[3]) Horváth István: Verbőczy emlékezete II. 230. l. azt közli: Item de pertinentiis Orbazsag et Boznasag super omnem solutionem militum suae Maiestatis fecit 100 millia florenorum vel etiam insuper, castra servaverunt.

12 falura, melyek Orbász vármegyében fekszenek és női ágon őt illetik.[1]) Igy történt, hogy Leopold király 1702. évben az udvari kamara és a Paksy család közt létrejött egyezséget megerősíté, mely által az utóbbi család női ágának (a férfi ág már deficiálván) a Tolna, Fehér, Komárom, Pilis, Csongrád, Szabolcs, Bihar, Békés, Posega, Kőrös és *Orbacs* vármegyében fekvő ősi birtokait, lemondván a jus armorumról, harminczkétezer rhenusi forintért átengedi. Ilyen orbacsvármegyei birtokok voltak a Sagovina nevű kastély, továbbá Demecser, Vara (másutt Watta) [tán Demetervára], Tergovicsa, és Pristancs.[2])

Ugy látszik, hogy nem mind a 12 falu lett az eladás tárgya, de akármennyi volt, mégis sajátságos in partibus infidelium jószágokat eladni és megvásárlani. Különben az ily eladományozás nem tartozik a ritkaságok közé.

Csontosi Istvánnak részbirtokai 1524. évben Orbász megye Gutolcz, Vitkócz és Leszkovcz falvakban feküdtek.

A cserneki Dessewffy család is hajdan birtokos volt a Száván túl; ez pedig, midőn az 1715. évi országgyülésnél azt kérelmezte, hogy Posega, Valkó, és Orbácz vármegyében fekvő, — a cs. és kir. herczegek által visszafoglalt jószágai neki visszaadassanak, a 85-dik törvényczikk által, követeléseivel az ugyanezen országgyülésen alkotott uj szerzeményi bizottsághoz (commissio neo-acquistica) utasíttatott.[3])

Ez igényeket kétségkivül a császári fegyverek szerencséje érlelte, a melyek 1688. és 1689. években a törökök erejét megtörték, és őket majdnem egész Boszniából kiűzvén, a Száván-túli Slavonia, a Kulpa, Glina és Unna, valamint az Unna és Verbász közti részek elhagyására kényszeríték.[4])

---

[1]) »Hon.« Politikai napilap 1869. év 219. szám. Tárczaczikk.

[2]) Budai kam. ltár NRA. 266. csom. 59. szám, és a váradi káptalan levéltári indexe XXII. köt. 201. lap.

[3]) Az idézett törvényczikkből nem lehet kivenni, miféle részek feküdtek Orbász vármegyében.

[4]) Gyurikovics: De situ et ambitu III. 75. Hammer III. 819. és 835. lap.

Orbász vármegyei főispánok.

1243. *István*, kir. főlovászmester, Comes de Vrbaz. (Fejér: IV. 1. k. 294. l. Árpádkori Uj Okm. VII. 133. lap, a Győri Füzetek után. Fejér: XI. 406. l.)

1244. *István*, kir. főlovászmester. (Wenzel: Árp. Uj Okm. VII. 157 és 170. l. Koller: Histor. Episcop. Quinque eccl. II. 133. l. Kaprinai: Histor. diplom. tempore Mathiae Corvini I. 486. Fejér IV. 1. k. 326. lap és Katona VI. 48. lap.)

1245. *István*, kir. főlovászmester. (Wenzel, u. o. XI. 340. lap. Tkalcsics: Hist. Monum. Episc. Zagr. I. 86. l.)

1256. *Moys*, kir. tálnokmester. (Hazai Okm. VII. 52. l.)

1258. *Moys*, tálnokmester. (Fejér IV. 2. k. 451. l.)

1266. *Csák*, mester (Fejér IV. 3. k. 378. l.)

1267. *Csák*, mester. (Fejér, IV. 3. k. 405. l.)

1269. *Csák*, Csák bán nyitrai főispán fia. (Fejér, VII. 1. kötet. 356. l. Teutsch és Firnhaber, Urkundenbuch, 92. l.)

1272. *Sándor*, országbiró. (Fejér, V. 2. k. 57. l. Árpádkori Uj Okmtár. IV. 9. l. és IX. 3. és 5. l. Katona, VII. 621. l.)

1273. *Sándor*, országbiró. (Fejér, V. 2. k. 75. 78. l. Árp. Uj Okmtár IX. 11. Katona, VII. 644. l. Győri Tört. és régészeti füzetek II. 302. l. Zichy-Okmtár I. 33. l. Hazai Okmtár VII. 146. l. Hőke Lajos a Paksi nemzetségről értekezvén, az idézett Győri füzetekre hivatkozik, állítván, hogy Orbasz, vagy mint ő irja: Orbágy vármegye legelőször 1270. évben említtetik IV. Béla király levelében, melyben Sándor pilisi ispán egyszersmind orbazi comesnek iratik. De sem az nem áll, hogy Orbász megye legelőször 1270. évben említtetik, sem az, hogy Sándor pilisi főispán volt. Az idézett oklevél nem is 1270. hanem 1273. évben kelt. Fejér egy oklevél záradékában hibásan így ír: Alexio, e helyett Alexandro, judice curiae nostrae, comite de Vrbaz. Tom. V. 2. k. 71. l. Egy más királyi oklevél záradékában ezek fordulnak elő: Ladislaus judex curiae nostrae et Comes de Barana et de Zibinio; Laurentius C. Scepusiensis et de Ujvár, — így Smitth: Episcopi Agriensis. Azonban Timonnál: Laurentius Comes

Supruniensis et de Vrban — Henricus banus de So et de Vazara, stb. Reinoldus magister dapiferorum et Comes Zalaga-gewriensis, stb. — Katona, ki Smitth szövegét Timon variánsaival felvilágosítja, az utóbbira vonatkozólag megjegyzi: »Helyesen mondja ezekre — t. i. Timon — igen sok vidék, melyekről e levelekben szó van, legnagyobb homályban rejlenek előttünk. Mert vajjon ki mondhatná csak hozzávetőleg is, hol feküdt ez az Urban és ez a Salagageur vármegye?... Zibiniensis comitatus az erdélyi Szebent (Cibinium) jelenti-e vagy a dalmát Sebenicot? (Katona VII. 646. l.) Tehát Katona magáévá teszi Timon e kételyét és zavarát.[1]) Bizonyos, hogy 1273. évben sem Szepes, sem Ujvár megyének nem volt *Lőrincz* nevű főispánja, de volt Sopronnak (Fejér V. 2. k. 75. l.) és e soproni főispánnal neveztetik Sándor országbiró orbászi főispánnak, a kir. oklevél záradékában. Comes de *Urban* helyett Timonnál Comes de Urbaz olvasandó, és a nagy bámulat lejebb száll.)

1273. *Lőrincz,* országbiró, soproni főispán. (Fejér, V. 2. k. 82. 87. l. és VII. 5. k. 381. l. Gróf Sztáray cs. ltára, Mascul. 322. sz. és Acta Monialium Vet. Budens. 13. csom. 5. és 8. sz. a budai kam. ltárban. Desewffy Oklevéltár 63. 65. l. Hazai Okmánytár VI. 194. l. Ez évben Lőrincz mint nádor, soproni és baranyai főispán és kúnok birája is fordúl elő. (Fejér, VII. 5. k. 383. l.) Ugyan ez évben: Kristofor és Vitus mesterek, comites de Urbaz, Bartholomeus comes terrestris, és a többi szolgabirák. (Wenzel: IX. 43. l.) Kristofor és Vid alkalmasint csak alispánok voltak.)

1275. *Péter,* Comes de Orbaz. (Fejér, V. 2. k. 271. l.)

1281. *János,* mester, Zana, Orbász, Guarig és Gecske megye főispánja. (Wenzel: XII. 337. l. Tkalcsics I. 206—208. l.)

1285. *Radiszló,* Glaas, Orbász és Zana megye főispánja. (Kukuljevics: Jura regni Croatiae I. 96. lap. Tkalcsics I. 218. lap.)

---

[1]) Timon: Imago antiquae et novae Hungariae 44. lap, e kivül még azon következtetésre jut, hogy ez a László sebenicói comes volt.

1288. *Radiszló*, mint Zana alatt.

1334. *Miklós*, orbászi főispán. (Liber privil. Episcop. Zagrab.)

1345. *Iván*, Nelepuch comes fia, Orbász és Zana vármegye főispánja. (Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 43—45. l.)

1353. *György*, István slavon, dalmát és horvátországi herczeg prothonotariusa, és orbászi főispán. (Oklevél a m. nemzeti múzeumban. Kerchelich : Notitiae prael. 148. l. és Hist. Ep. Zagrab. I. 132. l.)

1365. *János*, Zana és Orbász vármegye főispánja. István zágrábi püspök testvére volt. (Budai kam. ltár NRA. 6. cs. 6. sz. és 593. csom. 8. sz.)

1448 körül *Frangepán Márton* egész Verbász föld főispánja. (Nagy Iván IV. 240. l.)

1460. *Koroghi János*, macsói bán, Orbász és Posega vármegye főispánja. (M. Sion 1869. év 108. l. Kovacsichnál már 1445. év alatt.)

Pesenta a Constantin császár által említett zsupánságok egyike. Spruner, egy történeti térképén ezt Tinnin és Lika közt tűnteti fel, melyet Sidraga elzár a tengertől. Safarik azt Boszniában, Jajcza környékén keresi, mert ott van a Vezenta nevű hegy. Rački vélekedése, hogy ἡ πεσέντα azonos a Pset nevű zsupaniával, mely a tinnini püspökmegyében fekszik. (L. Pset.) Ezektől eltérőleg Franceschi[1]) úgy vélekedik, hogy Pesenta alatt a Cetina és Kerka folyók felső vidékei, avagy forrásai közti tájat kell érteni. Egyik nézet sem vergődik fel bizonyosságra, és így a Livnohoz nyugotra eső tájt még a jövő kutatóknak kell átengednünk.

Plas vagy **Plaski**, a Mala Capella nyugoti oldalán, hol Plaski vár romjai még láthatók. Modrushoz délre fekszik, az ottocsáni határőrezredben. Farlati (III. 216. l.) sz. Plas vagy Plis »talán« a Plessinitza hegyek tövében (helyesen Plessevitza) terült el, melyhez délre a corbaviai comitatus alakult. Plas később Modrus megyével egyesíttetett. Merian térképein Ploz Ogulinhoz délkeletre tűnik fel. Ma görög-keleti püspökség székhelye; Brasnič a plaski-i zsupánságról nem szól.

---

[1]) L'Istria note storiche di Carlo de Franceschi, 78. l.

Az 1185. évi spalatói zsinaton Plas a corbaviai püspökmegyéhez csatoltatott.[1])

Plazy néven a Frangepánok birtokai között találjuk, a XV. század végén.

Pleva vagy Pliva Boszniában, a dinari havasok tövében, az Unnacz folyótól keletre, Pecska és Szokol helységekhez délre. Itt létezett azon 11 zsupánságok egyike, melyet Constantin császár Pleba-nak nevez. Az Antonius itinerariumában előforduló Pelvát nem lehet a zsupánság székhelyével azonosítani, mert ez sokkal éjszakibb irányban, a Pliva folyónál feküdt.

A plevai zsupánokat nem ismerjük, a kerület további sorsát sem, a beolvadásig.

Podgoria. Crescimir király 1071. évben az arbei püspökségnek adományozza a podgoriai zsupánságot. A zsupánság neve mindig *sub alpibus* néven fordúl elő, a mely annyit jelent, mint a szláv Podgoria, az az havas alatti vagy hegyaljai. Az arbei püspökséghez csatoltatott minden föld Murula várától kezdve, mely szláv nyelven Sztenicze (ma Stinicza), a Kopriva folyóig, továbbá Rawna, Kissa és tartozandóságai. Az arbei püspökséghez még Lika, Busan és Bocsácz zsupánság tartozott. Az arbei püspökség e szerint érintkezett a nonaival; a zsupánság pedig az Adria partján Zeng és Carlopago közt keresendő. Crescimir idézett levele a nonai püspökmegyéhez számítja Pagi, Pesani, Murowlani és Wlassics helységek területeit. Én a Murowlani és Maurovlacci közt összefüggést vélek. A Maurovlachok = morlakok. A Zeng és Carlopago közti nagy tengeröböl Canale della Morlacca vagy della Montagnanak neveztetik, kétségtelenül azért, mert egész hosszában a nagy Velebit hegység tekinte le reá. Ez magyarázza meg, miért neveztetett a tövében elterülő zsupánság Podgoriának, vagy sub alpibus. Az idézett oklevélben nevezett Stenicze, ma Porto Stinicza néven találjuk az Ádria partján, Arbe sziget déli csúcsa irányában, Jablanacz mellett. (Schedius térképén hibásan Slinicza.) E tájon keresendő Rawno helység és Kopriva folyó

[1]) Fejér II. 223. Kukuljevics. Cod. dipl. II. 131. l. Endlicher: Monumenta Arpadiana 387. lap.

is. A XVI. század elején Obrovaz váralján említtetik egy benczés monostor Sancti Georgii de Copriva.

Crescimir adományát megerősítette Kálmán király 1111. évben.[1])

Mind ez mutatja, hogy Podgoria zsupánság különbözik Podgoria Comitatustól vagy várispánságtól, mely mint ilyen a XIII. században Jazka és a mai Károlyváros környékén létezett, s melyről még külön fogok értekezni.

Brasnics M. horvát iró a podgoriai zsupánság alatt azt a terűletet értette, melyet fenn leirtam.

A biboros Constantin császár idejében még önálló léttel nem biró diocleai tartomány (mely vidéken az újabb korban Montenegro keletkezett) a XI. század elején kezdett szervezkedni, és befolyása alá helyezé a zachulmiai és *podgoriai* zsupánságokat.[2]) A XII. század végén, nevezetesen 1199. évben Vulcan magát Dalmatia és Dioclea királyának czímezi,[3]) és a pápa kegyében részesűl, mert a római szék hívének mutatkozik.

Kérdéses dolog, hogy mit érhetett Vulcan királyi címe, miután bizonyos, hogy III. Béla fia, András herczeg 1198. évben magyar sereggel Chulmiát és Rasciát elfoglalta, Jadrába győzelmesen bevonult és azóta Dalmatia. Horvátország, Ráma és Chulmia herczegének irta magát.[4]) Azonban lehet, hogy Vúlcan csak azért élt dalmatiai király czímével, mert mint II. Calixtus pápa 1121. levelében olvassuk, felső Dalmatia másképDiocleának neveztetett.[5])

A fennérintett befolyás Chulmiára és Podgoriára, ha előbb nem, András herczeg fegyveres megjelenésével megszünt.

Poljicza másképen **Polhana**, Bihacz legközelebbi szomszédságában, mely szintén e comitatushoz tartozott. Zsupánjai ezek:

1070. Dalic, vagy Dalizo. (Rački: Documenta 81—83. l. Kukuljevicsnél: Dabro. Cod. dipl. I. 137. l.)

---

[1]) Az okleveleket közli Kukuljevics I. 140. 210. lap és Rački 88. l.

[2]) Komlóssy Ferencz: Bosznia és Herczegovina 1. 22. 23. l,

[3]) Dioclea alatt Zenta és Trebinje értendő, melyek Zachulmiához délre fekszenek.

[4]) Fejér II. 319. 320. stb. lap.

[5]) Kukuljevics Cod. dipl. II. 24. l.

1076. Visen. (Kukuljevics Cod. dipl. I. 155. l. Ez oklevelet Rački 1076—78 közé teszi. Documenta 113. l.)

1080—89. Vratina. (Rački 149. l. Kukuljevics határozottan 1089. évre teszi. Cod. dipl. I. 182. l.)

1266. Dénes comes de Peset et de Polhana, Bihicsre idézi saját megyéje és a topliczai apátság perlő embereit. (Tkalcsics: Monumenta Episc. Zagrab. I. 135. l.)

A zsupánság (jupania Polici) egész Massaroval 1191. évben a spalatói érsekséghez tartozott.[1]) De már 1103. évben megerősíté Kálmán király az érsekséget a tized jövedelmében Chlevna, Cetina, Klisza kerületében, valamint Massar és Poljicza vidékén, — vagy mint az oklevél sajátságos kifejezése szól: decimas.... Massari cum toto monte magno *Politii*.[2])

Polhana, ugy látszik a XIII. század második felében Zana vármegyébe kebeleztetett. A zanai főispánnak már 1264. Bihicsben saját alispánja volt, (lásd Zana fejezetet), miből következtethetni, hogy ha az 1266. évben nevezett Dénes comes még független volt Zanától, utódjai már aligha voltak azok.

Primorje, azaz: tengermellék, zsupania ad mare, Mariania, Maronia, Morska.[3]) E zsupánság Constantin császárnál Parathalassia néven fordúl elő. Az Adria partján feküdt keskeny vonalban Imota és Zachulmia közt, dél felé még kissé a Narenta folyón túl terjedett, éjszakon tán Trawig nyúlt. A

[1]) Kukuljevics Cod. dipl. II. 162. l. és Wenzel VI. 179. l.

[2]) U. o. 8. lap.

[3]) Kukuljevics habozik e nevek alatt Primorjét felismerni. (Cod. dipl. I. 237. l. index.) Szerinte nagy kérdés, hogy e különféle nevek Primorje nevű tartomány főnökeire vonatkoznak-e. Ő hajlandóbb hinni, hogy ezek hasonlók a bizantínus Drungar vagy admiralhoz, azaz vojvodához, kit tengeri zsupánnak hivtak; ez utóbbi tehát morski zsupán, latinosan zsupanus morsticus, maristicus, nem pedig primorjei (primorski) zsupán. Lucius is azt írja: nem tudja, mit akart Tamás spalatói főesperes a Maronia név alatt érteni. (Liber II. cap. 12.) Nem lehetetlen, hogy a banus maritimus olykor valami admiral-félét jelentett, de nem akkor, midőn a czím banus partium maritimarum. Úgy látszik, hogy kisebb tengerészeti hivatalok is léteztek. Olvassuk például, hogy Kálmán király, egész Slavonia bánja, még 1228. év előtt, Lőrincznek, Ompud fiának, kit ismét kegyelmébe fogadott, a Podgola melletti tengerre való felügyeletet átadta, avagy mint az oklevél mondja: *Comitatum maris de Podogola* conferálja. (Wenzel: I. 256. lap.)

keresztény számítás első századában csak e tartomány, melyet utóbb Primorjénak neveztek, képezte a tulajdonképeni Dalmatiát.

Ismert primorjei zsupánok ezek:

839. Drosaicus, judex marianorum. (Rački: Documenta 336. lap.)

1065—1074. Rosen, avagy Rusinus zupanus morsticus. (Rački: Documenta 98. lap. Ez oklevelet Kukuljevics 1070—1074. közé teszi. Cod. diplom. I. 148. lap.)

1070. után: Rosen, iupanus moristicus. (Kukuljevics: I. 212. lap, hol idejét 1070—1080 közé teszi, — és I. 148. lap, hol 1070—1074 közé szorítja, és nevét Rusinus-nak irja.)

1078. Jakab, iupanus morsticus, morski zsupán. (Rački: Documenta 117. lap.)

1080. Jakab, marianorum dux, a mi annyi, mint iupanus morsticus. (Rački: Documenta 128. 132. l. Wenzel: Árp. Uj Okmtár. VI. 50. 54. l.)

1088—89. Jakab, moristicus.

1179. Malichnik zsupánt, ki néhány más rokon zsupánnal Arbe sziget lakosaival egyezségre lépett, Wenzel (VI. 138. l.) tengermelléki zsupánnak nevez, mire magában az oklevélben semmi támasz. Azért Kukuljevics is csak »néhány« zsupánról szól. (Cod. dipl. II. 110. lap.)

II. Pascal pápa 1102. évben megerősíti a salonai érsekség birtokhatárát, és ahhoz Primorjét — parochiam Maroniae — is számítja. [1]) Brašnič M. a Mor vagy Maronia nevű zsupánságot különbözőnek tartja Primorjétól. (Rad. 22. köt.)

Midőn a törökök 1483. évben Mátyás királyt a Herczegovinából kiszorították, Narenta és Primorje a velenczeieknek adták meg magukat.

Pset, máskép Peset, Pesachnuk, — Bihacshoz keletre feküdt a Germec-Planina alatt. Rački úgy vélekedik, hogy Pset a tinnini püspöki megyében feküdt, és Constantin császár Pesenta nevű zsupánságával azonos. Az 1185. évi spalatói zsinaton valóban a tinnini mező, Verchreca (Fejér véli, tán Ver-

[1]) Kukuljevics: Cod. dipl. II. 3. lap.

lica) és Pset, mint a tinnini püspökséghez tartozó parochiák említtetnek.[1]) Az 1072. évi oklevelesen előfordúló Miroslaus psacensis comest, Rački helyesen véli psetensis-re igazítandónak, lévén e szerint Miroszláv pseti zsupán.[2]) A szöveg psatensis-re azért nem igazítható, mert ezzel a psar hivalnévbe sikamlanánk. V. ö. Pesenta, szláv nyelven pset annyi, mint kutya.

Pset és Polhana comitatusnak 1266. évben közös comese volt Dénes személyében, kinek levele Bihics-ben kelt, és IV. Béla királyt urának vallja.[3]) II. Károly szicziliai király 1292. évben a neki tett szolgálatok tekintetéből brebiri Pál horvát-dalmát bánnak és testvéreinek Györgynek és Mladinnak Dreznik (Dyesnich) területét, és az azzal szomszédos Suczanmy és Pset területet adományozza, egész a boszniai határig.[4]) E zsupánság mint comitatus még Thallóczy bán idejében említtetik.

Rab, avagy Arbe, mint ma is neveztetik, a Veglia alatti nagy ádriai sziget. Városát említi Constantin császár (949—952. év).

Midőn Arbe, úgy mint Veglia, 1018. évben a velenczeiek fenhatóságát elismerte, zsupánokról semmi szó. Nem sokára visszakerült a horvát király alá, mert az arbei sz. Péter monostorának alapításakor 1059-ben, Comnen császár, és Péter horvát-dalmát király kormányára történik hivatkozás időjelölésképp.

Előfordúl 1071. évben Mazolin arbensis comes.[5])

Zsupánsági minősége kitűnik Vitalis Mihály velenczei doge 1166. évi leveléből, melyben Lampredius arbei iupanusnak neveztetik.[6]) A doge magát e levélben Dalmátia és Horvátország herczegének is nevezi.

Mastopietro Márk 1222. évben Arbe sziget comese, a velenczei köztársaság alatt.

---

[1]) Fejér: II. 222. l. Kukuljevics: Cod. dipl. II. 131. l.

[2]) Rački: Documenta 413. l. és az index.

[3]) Tkalcsics: Monumenta episc. Zagrab. I. 135. l. Wenzel: XI. 563. lap.

[4]) Magyar diplomáciai Emlékek az Anjoukorból I. 96. l.

[5]) Kukuljevics: I. 141. l., ki az okirat feliratában őt kneznek nevezi. Más alkalommal Mazolin arbensis et Kessensis comes. Kukuljevics Kissát is a zsupánságok közé sorolja, Rački nem.

[6]) Kukuljevics: Cod. dipl. II. 68. l.

Rab zsupánságról Brašnič is értekezik.

További története a Frangepán családéval van összefüggésben.

Rasztocza, vagy Rastočka a narentai tartomány zsupánsága, a tengerparton, a Narenta torkolatánál. Fekvését jelzi a Rastok nevű tó Vrgorac mellett Dalmátiában. Említi már Biboros Constantin császár, *Mocrum* (ma Makarska) és *Dalen* (Delminium, ma Duvno) zsupánsággal, melyek közül az utóbbi távol esik a tengertől.

Ragusához éjszakra, tehát még a régi Dalmátiában feküdt.

Sebenico, ma is virágzó dalmát város. Némi nyomok egy itteni zsupánság emlékét tartják fenn. Egy 1045—67 közt tartott tartományi zsinaton elhatároztatott, hogy a trawi püspökséghez tartozzék Sebenico város, egész zsupánságával (cum tota sua iupa) és a terület, mely majdnem a Cetina folyóig nyúl.[1]) Hasonlókép kimondja az 1185. évi spalatói zsinat, hogy a trawi püspökség területi alkatrészei Traw, Drid, Sebenico, és az egész zagoriai comitatus.[2]) Ezek közül Drid és Zagoria zsupánsági minősége más helyen kimutatva lévén ilyennel bírt Sebenico is.

A horvát írók közül, tudtommal, senki sem sorolja Sebenicót a zsupánságok közé, de mint másnak része sem fordúl elő.

Sidraga, a Constantin császár által említett zsupánságok egyike Skradina (Scardona) körül. Spruner ezt Nonához délre tünteti fel, egész a Kerka beömléseig. Franceschi[3]) Sidragát Zaravecchiával azonosítja, a mely esetben azonban Sidraga a brebiri zsupánság által lett volna körülfogva. Crescimir horvát király 1059. évben a belgrádi (tenger-fehérvári) Szent János templomának, bizonyos Rogova melletti földeket adományoz. E levélnek van egy hamisítványa is, mely a templom javait még inkább kibővíti. Többi közt Sidraga királyi földről is szól, melyben a templomnak még ama földeket is adományozza,

[1]) Rački: Documenta 200. l.

[2]) Fejér: II. 222. lap. Az idézett hely Kukuljevicsnél kimaradt, Cod. dipl. II. 131. l.

[3]) Franceschi Károly: L' Istria note storiche 78. l.

melyek a horvát püspökség földjeitől Lenáig terjednek. Habár ez adomány hamis, de Sidraga, mint horvát királyi föld, kérdés alá nem jön.[1]) Ugyan e Crescimir, állítólag a belgrádi Szent Tamás templomának is adományozott földeket Sidraga területén.[2]) A nevezett monostornak Juraina zsupán a maga sidragai földjét eladta.

Sidragai zsupánok ezek:

1059. Jurana, vagy Juraina. (Farlati: IV. 2. l. [lásd az 1-ső jegyzetet.])

1069. Péter. (Fejér: I. 405. l. Kukuljevics: I. 132. l. Rački: Documenta 74. l.) Semovit fia.

1070. Mutimir. (Crescimir király levele alatt mint sidraschicus testis. Kukuljevics: I. 137. l. Rački: Documenta 82. l.)

1072. Péter. (Kukuljevics: Cod. dipl. I. 143. l. Rački: 91. l. Wenzel: VI. 42. l.)

1073—1077. közt. Juraina. (Kukuljevics: I. 158. lap és összevetve 168. lap.)

1076. Lubomir. (Szvinimir horvát király levelében csak comesnek, 1075—76 közt csak zsupánnak neveztetik, a sidragai comitatus elhallgatásával. Hogy azonban Lubomir valóban jupanus de Sidraga volt, kitetszik a belgrádi szt.-jánosi monostor birtokai összeirásából, Rački: Documenta 167. l. évszám nélkül. V. ö. nála a 106. 107. lapot is. Vagy 1078—80 közt Lubomir. Rački: Doc. 126. lap.)

1172. Dessen, Sclovin fia, iupanus Sidragae, IV. István király alatt. (Kukuljevics: II. 90. lap.)

1181. Dessen. (Kukuljevics: II. 117. l. Az oklevél szavai majdnem érthetetlen rövidségűek: Dessino Slovinie. Egy másik ez évi oklevélben Drascen iupanus filius Slovinie. (U. o. 119. l.)

---

[1]) A hamis oklevelet közli Kukuljevics: Cod. diplom. I. 118. lap a helyes szöveget és a hamisítványt egymás mellett Rački: Documenta etc. 51—54. l. A benne előfordúló hamisításokról értekezik Bojničič Iván: Az oklevélhamisítás a középkorban, különösen Magyarországon és társországaiban, 57. 59. l.

[2]) Az illető oklevelet Kukuljevics (Cod. diplom. I. 135. lap) 1069. évre teszi, — Rački, annak tartalma szerint 1065. év körül keltnek hinné, de gyanus hitelűnek tartja. (Documenta, 64. lap.)

Tinnin, a Constantin császárnál (949—952) említett Tnena (Kukuljevicsnél: Tzena) ma Knin Dalmatiában.

Cetina megyét III. Béla király (1174—1196) adományából bizonyos Dominio birta, örökös főispán czímén. [1])

IV. Béla király 1251. évi levelében castrum Thiniense.

1264. évben Mária királyné Tinnin várában tartózkodott, és a spalatóiakat, kik Klisza és a királyné embereivel összetűztek, megfenyíti, de a béke csak 1266. évben állott helyre. (Tamás spalatói főesperes.)

Hudinai András gróf, ki III. András iránti hűségeért szegénységre jutott, Mihály zágrábi püspök kérelmére Tinnin megye adományával jutalmaztatik a király által (lásd Cetina).

Nelipics, R. Károly idején sok önkényes dolgot követett el. Midőn Nagy Lajos király 1345. évi olasz hadjáratára indúlván, 25,000 sisakos lovas vitézzel Közép-Horvátországban Bihacson megjelent, a horvát urak megfélemlítve, Nelipits fia János tinnini gróf a várat átadá; a corbaviai és más grófok is beküldék kulcsaikat hűségük jeleül. [2])

1401. évben említtetnek Brusnicha és Zacucchie, mint Tinnin megyei helységek. [3])

Zsigmond király 1401—1404. évben Garai Miklós fiainak új adományt ad a Tinnin megyei birtokokra.

A nevezett király 1438. évi leveléből tudjuk, hogy Wlk boszniai bán, a Palisnaiakkal egyetértve, az országba betört, azonban Tinnin vára mellett Garai Miklós és János által megveretett. [4])

Mátyás király idejében a zsupánságokból lett comitatusok, a magyar vármegyékből át kölcsönöztek egyes vonásokat. Egy 1467. évi pörből látjuk, hogy Tinninban és Corbaviában nemesi törvényszék létezett, és e megyékben alispánok, szolgabirák és pristaldusok hivataloskodtak. Az érintett esetben mindkét megye felei a saját törvényszéke által hozott itélettel meg nem levén elegedve, a báni táblához felebbeztek. [5])

---

[1]) Kerchelich: Histor. Episc. Zagrab. I. 237. l.

[3]) Kerchelich: Hist. Episc. Zagrab. I. 129. l.

[2]) Kukuljevics: Jura R. Croatiae. I. 173. l.

[4]) Fejér: XI. 89. l.

[5]) Teleki: Hunyadiak kora XI. 269—278. l.

1076—1078. Jurina, tenensticus. (Rački: 113. l.)
1181. Cathlo, vagy Cathro. (Kukuljevics: Cod. II. 117. 247. 261. l.)
1318. Nelipics, vojvoda. (Ferencziek ltára Terzatóban.)
1326. Nelipics, comes Tinninii et Spalati. (Fejér: VIII. 6. k. 98. lap.)
1337. Nelipics, comes Tinninii. (Farlati: IV. 59. l.)
1343. Nelipics, comes Tiniensis. (Anjoukori Okm. II. 24. l.)
1344. János, Nelipics fia. (Anjoukori Okm. II. 49. l.)
1345. János, Nelipics fia. (U. o. 66. 68. l.)
1394. Nelipics comes, dominus Cetinae, partium Slavoniae. (Diplomácizai Emlékek az Anjoukorból. III. 754. l.)

A király 1529-ben Berenics Tamás nejének és leányának a lukai kerületben, a Tinnin megyében fekvő Turith, Bisztrivina és Dobrowthya falut adományozza. Ferdinánd király 1535. évben Kerecsényi Lászlónak, Pál fiának és Katalinnak, néhai Orlovcsics Gergely leányának, és Kerecsényi Pál nejének Márthának és örököseinek, a Tinnin megyében fekvő Szokol várát adományozza, más Bodrog, Valko és Kőrös megyei jószágokon kivül.[1]) A hires Verontius Faustus is 1587-ben adományt kap az e megyében fekvő Petropolye birtokára. (Liber Regius: XIV. 377. l.)

A XVI. század elején, az egykori lukai zsupánság Tinnin megyébe olvadt.

Vinodol. A spalatói zsinat, mely 1185. évben, a modrusi, busani novigradi, *vinodoli*, stb. parochiákat a corbaviai püspökséghez adá,[2]) Vinodol történetének első szálait adja kezeinkbe, — politikai állását még akkor sűrű homály fedi, de minthogy III. Béla király 1193. évben csak Modrus megyét adományozta a Frangepán családnak, Vinodolt pedig nem, — ez utóbbit az említett időben csak királyi birtoknak lehet tekinteni, mely akkor a »slavoniai herczegséghez« tartozott, de melyről nem tudjuk, vajjon mily geographiai alakban foglalt helyet, az ország többi részeiben. Hogy valaha zsupánság lett volna,

[1]) Liber Regius I. köt. 216. l.

[2]) Lucian és a Traguri azt irják, hogy Vinodol és Busán a segniai püspökséghez csatoltattak.

annak semmi más nyoma, mint az idézett zsinat földirati meghatározásainak analogiáiban.

II. András király 1223. évben Guidó vegliai grófnak egész *Vinodol* és Modrus földjét (terram, nem Comitatum nevezi) adományozza, és ez időtől fogva folytonosan a Frangepán családot Vinodol (vallis vinaria) birtokában találjuk, melynek nevét grófi címeikbe felvették.

Alig viharzott le a romboló tatárjárás Magyarországon, és IV. Béla király sietett a Frangepánok e gyászos időben tapasztalt hűségét jutalmazni. Mindenekelőtt Frangepán Guidó fiainak: János, Frigyes, Bertalan és Guidó (az utolsó név Wenzelnél Seruido) kivánságait teljesíté, és 1242. évben megerősíté II. Andrásnak Vinodolról szóló adományát; — a király ez oklevelében is terra Vinodol, a slavoniai herczegség alá tartozónak mondatik.[1])

IV. Béla 1251. évben nemcsak ujra megerősíti a Frangepánokat Vinodol és Modrus megyék (már most Comitatus) birtokában, hanem a korábbi királyok kiváltságaiban rájuk rótt hadi szolgálatot, vagy fegyveresek kiállítását arra szorítja, hogy, ha a király, vagy az ő utódjainak egyike személyesen jelennék meg Horvátországban, a Frangepánok egyike saját költségén tisztességesen felszerelve, a király szolgálatjára jőjjön. A király a két megyét egységesnek tekinti (Comitatus videlicet Modrus et Vinodol in unum comprehendentes) és azokban a bán biráskodási jogát megszünteti.[2]) Az első határjárásból kitűnik, hogy Vinodol megye még a Fiumara folyón túl is terjeszkedett.

A velenczei köztársaság 1260. évben Veglia szigetet felében Frangepán Schinella grófnak, másik felében Guidó gróf fiainak adományozza örökségi joggal, hűség, hadiszolgálat és azon feltétel mellett, hogy magvaszakadás esetén a sziget Velenczére visszaessék. Egyúttal a Frangepánok békét kötöttek Tiepolo Jakab néhai velenczei doge fiával Tiepolo János osserói gróffal, ki, mint Cherso sziget birtokosa, Vegliát és Vinodolt

---

[1]) Fejér IV. 1. köt. 268. lap. Wenzel XI. 325. lap.

[2]) Wenzel: Árpádkori Uj Okmtár XI. 370. l.

sokszor fegyveres kézzel megtámadta, és viszont a Frangepánok jobbágyai által nem kis kárt szenvedett.[1])

A király ugyan ez évben a Frangepánokat, kiket itt csak vegliai nemeseknek nevez, a magyarországi főurak állására emeli,[2]) és előbbi királyok az ő részükre történt adományait megerősíti. E megerősítő levélből ismerjük Vinodol megyének nyugoti határait, irván, hogy Vinodol határát ez oldalon Rika vize és helység képezte a tengerpart felől, továbbá Ricsina királyi szabad víz a Grohovo melletti hídig, és hogy a határ még tovább is e folyó mentén, mely Grobnik hegyen ered, huzódott. Grohovo és Lopacsa apró helységek ma együttesen 140 lakosból állnak, és ma Fiume városi és plébániai kerületében fekszenek. A fennebbi Ricsina patak nem egyéb, mint a Fiumara, és így állíthatni, hogy Vinodol megye akkor Ledenicze és Novitól kezdve Tersat és Grobnik-ig terjedett, de egyúttal azt is, hogy Fiume is a vegliai és modrusi grófoké volt, különben a magyar király nem szólhatott a Ricsina patakra (Fiumara) való jogairól.[3])

III. András király 1293. évben Radiszló az előtt zanai és orbászi főispánnak, utóbb slavoniai bánnak nyolcz várat adományozott, azok közt *Vinodol*, Oklich, Zamobor stb. és pedig örök időre. (L. Orbász alatt). Ez nem az Adriáig terjedő, hanem a Petrinia alatti Vinodol.

Vinodolról most igen ritkán szól a történet, és legfeljebb földrajzi ismereteink gyarapodnak egyes adatokkal. A XV. század elejétől fogva Vinodol csak kerületnek neveztetik, melyben (1428) Czirkvenicza, (1428) Novi (1550) Drevenyik, Grisani, Briber falvak, valamint Grobnik, Bakár (az az Buccari) és Hrelin várak fekszenek.[4])

---

[1]) U. o. XI. 487. 490. lap. Ljubics Simon: Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium I. 91. 93. lap. A velenczei köztársaság 1261. évben ujra adományozta Veglia szigetet a Frangepánoknak. Wenzel XI. 506. l. Ljubics: I. 96. lap.

[2]) U. o. XI. 476. lap.

[3]) Rački Ferencz: Fiume gegenüber von Croatien. Agram. 1869. 1. és 2. lap. Palugyai azt irja, hogy amaz 1260. évi oklevélben Vinodol határai oly zavarosan említvék, hogy azokon eligazodni merőn lehetetlen. (Kapcsolt részek 254. l.)

[4]) Teleki: Hunyadiak kora XII. 120. 135. l. Budai kam. ltár NRA 33. csom. 11. sz.

Az eddig nevezett helységek mind már a XIII. században léteztek, és azok hozzájárulásával készültek 1280. évben Vinodol statutumjai, melyek egyszersmind a különbséget mutatják, mely a horvát hűbéres megye, és magyar vármegye közt létezik. Vinodolnak urai: Frigyes, Iván, Leonárd, Duym, Bertalan és Vid, — Veglia, Vinodol és Modrus kenézeinek neveztetnek.[1])

Más Vinodol az, mely a topliczai apátság és a blinai lakosok közt viszály tárgyát képezvén, Roland slavoniai bán 1266. évi levele szerint, az utóbbiak által az apátságnak átengedtetett.[2]) Ugyan e föld az, melyet a zágrábi püspök a topliczai apáttól hűbérben bírt, és Róbert Károly 1335. évben a püspöknek visszaadatni rendelt.[3]) E föld szintén szőlőművelés alatt állt és Zágráb megyében feküdt, Petriniától délre, és gyakran Vallis Vinariának neveztetik az oklevelekben. Vinodol és Jelenócz 1343. évben mint a zágrábi püspökség birtokai említtetnek, határai leiratnak.

Vinodolnak ugyanazon grófjai voltak, mint Modrusnak. A XV. században a Frangepán család egyes ágai magtalan halnak ki, és birtokaik a többiekre szállnak. A vinodoli terület azonban már az 1449. évi osztály alkalmával külön testvérek kezeibe került. Így kapta Miklós Grisánt, Döme Ledniczét, Márton Novit, Bribirt, Buccarit, János Hrelin várát. Frangepán Márton 1455. Vinodolban bírta Novi, Brebir, Grisane Belgrad, Kotor, Buccari, Terszat, Prochaj stb. helységeket és várakat, a miből kitetszik, hogy Vinodol határa a tengerpart mellett, a Fiuméhoz éjszakra eső országhatártól kezdve, a Veglia sziget irányában fekvő Novi-ig terjedett. Ettől beljebb esik Ledenicze, mely egykor Vinodol területéhez tartozott, most pedig az ogulini határőrezred szélén fekszik.

Mária Terézia a fiumei kerületből és némely horvát részekből Szörény vármegyét kívánta alakítani,[4]) mire székelyi

[1]) Wenzel IV. 395. l.

[2]) Wenzel: XI. 560. l. Tkalcsics Monum. I. 135. l. Itt említtetik a száraz és folyó Moschenicza patak. Ma ezeknek megfelel a Száva jobb partján, Kosztainiczához éjszaknyugatra fekvő Moschenitza helység.

[3]) Fejér VIII. 4. k. 85. lap.

[4]) Nevét a Kulpa melletti Szeverintől vette, tehát össze nem téveszthető az alsó Dunánál, századokon át hírre vergődött szörényi bánsággal.

Majláth József fiumei kormányzó adta az eszmét, ki 1776. évben ily javaslatot terjesztett fel a királynénak: hogy a Fiume és Károlyváros közötti főuton akadályozni kell más közigazgatási testületek beavatkozását, mely a magyar kereskedés érdekét károsítja. Azért ez útnak mind Zágráb megyéhez, mind a károlyvárosi generalatushoz tartozó részei ezentúl külön megyét képezzenek, melyet Szörény megyének lehetne nevezni.[1])

Már augusztus 9-én bocsátott körrendeletet a királyné az ország törvényhatóságaihoz, kijelentvén szándékát egy uj megye alakítására Fiume és Károlyváros közt.

Erre Mária Terézia 1777. szeptember 5-én rendeletet adott ki, melyben kívánja, hogy cserében a katonai kormánynak tett terűleti engedményekért, a fiumei kerűlet, a buccari-i uradalom, a Carolina utról jobbra eső rész, és Károlyváros városa közvetlenűl Horvátországba kebeleztessék, e részekből pedig *Szörény* megye alakíttassék. A király e megye alkatrészeikép ezeket számlálja elő: Fiume város és kikötője, Podbreg és Lopacza, más három kikötővel, Buccari, Buccariza és Porto Rée, a buccari-i uradalom hat castellánsága, a Batthyány-féle uradalmak Brod és Grobnik, a kincstári bánya-uradalom Chabar, és a Kulpán-túli részek: a szeverini uradalom, Boszilyevo, Ozail, Ribnik, Berlog és Novigrad jószágokkal, végre Károlyváros városa. A fiumei gubernator Majláth József egyszersmind e Szörény megye főispánjának kineveztetett, a Kulpán-túli részek utasíttattak, hogy november 1-jétől fogva már ez uj megyének küldjék meg adójukat. Horvátország rendei 1777. október 27-én e rendelet ellen felterjesztést tettek, előadván, hogy ők az utolsó magyar országgyűlésen kívánták ugyan, hogy a tengeri részek, mint különben is Zágráb megyéhez tartozók, az alkotmányos törvények alá állíttassanak, és belőlök Vinodol nevű vármegye alakíttassék, melynek élére törvényes hatalmu főispán helyeztessék, de soha sem ohajtották azt, hogy a Frangepán Zrinyi-féle tenger melletti jószágok egy része ismeretlen gubernialis kormányforma alá vettessék, nagyobb része pedig Magyarország diétájának hozzájárulása nélkül Zágráb megyétől elszakíttassék. De ha mégis a tenger-

[1]) Szalay: Fiume a magyar országgyűlésen 11. lap.

mellékből és a régi Vinodol megyéből országgyűlésileg vármegye alakíttatott volna, azt még sem tudják helyeselni, hogy ebben a közigazgatás vegyes, és részint a főispánra, részint a fiumei kormányzóra bizatik. A horvát rendek egyúttal megjegyzik, hogy, ha a Frangepán-Zrinyi-féle tengermelléki jószágokból, és a vinodoli kerület alkatrészeiből az országgyűlés beleegyezésével uj vármegye szerveztetik, ez más magyar vármegyékkel összehasonlítva, elég terjedelmes lett volna.[1]) De miután Vinodol vármegye fel nem állíttatott, kérik a királynét, hogy Szörény megyének kikerekítését, elnevezését, rendezését a jövő magyar országgyűlésre utasítani, addig pedig Zágráb megyét a Kulpán-túli járás birtokában hagyni méltóztassék.

A Kulpa melletti Szörény megye 1777. év november 10-én tartotta első közgyűlését, Merkopailban. A királyné 1778. év april 10-én a megye terűletét ujra szabályozta, mely alkalommal Fiume város, Buccari, Buccariza, Portó Rée a hozzá való terűletekkel, valamint Terszat, Castrena, illetőleg Draga közvetlenül Fiume és a magyar tengermellék kormányzójának hatósága alá rendeltetnek.[2])

Szörény megye a fiumei terűlet jogkörébe akart avatkozni, a mi egyik oka volt, hogy Mária Terézia 1779. ápril 23-án kelt diplomájával kimondá, miszerint Fiume és kerűlete nem horvát földhöz, hanem közvetlenül Magyarországhoz tartozik.[3]) Az uj megye jogosan eddig sem avatkozhatott Fiume ügyeibe, mert a megyét alkotó diploma, mint azt egy ízben József nádor Kukuljevics horvát követre ráolvasta, a fiumei terűletet világos szavakkal a megye terűletéből kivette.

II. József ez uj megyét 1786. évben eltörölte, és megmaradván a fiumei tengermelléki kerűlet, a Kulpán-túli részek visszaadattak Zágráb vármegyének.[4])

Ezek után a történet hullámai Vinodolt nem hozták többé felszínre.

Zagoria. Az e nevű zsupánság össze nem tévesztendő a Száva-Drávaközi Zagoriával, melyet I. Mátyás király V arasd

[1]) Kukuljevics : Jura Regni Croatiae I. 468. l.

[2]) Ugyan ott. 475. lap.

[3]) Szalay László : Fiume a magyar országgyűlésen 12. l.

[4]) Engel : Geschichte von Dalmatien, etc. 281. 282. l.

megyével egyesített. Két zagoriai zsupánt ismerünk (sagorstici supani). 1080. évben Vilcina, 1088 és 1089. években Dragoslav. Kálmán király 1102. évi levele alatt említtetik Singidunus, zagoriai püspök.[1]) A spalatói zsinat szerint, mely 1185. évben tartatott, a trawi püspökséghez tartozott Traw, Drid, Sebenico és egész Zagoria — (totum Comitatum Zagoriae).[2]) Ez a zagoriai zsupánság Sebenicóhoz délkeletre feküdt.

Farlati szerint e Comitatus Zagoria a trawi püspökség keleti részét képezte, majdnem a Cetina folyóig.[3]) Mikor a trawi grófság a velenczei uralom alatt állt, Zagoria a grófság déli részét tette.

IV. Kelemen pápa 1266. évben megerősíté a trawi püspökséget jogaiban és birtokaiban, nevezetesen a zagoriai tizedekben, és minden jószágában Zagoria megyében.[4]) (Comitatus Zagorie.)

Zana vármegye sem Bonfin, sem Heltai, sem az állitólag Verbőczy által készített vármegyei névjegyzékben nem említtetik, de nem ismeri e vármegyét bármely följegyzés sem a XV. század elejéről. Fejér Györgyünk is e névvel nem tudván mit csinálni, azt egyszer Bana, máskor Zaua, azaz Szávára vélte igazítandónak.[5]) Nagy Imre a Hazai Okmánytárban IV. Lászlónak egy 1273. évi oklevelét közölvén, ahhoz következő jegyzetet csatol: Moroucha, Zana, nézetem szerint nem képeztek külön vármegyéket, hanem oly, még helyzetökre nézve kikutatandó várak voltak ezek, melyekhez várjobbágyok

---

[1]) Kukuljevics, Cod. dipl. I. 182. és II. 6. lap. Más Zagoria tartomány feküdt a Balkánhoz délre. (Julian Graf Pejacsevich: Peter Freiherr v. Parcsevich 12. l.) Erről a bulgariai Zagoriáról ír Jireček: Geschichte der Bulgaren 375. lap. Ezt a Zagoriát érti Aszán bolgár czár (1186—1196) midőn a raguzaiaknak szabadkereskedést engedélyez Widdínben, Branicsevoban, (nem Pancsova mint Wenzel véli), Belgrádban és egész Zagorián végig. (Árpádk. Uj Okm. I. 351.) A bolgárországi érsek 1202. magát zagoriai érseknek nevezi, (u. o. VI. 231. l.) ki székét utóbb Trnovába, Bulgaria fővárosába áthelyezte.

[2]) Fejér II. 222. l. Az ide vonatkozó sorok kimaradtak Kukuljevicsnél, Cod. diplom II. 131. lap.

[3]) Illiricum sacrum IV. 332. lap.

[4]) Wenzel XI. 557. l.

[5]) Például V. 2. köt. 235. lap.

tartoztak; így találjuk okmányainkban p. o. a »comes vel jobbagio castri Luchman, Kapu, Seggusd«-féle elnevezéseket, a nélkül, hogy a Soprony megyében fekvő locsmándi, vagy kapui várak, vagy a Somogy megyében fekvő Seggesd vár megyei területének nyomait keresnők.« [1])

Igaz, hogy Zana vár léteztéről nincsen biztos tudomásunk, [2]) legalább nem oly biztos, mint például tudjuk, hogy Orbász megyében létezett Orbász vára, mert Zana vármegyének főhelye Kozarvára volt; igaz, hogy tudomásunk szerint Zana vármegye nem küldött követeket a magyar országgyülésre, mint Orbász vármegye, [3]) de azért Zana csak oly vármegye volt, mint más, melyhez kétség nem fér, és az alább közlendők ezt föl fogják világosítani.

Várispánságról itt szólni sem lehet, mert ez intézmény Boszniában teljesen ismeretlen volt.

A zanai főispánok névsora egyik bizonyítványa a vármegye létezésének. Czinár ezek közül, a Fejér Okmánytárához készített Indexében csak Sándort és Rolandot sorolja fel, és nem elégedvén meg azzal, hogy Zanát a kiavult megyék közé elkülöníté, nevét még kérdőjellel is ellátja; pedig az 500. lapon már Zanát, mint boszniai vármegyét említi, de úgy látszik, ezért nem mert felelősséget vállalni.

András herczeg, III. Béla király fia, Jadra és egész Dalmátia és Horvátország, valamint Chulm herczege, egy 1198. évi levelében neveztetik: Dedomir *sanensis* comes, (Kukuljevics: Cod. II. 191. lap) de e név kétséges, mert az idézett oklevél egy korábbi kiadásában ez a Dedomir Farensis comesnek van írva. (Fejér: VII. 5. k. 140 lap.) Kukuljevics nem habozik ez egyetlen adat alapján a horvát-dalmát megyék közt Sanensis megyét is fölsorolni.

A zanai főispánok gyakran a királyi oklevelek záradékában említtetnek, a mi az illető férfiak bizonyos tekintélyére, működésük ismert voltára mutat. Hivatkozom csak Péterre,

---

[1]) Hazai Okmánytár II. 12. l.

[2]) Alább zanai castellanusról lesz szó.

[3]) A slavoniai vármegyék akkor a törökök miatt, kik Boszniába és Zágráb megyének Száván-túli részébe berohantak, Ulászló király által fölmentettek, hogy az országgyülésen megjelenjenek.

ki az V. István és Ottokár közti béke fentartására másokkal kezességet vállalt.

Épen úgy léteztek itt alispánok és szolgabirák, kiket megyei hivataloskodásban találunk. Ilyen alispán volt 1360. évben Lathko, szolgabiró pedig Demeter, Radiszló fia. Sőt Bihacs vidékének egy külön alispánja volt, bizonyos Jakab személyében, kit Mihály zanai főispán 1264. évben a maga pristaldusának és a maga alispánjának nevez, — comes noster curialis de Bichich. [1])

A vármegye nemessége közgyűléseket tartott, melyeken ügyeit tárgyalta.

Zana vármegye nevét az azt áthasító Zana vagy Sanna folyótól vette, mely a Csernagora boszniai hegységben eredvén, Novinál az Unnába szakad. E vármegyében feküdt Kljucs és Kozara, a mely utóbbi körülmény bizonyítja, hogy a megye terűlete a Zana jobb partján is volt, és tán a Verbász bal partján találta határát. Vajjon Banyaluka és Jajcza, Zana vagy Orbász vármegyéhez tartoztak-e, ismert adataink erről nem szólnak. [2]) A megye nyugati és részben éjszaki határát az Unna folyó képezte.

A megye egyházilag a pécsi püspökséghez tartozott: úgy, mint Sz. István óta Posega, Verőcze és Valkó vármegyék is, mely tehát idővel a Száván-túli vidékre is kihatott; előbb Orbász megyével együtt, úgy látszik, a zágrábi püspökségbe volt bekeblezve, miután ennek történetében panaszlólag említtetik föl, hogy ez a püspökség terjedelmesebb volt, és hogy legnagyobb megrövidítést szenvedett akkor, midőn a dubiczai főesperességből az egész zanai kerűlet kihasíttatott. [3])

A XIII. században következő plébániák tartoztak a zanai kerűlethez:

1. Plucheria, Szent István templomával.
2. Szmolan, Keresztelő Sz. János templomával, (Szmolyanacz

---

[1]) Tkalcsics: Monumenta Eccles. Zagrab. I. 128. 129. l.

[2]) Scharenbergi Bedeus József térképe Jajczát Horvátországhoz, Ozorát Magyarországhoz foglalja.

[3]) Schematismus Cleri Dioecesis Zagrabiensis, hol azonban 22 plébánia követeltetik a zanai terűletnek.

falu van a Kis-Capella hegy keleti oldalán, a Korana patak mellett, az ogulini ezredben.

3. Kozara, Szent Márton templomával.
4. Sumechicha, Sz. Márton templomával.
5. Cramen. (Czetin és Szluin közt van Kremen falu. A Plissevicza hegy főcsúcsa is Kremen, Bihacs mellett, a likani ezredben.)
6. Zemelna. Boldogasszony templomával.
7. Srebech. (Capella Vulk dicti Srebech.)
8. Pobresia, Sz. György templomával.
9. Antiquum forum, Mindszent templomával.
10. Herbochan, a Szent Kereszthez czímzett templommal. (Már 1263. évben Hurbuchan néven említtetik, mint Zana megyei falu.)
11. Podcrisie, a Szent Kereszthez czímzett templommal.
12. Osztraloka, Boldogasszony templomával.
13. Cesich, Szentháromság templomával.
14. Wersusya, Keresztelő Szent János templomával.
15. Mren, Sz. György templomával. Ma Szanszki Moszt.
16. Blagay, Sz. György templomával. (Ma is létezik Novi közelében.)
17. Vodicha, Boldogasszony templomával. (Ma Vodichevo.)
18. Podcrisye, Szent Kereszt templomával. (Tán azonos a 11. pont alatti plébániával.)
19. Podcrisye, Boldogasszony templomával.
20. Podcrisye, Szent Péter templomával.
21. Japra, Szent Márk és Szent Márton templomával. (A Japra patak, a Gomoinicán át az Unnába szakad, nem messze Novitól.) [1] Japra helység is létezik.

Zana városa a mai Priedor helyén áll, de Sana néven még egy 1528. évi térképen található.

A zanai kerület már a XII. században említtetik, a midőn t. i. Imre király 1197. évben az Alsó-Slavoniában, Zana és Dubicza szomszédságában fekvő Vodicza földet [2] Ursini Istvánnak

---

[1] Tkalcsics: Monumenta historica Episcop. Zagrabiensis. II. 90. l.

[2] Az oklevél szerint in contiguitate districtus Zane et Dubicza. (Fejér: II. 307. l., ki a Zane névnél azt kérdi: talán Savae? Közli Kukul-

adományozza. Alsó-Slavonia alatt a Száván túl eső Boszniának ama részét kell értenünk, mely az Unna által áthasítva, a Verbász folyóig terjed, tehát a mai Török-Horvátországot. [1]) Minthogy Wodicza sem Zana, sem Dubicza kerületben, hanem csak azok szomszédságában (in contiguitate) létezett, fekvését ama háromszögbe vélem teendőnek, mely Novi, Banyaluka és a Verbász folyó torkolata által képeztetik. E terület balszögletében fekszik Blagay falu, és a plébániák fenn közlött névsorában épen Blagay után következik Vodicha, mely kétségkivül ugyanaz avval, melyet Imre király Ursini Istvánnak adományozott. Ma Wodichewo néven található Blagay közelében. [2])

E Vodicza helység, mely Wodichewo név alatt a néhai vár romjaival Boszniában a Száva, Unna, Szana és Verbász folyók közötti területen ma is létezik, historiai földirati kérdésem földerítésére igen fontos.

II. András király 1218. évben István goricziai grófnak Baboneg és István nevű fiait, kiket vodiczai grófoknak nevez (comites de Wodicha) és az Ursini római családból származóknak vall, István Baboneg testvérének azon érdemeért, hogy a királyt 250 fegyveres lovassal a Szentföldre kisérte, és e csapatot oda és visszamenet saját költségén eltartá, azzal jutalmazza, hogy a goriczai István grófnak Imre király által már III. Béla megbizásából adományozott vodiczai uradalomban új adománynyal megerősíti; egyúttal őket és örököseiket a slavoniai bán hatósága alól kiveszi és ez uradalmokat szabad grófsággá (liberi comitatus creatio) emeli, melyben sem a bán, sem valamely báró, főispán, világi vagy egyházi főur meg nem szállhat, és melyben közgyűléseket tartani nem szabad. [3])

---

jevics is, Codex II. 186. l.) Mikóczy József is hibásan így olvas: in contiguitate Zavae et Dubichae. (Banorum Dalm. Croat. et Slav. series 30. lap.)

[1]) Palugyai Imre: A kapcsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz, 228. l.

[2]) Müller Ignácz térképe is feltűnteti.

[3]) Fejér: III. 1. k. 244—249. lap. Imre király adománylevele kelt 1200. évben, és Wodicha fekvését hasonló módon írja le. Tudományos Gyüjt. 1836. év V. füz. 53. lap. Gyurikovics: De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae III. 36. l. Palugyai: A kapcsolt részek 234. l.

Ez tudomásunk szerint a szabad grófoknak legelső említése történetünkben.

Nevezett Blagay grófok vodiczai uradalmában feküdt Ruezdig és Mekuyn helység, mely két helységet a dubiczai vár jobbágyai elfoglalva tartottak. IV. Béla király, ki István slavoniai bánt az elidegenített várjavak visszaszerzésével megbízta, 1256. évben a Blagay grófokat Vodicha és a hozzátartozó Ruezdig és Mekuyn birtokában megerősítette. Ezek ott feküdtek, hol a Zvonna patak a Zana folyóba szakad, tehát a mai boszniai földön, mert a Zana folyó még Bosznia terűletén egyesűlvén az Unnával, világos, hogy csak ott veheti magába a Zvonna patakot. Egyúttal említtetik a Stergomla patak, melybe a Meguin patak szakad.

Lehet-e abból, hogy dubiczai várjobbágyok e vidéken bizonyos falvakat bitoroltak, következtetni, hogy Dubicza vármegye ide is elterjedt, — nem merném eldönteni; bizonyos csak az, hogy e rész is Alsó-Slavoniához tartozott. Palugyai kelleténél tovább megy, midőn azt mondja, hogy István slavoniai bán 1249. évi levele Polana helység fekvését világos szavakkal a Száva, Unna és alsó Unicha folyók mentében Dubicza megye terűletébe helyezi,[1]) mert az oklevél e Polanáról csak annyit mond, hogy a Száva mentén Dubicza megyében fekszik, — ez pedig a Száva akármelyik partjára érthető. Az oklevélben előfordúló többi helyneveket, melyek útba igazíthatnának, manapság egyik oldalon sem fedezhetem föl.

IV. Béla király 1263. évben Lőrincz asztalnokmester és soproni főispán érdemeit akarván jutalmazni, annak a Zana vármegyében fekvő Hurbuchan nevű falut adományozza; egyúttal neki egész Locsmán megyét is adományozza, a nemesi birtokok kivételével, és így őt ez egész vidék birtokosává teszi.[2]) Ez a Lőrincz mester, ki a Sajó melletti ütközetben is részt vett, más s nem ama Lőrincz főispán, ki 1273. évben egyúttal Orbász vármegyei főispán volt.

Ez időben Bihacs, az Unna partján Zana vármegyéhez

---

[1]) Palugyai: A kapcsolt részek 234. lap, az idézett oklevél egész szövege Tudom. Gyüjt. 1836. év V. füz. 54. l.

[2]) Árpádkori Uj Okm. Tár. VIII. köt. 51. l.

tartozott, mert Mihály zanai főispán 1264. évben Jakab pristaldust egyszersmind a maga bihacsi alispánjának nevezi.[1]) Zana megye dél felé valószinűleg az Unnacz folyóig terjedt, és így föltehető, hogy más kerületekben is, mint Bihacson, hivataloskodtak zanai alispánok. Az 1504. évi országos költségjegyzékben *Sólyomfészek* boszniai várról van szó, mely tán a Pliva melletti Szokol, Jajczához délnyugatra, vagy a Boszna és Drina közt Gracsaniczához éjszakra fekvő Sokol.[2]) Mind kettő már a megye határán kivül esett, legalább nem tudunk esetet, hogy Zana és Orbász vármegye területén bánság állt volna fenn, — ez csak boszniai földön történt, például Osora, Só, Szrebernik, Jajcza.

Péter zanai főispán neve az ország báróinak sorában tűnik fel, kik 1271. július 3-án kezeskedtek az V. István magyar, és Ottokár cseh király közti béke fentartásáért. De Ottokár részéről a béke nem volt komolyan értve, mert IV. László alig lépvén a magyar trónra, a király kiskorúságát arra vélte fölhasználhatni, hogy Magyarország rovására foglalásokat tehessen. IV. László sietett őt megelőzni, és már 1273. febr. elején Máté bánt, Omodé vasmegyei, János mester zalai, és Miklós zanai főispánt Stiriába küldte, ugyanazon Ják nemzetzetségű Csepán kiséretében, ki már 1271. évben Regede stiriai vár alatt magát kitűntette, a jelen hadjáratban pedig Fölöstöm (Fürstenfeld) vára alatt újabb jeleit adta vitézségének.[3]) Az említett Miklós 1274. évben, mint királyi ember, Jakab comest Konszka birtokába bevezeti.

A közbiztosság szomorú állapotára mutat ama körülmény, hogy Timoté zágrábi püspök János mestert, ki pedig Zana és Orbász vármegyék főispánja, Garig és Gecske comese lévén, nagy úr volt, valamint Miklós szlavoniai bánt és Henrik comest — az utóbbi kettő Henrik bán fiai — a zágrábi püspök jószágainak kirablásaért és pusztításaért 1281. évben kiközösí-

[1]) Tkalcsics: I. 128—129. lap, hol Mihály comes Krala földről intézkedik, mely azelőtt Pribislaus comesé volt. Krala és Veliho kerületről olvasandó Tkalcsics: I. 160. 161. l.

[2]) Kovachich: Supplem. ad vestigia comitiorum II. 308. l.

[3]) Hazai Okm. Tár II. 10. l. Árpádkori Uj Okm. Tár XII. 74. l.

teni szükségesnek látta. Az itéletet Lodomér esztergomi érsek megerősítette. [1])

János mester utódja Radiszló, ki szintén több megye, t. i. Glaas, Orbász és Zana comese volt, engedékenyebb szellemet tanúsított az egyház irányában, és a topliczai apátságnak, 1285. évben az Unna mentén fekvő Timpor szigetet átengedés midőn az apátság igényeinek jogosúltságát elismeré. [2]) III. Endre királynak hű embere lévén, ez őt 1293. évben nyolcz vár adományozásával jutalmazta, melybe őt Gerold zanai, orbászi és dubiczai főesperes beigtatta. (Lásd az Orbász czikket.)

Még mielőtt egy század letelt volna, a zágrábi püspök és káptalan vádoltatnak a közcsend és vagyonbiztosság háborításával, és pedig Tütös fia, László mester által, ki Baranya és más megyékben is nagy jószágok birtokosa volt. István zágrábi püspök ösztönzéséből, annak hrasztoviczai várnagyjai számos lovas és gyalog jobbágyokkal, onnan és Petriniából, néhány bornóczi nemes és a zágrábi káptalan Scytech falubeli jobbágyai két zászló elővitele mellett, hajnalban László mester két faluját fegyveresen megtámadták. A megtámadók roppant mennyiségű házi és gazdasági állatot, gabonát, élelmi szert, ruhát, fegyvert, ékszert, sőt a birtokigazoló okleveleket is elrabolták, a jobbágyokat verték, sebesítették, magát László mestert és feleségét szökésre kényszerítették, miután háza tetejét fejére gyújtották.

A király nem vette könnyedén a csendháborítást, és Kőrös, Dubicza, Zana és Orbász vármegyéknek meghagyta a dolog megvizsgálását, parancsolván, hogy közülök mindegyik szükség szerint két vagy három helyre hirdessen közgyűlést, melyen külön, — és ismét egy más helyen együttesen tanácskozzanak. A hatalmaskodás tehát mindezen megyékben előfordúlhatott. A nevezett megyék 1360. év febr. 9-én Kozarában, Zana vármegyében gyülekezvén, részrehajlatlan határozat érdekében mindenekelőtt egész tisztelettel László mestert, tisztjeit és barátait a gyűlésből kirekesztvén, a királyi emberekül kiküldött László zalankemeni plébánus budai és vesz-

[1]) Wenzel: Árp. Uj Okm. XII. 337. l. Tkalcsics: I. 206—208. l.

[2]) Tkalcsics: I. 218. l. Kukuljevics: Jura regni Croatiae I. 96. l.

prémi kanonok, és Miklós, Pál fia, királynéi udvari lovag mellé, a kalocsai, és pécsi káptalan és pécsváradi convent tanúit is adák, és a hatalmaskodási tény megvizsgálására utasíták.

Az eredményről Zana vármegye tett jelentést Nagy Lajosnak, nevezetesen Lathko alispán és másod-várnagy (vice comes et vicecastellanus de Zana), és két szolgabiró, egyike Demeter, Radiszló fia, a másik szolgabiró nevéből csak egy pár betü (...wthek...) maradt fenn. [1])

Az alispán egyik hivatalából azt lehet következtetni, hogy e megye terűletén Zana nevű *vár* is létezett. Határozott említését sehol sem találjuk, tehát fekvéséről sem szólhatunk. Létezett azonban Zana város, [2]) melyhez délre a mai Sanskimost, azaz Zanahid fekszik.

A már említett Pobresya falut bizonyos Drugauch unokája, György, Márk fia, erőszakkal foglalta el, azonban a zanai megyetörvényszék 1328. évben ennek jogos birtokát Pobresyai Imrének és örököseinek itélte oda; a Mikcs bán által kiküldött zanai főispán és többi birák pedig ez itélet értelmében Imrét beigtatták. A határjárásban említtetnek a Zana folyó, Lubena és Dolgi csermelyek, Gorichan hely, és egy palota helye (locus palatii).

Egyházilag e megye ekkor a zágrábi püspökség alá tartozott. Mikcs bán 1333. évben arról tudósítja Gora, Dubicza és Zana megyéket, hogy a zágrábi püspöknek járó tizedeket fiának, Ákosnak, fizessék, ki annak fölvételére a püspök által fölhatalmaztatott.

Róbert Károly is 1334. évben meginti a zanai nemességet, a tized pontos fizetésére.

Hasonlókép leiratnak 1361. évben Trubar Zana vármegyei falu határai, mely akkor Gyura fia, Lorand birtoka volt. E helység a Trubaricza és Bebrova patak mellett feküdt, és közelében vasbánya is létezett. [3])

Nagy Lajos király egy, 1365. évben kelt levelében emlékezik ama pörről, mely, midőn a király anyja Erzsébet királyné

---

[1]) Zichy-Codex III. köt. 163—166. l.

[2]) Innen kelt 1328-ban a zanai főispán egy levele.

[3]) Zágrábi káptalani ltár.

Jadrában (Zára) járt, az ő birósága előtt folyt Iván gróf, néhai Nelepuch gróf fia, Orbász és Zana vármegyék főispánja ellen, de a királynétól a királyhoz kerülve, ott a pör a vádlott előnyére dőlt el, és Iván a csetinjei kerület örökös birtokában megerősíttetett. [1])

Ez évben János mester, Lőrincz fia, volt Orbász és Zana vármegyék főispánja, — testvére volt István zágrábi püspök és slavoniai országvicarius, kinek a Tütös család ellen elkövetett hatalmaskodásban fő része volt.

Érdekes, hogy 1380. július 2-án Zágráb, Dubicza, Orbász, Zana és Meren comitatusok nemessége Zágrábban közgyűlést tartott, melyben más rendűek is részt vettek, és birtokpörök intéztettek el.

A szerencsétlen nikápolyi csata esztendejében (1396.) a Horváthyak lázadása folytán Boszniában is roszabbra fordúltak a dolgok. Ott Twartko Szura (Scurus) és Osztoja a tartomány fölötti uralomért versenyeztek, Hervoja pedig, ki előbb Zsigmond király híve volt, a törökök pártfogásába adta magát. Hervoja hatósága kiterjedt Zana vármegyére is, a mint kitetszik Vlkach zanai főispánnak Kozera (azaz: Koszoru) várban kelt egy 1396. évi leveléből, melylyel bizonyos koseczi kereskedőknek »ura Hervoja herczeg nevében« Zana vármegyében szabad járást-kelést biztosít, kereskedelmük érdekében. [2]) Nem sokára Kozara vár a Blagay, ettől a Frangepán család birtokába jő. (L. Verbász.)

A megfenyítés soká késett. Zsigmond ellenfele nápolyi László mindinkább tért vesztett, és elhagyatását tapasztalván, Hervoját spalatói herczegnek, s Horvát- és Dalmátországban a maga helytartójának nevezte ki, maga pedig Apuliába vitorlázott vissza.

Most Zsigmond király (1405. évben) tekintélyes sereget vezetett Boszniába, hol már azelőtt a kemény macsói bán Maróthy János, a Tvartko Szurától elűzött Osztoját a fejedelemségbe visszahelyezte. A hadjárat 1408. évben teljes sikerrel végződött, Tvartko több vára megvétetett, maga is fogságba

---

[1]) Kukuljevics: Jura regni Croatiae I. 43. l.

[2]) Fejér: X. 2. köt. 406. l.

került, hívei lenyakaztattak. De Osztoja meghagyatott birtokaiban, Hervoja a Lászlótól nyert spalatói herczegségben, — mert minden ellentállást lehetetlennek tapasztalván — Zsigmondnak hűséget esküdött.

Ez azonban a sokszor kipróbált boszniai hűség lehetett, mert Zsigmond már 1413. évben indíttatva érzé magát, hogy a zanai kerületet Hervojától elvegye, és azt Blagay Antal, László és János igazgatására bizza. A király a kerületet inti, hogy a Blagayaknak mint saját személyének engedelmeskedjenek, ellenkező esetben Csupor Pál slavoniai bánnak hatalmat adván, hogy ebbeli rendeletének érvényt szerezzen.[1])

A boszniai szláv királyok sorát bezárja a nevezett Tomasevics István, kit — miután várait átadta — Mohammed zultán 1463. évben lefejeztetett.

A nagy hódító azonban Mátyás királyban emberére talált, ki csakhamar majdnem egész Boszniát visszafoglalta, és már 1465. évben Zápolyai Imrét boszniai kormányzónak kinevezte. Történeti forrásaink Zana vármegyét akkor említik ujra, midőn Mátyás király egyik olygarchája Ujlaki Miklós ült a boszniai királyi trónon; — említi pedig 1473. évben a császmai káptalan egy levele.[2])

Ez időben szentgyörgyi Székely Miklós, Mihály fia, a Zana vármegyében fekvő Kozora vár birtokosa, a melyhez a szomszéd kis várak Byliczky és Nomztrwsich is tartoztak. Nagyon háborús és veszedelmes idő volt ez még akkor, mert Székely Miklós panaszolja, hogy majdnem tiz év óta (tehát épen Tomasevics István elbukása óta) e várakat a törökök folytonos és makacs támadásai ellen megfeszült erővel és sok vérontással védelmezi, a nélkül, hogy legkisebb segélyt nyert volna pénzben vagy élelemben. Székely tekintetbe vette, hogy a törökök a vár közelében leskelődnek, hogy azok majdnem mindennap támadást intéznek ellene, és rettenthetlen bátorságukban folytonos veszélyt képeznek, érezvén, hogy védelmi készlete elfo-

[1]) Fejér X. 5. köt. 877. l. Ki azonban mindenütt districtus Zawa-t ír, Zana helyett.

[2]) Castrum Kozora vocatum in Comitatu de Zana ultra Zavam existens, — mondja a forrás.

gyott, és hogy még csak egy pár nappal azelőtt Koszoruvár gyujtogatások és más bajok által szorongattatott, — nem akarta, hogy e vár és környéke a magyar koronára és a Magyarországnak alávetett részekre nézve veszendőbe menjen, azért a várat és tartozandóságát decsei Rohfy Lászlónak, néhai István fiának 3000 teljes súlyú arany forintért eladta.[1])

De ával a várbirtokos változásának története még nincs befejezve. Országh Mihály nádor és Báthory István országbiró t. i. 1481. évben Zágráb közelében Kőrös, Verőcze, Zágráb és Varasd megyékkel közgyűlést tartottak, — Roh (vagy mint némelykor neveztetik Rohffy) László még akkor is birta Zana vármegyében Koszoru várát. E közgyűlésen Posegay János, a királyi ügyek igazgatója, Rohffy László birtokjogát Koszoru várára megtámadta. Szerinte Mátyás király e várat néhai hidvégi Székely Jánosnak, és szentgyörgyi Székely Miklósnak haszonélvezetűl (pro descensu seu loco descensus) adta tetszésének tartamára. A király később is tekintetbe vette Székely János és Miklós hű szolgálatait, és azért őket a vár birtokától egyszerűen megfosztani nem akarta, azonban akkor, midőn Horváth Dömjén dalmát-horvát-slavoniai bán, Rohffy László pedig albán volt,[2]) a király harminczadosai által Zágrábba 500 arany forintott küldött, hogy e pénzen Koszoru várát Székely Jánostól és Miklóstól visszaváltsák és a király birtokaihoz csatolják.[3])

Ez az 500 arany soha sem fizettetett ki Rohffynak, és azért Posegay hiába tagadta ennek birtokjogát Koszorúra.

Rohffy felmutatta Mátyás királynak Jajczán 1464. évi Szt. István prothomartyr ünnepének nyolczadán kelt hártyás adománylevelét, melylyel Koszoru várát és minden tartozandóságát Székely Jánosnak és Miklósnak örök időre, és örökségi joggal adományozza.

[1]) A levél kelt Sz. Ágoston napja (aug. 28.) előtti hétfőn.

[2]) Ily nevű bánt és albánt más forrásaink nem ismernek.

[3]) Hunyadi János sógora szentgyörgyi előnevű Székely János volt, kinek fia Jakab 1480-ban Stájorország kormányzójává lett. Mátyás király halála után rút hálátlanságot tanúsított fia Corvin János ellen, de Magyarországot is elárulván, a németekhez állt. Nagy Iván hidvégi előnevű családot nem mutat be, de mondja, hogy Hidvégen laknak Székely nevű birtokos nemesek.

Felmutatta továbbá azon adásvevési szerződést, melyet 1473. évben a császmai káptalan előtt Székely Miklóssal kötött, és fenn ismertettük.

Ezek után Rohffy kijelentette, hogy a királylyal semmi pört folytatni nem akar, Koszoru várát szabad elhatározásból feltétlenül a király kezébe visszabocsátja, semmiféle pénzbeli kármentesítést nem kérvén.

A királyi ügyész a jogi alapot foglalta el, és a királyi adománylevél ellen azt hozá fel, hogy ez a király koronázása előtt, annak megbizásából kisebb pecsétje alatt kelt. Miután pedig a koronázás idején országgyűlésileg határoztatott, hogy V. László király, és Mátyás király koronázás előtti bármi adományai, egy év leforgása előtt a nagyobbik kettős pecséttel megerősíttessenek,[1]) a mi a két Székely adományánál elmulasztatott, ennek érvénye teljességgel megszűnt.

A császmai káptalan levele ellen felhozatott, hogy Rohffy László Koszorú vár és tartozandóságainak birtokába a szokásos módon be nem igtattatott.

Ez okok hatottak a közgyűlésre, melyben Benedek boszniai, Miklós tinnini püspök, György váradi prépost, továbbá Egerváry László dalmát-horvát-slavon bán, Marczaly László, Széchy Miklós, Losonczy László, Parlagi György királyi ajtónálló, az itélőmesterek és számos nemes részt vett, és az említett két oklevél érvényességét megsemmisíték, egyúttal itéletileg kimondván, hogy a vár és hozzá tartozó birtok a magyar koronához, és így a király birtokához csatoltassék, minden kárpótlás nélkül.[2])

A köztörténetet érdekli, hogy Koszorú vár mind ez ideig a magyarok kezéből ki nem sikamlott, habár Zana vármegye egyéb tájait már az ellenség taposta.

Beteljesedett végre e vidék sorsa is. Haraszti Ferencz, kit azelőtt sok éven át a szörényi bánság méltóságában láttunk, 1494. év óta Koszorú vár védelmét vette kezébe, de a fontos várat 1496. évben elvesztette.[3])

---

[1]) Ez kimondatik az 1464. évi törvény 23-dik czikkében.

[2]) Oklevél a budai kam. ltárban NRA. 498. csom. 50. sz.

[3]) Engel: Geschichte von Serwien und Bosnien 435. lap, hol felje-

Az inkább délre fekvő Kamengrad és Kliucs várát még csak 1503. évben találjuk a törökök kezében, — és így meglehet, hogy Zana vármegye addig még tengődve elhuzta életét, mert az akkori hódítások eredménye szerint, a magyar birodalomhoz tartozó Verbász völgye hosszu földnyelv módjára nyúlt be a török birtokba, Jajczáig; — ellenben balról a Boszna völgyén, és jobbról a Zana völgyén egy egész napi járásnyival nyúlt fel éjszakabbra a törökök birtoka.[1])

A magyar és német uralom e vidéken mesévé sülyedt le, és midőn mintegy két század múlva, Draskovics János 1717. évben Koszorú várat ismét megrohanta, Zana vármegyének emlékezete kiveszett.

Zana vármegyei főispánok.

1246. *Sándor.* (Oklevél a gr. Erdődy család galgóczi levéltárában, ladula 61. fasc. 1. Nro 4. Mikóczy József, Series banorum czímű munkájában 134—136. lap, IV. Béla király egy 1251. évi levelét közli, melynek záradékában többi közt előfordúl Bagon kir. főpohárnokmester, ki egyúttal Comes de Zana — de ez hiba, mert Bagon banai ispán volt; ugyanott neveztetik Detrik zágrábi főispánnak, győri helyett.)

1256. *Sándor.* (Hazai Okm. VII. 52. l.)

1258. *Mihály,* zanai főispán. (Andronikust, a szepesi prépost testvérét, beigtatja az Abauj vármegyében fekvő Golop birtokába. Árpádkori Uj Okm. VII. 480. l.)

1259. *Sándor.* (Fejér IV. 2. k. 519. l. Budai kam. ltár NRA. 1502. csom. 3. sz.)

1264. *Mihály.* (Kukuljevics : Jura Regni Croatiae I. 77. lap. Tkalcsics I. 128. l.)

1271. *Péter.* (Árpádkori Uj Okmtár III. köt. 253. l.)

1273. *Miklós.* (Hazai Okmtár II. k. 10. l. Árpádkori Uj Okmtár XII. 74. l.)

1274. *Miklós,* egyúttal riucsei ispán. (Fejér V. 2. k. 155. l.)

---

gyeztetik, hogy Haraszti a vár fentartására 1494 és 1495. években 183 forintot kapott!

[1]) Salamon Ferencz : Az első Zrinyiek 231. lap.

1275. *Roland,* királynéi tárnokmester. (Fejér V. 2. k. 235. és 279. lap. Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 86. lap. Knauz: Esztergomi Okmtár I. 73. l. és Magyar Sion I. 777. l. Wenzel XII. 135 és 144. l. Dessewffy Okltár 72. lap, NRA. 1503. csom. 15. sz.)

1281. *János,* mester, Zana, Orbász, Guarig és Guecske megyék comese. (Wenzel XII. 337. és Tkalcsics I. 337. l.)

1285. *Radiszló,* Glaas, Orbász és Zana megyék comese. (Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 96. l. TkalcsicsI. 218. l.)

1288. *Radiszló,* néhai Dénes bán testvére, egész Slavonia bánja, Glaas, Orbász és Zana megyék comese. (Kerchelich: Hist. Episc. Zagr. I. 99. l. és Ritter Pál, Banologiája.)

1328. *Tamás,* András fia, Comes de Zana. (Saját kiadványú, Zanában kelt levele, a zágrábi káptalani ltárban.)

1365. *János,* Lőrincz fia, zanai és orbászi főispán. (Budai kam. ltár NRA. 6. csom. 6. sz. Kukuljevics I. k. 43. l. Az ő testvére volt István zágrábi püspök, és Slavonia helytartója. Budai kam. ltár. NRA. 593. csom. 8. sz.)

1396. *Vlkach,* zanai főispán. (Fejér X. 2. k. 406. l. Ezt az oklevelet rosz kivonatban közli Fejér X. 8. köt. 419. lapján, Vlkach ott Comes de Zamd, a megye Comitatus de Zandnak neveztetik, mely nevek aztán Czinár indexébe is átmentek. Így keletkeznek aztán uj vármegyék a történetben!)

1413. évben a Blagayak veszik át Zana közigazgatását.

Zeng (Segnia.) E város és környéke egy külön zsupánságot alkotott, a tengertől a Capella hegységig, Brinjét is magában foglalván. Keletre a gecskei zsupánsággal érintkezett.

Vajjon régibb-e a ségniai zsupánság, mint a hasonnevű püspökség, azt nem lehet megállapítani. A püspökség 1045—1067. közt keletkezett, és az 1185. évi spalatói zsinat Signia, Vinodol, Gaczka és Busan területeit számította egyházi megyéjéhez. [Lásd Gecske alatt.] Segnia tehát itt zsupánságok sorában fordúl elő.

Segniát és az ottani Szt.-György templomot már III. Béla király adományozta a templáriusoknak, mikép ez II. András 1209. évi leveléből kivehető, melylyel ez adományt más hasonlók-

kal megerősíti. [1]) A templárius lovagok és a velenczei köztársaság közt sokszor surlódások fordultak elő. A velenczeiek befészkelvén magukat Segniába, Rembald (de Caromb) magyarországi templárius mester 1239. deczember havában a várost fegyveres kézzel foglalta el. Ez alkalommal a velenczei kalmárok tüz által sok kárt szenvedtek. A köztársaság közel tiz évig várakozott, míg az 5250 velenczei kis dénárra felszámított kár térítését elérhette, és ez történt a viszonosság alapján, azon egyezségi szerződésben, melyet a köztársaság 1248. évben az egész templárius rend mesterével, Sonnac Vilmossal kötött, és melybe a vegliai és arbei kereskedők is befoglaltattak, kik, mint Velencze részén állók, Segnia bevételénél szintén megkárosodtak. [2])

Egyúttal Velencze megtéríté azt a kárt, melyet, midőn a tatárok elől futottak, a vegliaiaktól szenvedtek.

A templáriusok megtarták Segniát 1269. évig, a midőn IV. Béla azt tőlük elvette, más birtokokat adván nekik cserében. [3])

Segnia további története hézagos. II. András király 1219. évi levelében, melylyel a gecskei zsupánságot a templáriusoknak adományozza, castrum Stey említtetik, mint szomszédos, a mi hibás névalak Scen, azaz Zeng helyett. IV. Béla király 1260. évben vegliai Frigyes és Bertalan comeseknek a tengerpart mellett Scen várost adományozza. [4]) Ponith bán 1273. év tájáu egyúttal Gecske és Segnia comese volt. 1273. évtől, ugy látszik 1278. évig Segniának és Gecskének közös comese volt, mint ilyen különösen szerepel Brebiri Miklós 1274. és 1275. években. (L. Gecske.) A Frangepánok is többször Segniának podestái voltak, sőt comesei is. Nagy Lajos alatt kezdődött itt

[1]) Az oklevelet közli Tkalcsics: Monum. Episc. Zagrabiensis I. 22. lap, hol azonban hibásan áll: Civitas vero Scev, a helyett, hogy Scen, azaz Zeng.

[2]) Ljubics: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium I. 76. l. Ebből kitetszik Ferreira tévedése, ki Sonnac kormányának kezdetét 1249. évre teszi A templáriusok nagymesterének neve különben Sonac, Sonar (mindkettő Ljubicsnál) Sannai, Sonnat, Senay és Senar alakban is előfordul. Hazája Languedoc.

[3]) Lásd a Dubicza czikket.

[4]) Országos ltár N. R. A. 316. cs. 20. sz. és Fejér, IV. 3. k. 14. l.

külön kapitányságnak fejlődése. Ő nevezte ki 1340. évben Durazzói Károlyt zengi kapitánynak, kinek itt helyettese székelt,[1]) csak később, és pedig 1471-ben lett utódja Magyar Balázs, ki a várost 1469. évben a velenczeiektől elfoglalta, és ki alatt Frodnar volt alkapitány. Magyar Balázs még 1480. évben is viselte e hivatalt. Utóbb Macskási Tárnok Péter volt zengi kapitány, ki 1488. évben Samobor várát Mátyás királynak eladta, a melyet aztán a király még ugyan ez évben Frangepán Duim feleségének Borbálának cserébe adott, stájerországi Ormosd (Friedau) váráért; 1496. évben Hampó Zsigmond pécsi püspök, kir. kincstárnok, dalmát-horvát-slavoniai bán, egyúttal segniai kapitány, 1497. évben Kanisay György, hasonlókép bán és segniai äapitány, 1512-ben Perényi Imre az ország nádora, egyúttal Abauj vármegyének örökös főispánja, kúnok birája, dalmát, horvát és slavoniai bán, és segniai kapitány.

A zengi zsoldosok nem kaptak földbirtokot és e részben még akkor sem történt változás, midőn I. Ferdinánd király hadai Zenget 1523. évben megszállták és néhány évvel utóbb (1530.) a kapitányság a belső-ausztriai főhadikormányszék alá helyeztetett, melynek Laibach volt székhelye.

A terület urai a XIII. század második felétől kezdve a Frangepánok voltak. IV. Béla király 1260. évben Frangepán Frigyes és Bertalannak Zenget (civitatem nostram circa littus maris, existentem, Scen vocatam) adományozza. Frangepán Guidót és utódait 1271. évben a zengiek városuk főnökének választják. Fiát Galvánt 1275. évben IV. László a zengi podestaságban megerősíti, tehát épen akkor, midőn a segniai comes hivatalát Brebiri Miklós bírta. Az ispánsági hivatal nem volt még akkor a Frangepánok kezén.

Arbe szigetnek lakói több izben betörtek a segniai területbe, egy izben azt és a várost elpusztíták és kirablák, miért is a Frangepánok visszatorlást gyakoroltak. Ezt a velenczei köztársaság, mint Arbe birtokosa zokon vette, de Duym és Frigyes vegliai grófok 1314. évben a viszály okáról felvilágosíták a signoriát, és a béke lassankint helyreállt. A viszály

[1]) Említtetik 1394. évben Thomas de Okych ac vicarius *Senie*, — de kit helyettesített, nem tudjuk.

tárgya nevezetesen a Jablane nevű föld volt, melyre az arbeiek igényt tartottak, de a Frangepánok azt bizonyíták, hogy Jablane Magyarországban fekszik, és mióta Segnia épült, mindig e városhoz tartozott. [1])

Ezek adtak 1388. évben a városnak kiváltságot, melynek lényeges részei, hogy a nemesség adómentes volt, és évenkint bíráját választhatta. Ez időben a segniai ispánság határai Sitináig terjednek Strissa felé, más oldalon Male Prochiche-ig (Plassicza?) Brinj-ig (Brincas, Bründel) azt befoglalva; harmadik irányban Szuba Kozsicha-ig (a mai Gussichgrad) Lednicze vára felé. Azonban 1462. határigazítás történt, mely szerint egy részről a Belluchia völgy egész Szuha Kozsicza-ig, Lednicze vár felé terjedett a segniai kerület. Ehhez a Frangepán család nemcsak Semischa-t adományozta, hanem még valamennyi planinákat is Segnia és S.-Georg (Zenghez délre, a tengerparton fekszik) fölött. [2])

A Frangepán család 1458. évben az eddigi kiváltságokat nemcsak megerősíté, hanem a nemességnek végrendelkezési jogot is engedélyez. Ez engedély értelmében a kiskorúak örökösei a szülők voltak, ilyenek nem létében végrendeletet irhatott. Ha végrendelet nélkül meghalt, örökös az egész Frangepán család lett. A város biztosságára 1468-ban oly határozatot hoztak a Frangepánok, hogy, ha a város megtámadtatnék, a biró hűtlenség büntetése alatt tartozzék a harangot (ad Mortellum) huzatni, a polgárok pedig a harangszóra kötelesek fejvesztés büntetése mellett fegyveresen a város védelmére megjelenni; ha erre elég erejük nem volna, a Frangepánok megigérik segélyüket a városnak. Arra is kötelezik magukat, hogy ha a Frangepánok egyike a város kiváltságait megsértené, az ilyen 10 évig megfosztassék az őt illető jövedelmektől, a melyek ez idő alatt a többiek javára esnek.

A Frangepán család tagjai, ugy látszik, kivétel nélkül viselték Veglia, Segnia és Modrus comeseinek címét, de a birtoklás e címmel nem mindig egyezett; igy például Frangepán Márton 1455. évben a fennebbi címeken kivül számos

[1]) Anjoukori Okm. I. 201—203. l.

[2]) Miscellanea a zágrábi érseki könyvtárban.

uradalmát is abba felveszi, és többi közt irja, hogy ő a tenger melletti régi vár és Segnia *felének* ura.

Mátyás király megerősíté 1465. évben Frangepán Duimot Zeng és Modrus megye, Szluin, Novigrad, Ostrovicza és Lednecz várak birtokában.

A Frangepánok 1469. évben hűtlenségbe esvén, a király minden birtokaikat a kincstár számára lefoglalta, de a zengieket 1471. évben minden kiváltságaikban megerősíté, és a 400 arany évi fizetés alól is fölmenté, melylyel eddig a bánnak tartoztak; 1472. évben a város és az egyházak minden jobbágyait felmenti a nemeseknek fizetendő adó alól és a bán által kinevezendő biró alá helyezi.

Mátyás király 1473. évben visszaadá a Frangepánoknak elkobzott jószágaikat, az egy Segnia várost tartván vissza. — Brinje terűletén volt a zengieknek Frepeng nevű birtoka; ezt Mátyás király 1479. évben a város iránti tekintetből felmenti a kapitánynak és a brinjieknek fizetett adó alól. Végre 1488. évben Zenget a magyar szabad királyi városok sorába emeli. Nincs kétség, hogy Zeng a XIV. és XV. században az ádriai partok egyik legfontosabb városa volt, melynek nevével e korban igen gyakran találkozunk, mig ugyanakkor Fiumének története igen homályos, és alig-alig említtetik egy mellékes adatban. Az országrendek, kik 1490. évben Farkashidán II. Ulászlóval a királyválasztási diplomát megállapították, abba azt is felvették, hogy Segnia és annak vára Corvin János herczeg tulajdonába átmenjen.

II. Ulászló 1503. évben átirta és megerősítette a zengieknek 1472. évben adott kiváltságát, azon egy változtatással, hogy az ott említett birót ne a bán, hanem a kapitány nevezze ki.

Ez és a királyok 1528. és 1582. évi megerősítései nem védhették a zengieket a tábornokok és kapitányok zaklatásai ellen. Rudolf azért, midőn 1607. május 10-én Segnia minden kiváltságait megújítá, egyszersmind a városnak mindazon terűleteket adományozza, melyeket a töröktől elfoglalt, és a várost és polgárait a tábornokok és kapitányok mindenhatósága alól kiveszi.

A magyar országgyűlések sokszor keserü panaszt emeltek a határvidéki katonaság és parancsnokai féktelensége

ellen, és törvényes intézkedésekkel akartak segíteni. A segniai kapitányok önkénye ellen különösen az 1635. évi 36. és 1638. évi 22. törv. czikkben keresnek orvoslást. (1641. évben Herberstein volt zengi főkapitány.)

Az utóbbi országgyűlés 42. t. czikke azt is rendelé, hogy Segnia város királyi meghivókkal az országgyűlésre meghivassék, remélvén, hogy ez által a város módot nyerend a katonai járom ellensúlyozására. Az országgyűlés törekvése azonban, hogy Segniát az alkotmány terére vezesse, nem vezetett eredményre, mint az erre vonatkozó intézkedések ismétlése azt tanúsítja.

Egy pillantás az 1647. évi 50. t. czikkre, egész csodálkozásunkat gerjeszti fel azon állapotok fölött, a melyek szükségessé tevék, hogy egy segniai kapitány rendreutasítására az egész törvényhozó testet és a koronát kellett igénybe venni.

A viták a közjogi álláson sem változtattak, mert Zeng mindamellett területileg a krajnai herczegséghez számíttatott. [1])

III. Ferdinánd is 1640. évben ismételve pártfogolta Segniát, de mind a mellett a város polgári lakossága fogyott. Az 1647. évi országgyűlés 50. és 1649. 32. czikke a királyt újra a város fölsegélésére indította, a melyet ezért 1652. febr. 22-én a szabad királyi városok sorába visszahelyezett, megengedvén, hogy két birót és tizenkét tanácsost választhasson a patriciusok közül, kiktől a felebbezés a tengermelléki kerület alispánjához történhetik, onnét a királyi curiához.

Az 1655. évi országgyűlés (69. t. czikk) Segnia várost bajai orvoslásáért a megalakulandó varasdi bizottsághoz utasitotta. Az annyiszor hozott rendeleteket Segnia javára megújitotta az 1659. évi országgyűlés, a 92. czikk mintegy fájdalmas hangon megjegyezvén, hogy Segnia az egyedüli hely a tengerparton, mely a szent koronának megmaradt. De ez is miképen maradt meg!

A zengi kapitányságról még meg kell jegyezni, hogy ez nem képezte a katonai határőrvidéki szerkezet kiinduló pont-

[1]) Merian Máté: Topographia Provinciarum austriacarum, das ist Beschreibung vnd Abbildung der fürnembsten Stätt und Plätz in den österreichischen Landen. Frankfurt a. M. 1649.

ját, mint Kerchelich véli, mert a kapitányság nem gyökerezett a nép szokásában, és nagy időközökben fel-fel támadván, — fejlődésében nem volt semmi folytonosság. Alapját nem képezte — mint a későbbi határvidéken — a hűbérrendszer, hanem védereje zsoldosokból állt, kiknek földbirtoka nem volt. Csak az itt megtelepedett uzkokok képeztek később számbavehető harczierőt. Beriszló Péter veszprémi püspök és slavoniai bán, ki 1531. évben a Korenicza folyónál hős halált talált, zengi kapitány is volt. Belgrád elesése után (1521.) Ferdinánd főherczeg, a későbbi király, Zeng, Klisz, Jajcza és más horvát várakat szállotta meg (1523), később a zengi kapitányság a Laibachon székelő belső-usztriai főhadi kormányszéknek rendeltetett alá (1530), de a hadi szervezetben ez nem okozott változást.

Midőn Károlyváros 1577. július 13-án épülni kezdett, a segniai kapitányság már elavult intézménynek mutatkozott. A város kiépülvén, egy katonai parancsnokság székhelye lett, (Karlstädter Generalat), mely hatóságát a tengerpartig kiterjesztette.

Időközben a segniai püspökséggel is nagy változás történt. Ez a spalatoi codex szerint eredetileg (1185.) Signia, Hetscia (azaz Gescica, Gaczka), egész és Lika parochia feléből, Lucius codexe szerint Signia, Vinodol, Gaczka és Buca. (Busán) megyéből állt. [1])

A törökök Jajczát elfoglalván, 1527. évben Dalmatiába nyomultak, Corbaviát és Likát elfoglalták és a modrusi püspökség terűletét pusztították. A modrusi püspökök, méltóságokból egyéb nem maradván a czímnél, Noviba mentek lakni a tenger mellé. Mintegy 1600. év táján az elárvult megye (Modrus) egyházi ellátása a segniai püspökre bizatott, mig a modrusi és segniai püspökség egyesíttetett; és akkor a segniai püspök Segniában és Modrusban tartott helyettest. A modrusi püspökök, kiket Szentiványi 1608. évből 1681-ig (és Doichich Istvánig) elősorol, soha sem nyertek pápai szentesítést; az 1617. évben nevezett János Baptista segniai *és* modrusi

[1]) A segniai püspökség kezdetéről 1045. év körűl, lásd Rački: Documenta 199. 200. l.

püspöknek irta magát. A segniai püspök viszályáról az ottochazival, Gaczka leirásában szóltam. A segniai püspökök névsora tart 1764-ig. [1])

Az 1741. évi országgyűlés (56. czikk) viszszaadta Segniának az őt mint királyi várost illető jogokat, megerősítvén egyúttal a régi királyok által nyert szabadalmait. A végrehajtás azonban még elég távol volt. — Az $17^{90}/_{91}$. évi országgyűlés ugyanis a 60. czikkben azt rendelé el, hogy az országgyűlés bezárása után vegyes katonai és politikai bizottság az 1741. évi törvényt végrehajtsa, s Zeng város panaszát orvosolja. Jellemző, hogy a törvényhozás ugyan e czikkben a királyt a károlyvárosi hatósághoz intézendő parancsra felkérendőnek találta, nehogy ez utóbbi Zeng városát azért üldözze, mert az országgyűléshez folyamodott. Különben Zeng a mult században nagyon izgatott Fiuménak önállása vagy Magyarországba bekeblezése ellen, mert e lépésben saját felvirágzásának elsilányulását vélte látni.

Az 1848. évi országgyűlés Zenget követküldési joggal ruházá fel a magyar nemzetgyűlésre; ma az 1868. kiegyezés értelmében, csak a zágrábi tartományi gyűlésen van közvetlenül képviselve.

---

[1]) Segnia történetét horvátúl megirta Kukuljevics Iván: Njeke Gradine i Gradovi u kraljevini hrvatskoj, második füzetében.

VISSZAPILLANTÁS.

Befejezvén szemlénket Magyarország földrajzi alakúlásai fölött, ama területeket, melyek comitatus néven előfordúlnak, tekintet nélkül fekvésükre, még belminőségük szerint csoportosítani akarom. E csoportosítás a jelen munka felosztásának alapjául is szolgálhatott volna, de az általános történeti földrajz összefüggő előadása ezt meg nem engedé. Különben a könnyebb tájékozhatás is ajánlá ama modort, melyet követtem.

Valóságos önhatósággal bíró vármegyék voltak: Pilis, Szolnok, Kemej, Szilágy, Patak, Szerencs, Pata, Mátra-Ujvár, Borsva, Bodrog, Valkó, Keve, Somlyó, Zagoria (a Dráva mellett), Dubicza, Orbász, Zana. Ezek különféle időben olvadtak a szomszéd vármegyékbe, úgy, hogy e beolvadási processus a XIII. századtól (Kemej, Pata) a XVIII. századig (Valkó) tartott; némelyek ezek közűl, mint Pilis, Bodrog, egyesűlve más megyékkel, ma is léteznek, némelyek, politikai és háborús események következtében, a hontól elszakadtak, mint Orbász és Zana. Solt és Horom korlátolt önállással bírtak, fejlődésükben megakadtak és azért megyei székeknek tekintetnek.

A királynéi birtokok is comitatus néven fordúlnak elő. Így Pilis, melyet már a vármegyék sorában láttunk, így Csepel, Segösd és Besztercze, mely utóbbi mindamellett a szászok egy kiváltságos kerűlete volt, mely csak a Hunyadiak alatt vált örökös grófsággá. Valamely vármegye politikai jelleme és alkotmányos állása nem változott, ha e vármegye királynéi birtok volt, vagy ha királyi adomány folytán az illető vármegye jövedelmeit élvezte; látjuk ezt Posega megyénél, látjuk ezt Somogy és Zala megyénél, mely utóbbiakat II. András király Jolántha királynénak hitbérül lekötött; pedig ez utóbbiak megyeisége iránt semmi kétség nem foroghat fenn.

Némely erdőispánság is comitatusnak neveztetett, ilyen a Szatmárral egyesült Erdőd, és a sokkal ismertebb Bakony. A zsidóvári erdőispánságot nem nevezték comitatusnak.

A Nyirség annak példája, hogy bizonyos határok nélküli vidék is viselhette a comitatus nevet. Viselték azt a szebeni, brassói és beszterczei kerületek is, melyek ugyan igen kifejlődött közigazgatási és politikai szervezetnek örülhettek, de e szervezet egészen más alapokon nyugodott, mint a vármegyéké.

Mint az esztergomi és kalocsai érsekek egyes birtokai comitatus nevet nyertek, úgy a zágrábi püspökök jószágkerületei e czímen, történetünk számos lapján fordúlnak elő, és nevezetes események színhelyei. Ezt igazolják Császma, Dombró, Garics, Gerzencze, Gora, Ivanics, Sziszek, Ugra és Vaska. Ide számítandó Dubicza, mely nemcsak vármegye, hanem várispánság, utóbb lovagrendi birtok is volt. Gora a topuszkói apátságot is uralta. Magánbirtokosoknak olykor kis kerületei szintén a comitatus nevet igényelték, mint Gordova és Hraschina.

Több comitatus, de nem vármegyei értelemben, a Dráva-Száva közén létező várispánságokból keletkezett, ilyen Garics és Gerzencze, melyek a zágrábi püspök tulajdonává lettek; ilyen Kemlek, Marócza, Podgoria és Rovische. Goricza (a Kulpán túl) és Zagoria nemcsak várispánságok, de vármegyék is voltak.

Végül a zsupánságokat említem, melyek a latin kútfőkben comitatusoknak neveztetnek. A Száván-túli részek ismertetése azokat egyenkint sorolja elő, és e körből csak Ozorát, Orbászt és Zanát kell kivennem, mint olyan kerületeket, melyek más szempont alá esnek.

A magyar miniszterelnök 1880. október 4-én az országgyülésnek törvényjavaslatot nyújtott be Krassó és Szörény vármegyék egyesítéséről. Ha e javaslat törvénynyé válik, az eltünt vármegyék száma ismét egygyel szaporodik.

TÁRGYMUTATÓ.

Absari sziget 368.
Acquisto nuovo, nuovissimo, vecchio 371.
Albania 333. 335. 371.
Almissa 371. 374. 432. 434.
Altland 43.
Arad vármegye 68. 71. 75. 77. 86. 87. 215.
Aranyosszék 29. 33. 34. 36. 38.
Arbe püspökség 372, 376. 464. — sziget 493—495. zsupánság 468. 469. [Lásd Rab.]
Ardialu 6.
Avarok 145. 147. 156.
Álmos király, herczeg 185.

Balza herczeg 332. 333. 336. 344.
Baranya vármegye Dráván túli része 172. 173.
Baranya vármegye 195. 196. 233.
Barczaság 8. 9. 10. 31. 43. 56. 61. 73. 100. 126. 128—137.
Bardocz szék 30. 37. 38.
Bánok, — horvát hét bán 180.
Belovár 198. 206. 229. 283.
Berethalom 51. 52.
Beregh vármegye 76. 77. 82. 83.
Berkisevina vár 299.
Berstyanocz, Borsanocz, Berschenouch, ma Berslyanicza 262—263
Berzencze 255. l. Gerzencze.
Besztercze megye leirása 108 - 125.
Bécsi békekötés 77.
Békés vármegye 71. 75. 86. 215.
Bihacs 269. 466, 480.
Bihar vármegye 71. 75. 86.
Blaccorum terra és silva 59. 60. 131.
Bocsácz zsupánság 372.
Borföld 43.
Bosznia 202. 234. 235. 236. 238. 337—348. 437—447. 450. 457.
Boznaság 459.
Brassó megye leirása 126—142.
Brassóvidék 17. 19. 56—58.
Brazlaw tartománya 150. 159.
Brebiri család 403. 407. 408. 423.
Brebir zsupánság 372—375.
Bründl (Brinje) 418. 426.
Buccari 204. 220. 354. 357. 358. 361. 362. 458. 474. 475.
Budacski család, Budacskigrad 271. 275.
Bulgaria birja-e a blaccok földjét? 59. 60.
Burcia 6.
Burzenland. Lásd Barczaság.
Busán zsupánság 375—382. 428.
Buziás Szerémben 164. 165.

Carlopago 385. 386. 416. 420. 423. lásd Scrisia.
Centenarius, mi? 266.
Centurio 414.
Cetin vár és vidék 271. 272. 380.
Cetina folyó 152. 178. 179. 384. 463.
Cetina zsupánság 382—384.

Chalil deftere 70—72. 77.
Cherso sziget 368. 473.
Chulmia, Hlm. Zachulmia Chelm 150. 187. 188. 340. 341. 402. 403. 442. 455. 465.
Cibin 7. 8. 11. 12.
Cibiniensis provincia 45.
Cilley család 307— 316.
Corbavia zsupánság 215. 417—421. külön leirása 384—395. püspökség 425.
Cotuba comitatus 337.
Crescimir horvát király 154. 178.
Croatia, lásd Horvátország.
Csanádi székelyek 53. 122. v. ö. 133. 134.
Csanád vármegye 71. 75. 215.
Csaszin, zsupánság 382.
Csázma 173. 213. a megye leirása 225.
Csik megye 38.
Csikország 32.
Csikszék 32. 33.
Csongrád vármegye 75. 76. 215.
Czeglédmező 20.

Dabissa király 341. 443.
Dalen zsupánság 364. 469.
Dalmatia 146. 148—152. 155. 177—204. 465. Slavonia nevét viseli 179; egész Dalmatia 190; fekvése 223. 370; visszacsatolása 362. 370.
Desertum 19. 43. 130.
Deserta terra 11.
Dioclea 334. 335. 465.
Doboka vármegye 17. 119—122.
Dombró 213. külön leirása 229—232.
Dráva-Száva köze 156. 157. 163. 176. 177. 194. 211. 222—224.
Dreznik 376. 386.
Drid zsupánság 395. 396.
Dubicza vármegye 203. külön leirása 232. comesei 243—248.
Duino, lásd Fiume alatt.
Dulcigno 332. 333.
Duna-elve 6.

Erdély alkatrészei 72.
Erdély a királyi herczegek alatt. 191. 194. 197.
Erdélyi püspökség alapítása 16. 17.
Erdélyi részek 5—142.
Erdélyi vármegyék 16. 17. 73. 74.
Erdőelve 6. 14.
Erdőispánságok 501.
Erdőség 6.

Fehér vármegye 17—19. 38. 39. 48. 49. 64. 73. 74. 99. 127. 132. 137. 139.
Fiume 221. Különleirása 348—363. 496.
Flandriaiak 17. 40. 41.
Fogarasvidék 17. 19. 43. 45. 58—67. 131. 139.
Francziák foglalásai Horvátországban 221. Fiume vidékén 359. 360. 421.
Francochorion 151.
Frankok birodalma. 147—149.
Frangepán család 348—352. 380. 401. 404. 409. 410. 424—434. 487. 493—496.
Fruskagora 151.

Galas v. Glas. 410. 454.
Galiczia 189. 193.
Garesnicza helység 256. 257.
Garics megye 213. külön leirása 249—255.
Gecske megye 236. 239. 430. 431. külön leirása 396—410.
Gepidia 23.
Gerzencze megye 213. 215. külön leirása 255—265.
Gomerje falu 208. 210. 418.
Gora megye leirása 265—271.
Gordova comitatus 275. 276.

Goriczai főesperesség 272.
Goricza megye 187. külön leirása 271—275.
Goriczai várjobbágyfiuk 185.
Gotschee 398.
Görög birtoklás 164.
Görcz 273. 353. 354. 356.
Gradisca comitatus 353. 354. 356.
Guduscani 397. 398.
Guesche (ma Gacsisce) v. Guesca főesperesség 302. 303.
Gutzeka v. Gaczka 397. 399.
Gyergyó szék 32. 34. 35.

Halmi tartomány (Chulm) 442.
Harmadrésze az országnak 15. 16. 185—197.
Hat horvát nemzetség 267. 268.
Havas-elve 6. 23.
Háromszék 34—37. 38. 61.
Háromszék megye 39.
Hátszeg 18.
Herczegek a királyi házból az ország harmad részében 185—197. kitagadás a zágrábi püspök elleni vétségükben 213.
Herdechel = Erdély 7.
Hermannstadt, Hermannsdorf 7. 12.
Hervoja vajda 341. 342. 443. 487. 488.
Herczegovina 344—346.
Hétfalu 140.
Hétszék 46. 98.
Hét és két szék 54—56.
Hódoltság, török 70—72. 77.
Homlyan v. Humlyan comitatus 336. 337. helység 389.
Horvátország keletkezése 146. 147.
Horvátország álladéka 152. 153.
Horvátország, török 223. 382.
Horvátország fehér 146.
Horvátország régi neve Slavonia 179.
Horvát herczegek és királyok 153—156. a görögök vazallusai 179.
Horvátország alatt mit kell érteni 201—206. mai nevét mióta viseli? 217—221.
Hotusa 411. 416. 437.
Hraschina (Hrozna) comitatus 276.
Hraztovicza provincia 214.
Hunfalvy Pál a székelyekről 24—26.
Hunok 20—24.
Hunyad vármegye 17. 18.
Hűbérségek 212.

Jajcza 344—346. 446.
Jánosvitézek mesterei 243—248.

Imoski v. Imota 371. 372. 411.
Istria 221. 353.
Ivanics 213. a megye leirása 277—283.
Ivanbegovina tartomány 333.

Kalocsai püspökség 161. 166—169.
Kanale 322. 367.
Karánsebesi bánság 71. 72. 75. 86.
Karlovics család 385. 386.
Karloviczi béke 371. 417. 418.
Kasztelanfy család 254. 264.
Károlyváros 217. 356. 476. 498.
Károlyvárosi generalatus 208. 498.
Kászonszék 32.
Kemlek (Nagy) 205. külön leirása 283—288.
Kerczi apátság 99. 100.
Keresztúr fiókszék 30. 34.
Keresztes vitézek 198.
Kézdi szék 31. 33. 34.
Kézdi káptalan 42.
Szász-Kézdi szék 50. 51.
Királyi czímek 198—201.
Királyhágó 15.
Királyi herczegek kitagadása a zágrábi püspök elleni vétség esetén 213.
Királynéi birtokok 193. 500.
Klisza zsupánság 411—413. vár

371. 442. 498. grófság 432. 434, 435.
Knin, lásd Tinnin.
Kolos vármegye 17.
Kosarics István herczegovinai fejedelem 344. fiai 346.
Kosdi káptalan 42.
Kozd szék 47. (Lásd Kőhalom.)
Kosztainicza 233. 236. 238. 242. 458.
Kozara v. Koszorúvár 455. 457. 458. 459. 479—491.
Kőhalomszék 38. 41. 43. 46. 47.
Kővárvidéke 67—70. 73. 87. 89. 90.
Kőrös vármegye 198. 205. 206. 215. 217. 218. 253. 260. 261. 418.
Krajna 145. 150 178. 210. 272. 348. 349. 350. 353. 354. 356. 357. 398. 399.
Krapina 276. 291. 304. 306. 310. 311—314.
Krassó vármegye 71. 73. 74. 76. 219. 285. 501.
Kraszna vármegye 68. 69. 72. 90.
Kulpa folyó, Magyarország határa Horvátország felé 176.
Kulpa és Száva köze = Slavonia 183.
Kúnország 62. 71. 200. Kunság 396.
Kunok 57. 191.
Küküllő castrum 17.
Küküllő kerület 30.
Küküllő vármegye 32. 38. 101. 132.

Lapacz 337. 377. 380. zsupánság 413.
Leschkirchen. Lásd Ujegyház és Olczna.
Linea Mocenigo 371.
Linea Nani 371.
Lika zsupánság 215. 413—421.
Lippa 74. 75.
Lónya folyó, falu 264. 265. Uzdi-Lona u. o.
Luka zsupánság 421—424.
Ljudevit szloven fejedelem 157. 160. 298. 397. 398.

Macsói bánság 438. 449. 450.
Magyarország, fekete, fehér, nagy, kis 5.
Makarska 371. (lásd Mokron.)
Marano 353.
Mariania v. Maronia 466.
Marchia 166. 169.
Marócza 205. a megye leirása 288—290.
Marosszék 32. 33. 38.
Maros-Torda megye 38.
Máramaros vármegye 68. 72. 75. 77. 86. 89. 134.
Medgyes szék 46. 51—56.
Mercurea város 49. 50.
Miklósvár szék 30. 31. 32. 35. 37. 127.
Mislavus első horvát herczeg 153.
Mitterburg 353. 356. (L. Pisino.)
Mitrovicz, lásd Száva-Szt.-Demeter.
Modrus megye 424—434. püspökség 425. 427.
Mokron v. Mokrum, ma Makarska zsupánság 364. 469.
Monoszló, (mons Claudii) 249. 263
Morska zsupánság 466.
Mosor v. Massaro (Massarum) zsupánság 434. 466.
Mren zsupánság 238. 434.
Muraköz 171. 175.

Naszód vidéke 38. 70. 116. 121.
Nelipics család 383. 384. 472. 487.
Német lovagok 9. 10. 29. 126—132.
Névcsuszamlás a földrajzban 183.
Nikolsburgi béke 77.
Nina zsupánság 434—436.
Nona zsupánság 436.
Novaki, nem zsupánság 301. 369. 416.
Nösnerland. (Lásd Beszterce.)

Odria v. Odorja comitatus 416. 436—437.
Ogulin 429.
Oklics 291. 454.
Oláhfalu, község 39.
Oláhország 62. 130. 133. 347.
Kis-Oláhország 201. 207.
Oláhok 59. 119. 208—210.
Oláh vajdák 118.
Olczna szék, máskép Ujegyház 49. 73.
Olfeld zsupánság 367. 439.
Olt földe 43.
Omlás kerület 64. 65. 100. 118.
Orbai szék 31. 33—35.
Orbász vármegye 202. 203. 234. 238. 239. külön leirása 449—463.
Ó-Székiek 210. 232.
Ottochaz 397. 403. 418. püspökség 404—406.
Osztoja Krisztics és István 336. 341. 342. 437. 443. 449.
Osztrovicza vár 373. 374. 376. 404. 415. 496.
Ozorai bánság 339. 340. 366. 455. külön leirása 437—449.

Pagania 322. 364.
Pago 370. 371.
Palisna helység 256. 257. 263. folyó 258.
Pannonhalmi apátság tizedei a Dráván túl 169. 170.
Pannonia 145—152.
Parathalassia 366. 466. l. Primorje.
Pesenta 366. 463. 467.
Pestmegyei herczegségi javak 196.
Petrinia 238. 265. 268. 410. 454.
Pécsi püspökség határai 160. 161. 166. 167—169. 171. 480.
Pécs városa 217.
Pisino comitatus 351. 353. 356.
Plas 376. 386. zsupánság 463. 464. parochia 400.
Pleva v. Pliva 152. 464.
Podgoria megye 187. 188. 207. külön leirása 291. 292. várispánság 205. 291. püspöki jószág 278. vár 454. zsupánság 464—465. praedium 299.
Podogola, comitatus maris 466.
Podraviai bán 180.
Podrina 181. 437.
Polana föld 233. 235. zsupánság 465.
Poljicza zsupánság 465—466.
Posavina 437.
Posegai bán 180.
Posegai grófság az Ádria táján 409. 431.
Posega herczegség 186.
Posega vármegye 185. 193. 195. 196. 215—217. 433. 500.
Praedauci 209. 210. (Engelnél: Dalmatien 299. lapon Predavci= adjuncti, Beisassen.)
Praedialisták lázadásai. L. Császma és Ivanics.
Prata, comes de 263. 264.
Prágai püspökség 171.
Prevalis tartomány 339.
Primorje 343. 389. zsupánság 466—467.
Prodaviz föld 173. 174.
Psar, ma Psarjevo f. Psar mit jelent? Psar nem zsupánság 214. 290.
Pset 395. 466. külön leirása 467—468.

Quarnero 333. 349. 351. 355. 371.

Rab zsupánság 468.
Radó nádor 160—163. 168. 178. 179.
Radul Negru 62. 63.
Rania comitatus 337.
Rascia 149. 150. 184. 187. 201. 320. 322. 339. 343. 364. 389. 442. 465. (Lásd Ráczok).

Rasztócza zsupánság 364. 469.
Ráczok 206—212. 442. (L. Rascia.)
Ráma mint czím 15. 188. 199. 337. 465. tartomány 321. 322. 323. 327. 344. 437.
Reps. (Lásd Kőhalom.)
Reussmark. (Lásd Szerdahely.)
Répás, kerület 174. 175.
Részek visszacsatolása 86—91.
Riucse, lásd Rovische.
Rodna kerület 64. 70. 116. 118. 119. 120. 122. 123.
Rohfy család 252. 253. 263. 296. 489. 490.
Rovische leirása 292—297.
Ruthenia 20. 189.
Ruthen király 189.
Ruizorum dux 184.

Segesvár szék 46. 47.
Segösd megye 193. 197. 199.
Selistyeszék 100.
Selkszék 46. 51—56.
Senk, nagy 42.
Senkszék 47. 50. 63.
Sepsi szék 30. 31. 33. 36. 37.
Só, bánság 324. 330—331. 339. 340. 366. 437. 438—441. 445.
Sólyomfészek, vár Boszniában 484.
Sólyom (Brinj) 426.
Somogy megye Drávántúli része 169. 170. 172. 173. 175. 255. 256.
Somogy vármegye 195. 197. 213. 221. 500.
Stajorország 221. 312. 313. 354. 484. 489.
Sala, lásd Só.
Sanctio pragmatica 355. 361.
Savia 151.
Scrisia 386. 388.
Sebenico 469.
Segnia, lásd Zeng.
Selenvár v. Zelin 410. 454.
Septem castra 8—14.
Septem sedes 43. 56.
Septem et duo sedes 55.
Sidraga zsupánság 469. 470.
Sichelburg 418.
Sihenberg 273.
Siebenbürgen 7—14. 44.
Siebenburg 8. 13. 14.
Sign v. Sinj 371, 384.
Silvania 6.
Sirmium, lásd Szerémség.
Sirmiumi püspökség 160.
Slavinia 146—177.
Slavoniának eredete 145.
Slavonia hol feküdt? 155, 176. 193—196.
Slavonia a királyi czímekben 198—201. 211. 218.
Slavonia név különféle jelentése 156. 204. 219.
Slavonia, egész Slavonia mit jelent? 188—192.
Slavonia neve a XIII. század közepén a Dráva-Száva közén 183.
Slavonia czímere 200.
Alsó-Slavonia 203. 216—219. 239. 242. 482. 483.
Felső-Slavonia 217. 218. 220.
Szamobor 410. 454. 494.
Szathmár vármegye 76. 77. 79. 82—86. 134.
Szászok bevándorlása 40—44.
Szász székek 43—58.
Szászok universitása 45. 57.
Szászvárosszék 44. 48.
Szász-Sebes szék 48.
Száva folyó Magyarország határa, 161—163. 171.
Száva-Sz.-Demeter 160—162. 168.
Szeben 7. 8. 10. 11. 12. 13. 14. 19.
Szeben, nagy, 42.
Szeben szék 44—46.
Szeben megye leirása 92—107.
Szentgyörgy széke 31.
Szent István a vármegyék alkotója 16. 17. 19. a pécsi püspökséget alapítja 160. 163. 168. 171.

Száva mellékét birja 163. 164. 167. Zágráb táján tizedeket adományoz 170. mint Császma fölött uralkodó 225. ivanicsi praedialistáknak szabadalmakat ad 279.
Szent László a tihanyi apátságról, Posegáról 185. 186. Horvátországot elfoglalja 155. 169. 172. a pécsi püspökség alapítását erősíti 163. 166. a Drávát nem ő lépte át először 169. 179. Császmát adományozza 225. Dombrót szintén 229.
Szent-Mihály megyéje (comitatus Sancti Michaelis) 213. 214.
Szent-Száva herczegsége 334—336.
Szerbia, fehér 146. Szerbia 339. 343. 347. 364.
Servulia 322.
Szerdahely 43.
Szerdahely szék 49.
Szerémség 15. 145. 146. 147. 151. 161. 164—168. 181. 185. 200. 201. 206. 215. 216. 217. 218. 418.
Székelyföld 19. 21. 23. 25. 28.
Székelyek hun eredetűek-e? 20—29.
Székely székek 19. 30—40.
Székely ispánok czíme, méltósága, 39. 40.
Székely universitas 40.
Székelyek Brassó, Szathmár és Maramaros megyében 133. 134. Medgyesen, Csanádon és Beszterczén, 53.
Sziklamező 20.
Sziszek püspökmegye 298. 299.
Szlávok bevándorlása 145—151.
Szlovenek 145. 146. 147. 159. 211.
Szluin város 272. 385. 418. 496.
Szolnok, belső 17.
Szolnok, közép 67—69.
Szolnok, felosztatlanul 17.
Szörényi bánság 36. 59. 63. 71. 72. vármegye 215. 501. vár 446. 447.
Szörény vármegye a Kulpa vidékén 357. 358. 475—477.
Szrebernik 449. 450. 484. bánság 331. 332. 438. 443—447.
Szvinimir horvát király 155. 435.

Taksony f. Pest mben 196.
Talmács fiókszék 99.
Thallóczyak Dombrón 231. Vranában 247. Kemlekben 287. Busánban 380. Cetinában 383. Kliszában 412. Lukában 424. Ozorában 445.
Tatrang 127. 135. 139. 140.
Temes vármegye 25. 75. 219. 449.
Temesvár 75. 217.
Templáriusok 236—240. templárius mesterek 243. Gorában 266. 267. 269. Segniában 400. Gecskében 375. 400. 492. 493.
Tengermelléki fejedelemség 192.
Tengerpart magyar, 221. 222. 358. 370. 477. 418. 419.
Terzat 152. 272. 351. 355. 428. 434. 475.
Tinnin megye 421. 423. 471. 472.
Tizenhárom vármegye 79—86. mint analogia 223.
Tizenkét horvát törzs 422.
Thomassevics István 342—344.
Toplicza apátság 266. 267. 268. 269. 270. 312. 475. 501. megye 229.
Torda vármegye 17. 29.
Torda-Aranyos megye 38.
Torontál vármegye 215. 219.
Tótország 201. (L. Slavonia) 224.
Törcsvár 135—140.
Transilvania, partes Transilvanae 6. 7.
Transilvanum regnum 16. 199.
Trebigne zsupánság 322. 334. 335. 337. 367. 465.
Trieszt 353—356. 359.
Turopolya 273. 368. 369.

Tuzla (Só) 330—331. 347.
Twartko fejedelem 328. 336. 340. 341. 442.
Twartko Szurus 341. 433. 443. 487.

Udbina vár 384. 420.
Udvarhely megye 38.
Udvarhelyszék 33. 36. 37. 38.
Ugocsa vármegye 76. 77. 82. 83.
Ugra 213. külön leirása 299—300.
Ujegyházi káptalan 41.
Ujegyház szék 42. 49.
Ultrasilvania 5. 6.
Unio, szászok és székelyek közt 57.
Unterwald 42. 43.
Usora, lásd Ozora.

Valkó vármegye 188. 193. 195. 206. 215. 216. 218. 233. 418.
Valtilói grófság 178.
Varasd vármegye 198. 205. 206. 217. 308. 309.
Varasdi generalatus 207. 210. 217. 241. 391.
Vargyasi kerület 38.
Vaska 170. 213. külön leirása 301—303.
Vasvári béke 86.
Vas vármegye 201.
Vág folyó nem határa a prágai püspökségnek 171. 172.
Várispánság mi? 255. 297. 479.
Várispánságok 205. 213. 225. 232. 250. 255. 265. 273. 277. 283. 288. 291. 292. 304.
Vármegyék Erdélyben 16. 17. 19. 73. 74.
Vármegyék, horvátorsz. 219—221.
Városok, melyeket a szászok építettek 9—12.
Vránai perjelek 240. 241. 244—249.
Veglia sziget 350. 404. 426. 427. 428. 430—433. 468. 473. 495.
Vizköz földe 173.
Vizmeth 175. 176.
Vend határgrófság 348. 353. 370. Slavonia jelentéssel 391.
Verbosanja 321.
Verőcze vármegye 215—217.
Vinodol egyházi birtok 262. 410. 454. 474. 475.
Vinodol megye 356. 358. 425. 429—432. 458. külön leirása 472—477.
Vitovecz János és fiai 309—314. 317. 318.
Vodicza, Vodicsevo 232. 233. 236. 322. 482.
Vöröstorony 99.
Walsee család 349—351.

Zachulmia 334. lásd Chulm.
Zagoria megye 197. 241. 501. külön leirása 303—318.
Zagoria zsupánság 477. 478.
Zalamegye Dráván-túli része 172. 175. 176.
Zala vármegye 195. 201. 205. 500.
Zana vármegye 203. 233. 234. 237. 239. 269. külön leirása 478—492.
Zaránd vármegye 36. 68. 69. 71. 72. 73. 75. 76. 77.
Zaránd visszacsatolása 87—90. 215.
Zágrábi püspökség 170. 173. 212. jószágkerületei 213.
Zágráb vármegye 198. 204. 206. 211. 218. 219. 220. 222. 223. 236. 237—239. 270. 271. 274.
Zára 181. 341. 487.
Zdela, vagy Zdala 174.
Zeng 236. 239. 418. 419. 427—433. püspökség 387. 425. vár és parochia 399. 400. külön leirása 492—499.
Zentha tartomány 179. 181. 332—333. 339. 407. 465.
Zettina, lásd Cetina.
Zitech, lásd Sziszek.
Zsupánságok 202. 242. 334. 335. 377. 465. 466. 467—469.
Zsupánsági intézmény 292. 363.